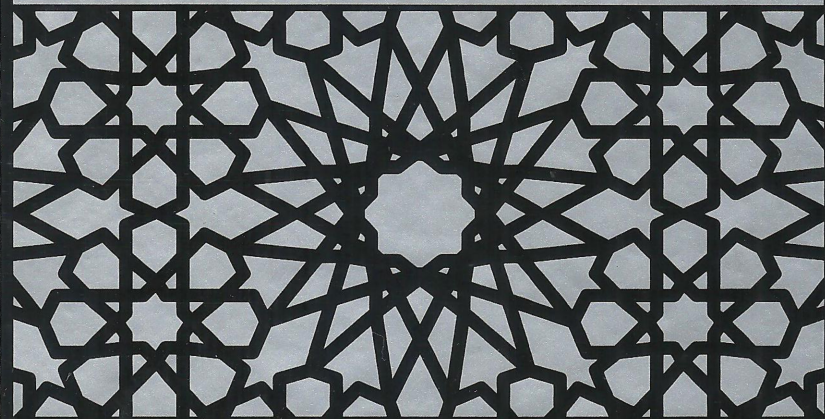

ХВИЛЬОВИЙ

повне зібрання творів

5

ХВМЛЪ ОВМЙ

5

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ
У П'ЯТИ ТОМАХ

За загальною редакцією Ростислава Мельникова

ТОМ 5. ПУБЛІЦИСТИКА

Упорядкування, редакція, передмова і примітки

Ростислава Мельникова

Київ
«СМОЛОСКІП»
2023

УДК 821.161.2'06Хви1

Х30

Микола Хвильовий (1893–1933) – знакова постать українського модернізму, поет, прозаїк, ідеолог культурного відродження 1920-х років. Поява нашого п'ятитомника – унікальний шанс ознайомитися з найповнішим на сьогодні зібранням його творів. До п'ятого тому увійшли памфлети автора, його статті й виступи 1926–1929 та 30-х років, а також три нещодавно знайдені художні твори 1921–1922 рр.

Видання розраховане на якнайширше коло читачів, які цікавляться українською літературою і культурою.

Хвильовий, Микола.

Х30 Повне зібрання творів у п'яти томах. Т. 5. Публіцистика / за заг. ред. Р. Мельникова ; упоряд., ред., передм., прим. Р. Мельникова. Київ : Смолоскип, 2023. 536 с.

ISBN 978-617-7622-04-7 (Серія)

ISBN 978-617-7622-53-5 (ТОВ)

© Р. Мельників, упорядкування,
редакція, передмова, примітки,
2023

© «Смолоскип», 2023

*Повне зібрання творів Миколи Хвильового
здійснено коштом Зої Семашко на пошану
Тамари Левченко і Тимофія Семашка*

НА НОВІ БЕРЕГИ

Поет знав, що в історії народів його божественно-незрівняній країні, що, як золота осінь, димить на твоїй патетичній душі, принаймні на першу півсотню літ одведено силою рабської психіки тільки два рядки і то петитом; і на ці два рядки ніхто й ніколи (аж поки пройде півсотні літ!) не зверне і уваги. І поет, що крізь огонь своєї інтуїції побачить нові береги, загине, як Катерина на глухій дорозі невідомості.

Микола Хвильовий. «Арабески»

Пропонуючи через 40 років найповніший том публіцистики Миколи Хвильового, услід за Юрієм Шевельовим, чий есей супроводжував попередню спробу зібрати під одну обкладинку доступні на тоді статті й виступи нашого автора, так само переймаєшся: про що ж свідчитимуть ці документи дуже складної і дуже контroversійної епохи та чи зможуть вони донести той «запах слова», що так важив у 1920-ті – добу «червоного ренесансу», добу «розстріляного Відродження».

Як ви розумієте, це питання не може мати однозначної відповіді, адже, з одного боку, матеріали, уміщені в п'ятому томі, – безперечно, відбитки свого часу, сповнені відповідної риторики, певних алюзій і реалій, що навіть найдокладніші примітки й коментарі радше ще більш «загуманять», аніж «прояснять» написане, але, з іншого боку, саме ця грань творчості письменника не менш важлива за поезію чи прозу для сприйняття й поцінування його постаті.

Не дарма ж Юрій Шевельов наголошував на тому, що памфлети Хвильового є «...першорядними літературними творами. І як літературні твори, грою своїх образів-символів вони могли мати – і, звісна річ, – мали величезний суспільний ефект», при тому радив шукати ключі розуміння авторського публіцистичного письма за аналогією до його поезії чи новелістики, а то й з урахуванням досвіду тогочасної кіномови.

Утім, усе ж найбільш важить те, що, попри майже століття, ці твори у своєму ідейному пафосі не втрачають актуальності, ба' більше,

окреслена Хвильовим-публіцистом проблема національного вибору «Україна чи Малоросія» – сьогодні розв'язується в найкровопролитнішій війні за останні 70 років, війні за нашу незалежність.

Власне, здавалося б, суто естетичні питання щодо шляхів розвитку української літератури, порушені в ході літературної дискусії, практично одразу набули суспільно важливого політичного звучання. Адже йшлося про культуру нації, що вперше за кілька століть поневолено-го стану чітко заявила про своє право на самостійність.

І навіть якщо геополітичні обставини склалися не на її користь, то пробуджена вітальна енергія спонукала митців творити українську національну культуру з усією повнотою її вияву, щоби стати врівень з іншими європейськими націями – як і належить державній нації, попри програш у російсько-українській війні 1918–1921 років і червоний колір прапора.

Тож основне, з чим має визначитися на цьому етапі українське письменство, підкреслює Микола Хвильовий: *« Чи будемо ми розглядати своє національне мистецтво як службне (в даному разі воно служить пролетаріатові) і як вічно підсобне, вічно-резервне до тих світових мистецтв, які досягли високого розквіту. Чи, навпаки, залишивши за ним ту ж саму службну роль, найдемо за потрібне підіймати його художній рівень на рівень світових шедеврів»*.

Принаймні для нього цілком очевидно й жодних сумнівів він тут не має – тільки «підіймати». Інша річ, чи розуміють це колеги по цеху й наскільки українське суспільство готове сприйняти крайню необхідність цих завдань у час, коли першочерговими постають питання подолання неписьменності населення та українізації міст, – по суті, створення ґрунту для самої літератури.

Адже спершу має бути основа, фундамент, а вже потім – розбудова української культури на всіх рівнях, яка задовольнить потреби і широких мас селянства й робітництва, і рафінованих естетів, і саме в такій почерговості, – визначає пріоритети Сергій Пилипенко, голова Спілки селянських письменників «Плуг»: насамперед максимальне поширення українського художнього слова в Україні, а вже згодом з'являться твори високого мистецького ґатунку, кількість переросте в якість.

Утім, подібна стратегія Хвильовому нагадує «каганцювання» української інтелігенції в ХІХ столітті – і це ніщо інше, на його думку, як «позадництво», «просвітянство», реалізоване за лекалами «хожденія в народ» російських народників, а значить, нація замість європейського поступу завертає на чергове зачароване коло, наступаючи на все ті ж «граблі» «малоросійства».

І це шлях у нікуди, бо «Малоросія», «хохландія» – «класична країна гаркун-задунайства, просвітянства, культурного епігонізму. Це – класична країна рабської психології», і «за це говорить уся історія нашої нації»: «Від Котляревського, Гулака, Метлинського через “братчиків” до нашого часу включно українська інтелігенція, за винятком кількох бунтарів, страждала і страждає на культурне позадництво. Без російського диригента наш культурник не мислить себе. Він здібний тільки повторювати зади, мавпувати. Він ніяк не може втямити, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку. Він ніяк не може втямити, бо він боїться – *держать!*».

Таким чином, резюмує Микола Хвильовий: «Наша постановка тільки в тому випадку буде мати реальні наслідки, коли нове суспільство стане розглядати наше мистецтво в фокусі світових мистецьких колізій. Іншими словами: ані на мить не спускаючи з ока відповідних досягнень інших країн, *ми мусимо найти якнайближчі шляхи до повного розквіту*, бо в противному разі нема рації робити нашої установки».

На шляху пошуку «найвищих естетичних цінностей» національного мистецтва важить досвід Миколи Вороного і Миколи Євшана, Ольги Кобилянської, Михайля Семенка та передусім – Пантелеймона Куліша. «Здається, тільки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента», – і при тому Хвильовий зауважує: «Але чи значить це, що ми радимо брати за ідеал Кобилянську чи то Куліша? Хто так подумає, буде наївною людиною. Ми тільки хочемо подивитись правді в очі. Ці люди стояли на правдивому шляху, але, стикнувшись із рідним позадництвом, залишились трагічними постатями, повними протиріч і помилок».

Отже, першим кроком на «правдивому шляху» має бути усвідомлення, що «однині наше одне із чергових гасел не “дайош кількість – хто більш”, а “дайош якість”. Треба відтворити знищений художній критерій», – наголошує публіцист. І це можливо тільки через опанування «мистецькою технікою», справжній письменник – це «кваліфікований митець».

Невипадково ж перші памфлети Хвильовий означає в підзаголовку як «листи до літературної молоді», розставляючи ці акценти для тих, чия творчість буде визначати обличчя української літератури в найближчі роки – часом навіть виступаючи в ролі старого навчителя: «“Молода” молодь мусить поважати художню літературу і знати,

що звання художника чомусь обов'язує, що заслужити його не так-то легко; для цього треба придбати багато життєвого досвіду і добре знати старе мистецтво», – утім, ці звернення мають значно ширший загальнокультурний контекст українського письменства загалом, що пронизує й наступні виступи, та зрештою, цими ідеями просякнута практично вся його публіцистика, і вже за кілька років автор знову переймається, що *«нема відповідної культурної атмосфери, культурного оточення. І досі наш письменник тоскує серед азіатчини, і досі його тягнуть в педагогію... чи то пак в масовізм»*.

Тож «кваліфікація», «мистецька техніка», «відповідна культурна атмосфера» – передумови для письменницької діяльності, ба' більше, можливості не лише протистояти «азіатчині», а *«держать»*, творити справжнє мистецтво.

І орієнтиром, ідеалом творця постає *«європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. Це, коли хочете, – знайомий нам чорнокнижник із Вюртемберга, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це – доктор Фауст, коли розуміти його як допитливий людський дух»*.

Саме Європа, «психологічна Європа», досвід європейської цивілізації, – на думку Хвильового, – подає нам цей *«ідеал громадської людини»*, що здатен вплинути й визначити не лише культурний розвиток, а й загальний поступ нації.

І коли в питаннях мистецьких процесів зринає: «Зеров чи Гаркун-Задунайський?», то публіцист декларує: «Ми, «олімпійці», з повною відповідальністю за майбутнє нового мистецтва, заявляємо:

– Для пролетарської художньої літератури, без всякого сумніву, корисніш – гіперболічно – в мільйон разів радянський інтелігент Зеров, озброєний вищою математикою мистецтва, ніж сотні «просвітян», що розуміються на цьому мистецтві, як «свиня в апельсині»».

Адже Зеров знає «цю Європу» – Європу «досвіду багатьох віків», Європу «Гете, Дарвіна, Байрона, Ньютона, Маркса і т. д., і т. п.», без якої не обійдуться «перші фаланги азіатського ренесансу». «Зерови відчули запах нашої епохи й пізнали, що нове мистецтво мусить звернутися до зразків – античної культури. Азіатський ренесанс – це епоха європейського відродження, плюс незрівнянне, бадьоре й радісне грецько-римське мистецтво».

Українська нація отримала унікальний шанс стати в авангарді культурних і геополітичних процесів, які у своїх візіях Микола Хвильовий означає як «азіатський ренесанс» – «говорячи про азіатський ренесанс, ми маємо на увазі майбутній нечуваний розквіт мистецтва

в таких народів, як Китай, Індія і т. д. Ми розуміємо його як велике духовне відродження азіатськи-відсталих країн. Він мусить прийти, цей азіатський ренесанс, бо ідеї комунізму бродять примарою не стільки по Європі, скільки по Азії, бо Азія, розуміючи, що тільки комунізм звільнить її від економічного рабства, використає мистецтво як бойовий чинник. Отже, гряде новий Рамаян. Азіатський ренесанс – це кульмінаційна точка епохи переходового періоду».

Звісно, це перспективи на століття, але революційна Україна, ви-вершуючись поміж Європою і Азією, у своєму національному мистецтві може стати провісницею нового Відродження, його першого етапу. І, відповідно до «законів художнього розвитку», цей період «мусить характеризувати і характеризує» – «романтика вітаїзму», життєствердний художній напрямок, на протигагу класичному романтизму – «активний романтизм»: «Пролетарське мистецтво наших днів – це марсельеза, яка поведе авангард світового пролетаріату на барикадні бої. Романтику вітаїзму утворюють не “енки”, а комунари. Вона, як і всяке мистецтво, для розвинених інтелектів. Це сума – нового споглядання, нового світовідчужання, нових складних вібрацій. Це мистецтво першого періоду азіатського ренесансу. З України воно мусить перекинутися у всі частини світу й відіграти там не домашню роль, а загальнолюдську».

І саме тому так важить художній рівень, мистецька цінність творів доби «романтики вітаїзму», адже «її перспективи – роль одного з фельдмаршалів у майбутніх барикадних боях». Утім, підкреслює при тому Хвильовий, – «коли ми надаємо своєму мистецтву бойового значення, то це зовсім не значить, що ми розуміємо під ним той потік віршової “бойової” графоманії, який пробіг нещодавно по нашій території. Щоб творити справжнє бойове мистецтво, треба відчувати свою епоху, треба знати, на що вона хворіє. Ми, наприклад, одну Тичинівську “Бурю” або одну Йогансенову “Комуну” не проміняємо на всі вози віршів, що риплять до города по великому тракту. Ми, наприклад, одну щиру новелу не проміняємо на всі просвітянські лантухи оповідань».

З огляду на такі поставлені високі цілі для нового українського слова, Микола Хвильовий з пафосом поета-візіонера маніфестує: «...ми відкидаємо малоросійщину, просвітянщину та іншу безперспективну вузькість і кличемо до невідомих обрїїв прекрасного азіатського ренесансу.

Ми кличемо творити те мистецтво, що його так чекає Європа. Ми знаємо:

– важкий наш шлях і велику вагу беремо ми на себе. Зате – це радісний шлях духмяної боротьби, – шлях, що біжить у майбутнє за багряними кіннями нашої геніальної революції».

І в цьому маніфестальному окресленні місії України є ще один дуже важливий момент – можна сказати, висхідний для української національної культури, який мусить усвідомити кожен український культурник і митець: з революційним оприявненням української нації – «кінець прийшов не тільки “малоросійщині, українофільству й просвітянству”, але й задрипанському москвофільству».

Унезалежнення нації й національної культури – процеси взаємопов’язані й взаємозумовлені. «Українська економіка, – розмірковує публіцист, – не російська економіка і не може бути такою хоч би тому, що оскільки українська культура, виростаючи з своєї економіки, зворотньо впливає на останню, остільки і наша економіка набирає специфічних форм і характеру. Словом, Союз все-таки залишається Союзом і Україна є самостійна одиниця».

Ба’ більше, уже в памфлеті «Україна чи Малоросія» він чітко формулює: «І самостійна Україна не тому, що цього хочемо ми, комуністи, а тому, що цього вимагає залізна й непоборна воля історичних законів», адже якщо нація «виявляє свою волю на протязі віків до виявлення свого організму як державної одиниці, тоді всякі спроби так чи інакше затримати цей природний процес <...> вносять елемент хаосу вже в світовий загальноісторичний процес».

Тож, з унезалежненням нації, національна культура мусить рішуче відмежуватися від колишньої метрополії – Москви, адже «російська література тяжить над нами в віках, як господар становища, який привчав нашу психіку до рабського наслідування. Отже, вигодовувати на ній наше молоде мистецтво – це значить затримати його розвиток». Саме тому «від російської літератури, від її стилів українська поезія мусить якмога швидше тікати». І це єдиний вихід, якщо ми дбаємо про культурне відродження України.

«Чому українська інтелігенція не хоче орієнтуватись на російське мистецтво? – запитує іншим разом Микола Хвильовий і одразу відповідає: Тому, що на книжному ринкові вона стикається з російським крамом.

Орієнтуючись на російське мистецтво, вона не здібна побороти свого конкурента, бо її крам буде завжди розцінюватись як крам другого, третього чи то четвертого сорту, хоч би він був і першого. Це закон психології нашого читача принаймні на перший десяток років. З другого боку, українська інтелігенція відчуває, що в масі вона не

здібна побороти в собі рабську природу, яка північну культуру завжди обожнювала і тим не давала можливості Україні виявити свій національний геній».

А окрім того, слід пам'ятати, що «російська революційна демократія» – це одне, а «жидкобородий московський інтелігент» з його «богоискательством», «мракобесієм», «пасивним песимізмом» і «тоскою», множеними на «російський месіанізм» – зовсім інше, проте саме на цьому постає «велика російська література». І звичайно ж, така література «не здібна виховати сильну й здорову, цільну й залізну людину, що буде мати крицеві нерви і не полізе рачки від тих ідеалів, які спалахнули в осінній революції. Велика російська література не здібна підтримувати огонь надзвичайної віри в правду горожанських баталій, в неминучість приходу “далекої загірної комуни”».

І «сьогодні, коли українська поезія сходить на цілком самостійний шлях, – констатує Хвильовий, – її в Москву ви не заманите ніяким “калачиком”. Не знайдете ви паралелей в “московському житті” і нашої дискусії. І це зовсім не тому, що той чи інший учасник українського диспуту талановитіший за того чи іншого російського (боже борони!), а тому, що українська дійсність складніша за російську, тому, що перед нами стоять інші завдання, тому, що ми – молодий клас молоді нації, тому, що ми – молода література, яка ще не мала своїх Львов Толстих і яка мусить їх мати, яка не на “закаті”, а на відродженні».

Проголошена ж орієнтація на Європу, «психологічну Європу» – ніщо інше, як набуття того естетичного досвіду, якого бракувало культурі підневільної нації. «Коли ми беремо курс на західноєвропейське письменство, то не з метою припрягти своє мистецтво до якогось нового заднього воза, – ще раз підкреслює наш полеміст, – а з метою освіжити його від задушливої атмосфери позадництва. В Європу ми поїдемо учитись, але з затаєною думкою – за кілька років горіти надзвичайним світлом» – світлом українського Відродження.

«Ми вже все маємо – і буйні фарби Петрицького, і конструктивну чіткість Меллера, і прекрасні звуки Вериківського, і незрівнянну поезію Тичини, Рильського, і надзвичайного Курбаса, і... і... і... Але ми ще не маємо відповідної культурної атмосфери», – звучить своєрідним рефреном у нашого публіциста, утім, річ тут не лише в європейській орієнтації наших митців і в самотності їхніх творів, для справжнього національного ренесансу й «відповідної культурної атмосфери» не вистачає Україні важливого складника. І не так ідеться про економічне підґрунтя, що в символічній системі публіцистики Хвильового

може означуватися «Дніпробудом», як насамперед громадянина, який би наближався до ідеалу «громадської людини», – українських байронів, які були б здатні «запалити до творчості» українське суспільство: «Ми віримо, що гряде і наш геніальний неспокійний громадянин. Його викликаємо ми своїми нервами, своєю непоборною волею».

Саме на це скерований увесь пафос Хвильового-публіциста: «...підводиться прекрасне сонце відродження, і ми тиснемо руку тобі, невідомий товаришу».

І навіть коли письменник змушений був публічно каятися й «садовити себе» на лаву підсудних під час показового процесу «Спілки Визволення України» проти української еліти: «Будучи ж породженням *української* декласованої інтелігенції, бажаючи за всяку ціну триматись в ролі речників *революційної* громадської течії, ці ухильники озброюються туманними «азіатськими ренесансами», віщують в цих ренесансних «теоріях» про якісь спеціальні історичні місії України й тягнуть партію на бік «молодої української культури» в її, цієї культури, боротьбі з культурою руською, що її, руську культуру, тут же характеризується, як культуру відмираючого «жидкобородого інтелігента»», – цей пафос нікуди не зникав, хоч і набував іншого звучання, утім, не менш переконливого: «Кохатися в національній романтиці – далеко не комуністична справа, але писати «московські задрипанки» й писати, що в «Москву українську поезію не заманите ніяким калачиком», що «Москва є центр всесоюзного міщанства» (*саме та Москва, що на неї орієнтуються з часу Жовтневої революції трудящі всього світу*) – це вже справжнісінька шовіністична агітація. Тут уже не приходиться гадати, був чи не був хвильовізм підбрехачем ефремовщини, тут залишається поставити його до стінки», – власне, це трагедійний пафос романтичних мрійників, які в задусі тотальної безвиході йдуть на заклання, приносячи себе в жертву задля майбутніх «геніальних неспокійних громадян», задля «нашого відродження», що «кожним своїм нервом спрямовано туди, де маячать і горять під осіннім димком прекрасні «озера загірної комуни»», задля «нових берегів» української нації.

Ростислав Мельників¹

¹ Упорядник із вдячністю зазначає, що завершення роботи над п'ятим томом «Повного зібрання творів Миколи Хвильового» уможливили стипендія Надзвичайного Фонду Наукового Товариства ім. Шевченка в США і фінансова підтримка в рамках проекту IU-Ukraine Nonresidential Scholar at Indiana University (Університет Індіани, Блумінгтон, США).

КАМО ГРЯДЕШИ

ВІД АВТОРА

Єсть дві літературно-революційні організації: «Гарт» – спілка пролетарських письменників – і «Плуг» – спілка селянських письменників. Останніми часами між цими угрупованнями виникло багато суперечок. «Плуг», будучи спілкою з слабшою кваліфікацією (це він сам не раз прилюдно визнавав), певніш – просто добровільною культурно-освітньою організацією, що чомусь претендує на роль в мистецтві, – ніяк не може примиритися з існуванням «Гарту» і раз у раз атакує його. Почався цей наступ ще з Московської наради пролетписьменників, де «плужани», наперекір «Гартові», прийняли так звану «напостівську платформу», яка на сьогодні остаточно себе скомпрометувала; і визнали, теж наперекір «Гартові», так званий «всесоюзний центр», на сьогодні фактично ліквідований. Продовжився цей наступ на гартованському з'їзді, де «плужани» «налітали» на гартованців, встановивши блок з російськими напостівцями, що приїхали на літературну Україну трохи «попартизанити»: в Москві їм не повезло. Скінчилася ця баталія поки що на сторінках «Культури і побуту» – додатку до газети «Вісті». І знову почали перестрілку ті ж таки невгамовні «плужани». Відповідали їм ми, «олімпійці» (так назвали нас наші літературні супротивники). Поскільки нас цікавило майбутнє пролетарського мистецтва, а не угруповання «Гарт» і «Плуг», ми подбали, щоб стати над цими організаціями. Нас найбільше тривожила ідея азійського ренесансу і вияснення двох психологічних категорій: Європи й Просвіти. Перші два листи – це наша відповідь одному із просвітян, що, узагальнюючи, ми його називаємо просто «енко». Третій лист – наша відповідь тов[аришеві] Пилипенкові, керівникові організації «Плуг». Не все тут буде зрозумілим, але хай пробачать читачі: листи писано як відповіді, нашвидкуруч; а переробити їх ми оце тепер не маємо можливості. В той же час в них поставлено багато актуальних питань. Отже, сподіваємось, що наші памфлети будуть першим абетковим абзацом до теорії нового мистецтва. Сам теоретик мусить прийти – ми його чекаємо. Він буде романтиком вітаїзму: агітатором і пропагандистом наших засад.

ПРО «САТАНУ В БОЦЦІ», АБО ПРО ГРАФОМАНІВ, СПЕКУЛЯНТІВ ТА ІНШИХ «ПРОСВІТЯН»

(Перший лист до літературної молоді)

I

В одній із своїх брошур Шпенглер так сказав:

– «Баха й Моцарта я ставлю на недосяжну височінь, але відціля нема ще конечної потреби називати художниками й мислителями тисячі писак та філософів-обивателів наших великих гіродів».

І далі:

– «Прогрес мистецтва доводять факти, а не логічні доводи».

Ми цитуємо зі Шпенглера спеціально для того, щоб трохи подрагувати «сатану в бочці» з гопаківсько-шароваристої (наш власний образ), тепер ультра-червоної просвіти. До речі: боїмось, що наші опоненти перший раз чують таке прізвище, отже, мусимо запевнити: Шпенглера в гартованських списках і серед «олімпійців» нема і для того, щоб знову і знову подякувати Троцькому за класичний афоризм:

– «Коли Вардін зіб'ється на таблиці множення, а Воронський в цьому зійдеться з білогвардійцем, що знає арифметику, то тут для політичної репутації Воронського поганого ще нема».

Нарешті, ми цитуємо зі Шпенглера для того, щоб ще раз і ще раз сміливо і з спокійною совістю підкреслити свою солідарність з фашистським мислителем в тих «засадах» про мистецтво, які були й будуть арифметичною аксіомою для всіх часів, для всіх народів і для кожного класового суспільства.

Як бачите, ніколи «олімпійців» шлях не зійде зі шляхом літературних спекулянтів і профанаторів молодого мистецтва; як бачите, буде великою помилкою гадати, що генерація молодих пролетарських письменників розгубиться в час наступу бойової макулатури. Інтелектуальні здібності її ще не зрадили і – напевне – не зрадять. Та й історія ніколи не робила нонсенсів.

Саме це і перш за все це мусить знати та талановита літературна молодь, яка тепер уперто працює над собою по глухих закутках республіки і поволі вкрапляється в «олімпійську» фалангу.

І да буде це передмовою, а тепер по суті.

II

«Sine ira et studio», цебто: без гніву й симпатії, як сказав Тацит, сильний, між іншим, оратор проти різних свистунів і провокаторів. Подивимось об'єктивно на сьогоднішню мистецьку ситуацію і подамо й собі кілька елементарних засад.

Останніми часами стало модним говорити про «розходження» «молодих» пролетарських письменників зі «старими» теж пролетарськими письменниками. Дійшло навіть до того, що хтось – і на основі цих «розходжень» – кинув «тезу» про народження другої генерації пролетарських митців. Як і треба було чекати, цю тезу підхопили літературні спекулянти і зчинилась, зі слів одного критика, «революція». На арену виступили огонь і дим – передумова кожної баталії.

Отже, понюхаймо того диму і подивимось на вогонь.

По-перше:

– Коли говорити про «другу генерацію», то чому не назвати її третьою? Бо ж – послідовно – перша: Чумак, Михайличенко і т. д., друга: Сосюра, Йогансен і т. д., третя: Усенко, Іванів і т. д.

Ми гадаємо, що цю необережну «тезу» було кинуте в стані афекту, і вона не має під собою ніяких підстав. Бо як ви поділите пролетарських митців? Віком? Тоді до відома вашого: серед так званої «молоді» є літератори старіші за нас, «олімпійців». Чи, може, ви маєте на увазі художню потенцію? І тут помиляєтесь: нема і не буде прикладів в історії літератури, щоб якесь покоління встигало висловитись за 5–6 років: письменник – не американська машинка, а твори його не полтавські галушки.

Отже, «теза» про другу генерацію прислужиться тільки темним особам, що використовують її в своїх цілях. Отже, вона-то й є тим димом, який – з часом – розвівається буйним вітром «олімпійським». По-друге:

– Єсть, безперечно, й вогонь. Це саме та «друга генерація» (звичайно, без свистунів), що, на наш погляд, однією своєю частиною (більш дорослою в інтелектуальному, емоціональному й якому хочете напрямку) мусить поступово, але органічно зливатися із «олімпійцями»,

а друтою (малограмотною, але талановитою) – утворювати резерв, що й ляже в основу «народження» через десяток-півтора справжньої другої генерації.

Тільки так треба розуміти цей вогонь. Тільки так треба поділяти сучасних пролетарських митців. Інші «тези» лише розпалюють пристрасті та гальмують справу розвитку нової пролетарської літератури. На інших тезах – знову повторюємо і трохи конкретніші – деякі люди наживають собі «общественні» капітальчики, а з робітників і селян роблять замість корисних радянських журналістів, припустім, нікому не потрібних віршомазів та інших борзописців.

Як бачите, на вогонь «олімпійці» покладають великі надії, і не їхня вина, що смердючий дим утворив між «молодими» й «старими» штучну завісу. Коли брати наші принципів розходження, то можна говорити тільки про одне. Фігурально це буде так:

- Зеров чи Гаркун-Задунайський?
- Європа чи «просвіта»?

Для кожного з нас ясно, що молоде мистецтво без технічної допомоги радянської інтелігенції ніколи не стане на ноги. Кожний з нас, доки він плутається в «універсалах», «платформах» та «маніфестах», почуває себе господом-богом; варто ж йому одійти від «логічних доводів» і доказати свою правоту «літературним фактом», як він переходить у стан розгубленості. В чому ж справа?

А справа в тому, що нас не озброєно тією мистецькою технікою, яку має кваліфікований митець. І зовсім не випадково, що в робітничо-селянських літературних організаціях завжди налічуємо чималий відсоток інтелігентів: тільки вкупі з останніми робітничо-селянський письменник творить нові мистецько-громадські цінності, тільки з ними, за їхньою безпосередньою допомогою, він кінець кінцем і сам становиться інтелігентом в кращому розумінні цього слова, цебто в даному разі – справжнім письменником.

Отже, коли це так (а це, безперечно, так!), то знову фігуральне запитання:

- Зеров чи Гаркун-Задунайський?

Ми, «олімпійці», з повною відповідальністю за майбутнє нового мистецтва, заявляємо:

– Для пролетарської художньої літератури, без всякого сумніву, корисніші – гіперболічно – в мільйон разів радянський інтелігент Зеров, озброєний вищою математикою мистецтва, ніж сотні «просвітян», що розуміються на цьому мистецтві, як «свиня в апельсині», що на

сьомому році революції раптом зробилися революційніш від самого Леніна і тепер виступають по різних радянських журналах з «червоними» фразами під прізвищами якогось «ця» чи «енка».

Таке кардинальне, воістину принципове запитання ставимо ми літературній «молоді», і на нього вона мусить відповісти... Коли не нам, то самій собі.

Чому ж ми так добиваємось цього?

Чи нема тут якогось гартованського «підвоху»?

Ми гадаємо, що в зв'язку з прискоренням так званої українізації пролетарське мистецтво попадає в тимчасову небезпеку:

– «Сатана в бочці» з гопаківсько-шароваристої «просвіти» вилазить зі свого традиційного кубла і хмарою суне на гóрод. Буде великою помилкою гадати, що це «підвівся чорнозем», – той митець, до якого Тичина «посилав свої нерви». Безграмотне міщанство – от хто. Це саме та «рідненька просвіта» в вишиваній сорочці і з задрипанським світоглядом, що в свій час була ідеологом куркульні. Тепер, в силу своєї безпринципності, загубивши до того під собою ґрунт та намацавши несподівані для себе можливості (прискорена українізація), вона робиться «червоною» і йде «селозувати» (певніш – профанувати) міську пролетарську культуру.

От що треба завжди пам'ятати «молоді», і тоді між нами не буде розходжень.

За доказ актуальності наших засад візьмімо дальші рядки даного листа.

Перш за все, дозвольте ще раз запевнити «молодь», що ми, «олімпійці», ніколи не були патріотами «Гарту». Бо й справді: не «крокодилячу воду» ми пролили б на якийсь новий талановитий твір когось із «молоді», а – висловлюючись трохи сентиментально – щирі й гарячі сльози радості оросили б його.

Тому-то й просимо ми не шукати задньої мислі, бо справа зовсім не в «Гарті», а в одному з «енків», що являється на сьогодні одним із авангардних бійців стривоженої просвіти. Послухайте, як він «плутає» «молодь» і розпалює пристрасті:

– «Представники “Плугу” й “Гарту” розійшлися в поглядах, а це розходження, звичайно, випливало з самої різниці обох організацій, головним чином ідеологічної платформи» (журнал «Знання»).

Чуєте? До цього часу ми гадали, що «Плуг» і «Гарт» різняться між собою територіями впливу, а за «енком» виходить «зовсім навпаки»: головна різниця – це ідеологія. Другими словами, коли «Гарт» узяв за

свою ідеологію постулати компанії, то «Плут» – за «енком» – очевидно, має на увазі «просвітянську» ідеологію. Гадаємо, що це зовсім не так і напевне не так для тієї частини «Плугу», що зветься «молоддю», і для тієї, що має партквитки.

Навіщо ж це «енко» так набріхує на свою організацію? Читайте далі – і зрозумієте його:

– «Злиття “Плугу” з “Молотом” або “Гартом” чи якою іншою із пролетарських організацій буде помилкою, скривленням ленінської лінії, як аналогічно дуже хибним було б злиття, припустім, комнезамів з профспілками».

От бачите, навіщо: він страшенно боїться злиття «Плугу» з «Гартом» («Молот» тут для красного слівця, бо це – як всім відомо, – так би мовити, колоніальне володіння «енків»). Так, він страшенно боїться цього злиття, бо не хоче повертати на задрипанки. Відділя й ідеологічні розходження, і наклеп на свою організацію. Чуєте, як він клянеться «комуністичним богом» – «ленінською лінією»?

Висунувши такі основні «засади», далі «енко» розпалює страсті, так би мовити, обробляє «молодь»:

– «Гартованський з'їзд демонстративно покинули представники ВАППу, “Забоя”, “Плуг” приєднався до цих організацій».

Чуєте? Гартованський з'їзд покинули всі організації. Чуєте? Всі! Але коли це було? Ніколи! Та бачите, для «просвітянина» ще не написано правил етики, а баталія між організаціями йому так потрібна, як «мутна “водичка”... для рибки». Недарма ж він далі аж «захльобується» «комсомольською» революцією в «Гарті», вихваляючи на всі лади народонаселення зі своєї «молотівської» колонії.

Але «енко» все-таки страшений боягуз, і більш за все він боїться «олімпійців». І от, знаючи, що останніх найбільш всього в «Гарті», він, щоби нейтралізувати, хоч формально, своїх лютих ворогів, утворює «засаду» про доцільність одноразового входження «в дві співзвучні організації», веде наступ на «Гарт» і претендує на входження до нього.

– «“Гарт” не зумів і не хотів (скаржитися “просвітянин”) поширювати свого впливу на низи, ніби боявся цих робітничих корявих письменників, обережно приймав до себе навіть таких, що вже виявили себе кваліфікованими письменниками».

Чуєте, як співає? Але кого ж то він розуміє під «корявими»? Молодих робітничих кореспондентів чи молодих робітничих художників? Припустім, перших. Але на перших Компартія і взагалі здоровий розум «впливати» не рекомендують, бо «впливати» на них за рецептом

«енка» – значить організовувати їх у «плужанську» чи «гартованську» партію. Отже, припустім, других. Але, припустивши других, доводить-ся визнати, що художники «не вареники з гурдою» і на замовлення їх не наліпиш, це трохи не такий матеріал, як «просвітяни»: що було – те забрали.

Виходить, прийшли до порожнього корита? Ні! Тоді, може, це була спекуляція або йолопів вибрис? Теж ні! Що ж тоді?

Бачите, за машкарою «робітничих корявих» нам видно похабну фізію «кваліфікованого письменника» із безсмертної просвіти. Це він хоче до «Гарту». Це ж безграмотний «енко» поривається закріпити за собою позиції, щоби відогравати не послідню роль в розвиткові пролетарської літератури. Він же так щедро – направо й наліво – буде роздавати ярлички «кваліфікації». Що йому до того, що якийсь Хвильовий, маючи про свою творчість десятки статей і рецензій, й досі не тільки не осмілиться говорити про свою кваліфікацію, але й не певний в тому, що він має право називатись письменником. – Яке «енкові» до цього діло! Він зробить «жовтенят» кваліфікованими письменниками і буде мати гарний гешефт.

І залишається нам, «олімпійцям», сказати тільки:

– Нещасна кваліфікація! Нещасна та молодь «із низів», що її «енко» зробив кваліфікованою!

От відкля йде порівняння мистецтва з комнезамами й профспілками. Саме відкля й пішли наші «розходження» з молодією молоддю та безглузда профанація пролетарської літератури. «Сатана», використавши сприятливий момент, виліз із «бочки» і, ставши на чолі сучасної літератури під прізвищами «ців» та «енків», подібно вигукнув:

– «Спитають, чим скінчиться? Побачимо! В перспективі утворення Всеукраїнського центру пролеторганізацій на чолі з “Молотом” (знову нагадуємо: колонія “енків”). При таких перспективах нема нічого лихого в сучасній літературній полеміці. В суперечках народжується істина».

Так кінчає свою статтю наш відважний «селозатор». Чуєте? В перспективах він нічого не бачить для себе лихого. Чуєте, «молода» молодь? «Енко» знає, що тільки в суперечках він буде «ловити рибку». Чуєте його істину? Він не хоче літературних фактів, що ними доказується прогрес мистецтва, бо це шпенглерівщина, а він «червоний». Він хоче «логічних доводів», суперечок, бо без них він залишиться обеззброєним і мусить виїхати до «задрипанської просвіти». Чуєте, «молода» молодь: рвіть рішуче з «олімпійцями», бийте «Гарт»!

III

Але «енко» не б'є, а прямо «жарить» дуплетом. Під одним прізвисьцем, щоби завоювати симпатії в «молодої» молоді й утворити для себе ґрунт і базу, він робить «жовтенят» кваліфікованими письменниками та нацьковує «молодих» та «старих». Під другим прізвисьцем він з «глибокомисленним вираженням во взорє» береться говорити про критику, не проминувши й тут випадку спекулювати на хворому шанобстві молодих авторів та «лягнувши», між іншим, одного з «олімпійців», саме Хвильового.

Отже, візьмімось за другого «енка» і подаймо й собі кілька засад про критику.

Ахіллесовою п'ятою українського пролетарського письменства є не стільки брак відповідної критичної літератури й критики, скільки брак самої літератури, що її варто було б критикувати. Велику російську критичну плеяду – Белінського, Добролюбова, Чернишевського – в їх літературному розрізі – породила не менш велика плеяда письменників-художників. Коли б не було Островського, припустім, не було б і «Темного царства». Те ж саме й про Лессінга, Брандеса і т. д.

Отже, зовсім не випадково, що навіть сьгоднішні критики-марксисти, соціологи і досі звертаються до минулого. Аналізуючи його, вони – в кращому разі – роблять ті чи інші загальні висновки, що так чи інакше і уже напевно торкаються продукції пролетарських митців. Візьмімо за приклад Коряка. Хоч одну статтю написав він про твори сучасних революційних письменників?

– Жодної!

Декому здається, що тут відіграє роль зайва обережність, сам Коряк, очевидно, з'ясовує тим, що він не критик, а історик літератури, а ми запевняємо:

– Тут глибші причини, і одною з них є пустельний стан молодого письменства.

І справді: про що писати? Десяток-два грамотних оповідань та 50–100 талановитих віршів? І все це протягом кількох років? Очевидно, скарги на те, що на мої, мовляв, твори не звертають уваги, є белькотіння того чи іншого ґатунку. Думка в критика породжується, коли він в творів бачить теж думку, а не бездарні візерунки. Правда, з історії літератури ми знаємо й випадки, коли майбутніх корифеїв «замовчували», але – теж правда – таких корифеїв ми налічуємо одиницями і вони – до речі – нічого не мають спільного з «просвітянською» графоманією.

Так стоїть справа з «замовчуванням».

Але друга категорія графоманів, навпаки, скаржиться на велику кількість критиків, що не дають їй ходу. Тут і «сиві дідусі», і «олімпійці», і якісь навіть «бігунці». «Ідеологом» даної категорії на даний випадок буде другий із «енків», цебто яблучко з тієї самої яблуні.

Отже, беремо це яблучко й кусаємо. Випадають два зернятка: це претензійні філософсько-просвітянські «засади».

Перша:

– «Критикою іменується здорове, на ґрунті вимог сьогодення цього дня, обговорення твору з єдиною цілю встановлення вартості твору: тако художньої, яко й читабельної».

От вам «перл» «молодого» філософа «енка», що – до речі – віком коли не старший за нас, то й не молодший, який ні в якому разі нічого не має спільного з тими «корявими» письменниками, що за них піклується другий «енко». Отже, слухайте, що таке критика, і повчайтесь, саме таке визначення дають у нас по задрипанках! І потім у нас художність протиставляють читабельності «тако яко». У вас не так? Шкода!

Друге:

– «Та літературна продукція, яка служить на користь будові життя, яка родить слідком за собою потрібні наслідки (вчіться образної мови в «енка»), є, перш за все, потрібна й необхідна література».

Чи не «перл»? Чи не визначення? А як воно могло витекти з першої «засади» – це не ваша справа. Де логіка? Це теж не ваша справа! Але запитання «енкові» ми все-таки поставимо:

– Бухарін, припустім, що його, очевидно, й філософи з «просвіти» вважають за людину, яка «до мозків просочилась вимогами часу», дає хвалебну статтю про Хуліо-Хуреніто, бо вважає, що ця «літературна продукція служить на користь будові життя і родить за собою потрібні наслідки». А от Родов – ідеолог «енків» – вважає зовсім інакше і називає цей твір контрреволюційним. От ми й питаємо: чи є Хуліо-Хуреніто «потрібною й необхідною літературою», чи зовсім навпаки? Га?

Такі дві основні «засади» цієї висококваліфікованої статті. Решта в ній якесь белькотіння ображеного невдачника і скажена піна на голови «олімпійців», «сивих дідусів» etc. І хочеться нам поставити ще одне запитання, але вже до «молодої молоді».

– Невже ви не бачите, що й це наше «розходження» з «енком» витікає, по суті, з того ж кардинального розходження: «Європа чи просвіта?» Невже ви з нами, «олімпійцями», не погоджуєтесь, що таке

безграмотне в своїх основних «засадах» белькотіння треба надсилати без пересадки до редакційного кошика, що такі «твори», щоб вони не компрометували радянської преси, можна вміщати в часописах тільки як зразки графоманії й літературного хуліганства? Невже ви гадаєте, що автор таких «засад» може збагатити нашу пролетарську літературу?

От вам уривок з «конкурсowego» оповідання г[ромадяни]-на «енка», цебто того, краще якого він протягом ближчих років, безперечно, не дасть, оповідання, що на ньому «сивий дідусь» Дорошкевич написав: «це не монах, якийсь Рокамболь. Друкувати не варто»; оповідання, що ним як документом похваляється автор, що його по-циганськи вихваляє перед молоддю він же, що про нього написав такими жалісливими словами той же «белетрист»: «рецензія відіграла свою роль, і корисний для селянства твір (хвали себе, гречана кашо!) залишився недрукованим». Так от вам уривок з цього документу-оповідання:

«Трошка з ногами кинувся в гущу.

– Залишіть бійку! Стріляти буду!

Були вже не люди – звірі. Нічого не чули. Трошка тричі вистрілив вгору. Не помагало. Ніякої уваги.

– Хлопці, стріляй вгору!

Пачками стріляли хлопці з самоохорони. Ніхто не чув. Живе м'ясо гадюкою звивалось, напружувалось і розходилося в усі боки! Кость уп'явся комусь у горло.

– Жив... Кохався... у... у...

Насилу Трошка з хлопцями одірвав Костя од нього.

– Що ти за чоловік, скажи мені?

– Землі мені дай... Дай пожити мені... Я хворий на землю...»

І т. д., і т. п. Словом, «пришта», як каже в цьому ж таки конкурсowego оповіданні «енко». Але як на вашу думку: де це діється? Де це м'ясо розходиться в усі боки? (Ну й образ! Умри, просвіто – краще не напишеш!) Так де це?

Ніколи не вгадаєте, бо це діється в монастирі на «загальному зібранні». Та й де вам угадати, бо ж ви добре знаєте, що селянське «загальне зібрання» не тільки від пачки, але й од одного поганенького вистрілу розбіжиться. Такого «цинденту» Копистка не злякається, а Кость, їй-богу, буде тікати, що й штани загубить. Бачили ми, «олімпійці», такі «сторії»: «пукне» хтось – і вже «загальне зібрання» корова язиком злизала.

А потім: які це селяни вигукують таке мелодраматичне: «Я хворий на землю!» Чули ми: «хворий на голову», але це інша справа. І тому

зовсім не дивно, що «енко» в своєму «конкурсному», вибачте за вираз, оповіданні зробив і монахів рокамболями, хоч, може, й не знав, що це за птиця: «інтуїцією», як каже Сосюра.

На жаль, ми не маємо більше можливості навести ще кілька «перлів» з цього оповідання, щоби запевнити «молоду» молодь, що ми нічого поганого не робимо для молодої літератури. Віримо, то вона вже з нами солідаризувалась. Бо ж подумайте, що робиться: графомани не тільки претендують на безоговорочне вміщення своїх творів в поважних журналах, але вже вимагають, щоб їхні твори було премійовано.

Отже, й відділя спекуляція на довірливості молодняка. От чому вони оперують різними інсинуаціями і клянуться «червоною просвітою». Воістину: таку безсоромність і таке нахабство можна чекати тільки від синів похабного «сатани» з «ультра-міщанської “бочки”». Бо коли раніш «енки» робили наскоки на «беззахисних» літераторів, як-от Дорошкевич, то тепер вони вже лізуть на «олімпійців». Шкода тільки, що вони не розраховали своїх сил, не поцікавились силами «олімпу». Боїмось, щоб не пішов і сам «сатана» знов на свої задрипанки, висловлюючись фігурально й вульгарно, – з обвислим хвостом.

А втім, знову: «sine ira et studio». Не тому ж ми пишемо свою статтю, що нас цікавлять сіренькі «ці» та «енки» – нашу статтю призначено спеціально для «молодої» молоді, що їй ми з'ясовуємо суть нашого єдиного розходження:

– Європа чи просвіта?

Отже, зрезюмуємо сказане нами і спробуємо зробити висновки.

Ніколи не було стільки можливостей для розвитку української пролетарської літератури і взагалі літератури, як тепер, у нас, в республіці Комун.

Але й ніколи не було такої безщабашної свистопляски в тій же українській літературі, як за наших днів. Варто якомусь «енкові» одержати членського квитка від письменницької організації, як він уже вважає себе – в мистецькому розрізі – цілком непогрішним. А коли він називає свою річ «Нечаївська комуна» або «Біля тракторів», то такий твір віднині стає святою «плащаницею». Треба мати багато громадської мужності, щоб кинути цю бездарну «Нечаївську комуна» в редакційного кошика; треба мати за собою солідний революційний стаж, щоб зробити критичний «двойний нельсон» такому творові. Бо ж подумайте – «енко» «червоний», «енко» зробився до того червоним, що навіть «одкрив Америку»: революцію робили не дегенерати;

до того «червоним», що навіть почав під прізвиськом «ця» «комунізувати» маси в радянських часописах.

«Енка» – не трож! Він тепер модним став.

І, звичайно, в «сатанинській» свистоплясці губиться справжня талановита молодь. Частина з неї, замість повчитись, підпадає під впливи «енків» і робиться «кваліфікованими письменниками», заплоняючи ринок «червоною» графоманією; частина, що її приголомшили і збили з пантелику «оргинальні» статті різних безграмотних «ців» та інших «енків», – сидить десь у закутку і вичікує. А в результаті «молода» молодь за кілька років не дала жодної путньої книжки, – це тепер, коли стільки можливостей, це тепер, коли йде доба відродження, коли ми стоїмо напередодні небувалого розквіту молоді літератури!

Отже, висновки.

Перший:

– Треба негайно на настирливе запитання: «Європа чи просвіта?» відповісти: – «Європа». Це тим більш потрібно, що в той час, коли вже чути побідні кроки азійського ренесансу, – в цей час «сатана» повів нестримну й рішучу атаку зі своєї «бочки» на гóрод, на міську культуру.

Другий:

– «Молодій» молоді треба вчитись, вчитись і вчитись, як говорив Ленін, і тоді вона побачить, що «розходження» є тільки провокація різних «енків». Справжня мистецька молодь зі своїми творами не поспішає, бо знає, що від цінних пролетарських речей жодний «олімпієць» не одмовиться. «Молода» молодь мусить поважати художню літературу і знати, що звання художника чомусь обов'язує, що заслужити його не так-то легко; для цього треба придбати багато життєвого досвіду і добре знати старе мистецтво. «Молода» молодь мусить, нарешті, довідатись, що причина ходкості макулатури криється не в «читабельності», а в простісінській українізації, яка примушує деякі благодійні установи купувати її тюками і зносити в підвали, де її гризуть і читають звичайнісінькі миші.

Третій:

– Треба негайно «одшити» – або принаймні поставити на своє місце різних писак, що, вміючи с'як-так зробити репортерську замітку, тикають свого носа в мистецтво й – більше того – намагаються керувати ним. Тоді ясно стане, що так зване масове мистецтво є продукт упертої роботи багатьох поколінь, а зовсім не «червона» халтура. Простота й ясність Толстого – це мистецтво найвищої кваліфікації.

Але з'явилось воно на «закаті» потенціальних можливостей російської буржуазії й дворянства. Що ж до маси, то краще дамо їй поки що Сінклера в мільйонах екземплярів.

Четвертий:

– Треба вже знати, що перша фаланга (не генерація) пролетарських письменників виникла на переломі двох епох, в розпалі романтичної доби, коли вмирало старе суспільство і народжувалось нове. Отже, не «енкам» («енки» на цьому тільки спекулюють), а справжньому молоднякові типи (і люди взагалі) наших творів не завжди будуть близькі. Але із цього не треба робити похабних висновків, а заглянути в своє нутро й чесно сказати:

– Так, його люди мені чужі. Але бачу я, що «олімпієць» не тільки любив революцію, але й любив пролетарське мистецтво. Полюблю ж і я його. Пройду і я той радісний путь помилок: бо тільки той не помиляється, хто живе «на шармачка».

П'ятий:

– Нове мистецтво утворюють робітники й селяни. Тільки з умовою: вони мусять бути інтелектуально розвиненими, талановитими, геніальними людьми. Хто цього не розуміє, той – дурень. А хто це розуміє і мовчить – той спекулянт.

Шостий, останній:

– Молодь мусить бути ще етично чистою.

Савченківщина не тільки шкодить молодій літературі, але й утворює ганебну свистопляску. Не треба розшифровувати псевдонімів тих авторів, що цього не хочуть. Не треба лазити по столах «олімпійців» з фотографічними апаратиками, щоби сфотографувати написи на цьому столі і таким чином придбати ще один «документ». Не треба заглядати в чужі редакційні портфелі. Не треба... і т. д. і т. п.

От наші поради і висновки для «молодої» молоді. Ми віримо, що вона, яка гряде утворити могутній ренесанс, піде нарешті тим шляхом, що його вказує історія.

ПРО КОПЕРНИКА З ФРАУЕНБУРГА, АБО АБЕТКА АЗІАТСЬКОГО РЕНЕСАНСУ В МИСТЕЦТВІ

(Другий лист до літературної молоді)

I

Спершу два слова щодо характеру наших листів, які викликають своєю «стилістичною обробкою» маленьке незадоволення.

Отже, ми говоримо не про «енків», що, почавши з «садизму», продовжили «розкоряками» з «фрачно-хатянськими» звертаннями до тов[ариша] Хвильового (недалекий та хитрий не тільки крутить хвостиком, але й завжди валить з хворої голови на здорову), ми говоримо про тих літераторів, які найшли в нашій попередній статті «забагато лайливих русизмів». Отже, до цих, останніх, галантний кніксен:

– Хоч ми в інституті шляхетних дівчат і не вчилися, але розуміємо, що памфлет без «ядрьоних» «ізмів» – не памфлет.

Як бачите, ми не криємось.

– Наші статті носять характер бойових памфлетів...

Але не пасквільного походження, а вольтерівського. Тут, до речі, «енко» може з полегкістю зітхнути: ми «зазирали» до Вольтера, більш того: зголошуємось вольтер'янцями.

Крапка.

Тепер дозвольте з «латиниці». Цебто, за просвітянською логікою, візьмімо за медіума лорда... Зерова і викличмо дух Овідія через ті «метаморфози», що їх перекладає непокірливий неокласик.

Отже, з «латиниці», певніш – з латинського прислів'я, яке в перекладі українською мовою звучить приблизно так:

– орел не ловить мух.

Це прислів'я треба розуміти не в тому сенсі, що на городі бузина, а в Києві дядько, а в тому, що ми, «олімпійці», ніколи б не полемізували з гр[омадянином] «енком» (бо ж йому цього тільки й треба!), коли б воістину «сурйозна» просвіта найшла серед своїх лідерів більш письменних і менш безславних та нудних літераторів, коли б вона свою

другу невдало компілятивну статтю не доручила колективній творчості кількох «енків», а попросила б написати одного із «аблокатів», що вміють із так званого «пролеткультивського» барахла зробити принаймні веселу бутафорію на зразок левівської теоретичної беліберди.

Та факт, як кажуть, залишається фактом. Тому й приймаємо чергову статтю гр[омадяни]-на «енка», як додаткові постулати самої «октябристської» просвіти, бо ж ми вважаємо за потрібне виступити ще раз. Бо ж цілком справедливо думають «енки», що їхні без кінця вбогі статті стали для нас за «квартирку», куди ми й подаємо свій слухний голос.

II

Коли вам трапиться висловлюватись перед аудиторією, що виховала себе на гопаках, ви, раніш ніж згадати якусь комету Енке, візьміть під сумнів стару заялозену істину, поставте її на голосування і ухваліть:

– Приймаючи до уваги, що Коперник був пролетарського походження, зібрання, «енегрично функціруючи», констатує: земля і справді крутиться навколо сонця.

На жаль, ми не виносили подібних постанов перед тим, як здати до друку свою попередню статтю, і тепер мусимо повертатися до абетки пролетарського мистецтва, щоби «ухвалити» її. Гадаємо, що після цієї процедури всі і все зрозуміють і – головне – ясно стане, чому Європа, а не просвіта. Гадаємо також, що наша абетка збентежить «молоду» молодь, і вона поставиться критично до тих привабливих «прописних істин», які проповідує «енко». Бо ж у попередній статті ми вияснили наше розходження з «другою генерацією», а в цій беремося вияснити ті пункти, в яких ми ніколи не зійдемо з просвітою.

Що ж таке «мистецтво взагалі», питають «олімпійці», починаючи свого другого листа.

Щоб відповісти на таке запитання, не треба бути теоретиком:

– «Мистецтво взагалі» – то архіспецифічна галузь людської діяльності, що намагається задовольнити одну із потреб «духу» людини, саме любов до прекрасного.

Таке, на перший погляд, вельми естетичне визначення після деяких алгебраїчних маніпуляцій над ним набирає цілком благонадійного вигляду. Тут справа в підставках і в ідентичності.

Що ж в цій засаді може нас збентежити? Не що інше, як «любов до прекрасного» та ідеалістичний «дух». Коли ж скажемо, що красу, за

Чернишевським, ми ототожнюємо з життям, то й наше визначення наполовину зматеріалізується, сконкретизується. Але залишається ще дух? І то правда! Та, бачите, не завжди він суперечить марксизмові. Бо «мистецтво (за Плехановим; це вже не Чернишевський!) – один із засобів духовного спілкування між людьми».

А втім, і такого визначення ми не будемо давати «мистецтву взагалі». Ми маємо класичну формулу, що її, між іншим, треба вже знати нашій «молодій» молоді, щоби не плутатись в просвітянській «безвизначній» і безмежній неписьменності. Ми маємо на увазі того ж Плеханова. От що він каже:

– «Мистецтво – то є пізнання життя за допомогою образів».

Учні його додають: «в формі почуттєвого споглядання». І мають рацію, бо «батько російського марксизму» в одній із своїх праць недвозначно говорить, що «краса пізнається споглядальним хистом». Саме тим «созерцательним», проти якого повстає всесоюзна просвіта: начитана російська і двохброшурочна українська. Тут нашій, «рідненькій», слід, до речі, нагадати, що користь пізнається інтелектом. Отже, коли вона так страждає на утилітаризм, то замість інтуїтивно-теоретизування їй не пошкодило б взятись за розум.

І справді: при всьому своєму бажанні полемізувати саме з нею, ми, на жаль, щоби остаточно в'яснити природу просвіти, мусимо звертатись до російських просвітян. Бо ж не можна полемізувати з троглодитами. Щодо останніх, то тут нам залишається тільки висловити свою глибоку пошану перед їхнім доісторичним інтелектуальним хистом.

Так от:

– Ми, «олімпійці», не збираємось писати трактату на тему «Наукова естетика». Ми маємо на увазі абетку, і пишемо її тільки тому, що змушені це робити. Бо й справді: нас, «олімпійців», які вбачають в мистецтві великого фактора в добу боротьби за комунізм, які взяли за своє гасло: «хай живе нове мистецтво», нас, «олімпійців», тривожать той ревізіонізм в марксистській естетиці і ті ліквідаторські настрої, які останніми роками вирости в чималого «напівбогданова».

Історія цієї справи у нас, на Україні, давня. Почалось зі славетного пролеткульту й продовжилось безславним кінцем панфутуризму та розквітом так званого «октябристського напостівства». Ще року 21 один із «олімпійців», саме Хвильовий, як «дон квізадо», оголосив похід проти пролеткульту. Це було в той час, коли пролеткульт був, так би мовити, господарем становища, божком. Тоді «олімпійцеві» не хотіли вірити. Тепер, здається, повірили, та... на жаль, не розуміють, що

й «октябристський напостизм» і «октябрська» платформа з українськими виправками та додатковим tutti frutti – та ж сама напівбогданівщина, що й проти неї так завзято боровся Ленін.

І справді: обвинувачуючи нас в «попутництві», не розуміючи того, що «попутництво», по суті, є прояв зоологічного націоналізму (неньки чи матушки – однаково), що воно зовсім не доктор Тагабат, не «Кіт у чоботях», не анарх, не Огре, – наші опоненти остаточно заплутались і проморгали одну «прописну істину»:

– Всім їм *jugare in verba magistri* («божитись словами вчителя», Леніна в цьому випадкові), але всі вони від однієї неньки. Хоч це й дивно, але всі вони «однакові»: і напостівці, і лефівці, і пролеткультівці, і октябристсько-платформівці, і панфутуристи, і їм же ім'я – легіон. Всі вони виходять з основного визначення мистецтва –

– «яко метод будування життя».

Взяти б цьому кагалові за свого ідеолога Чужака, що так завзято бореться проти споглядання («созерцання»), проти плеханівського визначення мистецтва –

– «яко метод пізнання життя».

Бо й справді: всі вони проти бухарінської «систематизації почуттів в образах», проти тим паче – толстовської «емоціональної зарази» – всі вони проти ще багатьох, проти «ідеалізму», проти «старої» естетики.

Але яка ж їхня естетика? Бо ж сказати, що мистецтво є «метод будування життя», значить сказати вельми багато для нас, «олімпійців», і нічого не сказати для «молодої» молоді. Що ж вони під цим розуміють?

Ми не маємо можливості вдаватись у детальну критику цього вінегрету, ми візьмемо їхній основний аргумент проти плеханівської естетики, розберемо його і покажемо їхнє справжнє обличчя.

– «Принцип обезволення (пише Чужак) заложено в самій природі старого мистецтва».

Обезволення? Це, очевидно, тому, що старе мистецтво припускало момент споглядання? Того самого «созерцання», проти якого інтуїтивно воюють «енки»? Ми розуміємо: споглядання завжди було категорією «пасивного» порядку. Але чи не скажете нам, чому це ж такі старе мистецтво було великим позитивним чинником в розвиткові суспільства? Чи воно обезволювало тільки пролетаріат? Так ви про це нічого не говорите. Ні, ви маєте на увазі його негативний вплив на всяку психіку. Ви гадаєте, що епоха мистецького відродження теж обезволювала своє суспільство, що Пушкін був чинником

консервативного порядку, що Вольтер зіграв негативну роль в прогресі, що Мікеланджело ні чорта не вартий, що «облако в штанах» теж обезвольоє.

Чи, може, ви гадаєте, що «принцип обезволення» не є самим фактом? Тоді ясніш говоріть. Бо, на наш погляд, дуже ясно сказано. Ви відкидаєте «пасивний» момент споглядання – відціля ваше обезволення. Вас розуміють своєю дрібнобуржуазною природою і наші «енки». Але ви забуваєте, що воно, споглядання, завжди носить в собі під машкарою пасивності найвищу активність, найвищу динаміку, бо воно є «пізнання життя».

Такий основний аргумент лефонапостівства. І коли придивимось до нього ближче, побачимо:

– Під «методом будування життя» ховається не стільки безоглядний утилітаризм, писаревщина в червоній машкарі, ліквідаторські настрої щодо мистецтва, ревізіонізм плеханівської естетики, німецьке «просвітительство», скільки дрібнобуржуазний постулат рантьє нової формації, саме – непмана. З нової економічної політики він цілком задоволений, він її не хоче мислити як певного етапу диктатури пролетаріату. Для нього наше «всерйоз і надовго» ототожнюється з вічністю, бо «неп» – його кінцева мета, його ідеал. Він хоче будувати життя «по образу своєму й подобію» – тихе, самоварно-канареечне, з пивною під боком. Для нього «червоне» становиться символом «ларкових карнавалів» і тієї блідо-рожевої республіки, що до неї він дійде без всяких вибухів, що ім'я їй: Франція. Він, непман, не допустить, щоб робітничий авангард пізнав всю складність переходового періоду за допомогою своїх художників. Це ж підготовка до нових боїв! І рантьє запевняє: то – виграшки, читай – «капітал». Чекай світової революції, я нічого не маю проти. Але покинь аналізувати сучасність. В твоїх же, мовляв, інтересах будувати економічну фортецю, а не ширяти в ефірах. Споглядання, «созерцательность» нічого не дають, бо вони приводять до «контрреволюційних висновків».

І тому зовсім не дивно, що вчорашній «жужу», тип із концентраційного табору, який-небудь денікінський прапорщик Смердипупенко береться ревізувати марксизм і голосно обвинувачує Троцького в контрреволюційності. Як же: він тепер революціонер – хіба ви не знали? Хіба він не вчить вас: «будуй життя», покинь його «пізнавати і споглядати». Він цілком червоний. Чуєте? Червоний!

Це така тонка софістика, таке безвихідне павутиння, що в нім не тільки «молода» молодь плутається, але й Чужаки. І справді: кому спа-

де на думку, що ми, «олімпійці», будуванню життя без лапок не протиставимо свого, певніші плеханівського, «пізнання». Кому спаде на думку, що:

– Будування життя в його всесвітньому масштабі ми мислимо, і цілком справедливо, тільки через пізнання його і, очевидно, через споглядання, без якого не може бути пізнання.

Кому спаде на думку після непманівської софістики? Одна справа збудувати кілька кооперативів (за це ми не тільки голосуємо, але й самі засукаємо рукава), і зовсім інший смак подивитись в перспективу, й не на саму свою «неньку», а на майбутнє пролетаріату, на майбутнє всієї людськості. І не тільки подивитись, але й намітити деякі шляхи для дальшого етапу. Тут самим «будуй» нічого не зробиш, як нічого не зробиш і «левим ребячеством». Тут і йде нам на допомогу плеханівське «пізнання».

От чому новий рантьє протиставить йому своє «будуй». Він добре розуміє, що мистецтво – великий чинник у розвиткові суспільства (це не Чужак), і він додає до нього ліквідаторську консервативну доктрину:

– «Мистецтво як метод будування життя».

З нього естет поганій, недарма художники, артисти, музиканти так ненавидять сучасну аудиторію. Це той великий буржуа, що дав Бетговена, Моцарта; це той новий рантьє, який їде до театру не симфонічного оркестру слухати, а показати свої мамулуваті перстені, своє строкато-коштовне, але без всякого смаку зроблене вбрання, йде подріммати й посопіти носом. Це не той великий буржуа, що сходить з історичної арени, зігравши свою велику роль, – це дрібнобуржуазний рантьє з відсталोї країни.

Але цей рантьє розуміє свої інтереси – відціля й його мистецька доктрина і «будуй без пізнання», цебто ліквідує мистецтво.

І тому зовсім не дивно, що всі ці «лефи» (по суті, «прафи»), напостівці, «октябристи» і т. п. зійшлися на цій доктрині. Хотіли вони цього – не хотіли, але вони стали ідеологами нашого непмана. Не всі й так звані анархісти припускали свою залежність від куркуля.

Всім їм треба пригадати пораду Плеханова:

– «Щоб розібратися в тому, що я називав живим одягом ідеології, треба мати талант або принаймні хоч почуття художника. Тим корисніш таке почуття, коли ми беремося визначати соціологічний еквівалент мистецького твору».

Всі ці «прафи», напостовці хворіють на очі, і ім'я їхній хворобі – пресбіопія (стареча далекозорість): їм здається, що вони бачать далеко, але це тільки ілюзія, бо даль вже не хвилює їх, вона для них темна, мертва пляма – і тільки. Зате вони нічого не бачать під своїм носом.

Так ми розшифруємо «червоне» визначення. Так ми дивимось на «мистецтво взагалі». Може, й тепер не розумієте, що таке мистецтво?

Тоді дозвольте іншими словами, популярно:

– Коли просвітянин стоїть на вигоні, де заходить божественне сонце, – він, вбираючи легкий кізячий димок, почуває, що йому якось не по собі. Він сідає і пише лантух віршів чи то оповідань про вишневі садки і – головне – про «хай живе навіки червоний неп!» і несе їх до міста. В місті виясняється: твори не годяться. Це значить, що його, за «енком», «комплекс рефлексологічних відбивачів» (от бачите, тов.¹ Майфете, вашу статтю таки вчитали!), – так-от, цей «комплекс» в стані примітивності. Але просвітянин цьому не вірить і приймає «октябрську» платформу.

Так підійшли ми до другої засади, яка мусить розчарувати «енка»:

– «Митцем взагалі» може бути тільки виключно яскрава індивідуальність, яка має не тільки чималий життєвий досвід, але й, в силу деяких фрейдівських передумов, зрегулювала свою творчу діяльність по призначеній їй сліпою природою путі.

Ви скажете, що це абстракція? А ми вас порадимо постудіювати психоаналіз. Ви скажете нам, що відціля недалеко й до містики? А ми вас порадимо не плутати поняття: одна справа – містика, а друга психіка, і говорячи про психічне явище, ви не минаєте й абстракції. Ви скажете нам, що це агітація за «зверхлюдину»? А ми вам відповідаємо:

– А Ленін, а Маркс, а Ньютон, а... а... – хіба це звичайні люди? Чи, може, ви гадаєте, що вони нічим не відрізняються від просвітянина? Даремно! Історію, звичайно, роблять не вони – маса, не герої, а класи. Але ми б були кишеньковими матеріалістами, коли б побоялись ваших неписьменних закидів в ідеалізмі. Марксизм тим і відрізняється від «панікборства», що він завжди прямо дивиться правді в очі. «Зверхлюдей» нема, але є яскраві індивідуальності.

Цього цілком досить, щоб не поспішати з дешевими фразами про «октябриське» колективне мистецтво з претензіями на прерогативи в цій галузі.

¹ Тов. – тут і далі: скорочення від «товариш», форма звертання в радянський період.

Але нас не стільки цікавить у цьому разі теорія, як «практика». Ми гадаємо, що художника і без Фрейда можна пізнати (хоч почитати його, Фрейда, й слід). От вам, як пізнає його той же Плеханов. Цитуємо:

– «Коли письменник, замість образів, оперує логічними доводами (бачите, очевидно, теж за Шпенглером) або коли він свої образи вдумує для доказу певної теми, тоді він не художник, а публіцист, хоч би він писав не розвідки і статті, а романи, повісті і театральні п'єси».

Слухайте! Слухайте! Слухайте! Чи, може, й тепер не чуєте?

«Треба бути об'єктивним у процесі художньої творчості і суб'єктивним в оцінці громадського руху», – так вчить нас перший фундатор марксистської естетики. І коли нас просвіта примушує оспівувати той громадський трактор, що ним завідує недавній прапорщик Смердипупенко, то ми кажемо:

– Смердипупенка ми підтримуємо, бо він допомагає нам відбудувати господарство, але поеми про нього ми не утворимо: по-перше – ми хочемо оспівувати не «трактори», а людей, по-друге – Смердипупенко для нас одіозна фігура і, по-третє, «не всяку ідею можна втиснути в художній твір». От що каже з приводу цього англійський критик мистецтва Рескін:

– «Дівчина може співати про загублене кохання, але скупердяга не може співати про загублені гроші».

Словом, за просвітянською послідовністю:

– Митцем треба народитись (*nascuntur poetae...*), бо ніяка «октябрська» платформа в цьому разі ніяк не врятує. (Який жаж! Правда, товариші «хапи», «лапи», «мапи»?)

III

Що ж говорить про мистецтво взагалі наш високовчений «енко»? Та й чи говорить він про нього?

Тут ми примушені козирнути колективному творові просвіти:

– Пробачте нам, товаришу Пилипенко, але треба визнати, що ваші підкожушні мешканці, не в примір вам, одразу взяли вола за роги і не почали своєї статті з економічного аналізу сучасного села, як зробили це ви 18-го цього місяця в своїй доповіді «Європа чи просвіта».

Яке ж дає визначення просвітянин «мистецтву взагалі»?

Намоловши три мішки гречаної вовни про те, як дивиться на цю штуку Хвильовий і «одні», натякнувши на своє новаторство без «душевного шаблону» (ну й типус!), визначає він так:

– «Отже, цей самий “енко” каже – кому виключно Шпенглер з Бахом і Моцартом, а кому й вони, й Остап Вишня, й Богуславський з червоними маршами. Я тримаюсь всіх!»

Ще раз умри, просвіто, – далєбі краще не напишеш! Поки справа йшла про погляд Хвильового, «енко», поставивши перед собою завдання вияснити «прописну істину», плував, як хотів. Коли ж справа дійшла до його власного погляду на це «мистецтво взагалі», він спершу здреїв-фив... Потім подумав і вирішив: давай спекульну на Вишні та Богуславському. І спекульнув.

А втім, ми його за це не обвинувачуємо:

– І справді, що йому робити, коли його ерудиція ввійшла в рамці двох брошур: «октябрської платформи» й «промови Леніна на III Всеросійському з'їзді комсомолу».

Але все-таки дозвольте, друзі, кваліфікувати цей факт як безпардонну розумову вбогість, що її й близько не можна допускати до теоризування нового мистецтва. Дозвольте сказати, що слюсар – слюсар, і коли він не знає, що таке «мечик», то його женуть у слюсарну студію, де він, напевне, не буде збирати нафтянки. Отже, й художник – художник, і коли він не знає, що таке мистецтво, то запропонуйте йому поїхати хоч би до Брюсівського інституту і не виводьте його на глум. Бо й справді: коли справа йде «про високе мистецтво», тоді геть абстракцію! Коли ж дійдемо до абетки, то тут «дайош» інтуїцію: мовляв, і без абетки обійдемося, наше соціально-просвітянське походження не схить нас.

І цікаво нам:

– Невже-таки вся наша «молода» молодь так безвихідно слабує на інтелект, як цей немолодий «енко», що намагається репрезентувати її?

Ні! І тисячу разів ні! Це – скандальне непорозуміння, цей симбіоз «енків» з нашою молоддю. Бо ж з такою убійчою логікою може вилазити в часописи тільки безсмертна, нахабна просвіта. Бо ж недарма група так званих «молотівців», прийнявши нашу статтю з цікавістю, й досі не спромоглася відповісти нам. (А вона ж «нахвалялась»!)

Ми прекрасно розуміємо, що наша позиція вельми не вигідна. З одного боку, так званий «октябристський» пролеткульт так загодував молодь своєю смачною кашею, що вона вже заговорила про «собачу ідеологію» (напостівський Лелевич) і остаточно заплутала соціальну роль арифметики з йолопівською абстракцією, намагаючись втиснути в 2х2 якусь класовість. З другого боку – і це ми прекрасно розуміємо, – демагогія й спекуляція «енків» для молоді надто вигідніша: вона

не заставляє багато думати і до того ж з кінематографічною швидкістю видає ярлички «кваліфікації». Залишається тільки сісти на вишню, заплющити очі і спорзно виспівувати, як соловей напровесні... поки підійде фортуна і забере у клітку, що її призначено для невдачників.

Ми все це розуміємо. Але ми пам'ятаємо й пораду Чехова:

– Коли дитина народиться, то її перш за все треба вибити, прикажуючи: не пиши віршів і оповідань, бо будеш лодирем.

Ми маємо досить громадської мужності одверто сказати це і віримо, що наша гірка правда, кінець кінцем, не завтра, так позавтра прийдеться більш до смаку «молодій» молоді, ніж просвітянські «прописні істини». То нічого, що «енко» тримається кобиляк і задрипанок, які наводнили нині великі міста. То нічого, бо вдумливе студентство вже зрозуміло нас і знає, що ми, говорячи про «сатану в бочці», мали на увазі лодирів «з гітарою під полою», які слідком за незаможницькими дітьми потягли до гóроду свої стрічки й лантухи з віршами.

Але йдемо далі. Йдемо до просвітянського визначення митця.

– «Я називаю (каже “енко”) художником того міщанина “обивателя”, який врівні з ходою розвитку класу переможця зумів дати суспільству корисний твір».

Втім-то й справа, що його не можна назвати митцем, бо, на жаль, він не дасть корисного твору. Бо митець, який йде «врівні з ходом розвитку класу», перестає бути митцем. Марксизм не був би марксизмом, коли б він не будував свою теорію на досвіді минулих віків. А минуле каже:

– Справжні митці, як митці, завжди попереджали свій клас і ніколи не йшли з ним врівні. Інша, вибачте за вираз, теорія не тільки профанує пролетарське мистецтво, але й становить глибоко консервативний чинник у розвитку суспільства. Не треба плутати понять: одна справа лікнеп, а друга – мистецтво. Наш пролетаріат ще й досі з більшим задоволенням дивиться на халтурну «сатану в бочці», ніж на курбасівську постановку. Але це зовсім не значить, що той, хто напише червону «сатану в бочці», буде митцем. Він теж халтурщик. І зовсім не випадково, що велику частину так званої агітаційної літератури писала безпринципна міщанська напівінтелігенція, яка нічого не мала і не має з пролетаріатом. Тут зіграла роль не ідеологія, а простісінький гонорар.

Безперечно, – і червона «сатана в бочці» найде свою полицку. Але розцінювати її можна не як «революційно-мистецький факт», а як факт, на кращій випадок, «революційний». Одна із ознак мистецтва – це його нестримний вплив на розвинений інтелект. Отже, коли наш лікнеп зробить своє діло серед нашого пролетаріату, тоді те пролетарське мистецтво, що про нього ми зараз будемо говорити, воістину буде творити чудеса, воістину буде могутнім чинником в розвитковій людськості і поведе її до ненависних просвітянинові «тихих озер загірної Комуни», де зустріне людину «втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків».

IV

Як же ми дивимось на пролетарське мистецтво? Як трактуємо шляхи його розвитку?

Кілька років тому група невідомих літераторів зі своїм вчителем Володимиром Коряком випустила «універсала» і проголосила нову еру в мистецтві.

- Були там «олімпійці»?
- Були!
- Відповідають вони за цей історичний документ?
- Відповідають!

Цей перший революційно-парадоксальний памфлет різко одмежував старе мистецтво від нового і був одним із перших предтеч великого азійського ренесансу.

Ми знаємо, що наша остання фраза викликала усмішку не тільки на устах скептиків, але усміхнувся навіть Коряк.

Отже, до Коряка:

– Дорогий товаришу Володимире, порох є ще в романтичних порохівницях, і Дон Квізадо живий. «Жив Курилка!» Бо, на жаль, (чи, може, на радість?), життя без нього не обходиться, а мистецтво – так це тільки й поглядає на сервантесівського героя, бо без його допомоги ніяк не рушити вперед.

Чи, може, ви згадали повстання проти вас?

Тоді відповідаємо: погані ті учні, що, бачачи помилки свого вчителя, не пішли проти нього бунтом. Словом, як Арістотель: «ми любимо Платона, але більше любимо істину».

Отже, гряде могутній азійський ренесанс в мистецтві, і його предтечами є ми, «олімпійці». Як в свій час Петрарка, Мікеланджело, Рафаель

і т. д. з італійського закутка запалили Європу огнем відродження, так нові митці з колись пригноблених азіатських країн, нові митці-комунари, що йдуть за нами, зйдуть на гору Гелікон, поставлять там світильник Ренесансу, і він, під дальній гул барикадних боїв, спалахне багряно-голубим п'ятикутником над темною європейською ніччю.

Ви не вірите. Тому ж ви й протиставите себе вбогим, розгубленим скептикам, яких засуджено на шпенглерівський «закат». Але ми добре знаємо, що ви хотіли б вірити. Бо ж навіть ті, які з головою поринули в утилітаризм, це ж вони, перегортаючи просвітянське мистецтво, спльовують убік і зітхають тяжко. Це ж про них Гайне сказав:

Sie trinken heimlich Wein
Und predigen öffentlich Wasser.

Щебто: «вони потайки п'ють вино і публічно проповідують воду». Так як же ми дивимось на пролетарське мистецтво?

– Говорити – мільйонний раз – про його класовість ми, звичайно, не будемо. По-перше: це робота для просвітян, по-друге: ця «прописана істина» стала для нас заявленою, без кінця ясною. Наше завдання вияснити художню природу його вступного періоду, час, перспективи останнього.

Перш за все:

– До мистецтва, – як каже Троцький, – треба підходити як до мистецтва. Отже, пролетарське мистецтво має всі ті ознаки, що й «мистецтво взагалі».

Але чому ж воно зветься пролетарським?

А тому, що кожен клас, що відігравав роль в історії, кожна епоха вносили в мистецтво щось своє, що відповідало їхнім ознакам. Нині головну роль бере на себе пролетаріат, який і творить свою художність. Тому й пролетарське.

От тільки кепська справа з ознаками. Частина наших опонентів гадає, що пролетаріат має ознаки «його же царствію не буде кінця», а тому й мистецтво його мусить дорости до спокійних, зрозумілих, фундаментально-пролеткультивських «червоних» романів. Друга частина, до якої належить і Троцький, взагалі заперечують пролетарське мистецтво на тій підставі, що пролетаріат, мовляв, не встигне утворити своєї художності до переходу в безкласове суспільство.

Про перших ми будемо говорити далі, а для других скажемо:

– Коли гармати говорять – музи мовчать. Це так. Але революція, як покаже нам дійсність, не носить перманентного характеру. Епоха

горожанських війн почалась, але вона буде мати чималі «передешки» то в одній, то в другій країні. Отже, в час цих «передешок» і буде творитись мистецтво переходового періоду, що його ми називаємо пролетарським. Воно стане за глибоко революційний чинник, за глашатая ідей свого класу, воно буде тим, чим був для своєї епохи Вольтер, чим був для середньовіччя Данте. Не треба забувати, що мистецтво – архіспецифічна галузь людської творчої діяльності, і тому розглядайте його, як «архі» і не плутайте його з загальною культурою. Говорити про пролеткульт, про пролетарську культуру – говорити абсурд, бо класова культура, цебто сума всього утвореного зусиллями господаря становища, має консервативні тенденції: вона переконує клас в одвічності нескінченності його диктатури. Мистецтво ж, будучи чуйною сторожкою, ідеологічною надбудовою, звільняється від цих тенденцій. Для пролетарського мистецтва принцип безкласовості, безперечно, зрозуміліший, ніж для інших галузей творчої діяльності. Більше того: приймаючи на увагу, що навіть у буржуазній художній творчості були елементи загальнолюдського визвольного прагнення, мистецтво взагалі – прогресивне явище. Отже, пролетарське мистецтво, яке ставить своїм завданням служити класові, що бореться за безкласовість, ні в якому разі не буде відігравати консервативної ролі.

Але чи встигне воно розквітнути?

Ми гадаємо – встигне. Будучи емоціональною категорією, воно знаходить прекрасний ґрунт в епоху горожанських сутичок. Саме в ту епоху, коли теорія боротьби за безкласовість стає ділом, коли це діло мислиться як революційний патос, відвага, самовідданість, упертість, навіть... і навіть фанатизм. Це по-перше. По-друге:

– говорячи про азіатський ренесанс, ми маємо на увазі майбутній нечуваний розквіт мистецтва в таких народів, як Китай, Індія і т. д. Ми розуміємо його як велике духовне відродження азіатськи-відсталих країн. Він мусить прийти, цей азіатський ренесанс, бо ідеї комунізму бродять примарою не стільки по Європі, скільки по Азії, бо Азія, розуміючи, що тільки комунізм звільнить її від економічного рабства, використовує мистецтво як бойовий чинник. Отже, гряде новий Рама-ян. Азіатський ренесанс – це кульмінаційна точка епохи переходового періоду. І спиратися на азіатську економічну відсталість нічого. От що говорить з приводу цього Маркс:

– «Щодо мистецтва, то відомо: певні періоди його розквіту ніяк не відповідають загальному розвитку суспільства, відділя й – матеріальної основи останнього».

Брати тут короткий термін не доводиться. Без всякого сумніву:

– Пролетарське мистецтво має час розквітнути.

А втім, чи можна його назвати пролетарським?

Ми гадаємо – можна. Справа, звичайно, не в термінах. Але дозвольте з Енгельса:

– «Клас, що буде головною матеріальною силою, буде в той час і головною духовною силою».

І далі:

– «революційний клас виступає не як клас, а як представник всього суспільства».

Отже, хоч це й дивно, а пролетарським мистецтвом називається сума різних гурткових мистецтв, часто з плуваною ідеологією, що в них так чи інакше виявляються ідеї епохи, ідеї молодого класу, який виходить на історичну арену. Хоч це й «парадоксально», але нащадок, що кине ретроспективний погляд в наші дні, якогось «червоного» «енка» не побачить, а от той же «сивий дідусь» стане перед його ясні очі. І – що «жахливіш» усього – він, нащадок, його, «дідусеву», «творчість» буде трактувати як об'єктивний чинник в розвитку пролетарського мистецтва. Бо хоче «дідусь» чи не хоче, але коли він художник, епоха кінець кінцем зробить його своїм. І різнитись він буде від якогось «олімпійця» тільки тим, що він не мав тієї непереможної волі до утворення нового мистецтва, якою горів «олімпієць». Його дещо ріднило з французькими парнасцями, але як і останніх не можна назвати феодальними митцями, так і його «дідуся», – буржуазним. Поділ на «попутників» і т. д. має тільки практичну мету: він допомагає інтелігенції переходового періоду розібратись в складній політично-економічній ситуації. Але в, так би мовити, мистецькій ретроспекції «сивий дідусь» як «попутник» зникає. Бо він, виробляючи в собі психіку своєї епохи, скоро звільняється й від ознак того мистецтва, що на ньому він виховувався. В фоліантах нової художньої творчості майбутній історик «попутника» буде шукати з мікроскопом.

Але чи мислимо ми пролетарське мистецтво як єдиний художній моноліт? Відповідаємо: «ні!» Воно залежить від тих же законів розвитку, що й буржуазне. Школи, напрямки – це його етапи, що по них воно буде йти до вершин своєї досконалості. Епоха європейського відродження забрала більше століття. Великий азіатський ренесанс простягнеться, безперечно, на кілька століть... Навіть в тому випадкові, коли всесвітня соціальна революція скінчиться «позавтра», то барикадні бої зі старою психікою не стихнуть і в 23 столітті. Отже,

за цей час мусить виникнути не одна школа й не один напрямок. Отже, балачки про «абсолютний» реалізм пролетарського мистецтва, на наш погляд, цілком безпідставні. Азіатський ренесанс буде характеризуватись кількома періодами. Періоди буде характеризувати той чи інший головний художній напрямок. Пролетарське мистецтво пройде етапи: романтизму, реалізму і т. д. Це – замкнене коло законів художнього розвитку.

І коли тепер ми запитуємо себе, який напрямок мусить характеризувати і характеризує наш період переходної доби, то відповідаємо:

- романтику вітаїзму (*vita* – життя).

Нині наш період кидає всі свої сили на боротьбу з ліквідаторськими настроями щодо мистецтва. Сьогодні наше гасло: – «*vita!*» Ми прекрасно розуміємо, що пролеткультівський левівський (він же «пралівський») псевдокласицизм незалежно від себе відіграє роль ідеолога нового рантє. І ми беремося за клинок романтичної шпаги. Як у свій час французькі парнасці, перші реалісти і т. д. Готьє, Леконт де Ліль, Бодлер, Флобер пішли походом проти різних Ожє, що так реально оспівували канареечного буржуа, так ми, «олімпійці», не можемо мовчати, коли бачимо поруч себе бездарних, симптоматичних «енків».

Але ж дозвольте, скажуть нам: ви читали та не дочитали: хіба ваш учитель естетики, Плеханов, розібравши французький романтизм, не зробив висновку, що він носить в собі архібуржуазний характер? Хіба Троцький, з яким ви теж деколи погоджуєтесь, не прирівняв його до містики?

Відповідаємо: все це так. Але ми знаємо й те, що в Німеччині романтизм зіграв напівконсервативну роль, а у Франції зовсім навпаки, хоч він і був архібуржуазним, бо там він привів мистецтво до реалізму, який показав нам справжню природу буржуа. Очевидно, не всюди він однаковий і не всюди відіграє ту саму роль. Ми гадаємо, що психологія пролетаріату за даних історичних умов відповідає нашій романтиці. Ми гадаємо, що навіть консервативний песимізм романтика прогресивніш від консервативного оптимізму Дюма-сина. Ми, нарешті, гадаємо, що утилітарний підхід до мистецтва має на увазі не тільки прихильність до громадського порядку, але й до громадського ідеалу. Це, коли не помиляємось, перефразовка того ж таки вчителя естетики. «Французькі романтики не симпатизували соціалізові – і тому вони були практично беззмістовними». Крім того, ідеалізм художника не можна ототожнювати з ідеалізмом політика: коли політик має справу з реальною економікою, то художник, виходячи з тієї

ж економіки, має справу з іритациєю (хворобливим роздратуванням) і безплотними образами. От що іще раз говорить Карл Маркс про мистецтво:

– «громадський розвиток, який виключає міфологізування природи, який вимагає від художника незалежної від міфології фантазії, не міг би ні в якому разі утворити ґрунту для грецького мистецтва».

Міфології? Її вплив на фантазію? Міфологізування природи? Так це ж, скажуть «октябристи», ідеалізм, від якого недалеко до романтики.

Правда, друзі! Тому-то ми й мислимо на сьогодні романтику вітаїзму.

Цебто – мистецтво бойового етапу переходового періоду. Бо це зовсім не червона просвіта. Знову повторюємо – найсправжнішими ліквідаторами пролетарської художньої штуки є «октябристські» «упростителі», вульгаризатори. В Росії, під натиском матушки Калуги, воно виродилось у «фабричні гудки й труби», у нас – вироджується в «трактори й плуги». Просвітяни «почивають на лаврах», «будують нове життя», зовсім не почувачучи й не бажаючи почувати світової катастрофи – епохи горожанських війн.

Пролетарське мистецтво наших днів – це марсельеза, яка поведе авангард світового пролетаріату на барикадні бої. Романтику вітаїзму утворюють не «енки», а комунари. Вона, як і всяке мистецтво, для розвинених інтелектів. Це сума – нового споглядання, нового світовідчуження, нових складних вібрацій. Це мистецтво першого періоду азійського ренесансу. З України воно мусить перекинутися у всі частини світу й відіграти там не домашню роль, а загальнолюдську.

Отже, час романтики вітаїзму – доби горожанських війн.

Отже, її художня природа – бойовий «ідеалізм» в лапках молодого класу – пролетаріату.

Отже, її перспективи – роль одного з фельдмаршалів у майбутніх барикадних боях.

Але тут же ми попереджаємо:

– коли ми надаємо своєму мистецтву бойового значення, то це зовсім не значить, що ми розуміємо під ним той потік віршової «бойової» графоманії, який пробіг нещодавно по нашій території. Щоб творити справжнє бойове мистецтво, треба відчувати свою епоху, треба знати, на що вона хворіє. Ми, наприклад, одну Тичинівську «Бурю» або одну Йогансенову «Комуну» не промінємо на всі вози віршів, що риплять до города по великому тракту. Ми, наприклад, одну щиріу новелу не промінємо на всі просвітянські лантухи оповідань.

Ми, «олімпійці», не тільки відчуваємо запах наших днів, але й аналізуємо всю складність переходового періоду.

Наше гасло – бий і себе й інших «свиною». Будируй суспільство, не давай йому заснути. Наше гасло – вияви подвійність людини нашого часу, покажи своє справжнє «я». Це тобі дасть можливість іти далі, бо коли ти не просвітянин, ти підеш у протест проти того ладу, який виховував тебе, саме – проти капіталізму.

Але тут нам закинуть ядовитою іронією одного з «енків»:

– Який же ти революціонер, коли в тебе кололось «я»?

Відповідаємо з задоволенням і саме про коли:

– коли ти просвітянська колода, то, звичайно, без сокири ще вік пролежиш. Але коли ти людина, то «буття визначає твою свідомість». Тебе, як каже відомий і непоганий марксист, «не врятує й архіпролетарське походження». Коли ти революціонер – ти не раз розколеш своє «я». Але коли ти обиватель і служиш, припустім, у якомусь департаменті, то хоч ти об'єктивно й маєш тенденцію бути царем природи, але суб'єктивно ти – гоголівський герой. Справа тільки в тому: чи бути тобі Акакієм Акакієвичем чи Держимордою. Тут маєш вибір.

Така, як бачите, складна ситуація щодо пролетарського мистецтва. Як же його трактує «енко»?

V

Перш за все він «цитнув», як і треба було чекати, Леніна за тією брошурою, що про неї ми вже говорили, і сказати до речі: дуже не на свою користь. Але така вже просвітянська логіка. Скажи про ленінську «закономірність розвитку пролетарської культури» і бухни «за рибу гроші»:

– «Сором же дехто має, й не кожний наважиться викликати образи Марій».

Словом, спекулой, Гаврило, – сьогодні твій день. Бо й справді: скільки тих цитат можна навитягати! Цілі томи! От хоч би з брошури «Краще менше, та краще»:

– «в питаннях культури розгониста хапанина (чи не від “хапа” пішла?) шкідливіш за все (Ленін, очевидно, має на увазі 2 повісті й 10 оповідань за 7 місяців). Це багатьом із наших юних літераторів слід було б намотати собі гарненько на вуса».

А от із брошури «Що робити?»:

– «робітники беруть участь у виробництві соціалістичної ідеології не як робітники, а як теоретики соціалізму, як Прудони й Вейтлінги...

А щоб їм це вдавалось, треба, щоб вони не входили в штучні рамки літератури для робочих, а вчилися би опанувати загальну літературу».

Таких цитат навиягати багато можна. Так як же просвіта трактує наше мистецтво? Спершу вона пише свою «засаду» про його класовість, а далі, вибачте за вираз, дає формулу:

– «Майбутнє мистецтво не може бути “созерцательним”, “абстрактним”, воно буде витікати з надр самого життя».

Що вона хоче цим сказати – ми вже говорили: це ідеологія нового рангъ. Але для «молодої» молоді справа йде про ідеалізм і матеріалістичний трактор із «Нечаївської комуни».

Коли це так (а це напевне так!), то дозвольте розшифрувати вбогість просвітянської думки ще однією й останньою (коли на те вже пішло) цитатою з Леніна, саме з його 5-го листа до М. Горького:

– «Я вважаю, що художник може почерпнути для себе багато корисного зо всякої філософії. Нарешті, я цілком і безумовно згоден з тим, що в справах художньої творчості вам усі книги в руки (цебто Горькому) і що, беручи такого ґатунку погляди й із свого художнього досвіду й із філософії, хоча б ідеалістичної, ви можете прийти до висновків, що робітничій партії величезну принесуть користь».

Цього досить? Гадаємо, досить!

Цей класичний уривок слід кожному молодому літераторові зробити настольною пам'яткою, тим паче, що Ленін, здається, більше ніде не говорив про художню творчість.

Але як же плутає «енко» далі, де ще він безсоромно й безпардонно оперує своєю логікою? Де його «олімпійське» перо наздожене? Як скине його привабливу машкару?

– «Ми стверджуємо існування пролетарської культури, збудованої лише на прикладах минулого, – говорить просвіта й раптом додає: – Пролетарський письменник не може виховувати себе виключно на старій буржуазній літературі».

З одного боку, «лише», а з другого, «не може». Коли будуєш щось на будь-яких прикладах, то й, очевидно, виховуєш себе на них. «Енко» чув дзвін, та не знає де він. Коли я, припустім, беру за приклад лише романський чи то готичний стиль і будую дім, то це значить, що я, як художник, виховую себе в цьому стилі. Але виховавши себе на ньому й пізнавши його внутрішній зміст, я можу бунтувати проти нього. Гадаємо, що «енко» не здатний на це. Відціля й логіка: «лише» і «не може». Саме тут і дзвін. Але, на жаль, просвіта все одно не добре, в чому справа, бо вона «не може себе виховувати виключно на буржуазній культурі». Їй подавай епоху трюлодитів.

І тому зовсім не дивно, що й –

– «комплекс відбивачів пролетарського письменника повинен іти шляхом спостережень явищ сьогоднішнього дня».

Так каже Заратустра з задрипанок. Так каже «енко».

Але чому обов'язково сьогоднішнього? Чому не вчорашнього? Хіба не можна «помарити в минулих віках» і взятись за вивчення днів Паризької комуні або Великої Французької революції? Хіба не можна про них писати твору? Не можна? А ми й не знали! Тепер розуміємо: він буде контрреволюційним чинником і не відповідатиме «виховавчим завданням класу».

Тоді, може, дозволите зазирнути в майбутнє? Не дозволяєте написати щось подібне до уельсівської фантазії? Йй-бо, буде цілком «червоним і благонадійним».

Але «енко» суворить брови й не дозволяє. Тоді ми до нього з цитаєю й не з кого-небудь, а з «самого» Карла Маркса:

– «Чому дитинство людського суспільства, де воно розвивалось найпрекрасніш, не повинно бути для нас вічною радістю, як ступінь, що ніколи не повториться?»

От тобі й розкоші сучасності! Але все-таки чому ж це? А тому, каже усміхаючись Плеханов, що «мистецька вартість художнього твору визначає удільну вагу його змісту». От чому!

А втім, ідемо далі:

– «Пролетарський письменник утворить свої «ливи-переливи» душевні – навколо машин і тракторів».

Чи не «перл»? Так і пре просвітянином із кожної літери. Бо ж справа не в тому, що нам доведеться довго ще повозитись з плугами, справа в тому, що художня фантазія «енка» далі трактора ніяк не йде. Можна битися об заклад, що коли ми слухаємо радіоконцерт, просвітянин, що живе в тім же будинкові, «грає на грамофона».

Але годі! І так нас лають за ядовите перо.

VI

Але що ж таки, нарешті, ця загадкова просвіта?

Висловлюючись високим стилем, просвітою зветься не той фізичний «енко», що за нього розпинається на своїй доповіді Сергій Володимирович Пилипенко, а та абстрактна категорія в психіці суспільства, яка за наших днів становить архіконкретний консервативний чинник. Вона «подвійності», як пише «енко», «не розуміє, але вона слабує на логіку». Вона – «темна наша батьківщина». Йй, як пише той же

«енко», «противна складність». Але вона хоче жити, бо ж недарма вона шукає «вказівок, яким чином використати буржуазні знання», бо ж недарма вона нарікає, що «життя не встигло набути сталих форм», і, очевидно, має ту складність, що їй противна. Вона в українських умовах новий рантиє с е л я н с ь к о г о непу. Вона весь час плутається між «поміщицькою молотилкою й громадським трактором» і не знає, чого їй треба.

Ми знаємо й кажемо:

– Їй треба до лікнепу, їй треба покинути писати оповідання й взятись за роботу. Їй треба навчитись грамоти. І потім вчити мільйони неписьменних селян. Їй треба зробити культурну революцію на селі. Це її історична роль. Їй треба забути про вірші й іти виховувати з сількорів хороших журналістів. Бо ж одна справа вигадувати бездарну «Нечаївську комуну» і зовсім інший смак написати побутовий нарис із життя якоїсь справжньої комуні на Полтавщині. Цю комуну прочитаємо й ми, а про робітників і селян із глухих закутків і говорити не доводиться. Це буде не мистецький твір, але корисний твір журналіста. Треба покинути високі матерії й не лізти не в своє діло... до того ж: епоха горожанських війн все одно почалась. От вам вся кристика, що її чекає «молода» молодь.

Нам потрібні, товаришу Пилипенко, клубні робітники, завсільбудами й навіть економісти та інженери, а ми – хочемо чи не хочемо – виховуємо, пробачте за різке слово – лодирів. Тут ми переходимо до ролі «Плугу».

По-перше:

– даремно Пилипенко гадає, що ми, говорячи про просвіту, мали на увазі його організацію. Ані «Гарту», ані «Плугу» ми не чіпали. Інакше ми б цитували або гартованські, або плужанські збірники. Ми таки говорили про просвіту. Що в «Плузі» вона має великий вплив на маси – од цього ми теж не одмовляємось. Але це зовсім не значить, що нападки були на організацію.

По-друге:

– «Плуг» відіграв одну з своїх історичних ролей. Ім'я Пилипенка (без усякої іронії й цілком серйозно) буде занесено на червону дошку. Але будьте, дорогий товаришу Сергію, до кінця революціонером. Саме в цій справі. Треба мислити послідовно: треба сказати, що «Плуг» і мусив перетворитись на культурницьку організацію, почавши зі спілки митців. Тепер він мусить взяти на себе іншу роль, не менш вдячну й більш корисну.

«Плут» мусить стати добровільною спілкою культурників, яка дасть нам те, про що ми вже говорили. Це зовсім не значить, що в «Плузі» нема й не повинно бути митців. Вони єсть, і вони мусять бути. Але всій організації як такій дайте «установку» на справжній трактор, а не на вигаданий графоманом. До вашої великої енергії й ініціативи безмежний темний степ. Ризикніть, і ми, «олімпійці», поставимо вам «нерукотворного» пам'ятника, бо ви допоможете нам вивести наше молоде мистецтво з смердючої атмосфери кар'єризму, спекуляції та іншої графоманії. Тоді не буде перебіжок з одної організації до іншої й гри на темних інстинктах. Тоді наша молода країна воістину піде до культурного розквіту.

Все це, звичайно, гіпербола, але тут не без «прописної істини».

Але коли ви, тов. Сергію, цього не зробите – історія зробить за вас.

Що ж таке Європа?

Європа – це досвід багатьох віків. Це не та Європа, що її Шпенглер оголосив «на закаті», не та, що гние, до якої вся наша ненависть. Це – Європа грандіозної цивілізації, Європа – Гете, Дарвіна, Байрона, Ньютона, Маркса і т. д., і т. п. Це та Європа, без якої не обійдуться перші фаланги азійського ренесансу. І коли Зеров знає цю Європу (а він її знає!), то ми йому простягаємо руку. Ми не безсилі епігони, ми відважні піонери «в яскравий світ – комунізм». Так писали ми в своєму «універсалі». Тоді ми зуміли «відмежуватись червоним фронтом від спеців», тепер ми маємо мужність діалектично мислити. Не тільки Коряк – і ми за ним проголошували «смерть українському мистецтву». Але ми не змішали Європи з «Європою». Ми відчуваємо себе настільки сильними, що всякі розмови про чужі ідеологічні впливи на нас викликають з нашого боку тільки усмішку.

І коли тепер ми підійдемо до «Гарту», то треба визнати: і «Гарт» під впливом різних «октябристських» платформ почав плутатись у про-світанських справах. Це його сьогоднішня хвороба. Але потенціально він на території Союзу єдина спілка, що може взяти на себе організацію справжнього пролетарського мистецтва. Для цього треба одмовитись від тієї масовості, що її йому нав'язують. Нове мистецтво загартовується в лабораторіях. Масовість роботи митців виявляється за кілька років, коли їхні твори розповсюджаться в мільйонах екземплярів.

Так ми дивимось на Європу. Так ми дивимось на просвіту. Що ж тоді: – Європа чи просвіта? – Для мистецтва – тільки – Європа.

Нашими устами говорить молода пролетарська інтелігенція, що виросла за кілька років і загартувала себе в огні горожанських сутичок. Ми відповідаємо за все сказане нами перед трибуналом Комуни. Ми хочемо бути комунарами, що знають собі ціну й мають сміливість взяти ще одну цитату, саме з Куліша:

– «Да, не той Куліш чоловік, щоб людської ворожнечі в своїй правді лякатись. Стояти за правду не то проти однієї ледачої людини, та хоч би й проти кагалу ледарів – це його – можна сказати – культ».

Кінчаючи свою статтю, ми, «олімпійці», бажаємо «молодій» молоді продумати її. Бо ми знаємо:

– тільки тоді вона, «молода» молодь, буде з нами, коли почує надзвичайний гул азіатського ренесансу, який гряде.

ПРО ДЕМАГОГІЧНУ ВОДИЧКУ,
АБО
СПРАВЖНЯ АДРЕСА УКРАЇНСЬКОЇ ВОРОНЩИНИ,
ВІЛЬНА КОНКУРЕНЦІЯ, ВУАН І Т. Д.

(Третій лист до літературної молоді)

Ето што за Єруслан? Хі-хі!

С. Пилипенко

I

Яке зворушливе єднання: революціонер Пилипенко і... вбога реакційна просвіта. Таке неприродне сполучення ми з'ясуємо тим печальним фактом, що наш друг, працюючи кілька років в літературній організації, й досі не наважився в'яснити для себе природу мистецтва.

Ми, звичайно, не будемо тупати на одному місці й знову писати абетку: хай тов. Пилипенко ще раз і уважніше перечитає нашу другу статтю. Ми підемо далі й поставимо ще деякі актуальні питання.

І от знову «ступаємо на слизьке й знову притягуємо Троцького»:

– «коли мені чого соромно, так це не тому, що в мене в цих суперечках буде формальний збіг з тим чи іншим білогвардійцем, який розуміє мистецтво, а тому, що я примушений перед цим білогвардійцем в'ясняти партійному публіцистові, який обмірковує художність, перші літери абетки мистецтва».

Отже, й нам соромно! Йй-бо, соромно, тов. Пилипенко! Але вам, на жаль, як ми бачимо – байдуже: інакше б ви не нашпикали себе такими убійчими епітетами. Словом, ви вимагаєте від нас, щоб ми говорили з вами, як із печальником «сопливої» когорти.

Як цього не хотілось робити – вам навіть і на думку не спаде: друг ви нам, приятель і однопартієць до того. Та доведеться, мабуть, задоволити ваше бажання

.....

Отже, нарешті! Нарешті ми маємо можливість полемізувати з письменною людиною... і не з ким-небудь, а з самим багатирем Єрусланом Лазаревичем (і так називає себе наш шановний опонент). Його так роздратував «орел-Хвильовий, який хіхіка з робітничо-селянської молоді», що він, не чекаючи відповіді, почав «жарить» двохстатейним дуплетом. Ну і що ж: піднімаємо рукавичку. Хай вплететься й наша квітка в його тріумфальне «шествіє».

Виступові тов. Пилипенка «олімпійці» гадають присвятити декілька розвідок.

А втім, да не подумає маестро, що такою честю ми шануємо його статті:

– справа йде про мистецький авторитет нашого літературного супротивника. Саме на цю фортецю «Олімп» і веде свою третю атаку.

Сьогоднішня баталія для нас і для всього радянського суспільства має величезне значення: обеззброївши хоч наполовину українського «теоретика» напостівської естетики, пролетарське мистецтво буде святкувати чималу перемогу на фронті літературно-історичних сутичок.

Отже, ми одверто заявляємо шановному гросмейстерові: його «оригінальні» вправи страждають на дешеві «слова» і страшенно бідненький і блідненький зміст. Це гра на темних інстинктах – не більше. І тому ціна їй за п'ятибальною, як писали ми комусь, – 1 + (одиниця з плюсом). До того ж бере нас великий сумнів, що ці статті призначено для письменних... Інакше ми б не розказали такої-от казочки:

– Де це було – невідомо. Та тільки зібралось «десять розумних», і ну читати листи з «Олімпу». Читали-читали – ніяк не вчитають. Що робити? Покликали Хвильового, а той їм і каже:

– Бачите, добродії «розумні», хочу я вам по щирості сказати: що ви «розумні», то кожне знає, а от що ви навпаки, – про це ще ніхто не чув. Тут дуже проста «пришта»: в першому автор ставить питання «Європа чи просвіта», а в другому – вияснює, що таке мистецтво взагалі й пролетарське зокрема. Зрозуміли?

– Ні, – каже тов. Пилипенко, – мої «розумні» і тепер «не розпутують». Багато філософії, а вони хочуть, щоб життя було «не складне».

– Шкода, – каже Хвильовий. – Тоді, може, вони дещо второпають про гатунки статей? Перший гатунок – то теоретичний онанізм («Праф.»), другий – порожня демагогія (наша просвіта), третій, нарешті, – живі думки в живому вбранні («Олімп»). Цим, останнім, і представлено статті Хвильового.

– Самохвальство! – кричить маестро.

– Її-бо, вгадали, – відповідаємо ми. – Як же себе не хвалити, коли наші опоненти не хочуть думати.

Наше «самохвальство й презирство» знаходять свого адресата не в особі молоді, а в особі саме цих «десяти розумних», що вийшли з ледачої просвіти.

От де справжній адресат.

Але маестро уперто мовчить і робить дальші «наскоки».

– Навіщо це ви робите, – питають його. – Хіба вам не відомо, що Хвильовий тільки тоді вийшов із цитатами «іже во отцех марксистських», коли один із «енків» вкупі з «папашею» (тепер все це виясняється) почав посилатись на Леніна з «селянської бібліотеки»?

– Бачите, – каже Пилипенко, – моїм просвітянам у носі закрутило. Ну й... «мугу»!

Тиснемо вашу руку, маестро. Але що ж поробиш: ми так і писали, – «коли на те вже пішло», то нам не лінки зазирнути і в десятки томів. Досить нас «пужати» «отцями марксистськими»: ми їх самі вже трохи вчитаємо. Більше того: ми знаємо, чому ви виступаєте з голосливими твердженнями. Це ж із пролеткультівця Плетньова вам відомо, що Воронський залишив десь половину цитати з Белінського.

Але все це – маленькі дефекти в порівнянні з тими величезними ляпсусами, про які ми будемо зараз говорити. Тут ми перейдемо до основи своєї статті, щоби «не переливати з пустого в порожнє», як робить це тов. Єруслан Лазаревич (пробачте нас, друже, за ваш анекдот). Тут впаде перша крапля «води» на камінь мистецького авторитету нашого блискучого маестро.

II

У своєму листі «Куди лізеш, сопливе» друг Пилипенко так пише:

– «Одну лише книгу совісно використав до кінця-краю тов. Хвильовий, це – “Искусство как познание жизни” О. Воронського». До цієї книги й надсилаю читачів, щоб не дивувались, де тої філософії набрався він, і пересвідчилися, що в нього добра пам'ять.

Справа, звичайно, не в тому, що «олімпієць набрався філософії» з однієї брошурки Воронського. Коли маестро хотів уразити, то йому це, на жаль, не вдалось. По-перше – Хвильовий ніколи не претендував на звання критика, ідеолога чи то лідера, а тим паче – філософа. По-друге – свої статті він називав абеткою, маючи, очевидно, на увазі,

що вся їхня філософія складається з елементарних істин – ясних і давно відомих. Тільки нашому опонентові може все це здатися за філософію. Але з приводу цього ми, хоч із болем в серці, скажемо одверто й рішуче:

– Тов. Пилипенкові треба негайно йти до мистецького лікнепу.

І справді: який безвідрадний факт! Як це так вийшло, що ідеолог і керівник письменницької організації досі не може вчитати Воронського, досі не знає, що таке воронщина. Невже-таки ця літературна течія не більше, як «самохвальство й презирство до «молодої» молоді»? Саме нерозуміння цієї воронщини й спровокувало нашого друга на «киви-морти», на «хі-хі-кання» і взагалі на весь його невдалий виступ.

Перш за все:

– Цілком справедливо думає наш опонент, що справжня воронщина не те ж саме, що – українська. Але, на жаль, це тільки інтуїтивне передчуття, бо аналізу цієї течії тов. Пилипенко ніколи не робив, інакше б він адресу нашої «рідненької» шукав у іншому місці.

Отже, дві слові про українську ми скажемо далі. Але, виясняючи перше, ми примушені коротенько зупинитись на пореволюційному стані російської й нашої художньої літератури.

– Яка ж вона? Причому тут воронщина? – питають нас. – Нарешті, яке це має відношення до мистецького авторитету непереможного маестро? Чи нема тут тієї самої демагогії, що нею одверто похваляється тов. Пилипенко?

Подивимось:

– Велика Жовтнева революція «перевернула» в галузі мистецтва не «старе розуміння літератури», як думає наш друг («розуміння» це було завжди класовим), а ті будинки, що в них жили буржуазні прихвостні – Мережковські, Купріни, Буніни. І от в той час, коли Зінаїда Гіппіус і наші Черкасенки, «розуміючи по-старому», цебто по-нашому, по-класовому, хоч і не по-комуністичному, а по-кадетському – літературу, «метали» громи й блискавиці за кордоном, – в цей час мистецькі поля радянських республік спорожніли. Особливо це було помітно на ланах плодового російського мистецтва. Навіть таких оптимістів, як Горький, почав брати сумнів. Жодного імені, жодної книжки.

Але під таким враженням суспільство не довго було. Вже з 18-го року з нетрів села й міста упевненою ходою пішла «молода» молодь. Це були перші загони молодого мистецтва. Вони й мусили заповнити порожнє місце. Це були юнаки й юнки від плоті й крові того класу, який блискуче витримав перший іспит на роль історичного диктатора.

Вони йшли з запаленими очима, з глибокою вірою в свою перемогу... і на цьому таємничому фронті.

Але, прийшовши туди, вони побачили: їм бракує зброї. У них не було широкої ерудиції, бо це були люди або зовсім без освіти, або з атестатом за «церковну школу». Отже, виявилось: або тікай із цього фронту, або загинь у нерівній боротьбі.

Саме тоді й прийшла їм на допомогу безсмертна просвіта – всі ці вузькоколбі ідеологи «напостівства», «октябризму» і т. д., і т. п.

Це були самоварники, аршинники, Пупишкіни й Мамочки з «Лілюлі», вся та бездарна, безперспективна, придуркувата міщанська напівінтелігенція, що мешкала по пролеткультах. І тільки потім пішов туди з непорозуміння Пилипенко, один (і одні) із тієї найкращої частини інтелігенції, яка в той час командувала червоними полками й дивізіями.

Але чого могли навчити молоду молодь Пупишкіни? Ми вже писали: нічого, бо вони й самі нічого не знали.

– Почекайте, – виправляє нас печальник, – а демагогія?

– Погоджуємось. І от почалась демагогія, а за нею пішла спекуляція, графоманія й т. д., і т. п. Так тяглося декілька років... поки прийшов «неп», а за ним виникли й «попутники», цебто революційно-націоналістична частина інтелігенції. Цебто, нарешті, справжні озброєні митці.

Пролеткульт затрубив тривогу. Але... було вже пізно.

Саме тоді й виступив Воронський зі своєю воронщиною, – відомий тепер критик, що ним лається тов. Єруслан Лазаревич. Це була мисль пролетарського мистецтва, яка пленталась позаду, а тому й попала в чужі обійми.

Отже, з'ясуймо, що таке воронщина.

.....

До відома наших друзів, вона має два боки медалі: позитивний і негативний.

Воронський, приступаючи до вивчення сучасної художньої літератури, вирішив так: я – марксист, коли я хочу мати справу з мистецтвом, то мені треба знати, що це за «штучка». Недовго гадаючи, він обложив себе доброю бібліотекою й почав працювати. Тут і була його перша серйозна зустріч з марксистською естетикою або ще ясніш – з Плехановим. Зустріч мала гарні наслідки: Воронський, бачачи самоварне нецтво Пупишкіних, які заводили в тупець «молоду» молодь, рішуче виступив із переказами давно відомої, але для нашого маест-

ро землі incognito – марксистської естетики. Саме з популяризацією плеханівського розуміння мистецтва «як методу пізнання життя». Даремно тов. Пилипенко «моргає» на «Искусство как познание жизни». От що там сказано в кінці другого розділу:

– «Все, що говорив я тут про мистецтво, не є “откровеніє”. Від Белінського й Чернишевського й – головне – Плеханова взято це».

Воронський зрозумів, що без абетки мистецтва не може бути ані критика, ані митця. Він прекрасно знає, що пилипенківська демагогія має спеціальне призначення: її використовують тільки графомани й спекулянти. Бо й справді: були художники-дилетанти, але називалися вони так: Толстой, Франс, Горький. Без ерудиції, хоч би за середню школу, з митця ні чорта не вийде. А в першу чергу треба знати Плеханова. Ані «Плуг», ані сьогоднішній «Гарт» марксистської естетики не дають. Пилипенко цього не розуміє, Воронський зрозумів. Останнього ми називаємо розумною людиною і дуже раді, що й Хвильовий не відстає від нього.

Така перша, позитивна, частина воронщини. Але чи буде це воронщина? Як баче читач – зовсім не так. Це – плеханівщина, комуністичне розуміння мистецтва. І коли наш опонент не хоче прийняти його, то ми заявляємо: він грає в чужаківську дудочку, цебто йде в печальники «сопливої» когорти, в печальники нового рантє. Хвильовий зійшовся з Воронським в тому пункті, де останній приймає марксизм, але це зовсім не значить, що ці два прізвища можна ототожнювати. Наш маєстро може зійтися з названим критиком у названому пункті. Але й він від цього не буде страждати на воронщину. Політик Вандервельде бере за основу Маркса – чи, може, й тут шукати ідентичності політичним поглядам Пилипенка? Коли останньому сподобався Троцький, то хай він його ще раз послухає:

– «пізнання взагалі починається з розрізнення речей і явищ, а не з хаотичного змішання».

Але, може, єсть тут все-таки елементи «презирства й хіхікання до «молодої» молоді»?

– Очевидно, нема, – відповідає тов. Пилипенко в своїй другій статті, – бо це ж демагогія.

Воістину, демагогія! Але вам, Сергію Володимировичу, не личить оперувати нею. Ви ж прекрасно знаєте, що Мопассан аж до 30 років ходив до Флобера, і тільки на 31 ризикнув виступити з першим твором. Чому ж ви не вчите цього «молоду» молодь? Ви ж прекрасно розумієте, що вся та «масова література», що її ви друкуєте, і близько не

лежала біля мистецтва. Навіщо ж ви нацьковуєте цю молодь на Хвильового? Навіщо ви її держите в темноті й не скажете їй, що самих творів Ленінових для митця дуже й дуже замало? Чому ви не поради-те їй звернутися до Зерова, який нашттовхне її на таких реакціонерів, як Віко, проф. Віппер і т. д.? Ви боїтеся за неї? Не бійтесь: ви теж вивчали все це, але це не пошкодило вам бути зразковим комуністом. Письменник мусить знати всю розумну літературу, хай вона буде й реакційною. А нашттовхнути на неї можуть тільки Зерови. Тільки тоді буде перед ним справжній письменницький горизонт. «Селянська бібліотека», і ті студійні вправи, які бувають у вас по неділях, і ті «досвітки», що по понеділках, – все це культурництво, і тільки. Воно потрібне, але все це ніякого не має відношення до мистецтва. Невже це неправда? Так тоді ж навіщо ви так некрасиво граєте «ім'ям» Хвильового? Хіба ви не знаєте, що це «ім'я» Хвильовий здобув не тому, що Пилипенко написав про нього статтю (за це красно дякуємо), а тому, що цей автор має, очевидно, деякий хист і, поки виступити, – уперто, протягом багатьох років працював над собою. Пам'ятаєте ті байки, що їх ще так недавно й дуже обережно носив до вас цей же Хвильовий як студійні вправи? Чому ви не скажете про це молоді?

– А тому, – каже Пилипенко, – що... говоріть, будь ласка, про негативний бік воронщини.

Отже, позитивний – це стара, давно відома марксистська естетика. Тут заслуга Воронського, в порівнянні з «олімпійцями», тільки та, що він – син тієї нації, яка не плентається в хвості, і нічого не має спільного з «хохлами» і «малоросіянами». Негативний бік – це й справді оригінальний твір самого Воронського. Але, на жаль, «Олімп» його не прийме.

III

Воронський виріс у атмосфері виключно попутницького оточення. Російська пролетарська література зійшла поки що нанівець. Вона не зуміла одвоювати собі позицій, бо страждала на вузькість, на про-світянство. Самоварники й аршинники з пролеткульту доконали її. І нічого нема дивного, що Воронський, почавши з Плеханова, не зумів його пристосувати для диктатури пролетаріату. Повторювати самі плеханівські «зади» – цього ще дуже замало для нашої епохи. Треба ще й найти перспективи. А їх-то й бракує Воронському.

Отже, перший і головний гріх воронщини – це її безперспективність. З одного боку, вона викрикує в книзі «На перевалі», що настав

час «великих думок і почуттів», а в другій статті, говорячи про мистецтво, бере цитату з Леніна й комбінує: «поки ж, в перехідний час, нам би для початку досить справжньої буржуазної культури».

Цілком погоджуючись, що мистецтво нового часу утворять «великі думки й такі ж почуття», ми все ж мусимо зазначити: ця ідея залишиться мертвою й порожньою, поскільки час «великих думок і почуттів» в мистецтві ще не настав і не настане, коли воронщина буде й надалі висовувати думку, що «мистецтво перехідного періоду відрізняється від буржуазного тільки своєю установкою на пролетаріат», – і головне – коли вона й надалі буде так тлумачити Леніна, щоб мислити нове мистецтво як дальший розвиток буржуазного мистецтва з перефарбованою ідеологією.

В останньому листі до Хвильового Микола Зеров, приймаючи подану нами ідею азійського ренесансу, говорить так:

– «Я люблю всіх прихильників “циклічних теорій”. Віра в циклічність позначена пафосом, трагізмом, емоціонально насичена і через те захоплює».

Саме цю циклічність ми й подаємо. Саме вона й породить ті «великі думки й почуття», що про них говорить Воронський. Його ж «безконечний прогрес» веде нас до «катафалка мистецтва», до панфутуризму, до ліквідаторських настроїв. Буржуазний цикл себе вичерпав і зайшов у сутички, і не Воронському вивести його на радісну путь горіння. В тій же брошурі «Искусство как познание жизни» він надто перегинає кийочок об'єктивізму. Цим тільки й можна пояснити, що для Воронського німецький експресіонізм – «упадочна» течія. Для нас не так: це теж предтеча великого азійського ренесансу. Бо експресіонізм – не дадаїзм, не унанізм жуль-роменівського вузького «преображенного града», це теж спроба дати циклічну теорію. І тільки тому, що він виник до приходу ери горожанських сутічок, теорія не пішла в дійсність і дала лише блискучу плеяду художників із едсмідівською волею й спрагою до життя.

Отже, тільки «циклічна теорія» має перспективи. Це не шпенглерівська теорія цілої системи – це циклічна теорія одного мистецтва. Тільки вона породить «великі думки й почуття». Це ми говорили іншими словами в своїй другій статті. Саме з неї й видно, що ми нічого не маємо спільного з воронщиною. Остання страждає – як ми вже сказали – на безперспективність, ми ж навпаки: перед нами широкі горизонти. Саме з південно-східної республіки комун, саме з Радянської України й піде те нове мистецтво, що його так чекає Європа.

Безперспективність – це елемент просвітництва. Отже, коли плямувати кого воронщиною, так це вас, маестро. Але який же другий гріх Воронського? Другий гріх витікає з першого: це пропаганда абсолютного реалізму. От що каже Воронський в тій же бідолашній брошурі:

– «Реалістичне мистецтво – це справжнє мистецтво, бо романтизм більш суб'єктивний і менш за все ставить собі метою пізнання життя».

Чи подібне це до того, що ми говоримо в своїх статтях? Дуже неподібне: ми пропонуємо романтику вітаїзму. По-перше – так витікає з нашої теорії циклів. По-друге – безоглядний об'єктивізм (за Воронським, це чомусь реалізм) теж веде до ліквідації мистецтва, бо він, кінець кінцем, впирається в заяложений натуралізм. Ще Плеханов і Франс говорили, що в мистецтво мусять увійти елементи навіть... публіцистики, іншими словами – безперечного суб'єктивізму. Докази Воронського тут дуже слабенькі, хоч він і цитує Аксельрода. От приклад:

– «Толстой був реалістом у справжньому розумінні цього слова... А сам Маркс? Одним із улюблених його письменників був Шекспір, безперечний реаліст».

Ми не будемо зараз гадати, чи був Шекспір справжнім реалістом, чи ні. Ми тільки б запитали Воронського: коли Толстой і Шекспір були реалістами, і Маркс любив останнього, і коли все це є доказ того, що «діалектичний матеріалізм веде в мистецтві до реалізму», то чому тоді Толстой так не любив Шекспіра?

Тут Воронський плутає на кількох сторінках і зовсім нас не переконує. Але зате він давно вже переконав просвіту, яка давно вже прийняла цей абсолютний реалізм, хоч і не читала уважно його брошурки. В цьому разі ми звертаємось до реакціонера К. Леонт'єва, прихильника «циклічних теорій», який у своїй маловідомій брошурі про романи того ж Толстого от що каже:

– «Цікаво те, що найгеніальнішому із наших реалістів (цебто Толстому) ще в повній силі його хисту спротивили прийоми тієї самої школи, що її головним представником він так довго був. Це ознака часу».

Так, це – ознака часу. У реакціонера Леонт'єва, власне, в одному його твердженні більше діалектики, ніж у всьому розділі революціонера Воронського про абсолютний реалізм. Нічого нема вічного – от наша діалектика. Такий другий гріх воронщини.

Який же третій?

Третій витікає з попутницького оточення. – Це – «мужиковствования» і «склоненіє» – відділя – в кожному рядкові «Росії». Коли б ми почали тут цитувати Воронського, то нам довелося б просто його перевидавати. Безперспективність і мусила привести до народництва, до ролі Белінського в другому радянському виданні. Воронський, сам того не помічаючи, пристосовує жовтневі здобутки для спеціального калузького вжитку. Він, очевидно, нічого не має проти твердження Горького, що Ленін виконав місію нового Петра Великого. Тут російському критикові не пошкодило б звернутися до другого реакціонера, теж теоретика «циклічних» теорій – проф. Зелінського. От що він каже в своїй статті про грецького ліричного поета Вакхиліда:

– «Коли в Елладі запанували Афіни, а в Афінах демократія, тоді й поети аристократичного світогляду перевелись. Безперечно, ми не скажемо, що й переможці V віку не находили поетів, але це були поети середні, як той панегірист, що його висміяв Аристофан у своїх “Птицях”».

І реакціонер Зелінський був послідовнішим за революціонера Воронського. Він би сказав, очевидно, що від «мужиковствующої» середньості в епоху диктатури пролетаріату нічого чекати «великих думок і великого почуття».

IV

Як бачите, маестро, ми майже всюди не погоджуємось із Воронським. Але зате ви приймаєте всі три гріхи воронщини, включно до «мужиковствования». Ви просто з непорозуміння не симпатизуєте цьому російському критикові, як і він із того ж непорозуміння прийняв плеханівську (цебто й нашу, «олімпійську») естетику. Тут, так би мовити, фокуси фортуни – і тільки. Навіть наша критика вашої формули – «мистецтво як метод будування життя» – цілком оригінальна. Візьміть ще раз звіртець із брошуркою Воронського!.. А про азійський ренесанс і говорити нічого.

Хвильовий буде страшенно задоволений, коли читач послухає тов. Пилипенка й розгорне «Искусство как метод познания жизни». Але він буде ще більше задоволений, коли той же читач розгорне ще й такі книжки, з яких ми користувались, пишучи свої листи, того ж Воронського «Искусство и жизнь», «На Стыке», Бельтова «За двадцать лет», Плеханова «Искусство», Бухаріна – «Теория истор[ического] матер[иализма]», ЛЕФ, книжки Троцького, збірники «Воинствующий

матеріалізм», твори Леніна, Фройда, Шпенглера, Добролюбова, Белінського і т. д., і т. п. Це, звичайно, сота доля того, що нами було поверхово використано.

Решту матеріалів ми використовували таки «з доброї пам'яті». Це ми пишемо не з метою показати свою – по суті, страшенно вбогу – ерудицію, а з метою наштовхнути молоду молодь на ті книжки, які вона мусить перечитати. Їй треба знати, що з нічого – тільки нічого й буде. Так сталося й з тов. Пилипенком, який нічого не використовував.

Отже, українська воронщина – це три гріхи Воронського без марксистської естетики. І справжня адреса її – задрипанська просвіта. Воронщина – елемент просвітянства, і нею грішить не Хвильовий, а Пилипенко... навіть у тому випадкові, коли розуміти її «презирством до молоді молоді», бо більшого презирства, як держати юнаків під кожухом, відкіля їм нічого не видно, – не було й не буде. Хто зуміє нам доказати, що це не так, тому ми видамо премію в розмірі 12-місячно-го втримання Хвильового. Суть наших суперечок от у чому:

– «чи треба митцеві знати, що таке мистецтво, чи не треба? Коли треба, то чи кожна людина здібна розібратися в ньому? Коли не можна, то чи не пора «Плугові» зробити установку на справжній трактор? Дивно чути від керівника великої організації таку фразу: «куди, сопливі, беріться за свої справи й вчіться на механіків, агрономів та не лізьте в поезію»».

Слухайте, тов. Пилипенко: ми почуваємо образу за агрономів. І справді: хіба-таки можна поета ставити вище від агронома? Чи, може, маестро уявляє собі поезію «лавочкою»? Тоді перепрошуємо: олімпійці тільки тоді беруть гонорар, коли почувають, що його заробили. Республіці комун «автори-селюки», які замість хорошої газетної замітки пишуть лантухи віршів, та ще й вважають їх за «шедевр мистецтва», – не потрібні. Навіть соромно говорити про це. Нам потрібні робількорівські гуртки, відкіля й вийдуть нові митці й куди ми підемо працювати, а не організації, що беруть ставку на графомана. І нічого, тов. Пилипенко, «божитися» робількором: це результат не «нового розуміння літератури», а результат роботи нашої партії. Це – перша ластівка культурної, лікнепівської революції на селі й в заводі. Такою приблизно організацією мусить стати й «Плуг». Бо це ж дуже показово, що цей же «Плуг» за кілька років своєї роботи не виділив із себе жодного художника. (Панч тут і ще 2–3 зовсім ні при чому). Зате він дав «масову літературу», якої ніхто не читає. Це теж показово. Тут ми знову киваємо й на «Гарт»: останній тільки в потенції може бути мистець-

кою організацією. Коли ж і він буде вбиратись – йому теж доведеться взяти установку на культурно-освітню організацію. Це теж непогано, бо нарком освіти т. Шумський, що поставив на порядок денний велике діло культурної революції, очевидно, буде задоволений з цієї допомоги. Тоді вгамуються страсті й тов. Пилипенкові не доведеться згадувати так часто Венеру і – головне – не доведеться доказувати, що «катзна-як зроблені бюсти тов. Леніна» чогось варті, бо він узнає тоді дещо про ту комісію, яку втворено познімати ці бюсти як антихудожні твори, що деморалізують своєю мистецькою недосконалістю.

Залишається ще нам зупинитися на тому питанні, яке – головним чином – зачеплено в другій статті.

V

Тут справа ще серйозніш, бо тов. Пилипенкові прийшлося її «винести на сторінки великої політичної газети». Словом, політична справа. Тут вже «киви-морги» на «ідеологічний неп», що його хоче завести Хвильовий.

Ми розуміємо нашого маестро: йому не подобається наше твердження, що теорія «октябристського напостівства», по суті, є ідеологією нового рантьє. Але що ж поробиш: треба, очевидно, доказати, що це не так. І, по-перше, оригінальніш, а по-друге, – так, щоб це було справжнім доказом. І потім, не треба тут же бути таким наївним: читач – не ідіот, і коли автор зарані не цурається демагогії, він йому не повірить і на 3 копійки. От що пише тов. Пилипенко:

– «а доводиться демагогувати, бо забув тов. Хвильовий жорстокої непримиримої діалектики боротьби: все, що на користь нашим ворогам, є на шкоду нашим приятелям».

Воістину гоголівська унтер-офіцерська вдова, яка сама себе «висекла». Невже тов. Пилипенко думає, що Плеханов для того писав свою естетику, щоб той же тов. Пилипенко напередодні дев'ятого року революції притягнув за вуха демагогію? Невже для того друковано тисячі книжок про мистецтво, щоб потім не заглядати в них?

От коли треба чекати «літературної водички», приправленої дуже несмачним дурманом!

Але який же це «політичний млин», що його «закрутив» Хвильовий?

Висовуючи голослівне твердження про думки «олімпійця» (цебто в своїй більшій частині плеханівські), які начебто «скеровані на втворення ідеологічної непи» і є «по суті, напад на пролетарську диктатуру», наш маестро патетично доносить:

– «24 травня обізвалась на голос тов. Хвильового цитадель українського старого слова й українських старих думок – ВУАН – і влаштувала диспут».

Ну і що з того? Що це доказує? Очевидно, тільки актуальність цієї справи. Ми прекрасно розуміємо, що до нас (як і до вас, тов. Пилипенко) припряжуться кілька політичних прохвостів з міщансько-петлюрівського табору. Але ми знаємо й те, що для них єсть ГПУ і цензура. Чого ви так боїтесь ВУАН? Хіба це не радянська установа? Це ж «ліве ребячество» – не більше, і з ним не збудуєш нової радянської держави. Ми глибоко переконані, що петлюрівська наволоч ненавидить не Пилипенка, а саме – Хвильового, бо останній – хоч це й дивно – глибше дивиться й в самий корінь справи. Бо й справді: чи не пора покинути гримати на нашу академію? Невже на 8-му році революції нема інших способів боротьби? Голова київської філії «Плугу» тов. Щупак вміє далі дивитись: це ж він висовує теорію співробітництва замість відсталого – використану. Що це значить? Це значить, що настав час т. зв. інтелектуальних боїв.

Утворивши атмосферу співробітництва й витягнувши своїх академіків на прилюдний диспут, ми будемо мати потрібну користь.

– По-перше – вони дадуть нам ті сховані знання, що на них можна наштовхнутись тільки в безпосередній розмові. Бо це ж зовсім за наших умов не «діалектика боротьби: все, що на користь нашим ворогам, є на шкоду нашим приятелям». Це просто – слабкенька логіка або, певніш, – непогана софістика. По-друге – так ми скоріше вивчимо свого ворога. І по-третє – силою свого дорослого інтелекту ми остаточно скомпрометуємо «академічну ідеологію». Цебто ще на кілька відсотків зрадянізуємо ВУАН.

– Але почекайте, – кричить маестро. – Яка ж то радянізація, коли «цитадель» проповідує «ідеологічну непу». «Устами Зерова попутницька фаланга от чого вимагає»:

– «Треба допустити вільну конкуренцію в літературі, треба припинити протекціонізм пролетарським організаціям, бо все це сприяє кар'єризмові й спекуляції».

От бачите, – каже далі наш опонент, – «політичні ріжки вже висунулись з капшука, навіть пояснювати зовсім не доводиться».

Хіба? А от ми думаємо зовсім навпаки, треба й пояснити трохи, бо –

– «Олімп» теж підписується під Зеровським твердженням.

Тут тов. Пилипенкові мусить зробитися «дурно», і він візьметься за стакан не демагогічної, а справжньої водички. Тоді ми, щоби трохи заспокоїти його, наводимо цитату з досить відомого й непоганого комуніста М. Бухаріна, який і вияснює, чому ми погоджуємось із Зеровим:

– «Мені здається (пише М. Бухарін), що найкращий спосіб занапастити пролетарську літературу, що її прихильником я є, найбільший спосіб зав'язати їй світ – це зректись принципів вільної анархічної конкуренції, бо не можна зробити гарних письменників із тих, хто не пройшов певної літературної життєвої школи, життєвої боротьби, хто не завоював собі місце, не обвоював би кожного кроку своєї позиції в цій боротьбі. Коли ж ми, навпаки, зупинимось на точці зору літератури, яку мусить регулювати державна влада й яка буде користуватись різного роду привілеями, то без всякого сумніву в силу цього ми зав'яжемо світ пролетарській літературі».

Тепер ясно, чому ми погоджуємось із Зеровим? Ми не хочемо «зав'язати світ пролетарській літературі». Субсидії й протекціонізм потрібні для робськорівських організацій, а не для мистецьких.

Про це ми вже давно говорили. Меценатство в мистецтві ми мислимо як допомогу окремим індивідуальностям. Меценатство над групою можна взяти тільки тоді, коли ця група складається з випробуваних художників. За анархічною конкуренцією в мистецтві ніколи ще не «йшла воля друку», бо останньої ніколи не буде, поки існує класове суспільство.

Отже, не треба, тов. Пилипенко, шукати в твердженнях Зерова «ідеологічної непи». Замість лити демагогічну водичку і вигадувати «політичний млин», ви б з'ясували собі, що таке Зерови.

Зерови – це та частина молоді української інтелігенції, яка в силу тих чи інших причин щільно зв'язала себе з долею старої генерації. Коли Зерови не приймали активної участі в Жовтневій революції, то й не всі вставляли ломаки в побідну ходу її коліс. Ідеологічно – вони нам далекі, до їхньої ідеології ми завжди мусимо бути настороженіми. Але технічно й навіть психологічно – вони нам потрібні. Тут, до речі, знову кілька слів про Європу:

– навіть наші друзі досі не розуміють нас: коли ми говоримо про Європу, то ми маємо на увазі не тільки її техніку. Голої техніки для нас замало: є дещо серйозніш від останньої. І от:

– ми розуміємо Європу теж як психологічну категорію, яка виганяє людськість із просвіти на великий тракт прогресу.

Маркс, засвоївши європейську техніку, не був би Марксом, коли б сума його духовних вартостей не ввійшла в названу нами категорію. Ейнштейни великі й маленькі – європейці, а самоварники-професори – просвітяни. Очевидно, справа не в самій техніці.

Отже, зерових ми мусимо використати не тільки по лінії техніки, але й у напрямку психології. Один той, на перший погляд, незначний факт (а на погляд інших, контрреволюційний), – той факт, що вони так пильно «проти течії» перекладають римлян, дає нам право вбачати в них справжніх європейців. Зерови відчули запах нашої епохи й пізнали, що нове мистецтво мусить звернутися до зразків – античної культури. Азіатський ренесанс – це епоха європейського відродження, плюс незрівнянне, бадьоре й радісне грецько-римське мистецтво. Не дивно, що навіть у буржуазній Франції виник недавно неокласицизм. Для романтики вітаїзму неокласицизм так потрібний, як і сама віра в правду великого азіатського ренесансу.

Ідеологія набувається не тільки певним класовим походженням, але й інтелектом. Отже, й тут ідуть інтелектуальні бої. Ми визнали техніку зерових, зерови мусять визнати нашу ідеологію... і не тільки визнати, але й свідомо прийняти її. І вони приймуть, бо переможцями на цьому фронті будемо ми, – ті, за кого непереможний боєць – історія.

Зеров зовсім не попутник у звичайному розумінні цього слова. Це не «мужиковствующий» безперспективний революційно-націоналістичний інтелігент з вузьким горизонтом. Це, коли хочете, Мартов у мистецтві, який свідомо й щиро працює в умовах радянської державності. Треба ж уміти остаточно заволодіти ним і ними – зеровими.

От бачите, який це «політичний млин». От бачите, які «ріжки вилізли з нашого капшука». Ви, тов. Пилипенко, «не запужаєте» «Олімп» «ідеологічною непою». Шукайте іншого адресата. Саме – серед неписьменних. Ми глибоко переконані, що вашу демагогію не прийме революційне радянське суспільство. Коли вам подобається Троцький, то послухайте ще раз його думку:

– «не можна підходити до мистецтва так, як до політики».

Чуєте, маестро? Чи, може, ви й з цим не погоджуетесь? Тоді знову ж таки докажите і знову-таки без демагогічної водички. Будьте певні: ми й вам зуміємо повірити, тим паче, що ви наш один із найкращих друзів.

Але «покиньте брати на арапа»: поважайте й нас. Невже ви й досі не розумієте, що не самохвальство заговорило нашим пером, а по-

чуття радості, яке пожаром палахкотить біля наших сердець, яке з кожним ментом нашого інтелектуального зросту піднімається, як Йогансеніві «сереброкриллі кораблі»:

– «все вище, вище, вище д'горі...»

VI

Чи варто резюмувати? Ми гадаємо, не треба. Але ми й у цьому листі звертаємось до молоді молоді:

– Камо грядеши?

Біблейська мудрість так каже: коли йдуть два сліпих, то обидва попадуть у яму.

Воістину: не за мистецьким авторитетом тов. Пилипенка йти молодим художникам: їх чекає розчарування.

З «Олімпом» зовсім не те:

– ми відкидаємо малоросійщину, просвітянщину та іншу безперспективну вузькість і кличемо до невідомих обривів прекрасного азіатського ренесансу.

Ми кличемо творити те мистецтво, що його так чекає Європа. Ми знаємо:

– важкий наш шлях і велику вагу беремо ми на себе. Зате – це радісний шлях духмяної боротьби, – шлях, що біжить у майбутнє за багряними кінями нашої геніальної революції.

Кажіть же, юнаки й юнки:

– Камо грядеши?

ДУМКИ ПРОТИ ТЕЧІЇ

ВІД АВТОРА

Випускаючи другу серію памфлетів, ми вважаємо за потрібне й на цей раз попросити пробачення у читача: і тут не все буде зрозумілим для нього.

Але чому ж ми поспішаємо з виданням цієї брошури?

Тому, шановний читачу, що життя не чекає нас. Ті ідеї, що ми їх кинули у своїй першій серії памфлетів («Камо грядеши», вид. «Книгоспілки», 1925 р.), шукають собі підтримки. Отже, той, хто стежив за літературною дискусією минулого року, очевидно, зрозуміє нас. Більше того: він мусить пробачити нам гостроту в виразах, бо, коли розв'язується майбутнє молодого мистецтва, сентиментальності нема місця.

В нашій брошурі зібрано ті статті, що їх ми на протязі останнього місяця 1925 року надрукували в додаткові до газети «Вісті» – «Культура й побут» і того ж року в журналі «Червоний шлях». Памфлета на брошурку В. Поліщука ми подаємо додатком, бо «етюди» цього нашого опонента треба розцінювати тільки, як звичайнісінький вибрик... може, і милого, але в усякому разі несерйозного супротивника.

Таким чином, «ахтанабіля сучасності» ти, шановний читачу, прийми від нас, як веселий дотеп для розваги після обіду. Що ж до решти нашої роботи, то просимо тебе добре обміркувати її. І коли ти переконаєшся, що ми в основному стоїмо на правдивому шляху, – неси наші мислі в найглухіші закутки республіки і всюди підтримуй нас. Тільки спільними зусиллями ми виведемо нашу «хохландію» на великий історичний тракт.

ПЕРЕДМОВА ДО РОЗДІЛУ «ДВІ СИЛИ»

Минуло вже кілька місяців із того часу, як з'явилася надзвичайно сумна стаття ображеної просвіти. Ця талановита елегія несподівано для самої себе відіграла, так би мовити, світову роль: її охрестили зовсім інтернаціональним ім'ям, саме тим, що його вимовляють – *casus belli*. Тільки цим і можна пояснити її успішну конкуренцію з працею Ейнштейна: як і «принцип відносності», вона викликала з приводу себе цілу літературу. Навіть ми, смиренні «олімпійці», присвятили їй зошит на чотири аркуші, назвавши його, за Сенкевичем, «Камо грядеши». В цій брошурі, до речі, нами зроблено було одну зі спроб систематизувати декілька думок про сьогодишню мистецьку ситуацію.

Але як же реагували на просвітянський виступ наші літературні «масовики»?

Що ж – і вони найшли за потрібне відгукнутись, але... тут підскочило традиційне «але». Висловлюючись м'яко, всі їхні виступи були трохи туманні... порівнюючи з петербурзькими осінніми туманами, і *трохи* короткозорі... порівнюючи з доброю курячою сліпотою. Єдина ясна думка, що в'їдливо стежила за читачем, була така:

– Хвильовий і «праві кола» не хочуть пускати в літературу робітничо-селянську молодь, бо не довіряють їй, бо зневажають її.

Коли б справа йшла тільки про цей симпатичний закид, ми не брались би знову за перо, а просто послали б своїх шановних опонентів в одвертий лист Анатолія Франса, адресований до Почесного легіону з приводу «Моніки Лерб'є», і саме в це місце:

– «в інтересах ваших ми просимо вас не робити того, що вам робити не слід. Утримайтесь від суду, який невимовно вище стоїть за вашу компетенцію».

Але справа лежить глибше, і тому ми беремо на себе труд систематизувати *ще* декілька думок.

Перш за все звернім увагу на те пікантне явище, що його ми спостерегали, стежачи за виступами наших опонентів. Цікаво, ретельно вишукуючи прихильників «олімпійських» тез серед молоді української інтелігенції, вони на протязі кількох місяців жодного разу не озирнулись і не поцікавились, хто ж за ними йде, хто ж їм симпатизує.

Малодосвідчений читач весь час був під таким враженням, що за нами тягнуться «праві кола», а за літературними «масовиками» найсправжніша, кристально чиста робітничо-селянська молодь. Отже, настав уже час покінчити з цією солодкою ілюзією.

Скажемо так: хай гартовансько-плужанські маси зачекають хвилинку, а зараз ми зупинимось на українській інтелігенції.

Припустім на один момент, що Зеров, Филипович та Могилянський являються в нашій літературі найправішими елементами суспільства (ми кажемо суспільства, бо справа йде не про мистецькі форми, а про ідеологію). Припустім, що сьогоднішній Рильський, який, на наш погляд, серед сьогоднішніх пролетарських поетів маячить світлою ідеологічною плямою, припустім, що він є шляхтич, який продовжує народницькі традиції свого славетного батька Тадея. Припустім, нарешті, що всі ці українські інтелігенти цілком підтримують «Олімп».

Але подивимось тоді, чи не підтримує хто й наших архіреволюціонерів і саме з кіл цієї ж таки української інтелігенції, так чи інакше зв'язаної з культурними традиціями минулого.

Тут ми підійшли до надто делікатного моменту: саме тут ми мусимо голосно назвати ті прізвища, що їх дипломатично обминає в дискусії «масова» література.

Але кого ж ми маємо на увазі? – Не будемо критись:

– Ми говоримо про Загула, про Терещенка, про Ярошенка, про Савченка і т. д. Очевидно, ніхто не буде сумніватись, що сьогоднішній плужанин Загул належить до так званих попутників. Ніхто, очевидно, і не подумає, що Терещенко, автор «печалі й ніжності», належить до робітничо-селянського молодняка. Але й нікого не візьме сумнів, що всі вони, наперекір «Олімпу», підтримують масовізм.

Правда, тут наші супротивники мусять використати свій останній козир за назвою диференціація, мовляв, Савченко так «диференціювався», що його ні в якому разі не можна поєднати з правим крилом.

Припустім. Припустім, нарешті, що всі вони архіліві, що всі вони до безумства закохані в пролетарську літературу. Але, сказавши «а», треба сказати й «б». Треба *доказати* цю «теорему».

– Нумо, докажіть! З цілковитим задоволенням не тільки послухаємо, а й повіримо. Бо ж той факт, що вони підтримують так звану «масову» літературу в лапках, для нас тільки порожній звук, бо ж ця «теорія» стоїть під доброю сотнею величезних знаків запитання.

Чи, може, є якісь інші докази?

Їх, звичайно, нема. Диференціація, зі слів відповідної резолюції ЦК РКП, проходить прискореним темпом. Але вона в однаковій мірі стосується всіх кіл молоді української інтелігенції і в однаковій мірі тягне її на наш бік, в однаковій мірі одштовхує її від староукраїнсько-го осередку. Бо ж і справді:

– Чим відрізняється група Зерова від Загула та інших?

Перш за все, більшою культурністю. По-друге, своїм поважним, серйозним відношенням як до історичного моменту, так і до молодого суспільства, так і, нарешті, до самої себе. Тільки недалекі крикуни та нечесні люди можуть вигукувати, що Филипович, припустім, належить до найправіших кіл. Ми певні, що 99% із них не читали праць того ж Зерова... як і взагалі нічого не читають. Хіба ми не чуємо завжди:

– Зеров – формаліст! Зеров не визнає класової літератури! Чуємо.

Але ми знаємо й те, що ні один із цих «критиків» не взяв на себе труда перечитати хоч би те ж «Нове письменство», в якому б він побачив Зерова-соціолога, в якому дано такі убійчі характеристики плеяді поміщицьких письменників.

Все це так, нарешті, кажуть нам, але не в той бік гне його соціологія. Де його погляд на нашу революцію?

Прошу:

– «Революція відкрила широкі перспективи українському культурному розвитку. Після 1917 року не вдалася ні одна спроба загнати його в тісніші межі. І тепер, коли гасло українізації звучить повним звуком, нові суспільні сили, покликані ліквідацією старого ладу до загального проводу, мусять і нашу культурну творчість поставити в нормальні умови».

Це – з останньої статті Зерова, і це – теж із неї:

– «Де й коли я, або Могілянський, або Филипович виявили ворожнечу до пролетарських письменників? Нікому з нас закидувана нам не раз “класова ворожість” не заважала захоплюватись, скажемо, промовама Бебеля або “Віденськими шукачами золота” П. Ампа. Розуміється, сповідатися, божитися і бити себе в груди, щоб запевнити тов. Кияницю, ніхто з нас не буде. Може вірити, може не вірити. Але коли він хоче закинути нам упереджену злобу й ворожість до пролетарського мистецтва, то *мусять свої твердження обставити доказами*».

Курсив Зерова. От вам відношення не тільки до нашої революції, але й до пролетарської творчості... А коли вам і цього мало, то дозвольте «відкрити Америку»:

– Щоб показати свої симпатії, для цього зовсім не треба губити почуття своєї людської гідності. Це – по-перше. По-друге, той, хто дуже поспішає, може скоро «захекатись», як говорить герої Кулішевої п'єси... і, головне, він обов'язково наробить багато неприємностей і для себе, і для інших. І потім не треба забувати, що Зеров не тільки тут одрекомендовується. Хіба його стаття, припустім, про Сосюру не є тому яскравим доказом? І коли вона різниться чим (ідеологічно) від подібної статті (про того ж Сосюру) «масовика» Савченка, то відсутність згадані нами «захеканості». Для наших письменників не треба компліментів, вони потребують серйозної товариської поради, і тільки.

Так стоїть справа з Зеровим. Візьміть другу паралель: у той час, як Филипович поступово і природно доходить до ідеологічно й художньо витриманої збірки «Простір», видаючи ґрунтовні розвідки про Л. Українку та Франка, у цей час товариш Загул, прекрасний колись поет, за нещасливим прикладом Купріна, який переробив свій «Поєдинок», підфарбовує свої колишні вірші... і зовсім не на користь новому суспільству, бо після переробки вони втратили велику частину своєї художньої цінності, а відцїля і значний контингент своїх читачів. Питаємо: кому це потрібно? Робітникам, селянам чи революції? Бо ж у першій редакції ми на них дивились як на історичний документ, а тепер ми дивимось як на звичайну халтуру. Очевидно, втішатись із цього буде сам тов. Пилипенко.

Або візьміть того поета, що подавав колись надії і що звали його Ярошенком. Хто ж він тепер? «Царинник Мина з України». Навіть автор «Цень-Цаню» дійшов до виробничих віршів, які потрібні тільки Держвидаву.

Всі ці факти говорять, – і дуже красномовно, – що та частина української інтелігенції, яка підтримує пилипенківський масовізм, ніколи не грішила на справжню лівизну. Може, вона й хотіла взяти такий «грїх» на себе, але це нестримне бажання призвело її до... халтури. З другого боку, вона трохи «захекалась». Так що нашим «масовикам» похвалятись найлівішими колами української інтелігенції зовсім не доводиться. Найменша спроба виявити дійсний стан речей одразу ж розкриває перед нами «всі карти». Мало того, вона несподівано інформує нас і в тому, що й такі «праві», як Меженко, по суті, підтримують напостизм. Візьміть його промову на київському диспуті. Хіба

він у ній не договорився до ліквідації мистецтва? Правда, ми тут маємо справу з ліквідатором іншого гатунку, бо Пилипенко, здається, оперу не вважає за «мумію». Але для нас зовсім не важно, з якої точки вони йдуть до однієї цілі. Плужанин мандрує до «катафалка» з нерозуміння законів мистецтва, а добрий колись музагетівський критик – з «пресищенності».

Отже, в особі Меженка масовізм придбав собі і «правого».

А хіба сильний громадський діяч Ол. Дорошкевич, висловлюючись образно, не запропонував уже Пилипенкові свою широку ерудицію і послуги теоретика на місце дитячого «лепету» щупаків? Бо ж коли ми всюди підтримуємо цю корисну для радянської республіки людину, то це зовсім не значить, що ця людина мусить підтримувати наші погляди на мистецтво.

Таким чином, ми бачимо, як активна молода українська інтелігенція, з причин диференціації, відійшла від того ізольованого пункту, що над ним маячила вивіска: «праві». Звичайно, вона й надалі має тенденцію гуртуватись до певної міри окремо, але вже тепер її світогляд буде визначатись у великій мірі ідеологічним станом тих «нових суспільних сил», що їх, зі слів Зерова, «покликано ліквідацією старого ладу».

І коли тепер ми підійдемо до літератури, то треба сказати це:

– Оскільки серед «нових сил» у галузі мистецтва намітився поділ на два табори, остільки, природно, і вона, інтелігенція, активно ставиться до цієї боротьби, остільки й вона підтримує тих чи інших.

Отже, вияснивши природу цих двох сил, ми таким чином і вияснимо, хто із цієї інтелігенції відіграє позитивну, а хто негативну роль. Дана коротенька розвідка й допоможе нам зрозуміти, що поняття терміну «найправіші кола», в силу складних громадських процесів, утратило свою колишню ясність і відповідно ускладнилось. Ми сподіваємось також, що нам, кінець кінцем, удасться довести, як легковажно ставляться наші опоненти до нашого майбутнього, раз у раз жонглюючи цим терміном.

ДВІ СИЛИ

Услужливый медведь опаснее врага.

Воістину. Але справа, звичайно, не в цій шляхетній тварині.

Мало не всі літературні «масовики», як і поважний Ол. Дорошкевич, наївно думають, що ми в своїх статтях виходили, головним чином, із «етичного критерію». Всі вони так чи інакше натякають нам, що ми ухилились від марксизму. Багато з них і тепер підходять до Хвильового й потихеньку йому нашіптують:

– «Знаєте... тільки жалючі вас, мовчу. Ну, борони боже, примусять десь виступити з приводу вашого “Камо грядеши”. Камня на камні не залишиться».

Таке зворушливе відношення до нас ми спостерігаємо на кожному кроці. Але чим ми з'ясовуємо його?

О, тут багато причин. Отже, перечислимо деякі з них. Перша – недостача «пороху». Багато є бажаючих «осадити» нас, але, бачите... лінки поритись у книжках. Для всіх ясно, що ми десь помиляємось, а саме де – чорт його знає. Власне, і видно нашу помилку, та тільки ж треба обґрунтувати свій доказ. Друга – це наша патетика. Ой, який він наївняк: «загірні комуни», каже, ну, це ж ясно – романтика. Треба буде пожаліти його. Третя – це відношення до самих себе. Ми ж такі небесні ангели. Прямо те, що французи звать *pruderie*. Ну, як він може про нас говорити таке? Чудак!.. Треба попередити його.

Єсть і четверта, і п'ята, і десята причини. Та досить.

Але ми пропонуємо говорити відверто й не шушукаючи, бо тепер іде *боротьба* не за портфелі, а за *пролетарське мистецтво* (пролетарське не в розумінні пролеткультівському, а в розумінні марксистському).

Відповідна резолюція ЦК РКП у третьому пункті говорить про вихід «із громадських глибин нових ідеологічних агентів буржуазії», що так чи інакше проявлять себе в літературі. Але ні до цього пункту, ні до інших пунктів цієї резолюції ми ніколи не підходили так, як підходить ідеолог масовізму С. Пилипенко.

Як він провіряє свою ідеологічну лінію в мистецтві?

Скликає пленум «Плуту», припустім, зачитує там згадану резолюцію, порівнює її зі своєю плужанською платформою, згадує кілька книжок із селянської бібліотеки, почервонить «червоним» віршем на післяпленумних вечорницях, на тому й кінець.

– Мало?

– Малувато!

«Класова природа мистецтва взагалі, і літератури зокрема, визначається в формах без кінця більш різноманітних, ніж, наприклад, у політиці», – каже та ж резолюція ЦК РКП.

Ми й це завжди пам'ятаємо. Тому й, перевіряючи свою ідеологічну лінію, ніколи не спрощуємо того, що не піддається вульгаризації.

Перш за все, трактуючи далші шляхи розвитку пролетарського мистецтва, ми виходимо з конкретної української дійсності. По-друге, ми завжди намагаємось іти в ногу з життям, тому й не прикладаємо тих тез до нашої дійсності, які лежать в архівах «військового комунізму», тому й не змішуємо вчорашніх попутників із сьогоднішніми і тим не заплутуємо й без того плутаної справи.

Коли ми читаємо в резолюції ЦК РКП пункт про ідеологічних агентів буржуазії, то ми ставимо собі перш за все таке запитання:

– *Відкіля вони мусять прийти?*

Отже, щоби зберегти чистоту свого світогляду, треба знати, з якого боку копати вовчі ями, щоби не викопати їх випадково на своєму торсі.

Оскільки в нас спостерігаються елементи капіталізму, остільки й відроджується молода буржуазія. В місті ми маємо міського буржуа – непмана, в селі – зміцнілого куркуля. І той, і другий будуть впливати на нове мистецтво. Але в той час, коли зріст міської буржуазії іде порівнюючи повільним темпом, мільйонне куркулівство вже остільки зміцніло, що далеко залишило за собою міського крамаря. Отже, у тій невидимій боротьбі за впливи на мистецтво, яка мусить одбутися між куркулем і непманом (бо ж їхні інтереси не завжди сходяться), більше шансів на перемогу має перший. Це зовсім не значить, що міському буржуа нічого не залишиться. Це значить, що *головної ідеологічної навали на мистецтво треба чекати зі столицінського «отруба»*. Це значить, що доки не зміцнів непман, доки він не сперся упевнено своїми «джими» на «стабілізований» капіталізм, доти з 10 вовчих ям 8 треба рити на бік глитайського степу і тільки дві – до міських приватних крамниць.

Тим більше це ми мусимо підкреслити, прикладаючи цю формулу до українського мистецтва. Тут картина приблизно така:

– До революції українська інтелігенція ідеологічно жила виключно з села і скоріш із незаможницького, ніж із глитайського, оскільки серед неї було багато вихідців саме з цієї прослойки. З пролетаріатом і міською буржуазією вона мала слабенькі зв'язки. На сьогодні ситуація приблизно та ж. Але з тією різницею, що на завтра вона має тенденцію змінитись. Ми маємо на увазі українізацію.

Звичайно, надавати велике значення тій *українській* міській буржуазії, яка скоро поставить свої крамнички на Благбазі і яка, порівнюючи з російським, припустім, буржуа, мусить ідеологічно впливати на більш широкі кола нашої інтелігенції, надавати їй велике значення ми поки що не будемо. Але не треба забувати, що українізація, odkриваючи нашої нації широкі двері в світ, прискорюючи процес класової диференціації на Україні, в той же час установлює для ідеології зі столипінського «отруба» радіорупор на одній із центральних вулиць міста.

От чому ми, виходячи, зі слів тов. Дорошкевича, «з етичного критерію» у своєму «Камо грядеши», схарактеризувавши «Просвіту» не тільки як психологічну категорію, але і як ідеологію буржуа селянського непу, не забули підкреслити «селянського». От чому й відповідна резолюція ЦК КП(б)У рекомендує хоч би тому ж «Плугові» не дуже розбухати.

Ми куркуля задовольнили цілком... включно до «сороковки». Матеріально він процвітає на своїх пишних маєтках. Але він почуває потребу задовольнити і свої «духовні» інтереси. Він уже знає собі ціну. От вам характерна картинка:

– Тьма. Риплять вози. Запитують: «Хто їде?» – Відповідають з погордою: «Куркулі!»

Це саме той глитай, що кілька років тому відхрещувався від своєї соціальної клички й божився, що й він більшовик. Очевидно, надійшов уже той момент у його громадському житті, коли він відчув свою силу. Очевидно, він тепер уже пішов у похід на мистецтво як на ідеологічну надбудову, де він не тільки задовольнить свої «духовні» інтереси, але й утворить там для себе фактори, що допоможуть йому боротися і за владу.

Тепер подивимось, хто ж із нас у більшій небезпеці: ми, «олімпійці», як називає нас, комунарів, задержувата «Просвіта», чи літературні «масовики».

Як відомо, ми складаємо дуже невеличку групу митців. Ця група давно вже порвала (коли вона їх мала) всякі родинні чи то ідеологічні зносини не тільки з куркулем, але й узагалі з селом. Отже, було б абсурдом припускати, що ця цілком міська група літераторів візьме на себе хоч би й позасвідомо роль представника ідеології глитая. Що ж до позасвідомого представництва ідеології непмана, то це можливо... за умови відриву цієї групи від партії. Оскільки ж група наполовину складається з комуністів, оскільки в її роботу партія *безпосередньо* вносить корективи, остільки абсурдність такого припущення впливає на поверхню.

Характерно й те, що й у союзники собі ми взяли теж ту частину української інтелігенції, яка виросла в місті. Ми утворюємо (за резолюцією ЦК РКП) «тісне товариське співробітництво» з тими культурними діячами, які цілком урбанізувались.

Правда, відціля на нас несподівано може вплинути міський буржуа, але теж правда, що з двох зол треба вибирати краще (а вибирати треба, бо цього вимагає партія), бо ж знаємо: до нашої сьогоднішньої урбанізованої інтелігенції міський буржуа має приблизно таке відношення, яке Щупак, припустім, до У-Пей-Фу.

Звичайно, Зерова наші опоненти вважають за аристократа (здається, носить пенсне), але, як кажуть, вільному воля, спасенному рай.

Тов. Дорошкевич у своїй прекрасній статті «На день Жовтневої річниці» не погоджується з т. Луначарським, що однією із функцій інтелігенції є «охранение, обогащение и организация человеческого опыта». Ми вважаємо, що цю функцію Зеров і група виконували ретельно.

Але тепер подивимось на тов. Пилипенка і його безталанних і мистецьки, і марксистськи (пробачте за полемічну різкість) малописьменних учнів, як-то товариш Кияниця та товариш Щупак.

«Плуг» має 2000 членів та 1000 студійців. «Гарт» удвічі чи втричі менше. З кого ж вони складаються.

- З робітничо-селянської молоді!
- Хіба?

Ми гадаємо, що це «маленька» помилка, до якої треба внести саженну корективу.

Перш за все, про робітничу молодь.

Ми не будемо заглядати до списків цих організацій і перевіряти, скільки плужан та гартованців мало зв'язки з робітничою масою. Про Америку можна говорити й не будучи в Америці.

Коли серед 1000 найдеться 2-3 потрібних нам юнаки, то це буде просто випадок, який підтвердить наше правило. А правило таке:

– Робітничий клас на Україні був до цього часу остільки відірваний від української культури, що на сьогодні він не може дати безпосередньо від себе своїх діячів для цієї ж таки культури.

Отже, ніякої робітничої маси в організаціях «Гарт» і «Плут» не було й ще довгенько не буде.

Тепер про селянську молодь. Тут справа стоїть краще. Дійсно, така єсть. Більше того, тут єсть не зовсім малий відсоток незаможницької молоді. Але єсть, очевидно, і інший елемент, саме той, який зі столицінських «отрубів».

Отже, беручи на увагу, що ідеологічно керівничі апарати цих організацій страшенно слабенькі, порівнюючи з натиском на них економічно й культурно сильного куркуля, беручи на увагу, що ці апарати, по суті, займаються чиновничим листуванням і взагалі являються в великій мірі фікцією, треба сказати так:

– Наші літературні «масовики» давно вже стали перед великою загрозою здачі своїх ідеологічних позицій у мистецтві.

Вся трагедія в тому, що їхні організації претендують не на звичайні культурно-освітні функції, де контроль над ідеологією проводиться порівнюючи дуже легко, а *на керівництво мистецьким рухом, цим найскладнішим із усіх рухів, мистецьким рухом того класу, який веде за собою 30 мільйонів населення*. Вся трагедія в тому, що на керівництво такою надзвичайно тонкою ідеологічною надбудовою, такою архіспецифічною галуззю творчої діяльності, яка мусить відігравати тепер величезну роль в будівництві нового життя, претендують мистецьки й марксистські малописьменні люди, оточені до того ж агентами селянського дрібного буржуа.

Об'єктивно картина така: хоче чи не хоче тов. Пилипенко (він, звичайно, не хоче), але він мусить здавати куркулеві позицію за позицією. І він їх уже здає.

Ми зовсім не випадково, а цілком продумано поставили питання: Європа чи просвіта. *Це одно із найкардинальніших питань нашої доби*. В Європі, як у психологічній категорії, об'єднано суму тих можливостей, які ми можемо в мистецтві протиставити «просвіті», теж психологічній категорії, з якої живиться куркуль. Будучи абстрактним явищем, вона в конкретний час у конкретному суспільстві відіграє не менш конкретну роль.

Отже, нічого нема дивного, що в сьгоднішній літературі борються дві сили: перша – це та, яка орієнтується на Європу, друга – це та, яку використовує просвіта, інакше кажучи, куркуль. Перша – продовжує старі марксистські традиції, друга – сповідує вульгарний марксизм. Між цими силами не може бути згоди, бо перші не дозволять вносити «маленьких» «меншовицьких» коректив у погляди на мистецтво, другі, в силу своєї безграмотності, переконані в своїй правоті і ніяк не можуть додуматися, що ці «маленькі поправки» продиктував їм куркуль.

Як мусить і як дивиться на мистецтво *потенціальний буржуа*?

Не будучи класом, а тільки прослойкою, не беручи на себе такої місії, яку брав «третій стан» і бере пролетаріат, він до всіх громадських категорій підходить з інтересів свого власного добробуту, ніколи не беручи на облік ні свідомо, ні позасвідомо інтересів усього суспільства. Відціля його й вузькоутилітарний підхід до всякої справи. Він психологічний махновець.

Така його природа визначає і його підхід до мистецтва. З історії світової літератури ми знаємо немало прикладів, коли занепад мистецтва йшов одночасно з подібним ходом *регресивних* народницько-куркульчих ідей. Це знаменно! Саме так і мусить бути, бо розквітом мистецтва відмічається завжди розквіт *історичного* класу і, значить, порівнюючи печальне становище потенціального буржуа. Ми цим не хочемо сказати, що мистецтво робить добробут класу, хоч воно, будучи ідеологічною надбудовою, і бере на себе частину цієї функції, ми маємо говорити так:

– Оскільки пролетаріат завоював собі гегемонію, остільки і його мистецтво повинно перемогти куркульчі тенденції.

Але час перемоги напередодні. Сьогодні куркуль дає нам «останній і рішучий бій». І саме в цих організаціях «Гарт» і «Плуг», де запанував вульгарний марксизм, вірний позасвідомий слуга нашого ворога.

Що вульгарний марксизм у нашій українській мистецькій дійсності має коріння на столипінських «отрубках», це показує хоч би та ж спорідненість його з просвітою, рідною мовою куркуля. Але будьмо говорити конкретніш.

Перш за все, про тов. С. Пилипенка як ідеолога масовізму.

У свій час ми, висловлюючись вульгарно, взяли його «на арапа»: не знаючи добре, як він визначає мистецтво (а нам це треба було знати, бо в визначенні лежить мистецька ідеологія), ми, добре продумавши всю мистецько-громадську ситуацію, голосно заявили, що він розуміє

його «як методу будування життя». Таким чином, ми викликали його на відвертість.

І що ж? Ми не помилились. Він хоче «пізнаючи – будувати». Тут характерна «невеличка» поправочка, цей маленький дефіс між «пізнаючи» й «будувати». Не маючи в собі сміливості цілком одкинути «пізнання», він додає до нього красиве «будування», але не в тому сенсі, що його ми тлумачили в своїх попередніх статтях, а з метою, як потім вияснилось в особистих із ним розмовах, зробити таку формулу:

– «Мистецтво є метода пізнання будування життя».

Справа тут, звичайно, не в словах, не в термінах, а от у чому: не треба плутати понять і не треба вносити поправок до ясної марксистської формули. Ми ж добре знаємо, що ховається за цим «будуванням». Про це нам Пилипенко не раз казав:

– Літературою (він має на увазі художню) зветься і вивіска на Держвидаві, і афоризми на паркані, і вірші в «уборній».

Отже, ця невинна «поправочка», по суті, робить ухил у ліквідацію мистецтва. А оскільки це так, то і продиктовано її тим же таки куркулем.

Або візьмім таке твердження:

– «Ніякої кризи революційної літератури немає».

В той час, коли мало не всі пролетарські митці б'ються над проблемою, як вийти з тупика, куди зайшла ревлітература, коли вони ніяк не найдуть відповідної атмосфери, що в ній вони б узяли ставку на якість, у цей час Пилипенко робить наївне обличчя і заявляє:

– Ніякої кризи немає.

Це називається марксистський підхід до справи... Але й тут не без злощасного потенціального буржуа: це він диктує такий текст, бо саме в його інтересах це знамените «на Шипке все спокійно».

Або ще візьміть таку логіку. З одного боку, тов. Пилипенко кричить, що «попутницько-буржуазний табір» підіймає голову, а з другого – пише:

– «водночас ми виставляємо гасло єдиного радянського фронту в формі української федерації радянських письменників “Гарт”, “Молот”, “Жовтень”, “Плуг”, “Ланка” та інші».

Три-чотири роки тому, може, й доцільна була така організація. Але тепер, коли навіть Петрушевич стоїть за Радянську владу, ця ідея викликає величезний знак запитання.

В чому ж справа? А справа в тому, що «Молот» та «Жовтень», як усім відомо, не більше, як фікція (сам Пилипенко заявив це на

пленумі «Плугу»). «Гарт» без «олімпійців» майже не існує, отже, залишається «Ланка», «Плуг» та «інші». Що таке «Ланка», здається, всі знають. Отже, і тут чуємо диктовку куркуля.

Але покиньмо товариша Пилипенка й дамо слово його учням.

Перш за все зупинимось на Кияниці. Хоч він і дуже коректно говорив про нас, але факти й почуття громадського обов'язку примушують і його віднести до послідовних учнів вульгарного марксизму.

– «За Зеровим у літературі, – пише він у журналі “Життя й революція”, – мусить панувати конкуренція. Але яка конкуренція? Не традиційна ж європейська, поки що буржуазна, з вільним простором і розвитком для всяких ідеологій у літературі».

От вам, так би мовити, шедевр підходу до справи. Невже можна щось краще придумати, щоб остаточно скомпрометувати нашу критику. За Кияницею, виходить так:

– Тільки в нашому Союзі нема «вільного простору для розвитку всіляких ідеологій», бо буржуазія на цю справу дивиться зовсім інакше.

Ми не знаємо, що спровокувало тов. Кияницю на таке твердження, але мусимо-таки довести до його відома: в *Європі ніякого «вільного простору» нема*. Не можна ж брати всерйоз яких-небудь пацифістів-літераторів, типових попутників буржуазії. Що ж до таких письменників, як Сінклер з Америки або Бехер з Німеччини, то будьте покійні:

– Їм дають такий «вільний простір», який «обхватом» своїм рівняється приблизно марксистському «обхвату», марксистській підготовці наших почесних критиків-масовиків.

Отже, ми зовсім не здивуємось, коли той же Зеров буде глузувати з Кияниці: він на це має повне право. Шкода тільки, що виступ будуть трактувати як виступ проти «робітничо-селянської молоді».

І справді, як усе це дешево, як усе це відстало, як усе це, нарешті, безграмотно! Невже наші літмасовики думають, що демагогією про «свободну торгівлю» вони збудують нове мистецтво? Невже це секрет, що Зеров, говорячи про конкуренцію, просто передав слова тов. Бухаріна?

Ну навіщо так недалеко й так скандально підходити до серйозної справи!

Але, звичайно, Кияниця нас все-таки не зрозуміє, бо вже надто слабенький його марксистський багаж. Бо ж послухайте цей безпардонний уривок із його творчості:

– «він (Могилянський) навчає молодь, що для того, щоб стати грамотним марксистом, треба вистудіювати класичну англійську

політекономію, німецький філософський ідеалізм, бо й сам Маркс на цьому виховувався».

Ви, може, думаєте, що Кияниця дякує Могилянському за цю пораду? Нічого подібного! *Це він говорить з іронією*. Бо, на його погляд:

– «і без підготовки, за програмою Могилянського, молодь зможе стати остільки з марксистського боку свідомою, щоб розпізнати класовий підхід Могилянського».

Що це таке? Де й коли ми живемо? Хто це пише? В той час, коли по всіх галузях нашого будівництва ми беремо ставку на якість, цей безпримірний муж намагається повернути нас до 17-го року! Хто це? Учень 3-ї групи радянської школи чи і справді критик? Далєбі, ми червоніємо від сорому перед тим же Зеровим, бо Кияниця, здається, член тієї партії, до якої належимо й ми.

Отже, очевидно і на жаль, не Кияниці судилося виправляти «помилкові тези Хвильового», для цього ми радимо притягти більш марксистськи грамотних людей.

Але справа не в Хвильовому, справа в вульгарному марксизмі, фундатором якого в умовах української дійсності є тов. С. Пилипенко. Справа тут у тому, що цей «марксизм» має свої соціальні коріння, що його продиктовано куркулем.

Але покиньмо Кияницю: ясно, з ким ми маємо діло і як ми мусимо ставитись до його критичних етюдів. Давайте ще, хоч на хвилинку, зупинимось на другому учні Пилипенка. Ми говоримо про С. Щупака.

Цей товариш, на радість, менш наївна людина. Але й він демонструє ту ж відсутність знайомства з мистецтвом, як і інші його однодумці. С. Щупак «все прекрасно знає» (його любима фраза), і він, здається, не претендує на роль дослідника європейських просторів. Шкода тільки, що й він шкодить молодому мистецтву і саме *своїм писарським підходом до справи*. Щупак гадає чомусь, що без писарів пролетарська література ніяк не обійдеться, і це його підштовхує на утворення своєї власної групи.

Ми, звичайно, нічого не маємо проти того, щоб і цей товариш приймав активну участь у мистецькому рухові, навпаки, раді будемо такому доброму сусідству. Але ми ставимо вимогу:

– Ти хочеш мати справу з мистецтвом – іди, «добро пожаловать», можеш бути й не художником, але ти мусиш бути знавцем мистецтва. Отже, мандруй до книгозбірні, діставай відповідну літературу й вивчай цю галузь. *Бо для мистецтва писарів не треба.*

Щоб не бути голослівним і не сумніватись у писарських здібностях тов. Щупака, посилаємо читачів до його статті в газеті «Пролетарська правда».

От вам примірна постановка питання:

– «нам відомо, що дехто з товаришів Хвильового, перебуваючи в Києві, не цурався і того, щоб намацати ґрунт для утворення у Києві групи своїх симпатиків».

Чи не нагадає вам ця цитата гоголівських «приятних» дам? Нагадує? А нам от вона нагадала статтю Луначарської з журналу «Октябрь», де описано враження від наради пролетарських письменників:

– «нет, эти люди положительно неугомонны, – сказала ярая сторонница Воронского, взглядом ища у меня сочувствия и пожимая плечами».

Чи не намацає ваше вухо деякої співзвучності в цих слівцях: «сторонница» й «симпатики»?

– «Ах, что вы говорите, София Ивановна, – сказала дама приятная во всех отношениях и всплеснула руками».

– Далєбі, «Анна Григорьевна», тов. Щупак, ми цілком серйозно говоримо. «Да поздравляем вас: оборок более не носят: на место их флестончики».

– Що ви кажете! – скрикнула Луначарська, а за нею і Щупак:

– «вот послушайте, – говорит Демьян Бедный своим прекрасным остроумным языком. – Как ясно и просто. Никаких споров. О чем тут спорить? Разве для каждого не несомненно, что только поворот человечества к коммунизму в этом смысле даст ему настоящую победу над рабством необходимости. И напряженный взгляд массы (цєбто пролетарських письменників) сверкает стальной решимостью».

Чуєте, – «стальной решимостью», бо ж усе «так просто и ясно», навіть плакати хочеться від «умилєния». Такий же точнісінько підхід до складних проблем мистецтва ми зустрічаємо й у тов. Щупака.

– «Той, хто стає на новий організаційний шлях Хвильового, той мусить підписатися і під “Камо грядеши”».

Який це організаційний шлях? Де це Щупак чув про нього? Чи не від дами «приятной во всех отношениях»? Не плужанин – а прямо тобі кумушка!

Хоч наша лопанська столиця і не дуже до столиці подібна, але в даному випадкові ми маємо право зітхнути:

– Ех, матушка провінція!

Як бачите, і від цієї фрази, підкресленої, до речі, несе тими ж «симпатиками». Ніхто вже тепер не сумнівається, що Хвильовий у своїх памфлетах має дві сторони: одна безсумнівна – це критика масовізму, і друга, як дехто каже, – «парадоксальна», що за неї поки що може відповідати сам Хвильовий: це – теза про азіатський ренесанс. Очевидно, оскільки в одній книзі зійшлися такі тези, оскільки прихильники нового організаційного шляху (а такий єсть, тільки не такий, яким він здається «Пролетарській правді») не обов'язково мусять «підписуватися й під «Камо грядеши». Ми гадаємо, що й тов. С. Щупак, як і всякий толковий писар, розуміє це, але він не міг інакше сказати, як сказав, бо всі його виступи зводяться до того, що єсть якісь «прихильники», єсть якісь «симпатиками», хтось комусь стоїть в опозиції і т. д., і т. п. Словом, він хоче пограти й на себелюбстві дурачків, які, не розкумекавши, в чому справа, забунтують проти «загірних комун» і підуть у симпатиками до Щупака. Хай на нас не ображається голова київського «Плугу», але ми йому не довіряємо й у його ідеологічній класифікації літературних груп. Бо ж він так недавно агітував за співробітництво з тими, кого сьогодні він відносить до «най-правіших кіл». Не думаємо також, щоб він «погнушався» з невинними йому панфутуристами... коли б вони пішли до нього в «симпатиками». А взагалі, скажемо так:

– Який сенс у тому, що Щупак «довіряє молодим силам», коли від цього довір'я дуже мало користі? Такий другий учень вульгарного марксизму, але й він, по суті, в лабетах глита.

І тому зовсім нема нічого дивного, що поспіх пролетарського мистецтва для літературних масовиків полягає в тому «діловому календарі», де під рубрикою «історичні події» поставлено й день народження Хвильового. Нічого нема дивного, що якийсь Ф. Я. з газети «Пролетарська правда» таку наводить критику:

– «О. Копиленко, тепер це вже видно, не просто випадкова, бліда зірка в якомусь другорядному сузір'ї. Це – справжня зоря першої величини, і то зоря з самостійним світлом!»

Може, для задрипанок О. Копиленко і є зоря «першої величини й то з самостійним світлом», але для нас він гарний письменник, який подає надії. І потім: навіщо «бить стулья»? І потім: навіщо робити ведмежу послугу молодому мистецтву? Добре, що Копиленко тільки посміявся з цієї рецензії. Ну, а що, якби він «возомнил о себе»?

От до чого доводять гасла вульгарного марксизму. І коли Шмигельський скаржитися в тій же «Пролетарській правді», що не знає, за ким

йому йти, ми його розуміємо і співчуваємо йому. З одного боку, він читає газетну замітку, з якої довідується про асигновку державою мільйона карбованців на видання усього Л. Толстого, а з другого – йому пропонують покинути вивчення англійської політекономії, бо й без неї ми можемо розпізнати класовий підход Могилянського. З одного боку, він чув, що Жеромський за свій «більшовицький» роман «Перед весною» одержав від президента Польщі прекрасну віллу, з другого – йому втлумачують, що талант – це вигадка «Олімпу», і цього таланту розумний політик ніколи не буде задобрювати на бік свого класу, бо справжня художня література це та, що на паркані.

Наші «критики» не хочуть розуміти такого простого й давно відомого факту:

– Лопе де Вега написав у свій час більше в сто раз, ніж усі взяті вкупі сьгоднішні пролетарські письменники. Отже, було що читати, було й чим задовольнити потребу читача. Але він, Лопе де Вега, був талант, і тому його читали, і тому він зробив для свого класу стільки, скільки ми всі разом, очевидно, не зробимо.

Наше завдання підготувати відповідний ґрунт і відповідну атмосферу, що в ній і виросте наш, хоч би маленький, Лопе де Вега. Бо, як показує дійсність, тільки він виконає в мистецтві історичну роль, тільки він дасть для свого класу те, чого цей клас вимагає. Отже, ре-зюме:

– З кризою пролетарської літературної творчості на мігилась уперта боротьба за існування цієї ж таки пролетарської літературної творчості. Найлютішим ворогом пролетарського мистецтва є ідеологія зі столипінських «отрубів». Робота її невидимих агентів зробила вже своє діло. Вульгарний марксизм є продукт цієї роботи. Отже, боротьба з вульгарним марксизмом стоїть на черзі дня, як актуальніше питання.

Молода українська інтелігенція сьгодні є прихильник Радянської влади. В боротьбі двох сил вона приймає активну участь, але не як цілком ізольована організація, а як до певної міри диференційована група «сили, покликаної ліквідацією старого ладу». Частина з неї, менш витримана, пішла за вульгарним марксизмом.

* * *

Розділ «Дві сили» скінчено. Тепер ми перейдемо до деталізації деяких моментів, не зовсім ясних нашим читачам. Ми вважаємо за потрібне з'ясувати нарешті, що ми розуміємо під психологічною Європою, як ми дивимось на формалізм, яким нас докоряють, і т. д. Ці питання не менш цікаві, а тому й дозвольте перейти до дальшого розділу.

ПСИХОЛОГІЧНА ЄВРОПА

Завдання дослідника-марксиста – взяти на облік усі особливості розвитку, все складне взаємне переплетіння дійових осіб і впливів.

З «Абетки комунізму»

Ми вже казали, що тов. Пилипенко, сповідаючи вульгарний марксизм у мистецтві, об'єктивно творить волю ворожой собі соціальної групи. Ми підкреслюємо *об'єктивно*, бо ж смішно припускати, щоб людина сама собі хотіла зла, бо інакше абсурдно було б переносити питання саме в таку площину: ми маємо справу не з випадковим громадянином, а з одним із видатних комуністів.

Але відкіля цей вульгарний марксизм?

Він, безперечно, витікає з основної помилки лідера масовізму:

– Тов. Пилипенко вважає, і без усяких застережень, що наше селянство є потенціальний пролетаріат.

Хто з нас не чув од нього цієї формули? Скільки разів подано було її на плужанських вечорницях! Якою чудовою симфонією звучала вона кілька років.

Діалектика є революційний нерв марксизму і в той же час є логіка протиріч. «Все тече», як казав стародавній філософ Геракліт. До руху, коли річ буває в процесі становлення, треба прикладати формулу: «або так, або ні». Селянство в умовах буржуазної державності в своїй неможливічній частині є, безперечно, потенціальний пролетаріат, цебто воно, не будучи пролетарським класом, має тенденції зроби- тись ним.

Але чи можна цю формулу прикладати й без усяких застережень до всього селянства й до того ж в умовах нової економічної політики?

Оскільки ми вступили в фазу «непу», оскільки ми не ставимо перед собою завдань великого капіталу – експлуатувати й, нарешті, спролетаризувати цю дрібнобуржуазну прослойку, оскільки ми даємо широкий простір для розвитку цієї ж таки дрібної буржуазії. Іншими словами:

– Ми не тільки не розоряємо маленького хазяйчика, навпаки – даємо, щоби він якомога безболісно пережив період накопління багатств.

Отже, говорити в даних конкретних умовах про селянство як про потенціальний пролетаріат доводиться дуже й дуже обережно. У всякому разі куркуля треба завжди виділяти й відносити до потенціального буржуа.

І коли тов. Пилипенко не хоче цього робити, то він тим самим приймає вульгарний марксизм. В цьому й «зарито собаку» .

Проте ми гадаємо, що й доводи другого прихильника масовізму мають те ж саме коріння. Ми говоримо про одного з видатніших українських громадських діячів.

В 6-7 числі журналу «Життя й революція» вміщено було дискусійну статтю за назвою «Ще слово про Європу». Автор її тов. Ол. Дорошкевич. По суті, це – перший виступ серед наших опонентів, що на нього, коли б ми й хотіли, то не мали права відповідати з жартівливим тоном. Дорошкевич підійшов до поданих нами думок цілком серйозно, як і належить поважній людині.

Але чи погоджуємось ми з його корективами?

Звичайно, ні! Більше того, його статтю ми розцінюємо як найсильніший удар по наших засадах.

Отже, поспішаймо викрити помилки нашого поважного опонента. Хай пробачить нас тов. Дорошкевич, але ми завжди були тієї думки, що відомий афоризм – «errare humanum est» можна прикласти до кожної людини, а зокрема, і до нього.

Статтю свого супротивника ми розбиваємо на дві частини. Перша – це та, де він цілком погоджується з нами і, до речі, зовсім не по заслузі вихваляє Хвильового (не скажи Хвильовий того, що сказав, – сказав би хтось інший), це та частина, де він розбирає нас як «обличителів» просвіти. В другій частині статті наш опонент сам бере на себе роль «обличителя»... але вже нашого романтизму, нашої неспроможності накреслити дальші шляхи розвитку української літератури. Так чорним по білому й написано:

– «Усі його (Хвильового) заклики до психологічно-художнього та інтелектуального прийняття Європи я вважаю лише за ліричний рефрен».

Звичайно, було б великою помилкою гадати, що ми намагаємось одрапортувати за Цезарем: «прийшов, побачив, переміг!» Коли вже притягувати історію, то ми скоріш уподобляємо себе Катонів Старшому, який усі свої промови кінчав цим знаменитим:

«Треба обов'язково зруйнувати Карфаген».

Але не зайвим буде й з'ясувати, в якій мірі наші заклики були «лише ліричним рефреном» і чи то й справді вся наша патетика була свідком нашого ж таки нерозуміння Європи, поданої антитезою до позадництва.

Тепер, коли «Просвіту» на деякий час і до певної міри дезорганізовано, – тепер ми не боїмося визнати, що перша фаза боротьби характеризувалась, висловлюючись терміном Семенка, наголосом на деструктивний момент.

Що це значить?

Це значить, що всю нашу увагу було сконцентровано на емоціональному боці справи. Нові ідеали, які виступають проти старих і до того досить-таки дискредитованих, мусять на перших порах не стільки впливати на інтелект, скільки на емоцію. Така тактика всякої боротьби. Відціля, і тільки відціля, і пішла наша нестримна й на перший погляд наївна лірика.

Але чи значить це, що й від усієї нашої установки «одгонить тим же етичним критерієм»?

Не думаємо. Справа тут трохи простіша: тов. Дорошкевич наш тактичний прийом прийняв за «чисту монету»; його збентежила патетика, яка, коли її взяти в абстракції, являється, по суті, плодом недозрілого розуму. «Масовий» критик, вихований на уманських спрощеннях, побачив у нашій установці найсправжнішого чорта з ідеалістичного пекла, а київський ерудит не повірив нашій силі й захвилювався, що ми, мовляв, загубили соціальний критерій. Бо і справді:

– Та дівчинка, яка виступала на київському диспуті, одверто рекомендує Хвильового як агітатора за «Європу в лакових ботиках».

– А Дорошкевич? Хіба він не приховав такої рекомендації між рядків своєї статті?

Отже, дозвольте сказати:

– Переказувати своїми словами елементарний матеріалізм – заняття не завжди й не зовсім цікаве. Хіба не краще було б, коли б одні, як-от «масові» критики, взяли й перечитали абетку комунізму, а другі, як-то Дорошкевич, повірили нам на слово, на «їй-богу», що ми сяк-так, а все-таки розуміємось у марксизмі.

А втім, – «нет худа без добра», як говорить російська революційна література, що її радить нам згадувати наш опонент (до речі: це зовсім жарт). Дуже цікавим парадоксом прозвучала колись відповідь придуркуватого Кіндермана: «із комуністичної літератури я читав Достоевського й Толстого». Не тільки наші супротивники, але й не

всі прихильники поданих нами тез як слід уявляють собі, з яким ван-тажем підуть вони організовувати молоде мистецтво на тих ділянках, де переможено «Просвіту». Отже, з відповіддю одному з наших опонентів стикається початок дальшої, так би мовити, конструктивної, фази боротьби.

Що ж таке ця психологічна Європа, яка так лякає Дорошкевича?

Мистецтво є не тільки метода пізнання життя, але й – в іншому плані – ідеологічна надбудова. Таким чином, оскільки ми маємо справу з мистецтвом, остільки й торкаємось схеми марксистських надбудов. Іншими словами:

– Коли ми, припустім, беремо Ніцше, його «Morgenröthe» і зустрічаємо такий рядок із Ригведи: «єсть багато вранішніх зір, які ще не світили», то, щоби вияснити сенс присутності в цій книзі індійського гімну, нам доведеться увійти в лабіринт факторів, які розташувались за тридев'ять земель від свого економічного базису.

Ми нарочито навели такий «плутаний» приклад, щоб сказати:

– «Олімп» цілком розуміє плужанських писарів, які ніяк не втямлять, де загубила кінці так звана психологічна Європа.

Історичний матеріалізм, як відомо, ніколи не відхиляє психологічного фактора. Навпаки, він припускає його дію, вважає її за цілком нормальне явище в громадському житті. Так що саме це слово «психологія» не таке вже страшне, особливо тоді, коли боязкі люди будуть частіш розгортати абетку комунізму:

– відтіля вони узнають, що цей загадковий і непрístupний їм фактор є не що інше, як жива людина, з її думками, з її волею, з її хистами.

Таким чином, залишається ще притягти елементарну логіку й силозувати приблизно так:

– Коли психологічний чинник діє в громадському житті, а жива людина ідентична цьому факторові, то, очевидно, історію робить не тільки економіка, але й живі люди.

Ми хочемо сказати те, що говорив Енгельс:

– «політичний, правовий, філософський, літературний, художній розвиток і т. д. беруть в основу економічний базис. Але вони впливають один на одного й на економічний базис».

Проте які ж це живі люди? Як ми конкретніш розшифруємо цей термін?

Двигуном історії є, як відомо, так званий «змінний стосунок» – людина – природа. Інакше кажучи, ми маємо справу з боротьбою громадської людини проти природи. *Отже, те живе творіння, що його*

ми ототожнюємо з психологічним фактором, і є, по суті, громадська людина.

І коли ми говоримо про психологічну категорію, яка «виштовхує людськість із «Просвіти», то, очевидно, і маємо на увазі якусь суспільну одиницю.

Ці елементарні засади про роль людини в історії нам потрібні для того, щоби запитати себе:

– Чи не дала Європа якогось типу творіння, яке – в тій пропорції, що його наділяє так званий «змінний стосунок», – і робить історію?

Ви питаєте, яка Європа? Беріть яку хочете: «минулу – сучасну, буржуазну – пролетарську, вічну – мінливу». Бо і справді: Гамлети, Дон Жуани чи то Тартюфи були в минулому, але вони є і в сучасному, були вони буржуазні, але вони є і пролетарські, можете їх уважати «вічними», але вони будуть і «мінливі». Таку кокетливу путь держить діалектика, коли блукає в лабіринті надбудов.

Тут ми, нарешті, стикаємось з *ідеалом громадської людини*, яка в своїй біологічній, ясніш психофізіологічній, основі вдосконалювалась протягом багатьох віків *і є власністю всіх класів*.

В цьому сенсі ми нічого не маємо проти того, щоби Леніна порівняти з Петром Великим: як той, так і другий належали до одного типу громадської людини й саме ідеального, що його нам дала Європа. І імператор Римської імперії Август, і мислитель буржуазії Вольгер, і пролетарський теоретик Маркс – всі вони в цьому сенсі подібні один до одного.

Це зовсім не значить, що кожний з них, взятий в конкретному оточенні в конкретний час, буде міжкласовим явищем. І той, і другий, і п'ятий служили своєму класу. Але поскільки їхня служба, піднімаючи культуру їхнього ж класу, викликала розвиток нових сил, що характеризують поняття прогресу, що мусили прийти їм на зміну й часом були їхнім антиподом, остільки між Леніним і Петром Великим можна поставити знак тотожності. І піп Лютер, і робітничий ватажок Бебель належать до одного типу європейської громадської людини. І той, і другий, і п'ятий, і десятий не відривались від своєї соціальної бази, але всі вони були двигунами історії у пропорції того ж таки «змінного стосунку». Стан їхнього інтелекту і вдачі дорівнювався даному соціально-економічному й політичному ладу. Цей класичний тип ми мислимо в перманентній інтелектуальній, вольовій і т. д. динаміці. Це та людина, що її завжди й до вінців збурено в своїй біологічній основі.

Це – європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. Це, коли хочете, – знайомий нам чорнокнижник із Вюртемберга, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це – доктор Фауст, коли розуміти його як допитливий людський дух.

І зовсім помиляється Шпенглер: він везе на катафалку не Фауста, а «третій стан», бо доктор із Вюртемберга безсмертний, поки існують сильні, здорові люди.

– Ага... так от про що ви говорите! А чи нема тут у вас ідеалізму? – Подивимось:

– Перша цитата з Мерінга: «історичний матеріалізм ніколи не відхиляє дії ідейних сил».

– Друга цитата з Плеханова: «велика людина баче далі інших і хоче сильніш інших. Вона – герой. Не в тому сенсі, що вона начебто може зупинити чи то змінити ходу речей, а в тому, що її діяльність являється свідомим і вільним виразником цієї необхідної і позасвідомої ходи. В цьому її значення: в цьому її сила. Але – це колосальне значення, страшна сила».

Саме ця страшна сила і є згаданий нами тип, і є психологічна Європа, що на неї ми мусимо орієнтуватись. Саме вона й виведе наше молоде мистецтво на великий і радісний тракт до світової мети.

Соціалізм – це, з одного боку, теорія боротьби за царство свободи, з другого – конкретний етап у боротьбі людини з природою. Отже, треба подивитись на справу ширше і глибше, і не думати, що тисячі каценків, хоч би й комуністичних, роблять епохальну справу, що вони «зададуть» тон гнилій територіальній Європі, що витягнуть її з болота, куди затягла її колись могутня і прекрасна, тепер стара й безсила буржуазія.

Так стоїть справа з психологічною Європою, що до неї антитезою є просвіта Гаркун-Задунайського:

– психологічна категорія є жива людина з думками, з волею, з хистами. Жива людина є громадська людина. Класичний тип громадської людини вироблено Заходом. Як надбудова, він вплинув на економічний базис, на добробут феодалів і буржуазії. Він вплине й на добробут пролетаріату. Його соціальний сенс у його широкій та глибокій активності. *Отже, не можна мислити соціального критерію без психологічної Європи.*

– І все?

– Ні, тепер дозвольте ще зупинитись на просвіті.

КУЛЬТУРНИЙ ЕПІГОНІЗМ

Motto те ж, що й до попереднього розділу

«Нам передано изумительное литературное наследство, на нас, коммунистах, лежит тягчайшая ответственность за то, какую литературу даст нам новая Россия после Пушкина, Гоголя, Толстого».

Так в ересефесерівські простори сурмить і сурмить «Красная новь». Ми тут, на Україні, кричимо, хоч і на всі легені, але трохи інакше.

– В минулому лежать надзвичайні шедеври мистецтва. «Третій стан» – дав епоху Відродження, Байрона, Гете, Гюго і т. д. Ми, комунари, несемо на собі велику відповідальність: цілком від нас залежить, яке мистецтво дасть пролетаріат у добу своєї диктатури.

Але ця відповідальність ускладнюється, коли ми уявляємо собі, що це мистецтво мусить творити культурно відстала нація.

До цього часу ніхто ще не брав на себе труда з'ясувати ту заплутану ситуацію, з якою ми стикаємось в *українській культурі*.

Звичайно, не важко якомусь зміновіховцеві професорові Ключникову, поділивши етичну сферу на мораль, право та політику, вивести основні світові програми і тим перемогти історичну ірраціональність. Бо все це зводиться до того, щоби підкреслити на якійсь 177 сторінці, що «Россия – первая освободительница мира». Не важко розв'язати цю проблему і якомусь тупоголовому петлюрівцеві. Але для нас, що не розглядають національний момент як самоціль, питання, зв'язані з цим моментом, ще більше ускладнюються.

Стоїть така основна й нез'ясована дилема:

– *Чи будемо ми розглядати своє національне мистецтво як службене (в даному разі воно служить пролетаріатові) і як вічно підсобне, вічно-резервне до тих світових мистецтв, які досягли високого розквіту.*

Чи, навпаки, залишивши за ним ту ж саму службну роль, найдемо за потрібне підіймати його художній рівень на рівень світових шедеврів.

Ми гадаємо, що це питання можна розв'язати тільки так:

– Оскільки українська нація кілька століть шукала свого визволення, остільки ми розцінюємо це як непереможне її бажання виявити й вичерпати своє національне (не націоналістичне) офарблення.

Це ж національне офарблення виявляється в культурі й в умовах вільного розвитку, в умовах, подібних до сьогоднішньої ситуації, з таким же темпераментом і з такою ж волею навздогнати інші народи, як це ми спостерігали й у римлян, що за порівнюючи менший період значно наблизились до грецької культури. Ця ж національна суть мусить себе вичерпати й у мистецтві.

Коли наші погляди в цьому випадку зійдуться з «чаяніями» нашої ж таки дрібної буржуазії і навіть фашистів, то це зовсім не значить, що ми помиляємось.

Бо і справді: національне офарблення – це не що інше, як звичайне офарблення культури того чи іншого народу. Його використовують усі класи. Найкраще за всіх його використав «третій стан». І коли дрібна буржуазія хапається за нашу ідею, то, по-перше, вона розуміє її, як *націоналістичну* суть, по-друге – коли справа йде до певної міри і про те, що ми говоримо, – то й до певної міри тут беззаконного й антирадянського нема.

Словом, коли «націонал-більшовик» Устрялов приймає програму Компартії, то це зовсім не значить, що ця програма потребує коректив.

Наша постановка – це послідовний висновок із політики нашої партії щодо національного питання. Такою постановкою ми остаточно – по лінії мистецтва – можемо розв'язати цю «прокляту проблему», яка затримує класову диференціацію на Україні, а відціля й похід людськості до комуністичного суспільства.

Але тепер, коли ми перейдемо до дійсного стану речей, то треба сказати:

– Наша постановка тільки в тому випадку буде мати реальні наслідки, коли нове суспільство стане розглядати наше мистецтво в фокусі світових мистецьких колізій. Іншими словами: ані на мить не спускаючи з ока відповідних досягнень інших країн, ми *мусимо най-ти якнайближчі шляхи до повного розквіту*, бо в противному разі нема рації робити нашої установки. Що ж до того, що ми маємо більше тенденцій на позадництво, за це говорить уся історія нашої нації.

Це ж класична країна гаркун-задунайства, просвітянства, культурного епігонізму. Це – класична країна рабської психології. Недарма саме вона й породила антитезу до психологічної Європи: цю «ідеальну» просвіту. Коли тов. Сталін говорить, що розвиток національної культури залежить від самої нації, яка думає творити цю культуру, то наші епігони розуміють це так:

– «Приїдіте і володейте нами».

Від Котляревського, Гулака, Метлинського через «братчиків» до нашого часу включно українська інтелігенція, за винятком кількох бунтарів, страждала і страждає на культурне позадництво. Без російського диригента наш культурник не мислить себе. Він здібний тільки повторювати зади, мавпувати. Він ніяк не може втямити, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку. Він ніяк не може втямити, бо він боїться – дерзати!

Хіба наші сьгоднішні розмови про масове мистецтво не є ознакою позадництва? Хіба нам і досі не доводиться витягувати ганебну постать Гаркуна і ставити його поруч із Європою, хоч би і для контрасту? Може, й це, скажете, лірика? Може, й це «манівці *personalia*»?

Тов. Дорошкевич вагається, що краще: просвітянство чи естетичне міщанство. Ми не вагаємось і кажемо: пара п'ятак. Міщанство – завжди міщанство і завжди йому одна ціна.

Але коли ми візьмемо конкретні постаті з нашого минулого, які захоплювались естетизмом, то й Євшан, і молодий Семенко, і Вороний є для нас не тільки представники певних соціальних груп, але і трагічні моменти в історії нашої літератури. Коли взяти ті умови, в яких росла й розвивалась хохландія, коли взяти на увагу ту атмосферу жахливого позадництва, в якій жив той же поет Вороний, то нема нічого дивного, що наші естети впадали в крайність.

Хіба це знамените *l'art pour l'art* не проробило з часів Аріосто певної еволюції? Хіба античний пароль – «краса» – з означенням класових сил не шукав іншої гармонії, де б звучали громадські мотиви? Хіба той же Пушкін (знову звертаємось до «російської революційної літератури») не був тому яскравим прикладом? Хіба за «Русланом і Людмилою», цим «*Orlando furioso*», ми не бачимо ще Пушкіна-громадянина?

Але Пушкін жив у нормальній атмосфері культурного будівництва, а Кобилянська, припустім, – за великою китайською стіною, серед дикунів та епігонів. Чи могла ж вона, можливо, пересічний талант, поставивши перед собою велике завдання, вийти переможцем?

Український естетизм, як каже тов. Дорошкевич, «становив найповерховішу з громадського боку, найменш упливову плівку нашої літератури». Але чи значить це, що він був антигромадським явищем?

Коли формула: «мистецтво для мистецтва» є ознакою розкладу мистецтва, а також суспільства, то треба сказати, що в часи нашого українського естетизму наше національне мистецтво й наше національне суспільство тільки-но становилось на ноги. Але, не

припускаючи навіть цієї засади, ми, закликаючи до прийняття психологічного Заходу, в той же час надаємо представникам нашої модерністсько-етичної Європи велике громадське значення. *Бо ми виходимо не з сахаринно-народницьких засад, які затримують національний розвиток, а з глибокого розуміння національної проблеми.*

Українське мистецтво мусить найти найвищі естетичні цінності. І на цьому шляху Вороні й Євшани були явищем громадського значення. Для нас славетний «мужик» Франко, який вважає Флобера за дурня, менш дорогий, ніж (да не буде це *personalia!*) естет Семенко, ця трагічна постать на тлі нашої позадницької дійсності.

Що ж до ідеального революціонера-громадянина, то більшого за Панька Куліша не знайти. Здається, тільки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента. І ми зовсім не розуміємо, чому тов. Дорошкевич вважає його за представника «чорної Європи», на наш погляд, це саме й є Європа червона. Бо ж під «червоним» ми розуміємо не що інше, як символ боротьби.

Куліш був, по суті, ідеологом сильного «третього стану», і коли б він не стикнувся з мертвою стіною культурного епігонізму тодішньої української інтелігенції, ми б, безперечно, в часи горожанської війни не мали б таких вождів, які завжди плентались у хвості маси. *Як у свій час національні війни були революційним, червоним явищем в історії людськості, так і Куліш для нашої країни був прогресивною, червоною Європою.*

Але чи значить це, що ми радимо брати за ідеал Кобилянську чи то Куліша? Хто так подумає, буде наївною людиною. Ми тільки хочемо подивитись правді в очі.

Ці люди стояли на правдивому шляху, але, стикнувшись із рідним позадництвом, залишились трагічними постатями, повними протиріч і помилок. Що ж до їхньої ідеології, то ясно – вона була буржуазна, цебто в даний момент відстала, контрреволюційна й нам не потрібна.

– Але почекайте, – зупиняє нас Дорошкевич:

– «Ставити тепер нашому письменникові такі абстрактно-європейські вимоги – вибачте, але це значить недооцінювати соціально-побутових можливостей і вимог нашої доби. Наш письменник, що виходить із бідняцького й середняцького села та інколи з міста, не кінчає класичної гімназії, не знайомиться з курсом історико-філологічного факультету в університеті св. Володимира».

Хай пробачить нам наш шановний опонент, але в цій тираді ми відчуваємо, по-перше – барський тон інтелігента-народника, а по-друге – вбачаємо тут саме це «недооцінювання соціально-побутових можливостей нашої доби». Перш за все, які вимоги нашої доби?

– Перед нами як перед молодим класом і перед нами як перед молодю нацією ця доба ставить таке завдання: утворити за всяку ціну нове і справжнє мистецтво.

По-друге, які ж її соціально-побутові можливості? Дійсно, соціально-побутові можливості того письменника, що про нього говорить тов. Дорошкевич, тотожні відповідним можливостям якогось дикуна.

Але чи буде це письменник? От у чому сіль питання!

На наш погляд, звичайно, ні!.. Коли ми маємо на увазі не писаря, а таки ж письменника. Що ж до справжнього художника слова, то він може навіть і не сторожувати в університеті св. Володимира (Горький, припустім, теж не сторожував), *але він повинен зрозуміти цю абстрактну Європу.*

Ми вже спиралися на Маркса, який казав, що «певні періоди розвитку мистецтва ніяк не відповідають загальному розвитку суспільства». Могли б ще раз цитувати його, але, гадаємо, досить! Де ж тут неясність, коли ми кажемо: кожен клас, в тому числі і пролетаріат, творить своє мистецтво *через свою більш-менш талановиту молодь* і ніяк не всім загалом. Невже не ясно, що ця молодь може в культурі стояти вище від свого класу на сто, на тисячу і т. д. голів?

Наші соціально-побутові можливості воістину низької марки. Але це зовсім не значить, що ми мусимо втішатись тим примітивним напівдикунським письменством, яке дає нам наш новий «різничинець». Провінціал Вергілій не вчився-таки в класичній гімназії св. Володимира, і все-таки... і все-таки він був Вергілієм. Златовратський і Успенський не тому не дали творів, рівних тургеневським, що були «різничинцями», а головним чином тому, що тоді російська буржуазно-поміщицька література пішла на спад... і тому (вертаємось до раніш сказаного), що та соціальна група, яку вони представляли, цебто міщанство й селянство, ніколи не візьмуть на себе історичної місії, тому що, знову повторюємо, для цієї прослойки мистецтво носить вузькоутилітарне значення. Це «різничинці» в масі, як правило.

Що ж до окремих постатей, які намагались репрезентувати «третій стан», то «неістовому Віссаріону», наприклад, типовому «різничинцеві», ніщо не пошкодило стати найбільшим російським критиком, на десять голів вищим за критиків-дворян. Навіть із тим же «різничинцем»

Достоевським щось не ладно в нашого опонента: його, Достоевсько-го, «чернетки-оригінали» в світовій літературі займають більш поважне місце, ніж «француз» – Тургенєв. Так ми думаємо, Дорошкевич – навпаки.

Взагалі треба сказати, що аналогія: «різничинець» – селянин-робітник «трохи й навіть більше як трохи» невдала. Цим не можна доказати, певніш виправдати сучасних златовратських у мініатюрі.

Хай ще раз пробачить нам тов. Дорошкевич, але в таких спробах ми відчуваємо запах чарівного яблучка з «пятнишком» з кошика хоч і прекрасної, але далекої і неможливої «Лізи Калітіної». Конкретніш: все це аксесуари з народницької скриньки, і ведуть вони свою родослівну від тієї ж культурної української інтелігенції, яка весь час стежить за диригентською паличкою російського «діда-шестидесятника».

Життя ускладнюється. Треба шукати інших паралелей, порівнянь, аналогій. Справа в тому, що ми не підємо на альянс із грінченківщиною. Ми, як і пролетаріат, ведемо свою родослівну від Куліша, від великого «третього стану». З потенціальним буржуа ми нічого не маємо спільного. Вузькоутилітарний сахарин ми виробляти не будемо.

Тов. Дорошкевич не виправдав безграмотність нашого письменника, бо він грубо підійшов до системи надбудов. В мистецтві не завжди така послідовність: дворянин-різничинець – селянин-робітник. Буває і так: дворянин, а потім селянин Шевченко. Де ж подівся Винниченко? Очевидно, в еміграції.

Тов. Дорошкевич, виправдовуючи безграмотність нашого письменника, який не здібний розібратися в психологічній Європі, тим самим і своїм великим авторитетом пропагує так званий масовізм. Оскільки ж ця «червона» халтура виходить під натиском ідеології зі столипінського «отруба», ми зі спокійною совістю беремо цитату з Тугендхольда:

– «Декаданс – то є всезростаюча перепродукція митців: колосальні виставки, ринки картин, де справжні твори мистецтва губляться в цілому морі бур'яну, незлічимий натовп наслідувачів, цих верескливих поросят, які з ненажерством накидаються на кожного більшого митця, заялозюють і призводять до абсурду кожду велику ідею, нарешті, декаданс є повним розривом між народом і мистецькою культурою, між публікою і митцями. Але всі ці симптоми свідчать не так про занепад мистецтва, як про смерки нашої культури».

Всі ці ознаки ми бачимо й тепер у себе. Декаданс дійшов своєї кульмінації. Ми б'ємо тривогу й заявляємо:

– Той клас, що дав геніальних теоретиків і практиків революції, не може не дати в скорому часі і своїх більш-менш талановитих митців. Вергілій прийде... можливо, й тепер із провінції, можливо, й тепер не один. Він не був навіть за сторожа в університеті св. Володимира, але він (коли це вже буде дійсно він!) відкриє нову сторінку в історії світового мистецтва. З його приходом буде нанесено страшний, смертельний удар культурному епігонізму.

– Фу, чорт! Пробачте: і тут лірика. Так от, останнє питання.

ФОРМАЛІЗМ?

Да, у нас нет литературы! «Вот прекрасно! Вот новость! – слышу я тысячу голосов в ответ на мою дерзкую выходку. – А наши журналы, подвигающиеся на ловитве европейского просвещения? А наши альманахи, наполненные гениальными отрывками из недоконченных поэм, драм, фантазий, а наши библиотеки, битком набитые многими тысячами книг российского сочинения, а наши Гомеры, Шекспиров, Гете, Вальтер Скотты, Байроны, Шиллеры, Бальзаки, Корнели, Мольеры, Аристофаны? Разве мы не имели Ломоносова, Хераскова, Державина, Богдановича, Петрова, Дмитриева, Карамзина, Крылова, Батюшкова, Жуковского, Пушкина, Баратынского и пр., и пр.? А что вы на это скажете?» – А вот что, милостивые государи, хотя я и не имею чести быть бароном, но у меня есть своя фантазия, вследствие которой я упорно держусь той роковой мысли, что, несмотря... (иде величезный период. – М. Х.) на все это: у нас нет литературы.

Виссарион Белинский («Литературные мечтания»)

– «Єй-чорту», як все це обридло! Іноді сидиш і думаєш: і справді, чи не толочиш ти води в стічці? І така тебе візьме розпука, хоч лягай живим у домовину. Тільки спортсменське «ану» й визове: «ану, докажи, що й ти маєш деяку енергію, ану, докажи, що й ти здібний вірити й не зраджувати своїх переконань. Ану!»»

Заздримо тобі, «неістовий» Віссаріоне... бо не було в твій час «опоязівців». Повір нам – і ти був би формалістом. І справді: маючи за спиною таку блискучу плеяду письменників, ти твердив: «нет литературы». Хіба це не формалізм? Ми не діждались і поганеньких Пушкіних... а скажи ти свою «фантазію» в наші дні? Ну? Тов. Пилипенко «пропише тобі таку іжицю», що й в домовину не потрапиш!

– Як? Літератури, кажеш, «нет»? Ах ти «макрoman», ах ти маніяк... формаліст нещасненький!

Словом, наші опоненти вміють лаятись (див. № 5 «Плужанина»)... шкода тільки, що їхня лайка гола й порожня і нас зовсім не переконує.

Але з чого ж вони виходять, коли обвинувачують нас у формалізмі: знову ж таки з заялозеної демагогії чи з нерозуміння цього терміну?

Проте обидва припущення «кращі»: коли ми маємо справу з першим, то їм це не робить честі, коли ж справа йде про друге... то й це їм не робить честі.

Отже, треба зробити таку середню: – чули, що єсть якийсь формалізм, що він визначає якусь ідеалістичну школу, що його сповідають якісь «опоязівці», що ці якісь «опоязівці», так би мовити, комусь «в опозиції». І ще чули, що «олімпійці» (до речі, велике досягнення: тов. Пилипенко взяв, нарешті, «олімпійців» у лапки) дуже-таки напірають на художній бік справи. Отже, чому ж їх не назвати формалістами, тим паче, що й вони кричать: «нет літератури!»

Ідеолог масовізму так і пише:

– «Колись із формалістами в поезії (а тут Хвильовий виступає саме як формаліст) бився добре тов. Троцький».

Що Троцький «добре бився з формалістами» – це так. Але при чому тут Хвильовий? Де він висловлював свої погляди на формалізм? Коли це було, дозвольте спитати.

– Як «коли це було»? А «романтика вітаїзму»? Хіба це не формалізм? Хіба це не ідеалізм? Хіба це, нарешті, не... зеровщина (наш лідер тоді ще не читав Зерова)?

І тов. Пилипенко обґрунтовує:

– Так, мовляв, «кожен клас і його мистецтво проходять певний цикл розвитку: народження, занепад і смерть. «Замкнене коло». Але клас трудящих *не матиме* смерті. Пролетарське мистецтво зміниться мистецтвом безкласової доби не внаслідок революції, а органічним шляхом. Отже, тут «замкненого кола» немає, і не всі, значить, закони буржуазного мистецтва стосуються і мистецтва пролетарського. Хвильовий ідеалізує мистецтво, ставить його понад класовою боротьбою», він забув про... матеріалістичний світогляд і натомість ставить «вітаїзм».

Отже, покличемо як експерта здорову логіку й вияснимо, що ж, по суті, є ця тирада.

Ми вже не зупиняємось на «трудящих». Бо і справді: кого під цим словечком можуть зрозуміти люди? Ми знаємо різних трудящих: трудиться пролетаріат, але трудиться і багато іншого народу. Для селянської газети таке слово підходить, але для мистецької теорії – навряд.

Не зупиняємось ми й на такій цікавій формулі: «трудящі не матимуть смерті». Бо й справді: це ж з теоретичного боку цілковитий нонсенс.

Нас цікавить інший бік справи, а не ці незначні, хоч і характерні ляпсуси.

Тов. Пилипенко, очевидно, довго «ламав» голову над нашою «романтикою вітаїзму». Очевидно, не одну годину шукав у ній ідеалізму і збочення від матеріалістичного світогляду. Але що ж він із себе видавав?

Не що інше, як ту ж саму демагогію, що нею він форсить уже кілька місяців.

І справді, навівши уривок з нашої брошури:

– «Пролетарське мистецтво пройде етапи романтизму, реалізму і т. д. Це замкнене коло законів художнього розвитку», – він тут же подає такого коментаря:

– «Правда сплутана з брехнею. Кожен клас проходить цикл розвитку: народження, розквіт, занепад, смерть. “Замкнене коло”. Але клас трудящих не матиме смерті».

Ми просимо читача вдуматись у ці дві цитати і сказати нам по щирості: чи можна так поводитись зі своїм опонентом, як поводить ся тов. Пилипенко, і чи не високомірно він ставився до своєї аудиторії: мовляв, все одно не втямлять?

Ми говоримо про закони художнього розвитку, а Пилипенко – про закони існування мистецтва у вузькому значенні цих слів.

Ми говоримо про романтизм, реалізм, а Пилипенко про народження, розквіт, занепад та смерть.

Як бачите, наше «замкнене коло» нічого не має спільного з його «замкненим колом». Як бачите, це просто некрасиве поводження з матеріалом. Як бачите, це просто ставка на «дурачка».

Отже, оскільки ми ніде не говорили ні про «народження», ні про «смерть», остільки ми не могли сказати й що «пролетарське мистецтво зміниться мистецтвом безкласової доби внаслідок революції». Все це продукт гарячої фантазії тов. Пилипенка.

Що буде через якусь тисячу років із мистецтвом – ми не знаємо й нас це зовсім не цікавить.

Ми говоримо про період переходової доби й говоримо, що мистецтво цього періоду підлягає тим же законам розвитку, що й буржуазне. Які це закони – ми вже сказали вище.

В тій же статті Троцького, що з неї цитує наш опонент, сказано так:

– «Художня творчість є завжди складна перелицьовка старих форм під впливом нових товчків».

Що це значить? Чи не те ж саме, що кажемо й ми? Наші «романтизм», реалізм і т. д. і є ця «складна перелицьовка». Отже, треба було б

тов. Пилипенкові, замість демагогувати й накидати нам «розквіт, занепад і смерть», уважніш читати того автора, з якого він береться цитувати. Намагаючись обвинуватити нас в ухилі від матеріалістичного світогляду, наш опонент тут же показує свої слабкі сторони. Цікаво спостерігати, як голова «Плугу» борсається в матеріалі. Більш вдячної ролі, як заперечувати «напищеного» Хвильового, що вбогість свою весь час ховає за красиві фрази та календарні афоризми, – і придумати важко. А от піди ж, і ця роль не під силу.

Бо і справді: як ми подали «романтику вітаїзму»? – Як антитезу до мистецького ліквідаторства. Невже треба надавати так багато значення тому, що «вітаїзм» звучить так, як «біологічний віталізм»? Недарма ж ми, щоби не наводити на гріх своїх супротивників, свідомо зробили помилку, викинувши «л». Не так давно «пресловутий» Шпенглер робив спростовання: в його поняття «релятивізму» втискували зовсім інший зміст, ніж той, що його він мав на увазі. Наш сьгоднішній реалізм, зі слів Вороського, можна майже ототожнювати з матеріалізмом. А хіба Августин Блаженний, цей типовий ідеаліст, не називався у свій час реалістом? Справа ж не в назві, а що під цією назвою ховається. Звичайно, Кант був формалістом, звичайно, Шкловський проповідує ідеалізм. Але при чому тут ми? Де, в чому наша теорія подібна до біологічного віталізму, що, як відомо, «фетишизує окремі сторони процесу»? Відкіля це видно, що ми, як іоніти, кажемо: «в началі бе слово»?

Один той факт, що ми не мислимо в класовому суспільстві безкласового мистецтва, розбиває всі наклепи на нас у формалізмі. Треба ж все-таки відповідати за свої слова, навіть тоді, коли їх висловлює і «масовий» критик. Тим більше це треба сказати про Пилипенка як ідеолога масовізму. Варто було йому кинути дві-три фрази, як уже його безталанні учні підхопили:

– «Нове об'єднання, – пише про нас т. Щупак. – (“якщо воно утвориться”) (утворилось!! – М. Х.), яке висовує примат форми над приматом ідеології, буде цілком на руку оплічникам».

Хоч у нашого друга, як бачите, багато претензій, але ми глибоко переконані, що він стільки розуміється в формалізмі, скільки ми в писаризмі. Чи, може, і його збентежив Троцький? Коли це так, то да навчиться він читати його:

– «цілком справедливо: по одних лише принципах марксизму ніколи не можна судити, відхиляти чи приймати твір мистецтва. Продукти художньої творчості повинно, в першу чергу, судити по їхніх

законах, цебто законах мистецтва. Але тільки марксизм здібний вяснити, чому, відкіля» і т. д.

Хіба ми не те ж саме кажемо? Художній твір треба «судити в першу чергу по законах мистецтва». І це зовсім не значить, що ми висовуємо «примат форми» над «приматом ідеології», що ми хочемо «підупасти на руку оплічникам». (Ну і словечко! Без п'яти хвилин не «опричники». Тільки товариш Щупак і міг придумати його). Щоби розібратися в тому, що говорить у даній цитаті Троцький, треба, звичайно, не бути вульгарним марксистом і трохи розумітись в діалектиці.

Коли плужанин, хоч би й київський, припустім, напише якийсь твір, то ми, перш за все, мусимо подивитись і сказати собі: що він написав – репортерську замітку чи художній твір.

– Ми маємо право (і саме як марксистки) зробити це?

– Очевидно, маємо, інакше ми не знали б, з ким познайомились, чії думки здобули честь вислухати.

В чому ж тоді питання? При чому тут формалізм і «примати»? Коли подивитись на справу уважніш, то будемо мати таку картину: в той час, як Хвильовий «дразниться» календарними афоризмами, його супротивники приймають це за чисту монету й собі намагаються форснути «вченими приматами».

Ані з Шкловським, ані з Якобсоном, ані з Кручених і т. д. нам не по путі, як не по путі нам і з вульгарними марксистами.

Формалізм ми вважаємо за ідеалістичну течію в мистецтві, яка має своє соціальне коріння. Коріння формалізму лежить в буржуазному світогляді. Формалізм як технічний апарат має рацію на існування, і його ми використовуємо. Але ми, закликаючи до формального вдосконалення, ніколи не забуваємо основної мислі, яку подала марксистська естетика:

– *«Щоби з успіхом іти по слідах Мікеланджело, треба вміти мислити й почувати так, як мислив і чуввав великий флорентинець».*

Таку думку висловив Плеханов із приводу художньої виставки в Венеції. Такої думки дотримуємось і ми. І чи не тут «зарито формалістичну собаку»? Бо і справді: що таке ті невдалі спроби, які ми спостерігаємо в сьогоднішніх творах? Що таке це плужанське «молоде життя»? Чи не вбога пародія на художній твір і на художника?

Вся справа не в «асонаціях та алітераціях», а знову ж таки в тому, щоб «мислити й почувати» (хоч у мініатюрі) так, як мислив і чуввав великий флорентинець. Справа в тому, що ми до своїх завдань підходимо *кустарно*. Тільки той письменник має рацію на існування, який

здібний пізнати життя, не тикаючись щохвилинно в свою «платформу». Це не значить, що йому не треба коригувати ідеологію своєї творчості, а це значить, що *«по циркуляру» мистецтва утворити не можна*. Ніякі «асонації та алітерації», цебто те, що стосується справжнього формалізму, його не врятують, коли він не подивиться на світ вільним поглядом свого класового світогляду. От чому ми й кажемо: – вас, 1200 письменників із Хвильовим умісті, які за 8 років революції не дали жодної повісті, жодного роману, глибоко поважаємо. Але покиньмо дурити себе: в атмосфері диких поглядів на мистецтво ми ще 8 років, коли не всі 80, будемо плентатись позаду інших країн.

Такий наш «формалізм», і коли він нічого не має спільного зі справжнім, то з цього ми зовсім не повинні, бо ми й не називаємо його формалізмом.

Що ж до «опоязівства», то треба сказати це:

– Прийнявши в основу твору ту чи іншу актуальну ідею, не можна не думати і про те, як передати її. Тут нам до певної міри й допомагають формалісти як технічна школа. І коли дехто із сучасних письменників, втішаючись «великими» темами, не звертає уваги на «читабельність» своїх речей, то це теж печальне явище. Він теж не вміє «мислити» так, як згаданий флорентинець.

Всі ці елементарні засади ми подаємо тільки тому, що нас весь час цькують формалізмом. Далєбі навіть ніяково було писати цей розділ: все так «просто і ясно»... і ніяких тобі «приматів».

Як бачите, наша основна вимога – це уміти думати й почувати. В нашу епоху великих зворушень, великих дерзаній і великих польотів ми інакше не мислимо художника. Тому ми й тягнемо його до психологічної Європи, тому ми й закликаємо його вбити в собі віковий епігонізм.

Отже, тільки упереджена людина буде шукати в нашій програмі ідеології формалізму.

НОВИЙ ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ШЛЯХ, ЯК РЕЗЮМЕ

Якась кумушка вже розповіла тов. Щупакові, як ми мислимо новий організаційних шлях:

– «Це об'єднання, яке постає під знаком ворожості до організаційної і громадської роботи, прокламовано як організацію місцевого значення», але воно все-таки «прагне всеукраїнського масштабу».

Отже, по-перше, доводимо до відома голови київського «Плугу», що кумушка, не будучи добре поінформованою в справах харківських літературних пертурбацій, дещо йому перебрехала: ніхто й ніде з «олімпійців» не виставляв такого пункту. По-друге, коли розуміти організаційну і громадську роботу в тих формах, в які вона виливалась у «Гарті» і «Плузі», то Щупак має рацію саме так інформувати суспільство: ми дійсно вороги згаданої роботи. Бо і справді:

– Завдання письменника *ширші і глибші* за ті, що їх ілюструють плужанські вечорниці та ті бухгалтерські засідання, які відбуваються по різних гартоплужанських бюро.

Організаційна і громадська робота письменника лежить, перш за все, в його творах, по-друге – в профспілці, по-третє – *у живому спілкуванні з масами*. Коли письменник вештається серед трьох десятків писарів, яких штучно втягнуто в літературу і які, головне, не відповідають його запросам, то це ще далеко не значить, що він веде громадську роботу. Навпаки, він одривається від неї.

Але коли він із вільної ініціативи так чи інакше втручається в наше громадське життя, то це і є те, чого ми хочемо.

Отже, ми й кажемо: треба покінчити з напівмертвою гуртовщиною, як з антигромадським явищем.

Що ж до «місцевого чи то всеукраїнського масштабу», то ми на це дивимось простіш:

– Буде вже наслідувати «папі». Всі ці літературні всеукраїнські ЦК зовсім не потрібні для письменника. *Справа не в літературному ЦК, а в літературі*.

Отже, «це об'єднання» й «місцевого значення», і «всеукраїнського масштабу». Це цілком залежить од того, як «це об'єднання» буде впливати на суспільство і які твори буде давати: коли його продукцію буде

читати все населення України, то, значить, «це об'єднання «всеукраїнського масштабу», коли його творами буде втішатись, припустім, один Харків, то, значить, воно «місцевого значення».

Як бачите, справа з «симпатиками» стоїть простіш.

І ще ми доводимо до відома тов. Щупака: в нашому «клубі» *об'єднуються за принципом ідеологічним*, і хай він не вірить «даме, приятной во всех отношениях».

А втім, дозвольте точніш поінформувати про новий організаційний шлях.

Тут ми, власне, думаємо використати ті тези, які пророблено і внесено було від групи гартівців на одно із засідань ЦБ «Гарту» і які на цьому ж засіданні і цей же ЦБ був ухвалив.

Отже, ще раз до абетки комунізму: «діалектика є революційний нерв марксизму». Таким чином, ми, щоб не бути «червоними» реакціонерами, мусимо подивитись на всі явища життя крізь призму діалектичного мислення. Коли ми «б'ємося» не за «Гарт» та за «Плуг», а за робітничо-селянське мистецтво, за мистецтво (зосібна й літературу) переходнової доби, то давайте подивимось, чи не пережило це мистецтво й ця література тих організаційних форм, в яких вона існувала й існує до цього часу.

Велика соціальна революція висунула актуальну справу організації таких літугрупвань, як «Гарт» і «Плуг». Вони мусили відіграти роль не стільки літературного, як революційного чинника: треба було протиставити щось старому, цільному, буржуазному мистецтву. Отже, оскільки утворення цих угруповань виникло за, так би мовити, «негайним замовленням» молодого класу, який не мав ще своїх художників, як і культурних традицій, остільки всіх гарто-плужанських письменників можна було вважати письменниками тільки *умовно*. Саме цим «умовно» й пояснюється той великий вплив у ці організації, який ми спостерігаємо й до цього часу. «Гарт» і «Плуг» брали на себе роль не стільки конструктивного фактору, скільки деструктивного. На їхню долю випала така історична роль: вони мусили не стільки утворювати мистецтво молодого класу, скільки деморалізувати табір буржуазних митців, витягуючи таким чином маси з-під впливу ідеології старого мистецтва. Словом, ці наші робітничо-селянські угруповання відіграли ту ж саму роль, що її брали на себе подібні організації за часів як Великої Французької революції, так і в часи Паризької комуни.

Аналізуючи роботу «Гарту» і «Плуту», після років їхнього існування, треба сказати, що в основному вони цю роботу виконали. Мало того, вони прискорили диференціацію серед так званих попутників. Нарешті, треба підкреслити останнє і найголовніше на сьогоднішній момент:

– В колах цих організацій асимілювався і почасти виробився (винні в цьому не «Гарт» і «Плут», а закони життя) певний кадр уже не умовних, а таки справжніх, хоч і маленьких, будемо казати, письменників.

Але перший етап пройдено. Революція ввійшла в полосу мирного будівництва, в полосу «непу». Боротьба не втихає, вона тільки прибрала інших схованих форм. Боротьба на ідеологічному фронті проходить із великою завзятістю. Очевидно, і в художній літературі, як ідеологічній надбудові, не мусить бути спокою та ладу.

Але хто ж цю боротьбу буде провадити в цій *тонкій ідеологічній надбудові*, яка зветься мистецтвом? Очевидно, митці й ті, що мають чималий мистецький багаж.

Буржуазна література через своїх свідомих чи позасвідомих агентів подасть для цієї боротьби найкращі свої сили. Робітниче-селянське мистецтво мусить те ж саме зробити.

Тут ми і стикаємось із тим кадром не «умовних» письменників, яких ми маємо в «Гарті» і «Плуті».

Але чи здібні вони протиставити себе в мистецтві навалі тієї старої і консервативної ідеології, яку сповідує сьогодні непмано-куркуль?

Безперечно, здібні. *Але за тієї умови, коли вони будуть до певної міри чітким і викристалізованим ядром.*

Виходячи з цілевої установки масового охоплення, «Гарт» і «Плут» втягли до себе широкий загал, який, виправдавши свого часу свою масовість, поступово, вбираючи нові неоформлені сили, створив заличку до оформлення мистецьких ідеологічно чітких одиниць. Таким чином, в наші дні ці організації не тільки поволі перетворилися в культурницькі, але й загрожують зробити зі свого письменницького ядра ідеологічно-мистецький кисіль, невиразну, аморфну «масу». Саме виходячи з марксистської формули: «буттям визначається свідомість».

Навіть один цей факт уже ясно говорить за те, що робітниче-селянська література мусить шукати нового організаційного шляху.

Але візьмімо далі:

– «Гарт» і «Плут», захопившись внутрішньою організаційною боротьбою, інакше кажучи – ідеологічною, бо організаційна боротьба виникає тоді, коли є якась ідеологічна нев'язка, – весь час гальмували

нормальний розвиток творчості своїх письменників і *«саме тому, що була страшенна неясність: чому “Плуг”, який, не будучи есерівською організацією, “використовуючи тільки селянські образи”, мусить вести організаційну, цебто ідеологічну боротьбу з “Гартом”»*.

Як бачите, друга наша теза являється, по суті, висновком із першої. Дальші тези теж виходять із неї, *бо стержнем питання все-таки залишається масовість, чи то масовізм*. Треба мати багато волі, щоб опорожнити той горщик, в якому розташувалась гарто-плужанська каша понепівської виробки. Ми не беремо на себе сміливості виконати всю роботу, але частину тез ще подамо:

– Установа на так звану «комсомольську», «жіночу», «дитячу» та іншу літературу, що її практикували ці організації, ще раз підкреслює, що ми маємо справу з культурно-освітніми організаціями, бо з мистецького погляду, з погляду тих завдань, які стоять перед нами, це абсолютно не витримує критики. Робітничо-селянська література єдина і для робітників, і для селян без розподілу на партійність та пол. «Гарт» і «Плуг», наче «тощі фараонові корови», втягли до себе й письменників, і художників, і композиторів (утворюючи відповідні сектори та секції, словом, нова головполітосвіта). Але дали вони їм що-небудь? Ні! Одержали від них що-небудь? Теж ні, бо... каша, бо композитор, припустім, не маючи потрібного йому оточення, губив свою кваліфікацію і, головне, думав не про свої композиції, а про те, що йому сказати на бухгалтерському засіданні.

– Широке втягування та прийом у свої лави нових членів (– Чи до вас у «Плуг» можна записатись? – А ви відкіля? – Та от із Микитівки, хлібороб. – Чому ж, будь ласка, подайте заяву!) довело, врешті, до того, що більшість, одержавши членські квитки, вважали себе за цілком закінчених письменників. Це розвивало чванство, політиканство, ледарство.

– Так звана масова громадська робота полягала в улаштуванні вечірок, гастролів, нальотів на ті чи інші клуби і призвела, нарешті, до замкнутої гуртківщини (харківські «Плуг» і «Гарт»).

Отже, ми вважаємо за доцільне в інтересах розвитку мистецтва, а зокрема і літератури на Україні, створення таких форм мистецько-літературних організацій, що сприяли б:

– концентрації творчих одиниць (критики, критики-публіцисти, літератори-художники), які б, з одного боку, могли б задовольнити підвищені вимоги робітничо-селянських мас, з другого – здібні б були протиставити старій ідеології в мистецтві новий світогляд молодого класу чітким і виразним шерегом.

За молодих художників із робітничо-селянської маси бояться, в умовах пролетарської державності, нічого. *Виявлення молодих сил, наперекір «Гарту» і «Плугу», переводиться життям коло журналів, газет та інших видань. Для молодих сил є широкий простір.*

– Вважаючи організаційну боротьбу між «Гартом» і «Плугом» за недоцільну, ми в той же час стверджуємо: молоде мистецтво може вигартуватись тільки в процесі баталій по художніх установах (грунтуючись, звичайно, на єдиній пролетарській ідеології).

Отже, на новому організаційному шляху не тільки зйдуться різні школи й напрямки, але туди прийдуть і молоді сили через індивідуальні зв'язки.

Глибоко поважаючи товаришів робсількорів, надаючи їхній роботі значення більше, ніж тій, що ми хочемо провадити, ми в той же час говоримо:

– Практика масового втягування робсількорів до «Гарту» і «Плугу» псувала і псує піонерів культурної революції, збивала і збиває багатьох із них із пантелику, відхиляла й відхиляє їх од справжнього розуміння робсількорівських завдань.

Словом, однині наше одне із чергових гасел не «дайош кількість – хто більш», а «дайош якість». Треба відтворити знищений художній критерій.

Таким чином, ви бачите, що перед нами стоять такі завдання, які ані «Гарт», ані «Плуг» в умовах нашої дійсності й у старих організаційних формах не можуть на себе взяти. Виконавши свою історично позитивну роль, вони з колишньою своєю установкою стали негативним явищем. Отже, їм залишається тільки одне:

– *оголосити себе спілками гуртків мистецької самоосвіти.* Це єдиний для них вихід, коли вони хочуть жити. Тільки в цьому разі їхня дорожка може зійтися з новим організаційним шляхом.

Такі наші основні думки. Нова організація і буде базуватись на них. В це нове революційне угруповання мусять увійти *письменники* як «Плугу», так і «Гарту». Ми пролетарську літературу в вузькому розумінні цього слова (цебто ту літературу, яка свідомо бере в основу свого змісту постулати Компартії) розуміємо як ідеологічно-художній авангард літератури переходової доби. *Отже, ми не мислимо, щоб у нашій організації не було письменників із незаможницько-середняцьких кіл, тих, що приймають пролетарську ідеологію, але «використовують селянські образи».* Таким чином, ми й на цьому ставимо крапку: ми не хворіємо на «лівизну».

Але що ж знаменує собою цей новий організаційний шлях?

Не що інше, як перенесення нашої мистецької роботи в інший план. Цього вимагає життя, цього вимагає маса, – саме той клас, якому ми хочемо служити. Життя нас не чекає, і, головне, не чекає нас та ідеологія, яка зі століпінських «отрубів». *Отже, поспішаймо до інституту марксизму.* Покиньмо безграмотно «критикувати» Зерова. Навчимося серйозно підходити до явищ нашої складної дійсності.

Кінчаючи свою статтю, ми не можемо ще раз не попросити пробачення в тих товаришів і друзів, себелюбство яких ми зачепили в своїх розділах. Цим ми не збираємось одхилити удару супротивника: ми з радістю зустрінемо його. Ми хочемо сказати тільки, що в наше завдання входило потривожити те мертве болото, куди встряли й «добрі, хороші» люди. (Висушувати ж це багно доведеться багато й багато років). Наші прекрасні супротивники, не взявши на облік складної ситуації, полізли в мистецтво з великими претензіями, але зі слабеньким мистецько-марксистським багажем. Отже, в їхніх інтересах:

– Раніш, ніж відповідати нам, хай вони трохи ознайомляться як з українським, так і зі світовим культурним надбанням: єсть дуже багато гарних джерел. Коли треба буде, справку ми можемо дати.

Але чи значить це, що ми дійсно «зариваємось», що страждаємо на манію величчя? – «Боже упаси»: всі ми вважаємо себе за середніх осіб (в тому числі і Хвильовий! Чуєте? Навіть цей невизнаний «геній» Хвильовий!). Але що ж поробиш, коли нам доводиться стикатись із такою азіатчиною.

Отже, ми тоді покинемо бити в тривогу, коли побачимо, що на зміну нам прийшли вдумливі люди.

Отже... в основному ми, напевне, не помиляємось. Що ж до деталей, то... той не помиляється, хто нічого не робить. Припустім навіть, що ми й в основному помиляємось, але ми все-таки тішимо себе такою надією:

– Нашу роботу «вільнуть нарешті в роботу» не безграмотні демагоги, а ті товариші, які кожним своїм словом, з одного боку, будуть коригувати нас, а з другого, підтримувати наші переконання, що молодий клас ставить у мистецтві перед собою більш ширші завдання, ніж ті, що їх тримаються ідеологи масовізму. Тільки з цими товаришами ми підемо поруч, бо тільки з ними ми переможемо ту ірраціональність, яка лягла на нашому історичному шляху.

ДОДАТОК

«АХТАНАБІЛЬ» СУЧАСНОСТІ, АБО ВАЛЕРІЯН ПОЛІЩУК У РОЛІ ЛЕКТОРА КОМУНІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Жук, хоч і сидить він на троянді, – все
одно жук.

Сааді

ЛІРИЧНИЙ ВСТУП

«...І от Жовтень ударив по всіх їх. Як було приємно тоді жити! Колони революційного війська тягнуться повз моєї посади. Чинівня розбіглася, а революційну армію треба кормити. І от нас кілька чоловіка»... «взяли на себе всі склади “Сельдяного Буяна” (... “Петроградское Особое Присутствие по продовольствию”). Нам прислали охорону солдат до 20-ти, і ми день і ніч суток зо п'ять провели там, видаючи по ордерах, вже не пам'ятаю якої революційної організації, їжу, рибу й м'ясо»... «Правда, нас за це підтримали матеріально, видавши поверхурочні гроші за 90 з лишкою годин». «Пам'ятаю, як уночі, розставивши зміну варті, ми з рештою солдатів готували з тріски крупник і читали запальні відозви Петросовета, обмірковуючи становище».

Як вам подобається цей революційний уривок із автобіографії Валеріяна Поліщука? Нам він страшенно сподобався, бо ми відчули в нім таку милу безпосередність, таку щирість і одвертість, якій ніяк не можна не позаздрити. Шкода тільки, що автор цього веселого фрагменту, відрекомендувавши себе в «L'humanite» (звичайно, через перекладача) «гарячим (чи то палким) воїном, який брав активну участь у революційних битвах «Октября» (дослівно так було надруковано: «Militant ardent, il (цебто Поліщук) prend une part active aux batailles revolutionnaires d'octobre»), не догадався під рубрикою «в чому проявлено вашу активність» додати:

– Був главнокомом на складі «Сельдяного Буяна», де командував проти контр-революційної «їжі, риби та м'яса», за що й одержав «поверхурочного» ордена... чи то пак ордера «за 90 з лишкою годин».

Але з того «сельдяного» часу багато води втекло. Наш главком (ми в свій час, через свою малописьменність і зовсім не з «яхидства», називали їх каптjорами), – наш главком став динамічним верлібристом. І от якого він вірша «ушкварив» на день восьмої річниці Жовтня:

– «Я не знаю, якого б прокляття кинути вам, остеклілі пани. Щоб розверзлася земля під вами, щоб облила пекельно вогнева лава ваші черепи і очі закриті»... «Усі неможливі муки наше сумління готове відверто на вас кинути в розпалі бою». «Ми презирством згадаємо вас, блювотна мерзота вселюдства, паразитарне панство, і слина оги-ди плювком полетить із язика й рота».

Підкреслення наше... Але як вам подобається цей уривок? Верлібрист, як бачите, згадав, що він був колись главкомом і рветься «в розпалі бою» на панство. Його, здається, ще ніхто й не заспокоював, але він уже, так би мовити, авансом кричить: «Та де там, – коли, пече», дайош мені «фундаторів кабали вікової» – і нікотрих гвоздів! Нерви мені заплутались у голові! Держіть мене, а то – побий мене бог – вирвусь... Ви киваєте на «неп»? Тето єрунда? Хіба ви способні почувати щось? Ну, кажіть, способні?... Ага! А я от чую, як «колони революційного війська повз «Петроградського Особого Присутствия по продовольствию» не йдуть, а прямо тобі режуть!.. Але й тето не хватк. Ви думаєте, що я під Косинчину «Анкету» підробляю? Нічого подібного! То вже кличуть мене до продовольствія... Я зараз!.. Зараз... (тільки, будь ласка, не забудьте про ордена... чи то пак про «поверхурочного ордера»)... Я зараз! Мене трясють у лихоманці... і... і... вже потекла слина... Ах, «сельдяной буян»! Ну, коли ж, нарешті, я доконаю цей дорош-єфремовський... чи то пак зеро-хвильовський... «крупник з трескою»!

Так голосить і галасує (і цілком справедливо) наш колишній «оплічник», «теперішній кращий приятель С. Пилипенка» (див. в славетну автобіографію, а також у туманну історію «видавництва автора»). Такі «твори» «випускають» «тетой» симпатичний мальчонка.

Але робили ми цей ліричний вступ тільки для того, щоб наші читачі не сумнівались:

– «Гомер революції» і сьогодні не покинув слинити і плюватися. Отже, коли ми назвемо його слинявим каптjором (ти не ображайся, Валеріане, «ми тебе не хочемо підозрівати в цьому»), то не вбачайте, будь ласка, в такій фамільярності вульгаризму й бажання нашого зробити неприємність своєму «оплічникові». Особливо просимо не звертати уваги на те, що наша характеристика цього милого, хоч і малописьменного (про малописьменність буде далі) «гомера» зійдеться

з відповідною характеристикою якогось жовтоблакитного емігранта. Справа тут, бачите, занадто простенька: Поліщукова слина однаково неприємна для всіх. Це просто фізіологічне почуття.

I

Отже, в боротьбу двох сил улетів динамічний верлібрист, автор скандальної автобіографії («фе») і не менш нудної губанівської «Європи на вулкані», «ахтанабіль» сучасності, як сам він себе рекомендує.

Словом, В. Поліщук випустив ще одну брошуру й чекає на неї рецензії.

Отже, авансом: брошура, як брошура! Розділи два й будуть мати поспіх... Особливо серед дурачків, оскільки цей поспіх зветься *succes de scandale*. Але, коли ми об'єктивно підійдемо до неї, то побачимо: новий «твір» машинізованого верлібриста страшенно нагадує його передостанній. Ми говоримо про той передостанній, де Поліщук на протязі двох друк.[ованих] аркушів їсть «революційні» баклажани й не менш «червону» «юшку, де плавало кілька галушок». Словом, справа йде про той твір, що від нього відвернулись буквально всі, хто поважає себе: мабуть, багато в ньому, цього самого «фе»!

Очевидно, треба було б замовчати й нову «циркуляцію культурної крові». Але – досить! «Ахтанабілеві» сучасності вже слід показати його справжній гараж. Бо і справді: доки він буде використовувати наївняків із «науково-дослідчої кафедри історії української культури в Харкові» та якимись шляхами пролазити навіть... в комуністичний університет? Нам тим легше зробити це, що слинявий каптюр (ти не ображайся, Валеріяне, «ми тебе не хочемо підозрівати в цьому») зачепив своєю слиною нашого шановного памфлетиста Миколу Хвильового, який, памфлетист, до речі, давно вже чекає причіпки покінчити з цією болячкою на пролетарській літературі.

Отже, по-перше, два слова про особисті випадки. Зупиняйтесь на них ми довго не будемо (це була б неповага до самого себе). Але, приймаючи на увагу, що Поліщуків твір може попасти в руки якогось малописьменного читача, ми вважаємо за потрібне на момент і для розваги зупинитись і на цьому.

Так от: вимушену сміливість «сельдяного буяна» дуже тонкими нитками шито. Прошу, приклад:

Поліщук, як і його «папаша» Пилипенко, перш за все, схопився за вітаїзм: мовляв, це же страшенне неуцтво викинути з цього слова «л», хоч би і свідомо, як ви пишете.

От тобі й раз! А ти ж, як думав: висока культура? Неуцтво, голубе! Неуцтво! Тому ж ми й шукаємо Зерова.

От динамічність – це нам подобається! Знаючи добре, що ми рано чи пізно, а назвемо його малописьменним «ордером», Поліщук іде в «контратаку» й заявляє:

– Це ж малокультурність вживати так багато чужоземних слів: «опоненти», «класичний афоризм», «солідарність» і т. д.

От тобі і два! А ти ж, як думав: культурність?

Правда. Істинна правда.

Малокультурність дуже частенько прикривається словечками високого стибу (це ми докажемо далі, коли розберемо «твір» «ахтанабія» сучасності), але ніколи «опоненти» чи то «класичний афоризм» не були словами подібного ґатунку, коли ними глушили «крупник із тріскою». Звичайно, можна б було сказати так:

– Філософічні твори В. Поліщука – то є зібрання шаблонних думок, які треба висловити в короткій і одривочній формі і які, на жаль, розтяглися у триаршинні поеми.

Але можна сказати й так:

– В. Поліщук – то є просто класичний афоризм із держвидавської «ділового календаря».

Ми гадаємо, що друга формула краща, хоч би своїм динамізмом... І не зважаючи на чужоземне походження.

А втім, покиньмо фехтувати полемічною шпагою: коли когось цікавить, як ми будемо відштовхувати ті чи інші особисті напади, хай улаштує турнір: ми з охотою приймемо в ньому участь. А зараз давайте подивимось, чи не виглядає зі сторінок останнього «твору» нашого «автора» обличчя «військового фершала» і... і... Словом, далі буде видно.

Почнемо з першої статті, що зветься «Завдання доби». Завдання такі: «1) на міжнародній терен! 2) машинізація, 3) динамізм, 4) матеріалістична мова, 5) мистецтво для працюючих». Завдання, як бачите, «оченно сурйозні». Отже, спитаймо, як їх розв'язує «гарячий воїн революційних битв Октябрю» («militant ardent etc.»).

Словом, було так: було три періоди і прийшов четвертий. В першому періоді був Котляревський та інші, в другому – Драгоманов і Франко, в третьому – Леся Українка й Коцюбинський із модерністами. Перший «не цурається свого», другий характеризується тим, що «ми повинні бути культурні і свідомі національно», а для третього характерне: «у нас може бути так, як у Західній Європі». Що ж до четвертого, то поки що почекаємо.

Ну, так як вам подобається це поділення? На наш погляд, воно дуже «вумне». Справді, хіба письменники Поліщуківського другого періоду не брали на себе завдань письменників третього періоду? Хіба Драгоманов і Франко не користувалися з «європейських сюжетів»? І, навпаки, хіба Леся Українка не закликала до культурності і свідомості національної? Звичайно, в нюансах «мужня жінка» відрізнялась чимсь од мудрого галичанина, оскільки вона належала до молодшого покоління; але ці нюанси не судилося відмітити нашому верлібристиві. Його ж поділення – це просто малописьменні етюди.

«Але зараз після Жовтневої революції, – пише далі “сельдяной буян”, – настає четвертий період. – Ми не тільки вміємо взяти дещо із Заходу, але ми маємо (підкреслення його ж) і знаємо, що дати свого оригінального в світову скарбницю».

Та невже? Так таки й маємо з підкресленням? От «історія»! Чи не «Європу на вулкані»? Ні, каже Поліщук: «ідею пролетарської революції, втілену в своєрідні культурні та літературні форми»! От бачите що! А ми й не знали досі! Словом, каптюр вносить пропозицію влаштувати «соревнование» зі штабом світової революції – Компартією. Що ж, пропозиція непогана.

Але хто ж із нас буде вносити цю «ідею» до вищеназваної «скарбниці»? З брошури видно, що всі сучасні українські письменники до цього не здібні, бо хоч дехто з них і має цю «ідею», але формально всі вони або Надсони, або Пільняки, або неокласики. Залишається авангардний верлібрист Поліщук... та почасти Пилипенко... чи то пак плужани. Очевидно, вони й мусять наробити репету в «світовій скарбниці». Ідея, як бачите, варта уваги. Словом, дайош тов. Петнікова – і «нікотрих гвоздів»! На те ж він і вчив чужоземні мови, щоб перекладати... чи то пак заробляти гроші. І потім, хіба ви не знаєте, – «скандинавська література завоювала собі місце на світовій арені». Поліщук за це цілком відповідає, бо він чув дещо і про Гамсуна.

Але, хоч як хоче «показати себе» «з розмахом» наш «автор», – все ж таки треба його попередити:

– Не поспішай, друже, а то захекаєшся! Скандинавці тоді завоювали Європу, коли дали «Вікторію», «Пана», «Голод» і т. д. Одним «дайош Європу» не візьмеш, брате! «Своєрідна дифузія» вилетється в ту саму «дифузію», яка підстергла жабу, що уподоблялась воліві. Пам'ятаєш цю байку?

Звичайно, «утворити міжнародне товариство друзів української культури» завжди можна, але тоді «четвертий період» буде характе-

ризуватись перекладами на європейські мови письменників попередніх «періодів»... і, можливо, перекладами... межигірських творів. От у чому сіль!

Словом, перше завдання «на міжнародній терен» і «дайош Європу» тотожне завданню деяких інтелектуально пересічних «хатян». Недарма В. Поліщук, як справжній звульгаризований «неохатянин», привіз із Європи «котелок і джимі».

В своїх статтях ми вже говорили, як ми розуміємо Європу. До чого ж убого звучить тепер ця неписьменна трактовка Заходу. Коли вірити «ахтанабілеві» сучасності, що ми переживаємо «четвертий період», то, наперекір хлестаковщині, він буде характеризуватись – *учобою, поглибленням, утворенням своєрідних зв'язків із культурно-революційними традиціями українського та європейського минулого*. Передостаннє покоління українських письменників мало не вийшло на Захід. Наше покоління, в силу багатьох причин, навряд чи вийде. Наступна генерація *мусить вийти* саме з ідеями пролетарської революції. Але для цього треба негайно покінчити і з хлестаковщиною, яка, по суті, являється елементом модернізованої просвіти.

Словом, коли б «гарячий воїн революційних битв Октябрю» (militant ardent etc.), замість писати триаршинні поеми та розкидати «революційну» «треску», почитав хоч трохи Леніна, то він би вичитав із нього чимало корисних для себе думок.

II

Але ж друге завдання? – Друге?.. Звичайно, «машинізація». Тут Поліщук виступає в ролі, так би мовити, машиніста. Тут «сельдяной буян» намагається доказати, що «другою основою нашого існування є базування на енергетиці України та справі машинізації нашого життя».

Що ж – думка непогана. Читали ми її не раз хоч би в тому ж «Українському економісті». Але при чому тут Поліщук?

– Як при чому? «Хіба не панує думка, що українська культура – це село, а місто – це російська культура? От коли ми цієї думки позбудемось, тоді й «машинізуємо життя».

Боже мій, який абсурд! Яка трьохетажна галімаття! Тільки «гарячий воїн» і здібний так мислити. І справді, оскільки українське місто завжди було за садибу русифікації, остільки населення знало його тільки за такого. Тепер же, коли воно взяло на себе ролу провідника українізації, і населення почало придивлятись до нашої культури.

– Але коли ж люди скажуть (галасує Поліщук), що «українське місто – це українська культура»?

– Очевидно, тоді, друже, коли ми в цьому місті збудуємо цю культуру. Поява в Харкові, припустім, таких культурних очагів, як держдрама або державна опера, все більш і більш переконує населення, що город – це вже не російська культура.

Перехід таких відомих артистів, як Петіпа, з російської на українську сцену є тому один із яскравих доказів.

Але «ахтанабіль» сучасності все-таки страшенно хвилюється і далі сперечається з вітряками: «у нас, мовляв, робітники не росіяни». Щоб яскравіш підкреслити свій талмуд, він навіть привів сюди Донцова, «лягнувши» його ніжною... через кордон.

В чому справа? Донцов гадає, що українська інтелігенція «могла б одбудувати свою ідеологію тільки на селянстві»? І хай собі гадає! Так гадає дехто і з наших радянців? На здоров'ячко! А ми от думаємо, як би цьому робітництву прищепити українську культуру і гадаємо, що її за кілька років прищепимо, бо так наказує нам наша партія. Очевидно, тоді ніхто й не наважиться говорити, що «робітництво в нас російське».

Отже, такі недалекі розмови нагадують нам порожнє белькотіння (ти не ображайся, Валеріяне, «ми тебе не хочемо підозрівати в цьому»), і в наші ділові будні розраховано куркам на сміх... і емігрантам на розвагу. І коли цю галіматтію слухає молодь із комуністичного університету, то ми тільки здивовано підводимо брови.

Словом, «енергетику України», що її вичитано з популярної брошури, ніяк не можна зв'язати з іспанськими вітряками. І коли хто-небудь ще й досі сумнівається в політичній безграмотності нашого «автора», той хай ще послухає такого пустодзвону:

«Українська культура може й повинна (підкреслення його ж) спиратись уже й зараз на робітництво важкої і легкої індустрії».

В чому річ? Як це так «спиратися»? Що має на увазі «сельдяной буян»? Пролетарську ідеологію? Так тоді навіщо такі страшні слова? Навіщо цей спеціальний розділ про машинізацію? Навіщо так голосно заявляти:

«Українська культура нового часу повинна бути не польовою, а індустріальною».

Ви питаєте навіщо?.. Та треба ж форснути «неохатянською»... чи то пак просвітянською мудрістю. Треба ж «пуцати» словечки високого стибу, щоб сховати свою політичну й поетичну неписьменність.

Бо і справді, далі виясняється така «сторія»: вся голосна завірюха про «індустрію, машинізацію та енергетику» зводиться до того, що треба... «віддати частку свого творчого хисту шахтареві» та «змальовувати цукроварні». Мовляв, чому ж нам не взятись за цю справу? Отже, «Чернявський, Винниченко та Черкасенко писали про робітника»?

Словом, синиця хотіла запалити море, а вийшов пшик... у квадрати (пшик = A ; значить, A^2).

І коли потім «гарячий воїн» галасує, що «волошкові поети щезнуть незабаром», то ми його «яхидно» запитуємо: та невже? Чи не йде тут справа про «Косинку, Осьмачку й навіть Тичину», які стоять тобі на дорозі? Правда, Поліщук згадує потім, що й він грішить (саме грішить, а не творить) «волошками» («Дума про Бармашиху» та різні «Жита»), але то він, бачите, писав «свідомо, зрідка, для менту». Словом, «дайош» Нову Асканію і «майовий дощик із божого неба»!

Ая-я-я-я-я-я! І це пише! та людина, яка в свій час подавала надії стати не останнім *пересічним* поетом? До чого може довести відсутність почуття міри й самокритики! Ая-я-я-я-я-я!

Такі от двоє перших завдань. На цьому ми, власне, і закінчимо огляд вступної статті, і от чому: третє «завдання» ми, щоб не повторюватись, однесемо в кінець, а на четвертому й п'ятому не доводиться зупинятись: для п'ятого нема розділу (так би мовити, «красне» слівце), а четверте є слабенький переказ Доленгової розвідки.

III

Далі йде «полемічний» екскурс у сучасність. Тут верлібрист «криє» Хвильового, Зерова й Дорошкевича. «Криє» – треба віддати йому справедливість – добре. Борзописець із нього для жовтої преси вийшов би не зовсім поганий. Шкода тільки, що він так і не вияснив, «що ж то за передовий Зеров». Бо ж форсити своєю задрипанською поінформованістю – це ще не є доказ. А задрипанки от де: «на чолі Європи стоять не неокласики, а верлібристи». Далі ми будемо говорити, який із В. Поліщука верлібрист, а зараз дозвольте поінформувати:

– *На чолі сучасної поетичної Європи стоїть поетичне (віршове) бездоріжжя. Що ж до верлібру, то він там, не розцвівши, одцвітає, доживає* свої останні дні. Таким чином, тягнути до нього (навіть у «неохатянських» «смислах») значить страждати на епігонізм... чи то пак на «ахтанабіля». Наш «сельдяной буян», не знаючи чужоземних мов (ти не ображайся, Валеріяне, «ми тебе не хочемо підозрівати в цьому»), і досі користується старих російських джелел.

Отже, «приятелю милий», покинь свої претензії! Не можна говорити цього в Харкові, а тим паче в Києві. Наливати можна на задріпанках, а не тут. Тобі не подобається «азіатський ренесанс»? Добре! Але ж не форси своєю малокультурністю. Тебе послала Наркомосвіта в Європу? Прекрасно! Але, подивившись на неї одним оком, не впадайся «Петербурзькому писареві» із відомої тобі п'єси, який думав, що на провінції «вопче нет абразованих людей».

Коли Зеров не хоче визнавати твоєї «поетики» (про неї річ буде далі), то він, очевидно, має рацію. І от над цією рацією тобі треба подумати. І треба ще подумати над тим, чому Хвильовий, розуміючи Європу (це ти й сам визнав), в той же час не «слинить» неокласики. І коли ти кажеш, що «египтяни не копіювали, а організовували природу», то ми тобі все-таки не хочемо вірити, бо ти стільки ж розумієшся в єгипетській культурі, скільки твій верлібр подібний до поетичного твору. Коли говорити твоїми претенсійними формулами, то це буде так:

Єгипецька культура – А; Поліщук – В; поетичний твір – С; поліщуківський верлібр – D. Отже, й маємо:

$$A:B = C:D$$

Взагалі, треба сказати, що «філософ із головою хлопчика» не стільки «наливає», скільки не розуміє. Бо всю його «вченість» обмежено тим же таки «петроградським писарем».

«Як би я не любив коринтського *ордера* в архітектурі, – пише Поліщук – але я не стану проповідувати, щоб всеукраїнський «Палац Праці», де скупчилась житлова техніка нашої доби, будували інакше, як не в стилі залізобетонних і скляних конструкцій нашого часу».

Перш за все, *не ордеру, а ордеНу*, цебто стилю, бо «ордер», тут звучить чистісінько, як «ахтанабіль». Чи, може, «палкий воїн революційних битв Октябрю» (*militant ardent* etc) згадав того ордера, що «за 90 з лишкою годин»? Все можливо! Але що ж таке цей стиль наших конструкцій? Коли Поліщук розуміє його, як стиль, що не знає зайвих цяцькувань, то доводимо до його відома: *колони (оці саме ордеРи... чи то пак ордеНи) і коринтські й асирійські etc. не завжди будувалися для цяцькування*. Коли ж справа йде про якийсь новий архітектурний стиль, то треба поговорити з архітекторами й інформувати нас конкретніш, «*матеріалістичною мовою*», бо ми можемо подумати, що «сельдяной буян» чув тільки одним вухом про архітектуру. Бо і справді, хоч як розпинається наш «учений» автор, але ми все-таки не задово-

лені з залізобетонних «конструкцій» харківського горкомхоза, бо вони свідчать тільки про нашу архітектурну малописьменність.

І тому, коли Поліщук меле щось про «Червоний плут», то ми гадаємо, що це просто бажання найти собі прихильників. Можливо, в Данії і потрібні письменники з розрахунком одного на кожні 200 чоловіка. Але навіщо ж тоді воювати з «волошками»? Словом, «другорядні твори нам потрібні, бо першим сортом не охопити всього життя». Шкода тільки, що на цей «перший сорт» нема Козьми Пруткова. А втім, коли Поліщук вважає свої поеми за «перший сорт», то чому ж: можна тоді мати і «другорядні твори».

* * *

Як вам це подобається? Га? Але перепрошуємо: є ще *post scriptum* – «Єфремівське саморекламство». *Post scriptum* тому, що... вибачте!., ніяково присвячувати цілий розділ: позапартійний лає, а комуніст... як би сказати це... ну, як би це сказати... «захищає»... ох!., ах!., академіка.

Отже, «селядний буян» наступає на... на... (ах, «Петроградское присутствие по продовольствию»!) на ... С. Єфремова 1923 року.

Перш за все про «саморекламство». Воістину: «хто б казав, а хто б і мовчав». Звичайно, дуже похвально, що Поліщук не солідаризується з думками українського інтелігента минулих років. Одне лихо, запізнився він трохи. Треба було виступати проти академіка, приблизно, тоді, коли виходив хоч би той же «Вир революції», де вміщено компліментну статтю брата цього ж академіка про цього ж В. Поліщука.

Тепер цей «виступ» трохи смішний, коли не сказати більше. Отже, не сумнівайся, Валерко, академік живе вже напередодні 1926 р. і... очевидно, того, що писав, не повторить.

Звичайно, С. Єфремов, будучи людиною старого покоління й чужого нам світогляду, вже не прийде до нас. *Тому ми й мусимо його взяти в полосу нашого уважного ідеологічного контролю.* Але контролювати його доведеться, очевидно, не Поліщуківі. Бо і справді, беручись виявляти ворожу ідеологію, а тим паче політичні реверанси, треба розумітись хоч трохи в сучасній громадській ситуації, а по-друге, не плутати реверансів із здоровими думками. Хіба чужий нам С. Єфремов не може висловити корисних для нас думок?

На наш погляд, він цілком справедливо обурюється проти «галасливих гомерів революції». Бо він же має на увазі нікого іншого, як «селядного буяна». На наш погляд, він цілком справедливо й Тичину «пхнув» на перегляд закінчення «космічного оркестру»: кінець і

справді був не до місця, хоч окремим віршем він набирає неабиякого значіння (це вже проти академіка).

І ще проти того ж академіка (але треба з головою!): він, С. Єфремов, на наш погляд, помиляється в оцінці деяких сучасних письменників. І коли ми не «кип'ятимосся», то тільки тому, що знаємо: вищезазначений академік виховувався десятки років у чужій нам ідеологічній атмосфері. Наша партія прекрасно знає ідеологічну ціну всій старій українській інтелігенції, але вона терпляче вичікує і не стільки глибокого перелому в світогляді цієї ж інтелігенції, скільки щирого й не формального, а внутрішнього й безповоротного визнання радянського устрою.

Це зовсім не значить, що ми не обійдемося без неї (старої), а це значить, що комуністична партія має великий державний розумі знає, чого вимагати. Це також зовсім не значить, що ми дозволимо розповсюджувати «Єфремівську історію» 1923 року, а це значить, що в добу мирного будівництва ми істерики «закатувати» не будемо. Хай С. Єфремов і думав колись про т. Коряка, як про «нетвердо держашогося на ногах». Тепер він мусить подумати інакше, бо об'єктивний історик молодого письменства ім'я Коряка згадає, як ім'я фундатора пролетарської літератури, як ім'я людини, що положила начало в молодій поезії.

Словом, ми ввійшли в полосу ділових буднів, і хоч скільки б галасував «сельдяной буян», життя піде своїм шляхом. Бо ж справа тут не в самому академікові: Поліщукові «ворожий» і Дорошкевич, і журнал «Червоний шлях» (за редакцією комуніста Шумського), і «Життя й революція», і ще багато імен та часописів.

В чому ж справа? А справа в тому, що всі вони не хочуть визнавати халтурного верлібру. Тут і все «саморекламство» Єфремова.

IV

Отже, беручи в «перепльот» дальшу статтю під назвою «Дутий Кумир», де «гарячий воїн революційних битв Октябрю» (militant ardent etc.) слинить П. Тичину, ми вже зарання знаємо, в чому справа.

Звичайно, поет (а за такого вважає себе й В. Поліщук) і про поета має право писати. Звичайно, кожний із нас дивиться на творчість Тичини так, як йому забажається. Але писати такі розвідки, як «Дутий Кумир», здібний тільки борзописець із жовтої преси (ти не ображайся, Валеріане, «ми тебе не хочемо підозрівати в цьому»). За такі розвідки

в культурних країнах преподносять сюрпризом єдинодушний бойкот.

Але то ж культурні країни, а ми всього на всього – хохландія, прекрасний ґрунт для хлестаковщини, смердяковщини. Отже, краще подивимось, як же розбирає наш автор П. Тичину.

Вся справа в «прем'єрстві». В. Поліщук, через свою поетичну малописьменність, гадає, що на місце «розвінчаного» Тичини законним кандидатом являється він «орден»... чи то пак «коринтський ордер», він чемпіон халтури й *succes du scandale*'ю. Тільки через це П. Тичина є і Надсон, і Чупринка, і Ігор Северянін. Але... *oleum et operam perdidit*, як каже латинське прислів'я. Даремна праця!

Павло Тичина є один із найбільших поетів сучасної європейської поезії. Коли говорити про вихід нашої сьогоднішньої літератури на західню арену, то цей розкіш можна дозволити тільки авторові «Сонячних кларнетів».

– Але почекайте! Ви ж казали: нам нічого показати Заходу?

– Тому то ми й говоримо: «дозволити». Вся трагедія в тому, що П. Тичина – національніший поет, і його твори не піддаються халтурним перекладачам. Отже, треба стикнутись із людьми високої культури, щоб ми дозволили П. Тичині вийти на «міжнародній терен».

Павло Тичина зумів поєднати глибоку думку з блискучою формою вислову. Задрипанський формаліст гадає, що вся справа в «мелодізмі» і «звукальності». В тім то й річ: не в цьому, голубе! Інакше тобі б не довелось з такою розпукою запевняти «українського читача, що його обдурено». Інакше б ти, голубе, не казав, що Тичину «чогось» (очевидно, «чомусь»? – М. Х.) вважають за одного з найкращих майстрів.

Павло Тичина постає перед нами своєю поетичною постаттю, як поет кількох періодів. І коли вся справа в «Сонячних кларнетах», то ми кажемо: Тичина першого періоду – це поет пантеїстичного світовідчуження, поет, який пізнав глибину природи й ототожнює її з початками сущого.

Звичайно, «котелковим» модникам, «петроградським писарям» од формалізму ця збірка здається відсталою, бо вони в ній бачать тільки «звукальність». А ми от кажемо: *це – зразок мистецтва.* «Дзенькі-бренькі» Чупринівські також відносяться до неї, як Поліщуківський інтелектуальний багаж до справжньої ерудиції. Коли наш друг так любить формули, то в даному разі вона буде така: $7. (65.119):v^{19}/_{47} =$ (як) звичайні штани: (до) піфагорових. Не дарма ж Поліщук так за-рапортував:

– «І тільки в тих місцях, де Тичина дає малюнки природи, можна захоплюватися творчою глибиною самої природи, але, звичайно, не “мудрістю” поета».

От вам приклад Поліщуківської логіки. Коли «сельдяной буян» «захоплюється глибиною природи» в процесі читання Тичининих творів, то, очевидно, цю глибину й передала йому мудрість названого поета. Це так ясно, що навіть дитина не буде сумніватися в цьому. Хто ж сумнівається – той тільки показує своє безсилля.

А втім, візьмім Поліщуківський, так би мовити, справжній «*формалістичний*» екскурс у Тичинівську поезію. Вийде так: все застаріле – і епітети, і звороти, і ямби. Але оскільки формалістична ерудиція «коринтського ордера» найсвіжішої (зовсім не застарілої), так би мовити, вчорашньої «нахватки», остільки й маємо такі «шедеври» неохатянського опоязівства:

– «Ось ті епітети в своїй бідності: весна запашна, сизокрилыми голубками, тепле сяйво, вино червоне» і т. д.

Що значить «бідність епітетів», шановний «воїне»? Коли б товариш «ахтанабіль» уважніш почитав цих же опоязівців, то він би узнав од них, що цей термін має *умовне* значення. Перш за все, не кожний поет робить наголос на імажинізм, а по-друге, кожне слово, хоч (за законом т. з. «самоодштовхування») і сходить у певні періоди з поетичного горизонту, але це зовсім не значить, що воно ніколи не відродиться. «Запашний» і «червоний» в один час фігурують, як поетичні елементи, в другий – це прозаїзми й шаблон. Будемо говорити «матеріалістичною мовою». Коли Поліщук у дні мирного будівництва республіки, галасуючи про «панство», *заднім числом* називає його «блювотною мерзотою», то це прозаїзми й застарілий шаблон. «Блювотний», очевидно, треба було вживати вісім років назад. І, навпаки, Тичинівські епітети «запашний» і «червоний» у свій час були *поезією і багатством, так ми їх відчуваємо й зараз* (прик., Байрон, Пушкін і т. д.). Отже, заднім числом «червонити» не можна. І не треба ще перелічувати Тичинівську «церковщину» («голуб-дух», «благовісні» і т. д.). Звичайно, праця «тета» вдячна. Але оскільки вона ніякого відношення не має до поезики (це вже справа соціології), то ми радимо «гарячому воїнові» («*militant ardent*» etc) перелічити ще всю «церковщину» Тараса Шевченка, Лесі Українки та Івана Франка.

На жаль, ми не маємо можливості (брак місця), детальніш зупинитись на «неохатянським» формалізмі, не маємо можливості розповісти про всю глибину і блискучу формальну досконалість таких речей,

як «космічний оркестр» або «псалом залізу». Але ми не можемо не навести найсильніших місць Поліщука:

– «Навіть у звукові ми хочемо Вагнера, а нам дають Мендельсона. Взяти б хоч цей вірш: “Вітер, – не вітер – буря”. Це, звичайно, революція і, звичайно, вона “трощить, ламає (який шаблон! – В. П.) і плакатне ‘мільйон мільйонів мускулястих рук’”».

Цей мальчонка, який стільки ж розуміється в Мендельсоні, скільки й в архітектурі (до речі, йому зовсім бракує музичного слуху, як і відомому андреевському героєві), – він таки вміє брати на «арапа». Як же: він «не плакатний». Але не наливай, голубе, не повіримо! І налітаєш ти саме на «вітер» тому, що цей твір є один із найдосконаліших творів сучасності. – А втім, візьмімо другий зразок «критики».

В магазині Кнопа
виставлена жо
втая перчатка...

Це на Тичинівське: «на хмарах хмуриє сонце знов осінній ві» – Як вам це подобається? Чи не відчуваєте ви тут жовтої смердяковщини? А я-я-я-я-я!

Отже, не «динамічний верліброст» «розвінчає» великого поета. Той П. Тичина, який упевнено йде до вершин своєї поетичної досконалості, який зараз переживає період великих полотен, не по плечу «нашому другу». Хай же галасує собі під ніс «гомер революції» – то нічого: його галас (ми цілком погоджуємося з академіком С. Єфремовим) у ретроспекції «стане за маленький і малопомітний епізод».

V

Тут ми підійшли до останнього розділу Поліщуківської брошури, що його навряд чи прочитає хто, але він, цей розділ, у нашому плані відіграє мало не найголовнішу роль. Оскільки в цю галімацію втягнуто марксизм, оскільки її проповідується серед студентства комуністичного університету, остільки ми не маємо права мовчати.

По суті, – це найпікантніший розділ зі всієї брошури. Називається він так: «До марксівської поетики». Це саме той розділ, в якому «петербурзький писар», розв’язно показуючи свою вченість, остаточно нас переконує, що «коринтський ордер» не є друкарська помилка, а таки справді «ахтанабіль». Коли б нам редакція віддала весь вістянський додаток, од «твору» не залишилось би й вогкої плями. Але оскільки

нас обмежено, ми подбаємо доказати хоч би ту просту істину, що таких «теоретиків» не можна і близько підпускати до молоді.

Перш за все назва розділу: «До марксівської поетики». Як вам подобається? Га? «Марксівська поетика!» Тут «динамічний верлібр» із місця в кар'єр показав свою подвійну неписьменність: і поетичну, і ту ж марксівську. «Петербурзького писаря» збентежила, очевидно, наша «марксистська естетика». Але ж дві «великих адеських різниці». *Естетика є відділ філософії, а поетика, поетика всього на всього теорія поетичного слова. Як не може бути марксівського чоботарства чи то кравецтва, так не може бути й марксівської поетики. Коли російський формалізм робить ухил в ідеалізм, то не в сфері поетики, а в сфері естетики.* Саме тому ми й підкреслюємо завжди: ми не проти «опоязівської» поетики, а ми проти їхньої естетики.

Звичайно, ці тонкощі не кожний громадянин здібний зрозуміти. Але коли цього не розуміє лектор комуніверситету, то тут уже не «фе», а треба його гнати відтіля, і то «в тришия» (ти, Валеріяне, не ображайся, «ми тебе не хочемо підозрівати в цьому»).

Як бачите, сама вже назва розділу визначає його зміст. Але що ж В. Поліщук хоче додати «до» цієї «марксівської поетики»... чи то пак «коринтського ордеру»?

Утворив він свою теорію по таких книжках: Тинянов – «Проблема стихотворного язика» і Томашевський – «Наука о литературе». Можливо, використовував Брюсова й Шенгелі. Що ж до Вільдрака і Дюамеля, то хоч «сельдяной буян» і називає їхню роботу «теорією вільного віршу», але це, по суті, «теория вольного стиха» в російському перекладі Шершеневича. Це ми говоримо для того, щоб читачі не сумнівались: «теорію» утворено по російських і відомих нам джерелах. Ця «теорія» всього на всього... «ахтанабіль» од культурного російського формалізму й до європейської «передової мислі» вона ніякого не має відношення, хоч би тому, що «автор» «не силен в чужестранних языках». Мало того, В. Поліщук, як видно, не читав і Сергія Боброва, і «символізм» Белого. Отже, коли він після зачитання, нашого памфлету не спалить або не віднесе своєї «теорії» в одно із «вузькоутилітарних» місць, хай звернеться до нас: ми йому розкажемо, що в цих книжках написано. Бо і справді, їх тепер на ринкові нема.

Коли ми уважніш перечитаємо цей розділ, то побачимо, що всю «теорію» утворено, щоб доказати: Поліщук – верліброст, а верлібр альфа й омега всього сущого. Цебто, коли б автор був трохи грамотніший, можна було б сказати: «О, друже, ти фетишизуєш окремі сторо-

ни процесу», цебто впадаєш в ідеалізм. Але оскільки ми в даному разі маємо «марксівську поетику», то... все це зводиться до «зеленого оселедця». Єсть така вірменська загадка: «Висить, пищить, зелене». – «Що ж то має бути?» – «Як що? – оселедець!» «Чому ж він зелений?» – «Я його пофарбував». – «Чому ж він пищить?» – «Як чому? – щоб не одгадали».

– «Дійсно всеохоплюючим поняттям, – пише Поліщук, – є ритм, цебто повторення певних груп звуків, і коли величини тих груп будуть відноситись поміж собою, як 1:1:1 і т. д., то це буде метр, тоді як ритм носить у собі величини ритмічних груп, які між собою в більшості не змірні, як напр[иклад], 1 (3): 1:1, (23 45): $4^7/_{16} \cdot v^2$ » і т. д.

Чи не злякала вас ця «формула»? От де виша математика. Правда? Що там плужанин – і «олімпієць» злякається! Правда? Шкода тільки, що Поліщук не живе на задрипанках, бо тут ми цю «формулу» називаємо «зеленим оселедцем». І справді, що таке метр? – Віршовий розмір, – відповідає учень третьої групи, – стопа, як сказано в грецько-латинській науці про вірш. – Ну, скажи приклади? – Ямб, хорей, дактиль і т. д. – Що ж тоді – ритм? – Це є такт, правильна зміна підвишень та знижень звуку. – Отже, метр не те ж саме, що ритм? – Звичайно, ні, – відповідає, усміхаючись, учень третьої групи.

– Навіщо ж тоді наш «автор» ломиться в одчинені двері? – А хіба не знаєте? Щоб форснути арифметикою і елементарною алгеброю. – Навіщо ж тоді він із зрозумілих речей робить «зеленого оселедця»? – А хіба не знаєте? Треба забити молоді памороки. (До речі, хай не лякаються товариші плужани! Такі цифри, як 1 (2345...) або v^2 і т. д., фігурують «для пуццей важности». Можна з таким же поспіхом узяти й до тієї ж формули приложити (правда, Валеріяне?) і 19, (0817...) і $v^4/_{2} + 0.(0000001...)$).

От вам зразок вищої математики шановного «петроградського писаря». Те ж саме можна сказати і про алгебру з першої статті, що до неї ми обіцяли повернутись. Саме:

$$\frac{e+a}{2}$$

Це мусить бути доказом того, що «асонанс психологічно приємніший за риму».

«Друже милий!» Не можна ж тільки те і знати: плиг! плиг! од «зеленого оселедця» до «парикмахерського» тлумачення законів мистецтва! Існування асонансу й рими знову ж таки виходить із основного принципу «самоодштовхування». П'ять років тому асонанс був

приємний для вуха, а сьогодні приємніш рима. Прийде час, коли асо-нанс знову відвоює собі позиції.

– «Динамічність твору, – пише далі Поліщук, – полягає в тому, що для передачі почування від творця до людей приймаючих, виявляється мистецькими засобами духовного напруження в експресивній формі ритму, евфонії, образів, сюжету та ідей, маючи завданням дати гармонійний синтез усіх творчих засобів, технічних здобутків та наукового знання й пам'ятаючи за Плехановим і Белінським, що мистецтво є споглядання ідеї в образі».

Ах, боже мій! Яка галімаття! Яка схоластика! Яке «парикмахерство»! Ми вже не будемо говорити про кострубатість фрази, про Белінсько-го та Плеханова, що їх зовсім не до речі втиснуто в цей «крупник із трескою». Ми тільки хочемо запитати читачів: хіба лише «динамісти» «мають завдання дати гармонійний синтез усіх творчих засобів»? *Це ж завдання кожного поета «от Ромула до наших дней».* «Сельдяной буян» дещо чув про німецький експресіонізм: відцїля і буря в склянці. Що ж до «наукового знання та технічних здобутків», то... самі бачите – Поліщук.

Далі слід було б зупинитись ще на «здвигології», вичитаній з Кручениха, але через брак місця скажемо тільки:

– «Воно, конешно», поетична лексика створюється різними шляхами, але вряд чи зрозуміє її наш лектор... і навряд, щоб колись таке словечко, як «угробило», зробилось поетичним в українській поезії. Тут справа в Поліщуківій малописьменності: ніколи чужоземне слово (а «угробило» чужоземне) не буде поетичним знароддям.

VI

Отже, перейдімо до останнього моменту. Це – верлібр. Звичайно, верлібр не поганий вірш (читай хочби Тичинівський – «Вітер, не вітер – буря»), але при чому тут «коринтський ордер»? *Доводимо до загального відомо: Поліщук пише не верлібром, а звичайною прозою і то поганою.* Ви зверніть увагу на таке явище: В. Поліщука ніхто й ніде не хоче читати. Чому? Тому, що його Пилипенко видає? Тому що верлібром? Боже борони: Верхарна, наприклад, справжнього верлібриста (його, до речі, чомусь зовсім не згадує «автор») перекладено на всі мови. Очевидно, тут справа не в цьому. А справа от у чому: *Верхарн прийшов до верлібру через глибоку культуру класичного вірша,* а В. Поліщук, коли ви загадаєте йому написати якогось сонета, то

тільки поморгає віями. І Зеров не проти верлібру (див. його переклад Дюамеля), *але він, як і ми, проти неущтв*. Для справжнього верлібриста Верхарна не потрібна була схоластична «теорія хвиляд», в якій і сам «сельдяной буян» мало розуміється. Замість писати спеціальну для виправдання своєї слабенької прози «парикмахерську» «теорію», написав би, друже, гарного сонета, переконав би нас, що й ти прийшов до верлібру через глибоку культуру класичного вірша. Тоді б і не доводилося протиречити самому собі: один раз ти кричиш: і «ямби й верлібр – все гарно й потрібно, головне ідеологія», а два рази галасуєш, що тільки верлібр спасе революцію.

Словом, «ахтанабіля» сучасності зв'язано з індустрією:

– «Цей новий ритм у поезії, який зараз носить назву верлібру, з'явився найраніш в Америці – Уїтмен». Виходить, що законодавець літературних форм – Франція – віддала першенство відчуження поетичного разом з індустрією – Америці. Це дуже характерно.

Звичайно, воно може й характерно, може щось і «виходить», та тільки «виходить»... «марксівська поетика»... чи то пак «коринтський ордер». Справа в тому, що В. Поліщук, цей претензійний «військовий фєршал», і досі не знає, де найраніш з'явився верлібр. А з'явився він найраніш от де:

– В древне-єврейській і взагалі східній поезії, яка ніякого відношення не мала ні до Америки, ні до індустрії, ні до сучасної революції.

І потім, хіба для Америки Уїтмен характерний? А чи не чув ти, друже, про Джека Лондона і його «волошки»? І потім, хіба тільки і світу індустріального, що Нью-Йорк? Хіба в Англії, де випущено перший паротяг (тільки не 1875 року, ти помиляєшся, хоч і переконаєш нас декілька разів, а 1825-му), нема цієї грандіозної індустрії? *Так чому ж тоді англійські поети нехтують верлібром?* І потім, коли говорити про нові часи, то чи не Верлен був першим поетом, який зламав вірша? Га? От тобі й «економічна структура сучасності»!.. (ти не ображайся, Валеріяне, «ми тебе не хочемо підозрівати в цьому»). І потім, взагалі даремно галасуєш ти, друже! Коли і згодитись із тобою, що «найкращі представники сучасної поезії є верлібристи» то, по-перше, ти до них ніякого не маєш відношення, по-друге, ці «найкращі» досі не висунули сильного поета, по-третє, деякі з них (хоч би той же Бехер) плюнули на верлібр і перейшли... на звичайні оповідання.

І тому, хоч скільки б свистів «наш лектор», що «верлібр іде поруч із найбільшою революційністю і знає, і любить значіння індустрії, – ми думаємо: militant ardent'etc. І ще ми думаємо: це також «своєрідне»

сполучення вимушеної фетишизації з неуттвом. Бо і справді: єсть моменти в історії поезії, коли відкидалися не тільки рими чи то ямби, а й *розпадався зовсім вірш*. Так було, скажемо, в IV віці після Різдва Христового в Римі. І розпадався він не тому, що в IV віці була велика індустрія, а тому, що він кінчав певний цикл свого розвитку в тому чи іншому (соціальному чи національному) офарбленні. *Європейський верлібр останніх років теж знаменує собою певний розпад вірша*. І тільки! І коли в тій же Франції цей же верлібр жевріє, *то його підтримує розпад старого суспільства, деструктивний період соціального зросту*. Ми ж переживаємо період конструктивного зросту, і в нас *верлібр на деякий час (і можливо не на малий) зникне з горизонту*. Бо ж коли ми підійдемо до суті самого верлібру, то побачимо: оскільки це – дитина імпресіонізму, остільки він і мусить страждати на спадкові хвороби. На що хворів імпресіонізм – ми знаємо: включно до словесного онанізму.

Так стоїть справа з верлібром. Що ж до «теорії хвиляд», до цієї вимушеної схоластики, бездарно й «по-коринтськи» зфабрикованої на основі вищезазначених книг, то треба ще раз пошкодувати, що нам не хочуть давати всього «вістянського» додатку. Отже, скажемо, всі ці «середні» «математичні» під жирним шрифтом... не більше, як «ордер». Для Остапа Вишні, до речі, тут прекрасний матеріал. От вам зразок:

– «Марсельеза й Інтернаціонал, як пісні підйому й наступу, що характеризують і доби підйомів – ямбічні».

Словом, мальчонка агітує за ямбічність, як за революційний розмір. І коли він потім забуває про це, то ми тут зовсім не при чому:

«В. Поліщук, щоб давати ритм наступу (чи не на С. Єфремова? – М. Х.), почав писати верлібром. Якраз неокласик Рильський пересадив ямби поляків і Пушкіна, Зеров – латинців».

Як бачите, тут уже ямб не є вже ознакою «підйому й наступу». Словом, – «крой Ванька – бога нет!». Стіна біла? Біла! Стіна чорна? Чорна! Так би мовити марксистська діалектика... чи то пак «поетика».

Або дивіться ще на «мої спостереження»: «звуки «и» та «ы» одного порядку за артикуляцією з «г» та «h». – Правда, геніальні «спостереження»? Ну, якже: не дарма ж Поліщук відчуває себе Колумбом! Або ще такі «перлини»: «коли хвиляди в першому рядку будуть: перша – А, друга – В, а в другому: перша – С, друга – D, то формула виразиться так: – А:В = С:D. Звичайно, можна й так зрівняти: – А:С = В:D».

Як це вам подобається?.. А нумо, шановний лекторе, скажи нам, чи не можна ще й так зробити: – В:D = А:С? Можна, каже нам друг. – А, може, можна ще який-небудь? – Можна! – відповідає він же. – Ну, і

слава богу, скажемо ми. Але при чому тут «Вільдрак і Дюамель із 22 і 26 сторінки» невідомо якого тексту і очевидно (без усякого сумніву!) Вадима Шершеневича? Ну? Або візьміть ще цей «перл». Привівши уривок зі своєї «Європи на вулкані»: «Гей ви, слиняві (от лихо, як йому подобається ця слина! – М. Х.), що писком і піском плазуєте до сучасних днів, хіба ви не бачите сьогоднішніх велетнів історії» (цебто Поліщука, – М. Х.), – він подає такого «формалістичного коментаря»:

– «Хвиляди четвертого рядка притьмовані (по-рос. замедлены). Вони якраз тим повільнішим загальмованим темпом виявляють урочистість і шану, яку автор хотів оддати «велетням історії». Тут маємо й випадок тропа, коли за одним заходом в'яжуться різні поняття: «плазуєте писком» (зневажливо лицем) і піском – шляхом піскуватим, брудним».

Так що ви скажете на цей коментарій? Чи переконав вас В. Поліщук, що він своїм слинявим віршем «відає шану велетням історії»? (Ах, militant ardent etc.!). Нас він, накажи мене бог, не переконав, *бо піскуватий шлях ніколи не бував брудним*.

В такому дусі написано всю «марксівську поетику»... чи то пак коринтського ордера. Але весь жах у тому, що таку от галіматтію проповідується серед нашої молоді (в брошурі так і написано: «лекції-бесіди Валеріяна Поліщука в комуністичному університеті»). Отже, ми гадаємо: треба негайно покінчити з цим непорозумінням і з цією хлестаковщиною. *Жук, хоч і сидить він на троянді, – все одно жук!* В протилежному разі ми наробимо безграмотних «сельданих буянів», які будуть нам варити верлібр із «трескою».

«Тепер кілька слів по-товариському». Товарищу Валеріяне! писав ти колись добрі *пересічні* вірші, але тебе збентежив Филипченко і... манія величчя. Покинь їх, друже! Коли тебе колись тов. Лейтес порівнював із вищеназваним російським поетом, то це ж було «яхидство»: для Лейтеса Филипченко – завжди «посредственность». Не думай також, що, пробувши 2 місяці в Європі, ти пізнав «образованість». Омана це, голубе! Приборкай себе, друже, як і ми себе приборкали, *і йди на технічну виучку до Зерова*. Може, з тебе ще щось *пересічне* й вийде, але в тому разі, коли ти послушаєш нас. Покинь також писати свої безграмотні «теорії», а краще сідай за книгу й серйозно повчись. От тобі наша порада.

А коли ти не послушаєш нас (повір нам!), життя (а з ним жартувати небезпечно) упевненим рухом викине тебе навіть із того останнього закутка, що зветься «видавництвом автора».

Амінь.

Р. С. Цього памфлета написано було для вісянського додатку. «К[ультура] і п[обут]» і взято його для «Ч[ервоного] ш[ляху]», здається, на другий день після виходу Поліщукової брошури, цебто місяць тому. Не так давно в приватній розмові мені подали двоє «яхидних» запитань, які, очевидно, цікавлять і широкого читача. Отже, коротенький діалог.

– Ставите ви «сельдяного буяна» на своє місце цілком по заслугі. Але от що, тов. Хвильовий, як це так сталося, що «утробленому» сьогодні Поліщукові ви вчора (цебто кілька років тому) склали панегірик? Конкретно: чи не писали ви хвалебної рецензії на поему «Ленін» і статті під назвою: «Перші соняшні вибухи»?

– Охо-хо-хо-хо! Писав, дорогий читачу. Йй-богу, писав! Перша замітка під моїм прізвиськом, друга – під псевдонімом, який, до речі, розшифрував «молодий учений», що «натискає» на Поліщукову «ручку». Мало того, в той час, коли «сельдяного буяна» хотіли «утробити» (точнісінько так, як він сьогодні намагається завжди коректних неокласиків), аз, грішний, був його першим і найретельнішим «ходатаєм»... Охо-хо-хо-хо!

– Чому ви так зіздаєте? Мабуть, приперчило трохи? Га?

– Йй-богу, приперчило, та... не з того боку. Перечитав оце свої позаторішні статті й подумав: Боже мій, яких-небудь 4,5 років – і така безодня! От коли слід було б мене вилаяти... Але я говорю про стиль, про кострубатість своєї патетичної фрази – і тільки! Щодо решти, до оцінки творчості В. Поліщука, то вона, ця оцінка, ще раз підкреслює, що я стою на правдивому шляху. І справді: знав я, з ким маю діло? Знав! По-перше, я знав, що «сельдяной буян» має нахил до халтури (так я тоді й написав: «такі вірші, як «Градація», ми не пропонували б авторові вмщати у збірку»). По-друге, я знав, що динамічний верлібрис уміє чужий вірш видати за свій (так я тоді й писав: «не гарно», не слід використовувати так безпардонно Еренбурга, того самого, що «Шаксе-ваксей»). По-третє, я знав, що «коринтський ордер» не має «викристалізованої ідеології», про це теж було написано в тій же статті. Але навіщо ж я все-таки вихваляв його? Ах, друзі мої! Я був би страшенним наївняком, коли б інакше робив. По-перше, Поліщук був добрим пересічним поетом, який подавав надії і саме в часи народження українського пролетарського мистецтва й напруженої боротьби за нього. А «на безриб'ї і рак риба», як відомо. По-друге й головне, він був (хотів чи не хотів цього) в боротьбі за це мистецтво маленьким гвинтиком і не стільки поетичним, скільки політичним, якого треба

було берегти й підтримувати. І коли цього гвинтика «слинила» петлю-рівщина за зраду або теж саме робили з ним русотяпи «Пупишкіни», то що я мав діяти? Я мусів кричати, рекомендувати цього гвинтика, як грандіозну махіну. І коли це не пішло на користь В. Поліщукові, то (я глибоко переконаний!) наше мистецтво в усякому разі не програло.

Років через 50-60 у своїх мемуарах я ще згадаю цей героїчний час, а поки що да простить мені св. Аполлон, син Зевса й Лети: тоді я інакше не міг робити, бо я був не тільки літератором, але і трохи розумівся в політиці. І коли вас не задовольняє моя тактика, то прошу на моє місце. Роботи й тепер не мало: по-перше, треба доконати militant ardent'овщину, по-друге, ще довго доведеться доказувати «хохлам», що велика пролетарська революція не для того передала нам культурні огнища, щоб ми їх загопачили.

– Ну, добре! Далі піде, очевидно, лірика. Припустім, ви робили тактичні кроки (ну й тактика!). Тоді друге «яхидне» запитання. Хіхікаєте ви з хлестаковщини «гарячого воїна» гарно, а от на себе й не подивитесь! Чи не ви це й досі працюєте, за хрестоматією Плевака, на паровозобудівельному заводі? Га? От вам і «економічна структура сучасності»!

– «Яхидне» запитання!.. Шкода тільки, що його треба адресувати до шановного професора Плевака. Бо і справді: не пошкодило б історикові літератури зробити публічне спростовання (тим паче, що я йому вже про це говорив) і публічно визнати, що *вся його замітка про мене є продукт хрестоматійної фантазії* (за винятком року й місця народження). А то і справді будуть курчата сміятись і з мене, і з професора. Біля станка я дійсно працював, але це було 1923 року і до революції. Кажуть, моя біографія дуже цікава (от якби до неї дорвався «сельдяной буян!»), але – на militant aredent'овщину вона, здається, не слабує.

– Ловко! Викрутився! Ну, нате ж вам за це ордена..! чи то пак «коринтського ордера» і звання чемпіона полеміки. Тепер я бачу, що не всякий «авангард» є авангард, і ще я бачу: «сельдяной буян», вискочивши з конопель, в боротьбі двох сил буде грати роль «петрушки», якого подбають використати не тільки «органони», але і звичайнісінькі темні сили. Словом, ясно. Тепер десерт: чи не скажете ви хоч два слова про молодих «вчених», які «натискають» на Поліщукову «ручку»?

– Ви маєте на увазі Ів. Капустянського?.. Знаменитий учений! Шкода тільки, що він і досі не знає, хто цей дядя-псевдонім і як із ним поводяться. Словом, гарний учений і подає великі надії. Вірю, що з такою наукою ми підемо дуже й дуже далеко. Словом, credo, quia absurdum est.

П. Р. С. Фу, аж втомився, корегуючи «гранки». Така халепа з цими статтями – прямо біда: «ручка» труситься до лірики, а життя «натискає» на публіцистику. От і зараз кортить ще два слова сказати (пробачте, Миколо Григоровичу!). Справа в тому, що ми мусимо констатувати дуже приємний факт: *наш памфлет уже зробив своє діло.*

Через кілька день після виходу 12 числа «Ч. ш.», де вміщено було «анахтанабіля» сучасності, В. Поліщук видрукував вірша «Ейфелева башта», в якому вже робить спробу написати сонета. Спроба, правда, не зовсім удала, але у всякому разі – прогрес! «Из искры возгорится пламя»; можливо, ця спроба й поведе нашого верлібриста через культуру класичного вірша до *справжнього* верлібру... Дай, боже! і допоможи ще йому, боже, побороти в собі себелюбство, і постав перед ним, боже, якусь церобкоповську плювательницю: хай плює на здоров'ячко. Бо чим же винні Зеров і Рильський, що йому так багато слини в роті?

З великою приємністю ми констатуємо й такий факт: «гарячий воїн» не цурається вже і Тичинівської «церковщини». То нічого, що він поруч свого «сонета» видрукував (очевидно, виправдуючи себе) «наплювательський» вірш Маяковського, то нічого, що він переборщив трохи «опахалами», – то нічого! Надалі наш верлібрист *найде* міру своїй «церковщині»; що ж до Маяковського, то він побачить, що цей поет не тільки плює, але вже й тоскує за «облаком в штанах» («мне бы покончить жизнь в штанах, в которых начал»).

Словом, от вам зразки тієї «церковщини», до якої вже йде Поліщук: «немов *святий огонь* донести в хату треба», «мов темним *омофором* мене укрити», «як юна божа мати», «на жертву вечерову», «як ласка *мадонни*», «вже колишуть своїм *опахалом*», «я *молюся* за всіх», «*воскрешаю* вас» і т. д., і т. п. etc.

Правда, букетик? От що значить памфлет: не встиг видрукувати, як уже й наслідки! Це я взяв, до речі, з «Радіо в житах», з тієї збірки, яку й написано «свідомо», оце недавно... цими днями. От тобі й «коринтський ордер»!

– Ви говорите «коринтський ордер»?.. А все-таки справді: невже не можна сказати ордер? Ну, покиньте, нарешті, своє «яхідство» Миколо Григоровичу! Боже мій, скільки у вас тієї злоби до тих людей! Ая-я-я-я-я-я!

– Ах, дорогий читачу, нічого не зробиш: така вже мені злоба до тих людей. Як підскочє «поверхурочний», так і закипить «в нутре». От і зараз: їй-богу, «мілітан» вивозе! Не будь його – весь ефект пропав би. Латинський «орден» у французів, звичайно, переходить в «ордер»,

але в нас останній звучить все-таки, як «ахтанабіль». Бо і справді, що ви покажете касирові, коли вам треба одержати «поверхурочні за 90 з лишком години»? Ордера чи орден? Очевидно, ордера, наказу. Тепер уявіть, що «залізобетонна» колона теж зветься «ордером». Ви берете цю колону й несете до касира. Касир здивований і пропонує назвати її «орденом». Тоді ви з горя випиваєте пляшку сороковки й намагаєтесь повісити цього «залізобетонного» «ордена» на свої груди. Це вам не вдається, і ви кричите:

– До чорта ордени й ордери! Хай буде «коринтська» колона!

Це, звичайно, каламбур, але я, як апологет пуризму, рішуче повстаю проти всякої... претенсійності.

АПОЛОГЕТИ ПИСАРИЗМУ

I. ДО ПРОБЛЕМ КУЛЬТУРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Здається, Гінденбург сказав: «Стратегія – річ велика, але той пере-
може, кому будуть міцніші нерви». Це – так. Це – як правило. І ми це
завжди пам'ятаємо. Отже, і тепер, коли нашу фортецю атакують з
кількох боків, коли ми навіть не встигаємо відповідати на всі ті чис-
топлотні й нечистоплотні брошури й статті, що ними обстрілюють
нас, – тепер ми, як-то кажуть, беремо себе в руки і спокійно продов-
жуємо наступ.

По-перше, не треба повторюватись, по-друге, не треба чіпати
дрібничок. *Треба бити в саму суть*. Ми підійшли до того відповідаль-
ного моменту, коли боротьба на літературному фронті вступає в нову
фазу свого розвитку і набирає суто політичного характеру. В той час,
як в Росії аналогічна дискусія допіру розпочинається (див. останні
числа «Журналіста» й «Красной нови»), на Україні, в силу багатьох
причин, вона підійшла вже до одного із своїх логічних етапів. Отже,
зробимо деякі висновки.

Почнемо з пана Донцова, з того самого Донцова, що, як відомо,
найрозумніший і найпослідовніший серед українських фашистів.
Спитаймо його, як він дивиться на сьогоднішні пертурбації на Вели-
кій Україні.

«Ми маємо очі, звернені на Схід. Та не бачимо зовсім нічого, окрім
“фактів”, нових (...?) молдавських республік тощо, себто лише прояви
офіційного життя знаходять у нас відгомін. А шкода! Бо те, що те-
пер *укрите* (курсив наш) на тамтім березі (на радянському себто), сто-
разів цікавіш від усяких українізацій. Маємо діло з духовним здвигом
серед українства, глибоким і вагітним необчисленими наслідками»
(підкреслення автора).

Так пише пан Донцов у своїй останній статті «Українсько-совітські
псевдоморфози», що з неї так вдало, аж плакати хочеться (про це пого-
воримо далі), цитує наша добра й хороша голова з київського «Плуту».

Виходить, ми не помилились. Оббиваючи пороги ЦК Компартії і
притягуючи його увагу до цього самого «здвигу», ми, по суті, викону-
вали партнагрузку. Отже, будьмо на сторожі! – caveant consules! –
скрикнуть і ідеологи масовізму, які «завсегда хочуть показати свою
образованість» і завжди попадають пальцем в небо (пригадаймо хоч
би оте знамените «*horribile dictum*» – з «першого шмата»).

Але, може, ми все-таки помиляємось? Може, Донцов, стежачи за нами з «прекрасного дальюка», прибiльшив трохи? Може, ми ще не підійшли до того логічного етапу, що про нього ми згадали вище?

На всі ці запитання відповідає нам «другий шмат дискусійної відповіді», написаний тов. Пилипенком і вміщений в трьох номерах «Культури і побуту». Коли «перший шмат» можна було назвати шматом гнилої ковбаси (висловлюючись різко), то другий має характер чіткого меморандума, поданого вмілою (коли взяти на увагу нашу малокультурність) і рішучою рукою. З нього ми й довідуємось, що ніхто з нас не помиляється – ні ми, ні Донцов. Небезпека росте і набирає своїх логічних розмірів. Той неприхований куркулячий цинізм, який хитренько наглядає з останньої статті тов. Пилипенка, говорить, що лідерові селянського масовізму треба трохи полікуватись і залишити, хоч би на деякий час, літературну арену. В протилежному разі він зовсім зіб'є з пантелику молодь і поведе її до провалля. Єсть два ухили: один – в махаївщину, другий – в куркулізм. В умовах української дійсності перший із ухилів майже не знаходить ґрунту. Зате другий – завжди й хутко може розквітнути. І... він уже цвіте.

Кожний із активних громадян нашої республіки, як говорить елементарна політграмота, одбиває настрої певних соціальних класів чи то прослойок. Але скільки політичну активність в умовах диктатури пролетаріату може виявити вовсю, до откazu тільки пролетаріат, стільки інші класи і прослойки шукають виходу своїй політичній активності через представників цього ж пролетаріату. Одного прекрасного ранку кожний із нас, комуністів, може опинитися в ролі представника зовсім не того класу, який він хоче репрезентувати. І в цьому, до речі, нічого нема дивного: всі ми – звичайні люди, а епоха наша надзвичайно складна. Треба тільки своєчасно поставити діагноз і в останній момент припинити рух вібріонів, що з'їдають те чи інше тіло. В даному разі останній момент ми розуміємо саме сьогодні, коли тов. Пилипенко, несвідомо одбиваючи настрої столипінських «отрубів», показав уже нам, як виріс за час непу куркуль і як ми мусимо реагувати на його вимоги.

Отже, наша дискусія йшла по правдивому шляху. Вона вперше почала в'ясняти ті сховані соціальні процеси, які породжено було непом на Україні, бо вона примусила кожну із сторін висловитись до кінця. Даремно галасували і галасують деякі люди: «припиняйте лайку». В тім-то й річ – не лайка це! Це сутичка двох соціальних сил, що про них ми вже писали. Звичайно, тут не без особистих гонорів, але –

що робити! – так завжди було і так завжди буде. Принципові розходження ніколи не уникали дрібного себелюбства, і це, коли хочете, цілком природно. Дискусію ведуть люди, а «людина є людина», як говорить персонаж із «Санаторійної зони», присвяченої Пилипенкові.

Як відомо, і наша боротьба почалася з того, що якийсь «енко» вилаяв поему «Я». Наш друг Хвильовий «образився» й пішов у контра-таку. Спалахнула баталія. Чим вона скінчиться – поки що невідомо. Але, підсумовуючи, треба сказати: з першої завзятої сутички вийшли переможцями ми. Це констатують два таких приємних факти. Перший – наш особистий гонор примусив вийти на чисту воду, так би мовити, підсвідомі і – тим самим – закулісні думки наших супротивників (про ці думки річ буде далі), другий – той же особистий гонор привів деяких «бійців» стривоженої просвіти до стану цілковитої розгубленості. Це посвідчує хоч би та ж кримінальна справа з літератором Миколою Хвильовим, особою темною і таємною (про цю «кримінальну справу» ми будемо говорити в другому розділі).

А втім, «прошу пробачення в читачів (рефрен Пилипенків) за цей полемічний відступ і вертаю до теми».

Вже в першій своїй статті в «Камо грядеши» ми підкреслювали класовий характер наших розходжень, висунувши тезу про Європу й про-світу і заявивши в тій же статті, що пора вже нам подумати про наслідки українізації і про ідеологічні впливи куркульні. Така постановка питання страшенно не подобалась тов. Пилипенкові, бо вона примушувала його висловитись до кінця. Він же цього не хотів, і зовсім не «через надзвичайну цнотливість того часу» (як це він пише у своєму «другому шматі»), часи ці були для всіх нас однакові, а тому що розумів: сказати щось про мистецтво – нема пороху, сказати ж щось певне про ідеологічний зміст наших суперечок – небезпечно. Він інстинктивно відчував, що послідовність може привести його до несподіваних висновків. Так він і написав напередодні випуску свого знаменитого меморандуму: «Отож, кінчаючи, чую неминучу поразку. Може, на другий раз краще витанцюється. Цей шмат щось не тее, і все класи та класи. Обридло...»

«На другий раз» «витанцювалось», але витанцювалась, як ми побачимо далі, своєрідна програма, що її ми так довго чекали. Саме так і мусило бути: «література є свічадо, в яким тремтить ритм національної душі», – говорить пан Донцов і говорить цілком справедливо. Отже, коли ми внесемо до цієї формули свої корективи (мовляв, ця душа не є вже моноліт), то вийде, що кожна частина, поділившись, затремтіла

по-своєму. І наше завдання – пильно спостерігати всі ці тремтіння і не довіряти їм навіть тоді, коли вони одного, хоч би й комуністичного, походження. Тут відповідь дуплетом: і Щупакові, і Пилипенкові, які гніваються, що їх Хвильовий криє «матом» (очевидно, заслужили, друзі!). І коли він не криє тим же «матом» хоч би того ж Донцова, то, мабуть, зовсім не тому, що останній сказав йому кілька компліментів. Тут «характерність» дуже простенька: коли треба буде і будуть на те можливості – будьте покійні, – ми найдемо місце не одному пану Донцову у «штабі Духоніна», але ми також уміємо й поважати розумних ворогів.

А втім, до справи. Всю нашу енергію присвяtimo сьогодні трьом: С. Пилипенкові, С. Щупакові і К. Буровієві. Оскільки ж тов. Пилипенко є все-таки центром всього цього руху, – перше слово йому й про нього.

II. ЩО Ж ТАКЕ МИСТЕЦТВО?

В вопросах, касающихся развития идеологии самые лучшие знатоки экономической структуры общества окажутся подчас бессильными, если не будут обладать некоторым особым дарованием, именно художественным чутьем.

Г. Плеханов

Назва статті така: «Проблема організації літературних сил. Другий шмат (чому не клопоть або галушка? – М. Х.) дискусійної відповіді». Автор – відомий плужанський ідеолог т. С. Пилипенко. Написано статтю з композиційного боку не зовсім вдало: розхристано (це і сам її творець визнає), а поділяється вона на, так би мовити, три частини. В першій – наш лідер вияснює свої погляди на мистецтво, в другій – поставлено проблему організації літературних сил, в третій – політичні міркування й відповідні висновки в зв'язку з «кризою». Все це – повторюємо – не систематизовано, так що малодосвідчений читач буде тут плутатись *in infinitum*.

Отже, подивимось, що там написано, і подивимось, чи не помиляємось ми, ставлячи так різко питання. Може, і справді тов. Пилипенко «поволі зрікається своїх поглядів» («я поволі частково, – пише він у другому «шматі», – зрікаюсь деяких своїх поглядів під обстрілом супротивників»).

Як пам'ятають наші читачі, ватажок масовізму починає свою історичну статтю обіцянкою «рухати життя вперед», «бути його, життя,

активним чинником», «дивитись на його перспективи», «кликати кудись далі, до кращого на думку автора» (прямо-таки до «невідомих обрїїв»), кликати навіть... «до нового». Словом, романтика «першого сорту». Більше того: він погоджується, що «неминучі у нас організаційні зміни».

Це говорить в ньому революціонер – та людина, яка ще не розгубилась і відчуває на собі директиви пролетаріату.

Але в той же момент осередок (той самий, що визначає свідомість), як Мефістофель, нашіптує: «Що ти, брате, не туди попав!» І Пилипенко пише: «Тут же мушу попередити читачів: *я не пропоную чогось нового*».

Логіка, як бачите, не витримує критики, але філософія епохи тут як тут. І автор статті «Дайте слово» зовсім не «дурно гадає, що навіть твердокам'яний папаша опустив руки і не знає, як бути». Звичайно, «поважати і вслухатись в слова товариша завжди треба», звичайно, «історія потім розсудить і вкаже помилки кожного», *але тепер, сьогодні, ми мусимо констатувати, що тов. Пилипенко під натиском міцного куркуля цілком розгубився, загубив революційні перспективи і ніяк не хоче «перешиковуватись»*. Треба щось одне: або нове, або старе. Або – або – іншого виходу нема і не може бути. В першому «шматі» (такі гнилої) ковбаси наш друг називає нас «братами» («теж зарозумілість»: наче піп з автокефалії), вважає нас і себе «будівниками однієї культури». Здавалось би, «перешиковуватись» всередині цієї культури в певний час не тільки можна, але й «должно» (мовляв, «організаційні зміни неминучі»). Чому ж тоді він так турбується:

«Справа надто серйозна, щоб дозволити собі кидатись на якесь гасло (літакадемії, гуртки культурної самоосвіти і т. д.)».

Хіба наша літакадемія не стоїть на постулатах Компартії? Хіба гуртки мистецької самоосвіти ми гадаємо віддати якомусь сторонньому елементу? Хіба ми вже не «брати» сьогодні? Га? Де ж тут логіка, шановний Сергію Володимировичу?

А логіка тут єсть, і «справа дійсно серйозна», бо *наші розходження ідеологічні* (ви цілком справедливо думаете), і вже ми не «брати» з вами, доки ви не зрозумієте, що попали в лабеті глитая. Найдемо в собі мужність сказати це, як найдемо далі вмiість «доказати» цю просту й ясну істину.

Отже, покиньмо «киви-морги» на «надзвичайну люб'язність попутників» (також люб'язність і в Пилипенка є, тільки до «захеканців»), не будемо говорити про «презирство до комуністів» (таке презирство

і а Пилипенка є, тільки до комуністів із ВАПЛІТЕ), про «Маланюків та Донцових, які руки потирають з нашої склоки» (оскільки це не склока, то й хай потирають), про скарги, що Хвильовий дуже лається, бо ж він, Пилипенко, «трошки не такої мови вживав» (ще б пак: «літературний піп», «несвідомий дурень», «свідомий провокатор» і т. д. – мова воістину «не така»), покиньмо «туманну теорію вітаїзму» та «азіатський ренесанс», який «може замолоду луснути» (недарма ж ми прохали не чіпати цієї «історії», як чужої даним суперечкам), не будемо говорити й про ті «обставини», що не давали нашому другу в свій час висловитись на сторінках «Культури і побуту», бо «обставини» ці ясні: політика – річ слизька, а мистецтво – річ тендітна, і треба її знати. Покиньмо поки що й питання про кризу, що його зовсім не до місця вліплено в цей розділ (до речі, вінегретна будова статті страшенно заважає вдуматись; отже, товариші «плужани» мусять бути вдячними нам, що ми цей меморандум приводимо до порядку). Отже, не будемо говорити про це. Перейдемо до суті першого розділу, який, як відомо, трактує мистецтво, який мусив бути передмовою до дальших висновків і який, за відсутністю в автора відповідного знання, грає роль туманопускателя (від слів – «пускати» і «туман»), щоб не видно було, чого автор хоче, і щоб видно було, що автор страшенно «вчений».

Отже, «чого не договорує Хвильовий», тов. Пилипенко поки що не сказав нам, але зате він сказав: «Безпідставно накидають мені формулу – “мистецтво є будування життя” проти ясної плеханівської, марксистської “пізнавати, щоб будувати” (див. мою статтю в № 4 “Плужанина” – “Від агітації до пропаганди”))».

Як бачите, наш друг уже викручується, йому вже сказали, очевидно, що єдиний марксистський теоретик мистецтва є не хто інший, як Плеханов. Він зрозумів нарешті, що без визначення мистецтва до організаційної проблеми підійти не можна. Але, зрозумівши все це, він влітає в такий скандальний ляпсус, який йому й не снився. «Це один із прикладів зарозумілості С. Пилипенка, це тон його памфлетів (ось почитайте-но, я всіх вас повчу й навчу)».

Отже, зі слів плужанського ідеолога, мистецтво, за марксистом Плехановим, є «пізнавати, щоб будувати» (див. мою, Пилипенкову, статтю в № 4 «Плужанина»). Словом, сказано добре. Та не добре виходить, коли ми розгортаємо відповідний том цього ж таки марксиста Плеханова: з нього, з цього тому, ми узнаємо, що такої нісенітниць великий філософ ніколи не говорив і не міг сказати. І зовсім надаремно турбується № 4 «Плужанина» – Плеханов залишиться Плехановим.

Бо й справді: коли ми кажемо «пізнавати, щоб будувати», то логічно мусимо припустити й протилежне: «пізнавати, щоб руйнувати». Іншими словами: пізнання має дві вдачі – однією руйнує, другою будує. Отже, консеквентно ми мусимо дійти до такої софістики: оскільки пізнання має дві вдачі, то хіба митець пізнає тільки для того, щоб будувати? Хіба він не пізнає для того, щоб руйнувати? Конкретно: хіба пролетарський митець з буржуазної країни пізнає для того, щоб будувати цю буржуазну країну? Такі запитання мусять посипатись зо всіх боків, і на них треба відповісти. Але відповісти на них не можна, бо вони витікають з хибної передпосылки.

Що таке пізнання? Пізнання є соціальна категорія, що за її допомогою людство через революційні класи йде вперед, в майбутнє. Отже, оскільки це так, остільки *пізнання є найреальніше будівництво*. І тільки. І додати до нього «щоб будувати» значить або не розуміти, що таке пізнання (нагадуємо логічний протилежний висновок: «пізнання, щоб руйнувати»), або сказати: «мистецтво є найреальніше будівництво, щоб будувати». І те, й інше – абсурд.

Але в чому ж тут справа? Чому тов. Пилипенко ніяк не може розлучитись з «будуванням»? На це дає відповідь наша друга стаття «Камо грядеши» і той же Плеханов.

Як і всі утилітаристи й «просвітителі», «плужанський» ідеолог думає, що мистецтво, з одного боку, втілює ідею прекрасного, з другого, і головним чином, – висловлює наші поривання до правди, до добра, до кращого побуту і т. д. Іншими словами, він висовує й підкреслює практичний бік справи і для цього поділяє неподільне. Звідси й «формула»: «мистецтво є пізнання, щоб будувати». Він намагається звузити роль пізнання, а звідси й мистецтва, до ролі злободневних практичних завдань, до ролі підсобного фактора в тому чи іншому бюрократичному апараті, що «правду й добро» шукає перш за все в циркулярі.

Плеханов розумів це і називав такий кекуок «теоретичною помилкою». Він казав, що коли «твір мистецтва *лоруч* з ідеєю прекрасного, – себто незалежно від неї, – висловлює також певні моральні чи практичні поривання, то критик має право скупчити свою увагу саме на цих пориваннях, залишаючи збоку художність».

«Тоді критика приймає моралізуючий характер». Він говорив, що «наше розуміння про прекрасне само «проникається» вищезгаданими пориваннями і само висловлює їх, і тому не можна поділяти на окремі частини те, що органічно неподільне».

Тов. Пилипенко пише: «Наша доба являється “просвітительською”». Так це чи ні – поки що знак запитання, але сьогодні мусимо констатувати, що визначення нашої доби «просвітительською» – не порожня фраза. Плеханов так і сказав: «Подібні “теоретичні помилки” (щодо визначення мистецтва) бувають з критикою в “просвітительні” періоди».

Як бачите, формула «мистецтво є пізнання, щоб будувати» – формула «просвітителів». Що ж таке «просвітительство» нашої доби, ми будемо вияснити далі. З цього вияснення ми побачимо, що своє коріння воно бере на столипінських «отрубах». А оскільки це так, той може сказати:

– Це вже, Сергію Володимировичу, маленький скандал, з якого не один пан Донцов буде реготати. «А-я-я-я!» – Можна повторити рефрен М. Хвильового («ми вас не хочемо підозрювати в цьому»). Ви вгрузаєте в таку широчезну калошу, з якої й не вилізете. Треба було б в словник подивитись, перш ніж полемізувати й своїм знанням хвалитись.

Отже, залишається по-нашому, по-плеханівському: «мистецтво є пізнання життя». І тільки. В цьому – уступки ніякої! Хай тов. Пилипенко «плутається в хащах», шукаючи якоїсь іншої «формули». У нас ця формула єсть. Хто вносить в неї корективи, той свідомо чи несвідомо творить реакційне діло. Це та маленька «дрібничка», що розколола в свій час соціал-демократію на більшовиків і меншовиків. Тов. Пилипенкові розколоти нас не вдасться, бо ми віримо, що він виплутається-таки з «хашів». Будуй без пізнання – це сьогоднішня формула дрібного буржуа селянського непу, писали ми і доказували в «Камо грядеши». Отже, затемнювати роль пізнання на користь «єхидного» «будування» *ми не дозволимо, особливо тепер, в нашу складну переходову добу*. Бо це затемнювання має глибокі причини соціального характеру.

Звичайно, нема нічого кращого, як подати якусь справді-таки «беліберду» з якогось Жураковського, що випадково лежав на столі, і сказати: «Оця беліберда – зразок того, що подають нашій молоді ідеалісти-“споглядачі”».

Але хіба це рятує становище? Це тільки ще раз підкреслює, що Пилипенко, вигадавши марксистськи безграмотну й «просвітительськи» послідовну формулу – «мистецтво є пізнання, щоб будувати», *органічно й позасвідомо противиться пізнанню*. Ніяк він не може зв’я-

затись з Плехановим, який переконував, що життя пізнається *споглядальним* хистом. Ні, тут, безперечно, якась неадаптивність.

А неадаптивність ця витікає ще й з того, що не можна вивчати мистецтво по одній брошурі плутаного і зовсім не марксиста Ф. Шміта, яку до того ж прочитано наспіх. Історія цієї ерудиції приблизно і очевидно така. В попередньому номері «Культури і побуту» було вміщено рецензію Горбенка на книжку «Искусство». Тов. Пилипенко, перечитавши її, наткнувся на ту інформацію, що Шміт висовує своєрідну циклічну теорію. Оскільки ж Хвильовий теж «борсається» в циклах – треба ознайомитись з цією працею. І ознайомився. Звідси й такі величезні цитати, такі величезні, аж соромно.

Але що ж «цінного» найшов наш друг у цій брошурі? Перш за все, одразу двоє визначень – туманних і плутаних, як і сам Жураковський, що, зі слів тов. Пилипенка, подає «ідеалістичну беліберду». А чому його «точка зору біосоціологічна (до речі) наближається до марксистського розуміння», це тільки нашому ідеологові відомо. От його перша «формула»: «Мистецтво є діяльність, що виявляє образи митця (його «мікрокосми») у присутній для спостереження інших форм і що має за мету викликати в цих інших сполучені з даними образами переживання» (ст. 38).

От та «формула», що її, як і ще один зразок визначення мистецтва (наче визначень мільйони і наче кожна людина мусить вмістити в собі ці мільйони... Ну, й плутаник ви, тов. Пилипенко! – М.Х.), – от та «формула», яку приводить наш усередний компілятор. Як бачите, «формула» страшенно туманна – типовий зразок ідеалізму, який уміє так говорити, що його простий смертний ніколи не зрозуміє. Але оскільки ми не прості смертні, а все-таки «академіки», то й зрозуміти «нам полагається по чину».

Коли Плеханов говорить, що мистецтво є пізнання або метод пізнання життя, то цим самим він каже, що *в мистецтві сховано певну соціальну динаміку*, яка тривожить неспокійний дух людини, і тим підштовхує цю людину і людськість вперед, далі, в ті «невідомі обрії загірної комуні», які так не подобаються нашому ідеологові.

За Шмітом, виходить навпаки. На його погляд (і, значить, на погляд тов. Пилипенка, оскільки він погоджується з ним), мистецтво є всього-на-всього «діяльність, що виявляє “мікрокосми” митця», себто його обмежений світ, для того, щоб... «викликати переживання». І тільки? І тільки! Ах, боже мій, це ж безпардонний ідеалізм, продиктований дрібною буржуазією. Бо що значить «викликати переживання»?

Хіба славетний Вертинський не викликав їх? Хіба ви спокійно проходите повз образної парканної «поезії»? Пізнавати життя – значить творити якесь громадське діло, а борсатись в самих «переживаннях» – значить... проповідувати мистецтво для мистецтва, значить затуманювати соціальну роль художника.

Тов. Пилипенко і сам незчувся, як попав в лабеті українського своєрідного формалізму, який кидається то в l'art pour l'art, то в цілковите ліквідаторство.

Такий Шміт (чи то пак тов. Пилипенко) в своєму першому визначенні. Друге визначення, як відомо, визначається першим, бо ж вище себе все одно не підскочиш. І коли потім наш друг намагається підперти свого випадкового й непродуманого Шміта Полонським і Лелевичем, то це виходить трохи смішно, бо жодний з них не є для нас авторитет, це – по-перше. По-друге, і Полонський, і Лелевич ніколи й нічого не мали спільного з туманопускателем Шмітом. А втім, будемо ясніш говорити: в області естетики для нас єдиний авторитет – це Плеханов. Навіть тов. Бухарін (нате вам козир, Сергію Володимировичу!), який, подавши своє порівнюючи вдале визначення мистецтва, раптом погоджується з визначенням Л. Толстого, – навіть його ми ставимо під знак запитання. Це не зарозумілість, а ясність думки. Так-то, дорогий товаришу! І вам залишається тільки подати «голос з місця: – і звідки отака напасть на нашу Полтавщину!» Це іронізує романтик Семенко, але в цій іронії ми відчуваємо віру, що наша країна нарешті найде своє визначення і що це визначення рішуче й назавжди покінчить з безграмотною «малоросейщиною».

Але той час в далях (він прийде, *він мусить прийти* – віримо!), а сьогодні тов. Пилипенко дає мистецтву ще одне визначення. Проте про нього в слідуючому розділі.

III. ТАК ЩО Ж ТАКЕ, НАРЕШТІ, МИСТЕЦТВО?

Во саду ли, в огороде собачка бежала...
начинай сначала...

Отже, щоб розв'язати проблему організації літературних сил, для цього і справді треба в'яснити, що таке мистецтво. Товариш Пилипенко врешті зрозумів це, але, зрозумівши, як бачимо, не попрацював над собою, а не попрацювавши, поліз в ідеалістичну гречку. Як відомо, кожна соціальна група має свій погляд на мистецтво, отже, й наше завдання – дати йому таке визначення, щоб воно відповідало *історич-*

ним завданням пролетаріату. І для цього зовсім не треба плутатись в Шмітівських туманах. Для цього треба подумати, попрацювати. І нам би легше було: одна справа обстрілювати якогось «енка» і зовсім інша – самого папашу... (якось неприємно).

Тов. Пилипенко і сам почував, очевидно, що всі його визначення «шкунтильгають на всі чотири» і що це для вдумливого читача з першого рядка ясно. І, почувавши це, він зробив такий «ловкий ход»:

«З усіх формул марксистки одначе виводять загальну, що на цій усі сходяться: “за допомогою мистецтва клас пізнає себе, тим самим приводячи в систему свої емоції, почуття, організуючи і виливаючи їх у певну класову психологію”, *тобто мистецтво – це насамперед ідеологія*».

Сказавши це, тов. Пилипенко додає з величезним задоволенням і, очевидно, розправляючи вуса: – «А хай мені докажуть, що це вульгарний марксизм!» – В одному пункті ми вже доказали, подбаємо докзати й тут.

Одне вже те, що цією «формулою» підперто попівський ідеалізм Шміта, – одне вже це є вульгарний марксизм. Але що ж таке ці нові філософські міркування? По-перше, те, що сказано у Полонського й приведено нашим теоретиком, що на ньому «сходяться всі марксистки», *не є формула, а те, що витікає з якоїсь формули*. Починається воно: «за допомогою...» і кінчається... «психологією». Далі ж напружилася пилипенківська «отсебятинка»: «тобто мистецтво – це насамперед ідеологія».

Отже, до логіки. У Полонського сказано про класову психологію, у Пилипенка йде річ про ідеологію. Психологія і ідеологія – одне і те ж? Елементарна політграмота говорить так: ідеологія є процес свідомого думання, хоч би й з участю псевдосвідомості (Енгельс, із листів до Мерінга), а психологія – це процес, головним чином, підсвідомий. Як бачите, тов. Пилипенко коригує «всіх марксистів», приписуючи їм те, чого вони не говорили. Бо ж сказати, що «мистецтво – це насамперед ідеологія», значить не розуміти його психологічної природи. Але не будемо чіплятись до слів і припустимо, що Полонський сказав: «за допомогою мистецтва»... і т. д. «виливає у певну класову *ідеологію*». Припустимо, що *почуття* можна «вилити в ідеологію». Але хіба можна зробити із цього такий висновок: тобто «мистецтво є насамперед ідеологія»? «За допомогою» бритви парикмахер організує, приводить до порядку якісь вуса, виливаючи їх у фасон а la Вільгельм. Значить, бритва – це насамперед фасон а la Вільгельм? Так, Сергію Володимировичу?

Так, відповідає нам блискучий теоретик. Але при чому тут «всі марксистки»? Ми страшенно реготали, дійшовши до цього несподіваного висновку.

Але припустимо, нарешті, що «формулу» «мистецтво – це насамперед ідеологія» подано без всякого зв'язку з цитатою Полонського. Припустимо, що тут справа йде про мистецтво як «ідеологічний одяг» (термін Плеханова). Що ж тоді маємо? А маємо не що інше, як порожню фразу. Справді: хіба це визначення? Хіба право, політика і т. д. не є ідеологією? Всяка суспільна категорія є і ідеологія, але мистецтво, припустимо, є не те ж саме, що політика, право не те ж саме, що робота медицина і т. д. Отже, і все-таки для кожної із цих категорій треба дати своє, їй одній належне визначення.

«Це один мотив. Другий – це те, про що немає суперечок, а саме – мистецтво є категорія ідеологічна (чому це “другий мотив”: знову ж за рибу гроші! – М. Х.) й до систематики надбудов ми повинні, очевидно, підходити, як до систематики ідеологій, що й потрібно в нашому дальшому викладі».

Так продовжує далі тов. Пилипенко. Але яка ж це «систематика»? А систематика тут така, що не можна в ім'я запаморочення «плужанських» голів публічно плести нісенітницю. Що таке систематика? Систематика є наука про систему, є метод збудування системи. І виходить тоді так: до методів збудування системи мистецтва ми мусимо підходити, як до методів збудування системи ідеологій. Так? Так! Але «почему сие важно в-пятых»? Що це говорить? Буквально нічого. Бо й справді: що таке «система мистецтва»? А чорт його знає! Що ж тоді «метод збудування системи мистецтва»? Накажи мене бог, не знаю. Правда, «метод збудування системи ідеологій» єсть, але краще покиньмо його, бо, по-перше, кожний по-своєму його тлумачить, по-друге, – і ще раз: «почему сие важно в-пятых»? Отже, по цьому методу приміряти «метод збудування системи мистецтва» (до речі, ми не підозрюємо тов. Пилипенка, що він плутає «систему мистецтва» з системою організації) – значить зарання поставити над справою хреста. До чого ця «образованность»? Яке вона має відношення до наших суперечок? Але припустимо, що вона нам страшенно потрібна. Тоді вийде приблизно так: оскільки корова є категорія домашня, остільки й до систематики корів треба підходити, як до систематики будинків. Правильно? Цілком справедливо! Але при чому тут Александр Македонський?

Тов. Пилипенко ображається на нас за наше в'їдливе перо. Але – що робити! – дорогий Сергію Володимировичу! Місію таку взяли ми на себе і доведемо її до кінця, себто до того самого моменту, коли «систематика» положить нас прийомом «тур де бра» на обидві лопатки. Це ви й самі знаєте, рекомендуючи Хвильового (за паном Пшестшельським) «запальним апостолом дурниці і мучеником безглуздої справи».

Словом, справа з «ідеологічним» визначенням мистецтва рішуче заплуталась. Отже, ясніш: в мистецтво дійсно входять елементи певного суб'єктивізму, певної класової ідеології (ви, очевидно, саме це мали на увазі?). В ті чи інші періоди класовий суб'єктивізм навіть з'їдає художній еквівалент твору, робить цей твір злободневною, метеликом, який живе один день. Це буває в часи, подібні до тих, що їх ми пережили – 17, 18, 19, 20 тощо роки. Це буває в той час, коли суспільство виростає із певних соціальних форм і через якийсь клас вибухає, щоб знайти інші форми, коли мистецтво зіграло вже свою роль в підготовці до цього вибуху, коли сенс цього вибуху ясний і мистецтву очевидно нічого робити. Отже, і митець тоді являється тільки *підручним*, не творцем, бо його волю паралізовано волею його класу, якому ясний сенс боротьби і який шукає фізичної підтримки. От чому поети й художники цього часу були смішні й непотрібні.

Але от вибух відбувся. Старі соціальні форми зруйновано, народжується нове суспільство в нових формах. Революційний клас шукає дороги в майбутнє в ім'я всього людства (ми підкреслюємо «людства», бо класовий егоїзм має своє виправдання остільки, оскільки він є революційним, прогресивним фактором). Тут і впливає знову на поверхню мистецтво. Воно мусить служити революційному класу, але не як «класу для класу», а як «класу для людства». Це його історична місія в класовому суспільстві. В цьому сенсі воно й є «категорією ідеологічною», і тільки в цьому.

Тут ми, власне, і скінчили б з визначенням мистецтва, коли б т. Пилипенко не зачепив митця. За ким же знову рече наш ідеолог? Знову за Шмітом і знову величезною цитатою. І притягне він цього самого Шміта на тій підставі, що я, Пилипенко, «майже погоджуюсь із ним», і на тій, що справа не в справі, а гарно придумано (і італійці, коли хочуть показати свою «образованість», в даному випадку, здається, так говорять: «[se] non non e vero, e ben trovato»).

Так от: «Ті (каже Шміт), кому вдасться володіти мистецтвом якнайкраще, і хто через це може обслуговувати продуктами своєї творчості

інших, даючи їм готові формули для виявлення їхніх переживань, – називаються митцями».

Тов. Пилипенкові таке визначення страшенно подобається, тим паче, що воно страшенно немудре, і тим паче, що, висловивши його, можна сховатись за «авторитет» Шміта. Але оскільки цей авторитет липовий, то й вийде: піп – це той, кому вдалося оволодіти попівством, і хто через те може обслуговувати продуктами своєї творчості інших, даючи їм готові формули для виявлення їхніх переживань. Музика – це той, хто оволодів музикою і т. д. Словом, різниця між попом і митцем та, що перший оволодів попівством, а другий – мистецтвом. Але хто такий піп і хто такий митець, так і залишилось неясним, особливо коли взяти до уваги, що ми не маємо визначення ані попівства, ані мистецтва.

«Тому й треба пам'ятати, що мистецтво професіоналів митців від мистецтва не митців відрізняється тільки кількісно, а не якісно».

Словом, Шміт запевняє тов. Пилипенка, що його, Пилипенків, памфлет відрізняється від якогось памфлета Вольтера «тільки кількісно, а не якісно», і наш друг готовий вже йому, Шміту, співати дифірамби. Ні, дорогий товаришу, «се лев, а не корова», не довіряйте! їй-бо, бере «на арапа». Хоч як це й дивно, але митець неодмінно і принаймні мусить бути талановитою чи то геніальною людиною. Принаймні. З бездари й мільйон Шмітів нічого не зроблять. Це – як аксіома, не «самозакоханість» це, тов. Пилипенко, *є ясність думки*.

Інша справа, коли ви цитуєте т. Леніна, що мистецтво, мовляв, «належить народові і повинно входити в саму гущу працюючих мас». Це цілком справедливо. Але не помиляється й Хвильовий, коли каже, що «мистецтво для розвинених інтелектів». Що значить «розвинений інтелект»? Це зовсім не значить, що це той, якого визначає курс університету Св. Володимира. Це й не той інтелект, що вилежується під боком «баби» і знає дорогу тільки до «сороковки», не той, що висиджується у пивних чи то день і ніч шпацірує по бульварах (будь то селянин, робітник, радянська баришня чи то «освічений» піжон). Це той інтелект, який намагається стати на рівень соціально-побутових можливостей своєї доби. *Це інтелект перш за все активний*. Для нього й мистецтво. І нічого тов. Пилипенкові брати роль «народного» адвоката. Ми розуміємо, що таке народ. Колись великому сатирику й народолобцю Салтикову-Щедріну закидали презирство «до народу». Він так відповів: «Непорозуміння відносно глузування мого над народом, як здається, виникає тому, що рецензенти мої не відрізняють народу

історичного, себто того, що втілює ідеї демократизму. Перший оцінюється і набирає співчуття в залежності від того, як і що він зробив. Коли він породжує Бородавкіних і Угрюм-Бурчєєвих, то про співчуття не може бути й мови; коли ж він виявляє потяг вийти із стану невідомості, тоді співчуття до нього являється цілком законним, але міра цього співчуття все-таки обумовлюється мірою зусиль, що робить їх народ на путі до свідомості. Щодо народу в сенсі другого визначення, то цьому народу не можна не «співчувати»».

Цією довгою цитатою ми гадаємо назавжди покінчити справу з «народними» адвокатами, і хоч скільки б тов. Пилипенко наводив цитат із т. Зінов'єва і резолюцій партз'їзду, ми народ все-таки будемо поділяти на народ і «народ». Бо один народ візьме мистецтво, а другий – покрутить з нього... цигарки. Служити цьому останньому народу ми будемо... в лікнепі.

«Все це (воістину) треба мати на увазі, розв'язуючи проблему організації літературних сил».

* * *

Пробачте: ми обіцяли в другому розділі розповісти про кримінальну справу з літератором М. Хвильовим. Але тут уже й третій кінчився, а справи нема. Отже, прошу. Просвітянська публіка страшенно нервується: як це так сталося, що якийсь парвеню (sic) «потрясає основи пролетарської літератури?». Мовляв, тут щось не ладно. Треба... Ну, словом, про те, що треба, ви узнаете в дальших розділах.

IV. «ПРОСВІТИТЕЛЬСТВО» ЯК ПРОСВІТЯНСТВО

Загасить вогні минулих днів.

У попіл викиньте докурени життя цигарку.

Юліан Шпол

Всякі організаційні міркування завжди тісно зв'язані з певними ідеологічними передпосилками. Це і сам тов. Пилипенко визнає, посилаючись в даному випадку на авторитет Леніна. Отже, вияснення ідеологічних передпосилок і є перше завдання кожної із «ворожих» сторін. Тільки через це вияснення ми врешті доб'ємось, хто із нас стоїть на непевному шляху, хто із нас *об'єктивно* одірвався від пролетаріату.

Визначення мистецтва є одна із таких ідеологічних передпосилок, і в ній тов. Пилипенко зарекомендував себе справжнім ідеалістом, себто тією людиною, яка *об'єктивно* мусить грати в дудочку дрібної буржуазії. Але й цей його ідеологічний погляд страшенно туманний і

переконує нас, що плужанський ідеолог не почуває в собі певності. Таку ж непевність ми спостерігаємо і в другій передпосилці.

«Хвильовий, – пише Пилипенко, – плутає у своїх памфлетах два поняття: просвітянство і просвітительство, забуваючи, що наша доба являється добою «просвітительською» в найкращому розумінні цього слова».

Отже, «в найкращому розумінні цього слова». Запам'ятаємо. Цей обережний додаток, очевидно, недарма стоїть тут.

В своїх «Думках проти течії» ми вже виявляли, що таке просвітянство. «Просвіту» ми визначили як психологічну категорію позадницького типу, як антитезу до психологічної Європи, що з неї живиться куркуль. Що ж таке «просвітительство»?

Коли «просвіту» ми можемо розглядати як постійну категорію відсталой психіки класового суспільства, то «просвітительство» є соціальне явище змінного типу. Тому й можна сказати: «просвітительство» не є «просвіта», але воно не є й те, чим його мислить тов. Пилипенко. «Просвітительство» не можна розглядати поза часом і місцем, як «просвіту», але своє визначення воно теж має і бере своє коріння на одному з «просвітою» ґрунті.

Сказати «просвітительство» – значить мати на увазі певний комплекс ідей, що визначають це поняття. Отже, назвати нашу добу «просвітительською» – значить надати їй, як ми побачимо далі, і певну політичну фізіономію.

Беремо за приклад «просвітительство» XVIII віку: на цьому «просвітительстві», як відомо, виріс т. зв. «освічений абсолютизм», себто певний напрямок в *політиці* європейських монархів (в *політиці*, ще раз підкреслюємо). Тоді, до речі, йшла справа про ліквідацію решток старого ладу, саме – середньовіччя(!). Цим прикладом ми не хочемо сказати, що «освічений абсолютизм» був для того часу реакційним явищем, ми хочемо підкреслити, що на «просвітительстві» могла вирости й *політика* європейських монархів.

Беремо другий приклад – «просвітительство» 60-х років у нас і в Росії. На цьому «просвітительстві» вже не ріс абсолютизм, зате росло на ньому народництво – фактор у суспільному житті, на той час, до речі, революційного характеру. Більше того: на ньому виріс й предтеча російського марксизму Чернишевський. Отже, з цього прикладу ми бачимо, що «просвітительство» 60-х років було вже підвалиною для *політики* потенціального есерівства. Інакше кажучи, в 60-х роках воно нашло свого апологета в особі дрібної буржуазії.

Таким чином, із двох цих прикладів ми бачимо, що «просвітительство» одного разу використовує абсолютизм, другого – дрібна буржуазія. Природно звідси витікає таке запитання: чи може ж його використати і пролетаріат? Тов. Пилипенко гадає, що може. Наш погляд – протилежний.

Отже, «просвітительство» є не тільки учоба, але й певна політика. Так? Так! Які ж тоді прикмети цієї політики? Як говорить елементарна політграмота, прикмети її такі: страшенна короткозорість і нахил до реформ в області господарчій чи то шкільній. Але найбільш за все характеризує «просвітительство» та атмосфера недовір'я до активного суспільства, яка завжди обволікає його. Всі ці прикмети, як бачимо, не можуть характеризувати нашої доби. Тоді припустимо, що «просвітительство» в потенції стане тією вихідною точкою, з якої ми будемо спостерігати нашу радянську дійсність. Але, зробивши таке припущення, ми мусимо подивитись у корінь справи. Інакше кажучи, ми мусимо знайти економічно-соціальний ґрунт, що на ньому виростало «просвітительство». І тут, коли почнемо шукати цей ґрунт, то несподівано прийдемо до... столипінського «отруба».

Коли «просвітительство» 60-х років явно вигодовувалось на активності дрібної буржуазії і головним чином селянської, що шукала виходу із тісних рамок феодального ладу, з російського самодержавного абсолютизму, то західноєвропейське «просвітительство» XVIII віку виростало з тієї ж дрібної буржуазії, що найшла цей вихід в «освіченому абсолютизмі». Соціально-економічний ґрунт «просвітительства» двох періодів один і той же. Але тут справа не в цих двох періодах – *«просвітительство» завжди визначає політику дрібної буржуазії, головним чином – селянської*, це говорить історія громадського руху. Отже, «просвітительство» завжди має дрібнобуржуазну природу. А оскільки це так, *то й в потенції воно здібне служити тільки столипінському «отрубу»*. В свій час, в час боротьби з феодалізмом, воно, як змінний тип, відіграло прогресивну роль. В наш час, в добу диктатури пролетаріату, «просвітительство», як дрібнобуржуазна *політика*, являється реакційним явищем.

Таким чином, ми знову підійшли до колишнього запитання: невже ж нашу добу можна назвати «добою просвітительською», хоч би й «в кращому розумінні»? Невже ми нічого кращого не придумали, як повернутись до XVIII віку чи то до 60-х років? Ми бачимо, як тов. Пилипенко брикається: мовляв, не те я хотів сказати. Але не вибрикається він, *бо тут справа не стільки в тому, що не можна*

вживати термін, якого не розумієш, а в тому, що, називаючи нашу добу «просвітительською», т. Пилипенко тим самим безпардонно змазує її класовий зміст. Ми переживаємо добу мирного будівництва – це так. Але ця доба називається добою «передишки», добою не «просвітительства», а диктатури пролетаріату. Це треба завжди й чітко підкреслювати. Що наша доба є доба пролетарського заглиблення й учоби – це так. Але між пролетарською учобою й туманним «просвітительством» – велика прірва. Наше визначення тримає суспільство в напруженні, ваше – породжує ліквідаторські настрої, змазує революційні перспективи, затушовує класовий зміст нашої доби і затушовує, до речі, дуже усердно. Отже, перша ідеологічна передпосилка (ідеалістичне визначення мистецтва) найшла собі підтримку в другій передпосилці («просвітительство»). Отже, все йде, як по маслу. Жодної зачіпки. І нічого, дорогий Сергію Володимировичу, гніватись на нас.

Колись небіжчик Блакитний частенько любив повторювати на адресу тов. Пилипенка: «Дядько хитрить, але він перехитрить самого себе». Так і сталося: перехитрив! Ігноруючи порадами молодого пролетарської інтелігенції, наш друг і сам незчувся, як попав у коло великих протиріч. Селянське оточення визначило «твердокам'яного папашу» проти його сильної волі.

Це одне із перших і знаменних попереджень. Про це прийдеться подумати й тов. Щупаку. (Цікаво: чи підпишеться він під «Камо грядеши»... чи то пак під «просвітительством» і Шмітом?)

Отже, «просвітительство» є постулат столипінського «отруба». Селянський неп вимагає саме такого визначення нашої доби. Він вимагає туманного терміну, який би відповідав «будуванню, щоб будувати», який би затемнював пізнання, – те саме пізнання, що в ньому горить неспокійний дух осінньої революції. «Просвітительство» це – «на Шипке всьо спокійно», це – неп «всерьез, надолго» і... «навсегда». «Просвітительство» це – «куркуль – потенціальний пролетаріат», це – ніякого класового антагонізму!

Як бачите, ми розуміємо, що таке «просвітительство». Це – не «просвіта» – так! *Але сьогодні це є складова частина просвіти.* Ця друга ідеологічна передпосилка мусить до того ж і страждати на обмеженість, на короткозорість і послідовно вести до ліквідації мистецтва. Оскільки її економічно-селянський ґрунт бере свій початок на столипінських «отрубках», остільки і ця передпосилка не помириться з істинним, не реформістським, революційним призначенням мистецтва, а, значить, і самим мистецтвом. Але коли обидві передпосилки носять такий реак-

ційний характер, то, очевидно, і самі організаційні міркування такі ж плутані і страждають на ту ж саму дрібнобуржуазну обмеженість. І Цумо, перевіримо своє припущення!

V. ВЕСЕЛІ «КРИТЕРІЇ»

Ques a co? (Що це?)

*(Провансальська приказка,
що з нею Бомарше стежив за Мареном).*

От на яких «критеріях» зупиняється тов. Пилипенко, встановлюючи «систему розподілу літературних сил»: «професійний, мистецько-формальний, групово-журнальний» і... «пустити митців напризволяще». Почнемо з останнього:

«Може, і взагалі ніякої організації літературних сил не треба? Є прихильники й такого погляду. Вони беруть відому цитату т. Бухаріна про анархічну конкуренцію (її наводить і Хвильовий) і з неї роблять висновки...»

Така постановка питання, на погляд нашого опонента, не витримує ніякої критики, бо «в процесі боротьби не можуть не сходитись для спільної акції співзвучні елементи». Тов. Пилипенко захищає Бухаріна від «вільної» трактовки Зерова й Хвильового і бере на себе роль, так би мовити, адвоката. Він запевняє: зміст бухарінської цитати той, що тут, мовляв, йде справа «взагалі про пролетарських письменників». Що це таке «взагалі», і сам наш друг не розуміє, тому й додає кінець кінцем: його, мовляв, бухарінські, міркування були тільки «реакцією», і до них серйозно ставитись не треба. Мовляв, визнав же автор «такого погляду» свої помилки на останньому партз'їзді? Чому ж йому не визнати й цієї!

Але тут справа далеко простіша, і Бухарін зовсім не має потреби в «адвокатах»: його погляди на мистецтво ясні для кожного, хто на справу хоче подивитись об'єктивно. За кілька рядків тов. Пилипенко каже, що «конкуренція поодинці може бути тільки в хаотичному буржуазному виробництві», і тут же додає: «в буржуазному виробництві ми мали і маємо такі об'єднання, як «Радянство», «Хатянство», «Дзвін», «Русская мысль», «Літературні особняки» і т. д. Іншими словами, він одразу ж попадає в зачароване коло протиріч. З одного боку, він лякає нас, що анархічна конкуренція «поодинці» характеризує «буржуазне виробництво», а з другого, згадавши про буржуазні угруповання, – запевняє, що буржуазне мистецтво не обходилося без організацій

(«Дзвін», «Хатянство» і т. д.). Виходить, анархічної конкуренції не було і в буржуазному суспільстві? В чому ж тоді справа, Сергію Володимировичу? А справа в тому, Миколо Григоровичу, що я, Пилипенко, підходжу до мистецтва як зразковий вульгарний марксист, бо я трактую його, за попівським ідеалістом Шмітом, як «виробництво». – Не робить це вам честі, Сергію Володимировичу, бо пора вже вам розумітись на діалектиці. Буржуазні ідеологи були хитріші за вас, вони знали, як поєднати в мистецтві анархічну конкуренцію з ідеологічними угрупованнями. Знав це і тов. Бухарін, викидаючи своє гасло.

Колись тов. Пилипенко надрукував свій літературний держплан, де кожному митцеві і в кожній галузі мистецтва дано було певні рамки. Від цього він не відмовляється й сьогодні. Він ніяк не може зрозуміти, що мистецтво по природі своїй не виносить ніяких рамок і що, коли його й можна назвати «виробництвом», то у всякому разі воно дуже далеко стоїть від машинтресту. Отже, оскільки воно цурається рамок, остільки в ньому і йде анархічна конкуренція. Це – по-перше. По-друге, зріст мистецтва носить завжди стихійний характер, *і насаджувати його зверху – це значить «загубити його».*

Але чи значить це, що мистецтво чуже всякій організації? Нічого подібного! Воно організується і організується саме на ідеологічних (в широкому сенсі цього слова) постулатах, але організується не в апарати, подібні до «плужанського», *а в ініціативні угруповання, що виникають стихійно, взявши за принцип інтелектуальний добір.* Тільки такі угруповання живучі, і тільки вони здібні творити мистецтво. Так організовано було всю літературу в «буржуазному виробництві», саме це і є анархічна конкуренція в мистецтві. Так виник «Дзвін», «Русское богатство» та інші «літературні особняки». І саме тому, що вони виникли так, а не інакше, – саме тому вони й були в суспільстві фактором великої ваги. Отже, коли справа йде про пролетарське мистецтво, а не про взагалі ідеологічний центр, то будьте покійні, Сергію Володимировичу: наша молода література припускає перш за все таку от «анархічну конкуренцію». Цей «критерій» ми приймаємо.

– Але як же ви будете гуртуватись, – питає тов. Пилипенко, – по журналах, по професії, по кваліфікації?

– Як завгодно, шановний товаришу: можна по журналах, можна й по професії, можна й по кваліфікації. Справа тільки от в чому: – навколо журналів *гуртувати* і справді не можна, але коли якісь літературні сили гуртуються, то, значить, можна. Біля сьогоднішнього журналу «Червоний шлях», припустимо, завтра не утвориться ідеологічно чітке

угруповання, а позавтра воно, можливо, й буде. Воно буде тоді, коли зійдуться там співробітники однієї ідеологічної (в широкому сенсі цього слова) установки. Звичайно, не тому будуть ваплітивці, що буде, як кажуть, журнал «ВАПЛІТЕ», а навпаки. Але це буквально нічого не доказує. Це – пробачте! – вбога софістика інтелектуально вбогих людей.

Словом, тов. Пилипенко хоче *гуртувати письменників* навколо чогось, але це йому ніяк не вдається. І не вдасться, аж поки він не візьметься за організацію звичайних культурних осередків... та і там прийдеться не стільки *гуртувати*, скільки направляти й коригувати. *Бо всяка громадська організація може існувати тільки тоді, коли вона виникає стихійно.* Що ж до мистецтва, то тут і говорити не приходиться. Яскравим прикладом в нашій дійсності і зразком мистецької організації є ті ж неокласики. Збираються вони, здається, за чашкою чаю і то два-три рази на якісь 6 місяців. Не мають вони й свого журналу, своєї печатки та інших атрибутів пилипенківського апарату. А от дух неокласики, як дух божий, розкинув свої крила над Україною. Що це значить? А це значить, що неокласики зуміли поєднати принцип анархічної конкуренції з чітким ідеологічним оформленням. Отже, навіть коли б ми вважали їх за своїх ворогів, то й тоді не гріх почитись у них.

Як бачите, ми не проти «організації літературних сил», *але ми проти такої організації, яку нам пропонує тов. Пилипенко.*

Беремо третій «критерій» – кваліфікаційний. Для того, щоб доказати, що цей критерій не підходить, наш друг лле на кількох сторінках страшенно наївну воду. Для аналогії він приводить театр. Він і сам знає, що [comparaison] n'est pas raison, що «кожне порівняння кульгає», але така вже йому вдача: замороч голову безграмотній людині – і все буде гарно.

Так-от, театр. Там єсть і «самодіяльні гуртки, і справжні артисти, і театральні генії». Але чи є там колізія «між низом і верхами»? Ні, відповідає сам собі тов. Пилипенко, бо «між ними (себто верхами і низами) є театральні технікуми». Словом, питання розв'язано одним помахом. А розв'язувати його так не можна.

Чому нема в театрі «колізії між верхами й низом»? Не тому, звичайно, що «між ними є технікуми», бо в літературі такі технікуми теж єсть (в школі першої ступені вивчають літературу, а вузи навіть мають для цього спеціальні факультети), а тому, що в театрі справжня установка, справжній погляд на мистецтво. Цим ми не думаємо поворити за Пилипенком: мовляв, у театрі все спокійно (навпаки: там

теж чекають культурної революції), – ми хочемо сказати тільки, що жодний державний театр не буде держати артиста і двох днів, коли цей артист не має відповідного хисту. Уявіть собі, що одного прекрасного ранку тов. Пилипенко вривається в Харківську держдраму і починає там гуртувати робітників і селян на тій підставі, що тільки вони здібні утворити своє мистецтво. Це зовсім не значить, що в Харківській держдрамі нема робітників і селян, а це значить от що: цей театральний колектив складають митці, які мають відповідний хист. Театральні гуртки розкидано по всій Україні, в масі цих гуртків є, очевидно, й талановиті артисти. Але уявіть, що франківці об'єднують навколо себе ці гуртки і беруть на себе функцію педагога? Що ми будемо мати? Напевне, нічого.

Масовізму, тов. Пилипенко, в театрі нема. І не спасе вас компромісне «навколо». Д'Неоро цілком справедливо глузує з вашого «драморобства», бо одна справа ініціативний гурток драматургів, що виник на принципі інтелектуального добору, а зовсім інша – збирати в «драморобочий» технікум всіх, хто хоче писати драми. Ми маємо тисячі драм по різних редакціях, ми маємо «драморобочі технікуми», а театри шукають п'єси. В чому ж справа? А справа в тому, що нема відповідної культурної атмосфери, культурного оточення. І досі наш письменник тоскує серед азійчани, і досі його тягнуть в педагогію... чи то пак в масовізм.

Отже, «кваліфікаційний критерій» і справді не є справжній критерій. Але коли когось він приваблює, то й чому ж: на здоров'ячко.

На наш погляд, найкращий «критерій мистецько-формальний»: школи, течії і т. д. Але коли тов. Пилипенко запитує нас: «може, так можна поділити письменників?» – то ми йому відповідаємо: «Ні, і такий поділ не годиться». Письменники, шановний Сергію Володимировичу, не галушки, їх поділяти не можна. Коли ж вони самі виходять з цього «критерію», то помагай боже! Пролетарське мистецтво зовсім не повинно в тому, що «плужанську» платформу писали ідеалісти й метафізики, які вставили туди пункт, що «категорично заперечує спосіб розмежування по формальних ознаках». Бо і справді: як все це дико звучить, якою безвихідною обмеженістю тхне від цього пункту! Який зарозумілий, безпардонний формалізм виглядає з цієї тези!

«От ентих й до ентих», – це ж учив так семінарський дячок часів Помяловського. Виходить, що комунізм можна будувати тільки по «плужанському» рецепту, інші – «категорично забороняються». Так будував колись «комуну» той «оратель», що «енергічно функцірував»

біля «одного котла» і категорично пропонував їсти «ентімі» ложками, а не «тентімі».

Отже, залишається ще «професійний критерій». Але про нього й тов. Пилипенко не сказав багато. Не будемо говорити й ми, бо професійний стоїть цілком окремо і зовсім не заважає ділитись по інших «критеріях», інакше б наш друг не утворював разом з нами місцкому письменників.

Як бачите, всі ці веселі «критерії», на погляд метафізика Пилипенка, не годяться. На наш погляд, вони і годяться, і не годяться. Годяться тоді, коли вони життєві, не годяться тоді, коли вони мертві. Годяться тоді, коли з них виходить якась ініціативна група, не годяться тоді, коли хтось по них «розподіляє». І коли плужанський ідеолог каже далі, що він «намовив хто й зна чого», то ми йому співчуваємо: він і справді дає досить-таки влучне визначення своїй подорожі по «критеріях». Отже, і бути йому за «літературного папашу», очевидно, не прийдесться. А тим паче «папашею Хвильового».

«Дозволю собі одмітити (пише він), що я являюсь папашею і Хвильового, видаючи його “Думки проти течії”».

На жаль, ми мусимо розчарувати читача: тов. Пилипенко навіть в цьому плані не є нашим «папашею», бо, як редактор ДВУ, не схотів підписати розпорядження на друк «Думок проти течії», і таке розпорядження дано було іншим членом правління. А втім, можливо, наш друг тому не схотів підписувати, що шукав в той час «коринфського ордера»: мовляв, уживається «ордер» чи ні? І найшов: уживається! Шкода тільки, що він послав читачів у словник, бо вони там його і досі шукають. І ще одна шкода: сіль питання не стільки в «ордері», скільки в претенсійності, в «критерії». Проте доводимо до відома: «коринфський ордер» в публіцистиці звучить все-таки як «ахтанабіль», бо чистота мови заперечує всяку «образованість» і вимагає... латинського корня.

А втім, «прошу пробачення в читачів за цей новий полемічний відступ і вертаю до теми».

VI. «КРИТЕРІЙ» НАЙВЕСЕЛІШИЙ І НАШ

Ви повинні зрозуміти і – розумієте: раз людина партії прийшла до переконання, що певна проповідь і суцього неправильна, і шкідлива, то вона має обов'язок виступити проти неї.

В. І. Ленін

Який же «критерій» найшов наш блискучий публіцист? А найшов він саме той «критерій», який послідовно витікає з туманного визначення мистецтва й з «просвітительства». Цей «критерій» (до речі) не є випадкове явище в його заплужанній свідомості.

«Лишається єдиний вірний спосіб, що ми завжди й пропонуємо – спосіб *класовий*, критерієм якого являється *ідеологія* митців».

От бачите, де тов. Пилипенко заговорив про класовість. Тут йому чомусь не «обридло» сказати про класи. Коли справа йшла про визначення нашої доби, тоді якесь пацифістське «просвітительство», коли ж зачинили «Плуг», тоді на арену вийшла й класовість. Мовляв, «просвітительствуй», доки маєш всесильний ідеологічно-селянський центр. Але не забувай про класовість (чуєш: класовість!), коли... надумав розвивати цю організацію.

Розвалювати «Плуг» ми не думаємо. Ми тільки пропонуємо йому перетворитись в гуртки мистецької самоосвіти. Більше того: ми пропонуємо кваліфікованим плужанам виділитись з «Плугу» і утворити вузьенькі угруповання по формально-мистецьких симпатіях. Чому ж так затривожився тов. Пилипенко? Бо ж меморандум написано саме після виступу т. Ялового зі статтею «Хай живе «Гарт» і «Плуг»!»! Чому тов. Пилипенко «бахнув» одразу дуплетом: двома статтями – в «Плужанині» і в «К[ультурі] і П[обуті]»?

В основі всякої літературної організації, як відомо, лежить ідеологічно-класовий критерій. Заперечувати цю істину і справді може тільки безвихідний ідіот. *Справа, значить, не в тому, що ми заперечуємо існування цього критерію, а в тому, що в нашій дрібнобуржуазній крапні в час диктатури пролетаріату ми не маємо права пропонувати цей «критерій» при «розподілі літературних сил».* В цьому вся сіль і вся «загвоздка». Тов. Пилипенко каже, що ми «ігноруємо класовий принцип». Цілком справедливо. Але в якому сенсі? Не в тому, що ми його не визнаємо, що ми не даємо письменникам «використовувати селянські образи», *а в тому, що ми не так, як наш друг, розуміємо «ленінське кільце», в тому, що ми «уперто замовчуємо необхідність існування масової селянської організації з «автономним» ідеологічним центром».*

Тов. Пилипенко на протязі свого меморандуму кілька разів підкреслює, мовляв, «в нашу переходову добу має існувати революційно-селянська організація письменників» – широка, масова, незалежна.

«Плут», як все-таки *селянська в своїх низах організація*, має існувати як автономна одиниця.

Що це значить? Про яку таку автономію йде справа? Про ідеологічну? Боже борони, каже в дужках (теж характерно: в дужках!) тов. Пилипенко, «бо селянської ідеології розводити нам нічого, *а значить і об'єднуватись за такою ознакою*». От тобі й раз! Та ви ж тількино пропонували при «розподілі літературних сил» виходити з «єдиного вірного критерію – ідеологічного». Де ж тут логіка? Один раз ви пропонуєте нам поділитись по ідеологіях, по класах, а в другий раз кажете, що «об'єднуватись за такою ознакою не можна». В чому ж справа? А справа в тому, що наш друг знову-таки попав у коло великих протиріч і з них ніяк не може вибратись, бо Мефістофель із столипінського «отруба» ніяк не хоче одійти від нього. Отже, йде внутрішня боротьба, йде й... пройшла.

Але на чиєму ж боці залишилась перемога? На великий жаль, мусимо констатувати: переміг дрібнобуржуазний сатана. Революціонер блиснув тільки в дужках!.. та й то тільки накапостив, подавши привід глузувати з Пилипенківської логіки. Далі заговорив Мефістофель. От як він мислить «розподіл літературних сил»:

«Кожна із літературних спілок чи груп є літературно-громадська організація й класова, бойова, що захищає інтереси свого громадського колективу своєю зброєю – мистецтвом. Пролетарська серед них бореться за свою гегемонію».

Отже, тов. Пилипенко знову повертається до ідеологічного критерію. Але повертається вже, так би мовити, з помпою. Він вимагає для різних соціальних групувань класової, громадської, бойової, масової літературної організації. Тут уже справа йде не про «використання селянських образів», *а про ідеологічні автономні центри, серед яких і мусить боротися пролетарська організація*. Тут уже воістину (коли б ми не боялись образити нашого друга) можна було б повторити за тов. Пилипенком:

– Що це: «свідома упертість чи несвідома безграмотність»?

Нічого сказати, гарне «кільце» пропонують нам. Це вже не «кільце», а таки найсправжня петля. Невже ви, дорогий Сергію Володимировичу, не розумієте, що в дрібнобуржуазній країні, де пролетаріат до того ж не знає своєї мови, де куркуль завжди був господарем становища,

де його активність після революції доходить найвищого напруження, – невже ви не розумієте, що легалізувати ідеологічні автономні центри різних соціальних групувань в час диктатури пролетаріату – значить розпрощатись з цією диктатурою? Хіба резолюція ЦК РКП, що з неї ви любите цитувати, так говорить? Вчитайтесь, друже! Там справа йде всього-на-всього про «літературно-мистецькі образи» – і тільки. Жодного слова ви не знайдете про автономні ідеологічні центри. Ми прекрасно розуміємо, що кожна із існуючих літературних організацій (як і в нас, так і в Росії) має соціальну базу. Але ми ніколи не додумаємось до того, щоб легалізувати ці організації як автономні ідеологічні центри, до того ж – масові, бойові.

І якою злою іронією, яким неприхованим цинізмом звучить ця пропозиція, що її адресовано до пролетарських письменників: «боріться за свою гегемонію»... серед цієї легалізованої дрібнобуржуазної стихії. Ні, Сергію Володимировичу, нам і без легалізації нелегко лавірувати, і ми не підемо на ту «удочку», що на неї ви вже пішли. Бо ж то сатана зі столипінського «отруба» управляє нею. Правда, тов. Пилипенко обіцяє нам допомагати в цій боротьбі своєю селянською організацією, яка мусить колись стати пролетарсько-селянською. Але оскільки ця допомога – «як комнезам індустріальному пролетаріату», то ми їй дякуємо за таку допомогу. Краще не треба! Не хочемо ми битися – і квит! Плохі ми на бійку... як той казав. Краще не треба і... не треба легалізованих ідеологічних центрів. Хай буде один центр – пролетарський, себто – робітничо-селянський. Там будемо використовувати і «селянські і робітничі образи». Добре?

– З кого ви глузуєте? – кричить тов. Пилипенко. – З резолюції ЦК РКП? «Оце так підтримали селянських письменників!». Їх взагалі, очевидно, не повинно бути, бо ж не в пролетарську Академію їм іти? (Хіба, може, Академія перейменується на робітничо-селянську?)

А хоч би й так! Можна й «на робітничо-селянську». Ми так її розуміємо, називаючи пролетарською. Пролетарська тому, що виникла в добу пролетаріату і хоче служити пролетаріату. Хіба наша селянська організація не хоче йому служити? Словом, ми ніяк не думаємо одділятися від вас, давайте вмісті, веселіше буде, їй-богу! Навіщо вам свій «автономний, бойовий, класовий, громадський центр»? Бо ж подумайте: ідеологія – річ дуже слизька, а у вас людей з витриманим світоглядом один Пилипенко. Невже ж ви гадаєте, що він геніальніший Леніна? Великий революціонер і то збивав ідеологічний центр з людей висококваліфікованих ідеологічно. Чому ж ви цураєтесь цього досвіду?

Що селянські письменники, себто ті, що виходять з села, в потенції можуть бути пропагандистами комунізму – це так. Але в якому випадку? В тому випадку, коли попадуть в атмосферу людей ідеологічно-пролетарськи чітких. Що наша Академія може утворити цю атмосферу, поки що ніхто, звичайно, гарантії не дасть. Але уже те, що в неї входить група порівнюючи дорослих мистецьки й марксистськи людей, що вона є літературна база пролетарської ідеології, – одне вже це пропонує селянським письменникам орієнтуватися не на геніального одиночку Пилипенка, а на колективний ідеологічно-пролетарський центр, тобто на ВАПЛІТЕ. Сьогодні тільки цей центр може виховати молодого письменника (відкіля б він не вийшов – з села чи з міста). Тільки він переконає його, що лише пролетаріат, як історичний клас, здібний повести людство в майбутнє, що *лише пролетаріат здібний утворити відповідні умови для культурного ренесансу, що лише пролетаріат утворить і відповідні умови для відродження молодої нації*.

Тов. Пилипенко пропонує нам «забезпечувати осередки пролетарським ядром». Але це ж смішно! Бо ж і сам він знає, що цього ядра «як кіт наплакав». Та і як ми будемо ці масові осередки «переводити на шлях пролетарської ідеології» при умові існування селянського автономного центру? Як може ВАПЛІТЕ добитись «ідеологічної гегемонії» при умові існування легалізованої дрібнобуржуазної ідеології в кількох дрібнобуржуазних центрах? Тов. Пилипенко пише:

«Так по-хорошому, по-папашинському: учись, дитинко, плавати, може, й не потонеш».

Воістину плавати! Воістину іронія! Але з кого ви смієтесь, Сергію Володимировичу? З нас чи з себе? З себе?

Ну, так нате наш «критерій»! Наш «критерій» – організуйся як завгодно, по яких хочеш «критеріях». Але ідеологічний – ми залишаємо за собою. *Легалізований ідеологічно-літературний центр один, і ім'я йому – ВАПЛІТЕ*. Більше ідеологічних легалізованих центрів в нашій літературі не може бути, як не може бути й легалізованих партій при диктатурі пролетаріату. В цьому ми сходимось з паном Донцовим: дрібнобуржуазним дурачкам і егоїстам ми не віддамо країни.

ВАПЛІТЕ – це та організація, що взяла на себе місію зробити крутий поворот гарбі пролетарського мистецтва, що загубило дорогу, поставити цю гарбу на широкий тракт і впрягти в неї, замість шкапи масовізму, добрих рисаків. *Коли вона зуміє виконати цю історичну роль – честь їй і слава, не зуміє – пляма впаде на недоумків, на хохлів, на «малоросейщину»*. Ми патріоти не організації, ми патріоти

пролетарського мистецтва, цвіт якого (коли воно єсть, це мистецтво) зібрався в Вільній Академії. ВАПЛІТЕ не «забороняє писати» (так гадає тільки тов. Пилипенко), – ВАПЛІТЕ вимагає: припинити «растление» робітничо-селянського молодняка. Сьогодні пролетарська література мусить «перешиковуватись» в ім'я «невідомих обр'їв загірної комуни». Вона мусить вийти з «яхидного» масовізму і стати на твердий ґрунт. Вона сьогодні піде до колишньої своєї мети, але по новому шляху. Її організатор на цьому шляху – Вільна Академія.

Отже, єсть дві пропозиції, два «критерія». Першу продиктовано дрібною буржуазією – вона є занепад мистецтва. Другу продиктовано молодим історичним класом – пролетаріатом – вона є культурний ренесанс.

Але як же так сталося, що тов. Пилипенко вніс першу пропозицію? Про це ми поговоримо в дальшому розділі.

VII. POST SCRIPTUM, ЯКИЙ РОЗЧАРОВУЄ

Не искушай меня без нужды.

Таким чином, ми мусимо тепер вияснити «причину всіх причин». Але раніш, ніж зробити це, дозвольте розчарувати читачів. Справа в тому, що «найвеселіший критерій» спровокував нашого «незрівнянного маестро» – Дон Кіхота «невідомих обр'їв загірної комуни». Допіру він, виясняючи питання літературно-ідеологічних центрів, з властивою йому ексцентричністю підкреслив, що єдиною легалізованою ідеологічною організацією може бути тільки ВАПЛІТЕ. Цією категоричною заявою він дав ще один козир в руку нашого партнера. Дозвольте тепер вибити й цей козир.

Отже, ВАПЛІТЕ – сіль землі. ВАПЛІТЕ – історичний фактор. ВАПЛІТЕ – те, інше. Словом, ВАПЛІТЕ не тільки імпозантний чинник на літературному бездоріжжі, але й якась пугало, чортик. Так допіру одрекомендував Вільну Академію наш Дон Кіхот. Отже, мусимо заспокоїти читачів: нічого страшного нема. Нам треба було показати тільки, до чого може довести вразливу людину цей «найвеселіший критерій». Ми найшли за потрібне підкреслити, як розпалює «бойові, класові» страсті така постановка питання. Звичайно, ВАПЛІТЕ мусить взяти на себе історичну роль в розвиткові пролетарського мистецтва. Але в якому випадку Вільна Академія буде претендувати на декретовану ідеологічну гегемонію в літературі? В тому випадку, коли за пропозицією тов. Пилипенка відповідні органи найдуть потрібним декре-

тувати існуючі літературні групи як «громадські, масові, класові, бойові організації, що захищають інтереси свого громадського колективу своєю зброєю – мистецтвом». В цьому разі ми не мислимо собі, щоб пролетарська організація (а за таку вважає нас і тов. Пилипенко) не була декретованим ідеологічним гегемоном в літературі. Гегемоном не літературного стилю, а гегемоном над мистецькими ідеологіями різних дрібнобуржуазних угруповань.

Але справа в тому, що ми не ВАПП, а «ВАП» з «ЛПТЕ» і ми розуміємо: літературною справою керують не вульгарні марксистки, а витримана ленінська партія, отже, і легалізованих бойових організацій ніхто насаджувати не буде, себто ніхто не буде виходити з класового критерію при організаційному розподілі літературних сил. А оскільки це так, то й єдиним-ідеологічним центром (і в політиці, і в мистецтві – і в чому хочете) *є не хто інший, як... Компартія і її авангард*. Цього ми ніколи не забуваємо, тому й організацію свою назвали – «Вільна Академія Пролетарської Літератури». Що це значить? А це значить, що в часи непу ми, як тактики, вважаємо за шкідливе ділити мистецтво на бойові класові організації. Ми не назвали – «Пролетарська Академія», ми назвали – «Академія Пролетарської Літератури». Пролетарська, оскільки вона пролетарська, підміняє собою партію, претендуючи на безгрішність, – це раз. По-друге, фактом свого існування вона дає привід іншим соціальним угрупованням вимагати своїх мистецько-ідеологічних центрів. Що ж до «Академії Пролетарської Літератури», то тут справа зовсім інша. Це Академія не пролетарська, себто не безгрішна, а та, *що хоче стати пролетарською. Це є місце учоби й заглиблення революційних письменників в добу «передишки»*. Це є громадський інститут марксистської естетики. В цьому сенсі наша Академія і мусить відіграти історичну роль. От чому сюди можуть попасти і ті літератори, які вийшли з села.

Чуєте, Сергію Володимировичу! Розумієте, що це таке? Це є стратегія переходового періоду в мистецтві. Отже, відмовтесь, будь ласка, від «найвеселішого критерію». Не нервуйте нашого Дон Кіхота, не розпалюйте «бойові, класові страсті». Повірте нам, що ми таки поставимо вам того «нерукотворного пам'ятника», якого обіцяли в «Камо грядеши».

VIII. МАСОВІЗМИ – МОСКОВСЬКИЙ І ВАШ

Ви обидві русокоші,
 І один над вами Бог.
 Будьте так, як були досі,
 Серце – в вас обох...

Д. Загул

(робітничо-селянський поет, член «Плугу»)

– Так що ж то за «причина всіх причин»? – питає нас знервований тов. Пилипенко.

– А «причина всіх причин» є не що інше, як літературний масовізм, чи то масовізми – московський і ваш. І тому це причина причин, що масовізм хоч і туманне, але надто привабливе гасло. Наші «масовики», страждаючи на обмеженість, не здібні зрозуміти це гасло як гасло (і як фактор в дійстві), подібне до «просвітительства», як фактор змінного типу. Вони прийняли його за *абсолютне* правило революційного порядку, як правило, що зовсім не залежить від стратегії переходового періоду. В цьому їхня помилка. Тому вони й не гідні доміркуватись, чому масовізм в даній репрезентації в якомусь 19 році був явищем позитивним, сьогодні – він явище цілком негативне. Багато з них цілком щиро гадає, що не вони, а саме ми надихались реакційного повітря. *Вони не діалектики.*

Що таке масовізм? Масовізм, як і «просвітительство», є метод виховання масової психіки, є, перш за все, – політика. А оскільки це так, то він і мусить бути живим і гнучким апаратом. Як гасло, поза часом і місцем, ми масовізм приймаємо, бо цей термін не має «просвітительських» традицій. Але, прийнявши його, ми *конкретизуємо* це гасло так, як вимагає того дана соціально-економічна ситуація. Інакше кажучи, ми не забуваємо, що масовізм є політика. Справа навіть не в тому, як ми розцінюємо «письменників і сутрудовників художнього відділу стінгазет та рукописних журналів». *Справа в тому, яким шляхом ми поведемо їх.* Ми гадаємо, що цим «сутрудовникам» треба дати вихід в гуртки мистецької самоосвіти. Тов. Пилипенко вимагає для них «автономних» ідеологічно-класових «бойових» центрів. Неможливість і злочинність існування при диктатурі пролетаріату кількох легалізованих ідеологічно-класових літературних організацій ми вже доводили. Дозвольте тепер припустити ще існування єдиного масово-ідеологічного центру, симпатизуючого пролетаріату.

Хоч як вам обридло вислуховувати всі ці заявлені істини, але ми не хочемо залишати жодного сумніву щодо наших тверджень. Повірте: нам, романтикам, ще важче тримати себе кілька місяців на такій буденщині.

Отже, беремо масовізм в старій конкретизації, але під керівництвом чи то тов. Пилипенка, чи то тов. Лелевича.

По-перше, що таке мистецтво в культурно-класифікаційному плані? Це не що інше, як найвищий відсвіт культури. Таким чином, щоб показати цей найвищий відсвіт, для цього треба мати наперекір Шміту і Пилипенкові багато «якісних» даних, для цього треба пізнати цей найвищий відсвіт чи то огнем своєї надзвичайної інтуїції, чи то, маючи відповідний хист, – через велику культурність. Словом, ми примушені ще раз сказати: творити те, що називається мистецтвом, може не кожна людина, навіть не кожна культурна людина. Коли ж це так, то чи є рація збивати з пантелику сотні й тисячі малокультурних робітників і селян, запевняючи їх, що волею революції вони мусять одійти від своїх станків і плугів і утворити нове мистецтво? Володимир Ілліч цього ніколи не думав. Найяскравішим доказом тому є його помітки на статті пролеткультівця Плетньова, «куди й надсилаємо читачів». Мало того: з приводу масовізму він замовив спеціальну статтю т. Яковлеву. От що написано в цій, зредагованій тов. Леніним, статті:

«Невже це піде на користь революції, коли із тисячі кращих робітників-революціонерів, що по рівню своєму стоять вище робітника-середняка, ми зробимо артистів, класове становище яких робить їх в масі середнім між босяком і дрібним буржуа і що їх тепер все більш захоплює стихія непу».

Такий погляд був на масовізм в мистецтві нашого учителя. Тов. Ленін не хотів із «кращих робітників» робити поганих артистів, «щось середнє між босяком і дрібним буржуа». Але, звичайно, не треба і змішувати, як це робить тов. Пилипенко, мистецькі організації з лікнепами. Зробивши, за «теорією» Шміта, всіх «сутрудовників стінгазет» митцями, наш ідеолог ставить таке патетичне запитання:

«Хто зважить, що для розвитку культури важніше й корисніше: праця десятків тисяч ліквідаторів неписьменності чи праця Академії наук?»

Це, звичайно, метафізика, і людина, яка поважає себе, не буде робити таких протиставлень. Бо й справді, «що важніше й корисніше»: чи ЦК партії, чи тисячі комгуртків? Хіба так можна ставити питання? (Ах, ці «просвітители», вічно вони поділяють неподільне! – М. Х.).

А втім, припустимо, що «важніше й корисніше» ліквідатори неписьменності. Але хіба це що-небудь доказує? Треба і справді бути ідіотом, щоб заперечувати існування і «важливість» лікнепу. *Справа ж іде не про лікнеп, а про мистецтво. Справа в тому, що саме ми і хочемо зробити з «Гарту» і «Плугу» звичайний лікнеп, з ухилом в мистецтво, а от ви, Сергію Володимировичу, не хочете. І не хочете ви тому, що ви самі не знаєте, чого ви хочете. Як будуть ваші ліквідатори мистецької неписьменності ліквідувати цю неписьменність, коли їхній керівник і вождь сам визнає, що в мистецтві він ні чорта не розуміє (ми цьому од душі віримо! – М. Х.). Більше того: ми, визнані вами «академіки», ми ніколи не візьмемось за таку відповідальну працю, як ліквідація мистецької неписьменності, бо ми поважаємо себе. Треба підвищити загальний культурний рівень маси, а ви нам пропонуєте гратись «в бірюльки».* Не практик ви, тов. Пилипенко, і зовсім не розумієте, чого потребує маса. Не здібні ви бути нашим ватажком в культурній революції.

Такий один бік масовізму – і нашого, і московського. Але цей бік, до речі, кращий. Другий – це вже найсправжніша позолочена пилюля. Саме ця пилюля і викликала «найвеселіший критерій».

«Всі дороги ведуть до Риму». Так і тут: знову до мистецтва. Отже, ще раз: мистецтво, як і всяка інша суспільна категорія, є ідеологічна надбудова. Іншими словами: мистецтво є один із тих ідеологічних центрів, які так чи інакше впливають на свідомість суспільства, виховують його і, підвівшись з певної економічної бази, впливають і на останню. *Але справа в тому, що цей ідеологічний центр найменш за всі центри підлягає контролю. Отже, і втягувати сюди широкі не оформлені ідеологічно маси – значить ставити бар'єри не тільки цій (втягнутій) масі на путі її до соціалізму, але й тій масі, на яку перша буде впливати.* Це завше може підтвердити здорова логіка. Коли маса виявляє ту чи іншу активність, то завдання вождів цієї маси – знайти цій активності вихід. Але вихід цей мусить відповідати культурному рівню даної маси. В протилежному разі існування вождів губить всякий соціальний сенс. Все це особливо треба пам'ятати в часи непу, коли дрібнобуржуазне оточення зі всією силою визначає свідомість кожного із членів суспільства, коли цьому визначенню піддаються навіть культурні люди. Здавалось би, це така істина, що про неї й говорити не варт. Але, на великий жаль, гарні істини якимось хутко забуваються, тому й маємо на 9-му році революції сюрпризи, подібні до меморандуму тов. Пилипенка.

Коли ми говоримо, що в мистецтво не можна втягувати широкі маси, то ми маємо на увазі перш за все селянську – ту масу, яка виховувалась у власницькій дрібнобуржуазній атмосфері. Це зовсім не значить, що цій масі не треба давати виходу в мистецтво, а це значить, що не можна її декретувати як ідеологічний центр. Не можна віддавати дітям (в найкращому випадку) виховувати дітей. Не можна свідомо підставляти самому собі ніжку.

Московський масовізм в особі ВАППу має більш вигідну позицію, ніж український... Там ця «маса» має все-таки деякий відсоток і справжнього індустріального пролетаріату. Але оскільки це є все-таки малокультурна маса, то й втягування і її в мистецтво дає ті несподівані наслідки, які ми маємо у нас на Україні. Письменник-«масовик», не маючи справжньої ідеології (ідеологія – це є широкий світогляд й світовідчужання), в найкращому випадку ставить в своїх творах вбогу кінцівку, що зветься мораллю. В інших випадках він або підпадає впливам дрібнобуржуазних письменників, або виробляє формалістичні пустячки. Можна собі уявити картину, як цей масовик виховує масу. Особливо печальна картина постане перед нами, коли ми погодимось, що мораль без ідеології, з одного боку, деморалізує читача, а з другого боку, її використовує дрібна буржуазія, придушуючи цією порожньою мораллю критичний інстинкт живого суспільства. Таким чином, «масовик» проти своєї волі попадає в обійми економічно сильного куркуля, таким чином він творить волю столипінського «отруба».

«Напостівцям» (ваппівцям) інкримінувалась (пише тов. Пилипенко) недооцінка ролі селянства в революції».

Цілком справедливо. Але в яке парадоксальне становище попав ідеолог «напостівства» тов. Вардін, коли йому інкримінувався уже селянський ухил. В яке парадоксальне становище попадає й тов. Пилипенко, який, не страждаючи на «недооцінку ролі селянства», раптом приймає наперекір «Гарту» (на московській нараді пролетписьменників) тези тов. Вардіна. Цим ми не хочемо робити «того порівняння, що кульгає», і зовсім не збираємось припрягати «плужанського» ідеолога до «ленінградської організації», як це він робить з нами, – ми цим хочемо сказати тільки, що обидва масовізми в їхній сьогоднішній конкретизації беруть свій початок на одному ґрунті. Різниця між ними порівнюючи маленька: український масовізм цинічніший, тому він і ясніше викриває природу цього привабливого гасла:

«Ясно й те (пише тов. Пилипенко), що зв'язок з низовими літургтками: робітничими, селянськими й мішаними шкільними

й червоноармійськими – я ставлю в неодмінний обов'язок *кожної літературно-громадської організації*.

Курсив нашого блискучого публіциста. Але курсив страшенно пікантний. Як пам'ятають наші читачі, раніше Сергій Володимирович пропонував виходити з ідеологічного критерію при розподілі літературних сил, себто пропонував дати кожній соціальній групировці свій ідеологічно-класовий бойовий центр. Тепер він цій «кожній літературно-громадській організації» *ставить в неодмінний обов'язок зв'язатися з робітничою, селянською й червоноармійською масою*. Воістину перехитрив себе. Більшого абсурду й придумати важко. Але що робити – масовізм в «плужансько»-«напостівській» репрезентації завжди заводить в коло протиріч всякого комуніста – будь то Лелевич чи то Пилипенко.

Що сьогоднішні масовізми мають однакову природу, це стверджує і той дружній Союз, яким з'єднано московських ваппівців з «Плугом». По вчорашній заяві тов. Пилипенка, ваппівці недооцінюють ролі селянства, сьогодні, себто після поразки союзника, певніше тов. Вардіна, «плужанський» ідеолог готовий уже ваппівців обвинувачувати в махаївщині. Але що це доказує? Тільки те, що тов. Пилипенко непевний союзник. Фактичний союз все-таки існує, оскільки формальний існував... тижні три тому. Тов. Пилипенко виправдовує цей пікантний симбіоз (архіпролетарська й архіселянська організації) таким твердженням:

«Позиція «Плугу» вважалася людьми компетентними за більш витриману й ясну».

Хто ці «компетентні люди» – ми не знаємо, що ж до «витриманості й ясності», то ця позиція і справді була такою. Але це нічого не виявляє... крім того, що й ваппівці послідовно мусять прийти до «найвеселішого критерію». Тов. Пилипенко до нього раніше прийшов тому, що українська дійсність складніша за російську. Український масовізм взяв свою базу (несвідомо, звичайно) безпосередньо зі столицініського «отруба», російський годується звідси через деякі пересадки. Ergo – в умовах непу в даній його конкретизації всякий масовізм є все-таки масовізм.

Отже, коли визначення мистецтва і «просвітительства» були ідеологічними передпосилками до «найвеселішого критерію», то все це вкуші має своєю передпосилкою масовізм. Ідея ваппо-«плужанського» масовізму в мистецтві і весь меморандум виникли під натиском дрібнобуржуазної стихії і є результат розгубленості й капітулянтства певної частини революційних діячів. Якнайкраще це підтверджують міркування тов. Пилипенка про славетну кризу.

ІХ. НУ, ТАК ЯКА Ж КРИЗА?

Справа не в тому, з чого він почав, – справа в тому, чим він кінчить.

В. Юго

Всі погоджуються з тим, що наша література, наше мистецтво переживають сьогодні якусь кризу. Навіть тов. Пилипенко це визнає. Але не всі однаково дивляться на цю кризу, не всі однаково визначають її. Одні гадають, що ця криза є криза творчості, інші – заперечують таке твердження: мовляв, це – не що інше, як... криза ідеологічна.

«Коли йшла суперечка про те, яку саме кризу ми маємо (пише тов. Пилипенко), я обстоював і тепер обстоюю ту думку, що в загальній своїй масі революційні митці кризи творчості не переживають. Кризу маємо *ідеологічну* (курсив меморандуму) в деяких товаришів».

Перш за все треба вияснити, про що тут йде мова: чи про те, що кризу ідеологічну переживають тільки деякі товариші, чи про те, що криза ідеологічна є криза творчості. Як показують дальші міркування, тут справа йде й про те, й про друге. Ідеологічну кризу, інакше кажучи, «ідеологічні ухили в деяких товаришів», зі слів нашого опонента, спостерігаються в сьогоднішній літературі, що він і вияснює далі. Але зі слів його ж (і з підкреслення вищенаведеної цитати) ми довідуємось, що це – «зовсім не означає кризи творчості, бо можна багато й по-гарному творити, й збочивши з вірного шляху».

Отже, до логіки. «Збочивши з вірного шляху» і справді не значить переживати кризу творчості. Але в якому випадку? *В тому випадку, коли це збочення нашло нову ідеологічну «точку опори», інакше кажучи, коли це збочення привело творця в табір до цього часу чужої йому соціальної групування.*

Отже, криза ідеології є завжди криза творчості. Цього не розуміє тільки розгублений тов. Пилипенко. Правда, далі він уже й сам, як побачимо, говорить про кризу творчості. Але це не тільки не рятує становища, навпаки, ще більш компрометує всі його засади.

Таким чином, про кризу. Хто ж переживає цю кризу? «Деякі товариші». Але хто ж ці «деякі товариші»? Зі слів тов. Пилипенка, це всі «пролетарські письменники», які шукають «дальших» від селянської кооперації «перспектив». Правда, він констатує, що творчість цих письменників «поглиблюється, шириться», але це, і на його погляд, не рятує становища: по-перше, ця творчість відстає від культурної свідомості й потреб читацьких мас, по-друге, вона несе за собою «певні

ідеологічні ухили». Здавалось би, такий стан речей вимагає від нас тих чи інших екстраординарних заходів; здавалось би, наш прями́й обов'язок – допомогти нашому письменнику так пережити кризу творчості, щоб він все-таки залишився на наших ідеологічних позиціях. Але за тов. Пилипенком так виходить, що хоч криза ідеології є, та нам не треба звертати на неї уваги, бо письменник, і «збочивши ідеологічно, все одно може багато й гарно творити». Іншими словами, хай революційний письменник шукає нової ідеологічно-класової точки «опори», хай він «багато й гарно творить» для чужої нам соціальної прошлойки.

До більшого абсурду домовитись не можна. Ми переживаємо серйозний момент, той момент, коли, зі слів пана Донцова, «заламується психіка Жовтня», коли, зі слів його ж, – «йде демобілізація революційного духу по цілому фронту». Ми переживаємо неп – той період, коли малозагартовані елементи суспільства легко можуть загубити революційні перспективи. Невже ж ми будемо замовчувати серйозність моменту, невже ми не прийдемо на допомогу тому письменнику, що губить ці революційні перспективи? Невже, нарешті, ми не скажемо вам, Сергію Володимировичу, що не авторові «плужанського» меморандуму говорити про відсутність у нас «комуністичних перспектив»? Хто баче «дальші» горизонти, хто не хоче допустити молодих письменників до нової ідеологічно-класової «точки опори»? Ну? Організаційні плани є результат ідеологічної кризи не якоїсь окремої особи, як це ви хочете цинічно довести, а кризи сьогоднішньої літератури, яка, зі слів ваших, робить в кращому разі «ідеологічні ухили». І коли ви одмахуєтесь від цього – ви тим самим штовхаєте нашу молоду літературу в обійми дрібної буржуазії.

– Виходить, наш друг не розуміє серйозності моменту? Нічого подібного!

«Не тому негаразд із творчістю (от бачите, уже й криза творчості єсть! – *М. Х.*), що організація погана, причини криються в загублених перспективах революційного руху».

Більше того: далі тов. Пилипенко вияснює, чому саме загублено ці перспективи: мовляв, неп, соціальне оточення і таке інше. Словом, намальовано досить-таки неприглядну картину. Такими чіткими рисами малює її й пан Донцов (чи не з Донцова все це виписано?). Але що ж «натомість» дано письменникові? Чим же наш друг підтримував його? «Як же уникнути ідеологічних ухилів?» На це останнє запитання тов. Пилипенко твердо відповідає:

«Вони майже неминучі, бо викривати ці ухили досить важко».

Словом, на запитання революційного письменника «що робити?» подано таку відповідь: як хочеш, «ухили неминучі», отже, можеш шукати, значить, і нової ідеологічно-класової позиції. Більшої розгубленості і уявити не можна. Кращого ліквідаторства – пошукати треба. Це вже воістину відсутність всяких революційних перспектив. Це – зразкова ідеологічна паніка. Але, може, тов. Пилипенко хоч який-небудь вихід дає?

«Моя особиста думка (пише він): ми довго ще плутатимемось у цих формулах, аж поки рефлексологія не допоможе, і до знайомства з нею й кличу».

Бачите, який вихід: рефлексологія! Яка іронія фортуни: революціонер-марксист, сконстатувавши, що в сучасному письменстві загублено революційні перспективи, пропонує вилікувати цю хворобу... рефлексологією! Коли б не писав це тов. Пилипенко, а «некто в сером», ми найшли б цій пропозиції відповідне визначення. Але, оскільки так рече наш друг, то ми йому порадимо тільки трохи полікуватись. Рефлексологія річ непогана, але, на жаль, вона має таке відношення до революційних перспектив, як тов. Пилипенко до духу нашої епохи.

Але хто ж навів цю «рефлексологію»? А навів її не хто інший, як... (та буде вже вам про столипінські «отруби!» – С. П.) сатана із столипінського «отруба». Побий мене цариця небесна, – він! Останній акорд плужанського меморандуму як не можна краще підтверджує наше припущення.

Колись тов. Пилипенко в час боротьби з «троцькізмом» обвинював нас в «троцькізмі». Сьогодні він хоче припрягти до нас «ленінградську організацію». Трохи не по-товариському, але що ж поробиш, така вже його вдача. Шкода тільки, що тов. Пилипенкові остаточно не везе. І не везе саме тому, що він ніяк не попаде, як-то кажуть, в тон, що він жодної із цих опозицій не розуміє, і тому, що... «Бог правду завжди виведе на поверхню».

Отже, взято таку аналогію: «Вільна Академія Пролетарської Літератури» і «ленінградська організація». Але що ж таке ця «ленінградська організація»?

«З ленінградської організації, що в силу свого територіального становища одірвана від селянських районів, не почуває їхнього тиску на себе, не зв'язана з приміським селянством родинними зв'язками...

виходила ота засуджена XIV з'їздом Компартії позиція, звідси загублені перспективи дальшого революційного будівництва».

Тю-тю! Воістину попали пальцем в небо! Умріть, Денисе, краще не напишете! Відкіля ви взяли, дорогий Сергію Володимировичу, таке визначення «ленінградської організації»? Чи не Шміт, бува, спровокував вас? Невже ви не читали звітів останнього партз'їзду? Ну й визначення! Повірте, тов. Сталін за таку формулу не погладить вас по голівці. Чи, може, вам «рефлексологія» допоможе виплутатись? От бачите: якби робили з нами по-товариському, якби не намагались припрягти до нас Ленінград, то й не прийшлося би червоніти перед товаришами плужанами.

А втім, «прошу пробачення у читачів за цей новий полемічний відступ і вертаю до теми». Бо й справді: «широчезна калоша» тут зовсім ні при чому.

Так як же трактував XIV партз'їзд позицію «ленінградської організації»? Перш за все він трактував цю організацію не як організацію, а як верхушку організації. З чого ж виходила засуджена цим з'їздом позиція цієї верхушки? Середній партієць, який уважно стежив за з'їздом, так говорить: *позиція ленінградської організації, себто недооцінка ролі середняка, виходила не з одірваності від селянських районів, як думає тов. Пилипенко, а з багатьох зовсім інших причин, також із великого впливу на цю організацію цих селянських районів.* Справа в тому, Сергію Володимировичу, що тут можна зробити таке припущення: ленінградські заводи й фабрики, розгубивши за час війни й революції кваліфікований пролетаріат, в час непу почали вбирати в себе з «приміських районів» селянство, яке й визначило до певної міри не тільки ідеологічний стан цих заводів, але й саму позицію «ленінградської організації». От відкіля могла вийти ваша «засудженість». Іншими словами, коли б ми хотіли спекулювати на цій організації, то мали рацію так сказати: оскільки тов. Пилипенко *саме так* розуміє позицію «ленінградської організації», значить він тим самим підтримує цю ж таки «верхушку». До цього можна б було додати ще й те, що «Ленінград» страждав на масовізм, подібний «плужанському».

Але «кожне порівняння кульгає», і справа тут зовсім не в цій «позиції».

Тов. Пилипенкові треба було тільки поставити нас в ніякове становище перед партією. І коли це не вдалося йому, то в цьому ми зовсім не повинні. *Справа тут в тому, що таке тлумачення «позиції Ленінграда» відповідає організаційним планам нашого друга.* Воно відповідає

тому повітрю, що легеньким весняним вітерцем летить зі столипінського «отруба». Таке тлумачення потрібне було йому для того, щоб ще раз підкреслити «необхідність існування» масової автономної спілки селянських письменників. Потрібне, нарешті, для того, щоб похвалитись «паїньками» – селянськими письменниками – і поглузувати з... революційних, яким «не видно дальших перспектив».

Сталість, не нервовість, твердість (пише тов. Пилипенко), твердість була тоді, коли ясна мета, ясні перспективи (аякже! – *М. Х.*). Все це, звичайно, тоді, коли воно збудовано на твердому ґрунті соціально-економічному (аякже! – *М. Х.*), на широкій громадській базі, – ось це в «Плузі» є (аякже! – *М. Х.*), а в пролетарських українських нема».

Так-таки й нема? Чого це, дозвольте спитати, нема: «отруба»? «Отруба», «действительно», нема, але за соціальну базу ми беремо ідеологію пролетаріату і відповідне комуністичне оточення, а за економічну – елементи соціалістичного будівництва. І нервуємось ми не тому, що не маємо відповідної бази, а тому, що тов. Пилипенко, замість підбадьорити революційних письменників, глузує з них: мовляв, не мають соціально-економічної бази, і, таким чином, штовхає їх у ворожий табір. Ми нервуємось тому, що тов. Пилипенко, хоч і обіцяв допомогти пролетарському митцю, «як комнезам індустріальному пролетаріату», але замість такої допомоги преподносить комбінацію з трьох пальців. Ми нервуємось, нарешті, тому, що тов. Пилипенко революційний «плужанський» молодняк веде до куркуля, до того «твердого ґрунту», де «ясна мета» і де на цю «ясну мету» надіто дуже сумнівне «кільце». Але яке ж то «кільце»?

«Це – кооперація (пише наш друг) в усіх її найрізномірніших формах. Вона є основою й темою селянської літератури, витісняючи теми збройної горожанської війни». «Тому й ідеологічних ухилів у «плужан» менше: найближчі перспективи революційного будівництва ясні». «Інша річ, коли б поспитати їх про перспективи дальші».

Таке от «кільце»: кооперація. Звичайно, кооперація – річ непогана, але в тому випадку, говорить тов. Сталін, коли її ув'язано з усією радянською системою, коли з нею зв'язано дальші перспективи, коли вона є нерозривний елемент соціалістичного будівництва. Але коли ця кооперація не має «дальших перспектив», коли вона «витісняє теми (скажіть, будь ласка, яка ненависть до тем! – *М. Х.*) горожанської війни», то не тільки дозвольте взяти її під сумнів, але й дозвольте запитати: з чого ви радієте, шановний Сергію Володимировичу: чи з того, що куркуль має «твердий соціально-економічний ґрунт», чи з того,

що йому «ясні перспективи», чи з того, що він хоче одірвати кооперацію від соціалістичного будівництва? Ну?

Так-от яка це «автономія!» Пробачте, в таку «автономію» ми вам не віддамо ваш же таки «плужанський» молодняк. Ви пишете: «Пролетарському письменникові гірше». Це так. Але коли ви пишете: «Поруч кооперації постає величезна проблема соціалістичної державної промисловості», то ми ще раз переконуємось, що ви не розумієте змісту нашої кооперації і не знаєте її місця. Ви говорите не про нашу кооперацію, яка не може стояти «поруч» соціалістичного будівництва, а тільки *в ньому*, – ви маєте на увазі глитайський «каператив». В противному разі для вашої кооперації «теж неясні б були дальші перспективи».

Такі от пікантні тлумачення кризи ідеології й творчості. Але що вони таке, самі ці тлумачення? *Це не що інше, як привід до кризи ідеології й творчості.* Тов. Пилипенко каже, що «проблему організації» літературних сил «буде розв'язано тоді, коли ми розв'яжемо ідеологічні суперечки». Це цілком справедливо. Про це ми говорили кілька років назад, коли плужанський ідеолог рішуче автономізував свою масову селянську організацію. *Справа в тому, що автономізовані творчі сили з «ясними», незалежними від соціалістичного будівництва «кооперативними» перспективами є не тільки загроза для тов. Пилипенка, але й загроза для революційних письменників. Вони породжують сумніви щодо революційних перспектив і переводять молодь на нову, чужу нам, ідеологічну «точку опори».* «Невідомі обрії загірної комуни» тов. Пилипенко називає сьогодні «туманними пророкуваннями», не гідними нашої сучасності, а «натомість» пропонує «рефлексологію» і селянську кооперацію, без «дальших перспектив», значить без ув'язки з соціалістичним будівництвом.

Отже, ми не припускаємо, щоб наш друг не хотів перетворити «Плуг» в гуртки мистецької самоосвіти. Але, у всякому разі, він не розуміє, що творчість селянських письменників тільки в тому випадку буде ув'язано не лише з кооперацією, але й з соціалістичним будівництвом, коли не буде цього автономного центру. Отже, справа не в «голові, що їй хвіст заважає», а справа в ліквідації «хвоста Робесп'єра», що її ліквідації так хоче сатана зі столипінського «отруба», якому, сатані, несвідомо і об'єктивно, робить кніксени наш дорогий Сергій Володимирович.

Такий плужанський меморандум. Це – коли це можна назвати філософією – є найреакційніша філософія в молодому мистецтві. Куркуль

одягається в червоний колір і прохає вже через таку витриману марксистськи людину, як тов. Пилипенко, «автономної» кооперації, то «автономного ідеологічного» центру. Отже, передайте йому від нас, дорогий Сергію Володимировичу, «грунтовну» комбінацію з трьох пальців.

Ідеологічний центр – єдиний, і ім'я йому – Компартія.

Але яким же чином Компартія буде організовувати ідеологічно літературні сили? На це запитання відповідь дає наша критика засад другого прихильника масовізму – т. Щупака.

Х. «ДАЙОШ ПРОЛЕТАРИАТ!»

In hoc signo vinces!

(Цим знаком переможеш [латин.]).

Отже, меморандум майже все сказав. Залишається два-три питання, і на них мусять відповісти учні тов. Пилипенка – відомі марксистки із Києва і з Москви.

Так як же Компартія буде організовувати ідеологічно літературні сили? Дати на це таку просту відповідь, що її второпає й уманський дурень, майже неможливо. Хто сумнівається в цьому, той ні чорта не розуміє, той не добачає в ідеології елементів найскладнішого процесу. Але в той же час треба сказати, що, розв'язавши це питання, ми тим самим розв'язуємо на 80% одну із найважливіших проблем. Бо ж питання нашого ідеологічного впливу через літературу не є питання «оранжерейного» мистецтва, – це проблема ідеологічного розвитку культури всієї нації. Іншими словами: від пропорції нашої уваги, нашого вміння щодо поставленого питання залежить в великій мірі і ідеологічно-класовий зміст культурної революції, що починається на Україні.

Ах, культурна революція! Яке ти привабливе гасло!.. Але от біда, кожний по-своєму тлумачить тебе. Хіба автокефалія проти тебе? Боже борони! Хіба еміграція не симпатизує тобі? Хіба реакція не покладає на тебе великих надій? Хіба, хіба, хіба? Ах, культурна революція!

Цим ми, звичайно, не думаємо одрекомендувати себе «мракобесами», які всюди шукають «крамоли». Ми цим хочемо підкреслити таких два моменти. Перший: проти решток феодалізму, що звуться «віковою тьмою», дрібна буржуазія і сьогодні бореться в союзі з нами, другий: як і в 17 році, вона намагається захопити в цій боротьбі командні висоти. Отже, наше завдання за всяку ціну залишити з собою

і сьогодні цей привабливий «закуток». Іншими словами: ми і справді повинні так організувати ідеологію нашої преси, наших літературних сил, щоб фактичним ідеологічним гегемоном залишився все-таки пролетаріат.

Але яким же чином пролетаріат буде грати на першу скрипку, коли для нього українська культура є й досі terra incognita? Коли ми кажемо, що пролетарський художник для «дальших» перспектив має соціальний ґрунт, то це зовсім не значить, що цей ґрунт в даному його стані може бути базою конкретних і міцних ідеологічних факторів для культури великого народу.

Таким чином, ми прийшли до того самого висновку, що його вже демонструвала кілька разів Компартія: поки пролетаріат не оволодіє українською культурою, доти нема ніякої певності, що культурна революція на Україні дасть нам бажані наслідки. Отже, розв'язуючи проблему ідеологічної організації літературних сил, ми знову і знову викидаємо бойове гасло:

«ДАЙОШ» ПРОЛЕТАРІАТ!

Але, на жаль, і це гасло не всі однаково розуміють. Тов. Пилипенко, наприклад, радить нам (чому не собі – аллах його знає!) якось там зв'язуватись з робітничою масою, йти до неї, йти, так би мовити, «в народ». Тов. Щупак, повіривши комусь, що його «виступи є ознака великого масштабу Щупакового світогляду», киває в журналі «Життя і революція» (1925 р., № 12) на димар Бродського: мовляв, «дайош» пролетаріат! Академія наук радить нам листуватись (пробачте, Ваша Світлість, але кажуть, ви листуетесь) з якимсь там справжнім робітником із справжнього Донбасу, що має довгі вуса і найширшу українську стрічку. Словом, кожний по-своєму розуміє це бойове гасло.

Ну, а як же ми? Що ж ми? О, ми розуміємо, де заховано, як кажуть німці, собаку. Все, що ви пропонуєте нам, вельмишановні, є не більш не менш як палатив. Втягувати пролетаріат таким чином в українську культуру ви будете до самісінького другого «пришествія». Така постановка питання не витримує ніякої критики і фактично мусить за допомогою «плужанських» меморандумів перевести нашу літературу на чужу Компартії ідеологічну «точку опори». Це з нашого боку був би гибельний компроміс. Ми в цьому питанні безкомпромісні. Ми «требуем» (по-українськи – «вимагаємо») серйозно поставитись, кому це слід, до українзації пролетаріату. На димар Бродського ми кивати не будемо.

Але що ж нам заважає перевести дерусифікацію робітництва? Адже відповідна постанова Компартії єсть? Тут дозвольте «почастувать по башке» російського міщанина, бо він (безсмертний) і є головною перешкодою. Хіба ви не чули, як він хіхикав на протязі нашої дискусії: мовляв, «перегризлись хохли». Тов. Пилипенко гадає, що з цього радіють Маланюки й Донцови. Цілком справедливо. Але радіють з цього не тільки українські фашисти (до речі, на погляд Хвильового, Маланюк дуже задається і не по заслuzі гне кирпу), радіють з цього й наші внутрішні «доброжелатели», потираючи руки по закутках. Ми говоримо про нього, – про російського міщанина, якому в печінках сидить оця українізація, який мріє про «вольний город Одесу», який зі «скрежетом зубовним» вивчає цей «собачий язик», який кричить в Москву: «Гвалт! Рятуйте, хто в бога вірує!», який почуває, що губить під собою ґрунт, який, по суті, є не менший (коли не більший) внутрішній ворог революції за автокефально-столипінський «лемент». Цей сатана з тієї ж самої бочки, що й наш куркуль. Саме він і є головною перешкодою до дерусифікації робітництва.

Отже, наше друге завдання (коли перше – передати комбінацію з трьох пальців на «отруби») – ошарашити «по башке» російського міщанина. Тов. Щупак в своїй талановитій статті майже в кожному рядковій згадує «митців-пролетарів». Це, звичайно, похвальна звичка, але де він їх набрав – наш «давніший» марксист так і не признається. Мовляв: ага, а в тебе нема! Припустимо, що тов. Щупак перехитрив нас, киваючи на димар Бродського. Але хіба справа в цьому? Хіба, затягнувши якийсь п'яток робітників в «Гарт» чи «Плуг», ми розв'язуємо питання? Справа не в плужансько-гартованських «артистах» (за термінологією Леніна), *справа в тому, який «соціальний ґрунт» забрала культура, справа в тому, чи контролює її пролетаріат і безпосередньо маю, і через свій авангард.* Цього не розуміє тов. Щупак, як і його харківський патрон, і не розуміє саме через свою, вибачте за вираз, «марксистську короткозорість». Інакше він покинув би «лепетати» щось про «плеяди митців-пролетарів» та «культурний ренесанс». Замість того, щоб витратити енергію на організацію в Києві димаря Бродського, тов. Щупакові слід піти в якийсь робітничий профсоюз і українізувати його верхушку. Вже час зрозуміти наше гасло «дайош пролетаріат» так, як того вимагає дана політична ситуація.

Українізація, з одного боку, є результат непереможної волі 30-мільйонної нації, з другого – *це є єдиний вихід для пролетаріату заволодіти культурним рухом.* І коли цього не розуміє російський

міщанин, що сидить в робітничих клубах, у відповідних культурно-правових установах, то перше бойове завдання для тов. Щупака – це допомогти йому. Треба нарешті переконати цього міщанина, що все одно йому прийдеться поділити українців на петлюрівців і комунарів, все одно йому прийдеться передати «бразды правления» у більш певні руки, все одно він скоро опиниться без бази і примушений буде остаточно капітулювати. Його «лебединая песня пропета».

Отже, розпускайте, тов. Щупаче, «Плуг» та зльзьте скоріш на якусь командну висоту в робітничому профсоюзі; бо дерусифікація робітництва є перша й найголовніша передпосилка до розв'язання проблеми ідеологічної організації літературних сил. Досить «разговорчиков»! «Дайош» пролетаріат!

XI. ЩЕ «ДАЙОШ» ІНТЕЛІГЕНЦЮ!

Хто в монастирі служити нам буде,
Когда одберуться од нас всі люди?

Здається, чернець Єремія

Як бачите, у XVIII столітті люди вміли мудро думати, і чернець Єремія є тому яскравий приклад. Отже, подивимось, як думають у ХХ-му. Добре?.. Але почекайте: що ж таке інтелігенція?

Здавалось би, у нас, де це поняття всосалось в плоть і кров кожної мало-мальськи грамотної людини, де маємо гори історій «громадської думки», де і т. д. і т. п., – здавалось би, безвихідним архаїзмом мусить звучати наше запитання. Але це... тільки «здавалось би». Об'єктивно ми маємо такий збіг обставин, коли нічому не можна дивуватись. З одного боку, спостерігаємо великий розмах епохи, з другого – «нові суспільні сили, що їх покликано ліквідацією старого ладу», в масі, коли так можна висловитись, не пропорціональні своїй добі і її вимогам, не відповідають її розмаху. Мало того: в масі ці сили інтелектуально стоять незрівнянно нижче за ті, що їх усунуто волею революції з історичної арени. От чому і в'яснення поняття «інтелігенція» приймає характер... мало не громадської сенсації.

Так що ж таке інтелігенція? На це запитання відповідь дає нам тов. Щупак в вищезгаданій статті:

«Хвильовий взагалі переоцінює роль інтелігенції, він їй надає першорядного значення, забуваючи, що авангард цілої революції, а через те й культурної революції, є пролетаріат».

Переоцінює чи недооцінює Хвильовий роль інтелігенції – про це ми будемо говорити далі. А зараз дозвольте сконстатувати, що тов. Щупак не розуміє, що таке інтелігенція. За ідеологом (який жак: ідеологом!) «Плуга», за «давнішим марксистом» («марксизмом ми займаємось давно», пише тов. Щупак, «може, навіть давніше, ніж сам Хвильовий»), *виходить, що інтелігенцію можна протиставляти пролетаріату. Іншими словами: він її мислить, як якусь цілком самостійну соціальну групу, як, можливо, окремий клас.* Це він підкреслює на протязі всієї статті, вар'їруючи на різні способи своє твердження: «Європа Хвильового означає мистецтво не пролетарське, а інтелігентське» і т. д. і т. п.

Але стверджуючи таку от «істину», наш «давніший марксист» виявляє деяку нервовість і скаржиться (як і його харківський патрон), що Хвильовий, мовляв, «зарозумілий», і називає тов. Щупака «безграмотним», що він, мовляв, «полемізує не тільки проти того, що його супротивник написав, але й проти того, що, на думку Хвильового, цей супротивник (Щупак) міг написати».

Це вже шкода! І шкода саме це: не треба ображатись. Треба, навпаки, подякувати Хвильовому за справедливу кваліфікацію його, Щупакових, здібностей і здивуватись з інтуїції нашого Дон Кіхота: який прекрасний нюх! Бо ж зовсім не дарма він полемізував проти того, що Щупак міг написати: Щупак написав!

Ах, боже мій, яка тоска, яка мука, дорогий товаришу Щупаче, бути вчителем підготовчої групи і навчати нас, що інтелігенція є не що інше, як освічена частина якогось класу. От. Правда, мудра формула? Ну, а як же: блискуче визначення ви дали, Миколо Григоровичу. Тепер я, Щупак, ніколи не буду робити з інтелігенції самостійної соціальної групи.

Що інтелігенція в масі своїй і досі служить дрібній, середній чи то великій буржуазії – це так. Але протиставляти її пролетаріату – значить, пробачте за різкість, показати свою архібезграмотність, що й близько не лежала біля марксизму. Це треба підкреслити з усією силою саме тепер, в добу пролетарського заглиблення. Від цього буде величезна користь. І коли тов. Щупак не баче цієї користі, то дозвольте «змонополізувати ключ розв'язання цих проблем у своїх руках». Дозвольте «не дати права» «давнішому марксисту» «сперечатись» з нами, поки він пройде елементарний курс політграмоти. Коли не знаєш, що $2 \times 2 = 4$, не берись за алгебру. *Саме ця відсутність елементарного знання з області соціології і заводить тов. Щупака в ті непроходимі нетрі,*

з яких він ніколи не вибереться. Саме ця відсутність і штовхає його видавати при «Глобусі» замість масової бібліотеки такі не ходкі і до того ж не зовсім грамотні брошури, як етюди Загула й Савченка, що про них ми в свій час будемо говорити. І хоч тов. Щупак і «готовий з нами посперечатися», хоч він і насторожився півником, але ми з ним ведемо полеміку тільки тому, що навкруги тайга азійської хохландії і темна «малоросійська» ніч. «Когда же придет настоящий день» – поки що не відомо. (Боже мій, «когда же придет настоящий день?» – ще раз можна вигукнути у тьму за Добролюбовим).

Per aspera ad astra. Важкий шлях, що веде до зір. Але... що таке інтелігенція, ми все-таки і нарешті вияснили: це є частина якогось класу. Отже, і протиставляти його пролетаріату – це значить: одну, революційну частину інтелігенції не допускати до робітництва, другу, молодшу, що часто виходить з цього пролетаріату, штовхати в обійми дрібної буржуазії, переводити на чужу нам ідеологічну «точку опори».

«Хто ж тоді в монастирі служити нам буде, когда одберуться у нас всі люди?» Ну?

Ми на цю справу дивимось зовсім інакше. По-перше, одну частину інтелігенції ми хочемо завоювати, а другій, по-друге, дати нашу ідеологічну «точку опори». Перша це та, що її ми називаємо молодого українською інтелігенцією, друга – та, що ми її називаємо пролетарською (робітничо-селянською). *Обидві вони і мусять стати частиною молодого історичного класу – пролетаріату.* Взявши за соціальну базу здерусифіковане робітництво, вони й розв'яжуть велику проблему. Саме через них Компартія й організує ідеологічно літературні сили й саму літературу. Саме через цю інтелігенцію ми й надамо культурній революції відповідний ідеологічний зміст.

Значить, справа не в масі? Так, справа не в масі, а в *негайній дерусифікації пролетаріату, справа в правильному визначенні поняття інтелігенції.* Справа в тому, щоб запалити нашу інтелігенцію огнем безсмертної ідеї визволення людськості, убити в ній дрібнобуржуазний скепсис, справа в тому, щоб дати їй нашу ідеологічну «точку опори» і тим переконати її, що порох ще є в порохівницях і пролетаріат готовий виконати історичну місію. Справа в тому, щоб виховати в ній залізну волю і повернути їй загублену в віках фанатичну віру в прекрасне далеке майбутнє.

Отже, ми надаємо інтелігенції велике і виключне значення, *але тій, яка буде частиною пролетаріату.* Не маса, що не оформлена ідеологічно, буде задавати ідеологічний тон культурному ренесансу, а інтелі-

генція цієї маси. Хто думає, що це – «культура для культури, ренесанс для ренесансу, мистецтво для мистецтва», хто думає, що це байдужість до проблеми пролетарського ренесансу на Україні, що це «націоналістичне захоплення Хвильового», той по меншій мірі... тов. Щупак. Словом, перше гасло «дайош пролетаріат» ми підпираємо другим: «дайош інтелігенцію».

ХІІ. РОЗДІЛ ПЕРЕДОСТАННІЙ

Твоя правда, читачу! В моїх оповіданнях нема епічної об'єктивності.

А. Кримський

Отже, тільки через *свою* інтелігенцію ми організуємо ідеологічно літературні сили. Значить, і всю нашу увагу *ми мусимо концентрувати не на аморфній масі, а на кадрах молоді інтелігенції, що виходить з вузів і йде повз нас до... (в кращому разі)... тов. Дорошкевича*. Досить грати «в бірюльки»! Коли Пилипенко чи то Щупак не розуміють, як можна, з одного боку, захищати Дорошкевича від ком крикунів, а з другого, захищаючи, брати під сумнів його ідеологічну установку, то їм просто прийдеться одійти кудись вбік.

Тов. Щупак ніяк не зрозуміє, чому ми «дали перевагу Зерову перед Савченком». Для нього наша тактика є невловимий для свідомості «процес». Але оскільки ми свою статтю призначаємо для об'єктивної аудиторії, то й дозвольте зупинитись ще раз на цьому моменті.

Здається, в «Преступлении и наказании» Достоевський називає себе *поетом пролетаріату*. Георг Брандес не тільки не усумнився в цьому, але й підтверджує це цілим етюдом про геніального письменника. Цим ми не збираємось пристосувати Достоевського до нашої сучасності, ми тільки хочемо сказати, що таке твердження не пошкодило в свій час Горькому виступити проти творів Достоевського як проти реакційнішого чинника. Ми цим хочемо сказати, що одного бажання бути поетом пролетаріату дуже замало – це по-перше. По-друге, дозвольте пригадати таке прислів'я: «Не все те золото, що блищить».

Чому ми проти Загула, Савченка etc? Звичайно не тому, що вони – Загул, Савченко, а тому, що вони, прийнявши «масовізм», *об'єктивно* мусять грати в дудочку дрібної буржуазії. Коли б ці люди мали більше права на комуністичний партквиток, як тов. Щупак, то й тоді ми виступали б проти них з не меншою завзятістю. Справа в тому, що їхнє суб'єктивне бажання стати червоними об'єктивно робить їх

жовто-блакитними, оскільки вони йдуть під гаслами «автономної кооперації» та «автономного ідеологічно-бойового центру» (див. тези головного ідеолога масовізму).

«Невже (пише Щупак) кожний сільський інтелігент є неодмінно реакційна сила, а кожний міський – провідник поступу? Чи не перша прийшла до революції сільська інтелігенція, чи не тягнулась міська в хвості?»

Цілком справедливо, тов. Щупаче. Але що це значить? Які треба робити звідси висновки? *Чому це, нарешті сільська інтелігенція обов'язково мусить бути представницею неможливого селянства?*

Коли ми говоримо про урбанізацію інтелігенції, то маємо на увазі сьогоденню конкретну політичну ситуацію. А от тов. Щупак про це забуває. Звичайно, село «постачало» революціонерів, що «зв'язувались з пролетаріатом». Але коли це було? *Це було в ті часи, коли дрібна буржуазія рвалась з тісних рамок феодалізму.* Це було до кінця громадянської війни. Але тепер, коли село стало на твердому соціально-економічному ґрунті, хіба тепер активність сільської інтелігенції не може об'єктивно стати реакційною силою? Ви скажете, що до цієї активності треба додати наш ідеологічний контроль. І це цілком справедливо, і саме в цьому справа. Треба додати контроль. Але яким чином ми будемо контролювати, коли в масі ми марксистськи безграмотні, коли ми самі виставляємо гасла, подібні до легалізації ідеологічних центрів? *Те, що ми збираємо під свій прапор «червону» масу й «червону» інтелігенцію і підбадьорюємо її ідеологічну активність, не є вихід.* Оскільки ця маса і ця інтелігенція комуністично не викристалізовані, оскільки остання частенько інтелектуально сильніша за нас, остільки ми самі собі риємо яму. В цій масі і в цій інтелігенції ми будемо грати роль дурників. Історія повторюється. Штурм Перекопу приніс нам остаточну перемогу. Але ця перемога об'єктивно може стати за велику поразку пролетаріату. З Азії приходили великі й сильні народи, але, завоювавши фізично європейське культурне населення, вони мусили інтелектуально капітулювати перед ним. Це в результаті загання їх на кримсько-татарські територіальні клаптики. Історія повторюється, і ми б'ємо тривогу.

Наше чергове завдання – згуртувати навколо Компартії кадри молоді інтелігенції. Що це значить? Це значить, що Компартія для мистецтва, для літератури, замість неясного і небезпечного гасла: «Гуртуй масу!» дає нове гасло: «Не зивай! Лови талановитий вузівський молодняк!». Це значить, що тільки таким чином ми утворимо в літературі свою ідеологічну атмосферу.

Це значить, що ми самі мусимо підтягнутись, що ми не загубимо своєї ідеологічної установки, що ми вже, як треба, будемо виховувати масу. Поки ж цього нема, бережіться, тов. Щупаче, можливо, й добрих, і хороших, але об'єктивно небезпечних Загулів.

Але чому ж ми не жахаємось так Зерова? По-перше, тому, що зливатись *організаційно* ми з ним не думаємо, як і він з нами. По-друге, тому, що *неокласикам, як більш культурній і більш одірваній од куркуля частині інтелігенції, дорожчі і зрозуміліші ідеали історичного класу*. Коли цього не розуміє тов. Щупак, то ми йому порадимо піти в школу політграмоти. «Давніший марксист» довго й усердно цитує пана Донцова, що дає характеристику неокласикам. Але, цитуючи, він зовсім не помічає, як ці цитати компрометують його ж твердження. За паном Донцовим, неокласики є імпотентне угруповання, «гнилі наслідки нашої доби», що «не підпорядковують своє «я» громадським мотивам».

Ми погоджуємось: це гіпербола. Більше того – це неправильна характеристика. Але у всякому разі, коли б це було так, як говорить пан Донцов, то вона, ця характеристика, зовсім не на користь «давнішого марксиста». Неокласики, не виявляючи сьогодні великої політичної активності, тим самим розв'язують т. Щупаку руки і не заважають йому збити ідеологічно чіткий центр. Коли вже на те пішло, то... краще орієнтуватись на імпотентно-політичну українську інтелігенцію, ніж на активну сумнівно-червону, яка, не почувуючи ідеологічного контролю, переводить молодь на «автономну кооперацію».

Тов. Щупак, жахаючись Зерова, запевняє, що «українське революційне мистецтво не піде за попутниками». Цілком справедливо! Але в якому випадку? В тому випадку, коли воно не є попутницьке (чи не Загул, бува, є революційний митець?). І в тому випадку, коли це мистецтво, увільнившись від «маси», не віддасть командних висот, як це воно зробило в Росії. Це трапиться в тому випадку, коли ми негайно одшиемо од мистецтва своїх безграмотних людей, які не розуміють, що в умовах непу з чужою ідеологією ми можемо боротись тільки ударною *ідеологічною групою, що її не засмічено різними народницько-куркулячими гаслами й постулатами*. «Незаможницько-батрацьке село» мусить мати «духовні зв'язки з пролетарським містом, але не через ясні кооперативні перспективи», не через димар Бродського, а через нашу викристалізовану мистецьки й марксистськи інтелігенцію. Дрібнобуржуазна інтелігенція «злилась у своїй творчій праці з найпоступовішим колективом нашої держави». *Але справа в тому,*

у що це «злиття» виллється? Хто виграє з цього «злиття»? В той час, коли тов. Шупак «зливається» й, «зливаючись», від радості п'ятки чеше, в цей час дрібна буржуазія загібає до себе вузівську молодь і утворює кадри своєї інтелігенції, яка й виховує поза «злиттям» масу. Чи, може, «давніший марксист» здібний-таки написати марксистську розвідку про Драгоманова? В той час, коли ми всю свою енергію присвячуємо «масовій» «болтовне», в цей час у ворожому таборі воїстину «загострються ідеологічні леза».

Отже, ми переживаємо найсерйозніший момент. Ми цим не хочемо сказати, що ми напередодні 9-го термідору, ми цим хочемо підкреслити, що Фрерони не завжди будуть мати такий вигляд, який його мали за часів Великої Французької революції, що jeunesse e doree (золотий молодняк) не всюди й не завжди однакової поведінки, що як-не-як, а й ми маємо тих людей, які, за Гюго, «утопали в величезних комірцях», що й у нас було «товариство голих». Отже, будьмо насторожі! Не треба забувати основного: *пролетаріат і сьогодні із дня в день і фактично цілий день гнеться під вагою «залізобетонних колон»*. Йому не потрібні «стішки», він вимагає від нас, щоб ми через ці «стішки» виховали й підготували нашу молодь до нових боїв за «невідомі обрії загірної комуни». К чорту «ходженіє» в народ! «Дайош» справжнє розуміння марксизму! Хто стоїть на дорозі – к чорту його, з дороги! Йде його величність – неспокійний дух пролетаріату.

Отже, здерусифікувавши робітництво, взявши установку на пролетарську інтелігенцію, ми тим самим організуємо ідеологічно й літературні сили. Для нас зовсім не важливо, біля якого «критерія» об'єднались письменники – «валяй, куда хочешь!». *Для нас важливо, скільки ми маємо серед цих письменників марксистської інтелігенції, для нас важливо, якої вона кваліфікації. Для нас, нарешті, важливо, під яким прапором гуртується вузівська молодь*. Коли викристалізований ідеологічно комуніст опиниться раптом в організації неокласиків (справа, звичайно, йде не про Хвильового, заспокойтесь, тов. Шупаче!), то це не мінус, а плюс! Але коли всі вчорашні символісти опинились в «Плузі», де нема жодного (будемо правду казати) витриманого марксиста, то це величезний мінус і велика наша поразка. Розумієте, що це таке? Знаєте, як назвати такі міркування? Це, тов. Шупаче, є діалектика. Коли тов. Дорошкевич підготує п'яток своїх вузівських учнів до журнальної праці, то повірте нам, що цей п'яток в тисячу разів сильніше вплине на масу, ніж «Гарт» і «Плут» вкупі. Розумієте, що це таке? Це вже привід для Дорошкевича вважати нас за дурників. Так-то, вель-

мишановний «давніший марксисте»! Мудра штука – оця ідеологія. Зрозуміли, як ми будемо організовувати ідеологічно літературні сили? Ні? Ну й не треба!

На цьому, власне, ми й мусили б скінчити свою статтю. Бо й справді: соціальну природу масовізму розкрито, основні віхи мистецької політики нашвидкуруч накинуто. Чого ж більше – інших завдань ми й не брали на себе. Але оскільки в нашу дискусію вривався ще один «масовик», то дозвольте й про нього два слова, тим паче, що він зачепив цікаве питання. Ми маємо на увазі москвофіла К. Буровія і його брошуру «Європа чи Росія».

Отже, до останнього розділу, що його, до речі, ми трактуємо в плані нашої статті як додаток.

ХІІІ. МОСКОВСЬКІ ЗАДРИПАНКИ

Если русские могут гордиться несколькими поэтически-ми именами, – они первоначально обязаны этим сопри-косновенности своей истории к истории Европы и усвоен-ным у Европы элементам жизни. Что же касается малорос-сиян, то смешно и думать, чтоб из их поэзии могло теперь что-нибудь развиться. Двинут ее (малороссийскую поэзию), возможно, только тогда, когда лучшая, благороднейшая часть малороссийского населения оставит французскую кадрили и снова примется плясать трепака и гопака.

В. Г. Белинский

Цією красномовною і пікантною цитатою ми зовсім не думаємо обвинувачувати Белінського в шовінізмі, ми цим хочемо підкреслити, якою ненавистю до української поезії просякнуто було ту літературу, що в неї радять нам учитись наші москвофіли. Це зовсім не значить, що ми цю літературу не любимо, а це значить, що ми органічно не можемо на ній виховуватись. А втім, ми жартуємо: ми й не для цього наводили цю цитату, ми хочемо сказати тільки, що тов. Буровій помиляється, – Белінський «зробив помилку» не лише «проти Шевченка». Він зробив її «проти» всієї української літератури. Отже, раніш, ніж радити «нашим критикам» в претензійній брошурі «почитати Белінського», йому б самому не завадило при нагоді сходити до якоїсь московської книгозбірні.

Це – як вступ, що мусить з місця в кар'єр шпигнути нашого москвофільствующого «європенка».

Отже, ще раз: в даній брошурі нас цікавлять не ті тези, що вар'їрують пилипенківський меморандум, нас цікавить «європенкова» порада нашій молоді вчитись у росіян.

Дозвольте, перш за все, одрекомендувати вам «погляди» того москвофіла, що «имеет жительство в гор[оде] Москве». На його погляд, «життя сучасної України якось на два-три роки запізнюється проти московського». В цьому він ніколи не сумнівається, бо він, перш за все, розглядаючи якесь явище, турбується: де ж паралель? Де ж цьому явищу ідентичний факт чи то фактор «у московському житті»? Хвильовий виступив? Ага, – Воронський! Не годиться? Ну, так тоді хай Воронським буде Кость Буровій. Так і написано в інформації, присланій із Росії: «Кость Буровій – український Воронський». Пільняк? Ага, у нас єсть Хвильовий! Не годиться? Та що ви, от історія! Ну так тоді хай буде Всеволодом Івановим Копиленко. «Американці» Досвітнього? Прекрасно, у нас у Москві єсть Сінклер... Чи то пак, перекладено на російську мову, що, по суті, одне і те ж: ви ж все одно не читаете по-англійськи. Напостівчина? Ага, у нас «Плуг». Воронщина? Прекрасно, найдемо й «Гарт»!

Ми цим не хочемо заперечувати того, що Хвильовий – «український пільнячок», боже борони, навіть навпаки, що ті чи інші явища «життя московського» мають відповідні віддзеркалювання у сучасному житті України. Ми цим хочемо підкреслити, як наші москвофіли вульгарно спрощують цей метод, до якого абсурду вони докукують, коли пропонують нам російський крам, російську школу: мовляв, йдіть туди, «там маємо прекрасні переклади творів світових письменників» (так і написано в брошурі), нібито ми про це чуємо перший раз, нібито ми такої геніальної літератури не можемо й у себе «утворити». Скажіть, будь ласка, яка мудрість: переклади чужої річі і потім задавайся!

Не туди б'єте, тов. Буровію! Перекладами не заманите. Не заманите навіть оригінальною літературою, бо сьогодні, коли українська поезія сходить на цілком самостійний шлях, її в Москву ви не заманите ніяким «калачиком». Не знайдете ви паралелей в «московському житті» і нашій дискусії. І це зовсім не тому, що той чи інший учасник українського диспуту талановитіший за того чи іншого російського (боже борони!), а тому, що українська дійсність складніша за російську, тому, що перед нами стоять інші завдання, тому, що ми – молодий клас молоді нації, тому, що ми – молода література, яка ще не мала своїх Львов Толстих і яка мусить їх мати, яка не на «закаті», а на відродженні.

Звичайно, розвиток культури «визначають економічні відносини». Але в тому-то й справа, що ці відносини не зовсім «однакові в обох країнах». Вони однакові остільки, оскільки вони однакові в світовому хазяйстві і оскільки це потрібно для єдиного фронту проти буржуазії. Українська економіка – не російська економіка і не може бути такою хоч би тому, що оскільки українська культура, виростаючи з своєї економіки, зворотньо впливає на останню, остільки і наша економіка набирає специфічних форм і характеру. Словом, Союз все-таки залишається Союзом і Україна є самостійна одиниця. Радимо тов. Буровієві приїхати сюди і уважніше придивитись. Боїмось тільки, що закричить він: «Гвалт!». Бо й справді: Малоросія вже одійшла «в область преданія». Ми під впливом своєї економіки прикладаємо до нашої літератури не «слов'янофільську теорію самобутності», а теорію комуністичної самостійності. Правда, ця теорія наших москвофілів-«європенків» може налякати, але нас, комунарів, вона зовсім не лякає і навіть навпаки. Росія ж самостійна держава? Самостійна! Ну, так і ми самостійна. Отже, оскільки наша література стає нарешті на свій власний шлях розвитку, остільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур вона мусить взяти курс.

У всякому разі не на російську. Це рішуче і без всяких заперечень. Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою. Від російської літератури, від її стилів українська поезія мусить якомога швидше тікати. Поляки ніколи б не дали Міцкевича, коли б вони не покинули орієнтуватись на московське мистецтво. Справа в тому, що російська література тяжить над нами в віках, як господар становища, який привчав нашу психіку до рабського наслідування. Отже, вигодовувати на ній наше молоде мистецтво – це значить затримати його розвиток. Ідеї пролетаріату нам і без московського мистецтва відомі, навпаки, ці ідеї ми, як представники молоді нації, скоріш відчуємо, скоріш вилюємо у відповідні образи. Наша орієнтація – на західно-європейське мистецтво, на його стиль, на його прийоми. Тов. Буровій гадає, як і кожний москвофіл-«європенко», що ми «з огляду досягнень російської післяреволюційної літератури топчемося десь далеко позаду». Цього б ми не сказали, бо ж не халтура Гладкових та інших новоявлених Львов Толстих буде конкурувати з нашою молоддю. Але справа не в цьому. Що це доказує? Те, що ми не утворили ще геніальних речей? Це доказує, що ми не встигли взяти справжнього курсу, це доказує, що коли нас, молодих, вже зараз рівняють зі «старими» росіянами, то, очевидно, нічому вже нам учитись у них. Очевидно,

«в кінцевому рахунку», вони пасуть задніх. Що таке Європа, ми знаємо, знають це і наші читачі. І коли тов. Буровій досі не знає, то хай приїжджає до Щупака чи то Пилипенка – вони йому розкажуть.

Дуже цінне побажання прислав нам на Україну Буровій: мовляв, учись європейських мов, бо «лише тоді будеш цінним «енком». Справедливо він обурюється й проти Зерова: мовляв, чому не знаєш ще киргизької! Шкода тільки, що він не спитав, скільки мов знав його московський господь бог В. Белінський. А знав він от скільки: жодної!

Правда, пікантно, дорогий товаришу «європенко»? Але що це значить? А це значить, за вашою кваліфікацією Белінський «не годиться в провідники до Європи». Хто це не годиться? Белінський? Та ви ж нам допіру радили у нього вчитися! Де ж тут логіка?

Але справа і не в цьому. Тов. Буровій страшенно на нас обурюється: мовляв, замовчуємо «значення російської літератури». Він так і пише: «Я не буду замовчувати свого обурення» і т. д. Він з обуренням інформує нас заднім числом зі своїх московських задрипанок, що «Достоевський заволодів думкою цілої Германії», що і т. д. В ім'я російської літератури він готовий уже штовхати нашу молодь в достоєвщину.

От так «європенко»! Де там він в Москві побачив «процес літературного відродження» – хто його знає. Але все-таки він ніяк не второпав, чому московське мистецтво сьогодні не може пережити «процесу відродження» і чому нам не можна наслідувати Достоевського. Що російська література є одна із найкваліфікованіших літератур – це так. *Але наш шлях не через неї.* Коли сьогодні «московська література» – це ті джерела, з яких черпають «європенки», то завтра вони узнають, що М. Зеров незрівнянно вище стоїть в своїх перекладах російських Жуковських (див. рецензію проф. Білецького). Нарешті, вони узнають, що кінець прийшов не тільки «малоросійщині, українофільству й просвітянству», але й задрипанському москвофільству.

Досить «фільствувати» – «дайош» свій власний розум! Коли ми беремо курс на західноєвропейське письменство, то не з метою припрягти своє мистецтво до якогось нового заднього воза, а з метою освіжити його від задушливої атмосфери позадняцтва. В Європу ми поїдемо вчитись, але з затаєною думкою – за кілька років горіти надзвичайним світлом. Чуєте, москвофіли з московських задрипанок, чого ми хочемо? Отже – смерть достоєвщині! «Дайош» культурний ренесанс!

Нашій статті фініш. Апологети писаризму ще раз пройшли перед нами. Але що ж таке писаризм? Писаризмом ми називаємо те явище в нашому житті, що його виховують писарі від мистецтва. Цей оригінальний апарат бере на себе місію паралізувати волю активного суспільства. Писаризм – це є брункя від масовізму, це є рідний брат дрібної буржуазії.

Точка.

Р. С. Пробачте: ми так і забули про кримінальну справу з літератором Миколою Хвильовим. Отже, просвітянська публіка страшенно нервується: мовляв, парвеню – і на тобі «потрясає основи пролетарської літератури». Отже, треба нарешті розшифрувати цю таємну особу. Подивимось, що він тоді заспіває? Словом, поштенні громадяне нашої республіки скоро будуть читати таку афішу:

– Увага! Увага! Увага!

На днях буде знято «чорну маску» з всеукраїнського чемпіона полеміки Миколи Хвильового (вхід безплатний)... хоч знято буде, правда, і не по правилах циркової боротьби, бо, як відомо, машкару тоді знімають, коли супротивника положено на дві лопатки, тут же маємо навпаки: спершу знімемо, а потім вже положимо.

Примітка рукою Хвильового на афіші:

«Даремно турбуєтесь: не положите і знявши!.. А втім, може, й є рація: не дарма я думаю тікати за кордон».

УКРАЇНА ЧИ МАЛОРОСІЯ?

Рабство – річ ганебна, але рабська психологія в свободі – гідна зневаги.

Ф. Шіллер

Нация – это исторически сложившаяся устойчивая общность языка, территории, экономической жизни, психологического склада, проявляющегося в общности культуры.

И. Сталин

На башті б'є годинник. На сході вже стоїть світла полоска світанку, і от загуде сонце. Таємна птиця відродження розплющила очі і розправляє свої могутні крила. Але ми ще стоїмо на чатах і прислухаємось. На колінах нам лежать квітневі числа «Комуніста» з 18 до 29, і тоді «мимохить виринають в пам'яті ці гіркі й їдкі слова» великого поета, що їх ми поставили в своєму першому motto, і зрозуміло: ми читаємо публіцистичні етюди славетних і бездоганних марксистів – Володимира Юринця із «Держвидаву» і Андрія Хвилі із Агітпропу. Нам страшенно не хочеться полемізувати з ними, бо знаємо, яка це невдячна праця: хіба докажеш, що не кожний Герострат – Герострат і не кожному крикунові судилося прославитись в Ефесі? Але ми також знаємо, що за спиною наших марксистів (хоч вони цього, можливо, і не хочуть) стоять певні кола радянського суспільства, і тому знову тягнемось до атраменту. Словом, нумо розвивати свої попередні думки.

Проте, з другого боку, було б несправедливим відмовити як Юринцеві, так і навіть Хвилі в деяких і плюсах. Погоджуючись з нами, що могутній вчора та скомпрометований нами сьогодні славнозвісний масовізм є шкідливе явище, вони тим самим відкривають нову сторінку в літературній дискусії. В своїй останній статті, підводячи підсумки нашої першої перемоги і намічаючи теми для дальшого обговорення, ми самі до цього й закликали. Плужанський анальфабетизм давно вже сидить нам в печінках, і тому всяку спробу відмежуватися від нього ми щиро і від душі вітаємо.

Шкода тільки, що наші друзі кар'єром влетіли «в другий екстрем». В той час, коли тов. Пилипенко і К^о просвітянствували, мов справжні автокефальні християни, Юринець і Хвиля почали свій тріумфальний похід під грім екстравагантної фанфаронади гаданого переможця,

і в супроводі хоч і порожньої, але зате галасливої фразеології, кожний з них, уявивши себе по меншій мірі Наполеоном, раптом прийняв позу (звичайно, зовсім не по заслугі) претензійної, начебто об'єктивної третьої особи і зі свого агітпропо-держвидавівського «висока» потріпує по плечу Вільну Академію, мовляв: «Ну что, брат Пушкин?» – «Да так, брат, – отвечает, бывало. – Так как-то все...» – «Большой оригинал».

З того ж самого «висока» наші наполеони показують і свою сміливість: мовляв, зачепи тільки – одразу пожаліюсь папі-агітпропу. Ми, партійці, свого папу теж поважаємо, але дозвольте зазначити, що й вищенаведені плюси захмарено невеличкими, але красномовними мінусами.

А втім, дамо слово нашим другим друзям. Хай вони допоможуть нам поговорити з нашою мамою, що ім'я її – Компартія. І будемо ми говорити так, начебто культурний рівень нашої аудиторії не нижчий за шановну ерудицію т. Юринця.

I

Мерінг, наприклад, завше гадав, що ідею соціалізму не тільки в естетиці, а навіть (навіть) політиці й науці не зовсім визначено. Це давало йому привід не погоджуватися навіть (навіть) з Марксовою характеристикою щодо автора «Розбійників». Він, прямолінійніший за Плеханова, навіть (навіть) він ніколи не поспішав з рішучою характеристикою тих чи інших явищ в духовному житті народу.

Як же наші друзі характеризують і репрезентують перед Компартією великий культурний здвиг, що допіру розпочався в українській літературі? На їхній погляд – це не що інше, як «помахування» «дерев'яними шаблями» та «картонними мечами». «Назадницька гігантомахія» – і тільки, і коли потім один із них, опам'ятавшись, хотів трохи виправитись і порівняв одного з диспутантів з Карлейлем, то й це порівняння прозвучало, на жаль, фрейдлігратовою похвалою: мовляв, дуже добрий твій, Марксе, «Капітал», ним дуже захоплюються крамарі з Рейну. Коли «під густими мряковинами критики» наші друзі не відчують «широких левад творчості», коли «даються нашому мистецтву тільки «grande teorie» і постулати ідеологічного хатянства, то, очевидно, і згаданий Карлейль мусить бути або дерев'яним, або картонним. Словом, од компліментів ми одмовляємось, щоби вони не заважали нам подивитись на справу цілком об'єктивно.

Отже – «дерев'яно-картонна» гігантомахія. Не зрозуміло тільки, чому вона так стривожила славнозвісного марксиста Юринця, який одразу розганяється на кілька статей. А тому раптом починає само-знищуватися Хвиля, що вона «має глибокі коріння в розвиткові економічних, соціальних і національних особливостей України». Виходить, це зовсім не картонна гігантомахія? Так точно, теж зовсім несподівано починає відступати і Юринець, бо в ній зібрано багато «шкідливих для діла пролетарської культури закликів». Значить, не «картонна»? Не картонна. Не «дерев'яна»? Не дерев'яна. От тобі й храм Діани: так ненароком і зарепортуватись можна.

Проте наші наполеони і самі це знають. Дерево й картон для стилізації: мовляв, не догадайся, чому пишу такі величезні підвали в центральному органі партії. Історик всесвітньої літератури, Володимир Юринець, очевидно, ще не забув, як картонний меч Рейхліна викликав у свій час велику боротьбу між гуманістами й обскурантами. Справа, значить, не в тому, що наш сьогоднішній літературний рух не заслуговує уваги, а справа, так би мовити, навпаки: він не тільки стривожив наше суспільство, більше того, деякі ігноранти його встигли вже *fidem de foro tollere* – загубити громадський кредит.

Звичайно, цей неприємний бік «картонної» медалі не міг не турбувати наших друзів. От чому Юринець поспішив зробити екскурс в історичні аналогії, а Хвиля, що йому страшенно бракує Юринцевої всесвітньої начитаності, звар'їрував деякі місця зі своєї нещодавно випущеної (здається, єдиної) популярної брошури про українські «широкі можливості». Словом, надівши професорські окуляри, вчені марксистичи почали аналізувати ситуацію і шукати соціально-економічного коріння.

Як і треба було чекати, Хвиля, за прикладом «вчених» з клубу містера Піквіка, перш за все сказав декілька надзвичайно серйозних і виключно нечуваних фраз про диференціацію, міжнародний капітал і сільське господарство. Закінчив він свій аналіз такою оригінальною мораллю: «Не слід верзти всякі нісенітниці в розмовах і політиці». Але, гадаючи, що сентенцію хтось обов'язково візьме під сумнів, професор присвятив їй спеціальний розділ під піквікською красномовною назвою «Боротьба за ідеологічну цитадель». Словом, від одного аналізу нам поки що – пробачте за різкість – не холодно й не душно. Очевидно, і читачі почували себе точнісінько так же.

Юринця вивезла всесвітня начитаність, і він вирішив піти на шлях історичних аналогій. Перш за все порівняв нас з молодогегельянством

і, щодо останнього, тут же навів убійчу цитату з Маркса. Ваша, мовляв, гігантомахія – те ж самісіньке, а як «історичний матеріалізм» характеризує молодогегельянство – самі бачите.

На момент припустім, що ця аналогія і справді вдала. Але хіба тут така вже велика небезпека? Справа от в чому: наш ерудит не розуміє тієї парадоксальності, якою перейнято Марксову характеристику молодогегельянства. «Чи відомо» т. Юринцеві, що з цього самого молодогегельянства вийшов, очевидно, й напевне відомий йому Фейєрбах, що воно останньому дало можливість поставити, як-то кажуть, Гегеля «на ноги», що Енгельс і навіть сам бородатий Маркс належали в кінці 30-х і на початку 40-х років минулого століття до молодогегельянських кіл? В якому плані трактував Маркс той начебто й рідний йому рух? В плані сучасної йому боротьби, і саме тоді, коли воно, зігравши свою революційну роль, продовжувало культивувати гегелівський ідеалізм. Ми ж на молодогегельянство мусимо дивитись в плані ретроспекції і прикладати до нього об'єктивний метод. «Молода Німеччина» з часом теж виродилась в реакційне явище. Революціонер Гайне завше стоїть поруч з песимістом і поетом «світової скорботи» – Байроном. Але й Гайне, і «Молода Німеччина» в середині XIX століття були тією фортецею, відкіля летіли снаряди в болото рідного філістерства. Ленін не раз давав Плеханову характеристику подібно до тієї, що її Маркс дав молодогегельянству, але це зовсім не заважає ленінцю Юринцеві не тільки використовувати плехановські методи, але й буквально вчитись в нього. Отже, коли комусь наш рух нагадує молодогегельянство, то це зовсім не погано. Безперечно, і він, як і всі на світі, може дійти до тієї точки, коли почне набирати реакційного характеру. Але це трапиться за якийсь десяток-два років. Саме тоді наш попередній товариш і мусить виступити з цитатою Маркса. Сьогодні ж Юринців виступ – це («не ображайтеся», камраде Хвиля) один із тих прекрасних актів, що ними вславилася наша не менш прекрасна нація.

Але професор не задовольняються однією аналогією. Вони рішуче хочуть скомпрометувати перед партією наш сьогоднішній рух і тому порівнюють його ще з «українським модернізмом». Отже, на момент припустім, що і ця аналогія вдала.

В своїх «Думках проти течії» в розділі «Культурний епігонізм» ми вже говорили, як треба розцінювати наших так званих «європейців». Невже ж ця «волинка» непорозумінь і безграмотних ляпсусів буде тягтися до безконечності? Хіба вам не ясно, шановний товаришу, що наша

псевдочервона публіцистика веде до розриву з культурним надбанням, що її підхід до наших «європейців» є антимарксистський, антинауковий, що це є народницько-суб'єктивне тлумачення минулого в плані злободенних перипетій? Справа ж не в тому, що євшанівський естетизм залишився туберкульозним, не в тому, що Яцків не пішов далі «пангуманітарних дифірамбів». Справа в тому, що цей «шум» був все-таки здоровим, логічним і необхідним етапом на шляху до соціальної диференціації, до пробудження нових суспільних сил. Хіба «Молода муза», культивуючи крайній індивідуалізм, не була етапом до символізму? Хіба останній не зіграв революційної ролі, виховавши в своїх рядах таку досить-таки імпазантну фігуру, як Олесь? Хіба сам найбільший молодомузівець і дальший зрадник Яцків не зіграв помітної ролі в боротьбі з тим же таки міщанством? Хіба сам великий Франко теж всюди був однаковий? Хіба він не писав індивідуалістичних «Зів'ялого листя» і «Semper tūro»? Хіба... і т. д. і т. п. В чому ж справа? Чому так гримає Юринець на «Молоду музу»? Хто йому дав на це таке широке право? Чому французи, росіяни, поляки і т. д. не запльовують таким чином своїх попередників? Чи, може, «Молода муза» те ж саме, що й Слащов-кримський? Чи, може, вона була такою вже бездарною, що нашому професорові чешуться руки? Так тоді відкіля ж взялися «Сонячні кларнети», «Інтермеццо» і т. д.? Воістину: «ми не знаємо, що таке державні справи», інакше б ми давно вже придбали в особі Юринця одного із своїх справжніх державних мужів. «Молода муза» не повинна в «неповнокровності українського суспільства» яке «віддавна не знало історично-конструктивних традицій». Не «літературщина Карманських» «підмивала елементи суспільної психіки» – цей погляд, по меншій мірі, антимарксистський. Розхлябаність згаданої психіки не є результат роботи літературщини, а навпаки. Що ж до «молодомузівської гігантомахії», то це цілком природне явище всякої доби, яка передчуває національне відродження. Яскравим прикладом є тому XVIII вік в німецькій літературі. Так звані «м'ятежні генії» – цілком природне явище того часу.

Але й основна установка нашого модернізму теж була цілком правильною. Ставка була все-таки на «дійсну» Європу (її, до речі, як побачимо далі, професор не розуміють). І коли вона, ця ставка, зігравши історично необхідну роль, виродилась в «гарячку ностальгії», то все це виходило не стільки «з залізної мови класових конфліктів», як з трагедії української нації в цілому, з її ролі колоніальної країни. Цим ми, звичайно, не думаємо ставити наших модерністів поза «залізною

мовою класових конфліктів», цим ми хочемо підкреслити, що ностальгія є все-таки і перш за все ностальгія.

Тут, до речі, про пікантне протиріччя. Відкіля наш марксист взяв, що байронізм «мав основою нездійсненність замислів Великої Французької революції»? На світанку ХІХ століття західноєвропейська інтелігенція зі своєю атеїстичною філософією, як відомо, прийшла до «світової скорботи», але не тому, що «не здійснились замисли» названої революції, а навпаки: саме тому, що вони здійснились. Чому в свій час Мільтону вдалося злити ідеї пуританства, стійкість Кромвеля з ідеями умираючого Відродження? А тому, що західноєвропейська буржуазія не пройшла ще одного з своїх дальших етапів розвитку. Мільтон, як відомо, був предтечею віку раціоналізму. Але Байрон – тільки «могильщиком» третього стану, бо Велика Французька революція підводила лише підсумки і не одкривала нових Америк. Недарма геніального парвеню Бомарше прийнято називати кульмінацією торжества буржуазії.

Отже, не можна робити таких lapsus'ів і, напіраючи на «залізну мову класових конфліктів», раптом і фактично виводити з-під впливу цих конфліктів західноєвропейське суспільство. Песимізм Шопенгауера і справді виходив з чітких соціально-класових пертурбацій. Але скигління інтелігента Карманського брало свій початок, головним чином, з того туману української антиприродної соціальної ситуації, що в силу відомих причин затримувала законну класову диференціацію в межах нашої нації і частенько проти волі й бажання штовхала найрізнорідніші класові організми іти під одним жовто-блакитним прапором. В українському суспільстві тільки з осінньої революції мова згаданих конфліктів заговорила по-справжньому. Ця мова що далі, то голосніша. Але діапазон її поширюється пропорціонально розгортанню національного відродження. Інтелігенти Карманські не знали цієї музики, а коли й знали, то їхнє скигління це знову і все-таки ностальгія.

Таким чином, гасло «Європа» залишається при всій його актуальності. Наша економіка наздоганяє західноєвропейську прискореним темпом, отже, і в нашому житті настає період бурного оживлення. Всі ті суперечності, що ми їх спостерігаємо в нашій економіці, неминуче тягнуть за собою нервозність та розхристаність і в духовному здвигові. Міщани завжди жахалися такого оживлення. Але коли більшовик лякає нашу молодь, кваліфікуючи це оживлення як назадництво і «смішні крики», то ми не тільки рішуче протестуємо, але й

подбаємо розвінчати новоявлений канцелярський марксизм. Коли «модерністська» гігантомахія, не маючи під собою відповідного ґрунту, наблизилася до нас європейські далі, то яким же треба бути безвідним «чинушею», щоб не бачити, в які широкі горизонти упирається наш молодий рух. Тов. Юринець справедливо передрікає «український ренесанс, оснований на побіді праці». Але коли він каже, що наші «перспективи силою фактів не дають можливості їхнього здійснення», то ми тільки здвигуємо плечима. Що це таке: зарозумілість третьої особи чи держвидавівська логіка? Коли йде ренесанс, то, очевидно, єсть і можливість здійснення широких перспектив. Чи, може, професор думають, що Україна так собі, «для білізру», а справді все-таки Малоросія?

Але ми трохи забігли вперед. Власне, справа йшла тільки про історичні аналогії. Отже, зрозуміємо. Коли б наш рух можна було порівняти з молодогегельянством чи то з «модернізмом», то й тоді ми стоїмо на правдивому шляху. Але, як ми побачимо далі, для нашого часу прийдеється взяти зовсім іншу паралель.

II

І до чого ж не везе тій «психологічній Європі». Скільки вже місяців ляскають по ній перами, а вона все жива і все вище д'горі підводить свою прекрасну голову. І коли Юринець почав «відкривати наші «помилки»», і «так безпощадно, як це робили класики російської критики», ми одразу зацікавилися: чи не про неї, бува, йде справа? І виявилось: дійсно так. Саме на «психологічній Європі» і дають нам чергову генеральну баталію. От тоді-то ми й зареготали. І так дзвінко зареготали, як можуть реготати тільки запальні юнаки з часів великого Відродження.

Словом, «загадка». В держвидавівському запалі шановний марксист заявляють, що ми «не відрізняємо світла від тіні», що ми в Європі «не бачимо класової структури, внутрішніх протиріч, антагонізмів» і т. д., що для нас існують тільки «великі діячі», до якого класу вони б не належали». На доказ приведено величезну цитату з нашої останньої книжки памфлетів.

Але скільки треба мати зарозумілості, щоб викидати такі-от безвідповідальні словеса. От вам найсильніший удар по наших засадах. «Чи може» (пише Юринець) серйозний письменник порівнювати без застережень Лютера – виразника слабої, кволої, нездібної ще до

історичної творчості німецької буржуазії, Лютера, що віддавав селянство на поталу поміщику, – порівнювати з енергійною, сміливою й цільною в своїх класових стремліннях постаттю Бебеля?

Ну, як не повірити Юринцеві і не розвінчати нашу серйозність? Аргументи воістину убійчі, а поезії – океан великий.

Але відповідаємо: звичайно, «не може». Наш професор не помиляється. Тільки не може... зовсім не в тому сенсі, що його мав на увазі. Великого реформатора Лютера і справді не можна «без застережень» порівнювати з рядовим робітником німецького революційного руху, як Монблан зі шведськими курганами. Але хіба ви мали це на увазі?

Отже, справа не в тому, що ми образили цим порівнянням постать Бебеля, а справа в тому, що ми тенденційно підійшли, і коли вже торгуватись, то образили пам'ять Лютера. Проте (це вже в бік «архиправих»), оскільки ми виводили тип, а не портрет, то й тут страшного нічого нема. Бебель і справді хоч і зіграв в історії людськості невеличку рядову роль, але й він належав до того ж самого позитивного типу, що його символізує великий піп.

Та справа ж зовсім не в цьому. Юринець твердить навпаки: Лютер, мовляв, не гідний енергійного соціал-демократа. Для нього ця велетенська фігура – все-таки піп. І він ніяк не хоче відрізнити його від якогось попа Іпата з задрипанок. Для нього Лютер все-таки – «камунія».

Отже, до логіки... а перш за все протиріччя: з одного боку, великий реформатор – представник кволої буржуазії, з другого – він, кволий (бо ж без міцного соціального ґрунту), десь дістає силу «віддати селянство на поталу поміщику». Одразу неув'язка, а неув'язка саме тому, що наш марксист зробив дві історичні помилки. По-перше: з ім'ям Лютера зв'язано не кволу німецьку буржуазію, а саме активну, яка зуміла кволуму гуманізму надати політичний і громадський характер, яка в боротьбу з папством внесла, як відомо, характер народної справи, яка гуманізм не повела по річищу тодішньої італійської теології, а насичила його елементами національного руху проти Риму. Це саме та буржуазія, шановний професоре, висунула зі своїх рядів таких людей, як Гуттен і Еразм. По-друге: ставлячи наголос на лютерівське рабопродавство (мовляв, «віддавав селянство на поталу поміщику»), можна уявити собі приблизно таку картину. В якомусь XV віці селянство було вільне, і тільки з приходом цього капосного попа воно попало в кріпацтво. А чи не було трохи навпаки? Епоха реформації, як відомо й школяреві з повітового міста, ніколи б не набрала такого широкого розмаху, коли б вона не йшла під гаслом боротьби з най-

більшим тоді поміщиком – Римом. Отже, «чи може серйозний письменник», за якого, до речі, вважає себе Юринець, робити такі скандальні ляпсуси?

Але припустім, що наш марксист добре знає історію і вищеприведені недогляди відносяться до фантазії коректора. Тоді все-таки дозвольте знов висловити своє безмежне здивування: невже таки (таки) в пантеоні не нашлося місця великому реформаторові навіть поруч з рядовим соціал-демократом? Колись Мерінг казав, що римські попи зробили з Лютера диявольську машкару. Тепер цю ж машкару надягає на нього марксист Юринець.

Що таке епоха реформації? (Боже мій, знову підготовча група). Це перш за все, як говорить та ж таки елементарна політграмота, – перший удар по католицизму. Це – боротьба молодой буржуазії за своє соціальне оформлення. Тоді сходив на історичну арену сильний молодий клас, і він, цей клас, навіть кволі гасла Відродження, як-от епікурейські ідеали, зумів рішуче відкинути. Епоха реформації, помічаючи себе боротьбою з католицизмом, тим самим підкреслила і виявила прагнення європейських держав емансипуватись від влади Риму. Іншими словами – тоді почався й розгорнувся процес утворення національних держав – первинна диференціація в суспільстві. Невже ж наш професор забув це? А коли не забув, то чому ж він так характеризує нам Лютера – головного натхненця цього безпримірного руху в історії? Чи не була епоха реформації одним із тих величезних факторів, що привели нас до епохи комуністичних революцій? Звичайно, Лютер не господь-бог, він тільки вільний виразник настроїв свого часу і свого суспільства. Але Лютер, по-перше, геніальна людина, по-друге (в плані ретроспекції) – великий революціонер і попередник наших комуністичних методів. Поставивши Бебеля поруч з ним, ми тим самим (коли вже пішло на благбазівські переговори) зробили велику честь не останньому, а саме першому. Треба бути діалектиком і знати, що коли Юринцева схоластика не знайде місця в сьгоднішньому житті, то це зовсім не значить, що середньовіччя, яке, як відомо, було конкретніш містики, не відіграло в свій час прогресивної ролі. Перед нами зараз лежать народницькі памфлети Вольтера, але чи пам'ятає наш друг, як висловлювався колись і десь – забули – про народ цей «просвітитель»? Народ, казав він, це – бидло, що потребує ярма, погонщика і паші. Словом, справжня контрреволюція. Але й «освічений абсолютизм» був не кращий. А все-таки сказати, що ця епоха була реакційною і що Вольтера не можна порівняти з Бебелем, – значить

взагалі нічого не розуміти. Монтеск'є, як відомо, був фундатором монархічного конституційного вчення, але це зовсім не значить, що він належав до чорної сотні.

Троцький в своїй книзі «Куда идет Англия?» порівнював Леніна з Кромвелем. Але «чи відомо» Юринцеві, що Кромвель в свій час борювався з комуністичними сектами? Той же Троцький в тій же книзі порівнює Леніна ще й з Робесп'єром. Але послухайте, що він говорить далі: «Англійська соціальна криза XVII століття сполучає в собі риси німецької реформації XVI століття з рисами французької революції XVIII століття». В самому Кромвелі Лютер подає руку Робесп'єру! Іншими словами, родословна приблизно така: Лютер – Кромвель – Робесп'єр і... (о жах!) Ленін.

«Єсть глибока неусвідомлена інтуїція в поклику» т. Юринця. Але будьте покійні, шановний професоре: ми прекрасно розуміємо, де кінчається більшовизм і починається фашизм. Погано тільки, що от ви не знаєте, як прищепити героїчну конструктивну психіку Європи до нашої «малоросейщини». Бо й справді, проспівавши дифірамби «завзяттю (буржуазних) конкістадорів», «мужеському невдоволенню» молодого третього стану, «ясній мудрості Галілеїв і Декартів, наш друг несподівано так говорить: «Але вся ця конструктивна культура була тільки методом озброєння європейської психіки для грабежу і визиску».

З таким додатком, звичайно, далеко не поїдеш і вже напевно не прищепиш «малоросейщині» вищезгаданої психіки. Справа в тому, що Юринець несподівано впадає в пилипенківську вульгарщину. До конструктивної культури він, замість марксистського об'єктивного методу, прикладає суб'єктивно-народницький. Конструктивна психіка, оскільки її використовував капіталізм, на його погляд, гідна «тільки (тільки) для грабежу й визиску». Для нього мужеський англійський XVIII вік тільки (тільки) вампір, який п'є «кров індусів». І він не хоче бачити в тому ж віці і в тій же Англії формування революційної ідеології через цю ж саму конструктивну психіку, коли на місце придворних кар'єристів прийшли друкарі Річардсони. Чи не вони були натхненцями тих самих гірняків, що сьогодні, зі слів Комінтерну, починають нову еру? Наш професор навіть заплямував д-ра Фауста і тільки за те, що той покинув Гретхен і взявся «за діло капіталістичного піонера»... Ні, кричать Юринець, «ця психологічна Європа не може бути нашим прообразом. Ми всіма силами будемо старатися, щоб вона не існувала. Історичну конструкцію будуть у нас проводити нові суспільні шари».

Цілком справедливо, дорогий друже: нові шари. Але ми сумніваємось, щоб вони «провели» «історичну конструкцію», коли ви будете «усіма силами старатися». Невже ви не розумієте, що д-р Фауст, який покидає Гретхен на зорі капіталістичного будівництва, є індивідуальний людський тип, є той європейський метод, що його мусимо всі наслідувати? Чи не прийшов час покинути сахарин красивих слів про «непереривну працю працюючих» і не мазати ним губи нашої молоді? Співаєте ви прекрасно, але справа ж не в тому, щоб залитись соловейком, а в тому, щоб провести через диктатуру пролетаріату працюючих до царства свободи, до економічного розкріплення. Тут сахарин зовсім ні при чому. Тут «дайош» залізну логіку. Звичайно, легше всього демагогнути і найти в нашому закликі якийсь «легальний марксизм» молодій буржуазії. Але подумайте, професоре (і їже з вами), куди ви забрели? Це ж безвихідне болото народництва, що сьогодні й є головною базою для столипінських «отрубів». Ми вірили, що хоч наші книжники зуміють приховати десь живий марксизм, але й цю віру розбито на трісочки. У вас єсть всі дані для того, щоб стояти десь в авангарді, вашу тоску за героїчною конструктивною психікою ми відчуваємо, але будьте послідовними і логічними до кінця і не давайте приводу т. Пилипенкові, цьому всеукраїнському oleum ricini глузувати над вашими промахами. Ми не будемо доказувати десятками цитат з Леніна, як це робить плужанська канцелярія, що не можна «рвати в мистецтві» з «усією буржуазною культурою». Цей ляпсус очевидний. Ми тільки хочемо підкреслити, до якого абсурду може привести неясність позиції навіть досить-таки начитану людину. Проста ленінська лінія тому стала незрозумілою Юринцеві, що він не продумав до кінця нашої «психологічної Європи».

Слабеньким місцем наших марксистських книжників – це є діалектика. Це – «так і ні». Порівнювати Леніна з Петром Великим і можна, й не можна. Так, як порівнює Сорель і Горький, – не можна, і Юринець не помиляється, бо це порівняння стоїть в плані тих вузеньких національних масштабів, що їх мали на увазі автори порівняння. Але порівнювати так, як це робимо ми, – можна. Бо для нас і Ленін, і Петро Великий – один і той же прогресивний людський тип. Предпосилка до нього – це свободна воля, яка зворотно впливає на економіку. Ленін і Петро Великий – цілком справедливо – є представники і виразники різних класів, але хіба «декабристи» і Компартія теж цілком ідентичні соціальні фактори? Чому ми не боїмося рівняти себе з поміщиком Рилєєвим і жахаємось порівняння з Петром, без якого не було б Рилєєва, й саме як революційного фактора.

Це страшенна неув'язка в антимарксистській теорії – «перериву тяглості» – не дає можливості Юринцеві побачити революційні й здорові елементи і в творчості наших неокласиків. І тому, коли він приходить в стан афекту й вигукує: «Доволі вже нам Європи. Доволі європеїзації України», – нам нічого іншого не залишається, як спитати нашого ж таки професора: «А вам це хто сказав? Відкіля це видно, що доволі Європи, коли ви її й досі не розумієте?».

Отже, «не продумав» тов. Юринець «до кінця своїх гадок», є в них колосальна незв'язаність, кінці там не сходяться з кінцями. Колись навіть різні світогляди, як-от деїзм і матеріалізм, били по католицизму. Де ж той науковий марксизм на Україні, що нарешті не буде плентатись позаду більшовицької практики? Коли в глибокій древності Абеяра проголосили еретиком за його бажання повести в царство небесне кращих поганських філософів, то невже та ж сама участь чекає всіх тих, хто в ХХ столітті, на світанку комуністичних революцій, підніме меч проти «малоросейщини»?

III

Таким чином, ми підійшли до «московських задрипанок»: з приводу цієї, як сказали б росіяни, «щепетильной» справи Юринець не ризикнув багато говорити. Він тільки розшаркався перед Москвою, як якийсь російський князь перед ханом Золотої Орди або як зразковий член «малоросійської колегії» перед самодержавцем всеросійським, і запевнив її, Москву, що «рвати з нею він не буде», бо вона, Москва, назавжди останеться його «серцем». Словом, «благонадєжности», як сказав би той же росіянин, на п'ять з плюсом.

Таке от обоження Вітчизни Івана Калити страшенно характерне для тієї частини москвофільствующої галицької інтелігенції, яка підсвідомо ототожнює Леніна з Миколою II. Її не обвіяно духом м'ятежа й свободолобія, що ним завжди горіла Наддніпрянщина.

Другий наш наполеон – Андрій Хвиля – знає, де раки зимують, і він береться тільки, так би мовити, обережненько пояснювати цілком ясного Юринця. Для цього наш другий приятель закликав до себе порожній псевдоінтернаціоналізм і використав його, що називається, до «отказу».

Але дозвольте одрекомендувати і цього наполеона. Колись Троцький приблизно так говорив про Вардіна: «У него тьма претензий, но знаний убийственно мало». Те ж саме й з Хвилею: гонору – Чорне море,

паче шаровари Гаркун-Задунайського, а ерудиції – як кіт наплакав: на жаль, набралось тільки на одну компілятивну брошурку й то для дітей середнього віку. А втім, це – загостра характеристика, і це, безперечно, результат нашої роздратованості; як же, фамільярничав з «Пушкіним».

Але все-таки поверте нам, шановний камраде, що з таким багажем, з яким ви виступили, люди далеко не ідуть. Навіть ваші прихильники стурбовані й рішуче заявляють: «пропав». Мовляв, з Вільною Академією, та ще й з такою підготовкою, важко боротись.

Проте не хвилюйтесь, тов. Андрію, нічого страшного нема. Обміняємось тільки візитними карточками, а на слідуючий раз ви будете трохи обережніш. І потім, ви зовсім даремно ображаєтесь і кажете, що ми хочем на вас «начхать». І в думках не було – їй-богу. Для вас двері Вільної Академії завжди одчинено.

От тільки погано, що ви не вмієте полемізувати. Коли ми вас назвали просвітянином, то вже мусите назвати нас якось інакше. А то виходить по-дитячи: «А твій батько теж був кривий». Несерйозно і не личить до вашої поважної посади. Коли ми вас назвали просвітянином, то ви мусите подумати й сказати: «Так, я – просвітянин, але в цьому я не повинний, бо мене держали в темноті триста років. Отже, я, Андрій Хвиля, піду, мабуть, в інститут марксизму – і відтіля пришлю для “Червоного шляху” статтю про Драгоманова, і тоді вже президент Вільної Академії – Михайло Яловий – не подумає, що я знаю цього вченого тільки по назвах. От, наприклад, “Чудернацькі думки”, “Листи на Наддніпрянщину” і другі».

Але для чого вся ця передмова? А для того, шановний камраде, що не треба гарячитись, а треба бути спокійним, бо в полеміці – це перше діло. Особливо треба бути спокійним, коли ви дістали честь полемізувати з такою поважною інституцією, як Вільна Академія. Несерйозно, друже. Несерйозно.

Отже, наш розділ в «Апологетах писаризму» про «московські задрипанки» викликав цілу бурю протестів. Заметушилась Малоросія, вдарила в порожні гармати хохландія, петлюрівщина, «австрійська інтрига» і т. д., і т. п., і от на сцену вилазить порожній псевдоінтернаціоналізм, що в ньому марксизм і не ночував ніколи. Звичайно, володіти справжнім інтернаціоналізмом – нелегка справа. Звичайно, не кожен зуміє взяти національну проблему у всій її складній модифікації й модуляції. Але навіщо ж тоді вискакувати з порожніми та ще й претензійними статтями та ще й в центральному органі партії?

Отже, будемо говорити серйозно й не «по-хлоп'ячому». Хвиля ображається, що ми назвали Україну самостійною державою. От тобі й раз. А хіба вона не самостійна? Перехрестіться, камраде, та подивіться в нашу конституцію. Розгорніть параграф перший і уважно перечитайте. Чи, може, ви гадаєте, що нашу конституцію склали «хлоп'ята»? Чи, може, ви, як Юринець, голосуєте й галасуєте за Малоросію? Чого ви повертаєтесь і так жалкенько по-рабськи усміхаєтесь до російського міщанина? Все одно п'ять з плюсом не поставить. Нічого вам «протестувати» й проти росіян, які теж мають свою конституцію й теж самостійні. Скажіть, будь ласка, який триzubівський великодержавник вже намагається і Московію українізувати?

Отже, ми є справді-таки незалежна держава, що входить своїм республіканським організмом в Радянський Союз. І самостійна Україна не тому, що цього хочемо ми, комуністи, а тому, що цього вимагає залізна й непоборна воля історичних законів, тому, що тільки таким чином ми прискоримо класову диференціацію на Україні. Коли якась нація (про це вже давно й не раз писалось) виявляє свою волю на протязі віків до виявлення свого організму як державної одиниці, тоді всякі спроби так чи інакше затримати цей природний процес, з одного боку, затримують оформлення класових сил, а з другого – вносять елемент хаосу вже в світовий загальноісторичний процес. «Замазувати» самостійність порожнім псевдомарксизмом значить не розуміти, що Україна доти буде плацдармом для контрреволюції, доки не перейде того природного стану, який Західна Європа пройшла в часи оформлення національних держав. Наше завдання полягає не в тому, щоб дурити чи то нервувати молоде українське суспільство, диференційоване від своїх петлюрівських бурбонів, а в тому, щоб ясністю своєї позиції остаточно атрофувати в ньому почуття зоологічного націоналізму і – головне – розгорнути дальшу диференціацію. Не треба забувати (ще раз кажемо), що ми живемо в надзвичайно складній обстановці, коли поруч соціалістичного будівництва виростають елементи капіталізму, а з останнім і молода буржуазія. Наші надбудови не встигають розвиватися пропорціонально надбудовам третього стану. Молодь, що виходить з вузів, легко піддається пропаганді по темних закутках. Чи є Україна колонія, чи ні, – такі розмови ми вже давно чуємо. В наших умовах – це загрозливе питання. Соціальні процеси, що їх викликано непом, логічно ведуть до конфлікту двох культур. Українське суспільство, зміцнівши, не помириться зі своїм, фактично, коли не *de jure*, декретованим гегемоном – російським конкурентом.

Отже, тут з порожніми фразами далеко не поїдеш. Наше завдання попередити цей конфлікт. Іншими словами: ми мусимо негайно стати на боці активного молодого українського суспільства, що репрезентує не тільки селянина, але вже й робітника, і тим назавжди покінчити з контрреволюційною (по суті) думкою будувати на Україні російську культуру. Бо всі ці розмови про рівноправність мов є не що інше, як приховане наше бажання культивувати те, що вже не воскресне. Іншими словами, ми самі собі ставимо перешкоди в нашому соціалістичному будівництві. Від цього треба якомога швидше відмовитись. Цим ми прискоримо серед українського суспільства цілковито ідеологічний відлив на наш бік. Тільки таку постановку питання ми можемо назвати серйозною.

Ergo, покиньте, Хвиля, «любити» сахарином своїх уст «робітничо-селянську Україну», покиньте «прагнути» підняти її на вищий «культурний рівень» і т. д., і т. п. Нікому від вашої любові не холодно й не душно. Ви зумійте взяти на облік співвідношення всіх реальних сил і зробити правильний прогноз на майбутнє. «По воле волн» пливете ви сьогодні зі своєю популярною брошуркою. Але ми вам пропонуємо поставитись активно до процесу, інакше ми будемо з вами сидіти на тій гілляці, що її вже трохи підрізано. Радянська влада зробила для України стільки, скільки їй не зробив би жодний уряд на світі. Приблизно такими от фразами ви «щеголяете» на дев'ятому році революції. Але це й без вас всі давно знають. Справа в тому, що викликані революцією сили можуть врешті стати ворожою стихією. А щоб попередити це, ми й пропонуємо не тільки вивчити деталі цього руху, але й трохи напружитись і відчувати вчасно ті гасла, що вже носяться в даній конкретній суспільній атмосфері. Жодне з гасел не страшне для нас, коли воно в наших руках, але бережіться, коли воно попаде в чужі руки.

Тут ми підійшли до одного з таких от конкретних, а для панікерів і міщан – контрреволюційних лозунгів.

Хвиля запевняє Компартію, що ми нібито поставили так питання: «разом чи не разом іти з пролетарською Росією». Тут же він дає свою «галасливу» й «крикливу відповідь»: «разом». Ми вітаємо свого веселого камрада, що він, будучи комуністом, мав мужність так рішуче відповісти. Але хіба перед нами стоїть така проблема? Хіба ми так ставимо питання? За рішучим і догадливим Хвилею, ми вже давно послали екстрену ноту і закликаємо до розриву з РСФФР. Ну що ж, хай буде й так, коли комусь того хочеться.

Але наш «галасливий» наполеон не вгмоняється. «Ви будете, – рече він, – бити себе в груди і кричати, що є багацько дурнів, шовіністів і йолопів в Ленінграді й в Москві». Але я, Хвиля, читаю вам таку от мораль: «Дурнів зі старого часу нам залишилось багато, ви, мовляв, не звертайте на них уваги», працюйте, і все.

Що «йолопів і шовіністів» в Ленінграді і Москві багато – в цьому ми не сумніваємось. Але при чому тут Хвиля? Навіщо входити в роль «вченого хохла» і, прийнявши позу Людовіка XIV, кричати на всю Україну: «не бойсь, малороссы, побей меня бог, не выдам». Коли цей наш маленький Андрій зробився великим чоловіком і почав грати таку велику роль – всеукраїнського партійно-хохлацького папашу? (А чи не рано «пташечка запела»?) Отже, дорогий камраде, злязьте скоріш зі свого стула класного наставника якоїсь задрипанської прогімназії і покиньте цей нравоучительний тон, бо, по-перше, він вам ніяк не личить, а по-друге, раніш, ніж говорити ним, треба його заслужити. Ніхто, звичайно, крім нашого «галасливого й крикливого» ученого хохла, не бив і, головне, не буде бити себе в груди, і ніхто, крім його ж, не надає великого значення шовіністам «із Ленінграда». Навіть на московського Демосфена-Ларіна ми дивимось крізь пальці і гадаємо, що справа зовсім не в його філіпіках.

IV

Справа лежить глибше. Наголос ми зробили не на «московських задрипанках», як декому хочеться, а на тих причинах, що виносять на поверхню життя новий лозунг. Справа в тому, що українське національне відродження логічно підійшло до другого свого етапу. В молодому національному суспільстві, з одного боку, пройшов певний процес класової диференціації, а з другого – ми спостерігаємо метушню і біганину. Остання ж з'ясовується тісністю рямців культурного розвитку. Молоді сили не бачать ще в цих рямцях дальших перспектив і не можуть розгорнутись для виявлення своєї творчої потенції. Справа в тому, що в той час, як в Росії ми завжди втручаємось морально й матеріально в національне культурне будівництво, в усі його закутки, на Україні логікою одірваності нашої від національного відродження ми, крім химерної ситуації в культурному будівництві, маємо кілька не завжди неімпотентних матеріально і не завжди неслабеньких «хохлацьких апаратів». Це один бік медалі. Другий – витікає з класової диференціації в національному організмі. Соціальні процеси що далі

то більш поглиблюють цю диференціацію і при такому стані речей зовсім неможливою становиться та атмосфера, що нею оточують наші головотяпи той революційний кадр, який безпосередньо будує українську радянську культуру. Кожний міщанський шпінгалет із російських кіл вважає за свій обов'язок дивитися на такого от українця скося і при нагоді потріпати його по плечу: «мовляв, работай, націонал, може, через 100 років і будеш комуністом». Цим ми не думаємо бити самих себе: наша Компартия завжди йде назустріч життю. Ми цим хочемо підкреслити, що відповідну атмосферу утворюють, звичайно, не шпінгалети. Словом, нам – Компартії – треба негайно звернути увагу на це загрозове явище і пошукати нових шляхів для рішучого розв'язання цього питання. Треба якомога скоріш піти назустріч українській радянській молоді, яка хоче бути, перш за все, комунарами, а потім вже українцями. Треба не забувати, що вона вже зна собі ціну і вже вміє відрізнити міщанина від революціонера. Інститут «вчених хохлів» – це був необхідний історичний етап в розвитку української комуністичної думки. Тепер цей інститут віджив себе, і молодь, яка не загубила почуття своєї людської гідності, сьогодні хоче вийти на радісний творчий шлях радянського будівництва в супроводі справжнього товариського оточення.

Словом, справа йде знов-таки про органічне вростання нашої партії в національний радянський рух. Коли Хвиля, сидячи в центрі і на відповідальній посаді, досі не уявляє, що робиться хоч би в тій же українській літературі, то чого ж можна чекати від товариша з Окружному, припустім?

Наш друг так репрезентує перед партією нашу ж таки літературу і нашу ж таки радянську інтелігенцію, що прямо очі на лоб лізуть. Справа в тому, камраде Хвиля, що ви трохи проспали: лягали – була Малоросія, підвелись – стоїть Україна. Наша інтелігенція, на ваш погляд, і досі в тому самому ембріональному стані, що ви його спостерігали в провінціальній «Просвіті», починаючи свій перший безштанный період свого ж таки биття. Справа, друже, зовсім не в тому, що наша інтелігенція не вміє перекладати з закордонних, як ви кажете, мов, а справа, так би мовити, навпаки: «наше державне видавництво ще не скоро спроможеться видати оцих класиків». Це ж ви самі пишете, хоч правда, і не в тому сенсі. Зрозуміли, де «Сиракузи»?

Але ви, мабуть, і досі не здогадалися, в чому ми вас обвинувачуємо? Ми вас обвинувачуємо в тому, що ви заплывуєте українську радянську інтелігенцію жалконькими словами, і тим даєте привід

російському міщанству підвести вище голову, і тим даєте привід молоді нервувати і не довіряти Компартії. І ми вас обвинувачуємо в тому, що ви замажете перед Москвою правдиву картину того розгону в нашому культурному будівництві, який принесло з собою національне відродження. Будучи малограмотною людиною, ви такою уявляєте собі і всю молоду українську інтелігенцію і такою її одрекомендували центральному органу партії. Бо ж подумайте: навіть дочка Жовтневої революції Вільна Академія (і та) в своїй добрій половині вже давно стежить за західноєвропейською літературою безпосередньо і не має потреби в російських перекладах. А ви ж кажете про всю українську інтелігенцію. Правда, несподівана для вас новина? Ну, якже, ви допіру злетіли з Марса, а в Малоросії ви звикли принижати себе... чи то пак – нас. Справа ж, друже, не в Хвильовому. Хвильовий дійсно здібний у нас тільки виписати якусь чужу фразу з латинського чи з французького словника «для пуццого фасону», але він же Вільній Академії, так би мовити, за кавалериста, і держать його там до пори до часу. Невже ви припускаєте, що якийсь інший член Вільної Академії буде полемізувати з вами?

Але коли ви не розумієте й цього, то як же ви зрозумієте, чому ми не радимо нашим письменникам орієнтуватися на московське мистецтво?

V

Визнавши не тільки де-факто, але і де-юре національне відродження за один із тих етапів, що його мусить пройти Україна на своєму шляху до соціалізму, ми тим самим свідомо примушуємо себе не тільки робити дальші висновки, які витікають з цього визнання, але й віддаємо себе в цілковите розпорядження залізної логіки консеквенції. Логіка ж висновків вимагає, перш за все, ясності.

Давид Штраус, що, як відомо, грою фортуни теж має деяке відношення і до матеріалістичного монізму, кинув колись такий цікавий афоризм: «Можливо, Сіріус і більший за Сонце, але від нього не спіє наш виноград». Отже, коли російське мистецтво – велике і могутнє, то це буквально нічого не доказує. Навпаки, коли світло з нього приходить до нас, як сузір'я «Великого Пса», тільки за кілька великих років, то нам треба якомога швидше покинути орієнтацію на нього. Виноград національного відродження не мириться з тим, хоч і прекрасним, – але – в силу багатьох і відомих історичних непорозумінь – далеким

сонцем. Хочемо ми чи не хочемо, логіка подій і певних соціальних процесів [пропуск. – *Упор.*] ми мусимо це визнати. Справа, значить, не в тому, що це шкідливе чи нешкідливе явище. Справа в тому, чи зуміє Компартія вчасно підхопити те нове гасло, яке вже ширяє в повітрі, і надати йому відповідний комуністичний зміст. Звичайно, нема нічого легшого, як торохтяти порожнім псевдоінтернаціоналізмом, – «левому ребячеству» ми знаємо ціну. Всі ці фрази, що українська культура мусить розвиватися на базі російської (як це культура на базі культури, коли культура завжди бере базою своєю економіку?), що «язык русский – язык Ленина» (а хіба «язык мордвы» чи то киргизів – не може бути «языком Ленина?»), що на Україні російська культура є культура пролетаріату (а чому в низових професійних радах свідомого українського пролетаріату, як говорить статистика, вдвічі більше, ніж росіян з євреями вмісті?), що «треба іти з росіянами, як рівний з рівним», що всі народи – брати і т. д., і т. п. – всі ці фрази є все-таки фрази – не більше, і їм місце в архівах керенщини. На одному зі з'їздів Володимир Коряк говорив, що ви, мовляв, Вільна Академія, даєте реванш російській літературі. Це теж несерйозно. Бути справжнім інтернаціоналістом – це значить наперекір всяким забобонам в національному питанні, що утворилися на протязі великого часу, найти в себе мужність бути послідовним до кінця і в цій послідовності сміливо нести прапор пролетарської революції. Тут не може бути подвоєності, утвореної російським шовінізмом, який гвалтує нашу психіку, не дає їй можливості набрати елементів конструктивізму; не може бути подвоєності, яка весь час примушує нас, як зайців, щохвилино озиратися назад і дивитись, що сказав той чи інший, і частенько непевний, «папа». Юринець згадав десь повнокровного Бекона. Ми зараз згадуємо Монтеня, який зі своїм *que fais je...* (по чім знати) брав під сумнів навіть сам сумнів. До монтенівського божевілля йде і наша хохландія. Не треба забувати, що коли феодальний легітимізм переміг в Східній Європі завдяки відсталості буржуазії, то той же легітимізм в якихось 50–60-х роках минулого століття зміцнювався й філософією заячого шопенгауерського міщанства. Фашистська мужня цільність мусить бути ближчою нам від рідної розляпаної психіки. І саме тому ближчою, що вона стоїть на діаметрально протилежному полюсі. Це закон природи: сходяться різні характери – активний холерик і в'яла сангвінічка, але холерик завжди мріє про ту прекрасну любовницю, що стоїть, знову-таки, на діаметрально протилежному полюсі, в даному разі, родинних взаємовідношень. Пролетаріат в альянсі з

дрібною буржуазією, але пролетаріат ніколи не перестане думати про темперамент того великого третього стану, який покидає Маргариту на світанку капіталізму, щоб на запитання історії, хто стукає в двері, упевнено і чітко відповісти: *C'est moi! Ouvrez dons!* (подивися, тов. Хвиля, в словник).

Але до такої послідовності не кожний найде в собі волю. Отже, не маючи сміливості звільнитись від психічної розхитаності, навіть ті, хто, по суті, розуміє і співчуває нам, – навіть ті озираються і впадають в винниченківську псевдочесність з собою. Хіба давно, скажемо, Коряк говорив, що російська література мусить увійти в свої етнографічні береги? А от сьогодні, коли з цієї тези зроблено відповідні висновки, коли від слів перейдено до діла, він здрейфив і кричить, що це «націоналістичний вибрик М. Хвильового». Що ж, скажемо: «І ти, Брут?» Але хай добре подумують всі ті, хто зупинився на півдорозі, яку треба мати цільність сього світогляду, яку треба мати ясність щодо революційних перспектив, щоб не захитатись під навалю дешевих слів про «хатянський європеїзм ВАПЛІТЕ». Ми глибоко переконані, що наші супротивники і самі не знають, де ця «генерально-організаційна лінія Жовтня в літературі». Фрази, фрази і фрази.

В гаслі, скерованому проти російського мистецтва (звичайно, не в погромному сенсі, як його тлумачать демагоги, а в сенсі орієнтації), ми добачаємо два моменти. Перший витікає безпосередньо з логіки національного відродження («надто ще болючі спомини минулого», – цілком справедливо каже Юринець); він, цей момент, обумовлюється, головним чином, сумою тих факторів, що їх викликає це відродження. Висловлюючись вульгарно, але зате й ясніш, боротьба за книжковий ринок, за гегемонію на культурному фронті двох братських культур на Україні – російської й української – це є життєва правда, та проза, яка далека від сентиментів і романтики і яка з кожним днем становиться яснішою. Тут висновок короткий: оскільки ми визнаємо українське відродження за необхідний і неминучий етап, остільки ми ще тільки мусимо розвинути матеріальні рямці для виявлення культурних можливостей молодій нації, але й подивитись на нове гасло по-марксистськи. Чому українська інтелігенція не хоче орієнтуватись на російське мистецтво? Тому, що на книжному ринкові вона стикається з російським крамом. Орієнтуючись на російське мистецтво, вона не здібна побороти свого конкурента, бо її крам буде завжди розцінюватись як крам другого, третього чи то четвертого

сорту, хоч би він був і першого. Це закон психології нашого читача принаймні на перший десяток років. З другого боку, українська інтелігенція відчуває, що в масі вона не здібна побороти в собі рабську природу, яка північну культуру завжди обожнювала і тим не давала можливості Україні виявити свій національний геній. Отже, оскільки це так, то нам залишається тільки взяти все це на облік і вчасно підхопити нове гасло, скерувавши його в комуністичне річище. Коли українська радянська культура робиться в себе, на Україні, гегемоном, то це зовсім не значить, що вона не може стати комуністичною. Але коли в боротьбі її проти російського конкурента (будь то конкурент з пролетарських письменників чи з «сменовехівців») цю культуру не хочуть розуміти, то це вже загрозове явище і з цього моменту ми будемо спостерігати відхід її до табору дрібної буржуазії. Треба бути послідовним: або ми визнаємо національне відродження, або ні. Коли визнаємо, то й робимо відповідні висновки.

Отже, цей момент в новому гаслі, так би мовити, шлункового характеру: з одного боку, «гони монету», з другого – не перешкождай мені боротись з моїм конкурентом, бо ж ти, так би мовити, сам декретував (фактично, коли не де-юре) цю конкуренцію визнанням відродження; з третього боку, не добавай в цьому контрреволюції.

Так ми дивимось на цю справу і гадаємо, що такі погляди є результатом виховання нашого в тому реальному марксизмі, який ніяк не мириться з порожнім белькотінням, приперченим начебто інтернаціональними фразами. Ленін, очевидно, передбачав таку ситуацію, коли говорив, що для нас зовсім не важно, «які будуть кордони між Росією і Україною і які будуть форми їхніх державних взаємовідношень», в цьому, на його погляд, «можно и должно» «іти на уступки», «в цьому треба перепробувати і те, і інше», бо «від цього справа робітників і селян не загине». Ленін не тільки був геніальною людиною і передбачав нашу сьогоднішню ситуацію, але він був, перш за все, справжнім інтернаціоналістом. Він, природний росіянин, не дав хоч би тим же полякам жодного приводу усумнитись в його інтернаціональності і заявив, що польський пролетаріат іде по тій же путі, але не так, як в Росії. Чому ми кожного, хто, проаналізувавши ситуацію і взявши на облік всі про і контра, робить реальні висновки, спішимо заплямувати назвою шовініст? На наш погляд, Україна теж трохи інакше буде іти до соціалізму, хоч і в одному радянському політичному союзі з Росією. Тут ми підійшли до другого моменту в новому гаслі.

VI

Коли на шлункові мотиви нового лозунга ми реагували холодком матеріаліста-обсерватора, то другий момент ми підхоплюємо зі всім запалом своїх буйних виродженських натур. Тут ми, перш за все, комунари, сучасники героїчної епохи.

«Чого ви пнетесь, – пише Андрій Хвиля, – чи слід кидати гасла нехтування тієї спадщини, яка є в російській літературі?» – «з новою російською літературою нам по дорозі». Отже, лозунг проти літературної Росії маємо замінити: «разом з літературною Росією». Юринець ушкварив точніш: «ми повинні шукати в Москві товкачів для нашого “культурного розвитку”». Отже, «благонадежности» знову-таки... на п'ять з мінусом (мінус припадає на Юринцеву невдалу формуліровку), а розуміння суті справи – ні на копійку.

Перш за все, треба умовитись: говорячи про російську літературу, ми весь час мали на увазі мистецтво – отже, Ленін чи то Плеханов тут зовсім ні при чому. Значить, справа в художніх надбаннях Москви і зовсім не в «російській революційній демократії», що від неї ми, зі слів Хвилі, хочемо начебто відштовхнутись. В тім-то й справа, що ми цю революційну демократію не думаємо ототожнювати, як роблять це наші опоненти, з сухаревськими крамарихами і з безперспективною літературщиною, декадансом, занепадом, реакцією, що запанували нині в російській літературі. Справа в тому, що саме ми і хочемо допомогти новим пролетарським силам у Росії вибратись з багна графоманії. Коли наші опоненти не вірять, що московська література сидить нині в цьому багні, – хай вони спитають у якогось пана, і він їм на ушко підтвердить: «це дійсно так». Комінтерн – одна справа, а Сухаревка – зовсім інша, і будьже ласкаві не плутати цих двох понять.

Але чому ж сьогоднішнє московське міщанство (і пролетарське, і «сменовехівське»), за винятком якогось десятка оповідань (що є крапля в морі), переживає такий занепад? Чому її теми етнографічної балаканини (всі ці Стеньки Разіни, расейські мужики, Омельки Пугачови) – є бонтон сьогоднішнього московського Парнасу? Чому ці теми неодв'язно стежать за російським письменником найгероїчнішої і найзмістовнішої епохи? Відкіля ця арцибашевщина четвертого сорту пролетарських письменників Гладкових, чирікання поетів солом'яної Русі, пересічність Іванових, обмеженість Пільняків, бульварщина Еренбургів і т. д., і т. п.? Відкіля ця безплотна, хоч іноді і дотепна (для провінціальних баришень) формалістика Шкловських? Відкіля ця

профанація літературних господ Алексеїв Толстих? Яка причина такого розкладу?

Буттям визначається свідомість. Відділя витікає перша причина. Москва сьогодні є центр всесоюзного міщанства, що в ньому, як всесвітній оазис, – пролетарські заводи, Комінтерн і ВКП. Коли на Україні, і зокрема в центрі її, ви чули тільки «товариш», там вже давно перейшли з «гражданина» на «господина». Москва має міцні традиції, які глибоко входять в міщанство. Москва як Москва (і навіть Росія без Сибіру), по суті, не бачила Жовтневої революції і її героїчної боротьби. Російська революційна демократія – одне, а жидкобородий московський інтелігент – зовсім інше. І от сьогодні він затоскував за сухаревською купчихою, за тройкою з «бубенцями» і, головне... за спасителем. Він знов почав «богоискательствовать». Він забув, що «простой человек», як говорив Олександр Блок, не прийде з ним говорити про бога. І от знову починається вакханалія теософії, порнографії, розчарування і самогубства. Письменник, коли він пересічність, – раб свого суспільства. Отже, й маємо результати дійства першої причини.

Але друга причина витікає зі спадщини. Велика російська література є, перш за все (здається, так її характеризує і Брандес), література песимістична, певніше, пасивно-песимістична. В західноєвропейському письменстві оптимізму теж не багато було, але там песимізм завжди закликав суспільство до активності, до будівництва, до «невдомих обривів». Він, цей песимізм, не тільки стимулював до боротьби, але в ньому суспільство находило і сенс життя. Російський пасивний песимізм виховував кадри «лишніх людей», попросту кажучи, паразитів, «мечтателей», людей без «определенных занятий», «нитиків», сірених людей «двадцатого числа». Російський песимізм породжував класичні гімназії, що з них виходили Рудіні – високовчені і безпорадні в практичному житті. Російський песимізм породжував і дику бюрократичну машину, бо ж ці Івани Івановичі і Петри Петровичі, вилізши з-під мамашиної «класично-гімназійної» спідниці і стикнувшись з суворим життям, шукали «20-го числа», щоб тягти свою «песимістичну лямку», розбавляючи її вином, «винтом», «стукалкою» і теософськими розмовами про велике призначення «Росії-Месії». Цей песимізм міг виникнути тільки в Росії, де кволий умираючий феодалізм не давав виходу з подвійної людської природи, принесеної капіталізмом, і затримував людське «я» в лабетах кволого християнського дуалізму, в лабетах християнізму. І справді: порівняйте кількох російських письменників, і ви побачите, що для кожного з

них тоска «расейської ширі» є та вісь, на яку накручуються всі інші мотиви. Їхня справжня фізіономія, навіть для західника Тургенєва, відбивається все-таки в дзеркалі сконденсованого слов'янофільства Костянтинів Леонтьєвих, в «мракобесії» Розанових. Абсолютизм зробив своє діло. Феодалізм визначив велику російську літературу. Під прапором пасивного християнського дуалізму пройшло московське мистецтво. Данте робив підсумок середньовіччя, але він, на жаль, не дав прообраз російської літератури. Московський інтелігент і сьогодні тоскує за теологією Беатріче, за подорожником в рай, але він невдоволений Вергілієм – цим символом земної мудрості. Толстой, наприклад, відчував Руссо не як антитезу до скептицизму – виступи останнього проти раціоналізму, він добачав тільки проповідь за патріархальну демократію. Руссо для Толстого – перш за все християнин, з його пасивним дуалізмом. Російська література, яка не бачила своєї справжньої буржуазії, не відчувала її оточення, не переживала пафосу капіталістичного будівництва і завжди спиралась на феодалізм, не могла утворити позитивного світовідношення. Відтіля її «расейская ширь» з «расейською» тоскою, відтіля і пасивний песимізм. Золотий вік західноєвропейської літератури проходить під прапором буржуазних революцій і буржуазного хазяйнування. Це був революційний час, і він ніс з собою оптимізм (чи то активний песимізм) молодого суспільства. Уже епоха енциклопедизму видвигала таких парвеню, як Дідро. Золотий вік російської літератури робило кволе дворянство, яке й визначило світовідношення цього мистецтва. Але й за цим віком не приходив законний хазяїн держави, і російська література пішла на спад. Таке довге хазяйнування пасивного християнського дуалізму як основного мотиву не могло не відбитись на психіці російської інтелігенції, не могло не утворити тієї химерної колізії, що її ми спостерігаємо й сьогодні. Треба наздоганяти сьогоднішній день, а важкі традиції, як камні на шії, тягнуть на дно мертвого дуалізму. Треба творити «героїчну епоху», а жидкобородий «богоискатель» тягне теософію. Єсенін і низка інших самозгубств – це як реакція. Етнографічна романтика (будь то Іваново-пільняковська Рассея, чи то бульварна «Жанна Ней», чи то пролетарський сахарин карамельних Даш) – така романтика не спасає становище. Один з російських критиків порівнював колись романтизм з слов'янофільством. В сьогоднішній російській етнографічній романтиці та сама ідеалізація минулих Разіних і Пугачових зливається з почуттям «расейського» патріотизму, з неясними мріями про майбутнє. Далі цього йти не можна. Треба шукати нової

дороги. Велика російська література дійшла своєї межі і зупинилась на роздоріжжі.

І якою злою іронією на адресу тієї ж літератури звучать ці безграмотні поради орієнтуватись на московське мистецтво. Волею історії вийде зовсім навпаки: російська література для свого відродження зможе знайти чарівний бальзам тільки під буйним живим деревом відродження молодих національних республік, в атмосфері весни колись пригноблених народів. Але це трапиться тоді, коли національні генії України, Білорусії, Грузії і т. д. побідним тріумфальним кроком будуть йти по Західній Європі під грім фанфар, які розбуркають віковий сон жидкобородого «богоискателя», які навіки придушуть в нім почуття великодержавницького шовінізму й примусять його поважати сусіда. Клин вибивають клином, а не проповіддю християнського соціалізму.

В статті про Фонвізіна В. Белінський каже, що «росіяни є спадкоємці цілого світу, не тільки європейського життя, і спадкоємці по праву», що вони «не повинні й не можуть бути ані французами, ані німцями, ані англічанами, бо вони мусять бути росіянами». Так думає й сьогоднішній великодержавний інтелігент, і хоч скільки б ми кричали, що цей погляд застарілий і не відповідає вимогам сьогоднішнього дня, московський месіанізм буде жити в головах московської інтелігенції, бо вона й сьогодні виховується на тому ж самому Белінському. Справа, значить, зовсім не в тому, що ми гніваємось на Віссаріона: Белінський від того менший не стане, коли його буде захищати Хвиля. Справа в тім, що традиція – не жарт, і вона давить сьогоднішню московську молодь. Коли Плеханов, присвячуючи статтю цьому самому Фонвізину, без всяких застережень спирається на великий авторитет Белінського, коли, нарешті, жодний із нинішніх марксистів не посміє рішуче розвінчати месіанізм «неістового Віссаріона», тоді нам залишається одне: вибивати клин клином. Тов. Сталін говорить, що суть ленінізму – це є «поєднання революційного розмаху з американською діловитістю». Дозвольте ж і нам бути практиками, і ні на хвилину не забуваючи про свою кінцеву хворобу великодержавництва [пропуск. – *Упор.*], тими ліками, які прописала діловита історія. Розбити російський месіанізм – це значить не тільки одкрити семафор для експресу радісної творчості, що вітром свого руху починає справжню весну народів, але й звільнити московську молодь від вікових забобонів великодержавництва. Хвиля й Юринець наївно переконують себе, що Белінський вже ніколи не повернеться, що стара Росія

вмерла, що і т. д., і т. п. Але це ж тільки псевдоінтернаціоналізм, який може заколихати недалеких людей і тих, хто бачить в російському месіанізмі розв'язку соціальних проблем, хто вище за все ставить не комуністичне суспільство, а єдність Вітчизни Івана Калити. Будемо говорити конкретніш. Візьмемо хоч би того ж М. Горького. Здається, й «революційна демократія», і пролетарський письменник, і друг нашого вчителя – Леніна, і божок сьогоднішньої московської літературної інтелігенції, і т. д., і т. п. Але поцікавтесь, як він думав у травні 1926 року. На пропозицію О. Слісаренка перекласти його повість «Мать» на українську мову, що її, цю повість, вид[авництво] «Книгоспілка» хотіло видати в скороченому тексті для молодняка, М. Горький – російський пролетарський письменник – відповів О. Слісаренкові – українському пролетарському письменникові – таким листом (приводимо дослівно):

«Уважаемый Алексей Александрович, я категорически против сокращения повести “Мать”. Мне кажется, что и перевод этой повести на украинское нарѣчие тоже не нужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цѣль, не только утверждают различие нарѣчий – стремятся сделать нарѣчие “языком”, но еще и унизуют тех великороссов, которые очутились меньшинством в области данного нарѣчия.

При старом режиме я – усиленно – протестовал против таких явлений. Мне кажется, при новом режиме следовало бы стремиться к устранению всего, что мешает людям помогать друг другу.

А то выходит курьезно: одни стремятся создать “всемирный язык”, другие – действуют как раз наоборот.

А. Пѣшков»

На конверті стоїть: М. Gorki. (В листі дата: 7 / V – 26. Sorrento).

Лист не потребує коментарів: він сам за себе говорить. Але він ще раз підтвердив наші припущення й прогнози. Навіть в авторіві «Буревестника», навіть в цій людині, що, очевидно, хоче грати роль «совести земли русской», навіть в ньому сидить великодержавник, проповідник російського месіанізму й «собиратель земли русской» для «земли русской», але у всякому разі не для комунізму. Горький теж липовий оптиміст, і тому в нім довго ще буде перемагати міщанин А. Пешков із Сорренто. Тільки вітер, тільки він, що несе на своїх крилах весну народів розвіє туман російського месіанізму й жидкобородої обмеженості. Тільки вітер, тільки він виведе московську молодь на шлях здорового й радісного оптимізму. Словом: «во ім'я отця, й сина, й свя-

того духа», як починалась в минулому столітті перша революційна відозва на Україні польського поета Розенталя.

Але в чому трагедія? А трагедія в тому, що російське міщанство, погодившись з нами, що говорити про економічні й політичні умови як умови цілком тотожні є «нісенітниця», в той же час кричить в свій рупор: «Не дозволю». Мало того, той же Андрій Хвиля в своєму порожньому псевдоінтернаціональному запалі робить «передержку» і подає таке запитання: «Чи є в нас дані говорити про те, що для нашої економіки єдиний шлях – орієнтація на Захід, а ні в якій мірі не на Росію?»

Куди орієнтуватись нашій економіці – це справа економіста – і Політбюро нашої партії. Але ми ж ніде не говорили про економічну орієнтацію. Таким чином, звичайно, дуже легко притягти до нашої справи «австрійську інтригу», що її, до речі, і притягував, здається, вже колишній завідуючий відділом друку ЦК т. Нюрнберг. Але, по заяві одного із секретарів того ж ЦК т. Корнюшина, Компартия не думає вбачати в наших виступах цієї «інтриги».

Справа от в чому: «Коли виник масовий національний рух, то одмахнутись від нього – значить на ділі піддатись націоналістичним забобонам!» (В. Ленін). А що ми одмакуємось від нього – в цьому немає жодного сумніву. Тільки вивчивши всі його деталі, інакше кажучи, зрісшись з ним в єдине ціле, ми маємо право зітхнути з полегкістю. Коли більшість наших відповідальних товаришів напередодні дев'ятої річниці революції й існування Української Республіки, напередодні 10-ї річниці смерті Франка, давно відомого Західній Європі, не знають автора «Бориславських оповідань», великого публіциста й вченого, то це й називається одмахнутись від національного руху. Але лихо тут не в тому, що дехто з наших партійців піддається об'єктивно-«націоналістичним» забобонам, а в тому, що цей одрив від української культури «чреват грозними последствиями». Але лихо тут в тому, що ми в своїй великодержавницькій обмеженості не хочемо добачати в новому гаслі здорових елементів. Відродженські мотиви молодій українській поезії не тільки не примиряються з декадансом сьогоденського московського мистецтва, з обмеженістю тамошніх пролетарських митців, але вони противляться й духу песимізму великої російської літератури, духу мертвого християнського дуалізму.

Колись в своїй «Истории русской общественной мысли» Плеханов так писав: «Треба пам'ятати, що Лессінг зробив літературну реформу за прикладом літературних ідеологів третього стану. Завдяки

цьому його протест проти французманів не був протестом проти «освободительних» французьких ідей». Наш протест проти москвома- нії (про це ми ще будемо писати й далі) не є протест проти москов- ських ідей революційного більшовизму, не є здача революційних по- зицій і – «націоналістичні вибрики», як заявляє критична дешовка, це є протест, висловлюючись фігурально, проти французького псев- докласицизму, це є гамбурзька драматургія. Ми теж надзвичайно ви- соко ставимо свого Дідро-Леніна, Але ми хочемо вжити тих револю- ційних методів, що з них скористались Лессінг і Белінський. Росій- ська література була для нас «лучом света в темном царстве». Ми вмiли плакати над «Грозою», вмiли мріяти в «Литературных мечтаниях», умiли відчути, як «сміється море» в зіницях «зеленоокої Мальви», умiли пізнавати глибину достоевських психоаналізів, відчути розмах «Войны и мира» і здригнутись, коли була «калатушка» нічного сторо- жа в «Вишневому саду». Ми знаємо, що таке російська література, і нам до болю образливо за неї, що її сьогодні захищають столоначаль- ники.

Але дозвольте ж сьогодні, коли гряде новий час нової людини, підня- ти м'ятеж проти нашого колишнього бога, бо цей бог не відповідає духу епохи. Во ім'я російської молоді, во ім'я російського мистецтва, що буде творитись на території Московії, – і в ім'я його ми б'ємо на сполох. Велика російська література не здібна виховати сильну й здо- рову, цільну й залізну людину, що буде мати крицеві нерви і не полізе рачки від тих ідеалів, які спалахнули в осінній революції. Велика ро- сійська література не здібна підтримувати огонь надзвичайної віри в правду горожанських баталій, в неминучість приходу «далекої загір- ної комуни». І коли московська молодь, в силу важких традицій, не може звільнитись від впливу свого мистецького минулого, то не тягніть в це ж болото (свідомо чи несвідомо) і наш молодняк. У нас теж були традиції. Але, по-перше, вони демократичніші, по-друге, їхню вагу не можна порівнювати з російським минулим. На «богоискатель- ство» ми не страждаємо. Коли в Москві жажнулися «богохульства» «97», то у нас якась Гапка з задрипанок вже не повірить горобиної ночі небесному Ількові. Колись Герцен писав, що «Чінгісхан з телеграфами і електричними двигунами – неможливий». Наша молодь це добре знає. Отже, не заганяйте її в багно песимізму.

Стара західноєвропейська література ближче нашій молоді навіть (навіть) ідеологічно. Тут відповідь Юринцеві, який москвофільствує своїми «товчками» і не розуміє, як наші ідеологічні починання мо-

жуть не «виходити з політичного союзу з Москвою». Беремо конкретний приклад. Як підходив і описував Бальзак в своїх «Les pausans» селянина? Він, перш за все, розвінчав ідилічне уявлення про останнього, накреслив подібність його світосприймання до світосприймання буржуа, і потім він, як ніхто, намалював інтенсивність його протилюдських інстинктів. Приблизно те ж саме робив і Золя в своїй «Землі». Такий підхід, коли відкинути якісь бальзаківські реалістські симпатії, гідний навіть марксистського пера.

Що ж робить з тим же селянином російська література? Тургенев, наприклад, в тих же 40-х роках дає свої «Записки охотника», в яких, як відомо, ідеалізує селянина і підносить його крізь призму свого ліберально-поміщицького світогляду. Те ж саме робили з ним і Григорович, і Златовратський. Навіть Чехов в своїх «Мужиках» не так вже зачепив народників, як це здалося Н. К. Михайловському. Звичайно, ми не збираємось обвинувачувати російських письменників. В цьому повинна тодішня соціально-економічна ситуація в Росії. Але це також і не значить, що бальзаківська ідеологія не ближча до нас за ідеологію Тургенева. Бальзак був представником ідеології творчого класу, от чому він рідніший нам народницьких оповідань, хоч би того Л. Толстого. Останнього, до речі, дехто вважає за оптиміста, але це глибока помилка. Ми не помилились, кваліфікуючи московську літературу як песимістичну. Коли говорити парадоксально, то толстовський оптимізм все-таки виходив з песимізму жидкобородого «богоискателя». Це той же липовий оптимізм, що його сконденсував Руссо в своїх надіях на «сільське населення» і які розвіяно було подіями Великої Французької революції.

Як бачите, навіть ідеологічно західноєвропейська література може бути нам ближчою. Нічого нам малювати котурнові постаті карамельних робітниць Даш, як це роблять московські пролетарські письменники, чи то котурнових «мужичків», як це роблять попутники, перегинаючи Бальзака, так би мовити, в звіризмі, чи то опереткових більшовиків, яких малюють в міщанському закутку. Коли сучасні російські літератори в силу тих чи інших причин можуть зійти на правдивий шлях, то це зовсім не значить, що ми [не] можемо вбити двох зайців: з одного боку, утворити справжнє мистецтво великої епохи, з другого – показати революційну путь російського Парнасу.

Для цього у нас є всі дані, вони витікають з тієї предпосилки, що ім'я її відродження. В цьому справедливому і природному юначому запалі нема й тіні «австрійської інтриги». І нема саме тому, що ми так

далекі від неї, як ідея пролетарської революції від обмеженого націоналізму. Повірте нам, коли б ми вірили в ті ідеали, які проповідує нам Донцов, то, будьте покійні, ми найшли б в собі мужність піти за них не в один «штаб Духоніна». Це не фанфаронство, не фразерство, а те почуття своєї людської гідності, яке керувало рисаковими й перовськими.

Нове гасло, що його скеровано проти російської літератури, ми розуміємо як гасло здорового суперництва («соревнования») для двох націй і не як націй, а як революційних факторів. Коли ми боротьбу двох спортсменських команд не розцінюємо як боротьбу революції й контрреволюції, коли наше мистецтво вдалим ходом виродженського ферзя хоче дати московському «богоискателю» мат в три ходи, то це треба тільки вітати. В цьому національної гордості боятись нічого. Народне прислів'я так каже: «Навіть злидні без пихи не живуть». А Ленін з приводу цього в тій же статті, що її невдало цитує Юринець, от що говорив: «Ми повні почуття національної гордості, бо великоросійська нація теж утворила революційний клас, теж доказала, що вона здібна дати людськості великі зразки за соціалізм». Наш геніальний вождь ще раз запитував себе: «Чи чуже нам, великоросійським пролетаріям, почуття національної гордості?» І відповідав: «Звичайно, ні. Ми любимо свою мову, свою вітчизну. Ми пишаємось тим, що осередок великоросів видвинув Радищева, декабристів» etc. Він не боявся так говорити, бо знав, що в «кожній національній культурі єсть соціалістичні елементи».

Дозвольте ж і нам пишатись тим, що революційний і послідовніший з декабристів – Пестель – жив під південним сонцем України, що велику російську літературу робили наші Гоголі, Короленки, що перші полки, які підняли м'ятеж проти царату, були по національності наші, що історію боротьби трудящих записано не в тульській «Канаді», а на просторах України, де найменша оселя є сторінка із героїчного минулого, що і т. д., і т. п. Цього раніш не видно було – дозвольте, щоб його видно було і щоб ми могли пережити те почуття національної гордості, яке відчував Ленін.

Хтось із російських критиків говорив, що якби Гоголь писав українською мовою, то це був би другий Данте. Ми гадаємо, і наші Драгоманови при інших умовах були б в пантеоні найкращих світових революціонерів. Дозвольте нарешті припустити, що при умові рішучого розв'язання національного питання навіть із Хвилі може вийти славетний комуністичний діяч. Український куркуль воістину страшна

сила, але це нічого не доказує. В своїх «Естетичних замітках» Мерінг не сумнівався, що класична німецька література не залежала від пролетаріату, і оспівав останнього саме тоді, коли й третій стан виступав як єдине ціле, і за грохотом Великої Французької революції ще не видно було «могилищика» капіталізму, то якою ж треба бути обмеженою людиною, щоб скося поглядати на українське відродження і добачати в ньому тільки столипінський «отруб».

Колись Англія давала ідеї, Франція їх розносила по світах. Чому не припустити, що ідеї «кремлевського мечтателя» понесе в широкий світ якась із молодих союзних республік? Грецькі города колись були ідеалом Руссо. В цьому ідеалі і ми добачаємо здорові моменти. Полемізуючи з Бухаріним, Ленін говорив, що треба дати нації можливість розвинути, диференціюватись від своєї буржуазії. Початок такої диференціації ми спостерігаємо сьогодні на Україні, і наше нове гасло, хоч як це парадоксально, і є результат класової диференціації. Боротьба з дуалізмом людської природи – є первинна ознака кристалізації нового сильного класу. Коли столоначальники гадають, що це «хлоп'ячі лозунги», то *non omnia possumus omnes* (людина не універсальна), не кожний знає своє місце і не кожний здібний підвестись вище першого поверху.

VII

Отже, для наших опонентів були неясні такі терміни: «Європа», «Росія» і «азіатський ренесанс». Очевидно, і надалі вони будуть плутатись. Але більш здібні з них повинні вже розуміти, що під «Європою» ми мали на увазі не тільки технічні досягнення, але й – головне – психологічну категорію, певний тип культурного фактора в історичному процесі, певний революційний метод. «Чи можна погодити віру в Азію з захватом по відношенню до Європи?» Це цілком залежить від того, шановний тов. Юринець, що ми розуміємо під Європою. Європу Гегеля, Лессінга і т. д. – можна, бо кожний з них в ретроспективному плані не тільки виразник певних кіл буржуазії, але й той Радищев, яким пишався Ленін. Європу навіть Шпенглера – навряд чи можна, хоч би тому, що вона не може стояти в названому плані, а в плані сьогоднішньої боротьби ця Європа для нас загрозливе явище. Ленін ніс світло з Азії, але він завжди пропонував учитись у Європи. Він, очевидно, гадав, що психологічну Європу можна зв'язати зі Сходом.

Здається, ми вияснили й свій погляд на Росію. Є дві Росії: Росія Краснопреснінських районів, Комінтерну і ВКП, і Росія Сухаревської

крамарихи та жидкобородого «богоискателя». Як же ми дивимось на «азіатський ренесанс»?

Прийде час, коли ми своїй теорії присвятимо окрему брошуру... а тепер дозвольте хоч два слова і про цю «загадку».

Ми вже говорили, що для нас теорія циклів – не порожній звук, але в той час, коли М. Я. Данилевський і О. Шпенглер (перший в «Європі й Росії», а другий в «Гибелі Європи») з'ясовують цю теорію через філософію ідеалістичного інтуїтивізму, ми її мислимо в плані матеріалістичної каузальності. Кожний народ переживає дитинство, культурний етап і цивілізаційний. В цьому у нас нема розходжень. Цивілізаційний етап і, на наш погляд, є останній акорд всякої культури і початок її кінця. Але в той час, коли для ідеалістичного інтуїтивізму історичні типи культур замкнено в самовольні рямці, як-от «фаустівські», що йдуть під знаком своєї судьми, ми, виходячи з принципу каузальності й поділяючи історичні типи культур, замикаємо їх в рямця патріархального, феодального, буржуазного і пролетарського часу. Кожний з цих типів не подібний до другого, але це не абсолютно, оскільки всюди вривається момент природного спадкоємства.

Принцип каузальності витікає з установки світової історії в плані наукового досвіду. Коли ідеалістичний інтуїтивізм є суб'єктивна інтеграція випадкових історичних моментів для вияснення картин світу і прогнозів, є апіорний підхід до історії і розглядає світ в той чи інший історичний момент не як світ двох таборів – хазяїв і рабів, а як світ прогресу для прогресу, то принцип каузальності завжди виходить з конкретних даних і визначається ідеєю перебудови соціальних взаємовідношень, прагне умовної кульмінації ідеального суспільства – матеріальної рівності.

Для ідеалістичного інтуїтивізму, хоч як би він дурих себе псевдоясністю своїх теоретичних формул, світ завжди буде за какофонію, бо цикл буржуазної культури, дійшовши своєї вищої цивілізаційної точки, летить у провалля віків і, як столітній дід, впадає в дитинство. Шатобріан в часи розквіту буржуазного циклу, доводячи розумом віру і повстаючи проти раціоналізму, все-таки страждав на той раціоналізм і, таким чином, творив свій цикл. Ідеалістичний інтуїтивізм не може його творити, хоч як би він і приховувався за фашистський оптимізм. Уже Мольєр – не тільки прообраз героїв XVIII віку енциклопедистів, але й поета «світової скорботи», «могильщика» третього стану. Шпенглерівська ідея всесвітньої монархії є повернення до дитинства, це є ідеї не кого іншого, як Данте і Вергілія.

Принцип каузальності – з теорії історичного матеріалізму. Цією філософією й починається пролетарський цикл. Ідеалістичний інтуїтивізм для вияснення картини світу веде послідовно до міфів древності, до відшукання культурнопарикмахерського [пропуск. – *Упор.*]. Принцип каузальності, оскільки в основі його лежить досвід, не входить в коло того напівміфічного минулого, яке нічого не може з'ясувати. Рукописи славетного мейерхольдівського фараона «Герум-Герум» нас можуть цікавити як художників – і тільки. Ніцше, будучи філософом епохи розквіту імперіалізму і ідеологом великого й живого капіталу, цілком слушно не йшов в минуле далі античної культури. Всесвітню історію і справді треба розглядати з конкретних і відомих нам етапів. Плутатись в якійсь мікенській культурі – і справді треба сповідати інтуїтивізм. І мікенську, і індійську, і єгипетську, і вавилонську, і арабську і т. д. культури ми відносимо умовно до патріархального напівміфічного циклу. В даному разі нас цікавить тільки той факт, що розвиток цих культур, за виключенням таких туманних, як ацтеків або як-от єгипетської, протікав, головним чином, на тій території, яка являється Азією і Європою. Але й грандіозний Єгипет, підпавши ще до Р[іздва] Х[ристового] спершу під владу Камбіза, а потім Александра Македонського, – але й він свою культуру ще в глибокій древності прилучив до європо-азіатської. Александрія вже при Птоломеях була центром грецької вченості і колонією Риму.

З другого боку, не може не кинутись в очі і той факт, що майже всі культури патріархального періоду утворились тими народами, які мешкали на території Азії, і тими, які географічно стояли на її межах. Таким чином, в творенні першого культурно-історичного типу людський матеріал Європи відіграв порівняно [не]велику роль, не дивлячись на те, що європейська територія в цей час навряд чи була порожньою. (Цю гіпотезу підтверджує хоч би те наукове припущення, яке встановлює існування слов'ян по цей бік Уралу з 1000 року до Р. Х.) Отже, людський матеріал Азії розв'язував патріархальний період. Але розв'язуючи його, він остільки вичерпав свої творчі сили, що вже феодальний тип природно мусив виявляти себе на європейській території, де людський матеріал був повний набраної в віках і не виявленої енергії. Цією енергією Європа розв'язала не тільки другий період, але й третій – буржуазний. Четвертий, пролетарський, культурно-історичний тип європейське населення не здібне підняти. Це знову-таки гіпотеза, але для більш-менш спостережливої людини вона становиться за аксіому. Сьогодні ми – сучасники «Гибелі Європи»,

але не як фаустівської культури, а як буржуазного типу. Але ми – сучасники й свідки падіння творчої енергії людського матеріалу на європейській території. Західне суспільство природно йде до стану духовної імпотенції. Творчу енергію вичерпано, її хватило на два періоди: пройде багато віків, коли Європа знову [матиме] блискучу історію. Це зовсім не значить, що вона ще довго не буде йти попереду інших країн, це зовсім не значить, що і в час свого тимчасового замирання вона не буде творити чудеса хоч би в тій же техніці, – це значить, що творча ініціатива всесвітнього, універсального значення вже не може виявитись на тій території, де розрядка людської енергії протікала на протязі кількох десятків віків. Греція і сьогодні живе, але це вже не Греція далекої прекрасної культури. Рим і сьогодні жевріє, але жодний Муссоліні уже не підніме його на висоту колишньої грандіозії. Європейські комуністичні революції як пролог до пролетарського періоду не обійдуться без сторонньої ініціативи, як це було з буржуазними. І це зрозуміло, бо ініціатива піде відтіля, де буде творитись четвертий культурно-історичний тип. Тільки натхненці цього культурного періоду зможуть доконати капіталізм.

Але де ж ця загадкова країна, що розв'язує велику світову проблему? Вона там, на сході. *Ex Oriente Lux!*

Азія знову виходить на широку історичну дорогу. Віковий, тисячолітній відпочинок східного людського матеріалу – це є період накопичення енергії для всесвітніх універсальних завдань. І тільки ця енергія здібна вивезти Європу з цивілізаційного періоду конаючого типу культури. В цьому не може бути сумніву. Соціальний пафос, що ним горить сьогодні Азія, є не тільки перша ознака відродження, нових грандіозних сил, але й ознака відповідності останніх четвертому типу культури. Рапсодії і саги Рамаїяні – напередодні свого воскресіння в новому пролетарському періоді: Сун-ят-сенівські проекти розвитку хазяйства Хіни в інтернаціональному соціалістичному плані – не тільки протест проти імперіалізму західноєвропейських держав, але й яскрава ілюстрація до пробудження азіатської потенціальної енергії. Духовну культуру завжди тісно зв'язано з невловимим химерним процесом надбудов, і ми дуже хотіли б подивитись в якомусь ХХІІ столітті на шпінгалета, який сьогодні вульгаризує теорію історичного матеріалізму заявою, що економіка Азії виключає всяку думку про універсальну роль останньої в світовому історичному процесі. Нещодавно Маяковський «одкривав» і розвінчував сьогоднішню Америку. Зі слів, здається, Лозовського, індустрія цієї країни не така вже грандіозна,

як нам здається. Настав час «одкрити» й Азію. Варто перечитати хоч би труди того ж доктора Сун-ят-Сена про капіталістичний розвиток Хіни, щоб од нашого скепсису не залишилось і тіні. Але й Індія Тагора не та уже країна, то «под розвесистой клюквой». Словом, економічних передпоилок тут уже досить для розвитку духовної культури і саме четвертого типу. Звичайно, таке припущення можливе тільки тепер, коли економіка Західної Європи може стати на міцну матеріальну базу для азіатських конкістадорів. «Жовта небезпека», що її так жахалася буржуазія, по суті, завжди символізувала ту реальну силу, яка розв'яже проблему комуністичного суспільства, активно почавши утворювати новий культурно-історичний тип.

Отже, азіатський ренесанс тісно зв'язано з епохою великих горожанських сутичок, з смертельною боротьбою двох сил: з одного боку – капіталізму, з другого – східних конкістадорів. Західноєвропейський пролетаріат має важкі традиції, і без пробудженої, універсального значення, азіатської енергії він не тільки не здібний почати новий культурно-історичний тип, але й звалити з себе мертву вагу третього стану. Це зовсім не значить, що «літературу творить не певна доба, а й спадщина», це зовсім не значить, що не треба брати на увагу «сили пролетаріату і його придатності викликати нові культурні здібності», – це значить, що не треба вподобляти однокорій теорії фізіократів, які в XVIII столітті фетишизували селянство. Пролетаріат не є абстрактна категорія, а тільки конкретний класовий організм, і кілька віків хазяйнування в Західній Європі духовної культури третього культурно-історичного типу не могло не відбитись на його техніці. Елементарний дарвінізм завжди це може підтвердити. Західноєвропейський пролетаріат для заволодіння матеріальними цінностями досить підготовлений. Але не треба забувати, що якийсь пруссизм виховував найкращий європейський пролетаріат (німецький) не з часів поразки і мрій про реванш, а на протязі багатьох великих років.

Азіатський ренесанс визначається не тільки відродженням класичної освіченості, але й відродженням сильної й цільної людини, відродженням нового типу відважних конкістадорів, що за ними тоскує й європейське суспільство. Але цього не могла не розуміти буржуазія. Колись Коперник вносив у світогляд сумніви, Ньютон з'ясував світовий порядок. Сьогодні фашизм прийшов цей порядок зміцнити. І хоч цей прихід запізнілий, але це досить вдала й вчасна вилазка: темперамент фашизму не може не викликати симпатію.

Отже, всі ці передпосылки треба завжди брати до теорії залежності надбудов від економіки.

Але при чому ж тут Україна? А при тому, що азіатське відродження тісно зв'язане з більшовизмом, і при тому, що духовна культура більшовизму може яскраво виявитись тільки в молодих радянських республіках... і в першу чергу під блакитним небом південно-східної республіки комун, яка завжди була ареною горожанських сутичок і яка виховала в своїх буйних степах тип революційного конкістадора. З другого боку, наша Євразія стоїть на межі двох великих територій, двох енергій, остільки авангардом 4-го культурно-історичного типу виступаємо ми. Колись Бухарін в своїй промові про «судьби російської інтелігенції» так говорив: «Ленін твердив, що за кілька років ми будемо вести за собою Азію. Цього ще нема, але це буде. Ми пропонуємо вам подумати про ці гігантські всесвітні масштаби. Зійдіть, будь ласка, з ідеологічної позиції, що вихваляє безграмотність сільської вчительки, і не закликайте нас до цієї темноти, а йдіть вперед по вказаній нами путі».

Те ж саме й ми говоримо нашим «чинушам». Коли вони не розуміють, що Гоміндан є фактор більш революційного значення, ніж якийсь амстердамський Інтернаціонал, то ми, очевидно, завжди будемо розмовляти на різних мовах. Звичайно, «світовий пролетаріат» мусить «стати керівником визвольних рухів національностей Сходу». Але от біда – західноєвропейський пролетаріат ведуть Макдональди й Вандервельди, що їх пролетаріат не завтра скине й у всякому разі не раніш великого пожару на Сході. «Культурні досягнення» західноєвропейського пролетаріату ми не думаємо скидати з «рахунків світової історії». Але ми знаємо, що коли Кант перекладає християнський дуалізм з мови феодальної на буржуазну, то буржуазний письменник Барбюс намагається перекласти його на мову «могильщика» буржуазії. Такі «здобутки», очевидно, прийдеться «скинути з рахунків світової історії». Наше твердження, що азіатський ренесанс протягнеться на кілька століть, зустрічають вигуками: «Ловко, браво!», але не ловко виходить, коли наша галаслива червонохуторянська «просвіта» ніяк не може вивести свій світогляд з рямців масштабу провінціального вчителя політграмоти. І коли вона твердить, що за десяток-два років не буде буржуазії і світ стане за «єдину пролетарську сім'ю», то ми в цьому вбачаємо не тільки казенний оптимізм, але й учуваємо нотки песимізму жидкобородого «богоискателя», який давно вже махнув рукою на всесвітню революцію і, зробившись гвинтиком бюрократич-

ної машини, виробляє для маси золоті пілюлі заспокоєння. На його погляд, «вселюдська культура» прийде в якихось 40-х роках нашого століття. І він не хоче слухати, що для стабілізації нашої психіки прийдеться приховати кілька віків, і тільки після цих віків ми зможемо творити «вселюдську культуру». Проте коли розуміти останню як конгломерацію, що складається з «червоного вірша» циркулярної інструкції і псевдомарксизму, то така й дійсно прийде за якийсь десяток років.

Словом, поки що ніхто не переконав, що азіатський ренесанс в нашій концепції не відповідає справжньому марксизму. Коли, нарешті, нас питають: «Як знайти різницю у поглядах старих слов'янофілів і ваших?» – то й тут ми відповідаємо: «Для цього треба взяти якийсь том історії слов'янофільства й добре його перечитати». Коли ж і тоді наша концепція буде незрозумілою, то тут залишається тільки безпорадно махнути рукою і вдаритись у філософію «недоросля». Бо й справді: найкращий вигляд людини – це той, що його французи називають не інакше [пропуск. – *Упор.*].

Чим характеризується слов'янофільство? Перш за все, як говорить елементарна політграмота, – філософсько-історичною теорією національної самобутності. Але оскільки ця теорія утворювалася під впливом філософської системи напівмістичного Шеллінга й ідеалізму Гегеля, остільки її «самобутність» була одірвана від соціально-історичних процесів й вона мусила виродитись в «мракобесіє» Леонтьєва. Панславизм привів до «самобутнього» Сходу і ідеалістичного месіанізму. Але хіба ми говоримо про «самобутність» Азії? Справа ж іде про Маркса і принцип каузальності. Треба ж відрізнити самовар від чижика і знати, що слов'янофільство є одна з варіацій того ж таки ідеалістичного інтуїтивізму¹.

Отже, азіатський ренесанс і надалі залишається прекрасною поезією наших днів. Ми й надалі віримо й переконані, що тільки конкістадори Великого Сходу утворять четвертий культурно-історичний тип, що тільки вони виведуть людськість на шлях комуністичних революцій.

¹ До речі: як зв'язати азіатський ренесанс з греко-римським мистецтвом? Про це ми ще будемо говорити, а поки що посилаємо читачів до прекрасної статті українського талановитого критика М. Зерова [вочевидь, тут дещо пропущене. – *Упор.*] «Література чи літературщина?». Сьогодні останній його знову атакує (*прим. автора*).

Але треба кінчати. Марксизм завжди був живою теорією, і він ніколи не цурався здорової романтики. Найлютішим своїм ворогом він вважав сухий ревізіонізм. Колись робили спроби використати марксизм для оформлення ідеології великого капіталу («легальний марксизм»), тепер намагаються зробити з нього під прапором безграмотних фраз народницький сахарин. Ця остання спроба реакційніша за першу, бо об'єктивно – тире! – повторюємо ще раз і ще раз – грає на руку столипінського «отрубу». В вульгарному марксизмі шукають собі підпори, з одного боку (ще раз і ще раз), безсмертний куркуль, з другого – міське міщанство. Саме тут і йде кристалізація їхнього світогляду.

Отже, очевидно, боротьба тільки починається, і коли взяти до уваги, що в українській літературі марксизм почав розгортати поки що свої дитячі крильця, що його кроки плутаються в лабіринті найскладнішої ситуації, яку знала коли історія, то з певністю можна кваліфікувати нашу боротьбу як боротьбу «не на життя, а на смерть». Від рефрену Катона Старшого – «*Delenda Carthago!*» ми не одмовляємось, і наш соціальний фанатизм ніколи не погасне. До зачеплених питань ще не раз доведеться повертатись, але ми знаємо, що «крапля довбе й камінь». У всякому разі, безпримірна поразка масовізму дає можливість нашій дискусії розгорнутись. Це перший плюс. Другим плюсом ми примусили суспільство хоч трохи поважати письменника (Хвиля в рахунок не йде). Третій плюс – найбільший – це той, що наша література вже відчуває вітерці доброго повітря. В ньому ми й розгорнемо свої могутні відродженські крила. Інакше і не могло бути, бо за нас життя, бо наш молодий клас – пролетаріат – упевнено сходиться на історичну арену.

Почали ми свою статтю критикою спроб найти в історії відповідні аналогії до нашого сьогоденного руху. Систематичні провали наших супротивників в цьому сенсі ми з'ясовуємо, з одного боку, національною обмеженістю, з другого – літературною безграмотністю.

Навіть т. Коряк, який нещодавно кинув нам «рукавичку» і викликає нас на бій, – навіть він не здібний підвестись вище заявленої схеми («хатянство – радянство») і зробити з марксизму живу теорію. Справа в тому, що логіка соціальних процесів нашої діяльності ні в якому разі не може припустити відриву від цих процесів пролетарських ідеологічних надбудов. Всяка спроба в цьому сенсі обов'язково несе за собою невдачу. В часи військового комунізму пролетарське мистецтво не тільки могло, але й повинно було обособлятися. Тепер, в час органічного будівництва, коли пролетаріат іде в союзі з дрібною

буржуазією і вкупі з нею простує до соціалізму, тепер всяке «обособлене» логічно веде до самогубства фізичного чи морального, все одно. Володимир Коряк весь час намагався стати осторонь, зайняти позиції, так би мовити, третьої особи, [стати], так би мовити, «чистим» марксистом і дивитися на життя зі свого мудрого «висока». Він не симпатизував ані плужанській просвітянщині, ані «хатянщині ВАПЛІТЕ». Але такої позиції життя не терпить, і наш колишній вчитель відчув, що його особиста трагедія логічно мусить стати за один із епізодів того соціального фарсу, який ще й досі розігрують наші ультраліві комуністи. Внаслідок такого розв'язання особистої трагедії маємо вступ т. Коряка до складу співробітників плужанського органу. І хоч скільки б колишній вчитель «паплюжив» містечковий масовізм «Плуга», хоч які б він будував химерні ілюзії щодо своєї чистої безсторонності, – Пилипенко завжди з охотою буде друкувати його, завжди буде виставляти його за докладчика на своїх «маломістечково-просвітянських» з'їздах. Дядько прекрасно розуміє, що в особі Коряка він придбав собі вірного, хоч, можливо, й химерного союзника. Словом, життя, примусивши нашого колишнього вчителя вийти з ілюзорного стану безстрашності, ще раз підтвердило наше припущення неможливості нашого відриву від живих соціальних процесів. Т. Коряк мусив стати на бік чи то тих сил, які гуртуються навколо Вільної Академії, чи то тих, які визначаються «маломістечковим просвітянством». І він став. І прекрасно зробив. Краще бути безперспективним і об'єктивно реакційним плужанином, ніж сидіти десь на морально спустошених левадах своїх розбитих ідеалів. Що не говори – а плужанізм своїм ясно окресленим дрібнобуржуазним світоглядом являється тією тичкою на історичному роздоріжжі, що завжди буде попереджати і одганяти від себе молодь.

Отже, силою залізних законів історії наші ідеологічні надбудови вливаються в загальне річище української громадської думки. Але, забравшись в чужий монастир, вони, ці надбудови, мусять забути про свій «устав». Коли українська громадська думка розвивалась по лінії «хатянства» і «радянства», то й мільйони Хвильових не зможуть звернути її з цього шляху. Нам залишається тільки вибирати більш вигідну позицію і оволодіти одним з цих процесів. На цей шлях і пішли всі пролетарські письменники. Іншими словами, коли ми «хатяни», то той, хто не з нами, обов'язково попадає в лабеті просвітянства. Ще таке останнє, – всі, здається, знають. Але що таке «хатяни», це і досі «загадка». Коли ми всяку спробу притягти до нас «хатянство» як «хатянство»

завжди відкидаємо, то не тому, що ми не хочемо вбачати в ньому одного з своїх попередників, а тому, що наші опоненти не здібні поставити «хатянство» в план ретроспекції. Ми вже говорили – «хатянство» не тому прийшло до «європейського фрака», що воно ставило останній за свій ідеал, а тому, що тодішня соціально-економічна ситуація не відповідала «хатянським» «гаслам». Бо що таке «хатянство»? Чи не було воно потенціальним західництвом? Отже, в цьому сенсі ми дійсно вбачаємо в ньому свого предка. Коли ви здорову красиву людину називаєте мавпою – вона, очевидно, не повірить вам і буде вас вважати принаймні за дурня. Але зовсім не значить, що ця людина, коли вона має більш-менш широкий світогляд, не додає в цій же мавпі свого попередника.

Отже, ми, азіатські конкістадори, є, хоч як це й дивно, перш за все «західники». І протиставляємо себе, з одного боку, «енкам», а з другого – «європенкам». Діалектика навчила нас нести світло з Азії, орієнтуючись на грандіозні досягнення Європи минулого. Іншого путі, на наш погляд, нема для пролетарського мистецтва. Тільки установка на «західництво» передає нам командні висоти. Волею історії ми перешиковуємось в інший план, але з такою ж непохитною вірою в здійснення своїх ідеалів, що їх ми мали, випускаючи літературний універсал 21-го року. Коли брати історичні аналогії, то наш час відповідає двом історичним моментам: XVIII віку в німецькій літературі і XIX – в російській. Це епоха «Sturm und Drang'у», епоха «бурі й натиску». Росіяни 40–50-х років, здається, не називали свій час цим терміном. Але західники – Белінські, Грановські, Герцени, – по суті, теж були творцями золотого віку своєї національної літератури.

Колись тов. Сталін говорив, що «само собою розуміється, нація, як всяке історичне явище, має свою історію: початок і кінець». В XVIII віці Німеччина, а в XIX – Росія проходили серединний етап своєї національної трансформації.

Українське мистецтво теж підходить до свого золотого віку. Починається період «бурі й натиску». Друга половина німецького XVII віку, що йшла за 30-літньою війною, характеризується інтелектуальним і політичним занепадом. В першій половині XVIII [ст.] починається рух, і в тому ж віці Німеччина дає Лессінга, Гете, Шіллера. Ще до автора «Лаокоона» в німецькій літературі був рух проти французької поезії і просвітництва. Це був рух, як відомо, не проти Франції, а проти художніх смаків французького двора. Класичний період німецького мистецтва рішуче розв'язав це питання «Стражданнями молодого

Вертера» і «Розбійниками». Це зовсім не значить, що тодішня молодь була націоналістично настроєною, навпаки, Гете і Шіллер, як відомо, були космополітами. Навіть рішучий момент боротьби з французами нією тісно зв'язує Лессінга з Дідро. Але першоджерелом була все-таки Англія – Європа для тодішньої Німеччини. Але все-таки надходив золотий вік, – і Гете пішов до Шекспіра. Це зовсім не підходило німецьким класикам, згадати Марціала й піднести «Ксенії» рідному філістерству. Україна теж пережила свою війну з царатом і вийшла з неї до певної міри спустошеною. Але вже в минулому столітті починається непоборний національний рух. Культурний занепад віз нас до тих обмежених соціально-побутових можливостей, що їх ми маємо сьогодні.

Але національне відродження робить чудеса, і нація прискореним темпом підходить до свого золотого віку. «М'ятежні генії» (термін, що ним охрестили себе поети епохи «Штурму унд Дрангу») повторюються сьогодні в українській літературі. Раніш, ніж почати фундаментальну творчість, «м'ятежні генії», як відомо, кинулись в бій. Багато з них не витримало такого безпримірного горіння, частина з них збожеволіла, але натомість з гуртка страсбургських «м'ятежників» вийшов Гете. Наша епоха теж страждає на гігантомахію, але ця гігантомахія не що інше, як гігантомахія «бурі й натиску». Історична місія «м'ятежних геніїв» зводилась, як відомо, до того, щоб розчистити атмосферу, скинути традиції, найти самостійний шлях для розвитку німецької літератури. Ті ж самі завдання і ми беремо на себе. «Штурм унд Дранг» звертався до Оссіана, Гомера, Шекспіра, ми теж провіряємо свої можливості на античній культурі і Ренесансі. Це зовсім не значить, що ми когось хочемо рабськи наслідувати. Ми тільки даємо своїм вбогим опонентам ще один козир в руки, але козир більш певний. «Штурм унд Дранг» був, як відомо, продовженням французького раціоналізму і його освободительних ідей, але він був також повстанням проти раціоналістичного догматизму. М'ятеж продовжує російський більшовизм, але повстаємо проти псевдомарксистського вульгаризму. Тоді був час не зовсім ясного протесту, – наші горизонти теж тільки-но виясняються.

Така от наша історична аналогія і спеціально для тих, хто їх полюбляє. Нічого блукати в «пантагрюелізмах» – «дайош» «бурю й натиск». Наша епоха все-таки залишається великою епохою ренесансу, що розчиняє двері тому весняному повітрю, яке легеньким і радісним вітерцем біжить з Азії.

Наше відродження йде під прапором пролетарських революцій і кожним своїм нервом спрямовано туди, де маячать і горять під осіннім димком прекрасні «озера загірної комуні». Ми вже все маємо – і буйні фарби Петрицького, і конструктивну чіткість Меллера, і прекрасні звуки Вериківського, і незрівнянну поезію Тичини, Рильського, і надзвичайного Курбаса, і., і., і... Але ми ще не маємо відповідної культурної атмосфери. Ми знаємо, що основа всього – це Дніпробуд. Але не виросте дуб без сонця. Безпокійний Байрон не будував Лондона, але й навіть він, «могильщик» третього стану, був великим громадянином і вмів запалити до творчості своє суспільство. І це ми знаємо. Ми віримо, що гряде і наш геніальний неспокійний громадянин. Його викликаємо ми своїми нервами, своєю непоборною волею.

Отже, підводиться прекрасне сонце відродження, і ми тиснемо руку тобі, невідомий товаришу. Ми підемо з тобою по наших спустошених городах і селах з багряним прапором і вийдемо на той великий тракт, що по ньому йдуть народи до далекого, але безсумнівного комуністичного суспільства.

СТАТТІ Й ВИСТУПИ
1926–1929 РОКІВ

ЛИСТ ДО РЕДАКТОРА

додатка газети «ВІСТІ» ВУЦВК «Культура і побут»

Шановний тов. редакторе!

Прошу вмістити у Вашій газеті такого мого листа:

В своїх статтях, що їх видрукувано було влітку 1925 року в «Культурі і побуті» і потім видано окремою брошуурою під назвою «Камо грядеши», я вжив такі терміни: «азіатський ренесанс» і «романтика вітаїзму». В другій серії своїх статей під назвою «Думки проти течії», видрукованих в тому ж році і в тому ж додаткові «К[ультура] і п[обут]», я не тільки не робив наолосу на ці терміни, навпаки підкреслив, що оскільки боротьба проводиться зараз під гаслом вияснення соціальних процесів і їхніх впливів на літературно-мистецький рух, остільки не варт і чинити «азіатський ренесанс». Бо й справді: що визначають подані мною терміни? Не що інше як певну мистецьку школу. І тільки! В тій групі, наприклад, до якої я маю честь належати, саме в «Вапліте», добрих 90% дивиться на романтику «вітаїзму» також неприхильно, як і самі супротивники цієї групи. Але це зовсім не заважає нам об'єднуватись на платформі поглядів на наші чергові культурні завдання.

Отже, в інтересах молоді культури я прошу своїх опонентів, поперше: покинути грати цими термінами і не нав'язувати їх всій групі ВАПЛІТЕ, по-друге: пам'ятати завжди, що ці терміни є гасла тільки Хвильового, по-третє – хоч теорія мистецької школи, яка йде під прапором «азіатського ренесансу» вже й існує, але її, на жаль! ще не опубліковано, коли не рахувати IV патетичного розділу другої статті в «Камо грядеши», який звертається головним чином до емоції і нічого конкретного не дав. Отже, штурмувати гасло – це значить воювати з кавалерійською розвідкою і не розуміти, що в тилу цього гасла стоять в бойовому порядку і вичікують основні сили. Особисто я маю страшенну охоту поставити на належне місце задержуватих «шпингалетів», що тявкають в різних часписах. Та зараз, поки не намічено основних шляхів нашого культурного розвитку, поки ми майже

не бачим людей, які б добре розбирались в складній ситуації щодо українських культурних проблем, зараз я не знаходжу часу говорити про свій художній напрямок, і тільки міцно тримаю в руці перо звичайного публіциста. Про азіатський ренесанс ще поговоримо, і, сподіваюсь, що цей час не за горами.

З товар[иським] привітом Микола Хвильовий

«UNE LETTRE»

Bonjour, mon cher ami, пишу тобі з євразійського півдня, де печаль шведських курганів погасає в нових, нечуваних метаморфозах. Країна зажурних пісень і вікової скорботи раптом перетворюється в строкатий ярмарок фарб. Тут так пахне сьогодні тими бадьорими вітерцями, які промчались над Францією після Людовика XV-го, що мимоволі думаєш: сталося чудо і воскрес вічно-юний і вічно-прекрасний Бомарше.

Ах, mon cher ami, je sois François, але я примушений сказати і те, що й ці ексцентричні хохлушки з честю замикають коло східного ренесансу. Вони, головним чином, творять новий театр. Сьогодні бачив гру артистки Чистякової – незрівняна модернізована парижанка! Словом, Прованс тієї Франції, яка сховалась під чудернацькими літерами – С.Р.С.Р. переживає зараз початок т. з. Великого Соборного Відродження. Це, коли хочеш, до сентиментальности зворушливо.

...Нещодавно стояв перед картинами маестро Петрицького, і – повір мені, як радісно відчувати, що ти його сучасник! Це якась надзвичайна музика фарб. Але хіба цей тишайший король південної сцени, цей оспіваний поетами Лесь Курбас не захопить тебе сміливим рухом шукання? Ах, mon cher ami, яка талановита молодь в цьому «Березолі!»...

Але зараз я слухаю тривожні мелодії Вериківського, і думаю, що й молода музика не відстає от театру, і потім я думаю, що й тутешня поезія вдивляється в «синю далечінь», де співають «соняшні кларнети». Словом, країна сумних пісень і дикої «малоросейської» азіатщини виходить на новий шлях великих дерзаній. Я гадаю, що цей народ вступає в той період, який німці називають «Sturm und Drang'ом». Йде епоха бурі й натиску і провансалець поспішає на світову дорогу з усмішкою арлекіна й з буйством безсмертного Бомарше.

Mon cher ami, якась радісна тривога запала мені в серце. Я бачу своїх нащадків і бачу з якою заздрістю вони дивляться на мене – сучасника і очевидця євразійського відродження. Ти тільки подумай: яких-небудь кілька років – і такі тут досягнення. Які ж прекрасні перспективи вирисовуються в майбутньому для цієї країни, коли ці

відважні новатори нарешті переможуть інерцію віків, доб'ють тупоголову обивательщину, яка в «Золотому череві» бачить тільки «скупого рицаря» і не хоче бачити величезних досягнень театру шукань.

Сьогодні я йду в будинок мистецтв. Там будуть композитори, художники, артисти, поети – весь цвіт тутешньої молоді.

Там я почую цей натхненний крик:

– *Vivent les arts!*

І тоді наді мною промчатся ті бадьорі вітерці, які промчались колись над моєю милою Францією – після Людовика XV-го, і я подумаю: сьогодні воскрес вічно-юний і вічно-прекрасний Бомарше. Тоді я бачу, як на зажурних шведських курганах будують тріумфальні ворота, що крізь них пройде ця незрівняна епоха дерзаний, бурі й натиску. І я чую, як найбільші громадяни цієї країни співають гімни осінній революції, що своїми м'ятежами здобула ці чіткі літери – «25».

...*Mon cher ami*, пишу тобі з євразійського півдня, де печаль шведських курганів погасає в нових нечуваних метаморфозах.

«ЗОЛОТЕ ЧЕРЕВО»

ЯК ВИХІД З РЕПЕРТУАРНОГО ТУПИКА

(Стенограма однієї розмови)

Це, звичайно, парадоксально, але це все-таки – так. Справа йде саме про той спектакль, що до нього вороже поставився і глядач, і театральна критика. Але пишемо ми цю статтю не з метою рекламувати «Золоте черево» і навіть не з метою усунути ті непорозуміння, які заважають глядачеві подивитися на цю виставу іншими очима і які, не дивлячись на те, що безпосередній вплив твору мистецтва не може бути замінено словом посередника, все ж, як говорить німецький театрал Юліус Баб, відіграють величезну роль, – таких завдань ми на себе не беремо. Наше завдання трохи інше: ми хочемо кинути погляд на нашу театральну дійсність з того забутого пункту, з якого зникають дрібниці і вирисовуються перспективи загального розвитку. Правда, завдання це дуже важке, і в одній статті його не розв'яжеш. Ми переживаємо період марудного будівництва, коли на перший план виступають деталі, коли ми, вдаряючись в фетишизацію цього так би мовити деталізму, губимо здібності бачити чи то відчувати основне замовлення часу, що навколо нього і во ім'я його концентрується вся наша «маленька» робота. Але й правда й те, що, загубивши цю здібність, ми неминуче, прийдемо до розбитого корита.

Отже, перш за все вияснимо, що таке це основне замовлення часу.

– Почекайте, – зупиняють нас. – Ви, очевидно, хочете сказати, що ми мусимо викристалізувати на сцені ідеологію (ах, як це вже обридло!) пролетаріату й прищепити її до мас? Так це ми й без вас знаємо!

– Чудово! Ми саме це й мали на увазі! Але як іде кристалізація? Comment vont les greffes? Задоволені ви цією роботою?

– Як би вам сказати... Не зовсім! Ми добре розуміємо, що ідеологія (ах, як це вже обридло!) пролетаріату зовсім не той міщанський недоносок, яким репрезентував би її хоч би той же пролеткульт. Це, звичайно, і не ті ідеологічні інтермедії, що крутяться безпорадними хвостиками біля таких, безперечно, цікавих п'єс і постановок, як «Вій».

Це, на жаль, і не такі сатири, як от «Мандат»... бо хіба буржуазія не висміювала міщанство й спекулянтів? Це не ті й зворушливі кінцівки, які приставлено до таких безумовно талановитих п'єс як «97». Це – не мораль. Це все-таки світогляд і то командуючий світогляд цілої епохи. І треба, очевидно, його розуміти в тому найглибшому сенсі, який робить цей світогляд хоч і важкою для нас, але глибокою й корисною філософською системою.

– Прекрасно! Але взяли ви на себе труд подивитися на «Золоте черево» в плані цього замовлення часу?

– Ви натякаєте на те, що Курбас хотів дати ідеологічно витриману річ? Та одного ж бажання дуже замало. По-перше: п'єса все-таки напівбуржуазна, по-друге – якась анекдотична трагедія і, по-третє, (щодо постановки) – якийсь невдалий еkleктизм.

– Більше нічого не скажете?

– А вам ще чого треба? Здається, ясно сказано.

Тут і виясняється, що наш, на перший погляд серйозний, опонент, розуміючи замовлення часу й знаючи, що таке світогляд, все-таки не здібний піднятися над міщанською обмеженістю і бути тією тичкою, *по якій рівняється і мусить рівнятися рядовий глядач*. Тут і виясняється, що, по суті, він зовсім не уявляє собі, яким чином наш театр виконає замовлення часу. Він не має перед собою відповідного плану і пливе за тим же обивателем, який вимагає *тільки* (тільки!) цікавого видовиська. Коли ми перечитуємо сучасну театральну критику, то ми завжди думаємо, що ці статті в своїй більшості може писати любий глядач-середняк з любого округового міста. Для цього треба вміти переказати своїми словами зміст даної п'єси, знати на три з мінусом, що таке гротеск чи то бутафорія і «авторитетно» заявити, що постановка провалилася чи то не провалилася. За такою критикою ховається безвихідна порожнеча того претенсійного міщанина, який «с ученым видом знатока» безпорадно розмахує руками і не веде глядача, а просто фіксує його, глядачеві настрої.

– Але що ж таке *ви* пропонуєте?

– Ми пропонуємо, перш за все, покинути, з одного боку, лайку, а з другого – дифірамби й панегірики, і подивитися на театральну дійсність очима вдумливої людини. Конкретно: ми мусимо, перш за все, вияснити, чим наш театр відрізняється від хоч би того ж, так званого європейського й що ми розуміємо під такими термінами, як «занепад театру», «репертуарний голод», «репертуарний тупик» і т. д.

Це зайняття, звичайно, не дуже цікаве, та ж послідовність в думках не тільки дає можливість уявити собі путі, що по них піде розвиток нашого театру, але й приводить нас несподівано до досить-таки парадоксальних висновків.

Отже, перш за все, про занепад театру. Цей термін ми страшенно любимо вживати до революції. Причин занепаду, до речі, ми шукали навіть в джунглях кінематографії (один із відомих драматургів цілком серйозно обвинувачував «синематограф»). Тепер ми говоримо про занепад тільки тоді, коли маємо на увазі так званий європейський театр... Але що таке цей занепад?

– Почекайте! *C'est trop d'honneur que vous me faites!* Але з таким запитанням звертайтеся все-таки до анальфabetів.

– Друже дорогий! «Я заблукався вночі у великому лісі. Тільки один огник ще вказує мені путь. Тоді підходить до мене невідомий і каже: «Погаси свічу, ти так краще знайдеш дорогу». Цей невідомий був богослов». Так говорив колись, здається, Дідро. І невже ж нам прийде-ся перефразувати ці слова і поставити знак тотожності між вами й богословом?

– Це зовсім інша справа!.. Ви не розумієте, що таке занепад театру?

– Так! Ми цього не розуміємо, і не розуміємо, чим цей занепад відрізняється від нашого, так званого, «репертуарного тупика».

– Гм!.. Тоді дозвольте почати з того, що всяке мистецтво, і театральне зокрема, тільки тоді не переживають кризи, коли вони, спираючись на той чи інший світогляд не перестають відігравати в суспільстві роль фактора, який бере на себе завдання організовувати здорову масову психіку. Іншими словами: занепадом театру треба вважати той його стан, коли він живиться з мертвої ідеології. Бо й справді: хіба в такому стані він здібний впливати *ПОЗИТИВНО* на масову психіку? Європейський театр, який зараз спирається на кастрований світогляд, цілком природно йде до ідейного маразму, а значить і до цілковитого занепаду. Сьогоднішнє західне, так зване, «ревю» (до речі, воно зовсім нічого не має спільного з такою постановкою, як «Шпана») з його справжніми, не пародійними джазбандами і фокстротами, будучи новим жанром в театральному мистецтві, не тільки не здібне вивести західний театр з тупика, але й, як заявляє теж західна критика, потрохи перетворюється в затишні закутки для патологічних героїв Гросса. Ідейний маразм не здібний з цієї нової форми зробити епоху в театральному мистецтві, бо форми модифікує все-таки не «опояз», а живий світогляд.

– Почекайте!.. Але чи не помиляєтесь ви, безапеляційно заявляючи, що світогляд, на який спирається сьогоднішній європейський театр, є світогляд кастрований?

– Не думаю! Яскравим доказом тому є ті, так би мовити, трансцендентні потуги, що ними вславився в свій час експресіонізм. Передо ва західноєвропейська молодь, яка об'єдналась під прапором експресіонізму, несподівано прийшла до тих же тверджень, що й ми. Вона зрозуміла, що справа не в «перестановці шіллеровських персонажів і не в перегрупіровці шекспірівських сцен» – справа все-таки в живій здоровій ідеології. Коли натуралізм і імпресіоністичний неоромантизм, зігравши епохальну роль, чекають на свого заступника, то це зовсім не значить, що трапилась звичайна криза форми. Трапилась більше серйозна річ: підійшла криза ідеології. І тоді ця молодь вийшла на вулицю за ромен-роллівським героєм: «що таке життя? Життя – трагедія». Але одного вигуку було замало, бо трагедія була не в тім, що «життя трагедія», а в тім, що експресіоністи, знайшовши справжні причини занепаду європейського мистецтва взагалі і театрального зокрема, все-таки не могли розв'язати кризи театру. Чим це з'ясовується? А це з'ясовується тим, що їхня філософія в процесі свого розвитку, як ми бачимо із теоретичних розвідок експресіонізму, зробилась врешті варіацією того ж таки буржуазного світогляду. Що ж це значить? А це і значить, що цей світогляд є світогляд кастрований. Саме відділя й виходила анемічність цих досить-таки симпатичних потуг, відділя й провал всіх цих талановитих Ведекіндів і Штернгаймів.

– Прекрасно! Дякую. Vous prenez les choses philosophiquement. Ми тепер розуміємо, не тільки що таке занепад театру, але й знаємо, що – по-перше, – театральну культуру будується на якомусь світогляді і – по-друге, – що будувати цю культуру на кастрованому світогляді не можна.

Але чи не скажете ви нам, на яким світогляді будується наш радянський театр?

– На яким?... Очевидно на світогляді пролетаріату.

– Але чим же він тоді конкретно відрізняється від західної сцени? Не тими ж «моральними» кінцівками й ідеологічними інтермедіями, на які ви й самі дивитесь досить-таки скептично?

– Звичайно! Але бачите, ми ж зараз переживаємо репертуарний тупик. Як тільки ми будемо мати кілька добрих наших п'єс – радянський театр одразу ж переходить в стан розквіту.

– Іншими словами ви хочете сказати, що наш театр переживає теж занепад, але – тимчасовий?

– Очевидно.

– Тоді, значить, він зараз, хоч і тимчасово, спирається на кастрований світогляд?

– Вибачте. Це вже софістика. Я цього, останнього, зовсім не думаю говорити.

– Припустім... хоч цього припускати й не можна. Тоді скажіть мені, чи так я вас зрозумів, думаючи, що ви між «репертуарним тупиком» і «репертуарним голодом» ставите знак тотожності?

– Ви мене правильно розумієте. Говорячи про «репертуарний тупик» я мав на увазі саме «репертуарний голод». Репертуарний тупик – це є відсутність таких п'єс, якими ми могли б організувати відповідно духові часу масову психіку.

– Дякую за пояснення. Але тут же мусимо зазначити, що, по-перше, – саме з цього моменту ви попадаєте в вищезгадані джунглі «синематографії», по-друге, – виясняється, що ви зовсім не уявляєте собі, яким чином театр вийде на шлях розквіту. Будемо говорити одверто: наш театр, так би мовити, en masse не тільки переживає занепад, але й спирається, хоч це й дивно, на той же таки буржуазний світогляд. І коли він різниться чим від сучасного західноєвропейського, то тільки своїми тенденціями до розквіту, що, так би мовити, потенціально ставить його в дуже вигідне становище. Саме тому ми й вживаємо, замість такого терміну, як занепад – репертуарний тупик. Але «репертуарний тупик» зовсім не є «репертуарний голод». Наш театр не в стані безп'єсся, а в стані своєї первісної формації на новому світогляді. Що це значить? Це значить, що він намагає під собою ґрунт і шукає в архівах старого світогляду того об'єктивно-корисного матеріалу, що на нім він положить основи нової театральної культури. Без цієї попередньої роботи було б страшенною глупотою чекати виходу із «репертуарного тупика». А коли ми скажемо, що до названого матеріалу відноситься і якась велика частина буржуазних п'єс, то для нас ясним становиться, що не можна змішувати «репертуарний голод» з «репертуарним тупиком». Наші театри кидаються від однієї п'єси до другої – це так. Але ці п'єси ми (Слухайте! Слухайте!) – маємо. Справа тільки в тім, на яких із них наш театр мусить проходити першу стадію своєї нової формації.

– Але почекайте! При чому ж тут «Золоте черево»?

– Дозвольте розвивати свою думку до кінця. До «Березоля» і його останньої постановки ми ще підійдемо... Так от. «Свого» репертуару ми ще по-суті не маємо. Але тут ходить про те, що ми його можемо й не мати, коли не уяснимо собі, яким шляхом він прийде до нас. Звичайно, «виробництво» цього репертуару в основному залежить від стану нашої ідеології, іншими словами, від певних соціальних процесів і від стану нашої економіки. Але не треба забувати не менш основного марксистського твердження, яке говорить, що не тільки економіка впливає на людину і її творчість, але й людина своєю свобідною волею теж має т. зв. зворотний вплив. Іншими словами, від нас самих у великій мірі залежить прихід цих довгожданих п'єс. І справді: хіба в процесі кристалізації й виникнення «свого» репертуару приймають участь тільки ті генеральні сили, що направляють й корегують весь ідеологічний процес? Кристалізація й виникнення «свого» репертуару в великій мірі залежить і від тих факторів, що роблять його «репертуаром», а не науковою розвідкою, припустім. Іншими словами, репертуарний добробут у великій мірі залежить *від шляхів розвитку театральної культури.*

Дозвольте для аналогії взяти кілька моментів з історії руського буржуазного театру. «Горе от ума», по суті, перша руська п'єса, яка мала епохальне значення і яку руська буржуазія могла назвати «своєю», появилася тільки через 67 літ після того, як одкрито було руський буржуазний театр. 67 років! Термін досить-таки солідний. 67 років кристалізувалась ідеологія руського буржуазного суспільства. 67 років це суспільство чекало «своєї» п'єси «свого» репертуару. Але нас цікавить не той факт, і нас цікавить – як воно чекало і яким чином виникло «Горе от ума». Треба зарання сказати, що воно чекало зовсім не так, як ми. В той час коли ми пасивно ставимось до процесу виникнення «свого» репертуару і навіть не уявляємо собі, як цей процес мусить проходити, в той час, як ми безвідповідально кидаємо такі слівця, як «репертуарний голод», активне руське буржуазне суспільство прекрасно знало, що «свій» репертуар прийде не через якийсь ізольований від життя драморобчий технікум, не через анархію безпланя і порожні рецензії, а через усвідомлене будівництво театральної культури.

Замість того, щоб нарікати на репертуарний голод, це суспільство перенесло на свою сцену європейських класиків, які, з одного боку, визначили формальні тенденції, інакше кажучи, визначили культуру руського театру, а з другого боку, виховали глядача, що з нього потім

і вийшов справжній «свій» драматург. Хіба це ж таки «Горе от ума» не є талановито пристосований до тодішньої руської дійсності збірник мольєрівських універсальних типів? Іншими словами: коли б руський театр не став на шлях засвоєння класичного репертуару, коли б він з перших днів не підпав під вплив геніального француза, можливо, «Горе от ума» прийшло б не через 67 літ, а через 167. Хіба «Ревізор» не є результат усвідомленої 67-літньої репетиції цього театру? Правда, Мольєр довго був незрозумілий масам тодішнього руського суспільства. «Мізантроп», скажемо, розцінювався не як світовий тип, а як сценічна «побрякушка», словам Альцеста руське суспільство довго не находило відгомону в своєму серці. Але – справа ж не в цьому, справа в тім, що не через домашніх передчасних драморобів руська буржуазна сцена прийшла до високої театральної культури і до *свого Гривоєдова*, а через «Мізантропа».

– Добре. *C'est possible*. Я припускаю. Словом, ви радите нашому театрові звернутися до класичного репертуару і на нім поки що одточувати свою культуру. Словом, ви радите не поспішати зі своїми драморобами і розв'язати руки нашим режисерам, гадаючи, що з цього репертуару й виростуть наші Мольєри? Але хіба ми не використовуємо класиків?.. І потім ви забуваєте основне: руський буржуазний театр, переносючи на свою сцену Мольєра, мав справу з ідентичним собі світоглядом. Чим ви гарантовані, що класичний репертуар не прищепить нам і свою ідеологію?

– А хто вам сказав, що сьогоднішній репертуар вже не прищеплює цієї ж таки ідеології? Чи не «моральні» кінцівки та «ідеологічні» інтермедії спровокували вас на таке припущення? Так питання ставити не можна. Ми – не марсіани, виходимо з того ж таки буржуазного оточення і зв'язані з ним мільйоном невидимих ниток. Наш ідеологічний зріст завжди буде залежати від живих факторів (а такі ще залишились!) буржуазного світогляду. Отже, не треба будувати ілюзій і... до речі, (тут відповідь на перше запитання) «використовувати класиків», інакше кажучи – не треба хапатися за класичний репертуар в пориві того чи іншого натхнення. Коли ми говоримо про цей репертуар, то маємо на увазі планове, систематичне вrostання й виростання з нього. Ми говоримо про те, що наші театри мусять положити *в основу* будівництва своєї молодої культури не халтуру з сумнівною ідеологією, а Аристофанів, Шекспірів, Мольєрів etc. Ми маємо на увазі *органічне* вrostання в класичний репертуар, бо тільки з нього ми виробимо відповідні елементи свого світогляду і тільки на нім

дістанемо справжню нову театральну культуру. Маркс ніколи не був би Марсом, коли б він не виріс з англійських буржуазних економістів і з класичної теж буржуазної німецької філософії. Отже, коли ми говоримо про об'єктивно корисний матеріал з архівів старого світогляду, то очевидно маємо на увазі – *весь класичний репертуар*. Справа тут тільки в тому сейсмографі, який реєструє час, силу й напрямок тих настроїв, що утворюються в суспільстві під впливом певних соціальних процесів. Іншими словами: завдання наше зводиться перш за все до того, щоб ми (режисура й театральна критика) вчасно відчували ці настрої й відповідно реагували на них. Це не значить, що ми мусимо потакати цим настроям, а це значить, що ми мусимо *не потакати їм*, коли вони носять реакційний характер і мусимо йти їм назустріч, коли вони мають в своїй основі здорове начало. Практично, це йде до того, що коли в один час ми будемо ставити «Весілля Фігаро», то в другий – найдемо потрібним поставити «Гамлета».

– Але невже ви думаєте, що тільки таке от вrostання виводить нас із репертуарного тупика?

– Ми думаємо, що без цього органічного вrostання в класичний репертуар – нема виходу. Але було б страшенною наївністю і глупотою припускати цілковитий розрив із сучасністю. Іншими словами – радянський театр мусить в другу чергу використовувати і сучасний міщанський репертуар, цебто ті п'єси, які ми йдемо дивитись після доброго чи то поганого обіду і на яких ми, як то кажуть, відпочиваємо. Іншими словами – той репертуар, який переносить нас на якийсь час з поля громадської боротьби і жорстокої трагічної дійсності в царство веселих циркових трюків, зв'язаних, *по суті, страшенно симпатичною «Шпаною»*. Але цей репертуар зовсім не потребує згаданого сейсмографа, бо й без нього ми знаємо, що «Шпапу» будуть дивитись з захопленням. Тут уже ходить про те, щоб ясно усвідомити собі таку от істину: ці п'єси – *не наші*. Їхня роль – роль тієї ланки, яка механічно зв'язує театр з сучасністю, і вони виконують ще роль того посередника, який, так би мовити, змазує гостроту цілком природнього конфлікту між сьогоднішнім неорганізованим глядачем, з одного боку, і свідомою режисурою, з другого. Словом ми гадаємо, що коли сучасний репертуар і дає відповідні елементи для кристалізації через театр нової ідеології, то ці елементи не значні, і говорити про них серйозно не приходитьсь. Словом, головна наша увага мусить концентруватися все-таки на класиках.

– C'est tres-bien! Але все-таки: яке це має відношення до «Золотого Черева»?

– Дозвольте спершу зрозумувати. Отже, театр тільки тоді не переважає занепаду, коли являється організатором масової громадської психіки. Але таким організатором він може бути тоді, коли спирається на здорову живу ідеологію. Наш театр зараз в т. зв. «репертуарному тупику», цебто в такому етапі, коли для нього не ясні ті путі, що по них він прийде до нового світогляду, а значить і до розквіту. Цей шлях, на наш погляд, єдиний і ім'я йому – органічне вrostання в класичний репертуар. Погоджуються з нами театр «Березіль» чи ні – ми не знаємо. Стане він на цей шлях (чи може вже й стоїть) – нам теж невідомо. Але що нам відомо і що ми ставимо в велику заслугу цьому театрові так це те, що він перший із наших театрів *свідомо* підійшов до будівництва нової театральної культури. Він перший поставив питання про плановий підхід до цієї відповідальної справи. Він не кинувся на дешовку, не пішов на вудочку міщанства, для якого культурні проблеми завжди були порожнім звуком, не захотів копіїшної слави, а уперто й систематично без відповідної підтримки з боку театральної критики привчає нашого глядача свідомо підходити до культурної проблеми, зрозуміти, в який відповідальний час ми живемо і яку велику вагу положила історія на наші кволі плечі. Звичайно, така роль в наші скептичні дні не дуже вдячна. Ми страшенно перевтомились, нам осточортіли всі ці «світові питання» і ми шукаємо циркових трюків і цікавого видовиська. Що нам майбутнє і що нам молода культура якогось там нового світогляду? Нам «дайош» пореготати. І тому нема нічого дивного, що доля «Березоля» зійшлася з долею мольєрівського театру. Останнього Париж приймав з таким же холодком і з таким-же нерозумінням, з яким ми зустріли й «Березіль». Різниця тільки та, що Мольєрівська трупа врешті таки зробила своє діло, а «Березіль» врешті таки зробить... коли наша молодь стане на варті біля того «колокола», в який бив колись Герцен. Звичайно, театральні рецензенти готові визнати Курбаса – українським Мейерхольдом і т. д. Але не цього ж потребує театр, не цих міщанських етикеток. Для нас зовсім не важно, хто кого наслідує: Мейерхольд Курбаса чи навпаки (коли не помиляємось руський режисер не без інтересу проглядав деякі Березолівські постановки). Що нам до того, що Рафаель копіював Перуджино, Бетховен – Моцарта, Байрон – Попа і т. д. Ходить все-таки про те, що «Березіль» показав здібності утворити епоху в українському театрі своїм свідомим підходом до будівництва нової театральної культури. Саме в цьому аспекті і треба розглядати його постановки.

Саме тут ми й підійшли до «Золотого черева». Так от – головне: виривається ця постановка з березолівського плану? На наш дилетантський погляд, ні в якому разі. «Березіль» працює в двох напрямках: з одного боку він *органічно* вростає в класичний репертуар, цебто в марудній роботі пристосовує його до нашого часу, з другого – він експериментально виконує ідеологічні постановочні деталі з сучасного матеріалу. Коли для першого завдання він бере «Макбета» й «Гайдамаків», то для другого – «Джимі Гігінса» й «Золоте черево», (ми говоримо про постановки І. Курбаса, як постановки етапні). Але чому «Золоте черево» є дальший етап від «Джимі Гігінса» – постановки другого завдання? «Джимі Гігінс» – це п'єса часів військового комунізму, на ній можна було виробляти такі ідеологічні деталі, які відповідали, так би мовити, бойовій психіці, що приймала життєві явища безпосередньо. «Золоте черево» – це п'єса для часів непу і цілком відповідає тій заглибленій психіці, що ті ж життєві явища сприймає через велику кількість факторів-посередників. На ній вже виростають такі ідеологічні деталі, як «Золото і Міліна» чи то «гавкання».

Але дозвольте для ясності, хоч і поверхово, проаналізувати одну таку деталь в добре відомій всім постановці «Шпана». До цього часу ми думали, що ідеологію видовиська робить автор сценарію чи то п'єси. «Березіль» на практиці зруйнував цю теорію, показавши, яку велику роль може відігравати в творінні цієї ідеології і сам постановщик.

Отже, беремо «Шпану». Селянин приходить в установу, бюрократія зустрічає його солоденько. Але раптом селянин знаходить в собі мужність сказати, як то кажуть, правду в очі. Тоді «Шпана» обурюється, «Шпана» кричить, «Шпана» нарешті затюкує цього селянина. Надходить момент великого напруження, а з ним і упевненості, що ніякої правди і ніколи селянин не знайде в тій державі, яка в муках буде СОЦІАЛІЗМ. Словом, рушаються основи ленінізму. Це прекрасно розуміє й режисур, і в її завдання входить, значить, переконати глядачів, що це не так, що за цією «Шпаною» стоїть світ зовсім протилежних здібностей.

Словом, наступає надзвичайно відповідальний для виконання момент. Режисур чужої нам ідеології і режисур, яка не здібна вдумливо підійти до будування нової театр[альної] культури, безперечно, провалилась би тут з помпою. Хоч що б там було написано в сценарії чи то в п'єсі, а ми почули б все-таки патетично-солоденьку тираду, чи то побачили б якогось робітника, що його в цій установі ніяк не мог-

ло бути і який спеціально увійшов зробити політичну тенденцію. Березолівська режисура розв'язала це чисто формальне завдання – не прибільшуючи – надзвичайно талановито: вскакує на роликах уже симпатичний глядачеві спортсмен, робить помах батогом, потім чути грізний оклик без слів – і «Шпана присіла». – І все. Але ця маленька деталь не тільки вивозить момент, не тільки ставить нас перед фактом глибокого розуміння «Березолем» своїх завдань, але й свідчить про те, на яким низькім культурнім рівні стоїмо ми, глядачі «сатани в бочці», коли почуваємо себе безсилими захоплюватись такими ж прекрасними деталями в тому ж таки «Золотому череві».

– Але чому все-таки «Золоте черево», а не якась «Біла троянда»? Хіба на «Білій троянді» не можна виробляти названих деталей?

– А тому, шановний опоненте, що ця п'єса, як ніяка, мабуть, відповідає побічному завданню режисера: лихоманка золота почала уже тривожити й радянську людину. Отже, показати зараз паталогічний характер цієї лихоманки – це значить дуже вчасно зробити необхідне діло. Що ж до того, що ця п'єса є поганий переспів «скупого рицаря» (ми передбачаємо й це твердження), то... відносно поганого переспіву можна сказати – *de gustibus non est disputandum*, а відносно «скупого рицаря»... взагалі нічого не можна сказати, бо більш-менш культурній людині давно вже відомо, що на тему «скупий рицар» написано кілька світових шедеврів і, очевидно, до цієї теми драматурги ще не раз будуть повертатися.

– Добре. Припустім, що «Золоте черево» і справді не виривається з березолівського плану. Але... *Vente affame n'a pas d'oreilles*. Що робити з глядачем, який уперто не хоче дивитись на цю постановку? Ви мене розумієте?

– *Je comprends*. Звичайно, як говорять французи, всі мистецтва цікаві, крім нудних. Але питання про прекрасне знову таки в останньому рахунку визначається психікою *організованої* маси. Хіба ми не маємо в історії мистецтва таких прикладів, які б це яскраво підтверджували? Та взяти хоч би того ж Бомарше. Його невдала «Євгенія» довго користувалася популярністю, а «Весілля Фігаро», цей геніальний твір, зустріли досить-таки холодно. Що це значить? А це значить, що культурний рецензент не тільки найшов справжню удільну вагу «Весілля Фігаро», але й зробив своє діло: він усунув ті непорозуміння, які заважали неорганізованому глядачеві захоплюватися цією п'єсою.

А що робить *наш театральний* критик? Беремо одну із характерних рецензій (не для полеміки, а для того, щоб не бути голословним).

Починається так: «Кромелинк не новый автор», продовжується тим, що «зритель вырос». «Вместе с Мейерхольдом зритель стремится к художественному синтезу», «вместе с ним он идет к утверждению здорового реализма». – Звичайно дуже приємно, що «зритель вместе с Мейерхольдом» і що він «идет к утверждению здорового реализма». Але «почему сие важно в пятых»... коли цей модний термін «здоровый реализм» – кожний по своєму тлумачить? І чому «Березиль» не може йти до «умовного реалізму»? Хіба Аристофанівські сатири, які ставились в плинні цього ж таки «умовного реалізму» не носили в собі здорового начала? Припустім, що «Золотопуз – абсолютний нуль». Але чому ж тоді театр «з заслуженною славою» (так його, до речі, називає рецензент) зупиняється на «Золотопузі»? Поцікавився цим театральний критик? Чи не виглядає із-за його спини той же неорганізований глядач? Хіба це не останній зупиняється на «постановочных деталях изобретательного Курбаса»? З одного боку, ми чуємо від нього, що із «шатающихся лесенок» і т. д. «современный зритель уже вырос, как из штанишек школьника», а з другого – він запевняє нас, що «премьера оказалась интересной только для театральных эстетов, а не для театральной массы». Словом, несподівано «театральная масса» дає театральному естету Мейерхольду двадцять очків вперед і саме в сенсі «постановочных деталей». Ну як назвати (пробачте за різкість!) таку от претенсійну «говорню», в якій нема й елементарної грамотності хоч би того ж «школьника без штанишек». Невже такий критик здібний організувати глядача? Був колись час, писав В. Белінський, коли варто було на годину присісти за піїтику – і потім говори про мистецтво скільки влізе. Цей час знову прийшов.

Отже, треба бити в тривогу. Ми не маємо права миритись з таким становищем. Один в полі не воїн, і сам «Березиль» не витримає такої нерівної боротьби, коли з одного боку приходиться завойовувати глядача, а з другого утворювати кадри дорослих рецензентів. Не діло «Березоля» доказувати, що коли говориш про високу культуру театру, то цим самим виключаєш можливість трактувати його постановки, як еkleктичну беліберду. Це діло свідомої й активної радянської молоді, яка стоїть за спиною вдумливих організаторів молоді культури і яка врешті висуне із своїх рядів і вдумливих критиків. Саме вона й організує масового глядача, саме з нею він і піде захоплюватись «Золотим черевом». Колись, здається, Пушкін говорив, що драматичного письменника треба судити по законах ним самим визначених. Цією мудрістю ми повинні керуватись і при розгляді постановок

«Березоля» і, тим більше повинні, що закони цього театру відповідають духові епохи. «Золоте череве» цікаве не тим, що його можна дивитись з таким же захопленням, як «Шпану», а тим, що його можна дивитись з *більшим захопленням*. Правда, цю постановку ще не зовсім одшліфовано, але хіба «Весілля Фігаро» погана п'єса?

«О, боже шикальщиків, тобі потрібна кров? Випий мій четвертий акт!» Так скрикнув колись Бомарше. Проте – це зовсім не значить, що наша театральна критика зрозуміє нарешті, як можна через «Золоте череве» вийти із репертуарного тупика.

Р. С. До речі: тупоголова обивательщина нічого не має спільного з масовим глядачем. Це пояснення даємо для того, щоб «казанські сироти» вроді шановного фейлетоніста і нашого друга Остапа Вишні не робили «передьоржок» в своїх фейлетонах. Все одно радянська молодь уже знає, що під тупоголовою обивательщиною ми розуміємо нікого іншого, як театральних епігонів. Хіба це не вона так рішуче покинула Самовар Грамофоновичів Канарейок і поспішає по тому шляху, який одкрито було великою соціальною революцією. Словом, хоч як, а все одно вийде по-нашому. «Не можна повернути історії карусель, як сказав Жан-Жак Русель». – «Не Русель, а Русо». – «Ну, хай буде історії колесо».

«СОЦІОЛОГІЧНИЙ ЕКВІВАЛЕНТ» ТРЬОХ КРИТИЧНИХ ОГЛЯДІВ

Ми шукаємо лише соціологічного еквіваленту.

В. Коряк

Тепер вопрос: зачем написана вся эта книга?

В. Белінський

I

Страшенно неприємно виступати проти тієї людини, що з нею зв'язано твої найкращі спогади, що так багато зробила для... ну, хоч би особисто для тебе. Але як же й мовчати, коли ти непереможно хочеш притримуватись того етичного критерію, в якому звучать такі молоді й хороші слова: «amicus Plato, sed magis armica veritas». Що ж робити, друзі дорогії: очевидно, і Белінський не зовсім добре почував себе, сідаючи за листування Гоголя. Словом, ви розумієте: хоч і страшенно важко одкривати огонь по рідних фортецях, але й не одкрити його теж не можна.

– Ви збираєтесь стати в позу Белінського і бити якогось там Гоголя?

– Нічого подібного! Сьогодні баталія зовсім іншого порядку. Ми хочемо атакувати, так би мовити, «навпаки»: наша атака на «неистового Виссариона». Розумієте? Це вже «чогось більшого»! Проте давайте кінчати з дотепами «діда Яшека» і переходити до справи. А справа приблизно така:

– В своїх останніх постановках наша компартія, аналізуючи стан художньої літератури, зазначає, що зараз ми мусимо звернути якнайбільше уваги на марксистську критику. Але в тих же постановках є ще й такий абзац: «Тільки тоді марксистська критика буде мати глибоке виховне значення, коли вона спирається на свою *ідейну* (курсив постанови) перевагу».

Коли ми тепер перейдемо до нашої літературної дійсності й поставимо її в план цих постанов, то побачимо що, по-перше, – належної уваги ще й досі не сконцентровано на цій серйозній ділянці культурного фронту, по-друге, – в результаті такого нашого відношення до своїх, так би мовити, майбутніх мерингів ми маємо дуже непроглядну

картину: наша марксистська критика не тільки не вдосконалюється, а більше того – починає раптом впадати в дитинство і уже навіть губить під собою *ідейний* ґрунт.

Це ядро кидається в очі, коли ми переглядаємо останні роботи такого письменника, як В. Коряк. Правда, названий критик – не унікалом на цій ділянці. Є вже багато спроб наближення до плеханівських, скажемо, естетичних постулатів як з боку т. зв. попутницької літератури, так і з боку жовтневої молоді. Але поки що, на жаль, про ці спроби серйозно говорити не приходиться, і тому виміряти наші досягнення в області марксистської критики ми все-таки примушені на тому ж В. Корякові.

Звичайно, автор «калинових мостів» не хоче претендувати на таку відповідальну роль («з автора лише газетний робітник», лагідно пише він про себе), але одна справа особисте бажання, а зовсім інша логіка подій: волею логіки В. Коряк давно грає роль, так би мовити, командарма на цій ділянці культурного фронту. І зовсім не випадково він назвав одну із своїх книжок – «Організація жовтневої літератури», бо він і справді до цього часу був вищеназваним організатором. Був він організатором і в цій книзі, і в тій, що зветься «Нарисом історії української літератури», і в книзі «Боротьба за Шевченка». В одній він (хоч і наспіх) положив основи марксистської естетики і подивився на минуле нашої літератури очима матеріаліста, в другій одгукнувся на болючі питання нашої сучасності, як-от «форма і зміст» та дав гостру критику тій новітній літературі, що намагалася йти народницькими шляхами, в третій – воював за «батька Тараса».

Правда, ці книжки не без хиб. В. Юринець, будучи сам першорядним вульгаризатором (це ми, здається, вже доказали), рецензуючи одну із названих книг, досить таки влучно підмітив, що «метод Коряка дуже часто веде його на шляхи вульгаризації»: мовляв, «ідеології є чисті відбитки економічної структури суспільства». Той же В. Юринець цілком правильно підмітив і те, що Коряк в своїй характеристиці революційної літератури «хворіє сумарністю й для оцінки цього напрямку дає сердешно мало»: мовляв, якийсь «фейлетонистий огляд, а не літературна критика».

Але, як кажуть, один бог без гріха, і той не помиляється, хто нічого не робить. У всякому разі В. Коряк зробив діло великої ваги і поки що це діло його можна схарактеризувати, як відносну й відповідну дискредитацію тих методів і точок, що з них виходила дожовтнева українська критика. Без цієї роботи жовтневої літератури не можна було мислити.

Отже, честь і слава В. Корякові за той розгром, що його він вів на про-
тязі кількох років.

Але не думаємо ми співати нашому критикові слави за його сьо-
годнішню діяльність. В. Коряк не хоче (чи не може) зрозуміти тієї
простої істини, що його «організація жовтневої літератури» є органі-
зація, так би мовити, *умовна*, є тільки передумова до справжньої орга-
нізації. Він ніяк не хоче (чи не може) зрозуміти тієї простої істини,
що ми вже вступили в той період, коли боротьба з чужим світоглядом
трансформується й набирає тих форм, які відповідають затяжному
характерові нової економічної політики. Іншими словами – він не
розуміє, що час уже переходить від «літературних мечтаній» – «кали-
нових мостів», до серйозних, ґрунтовних розвідок про нову й новіт-
ню літературу, що тільки такими розвідками ми й можемо робити
опір ворожому світоглядові, що саме на них і почнеться справжня, не
умовна організація жовтневого письменства.

Звичайно, «історія передбуржуазної літератури» – потрібна річ, але
громадський діяч не може не розуміти, що зв'язатися з сучасністю він
здібний тільки тоді, коли буде пильно і серйозно стежити за живим
матеріалом поточної творчості і вчасно реагувати на той чи інший
прояв громадського руху. Іншими словами – критик-соціолог концен-
трує головну свою увагу на «по поводу» добродієвського характеру.
Очевидно, «по поводу» тих питань, що хвилюють сучасників. Акад[е-
мік] С. Єфремов, наприклад, використовує це «по поводу» майже «до
отказу», і коли правду говорити, то його багато більше цікавить (прав-
да, не з того боку) т. зв. «соціологічний еквівалент», ніж багатьох на-
ших марксистів.

- Ви хочете сказати, що В. Коряк тупцюється на одному місці?
- Саме це ми й хочемо сказати. І не тільки сказати, але й показати.
- Але чим це з'ясовується? Небажанням чи невмінням знайти нові
методи боротьби зі старим світоглядом?

- Це вже питання зовсім іншого порядку і потребує окремої статті.
Ми гадаємо, що – боязливостю, бо ж цілком справедливо каже один із
славних англійських політико-економістів: «філософія там немож-
лива, де страх перед наслідками сильніший од любови до істини». Не
менш справедливо каже і Пауль Гейзе: «*Wer nicht Wagen darf sich gehn
zu lassen, wird nicht Weit kommen*».

Отже, дозвольте не бути голословним і фактами (хоч і, до речі, нуд-
ними) доказати, що наша молода марксистська критика і справді пе-
реживає зараз велику кризу і навіть губить під собою *ідейний* ґрунт.

– Ви хочете подивитись на останні роботи В. Коряка?
– Саме це ми й думаємо зробити. Ми беремо його річні огляди (ви пам'ятаєте славетний «Взгляд на русскую літературу 1847 г.»?). Беремо розвідки з такими назвами: «Калиновий міст» («замість річного огляду» за 1925 рік), «Літературний рік» і «Жовтнева література в минулому році» – огляди за біжучий 1926 рік. Отже, почнемо з «Калинового моста».

II

Критик-ентузіаст (а за такого ми вважаємо й В. Коряка) не може сухо підходити до свого матеріалу. Отже, перший огляд, як і треба було чекати, починається з лірики. Це, звичайно, непогано і навіть більше того – гарно, але, мабуть, в тому разі, коли автор далі переходить до діла. Що ж бачимо далі? Далі наш критик говорить «по» вищезгаданому «поводу». Говорить довго і уперто. Але говорить – треба віддати йому справедливість – розхристано і навіть незрозуміло. Саме тут і починається, так би мовити, криза нашої критики. Тут змішано все до однієї купи: тут вам і «катавасія гарто-плужан», тут і «національна культура» тут і теорія мистецтва («мистецтво є думання про світ»... і т. інше). Словом, несподівано ми опиняємося в зачарованому колі уже затасканих формалістичних прийомів колись славетного, оригінального і вдумливого В. Шкловського. Але коли останньому сьогодні нічого іншого не залишається, як випускати «Третю фабрику», то соціологові зовсім не личить фабрикувати цей вінегрет. Словом, коли статтю, що її *призначено для мас*, важко читати інтелігентові, то як дивитись на таку от розмову:

- Товаришу Коряче, для кого ви пишете?
- Я? Я, Коряк, пишу тільки для робітників і селян.

Незрозуміло тут все: незрозуміло, по-перше, – кому симпатизує автор: «Плугові» чи «Гартові» (а це робітників і селян, очевидно, цікавить), незрозуміло, що автор хоче сказати своїми екскурсами в так зв. національну культуру, бо ж в одному місці він гадає, що жовтнева література «мусить опертися в нашій країні, в нашій літературі на демократичні і соціалістичні елементи національної культури» і навіть хвалиться, що «їх у нас не менше ніж у сусід», а в другому – глузує з якогось там письменника, який «вбирає в поле овиду національні особливості» знову ж таки цієї культури. Зовсім незрозуміло, як той письменник, що по заяві критика мусить «опертися»... і т. д., може

викинути з «поля овиду» ті елементи, на які він мусить *не «опертися»*, себто елементи буржуазні, не «соціалістичні», не «демократичні», бо ж хто йому, письменникові (імя рек), дасть гарантію, що викинутий ним «з поля овиду» ворожий елемент не всадить йому ззаду досить-таки меткого ножа.

Незрозуміло, яке ж, нарешті, дає визначення наш критик цій же таки «національній культурі»? Починає він так: «Так, так! за капіталізму (підкреслення наше) національна культура є культура буржуазна. А за диктатури пролетаріату? Національна культура пролетаріату є *ponsens*». Прекрасно! Але тоді навіщо сказано «*за капіталізму?*».. Очевидно, за соціалізму знову починається «національна культура»? Так? Коли так, то це вже подвійний *ponsens*. А коли не так, то... нічого не розуміємо!

Незрозуміло (бо не конкретно) говорить наш критик і про «свої образи для ідеї комунізму»; незрозуміло, для чого автор підкреслює таку от фразу: «*є робкори, що переходять до літератури*», наче і справді робкори не є літератори.

Словом, багато незрозумілого. Але за цим незрозумілим плижок «у невідоме», який чомусь приводить – раптом до «Глобусу». Тут уже застрочили прізвища, назви оповідань і збірок.

– Очевидно, почалась критика?

– Ну, а як же! Доки ж її будемо чекати... Отже, дозвольте взяти перший зразок: «і у цьому році (читаємо) Ленін (О. Журлива «Леніну», П. Щербина – «Іллічеві»), заводські мотиви (Гр. Колченко) і трактор (Ів. Ле). Була література студентська (каталога тут не подаю), червоноармійська («Моцарт» Васильченка – чудова річ). Коли вже перейшов до «Нової громади», то тут лікнеп»... і т. д.

Словом, почалось добре. По-перше, – автор незадоволений, що «і в цьому році Ленін», по-друге, – наперекір самому собі автор зумів все-таки дати каталог і, по-третє: дозвольте поцікавитись, що це таке? Чи не об'єктивний метод в літературі? Кому це і навіщо потрібно? Хіба нас цікавить те, що Колченко написав «Заводські мотиви», що Васильчено надрукував «чудову річ» – «Моцарта»? Хіба ми про це не знаємо *з хроніки?*.. Що це таке?

– Ага?.. Так вам і треба – інтелігентам! Це я нарочито. Це я... знайшов «соціологічний еквівалент»!

– Дозвольте! Але нас цікавить, що в цих «Заводських мотивах», що в цьому «Моцарті», які соціальні процеси одбилися, які настрої відзер-

калюються, на якому художньому рівні стоять ці оповідання, які мають дефекти й плюси, скільки в них «соціалістичних елементів» і т. д.

– Вас це цікавить? Ну й добре! А мене от цікавить робітничо-селянська маса. Чуєте, зраднику жовтневої літератури!.. Проте – «переходимо до збірок» – пише далі наш критик – «і тут не будемо подавати каталогів».

– «І тут»?.. Значить справа і справді кепська, бо там, як ми бачили (hélas!), крім ліричного каталога з дотепами “діда Яшека”, здається, нічого не було... Але яке ж це “виборочне обслідування”?»?

– «У скелі носом дірку не пробити». «І було у нас, сказати, письменників-комсомольців якийсь десяток (О. Громів, І. Момот, П. Голота, Голубничий, Конторин, Усенко, Шевченко, Кириленко, Кожушний, Дукин, Д. Коваленко, Свистун, А. Крашаниця, Г. Епik)» і т. д.

– Словом – знову каталог?

– Нічого подібного! «Скажете – кількісний зріст? З посміху люди бувають і кількість переходить у якість».

– Цілком справедливо, шановний оглядачу: буває й таке! Але буває це тоді, очевидно, коли критика допомагає цій кількості перейти в якість і коли вона цікавиться не тим, що «комсомольська поезія є фактом» і – радіє не з того, що початкуючий поет Усенко намагається мавпувати Безименського, а... цікавиться «соціологічним еквівалентом»... хоч би цієї ж «комсомольської поезії». Той же Белінський, наприклад, в свій час це добре засвоїв. Непогано це засвоїв і другий ентузіяст – Лесінг.

– Ну, ясно! Ми ж давно знаємо, що ви проти нової комсомольської літературної організації!

– Не! Боже борони! Ми просто не розуміємо, що таке «комсомольська поезія». Чи та, що бере теми з комсомольського життя, чи та, що її роблять комсомольці. Коли справа йде про перше визначення, то хіба емігрант Сріблянський, припустім, не може брати тем із комсомольського життя? Чи може ви його вважаєте за комсомольського поета? Коли ж ходить про друге визначення, то чому тоді не назвати поезії доктора А. Чехова, припустім, докторською поезією, міністра Гете – міністерською поезією і т. д. Словом, страшенно неясно!

– А, наливайте! Знаємо вас, академіків! Вам би тільки «шведські могили» та фашист Донцов. Хіба ви сочувствуете робітничо-селянській молоді?

...– А втім, В. Коряк таки пробує стати на шлях ґрунтовної критики. От вам приклад: «М. Кожушний мав цього року книжку

“Комсомолка Зоя” з проблемою колонтаєвською і з кущами верболозу. Тут усе – і тематика, і лексика тхне “братвой”, “блатной”, а в небі “чумацький шлях” і “Волосожар” – дуже нині популярні речі. Є й такі цікаві образи і не “вульгарні”, як сади в весняній прозодежі. І я скажу, що це книжечка потрібна».

– Звичайно, про «півтора десятка книжок» всього не скажеш. Але коли беретесь щось критикувати – то критикуйте. А то і приходиться говорити за народницьким публіцистом С. Єфремовим: «Погнавшись за дрібницями, критик забуває показати читачам якраз те», ... що й «було б найцікавіше». А то й виходить, що ми ніяк не можемо зрозуміти, чому ця «книжечка потрібна», коли в ній усе тхне «братвой» «блатной». Чи не тому, що ідеологія пролетаріату нічого не має спільного з босяцькою філософією? Чи може в цій книжечці дано, так би мовити, об’єктивну картину з життя декласованого елемента? Так тоді зробіть, будь ласка, відповідний соціологічний аналіз, і тоді... tout le monde verra que monsieur vit sur un grand pied.

...Не краще справа стоїть і з розбором інших книжечок. «От іще Павло Іванів». Переказано коротенько зміст, здається, одного з цих цікавих оповідань і додано таке резюме: «спосіб писання – лаконізм, діалог, примітив-оповіданнячко». «От Вражливий пише скомпліковано. На двох сторінках випадково взятих: зорових образів – 7, слухових вражінь – 16, нюхових – 2, чуттєвих – 5, настроєвих – 13, дієвих – 8». Словом, «Вражливий гаптує, вимережує, а не пише. А тема і фабула – ладні, добре зроблено, припасовано».

– Йй-богу, не розуміємо, для чого це все написано. Коли для того, щоб запевнити Вражливого, що він письменник, то Вражливий і без Коряка це знає. Коли ж ходять про формальну аналізу то... по-перше, – чому ж нема *соціологічного*: ми ж, здається, маємо справу не з формалістом, а з соціологом, по-друге, – навіщо нам цей цифровий каталог, коли ми ніяк не можемо перевірити, що розуміє наш критик, говорячи про «настроєві», «дієві» і т. д. «вражіння», бо ж ті сторінки, де найдено ці «вражіння» автор чомусь не хоче вказувати.

– Очевидно, він боїться, що ми не зуміємо перевірити його здібностей і боїться за чистоту нашого світогляду?

– Напевне!.. І напевне, до речі, трапилась страшенно «кумедна історія». В той час, як ОПояЗ став підходити до соціологічної методи, марксистські критики почали від цієї методи зовсім тікати і потроху робляться... формалістами не дуже високої марки. Цікаві мета-морфози!

Словом, «соціологічного еквіваленту» не допомагає знайти й П. Панч, бо з його «старанно опрацьованої прози» вирвано тільки одну фразу. Ця фраза, на погляд нашого критика, є не що інше, як «малоросійський гумор для дурнів». Припустім. Але яке це має відношення до соціології? Невже у «старанного» Панча нема більш вдячного матеріалу? Хіба про ті ж таки «Перегони», що в них «малоросійський гумор», більше нічого не можна сказати? Це ж по-суті тема славетного Єсенінського «Сорокоуста»: боротьба дрібного селянського виробництва з великим виробництвом гóрода і перемога останнього. Це ж по-суті боротьба двох ідеологій, двох світоглядів. Це одне оповідання дає для критика такий багатючий матеріал, що, як кажуть, тільки душа радується. Чи може нарис не вартий того, щоб на ньому будувати добролюбівські «по поводу»?

Цього наш критик не говорить і не може сказати, бо коли ми узнаємо від Панча, що в трагічний момент «у діда на очі стріхами впали брови», то знаємо: краще сказати не можна. Такий акорд можливий тільки в добре продуманому оповіданні. Перед нами як живе стоїть засмучене обличчя старосвітського села, і ми бачимо, як під цими «стріхами» доживають свої останні дні ідеали імпотентного світогляду. Саме про це і треба було говорити. І коли наш критик чує в цьому оповіданні тільки балачку про велосипед, то, пробачте за патетику, які ж ми нещасні і вбогі! Далєбі, так і хочеться вибігти на майдан і закричати на всю горлянку:

– Та доки ж ми будемо плентатись позаду? Коли ж, нарешті, над нашою хохландією заграють сурми Великої Перемоги? Коли ж нарешті Жовтнева література покаже, які можна творити чудеса під прапором пролетаріату!

...Але поки що... не краще і з критикою оповідань Ю. Яновського. Бо й справді: як тут радіти, коли В. Коряк побачив тільки «ніяковий колір неба». Як тут радіти, коли і з Копиленком не краще: «від гаптування» (підкреслення нашого оглядача) останній переходить до «міцно збудованої фабули». Чому «гаптування» підкреслено – це, очевидно, секрет «соціології». Хіба в «міцно збудованій фабулі» не може бути гаптування? Навіщо ж морочити голову хоч би тим же «комсомольським» поетам, які в цих підкресленнях будуть шукати якогось високого сенсу, що його ніколи не найдуть. Звичайно, як говорить Брандес, «кожний час утворює люципера по власному зразкові». Але це зовсім не значить, що марксистська критика мусить перейти в стан претенсійного дитинства. Коли я, такий-то критик, говорю,

що «Копиленко пише куди культурніше від Панча», то це своє твердження я мушу обґрунтувати, інакше мені ніхто не повірить. І хіба про Копиленка більше нічого не можна сказати? Та взяти хоч би ту ж «Веселу історію». Тут вам і новий побутовий лексикон («Ну-до “кобильчини” – неможливість, страдниця за революцію, ворущись! В комсомол не віддам»), тут вам і новий погляд хитренького дядька на релігію («Ну, а в бога віриш? – Та як би вам сказати – не то щоб вірю, а якось без бога... Та нам і молитися не багато залишилось, вам молодим видніше»), тут і психологія пореволюційної маси з селянської глуші (ну, хоч би той малюнок, де «натовп оплесками покриває промову оратора»... щоб робити все-таки по-своєму). Хіба на цьому матеріалі не можна збудувати прекрасної критичної статті? Хіба це не той матеріал, що з його допомогою критик тримає в напруженні громадську думку і виводить культуру на шляхи прогресу? Тоді чому ж не сказати про Майського (ми йдемо далі) трохи більше того, як сказано, *і головне по суті*. Навіщо ці ярлички, беззмістовні етикетки: погане, гарне, фабульне, гаптоване?

Невже без них оповідання не мають сили? Невже критик не що інше, як старосвітський учитель прогімназії з глухого містечка, що його цікавить тільки п'ятибальна? Таким чином не можна здобути собі авторитету. Звичайно, Ринальдо Ринальдіні був дуже самовпевненою людиною, але при чому тут марксистська критика? Коли б Коряк не два, а 22 рази сказав, що його огляди не є «каталоги», то й тоді ми йому не повіримо.

Бо й справді: от вам знову застрочили прізвища: Антоненко-Давидович, Шкурупій, Шопинський, і знову убійча порожнеча.

– Але може це з'ясується неприхильністю критика до цих белетристів?

– Тоді дозвольте про «Йогансена та Слісаренка». Тут уже «щось нове». «Це загалом смілива думка і крок вперед від орнаменталізму до фабульності». Звичайно, Йогансен та Слісаренко талановиті письменники, звичайно, «проблеми орнаменталізму і його переборення потребує окремої студії», звичайно... критик так нам і не сказав, чим же фабульність названих авторів відрізняється від фабульності таких «орнаменталістів», як Досвітній чи то Панч (а це треба було зробити, бо інакше не буде «сміливої думки»), але справа ходить не про те: нас цікавить, що питання формального порядку фетишизується соціологом в «головний факт». В чому справа, шановний оглядачу? Виходить і справді заметаморфозила наша соціологія?

... Закінчується цей огляд, так би мовити, філософськими міркуваннями. «Лихо не в тім, – пише Коряк, – що мало письменників, а в тім, що їх багато». Словом, нарешті ми дістаємо досить симпатичне і вдумливе твердження. Але як його зв'язати з «каталогом» – ми не знаємо....

– А втім, ще *donnez a monsieur un catalogue des livres...*

– Ще? Добре! Можна і ще! Прошу. Згадаю ще й «попутників», але... звичайно, знову-таки... самі прізвища. Згадаю і Куліша, тут же взявши в дужки Копистку – («Копистка!»)... Чому Копистка попав у неохайні дужки – це поки що секрет.

– Нічого подібного! Ніякого секрету тут нема. Копистка, очевидно, тому попав у неохайні дужки, що наш критик «ужасний» масовик і апологет неможливості. Саме тому неможливість епопея й не гідна його соціологічного пера. І справді: про що тут писати? Чи про те, що «97» утворило незабутні типи революційного села, чи то про те, що в цій п'єсі яскраво відбилися соціальні суперечності, чи про те, що «97» заслуговує спеціальної розвідки.

Але вже час резюмувати. Ми вже давно чуємо голоси обурення: хіба про всіх і все можна сказати?

– Цілком справедливо! Але огляд все-таки – не «каталог». Белінський в своїх «літературних мечтаннях» знав, що «тепер всякий обзавелся своїм умишком» і цього «всякого» уже не візьмеш «на арапа». Це гарно, дуже гарно, що Коряк не мавпує свого великого попередника. Але все-таки, будь ласка, примусьте автора «Калинових мостів» вивчити ту роль, яку наказали йому грати привередлива історія і ми, революційне суспільство.

Що треба було зробити? Треба було взяти під обстріл ті літературні твори, які, на погляд критика, заслуговують уваги, і пошукати в них «соціологічного еквіваленту». Саме таким чином і можна вбити двох зайців: з одного боку, розворушити громадську думку, з другого, – показати сучасній літературі її справжні шляхи. Звичайно, був час в нашому молодому письменстві, коли приходилось звертати головну увагу на кількість, зовсім не турбуючись за якість.

Тепер час інший. Тепер кількість буде рости сама по собі, бо їй дано відповідні умови, а от якість давно чекає допомоги з боку вдумливих критиків. Сент-Бев не тим був великий, що був ентузіастом і робив кількість, а тим, що він зупиняв свій погляд на таких окремих постатях, як Жорж Санд. А втім, В. Коряк і сам зрозумів це, бо в біжучому році він же відмовляється від «каталога» «Калинового моста» і зупиняється тільки на тому, що заслуговує уваги. Отже, подивимось на «соціологічний еквівалент» 1926 року.

III

В цьому році критика починається дуплетом: одразу два огляди. Звичайно, дуплет – непогана річ, (не дарма ми так часто його згадуємо) але, на жаль, (наш власний мисливський досвід) не завжди буває вдалим. Коли ж справа торкається літератури, то тут і говорити нічого. Словом, серйозному критикові зовсім не личить використовувати один і той же матеріал в один і той же час у двох оглядах. Звичайно, В. Коряк зробив спробу поділити цей матеріал, але, як і треба було чекати, спроба не вдалася, і вийшло, що (пробачте за порівняння) «папа режет, а мама клеїт».

– Але все-таки, що ж ми тут маємо?

– Ми тут маємо (беремо статтю «Літературний рік»), так би мовити, «за рибу гроші», але в, так би мовити, алогічній інтерпретації. В тому році писалось і доказувалось, що «сількор – сількор, а письменник – письменник» і формула: «сількор – початкуючий письменник» була «плужанським ухилом». А в цьому році вийшло навпаки: «Сількор – сількор, а письменник – письменник – це вже ухил тих, що доконали “Гарт” і створили ВАПЛІТЕ». Ви розумієте? Виходить і Коряк «доконував» Гарт і «створював ВАПЛІТЕ». Коли це було? Що за нісенітниця! Та ми такого критика до ВАПЛІТЕ і близько не підпустимо: одразу скомпрометує організацію.

А втім, це – жарт. Справа тут у тому, що наш оглядач остаточно зарепортувався. Якесь зачароване коло. Якийсь фатальний «ухил». І як ми будемо поважати того критика, що думає в цих «ухилах» борсатись до другого «пришествія». Що ж таке, нарешті, «сількор»? Де ж цей, нарешті, «ухил»?

– Словом, беріться за живіт, дорогі нащадки, і регочіть до упаду. Отже, сідайте за стіл і пишіть про наші часи: «ну, й часок... ідрі його налево!» Здається ж серйозна людина, здається ж фундатор української марксистської критики, а отже, піди: так приперли обставини, що того й гляди закричить:

– «А чи ви знаєте, що в Альжирського бея під самим носом гуля».

Але на цьому не кінчається. В «Калиновому мості» писалося так про ВАПЛІТЕ: «Планують люди. Хіба ж це зле? Та їх за це в повазі держати, а не цькувати». А сьогодні ВАПЛІТЕ вже «в процесі мушляної “внутрішньої секретії” (ви розумієте натяк? – М. Х.). О, і зазначається, що йде «хворобливий процес академічної сепарації пролетарських письменників від мас».

В чому справа? Невже і досі незрозуміло, що сьогодні «Калиновими мостами» не можна зв'язатись з масою. Чи може з масою зв'язуються недвозначними натяками на «шведські могили»? Коли це так, то наш критик має рацію: Хвильовий дійсно «родич» гетьмана Мазени і саме по «матерній лінії» (який пасаж!). Але навіщо махати руками після «драки»? Чому не виступити раніш? Чи може Коряк теж «родич» якогось Кочубея?

– Несерйозно! Побий мене небесна блискавка! І не серйозно запевняти суспільство, що «розподіл суто мистецький по художніх школах і напрямках дістав рішучого одкоша з боку партії». Хіба ми не читали постанов?

– А це видно, бачите, з того, що... «партія засудила неокласиків». Ну, й логіка! Словом... Хвильовий «зрадив основним традиціям жовтневої літератури», бо він повстав проти *ідейного* маразму «Калинових мостів».

...Але от, нарешті, наш критик переходить до діла. А діло таке...

– Перше: маємо звістку про якусь «романоманію», друге – зроблено величезну випіску із Драгоманова і третє – подано сім кіп... чи то пак тем «які не зачеплено в нашій літературі». От вони: «новий побут, нові люди» (??? – М. Х.), «масові рухи і масова психологія» (??? – М. Х.), «правдиве перспективне освітлення НЕПи (??? – М. Х.), «еміграція» (??? – М. Х.), «ліквідація історичної кашценковщини» (??? – М. Х.), і «неоспіваний досі пролетаріат» (??? – М. Х.).

Словом, *ще раз знайдено давно знайдену Америку* із таким от виглядом: ага, а ви досі й не знали що таке «соціологічний еквівалент»! Словом, подано теми, які *давно вже «зачеплено»* в нашій літературі, і які оглядач не бачить за своїм каталогом.

Так що з цієї його першої допомоги, на жаль, не можна скористатися. Правда, він – спасибі йому – особливо й не настоює. Але...

– Переходимо до продукції. «Косинка дав книжку “В житах”. Йому закидають брак сюжетного стрижня» і т. д. Потім наш критик приходить раптом до такого висновку: «Боротьба «сюжетників» з «псевдосюжетниками» є дуже цікава й... має глибокі коріння».

Як бачите, сказано страшенно вчено, але – по суті – тут нічого вченого нема, бо – по-перше, – ніякої ярко-окресленої і взагалі окресленої боротьби названих категорій нема (це просто фантазія модернізованого формалізму), а по-друге, – не треба наводити терор на орнаменталістів дешевими натяками на «глибокі коріння». Невже у Косинки нічого нема в оповіданнях, крім фрази про «спра-

ведливу ненависть мого народу»? Можливо Косинка і справді не туди йде, але це треба доказати ґрунтовно і у всякому разі не «калиновими» вибриками. Чи може цей письменник не дає відповідного матеріалу – він, один із наших найкращих майстрів слова? Чи може тепер соціологія цікавиться тільки псевдоформалістичними фінтіфлюшками? Так тоді просимо: докажіть, будь ласка, що Косинка росте головним чином не з Винниченка, як думають критики, а із Стефаніка. Ми от, коли треба буде, це з задоволенням докажемо.

Отже, покиньте цькувати «сюжетників» на «псевдосюжетників», бо – по-перше, – ніколи не було чистих «сюжетників» як і чистих «псевдосюжетників» (це на поповнення вашої ерудиції), по-друге, – ми, революційні письменники, хочемо жити так, як жило молоде покоління 1830 року у Франції, себто: допомагаючи один одному і корегуючи один одного товарицькими порадами. Готьє писав колись сонет тюльпанові в романі Бальзака. Ми хочемо, щоб і Слісаренко написав сонет якомусь оповіданню Косинки. Це скоріш допоможе останньому рішуче порвати з рештками старої ідеології.

Словом, новий «Літературний рік» почався не краще, і різниться він од «Калинового моста» тільки своїм «каталожним» розміром... І справді: от вам Івченкова «Імлиста ріка» і знову вибрики «діда Яшека» з новорічними побажаннями (точнісінько, як у міщанських газетках): «побажаємо, звичайно, щоб письменник у дальшому і т. інше». Крім цього є ще й та інформація, що Корякові не подобається Івченків ліризм.

– Справа, як той казав, смаку. Це, звичайно, можна й потрібно взяти на увагу. Але – по-перше, – для таких інформацій існують, здається, спеціальні анкети, по-друге, – чому названий ліризм не подобається? За принципом каузальності, згаданим в «боротьбі поверхів», можна і треба все це з'ясувати.

– Але навіщо з'ясовувати, – зітхає наш критик, – коли Івченко «усе пише про себе»?

– От тобі й раз! А хіба Гюґо чи Толстой не писали про себе? Хіба в цьому сіль Івченкової творчості? Хіба тут не можна знайти соціологічного еквіваленту? Хіба Івченків пантеїзм (а його обов'язково треба було підмітити) не дає прекрасного матеріалу для соціологічного аналізу? Навіщо ж тоді... поспішати з новими новорічними побажаннями і солідаризуватись з страшенно слабенькою статтею про Підмогильного? Чому не зупинитись на творах Головка – цього найбуїнішого із селописців?

«Словом, наша проза доперва починає себе декларувати. Просвітянські традиції зліквідовано майже цілком», – бадьоро продовжує наш критик. Зауваження слушне й справедливе. Але чому цих же таки «просвітянських традицій» не хоче ліквідувати наша молода марксистська критика? Чи може вона гадає, що ми їй не примусимо зробити це? Ну, не! Дзуськи!!! Чи може вона хоче сховатися під тогу мудрості, неприступної нам, смертним? Так ми ж пам'ятаємо, що ця мудрість не перелякала і не пошкодила Буало в своєму «L'art poétique» написати такі рядки (ми їх, до речі, і на жаль, досі не переклали на свою мову):

Есть некие умы, их мысли непонятны,
 Как будто облаком прикрыты необъятным,
 И разума лучам его не разогнать...
 Учитесь мыслить вы, потом уже писать!

Словом, «дайош» марксистську критику! Досить їй ховатися по вчених установах і «звисока» поглядати на жовтневу літературу! Досить їй говорити такі претенсійні фрази: «ми шукаємо лише соціологічного еквіваленту, а це щось інше», коли цього «щось інше» і на горизонті не видно.

Справа ж не в тому, що «Плужникові надано клейноди», що «Коряк у Плужника не найшов жодної контрреволюції». Цього мало. «Дайош» «щось інше»!

...Отже, поминувши новорічне побажання Драй-Хмарі і крик наболілої душі з приводу неможливості подати і в цьому році «каталог» – «Калинового моста» («треба було б перевірити по бібліографії, по Книжному літопису, бо так воно якось не запам'яталось») наш критик переходить до «збірочок» Любченка – «Буремна путь» і Сенченка – «Історія однієї кар'єри». Про Сенченка теж саме: «мало не Стефаникова новела». А взагалі – «радісне явище». Словом оптимізм «на ять», але звучить він – по меншій мірі – порожньо. І потім, щодо Сенченка, оглядач попав, як то кажуть, пальцем в небо. Звичайно, у Сенченка є дещо і від Стефаніка. Але це «дещо» таке маленьке, що про нього і згадувати не варт. Бо й справді: хіба художні тенденції, які ярко намічаються в цього автора, мають щось спільне з Стефаніком? Та це ж тенденції французьких романістів, як-от Бальзак, чи то Золя. Невже не можна було хоч цього підмітити? Чи може нашого критика збентежила мініатюра і селянський побут?

Але з Любченком ще гірше: Коряк навіть не найшов потрібним розповісти нам, чим його радує цей автор. А поговорити слід було б.

Бо й справді: на наших очах росте дуже цікавий письменник. Це, мабуть, єдиний у нас художник, що його можна назвати новелістом. Це вибагливий, вишуканий мініатюрист, що, очевидно, буде продовжувати Коцюбинського в його європейських імпресіоністичних новелах. Остання його (до речі, прекрасно зроблена річ) «Via dolorosa» є тому уперте підтвердження. Правда, В. Коряк «ужасний» противник всього європейського, але це зовсім не значить, що в плані цих поглядів не можна шукати того ж таки... «соціологічного еквіваленту».

– Та буде вам! Скоро ви скінчите?

– Можна скоро, можна зупинитись ще й на Дніпровському. Його «Любов і дим» Коряк, наприклад, «нетерпляче чекає побачити». Але кому це цікаво? Ми, наприклад, нетерпляче чекаємо почути від нашого критика, що це за п'еса, і саме з усіх боків. Хіба цьому, єдиному в нашій літературі драматичному творі, написаному прийомами експресіоністів, не слід присвятити хоч 60 рядків газетним корпусом?

Але хіба нашого критика це цікавить? Його, бачите, цікавить той «перед», який начебто веде серед комсомольського молодняка Усенко (той самий Усенко, що випустив маленьку і не зовсім слабеньку книжечку віршів). Звичайно, Усенко, як і кожний із «комсомольських» поетів подає надії, і його треба підтримати. Але не треба робити йому медвежих послуг «передом» і зарання ховати його хист в політиканстві. Гордієнко, на наш погляд, має більше даних стати цим «передом». І потім, де ж критична об'єктивність? Бо й справді: проспівавши голосні дифірамби вищезазначеному початкуючому письменникові, В. Коряк, звернувшись до творчості Гр. Епіка безапеляційно заявляє, що Епик не росте. Звичайно, активний член ВАПЛІТЕ не має права рости, але все-таки... положіть на стіл докази. Та от не росте і тільки: очевидно обличчя не подобається?

Проте цей безвідрадный факт нас мало цікавить. Нас цікавить те, що «ужасний» масовик і апологет робітничого класу не тільки не найшов потрібним зупинитись на книжці Епіка «На зломі» («п'ять оповідань з робітничого життя»), не тільки не допоміг єдиному з сучасних письменників, що намагається концентрувати свою увагу на робітничих темах, – мало того, приносить його в жертву своїм давно скомпрометованим вибрикам. Правда, Епик, як і всі ми, має свої хиби. Але для того ж і існують критики, щоб конкретними вказівками допомагати белетристові. От скажемо, Епик зривається в деяких місцях на «агітку» («виростають буйні паростки соціалізму»), він іноді вносить елементи патетики в реалістичний план. Але хіба в нього нема теплих

ліричних малюнків? Хіба він не вдумливо підійшов до свого матеріалу? Хіба не варт зупинитися на людях цих оповідань – на Івасях, на Максимах, на Надіях?

Теж саме і про Громова. Мало сказати, що він росте, – треба написати: як і куди він скеровує свою творчість. Словом, прийдеться-таки нашому критикові звернутись до ВАПЛІТЕ, бо без Вільної Академії він ще довго буде блукати в нетрах дотепів «діда Яшека». Так же, їй-богу, не можна! Знову стара «волинка»: сідаєш за статтю з надією поговорити по меншій мірі з Брандесом, а стикнешся з матеріалом – доказуєш, що $2 \times 2 = 4$. А втім, є ще один огляд – «Жовтнева література в минулому році». Господи, невже і тут те ж саме?

IV

Hélas! Даремні надії: і тут те ж саме! Коли десь засновано «гурток культури українського слова», то це обов'язково «оранжерейне життя». Ми розуміємо, що наш критик хоче сказати: мовляв, бери, хлопці, вище, виводь нашу хохландію на широкий шлях! Але ж треба вдумливіш підходити до цієї справи: в сучасних умовах, коли наша компартія рішуче засудила епігонів «малоросейщини», названий гурток зовсім не пошкодить вийти нам на світову дорогу. Навпаки: такі культурні гуртки нам, як ніколи, потрібні.

...Проте, Корякові не везе і з «професійною літературою»: ніяк не добереш, чи це «відрадне явище», чи це – «закономірний процес». Але зате тут маємо декілька вибриків щодо ваплітовця Досвітнього. Словом, наш критик, почувавши страшенну небезпеку для своїх «Калинових мостів» з боку Вільної Академії, спішить взяти «масу» «на арпа», і, як і треба було чекати, *засобами не хехтує*. Він навіть готовий піти на роль українського Мюнгаузена, лиш би так чи інакше знищити цих невгомонних ваплітян, що не дають йому писати порожніх оглядів.

Але хіба це діло – ці вибрики? Чи не краще було взятись за *оцінку творчості* Досвітнього? Бо й справді: хіба не час уже покінчити з претенсійним і безграмотним підходом до цього оригінального і воістину масового (в найкращому сенсі цього слова) художника? По суті, Досвітній є перша й єдина індивідуальність в нашій літературі, яка зуміла оволодіти т.зв. мандрівницьким жанром. І чи не тому хоч би ті ж натуралістичні «Американці» так захоплюють читача (статистика книгозбірень, наприклад, говорить, що «Американці» користуються багато більшим успіхом, ніж твори хоч би того ж Хвильового).

Чи звернув хто-небудь увагу на те майстерство, з яким Досвітній орудує т. зв. екзотикою? Чи подивилась наша критика на прекрасні малюнки «теплої корейської осені»? Чи зупинили ми увагу на цій художній і виключно цікавій книзі з життя китайської бідноти на цьому «тунгуї», що помирає за революцію на чужині? Чи не час поговорити про «нотатки мандрівника» і поговорити, як про річ, яку треба поставити на одне із почесних місць в нашій сучасній белетристиці? Бо й справді: коли «опоязівці», і зокрема Шкловський, фетишизують форму листів, щоденників, нотаток, то це зовсім не значить, що ця форма не стоїть близько до змісту нашої епохи. Наші часи, мабуть, і справді не є часи великих епічних і композиційно-досконалих полотен.

Свідомо чи інтуїтивно прийшов Досвітній до цієї засади – ми не знаємо. Але у всякому разі він іде по дуже цікавому шляху. І коли ми цього не розуміли, то давайте хоч *in extremis* зрозуміємо це. Хіба це не Досвітній дав нам відчутти запах сучасних Сходу й Заходу? Хіба це не він кинув прекрасні мазки з таємних глибин невідомого нам океану, що по ньому мандрує його «Рембрандт»? Хіба це не він дав нам цілу галерею революціонерів-мандрівників?

І от такого письменника наш серйозний критик «критикнув» дотепами «дїда Яшека»... А втім, як же могло інакше бути: хіба Коряк сам читає сучасну літературу? Він знає тільки назви творів – «каталог». А щодо критики, то хіба невідомо, що Досвітній не наслідує, як-от Хвильовий, модного Пільняка?

– Словом, Атаманюк «обсервує нюанси». Наш критик присвячує цим нюансам щось 30-50 рядків. І має рацію: чистота мови – дуже гарна річ. Звичайно, не можна зловживати чужими словами. Але що значить така от фраза:

– «А що скажуть наші письменницькі верхи, коли їхні читачі не знають такого слова, як постулат. Та яке діло до цього нашим тісним літературним колам. Вони творять для вічності, а не для конкретного читача. Творять для *нації* (курсив Коряка. – М. Х.), а не для... Взагалі тут творчість для Європи».

Ви може гадаєте, що Коряк хоче на себе взяти роль апологета уманських вумників, які не знають, що таке постулат? Чи може ви думаєте, що сам Коряк і справді не творить для нації з підкресленням?

– Нічого подібного! Зверніться хоч би до тієї ж його книжки, яка зветься «Організацією жовтневої літератури», і ви побачите зовсім інше. Починається ця пролетарська і масова книжка з таких зрозумілих слів і «постулатів»: «інтерлюдія», «Адмети», «Геракли», «Тезеї»,

«аргонавти», «дочки Нерей», «стімфальські птахи», «гарпія», «Гесіод», «Гісхіл», «Нерей», «німфи», «Амфітріта», «Фетіда», «тритони», – все це з однієї сторінки. Кінчається ця масова й пролетарська книга (що її написано не для нації, не для Європи) «Боротьбою поверхів», де «морфологічну рахубу» підперто «божественною субстанцією», де «іманентний ряд» поспішає за «каузальним», де такі от не «національні» фрази: «університетський барон фон Грінвальдус сидить перед старим замчищем підстаркуватої «Амальї» і прорікає, що, бач, Ріккерт і Віндельбанд»... і т. д.

Словом, ми раптом переконуємось, що коли «постулати» вживає Коряк, то це – страшено інтернаціонально, «і для»... (очевидно, для пролетаріату!). Але коли до цих «постулатів» підійде хтось інший, то це спеціально для «нації» з підкресленням, себто для націоналізму.

Словом, весела людина, цей свійський Рінальдо Рінальдіні! Шкода тільки, що В. Коряк так потоваришував з ним. – Звичайно, у нас єсть визначення для такої критики, але, на жаль, воно не зовсім літературне, і потім ми ж прекрасно пам'ятаємо ті незабутні вечори в «церкві Юзефовича», коли наш критик горів справжнім огнем справжньої романтики. Невже в такій смердючій атмосфері можна удосконалити нашу молоду марксистську критику? Хіба такими дешевими і хлоп'ячими вибриками можна виховати жовтневу літературу? Чи не час уже покінчити з ними і взятись за «соціологічний еквівалент»? Ну, хіба це діло, коли фундатор нових критичних методів на 9-му році революції навчає молодь такими от дотепами: «хай пишуть, хто як змога, реальні люди (представники реальних верстов) писатимуть реально, «нереальні» не реально».

Чи не час припинити це кривляння і не компромітувати ним жовтневу літературу! Це ж пише, здається, не безусий юнак, а людина досить-таки літня. Чи не час вже взяти за зразок щодо серйозності підходу хоч би тих же юнаків – Добролюбова й Писарєва? Чи не маємо ми за революційними фразами цього *salus publica – suprema lex*? Бо й справді: за кілька років літературної діяльності Коряк і досі не виховав жодного юнака, який міг би прийти йому на зміну. (От яку слід було б утворити організацію: студію молодих критиків!). Мало того – він цього питання навіть чіпати не хоче: мовляв, навіщо вам нові критики, коли в моїй шухлядці так багато дотепів «діда Яшека». Що мені ці Довгані та Коваленки – хай їх виховує Дорошкевич! І виходить, що навіть ті, які, безперечно, можуть зробитись марксистськими критиками, не маючи за собою відповідного керівництва, впадають

в вульгарність, плутаються між невинуватою претенсійністю з одного боку і хоч би тим же Плехановим, з другого.

...Дозвольте в кінці нашої статті для ілюстрації і хоч на мить зупинитись на одному з таких от юнаків, саме на Коваленкові.

V

Треба зарання сказати, що Коваленко багато серйозніше ставить ся і до себе, і до свого матеріалу. Це, безперечно, вдумливий юнак і, безперечно, подає надії. Хоч як це парадоксально, але все-таки треба сказати, що не будь «Калинових мостів» він уже давно вийшов би на справжній шлях. Іншими словами: претенсійна і зовсім не виправдана самовпевненість і самохвальство Корякових оглядів впливає і на Коваленка. Ці симпатичні риси не дають останньому можливості до кінця продумати свій матеріал. Це яскраво свідчить хоч би та ж рецензія на «Історію однієї кар'єри» Сенченка.

Але спершу дозвольте хоч одним оком зиркнути на останню книжку названого автора.

«Історія однієї кар'єри» – це виняткове явище в нашій літературі. Цією збіркою молодий художник, висловлюючись любимими нам спортсменськими образами, виривається в літературних перегонах на цілий корпус. І справді: що ми дістали? Ми дістали не тільки цікаву збірку, але й вдумливого художника-соціолога. Звичайно, «Історія однієї кар'єри» не без хиб. Але справа ж не в дрібницях, а в тому, що маловиразний до цього часу письменник раптом найшов свій шлях і упевнено пішов по ньому.

В збірці шість оповідань. Теми із селянсько-містечкового життя. Але назвати автора селописцем (саме в тому сенсі, як ми це розуміємо) ні в якому разі не можна. В той час, як Стефанік чи то Косинка органічно вросли в село, Сенченко дивиться на село збоку і, значить, не з якоїсь маленької дзвіниці, а, так би мовити, з vol d'oiseau. От чому Стефанік і Косинка вносять в свої оповідання великий елемент суб'єктивності, що послідовно приводить їх до ідеалізації людей і явищ і до народницького світогляду, а Сенченко малює село цілком об'єктивно і рішуче йде до наукового марксизму. Це зовсім не значить, що ліричний хист автора «Історії однієї кар'єри» не положив свого відтінку на дані оповідання, це значить, що Сенченко узагальнив певні явища й людей, і дав їх в *тенденції* їхнього розвитку. І Косинка і багато інших селописців підходять до села, як до соціальної категорії, так би мови-

ти, статичного характеру. Ми багато маємо малюнків з селянського життя, цілком зв'язаних з сучасністю – з новим побутом, з новими людьми. Тут немало говориться про загибель старих ідеалів, про народження нового життя і т. д. Але якось мало вірилось цьому, бо всі ці ліричні і натхненні пророцтва не мали під собою відповідного ґрунту: їм бракувало соціологічного аналізу, і тому нема нічого дивного, що читач «позахалявно» все-таки думав про село, як про якусь темну силу, що наперекір законам громадського розвитку, наперекір всім революціям і всім поступовим бажанням непорушно стоїть на одному місці і, як загадковий сфінкс, іронічно посміхається зі свого не менш загадкового степу. Ми навіть почали забувати, що воно давно вже стоїть «біля машини» (Винниченко), що і т. д. І хіба в такій атмосфері негативні типи сільської дичавини не приводили нас до розпуки? Ми зовсім забули, що Косинка, припустім, дивиться на село очима вразливого лірика і що в поле його овиду попадають тільки ті явища і ті люди, які відповідають його уявленню села не як певної економічної категорії, не як динамічної суспільної одиниці, а як виключної психіки, як абсолютного антипода до гóрода, як певної статичної одиниці. Бо й справді: Косинчин плуг дзвенить, як і тисячі років дзвенів, його люди і сьогодні відчувають степ, як щось абстрактне («коли діло касається степу – то ми, як мур»), одірване від соціальних процесів. Його люди – це просто темна сила, яка може співчувати й робочим («вони, робочі, теж тягнуть лямку») і в той же час бити носком черевика в голову Ході – того самого Ході, що допомагав їм одібрати землю у «графині Браницької». Ці люди – несвідома маса. В їхніх словах «капітал» звучить страшенно неприродньо. Це – не куркулі, не середняки, не незаможники. Це – темна атавістична сила. Це – по суті, хоч це й дивно, зовсім не село. Це реакційне коло на фоні сільського пейзажу.

І. Сенченко, не будучи «селописцем» показав нам справжнє село, продовживши в цьому сенсі Винниченка. Він дав нам цілу галерею негативних типів, він поставив своїх героїв на страшенно непривітливий фон селянської дійсності. Але і темні типи, і відворотна дійсність не несуть в ваше серце сумнів, бо за ними ви бачите ледве помітні силуети людей більш досконалого життя.

Бо й справді: «шумить село і містечко – день і ніч. Гудять парові млини, тархтять вози вантажників, цокають рахівниці і бігають олівці по папері». Правда, «скрізь і кругом пахне самогоном, попом і грошима», правда, хтось «наблював у сельбуді» і т. д. Але вже навіть з цих рядків ви відчуваєте подих справжнього життя. Ви вже бачите за всіма

цими комерсантами із «золотого закуту» обличчя непереможної сили основних законів громадського розвитку. Правда, спекулятивний капітал, що зараз розвивається на селі, не може утворити привабливої картини, але хіба це не справжнє село, яке нестримним ходом простує по тій дорозі, що виводить його до інтернаціональних ідеалів? Колись Белінський казав: «прогресом може бути іноді неуспіх, занепад». Саме такого гатунку прогрес і підмітив Сенченко. От, як живі, виступають перед нами люди з «Однієї кар'єри». От вам розмова: – «Ви купуєте сало. – На миловарний завод і на фронт по якості». – «Ви дасте по п'ятаку». – «Миловарня рахує мені по шість копійок». – Це вже розмова не про Шевченка, як у Косинки, припустім. Це вже люди *діла*, це вже не абстрактна сила, а цілком конкретні одиниці. Але це люди і цілком нової вдачі і нових філософських міркувань: «Де двоє б'ються, невже третьому не буде що робити?» Ці селяни хочуть вже «робити гроші». Це вже не той хохол, що 3 години чухається, – ці люди не бояться небезпеки. «Тим краще», – каже один герой, – «Де небезпека, там завжди можна показати своє уміння орієнтуватись... і не ловити гав». Це – «економісти». Вони люблять «дивитись вперед, в корінь». «В протилежність розгубленій шляхті, – каже автор, – тяжкому на підйом куркулітству нова раса Хведорів Григоровичів одночасно була вовком і ягницею». Ці люди живляться навіть «з ідеї національного відродження». Але Хведори Григоровичі не тільки спекулянти, вони й мають позитивні риси. Вони не хочуть «розводити свиней», але вони будуть «працювати на кістках і іншій зайвині». Вони знають, що «золото – таємниця і його роблять на фабриках». Вони вже знайомі з «німецькими способами використання кісток». Це тип містечкового підприємця. Але й куркуль не той уже патріархальний глитаї, що ми про нього так багато чули. Це вже «Андрон» який «навмисне розоряє ледачих незаможників». Він уже «одмолився, нехай інші моляться». Колишні норми його моралі порушено. «Надія на капітал робила своє діло». «Навіть діти – древне-старосвітська когорта – і ті заразились загальним настроєм». Всі хочуть «сп'ястись на щаблі життя». Це і справді «цікава галерея нових людей», від цих оповідань і справді «пахне життям, любов'ю, працею, ненавистю і стражданням». Все тут «рівняє на місто».

Словом, Сенченко прекрасно показав нам сучасну провінцію в тенденціях економічного розвитку.

От приблизно те, що ми нашли в цій цікавій книжці. Що ж найшов Коваленко?

Він найшов, – по-перше, – що незрівняний монолог куркуля в оповіданні «Земля» є «штучний», тому, що... «демонічний». Це саме той монолог, що в ньому такий чудовий рефрен: «ой, стережися, комнеза-ме, власті совєтської підпоро!»! Не краще і з іншими оповіданнями. Так «Госка смертельна», добре продумана елегія, виходить за Коваленком «шаблоновою ідеалізацією дикої сили страшного більшовицького командира». Але відкіля це видно? Хто це сказав? Очевидно, «ужасний» масовик В. Коряк. Бо й справді: от вам старосвітський батько стоїть перед кроваттю, що на ній спить його син, який повернувся з далекої мандрівки «по Сибіру», Кавказу, Криму та Польщі: «прислухавсь, спить. Сон робить людей такими спокійними. Так вільно спускаються куточки губ, як у дітей, і ніяк не можна пізнати, що в цих грудях, руках і в тілі бує дика сила страшного більшовицького командира, і ніяк не віриться, що він, син його рідний, кров од крові і плоть от плоті, порвав з тихими батьківськими оселями, з тихим закутком вимираючого панства».

Як просто і сильно сказано! – Але мало того: назвавши «сировим матеріалом» центральне й найсильніше оповідання – «У золотому закуті», Коваленко претенсійно заявляє: це – «просто фактичний допис або уривок зі статті про сучасний побут».

Ми не будемо доказувати, що це не так. Ми тільки запитаємо: яким же чином цей «фактичний матеріал», «допис» починає раптом «скидатися» Коваленкові «мало не на Лондонівських героїв»? Щось одне: або це факти, або це фантастика. Справа тут в тому, що Коваленко не знає основних законів художнього письма: коли письменник щось чи когось типізує, то в «фактичний матеріал» завжди входять елементи «перебільшення». Хіба Плюшкіні і Собакевичі існували коли-небудь в тому вигляді, в якому їх дав Гоголь?

Єдине зауваження, що має під собою підставу, це – про оповідання «Дурень». Але не можна ж претенсійно зупинятись на... «штучних, а то просто й неграмотних *фразах* в оповіданнях Сенченка», і тут заподати ці «*фрази*»: «забита, замучена горщиками жінка», «Хведір Григорович любив дивитись вперед, в корінь подій: що буде далі»... бо хто ж повірить Коваленкові, що це є «недосконалість *форми*»?

...А втім, досить! Як видно з цієї ілюстрації, Коряк не тільки сам не хоче йти вперед, але й своїми вибриками затримує зріст молоді. Отже, остаточне резюме.

VI

«Соціологічний еквівалент» воістину є «щось інше», але його наша молода марксистська критика не хоче шукати. В. Коряк, блискуче почавши свою літературну діяльність, сьогодні зарепортувався в дотехах «діда Яшека». Більш вдумлива молодь, як-от Коваленко, не хоче йти його стежкою. Але «Калинові мости» все-таки до певної міри затримують зріст і цієї молоді.

Отже, треба покласти кінець такому становищу. Треба примусити Коряка, щоб він поважав сучасну літературу, критику і, нарешті, самого себе. Він зрадив жовтневі традиції і котиться без пересадки до, так би мовити, «червоної» бульварщини і міщанських газеток. *J'ai fini!*

НАШЕ СЬОГОДНІ

Следовательно, вещь формально может
имет цену, не имея стоимости.

Карл Маркс

Хто тепер повірить, що письменникові приємно відкладати до шухлядки незакінчену повість, чи оповідання так необхідні пролетаріатові в його переможній ході й братися за ручку з тим, щоб світ побачив ще одну статтю? Хто повірить, що письменник легко змінює свій бойовий клинок – показувати на патріархальне рало – доводити? Хто повірить тому, що письменник без упертої боротьби із своїми прагненнями опрацьовувати художню річ, змінює різучу зброю художнього слова, щоб тільки ще раз повторити відомі і тому набридлі вже істини? Писати, коли знаєш, що цим ти врятуєш від голодної смерті безробітних «критиків» – Коваленків, Коряків і все «співоче товариство», модернізоване за останнім словом демагогії й головоцтва, повірте – надзвичайно важко.

Але така наша дійсність. Вона приневолює скласти тимчасово бойову зброю письменника й озброїтись розвідками й цитатами, щоб тільки зупинити татарський похід «пролетарського лицарства», яке в боротьбі з пролетарським письменством, як щитом, захищається ветхозаветними маніфестами й деклараціями, запевняючи Компартію й радянську владу про свою лояльність. ВАПЛІТЕ з радістю констатує, що в цей надто відповідальний період, в час, коли Чемберлени намагаються організувати новий похід проти країни Рад, літератори, що об'єдналися у ВУСПП одноголосно й тричі заявили про свою прихильність до партії й Радянської влади. Це неабияка подія, хоч, на нашу думку, за три місяці перед десятиріччям Жовтневої революції такі заяви, коли вони не підтверджені справжніми письменницькими фактами, мало що важать. Але про це скажемо трохи згодом.

Ми свідомі того, що молодому загону пролетарської літератури ВАПЛІТЕ, в момент, коли партія й робітничий клас вперто працюють, накреслюючи далі шляхи соціалістичного будівництва, ми повинні ще активніше стати на допомогу, ми повинні (й будемо) невинно працювати разом з своїм класом, будемо активно допомагати

йому, щоб вивести, зрештою, нашу літературу з народницького смітника минулого й селянської наївності сьогодні на справжню путь творення пролетарської літератури, гідної великого класу переможця. Ми будемо рішуче боротися за те, щоб рятувати молоді пагінки пролетарської літератури від «собачих завулків», куди дуже сумлінно з молодецьким свистом гонить її єдиний фронт кова-коряко-новицько-машкінської критики, що походить від крику, до того ж істеричного. Тут доводиться ще раз заявити, і напевне не востаннє, ще раз нагадати про те, що немає у нас марксівської критики. Немає у нас критики, що могла б стати бодай одним щаблем вище вузькогрупових інтересів, кинути претенсійний тон з негідними засобами, видряпатися з давно заялжених схем і традицій селянської обмеженості; бо ж доведено вже, що вона зовсім безсила організувати громадську думку навколо видатніших літературних фактів, і тільки здатна на грубу лайку, що так добре стверджено протягом останнього часу.

Від подачі коротких каталогів на зразок торговельного відділу видавництва з новинок української літератури В. Коряком до безвихідних загальників дитячого белькотання (і через це тільки й доводиться терпіти ще) під дорослого Б. Коваленка, через безвідповідальну демагогію А. Машкіна, якому дуже важко починати 1927 року знайомство (тимчасове?) з українською літературою до лющенних трюків т. Новицького – ось нерадісне, безвихідне коло сучасної «марксівської» критики, в боротьбі з якою ми приймаємо гасло відданого до кінця своїй справі й сміливого Томаса Мюнцера – «розбити старі горшки залізною палицею».

Пролетаріат не може погодитися на те, ми глибоко переконані, він не піде на те, щоб надто важливу справу – організацію своєї літератури – обернути на дитячий літературний майдан, де «юні піонери» (не віком) будуть проробляти організаційні вправи. Пролетаріат потребує не декларативних декламацій про вірність димарям і сиренам! Пролетаріат потребує не підсолоджених, бадьорих літературних фактів, бадьорих не тільки в пафосі соціалістичного будівництва, а й у боротьбі з намулами й казенщиною.

Розвиток української революційної літератури за останній час організаційно визначився двома протилежними шляхами. Перший: шляхом консолідації письменницьких сил для відповідальної творчої роботи з втягненням до неї талановитішої, вдумливої молоді, спрямований в річище української літератури, з вимогою глибокої учоби й письменницької кваліфікації – ВАПЛІТЕ, а трохи згодом стали на

нього й кращі київські письменники, зорганізувавши МАРС (Майстерня революційного слова), шлях, безсумнівно, революційний.

Другий – потоку декларацій, маніфестів – «Молодняк» – ВУСПП, що є «ліво-революційний», або поворот назад в перші роки по військово-комунізмі, коли дійсно доцільно й необхідно було діяти скопом та маніфестами, оскільки реально в мистецтво ще нічого було вкласти, отже, об'єктивно шляхом реакційним. І не треба бути пророком, щоб, знаючи це «бабушкіно одеяло» – зшите з надзвичайно багатого асортименту, – сказати, що навіть за найкращих умов ВУСПП вплинути на історичний розвиток української пролетарської літератури не зможе. Але з фактом його існування доводиться рахуватися, як з необхідними й неминучими «іздержками революції», якими в свій час були знамениті теж плужанські «Молот», «Октябрь» та ХАПП.

Треба пам'ятати, що створена літературна ситуація неодмінно піде шляхом загострення протиріч, напевне набере запеклої боротьби груп, і в ній переможе (за допомогою дотримання «вільного змагання різних угруповань та течій в цій царині») той, хто дасть справжню роботу письменника – літературу, хто дійде до робітника не солодким словом маніфеста, а книжкою запашної революції й сміливим словом безщадної боротьби з намулами нашого побуту! В цій боротьбі переможе той, в чиїх творах робітник і селянин пізнають себе, бо ні робітники, ні селяни не потребують дружніх шаржів вуспповців на зразок опов[ідання] «Брати» (журн. ВУСПП'у – «Гарт» ч. 1). І скільки б такі письменники не клялися пролетаріатом і радянською владою, їх власне єство – селянська обмеженість і наївність, що в робітниках крім, «печатного мила» й сирен, нічого не бачить, їх справжня суть – тупа зненависть дрібного буржуа до пролетаріату й його міста – ця куркульська філософія виступає цілком одверто. Досить узяти перший-ліпший уривок з промови чи думок прихованого автором куркуля Никонора (згадуване опов. «Брати»), щоб зрозуміти, що емоціональна сила його слів в порівнянні з карикатурними (на цвіту прибитими) постатями міста криється саме у світосприйманні автора оповідання, що, як і належить генписареві ВУСПП'у, «міцно стоїть» обома ногами на гливкому чорноземі, десь зовсім поблизу старого столипінського отруба. Ось ще що, куди виразніше, ніж декларації й маніфести, визначає письменника!

Перший літературний факт ВУСПП'у, журнал «Гарт» № 1, що його з такою потугою й так старанно збирали секретаріат і редакція цілих п'ять місяців, категорично стверджує наші думки про зовсім таки не

пролетарську творчість вуспівців, бо ж сиренна «мотивація» усвідомлення завдань робітничого класу селянином, коли він кидає село, почувши гудки та підсахаринене «печатне мило» ніяк не переконує нас в противному. Ми хочемо бути найоб'єктивнішими і все ж не можемо ігнорувати істини (бо вона над усе), щоб не відзначити, що всі оповідання першого вуспівського журналу, що його, як нам відомо, вже підбирано з такою увагою і відповідальністю, цілком розходяться з вуспівськими деклараціями й можуть бути тільки з великою натяжкою занесені до плужанського літопису прозових творів за рік 1922. Одне ж оповідання «Ритми шахтьорки» (Чому не шахтарки?), що ми його виділяємо окремо, не випадково, цілком заслуговує на більшу увагу. В маніфесті на стор. 126 того ж таки журналу, автор його поклявся на вірність пролетарській літературі й узяв на себе величезний обов'язок – будівника пролеткультури. Оповідання це вражає читача саме своєю цілковитою ідеологічною «витриманістю» й «бадьорістю» (точно за маніфестом), бо ж хіба не «Могилянські підказали» авторові «Ритмів шахтьорки» так «тонко» іронізувати над своїм маніфестом? Хіба це не «тонка» іронія автора, коли представники пролетарського міста (в оповіданні згадуваному) більш того – держави, продають з молотка комуна з трактором куркулеві! Хіба це не «тонка» іронія над великою ідеєю геніального Леніна, що нею він визначив шлях переможного пролетаріату до свого й селянського визволення?!

Такі воістину печальні перші факти.

Далі в журналі маємо щире (без іронії) визнання В. Коряком (що ми сердешно вітаємо), що всі закиди в його безграмотності й дилетантстві в питаннях літератури так добре доведені М. Хвильовим в статті «Соціологічний еквівалент», що В. Коряк в інтимному листі до друга сам визнає такими от словами: «Скажу тобі по щирості, що визнаю закиди за цілком слушні» (стор. 79). Ми можемо тільки пошкодувати, що це щире визнання доки що є лише в листі до друга, бо ж автор дуже швидко забуває свого друга й зовсім незагадково підморгує панові Донцову, мовляв: «що ж поробиш, коли нині становище таке, що люди з більшим хистом, на жаль, не є наші». З якою метою? – питаємо ми.

Але про журнал вуспівський годі, бо ж ми не ставимо своїм завданням у цій статті розглядати їхню творчість, та й згадали ми все краще, що є в журналі. Ще тільки кілька слів про ту ворожість, з якою зустрів ВУСПП журнал «Вапліте» № 2.

В рецензії «Д» (ми переконані, що це другий критичний «стовп» ВУСПП'у – «пролетар» «Об'єктивної лірики» – Доленго, коли ж хтось інакше розшифрує це «Д» – ми за те не відповідаємо), в цій рецензії, свідомо загостреній проти оповідання О. Копиленка «Мати», – ВАПЛІТЕ зустрів гострий ворожий виступ (і цілком по заслугі нам), бо хіба ж можна стерпіти, щоб після Любченкового «Зями», після Сенченкового «На руїнах» – члени Вільної Академії й надалі виступали з художнім словом проти чим раз більшої хвилі антисемітизму, проти куркулівського напору, що оживає й намагається неодмінно вплинути на історичну ходу! Стерпіти цього тепер ніяк не можна, і ми «критикові» й редакції «Гарт» щиро співчуваємо).

Але, коли вуспівська критика активні виявлення пролетарської літератури в боротьбі за дійсний інтернаціоналізм зустрічає епітетом «достоевщини», а лице пригнобленого імперіалізмом китайського народу – «екзотикою», ми їй рішуче не віримо. Такий вуспівський «інтернаціоналізм» нам дуже нагадує теж «інтернаціоналізм» Михайля Семенка, що вирішив змінити старе ремесло «кверопоета» на легку професію рибалки (до речі, якраз сезон)!

Але тим, що Михайль Семенко рибальчить, а ВУСПП буде видавати «Жизнь или Красное слово», питання з інтернаціоналізмом в українській літературі ще не розв'язано. Ми вимагаємо від письменника не солодких декларацій, а справжньої пропаганди бойового пролетарського інтернаціоналізму, і будемо ще рішучіше провадити його й надалі!

Перед лицем нової загрози світового імперіалізму, коли чорні круки війни знову зняли голодний галас і простягають свої хижі пазури, щоб ранили республіку рад у серце, – ми кличемо всіх ревписьменників іти за комуністичною партією, бо тільки під її керівництвом, тільки з нею ми зможемо нести разуючий інтернаціоналізм дії.

Завданням кожного письменника, завданням пролетарської літератури на сьогодні є боротьба за негайне психологічне переустаткування мас в напрямі бойового інтернаціоналізму, спрямованого в річище свідомості того, що проти нас, проти інтернаціональної країни, буде ще боротьба, для якої треба бути завжди напоготові!

Револьюційна романтика боротьби й праці, нещадна боротьба з лихими проявами в нашому житті, непідсоложене, правдиве відображення процесів, що відбуваються тепер – ось питання, що їх має, на нашу думку, обняти пролетарська література, ось наша відповідь *minimum!*

Ми не без жалю констатуємо перший провал ВУСПП'у і знаємо, що за ним неминуче, як невблаганна смерть, прийде другий і третій. Прийде, бо ж ВУСПП з першого дня своєї роботи «без застережень» узяв давно засуджене гасло М. Хвильового – орієнтації на Європу. Засуджена «теорія» яскраво ожила 25 січня й міцно трималася цілий тиждень. Перший вуспівський з'їзд узяв своїм девізом і цілком це довів старе латинське прислів'я: «repetitio est mate studiorum». З'їзд цілком довів, що, намагаючись іти шляхом, визначеним ВАПЛІТЕ два роки тому, – вуспівці за тиждень повністю повторили (звичайно, своїми словами), все, що дебатував «Плуг» цілих п'ять років свого існування. Перший з'їзд ВУСПП'у – це останній з'їзд «Плугу» (бо хіба ж «Забой» не альянсував уже з ним проти старого «Гарту»?), що віднині віддав пріоритет масовізму – тому, кого він сам породив.

Треба пам'ятати, що перші ж невдачі ВУСПП'у викличуть ще більшу гарячку згадуваних уже «стовпів», що силою страшних слів і неодмінно з інтернаціоналом, буде скерована проти пролетарської літератури. Але ми категорично заявляємо, що ВАПЛІТЕ складається не з Сосор, що ВАПЛІТЕ не стане тою ганчіркою, об яку вуспівцям треба неодмінно витерти свої забруджені селянські чоботи! Ми добре пам'ятаємо, що література, крім значіння ідеологічної зброї, є ще й товар. Тому ми цілком готові до того, що вуспівські святі Павли неодмінно намагатимуться організувати «пролетарський піст», щоб збути свою гнилу рибку, що доведено вже фактами!

Починаючи з утворення оргбюро й кінчаючи самим з'їздом – ініціатори його вживали огидної провокації проти ВАПЛІТЕ, щоб тільки не дати спроможності взяти їй участі в з'їзді, щоб потім компрометувати її (користаючись з монополії, напр[иклад] в комсомольській пресі) перед робітничо-селянськими масами України й Союзу. Ми з огидою й обуренням вписуємо до нашої статті такі ось ганебні слова головного писаря ВУСПП'у: «Разом з тим оргбюро надіслало один квиток з дорадчим голосом, збираючись дати хоч і всім членам ВАПЛІТЕ по квиткові з ухвальним голосом» (Ів. Микитенко. Стенограма з'їзду, стор. 106). Це великодушне надіслання одного квитка з дорадчим голосом, та ще після випуску оргбюром погромного листка проти ВАПЛІТЕ з таємною думкою «дати хоч і всім по квитку», – нам дуже нагадує політику англійських туполобих про розрив дипломатичних стосунків з СРСР і бажання продовжувати вигідний торг з ним же.

Але на цьому святі Павли не заспокоюються. Зразу ж після з'їзду в органі ЦК ЛКСМУ – «Комсомолец України» (не кажемо вже про

«Молодняк» – не групу молоді, а орган ЦК ЛКСМУ) починається безвідповідальне цькування ВАПЛІТЕ, де борзі писарі добре запам'ятали талановите гасло одного з персонажів Л. Сосновського – «А главное не стесняться», – під сором'язливим О. Д. «маніфестірують»: «Дивно, що цей колишній шахтар і червоноармієць (про В. Сосюру йде мова, який тоді так щиро обурювався з такої дрібної провокації) “уживається” з людьми, ворожими пролетарському духові, й досі не вийшов з ВАПЛІТЕ». Але це тільки початки – найцікавіше далі: старанні вуспівці не лишають без «інформації» і «темних» червоноармійців. Газета «Червона армія», як і «К[омсомолец] У[країни]», без всяких застережень і довгого розмузикування сміливо йде втоптаню стежкою «Ком. Укр.».

Далі виступає А. Хвиля, А. Машкін, і всі дуже старанно «виловлюють» ваплітівську «крамолу» – так ніби передмов до українських класиків уже більше не пише С. Єфремов та йому подібні, так ніби не в УСРР виходить такий цікавий журнал, як «Україна», звідки йдуть плісняві ідейки селянсько-робітничої України. Але виходить і цього мало. Учасник і доповідач на з'їзді ВУСПП'у – представник московського ВАПП'у – А. Селівановський, якому ніяк не бракувало справжньої інформації про ситуацію на Україні, замість сумлінно висвітлити для СРСР згадану літературну ситуацію, вирішив разом з редакцією «На литературном посту» виступити з пропагандою одвертого великодержавного «інтернаціоналізму», (радий, що ВУСПП'ом можна прикритися) приєднався до загального «інтернаціонального» хору «Жизни искусства», автора знаменитої статті в «Культура і побут» (не думайте, що не Ваганьян), «теорії» тов. Ларіна та трохи одвертіших пісень Максима Горького, який має мужність із Соренто виступати з «інтернаціоналізмом», значно ясніше, ніж здавлений радянськими умовами А. Селівановський, хоча й останньому зовсім не бракує ясності. Але перед розмовами про цього «інтернаціоналіста» з його редакцією ми хочемо подати до відома радянської громадськості такого от цікавого листа одного з кращих руських письменників, залишаючи орфографію:

«Мнѣ кажется, что и перевод этой повѣсти на украинское нарѣчие (не думайте, що М. Горький не знав з українських письменників хоча б М. Коцюбинського, з яким він разом жив на Капрі, див. повну збірку його творів т. XVI, стор. 333 – ред[акція журналу «Вапліте»]) тоже не нужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цѣль, не только утверждают различие нарѣчий –

стремятся сдѣлать нарѣчие языком, но еще и угнѣтают тѣх великороссов, которые очутились меньшинством в области данного нарѣчия. А. Пѣшков 1926 г. Май».

Гадаємо, що далі продовжувати цього листа немає жодної потреби – все ясно. Все це, взяте разом, дуже сприяє братньому співробітництву народів СРСР і давно вже засуджене тим самим XII з'їздом ВКП(б) та Червневим пленумом ЦК КП(б)У, про який, до речі, згадує сам А. Селівановський, що, на жаль, не впізнав себе у відомій частині цих резолюцій, хоч вони для всіх, в тім числі й для редакції «На літературном посту», крім М. Горького, є безумовно обов'язкові.

Ми можемо тільки пошкодувати, що А. Селівановський не українець. Пан Донцов мав би собі надійного джуру, бо ж така от цитатка ясніше М. Горького виявляє справжню суть великодержавного головотяпства «На літературном посту» та загрожує ще більшим поглибленням того розриву, що, на жаль, тепер є поміж братніми літературами Союзу. Цитуємо: «И этот Гарт в конце 1925 года распался, выделив из себя шовинистическую Вольную Академию пролетарской литературы» – розрядка автора, стаття в «Борьбе против шовинизма». Але ж редакція, разом з А. Селівановським не обмежується (як п'ять, так п'ять) цим об'єднанням і допомогою «старшої літератури» молодим пролетарським літературам національних республік.

Вона в тій же статті подає ще таку «інформацію»: «Она (ВАПЛІТЕ – ред[акція журналу «Вапліте»]) объединяет писателей вне зависимости от формы и идеологии (підкреслення ред[акції журналу «Вапліте»]). Она построена по образу массонских лож... с приемом в организацию один раз в год... со строгой конспирацией и т. д.». Що можна сказати після цього ще і як розшифровує читач та автор це «и т. д.» зрозуміти важко, але ми переконані, що А. Селівановський додаючи «и т. д.» неодмінно думав про те, що ВАПЛІТЕ приймає членів «со строгой конспирацией» і лише за рекомендацією Центральної Ради, а найменше – самого головного отамана Симона Петлюри.

Так, після великодержавного головотяпства А. Селівановський одностайно з редакцією «На літературном посту» договорився до такого, що навіть не зовсім зручно писати його власне ім'я – просто до брудної брехні. Але, коли це робиться з «інтернаціональною» метою, ми не дивуємося. Було б дуже сумно, коли б ми не глибоко вірили, що комуністична партія, ця дієва фортеця вогненного інтернаціоналізму, спелить не тільки український шовінізм, але й «інтернаціо-

палізм» А. Селівановського з редакціями «На літературном посту» та примусить їх стати на «пост» справжнього пролетарського інтернаціоналізму!

Саме тепер, коли «в гущі руського міщанства та в інтелігентсько-спецівському прошаруванні... Тисячами ниток шовіністично настроєві робітники нашого радянського апарату зв'язані спеціалістами, які обслуговують союзні апарати й до цього часу скрізь і всюди необхідну для справи пролетарської революції централізацію намагаються використати для боротьби з економічним і культурним розвитком національних республік» (ми навмисне беремо цю цитату з ухвал Червненого пленуму, як цитату редакції «На літературном посту»), щоб ще раз запевнити, що ми з нею цілком солідаризуємось і дуже радимо вивчити її «напам'ять» нашим «інтернаціоналістам».

Далі шановна редакція устами А. Селівановського популяризує згадану вище резолюцію Червненого пленуму про український шовінізм, з чим ми також цілком погоджуємось, а далі вже в своїх висновках, як і слід було чекати від «інтер-націоналіста», – він виводить: «Но если руссификаторство на Украине сейчас спрятало голову... то украинский шовинизм наоборот, поднял голову (це так, “маленька” поправочка до Червневих ухвал) нэп открыл его надеждами, он подает громкий голос». Бачите, – тепер до чого дійшло? На нашу думку, український куркуль Логвиненко і руський Тамборцев є однаковими носіями шовінізму, так само, як український непо-буржуй Лакузенко, чи нащадок підмосковських Митищ – Солодовський є також носії шовінізму, бо ж їм в однаковій мірі потрібний свій власний ринок, своя держава, що захищала б їм добрий торговельний зиск! І так само знаємо й віримо, що робітники всіх національностей СРСР довели й доведуть свій справжній інтернаціоналізм, не зважаючи на шовіністичні прискання, звідки б вони не походили.

Ми ще раз підкреслюємо, що національна культура без класового пролетарського змісту в умовах радянських є омана. Для нас національне питання ніколи не було Ориським Джагернаутом, і ВАПЛІТЕ не кинеється під чумацький віз нового ідола, але ВАПЛІТЕ також пам'ятає, що «гасло національної культури було гаслом буржуазним, доки владу мала буржуазія, а консолідація націй відбувалася під егідою буржуазних порядків. Гасло національної культури стало гаслом пролетарським, коли владу взяв пролетаріат, а консолідація націй стала проходити під егідою Радянської влади», – І. Сталин. «Вопросы Ленинизма», стор. 258.

Але що ж дає підставу нашим «внутрішнім і зовнішнім друзям» так безцеремонно паплюжити ВАПЛІТЕ? Що є *primum agens* такого відношення до молодого й бадьорого загону пролетарської літератури? З чого саме видно, що (будемо говорити одверто) «Вапліте не только опасен (для кого? – ред[акція журналу «Вапліте»]), он (?) губителен и для творчества», – А. Селівановський – там же. Цьому безнадійному міщанинові досі ще не зрозуміло, що «творчество» ніяк не можна протиставляти «политическому смыслу», він ще й досі не знає, що «творчество» без того «смысла» є розсусолювання – «теоретиків» харківських благбазів та представників «Сухаревки», які й досі думають про «медлительных в движениях малороссов» цілком за Вахтеровим. А. Селівановський певно був переконаний (як і редакція «Нал[итературном] п[осту]»), що ці «медлительные в движениях малороссы» не зрозуміють їх високо-розумного «просвітительства», але ми прекрасно вас зрозуміли і заявляємо: що не зважаючи на всі ваші потуги, не дамо забруднити себе смердючим багном жовтого націоналізму! Ми й надалі підемо разом з партією, щоб уперто працювати над справою будівництва соціалістичної культури. Ми вже зробили висновки з тих помилок, що не виступили своєчасно проти відомих помилкових тверджень т. т. Хвильового, М. Ялового й О. Досвітнього, саме не виступили прилюдно, що сприяло загостренню цих питань і дало привід Селівановським і Семенкам виступати проти ВАПЛІТЕ в ролі «інтернаціоналістів», а Машкіним примусило нашвидку починати знайомство з українською літературою. І хоч усім добре було відомо, що виступи згадуваних членів ВАПЛІТЕ були виступами особистими, що організації довелося через розходження виключити їх, все ж зовсім таки безцеремонні «публіцисти» коряко-машкінського толку про це забували й, на жаль, ще забувають.

Партія ще червневою резолюцією правдиво схарактеризувала ситуацію на Україні й правдиві зробила висновки. ВАПЛІТЕ їх цілком прийняла й ніхто не зможе нам закинути про невиконання взятих обов'язків! Щоб дати категоричну й недвозначну відповідь на зливи статей проти ВАПЛІТЕ, вона повинна була піти на величезну втрату для організації – виключення згадуваних товаришів, але ми переконані, що вони, визнавши свої помилки, зроблять з нього практичні висновки й знову повернуться до нашої організації.

Саме тепер, як ніколи, треба зміцнювати єдиний фронт пролетарської літератури! Саме тепер треба повно розгорнути бойові прапори молоді літератури переможного пролетаріату й грізно порушити

проти «рідного» й «чужого» націоналізму, проти безнадійно-сірого занепадництва!

За сміливу безщадну критику наших хиб! За створення революційної романтики! Проти казенщини й дикого бюрократизму сірих наперодів! За бадьорий дух оптимізму в пролетарській літературі (без «печатного мила» й сирен). Проти безнадійно-песимістичного нидіння, хоч би й «під пролетарську літературу», що є чужим і ворожим «сучасному пролетаріатові, перейнятому глибоким оптимізмом» (Франц Мерінг).

Р. S. Ми знаємо, що нами не порушено багато цікавих питань нашого «сьогодні», але ми сподіваємось незабаром, з першої ж нагоди, ще повернутися до них.

ОДВЕРТИЙ ЛИСТ ДО ВОЛОДИМИРА КОРЯКА

Відповідь на «Хвильовистський соціологічний еквівалент» (журнал «Гарт» № 1)

Шановний товаришу,

– допіру повернувся з цікавої подорожі й поспішаю, хоч і з великим запізненням, відповісти Вам. Свого листа я хотів би почати такими ж сміливими імпресіоністичними мазками, якими ви свого почали – ну, хоч би оповіданням про життя закордонних людей (швейцарців, французів та німців), що серед них я жив увесь час розлуки моєї з дорогим мені Харковом, але – їй-богу! – боюсь: я ж така ідеологічно невитримана людина, а психологічна Європа така провокаторка! «Старого воробья на м'якіне не проведьош», як говорить наше українське прислів'я... Правда?.. І потім скажу так: краще вже без імпресіонізму, а щодо закордонних людей, то хай про них напишуть інші мандрівники по білому світу – ну, хоч би відомий Вам Ваш сутрудник І. Ю. Кулик, чи то «нова українська письменниця» С. Левітіна (див. журн. «Ж[иття] й р[еволюція]», № 6, ст. 446).

Ваша стаття з епіграфом із мого памфлету («ну, й часок, ідрі його налево!») мені й подобалась і не подобалась. Подобалась у ній експресія, стиль, прийоми й т. д. (з цього боку вона – найталановитіший етюд, з усіх ваших критичних етюдів), не подобався – зміст. Подобалось те, що Ви в ній називаєте себе «темною людиною», і не подобалось те, що Ви говорите не щиро. Особливо ж мені не подобається ваша мандрівка в той закуток XVIII віку, де колись робили критику чистому розумові, бо я ніяк не можу прийняти апології «темних людей» і апології того царства, що його так недолюблював колись семінарист Добролюбов.

Ваші ліричні враження від «армістів» мене, звичайно, мало обходять, і тому в поле мого овиду Ви попадаєте саме в той трагічний момент, коли, повернувшись із виставки «з отакою головою», починаєте «шукати» та філософствувати.

– «Творчість не є певний спосіб пізнання дійсності», – пишете Ви. – «Часткові наслідки мистецької творчості використовуються, як джерело пізнання суспільної ідеології й матеріальної дійсності певної

доби. Але завдання мистецтва зовсім інше; воно є знярядям емоційного поширення від людини до людини й на широкі маси класової ідеології».

Ясно, нудно і недвозначно. Одверто і претензійно намагаєтесь Ви ревізувати плеханівську, цебто марксистську естетику, і публічно рекомендуєте себе завзятим прихильником пилипенківщини. Більше того: як слухняний учень Сергія Володимировича, Ви радите нам наслідувати великого просвітянського вчителя навіть у системі доказів. Припустім, що творчість (у даному разі мистецтва, значить мистецтво) «не є певний (???) спосіб пізнання дійсності». Відкіля ж тоді взялися «часткові наслідки», що «використовуються як джерело пізнання» і т. д.? Значить, мистецтво є до певної міри і спосіб пізнання дійсності? Навіщо ж тоді такий грізний «імператив»? Чи не для того, щоб тут же від нього одмовитись? Нарешті, припустім, що вищезгаданого протиріччя нема у Вашій статті, і дамо Вам слово для захисту свого визначення. «Але», – захищаєте Ви – «завдання мистецтва» й т. д. Словом, «на городі бузина, а в Києві дядько». Почали з визначення, а з'їхали на завдання. Завдання, звичайно, витікає з визначення, але, на жаль, це речі зовсім не однакові. Коли Ваш ВУСПП, припустім, мусить поставити перед собою революційні завдання, то це зовсім не значить, що його природа не контрреволюційна. Ви розумієте?.. І потім хіба ж це визначення – «творчість не є певний (???) спосіб» і т. д.? Це ж тільки заперечення Плеханова.

Яка ж Ваша формула? Що ж таке мистецтво? – знову питаю я, як у свій час запитував Пилипенка. Але Ви мовчите, і я Вам співчуваю: одверто з доброї волі, свого визначення ви не дасте, бо не хочете фігурувати на сторінках нашої преси ідеологом «дідів шестидесятників».

– «Ідеологія, – говорите ви далі, – є щось ширше за пізнання».

Але Ви зовсім даремно так говорите, бо Вам усе одно не вдасться замаскувати утилітаризм свого хохляцького «просвітительства» схоластикою страшенно наївних тверджень. По-перше: відкіля Ви взяли це напівмістичне «щось»? Хіба ідеології не дано визначення хоч би тим же Енгельсом? Хіба марксисты мислять такими абстракціями? (От шкода, що Ви уважно не читали моїх «апологетів писаризму!»). І по-друге: хто це Вам порадив порівнювати пізнання з ідеологією? Що таке ідеологія? Ідеологія, – говорить відповідна хрестоматія для дітей середнього віку, – є ідеалізований відсвіт в ідеях соціальних відношень. Що ж таке цей відсвіт? Це – складний ідейний процес. Яким же чином протікає цей процес? Він протікає через пізнання

д і й с н о с т і. Невже Ви й тепер будете порівнювати ідеологію з пізнанням? Чи може ваша славетна «діалектика» бере свій початок у церковному IX віці й називається ще схоластикою? Чи може Ви хочете показати свою «вченість»? Чи може Ви збираєтесь остаточно «угробити» всіх найбільших філософів нашої дійсності? Так питання ставити не можна... хоч би тому, що серед парикмахерів і без Вас багато безробітних. Ви розумієте?.. О, Ви мене, безперечно, розумієте, та от я Вас не завжди розумію: з одного боку, Ви рекомендуєте себе (і не без підстав) рядовим газетярем, а з другого – раз у раз робите екскурси в карколомні проблеми й висовуєте сміхотворні формули.

Чому я так захищаю плеханівське визначення мистецтва – мистецтво як пізнання життя через образи, і не хочу визначити це ж таки мистецтво як ідеологію? Не тому, звичайно, що я не добачаю в ньому ідеологічних елементів, а тому, що, по-перше, (про це я вже писав), назвавши мистецтво ідеологією, я цим нічого не говорю, бо, крім мистецтва, є ще багато суспільних факторів, які можна назвати ідеологією; по-друге, тому, що як Ви, так і сотні інших «марксистів» давно вже зробили з класового світогляду комплекс убогих думок полінезійської касті, і, нарешті, тому, що я прекрасно познайомився з цим дрібнобуржуазним гачком: мовляв, не пізнавай життя, бо тільки через циркуляри спасешся.

– «Не заради пізнання існує мистецтво, – говорите Ви, – а заради властивості його перетворювати дійсність».

Не сперечаємось. Але навіщо Ви ломитеся в одчинені двері? Хіба визначення мистецтва як «пізнання дійсності» заперечує Ваше останнє твердження? Хіба не через пізнання Ви будете «перетворювати дійсність»? І – нарешті – хіба без пізнання Ви здібні перетворити її?

Такі Ваші головні філософські міркування. Решту (вроді балачок про «мистецький смак» чи то «красиве») ми не думаємо освітлювати, бо не маємо часу й місця і до того гадаємо, що все це (другорядне) або виписка з Фріче, або просто те, що французи називають *babel*.

Отже, дозвольте зрозумувати. Перше: філософствувати з «отакою головою», очевидно, не рекомендується, бо на філософії не тільки «рядові газетярі», але й справжні філософи ламали зуби. Друге: Ваша «філософія» – не оригінальна, і генеалогія її починається там, де переживала свій медовий місяць пилипенківщина. Третє: як Ви, так і вся молодь, що йде за Вами, – всі ви неминуче мусите опинитись у таборі контрреволюції і там, придбавши самовар і канарку, згадувати свою гарячу молодість та її «помилки».

На моєму столі лежать зараз стоси різних книжок вуспо-плучанського походження, саме того походження, що до нього й Ви належите. Яка ж ідеологія всіх цих видань? Ідеологія всіх цих видань, так би мовити, червоно-релігійна. Один із вуспівців (до речі, редактор «Гарту» й визнаний поет), п е р е р о б л ю ю ч и (не перекладаючи) в № 8 «Плужанина» поему О. Блока «12» на «пролетарський лад» так визнає цю ідеологію:

У віночку з білих рож
струнко з прапором червоним
Їх веде Ісус Христос.

Ви розумієте, до чого довело Вас і Ваших однодумців небажання пізнавати життя так, як того вимагає справжній марксизм? Зробивши кастовий фетиш із «червоного» кольору, ви, самі того не помічаючи, попадаєте в лабеті автокефалії і саме визнанням Христа за свого «стрункого червоного» старшину. От на чію адресу наша компартія могла б повторити за Лаокооном: – «Timeo Danaos et dona ferentes». Воістину «темна наша батьківщина» й воістину темні в ній люди. І як з Вами сперечатися, коли Ви йдете під проводом таких ідеологій? Чи може Ви втішаєте себе надією, що ще не всі Ваші лідери загрузли в такому багні? О, не втішайте себе такою надією, бо скоро розчаруєтесь.

Отже, один ваш ідеолог закликає молодняк до автокефалії. Один уже виправдав пророцтво нашого молодого, але – правда – високоталановитого критика («цей агітатор», – писав у № 3 «Вапліте» тов. Сенченко і саме про «перекладача» Блока, – «завтра зробить спробу повернути нас на лоно автокефальної церкви»). Що ж у цей час робить другий?.. Ну, хоч би тов. І. Ю. Кулик, саме той Кулик, який так претенсійно й безапеляційно заявляє, що «ваплітяни стали рупором української дрібнобуржуазної стихії»?

– Чий же рупором він є? Ортодоксального марксизму? Не вірте йому, бо, вульгарно кажучи, І. Ю. «наливають». Марксизм Кулика такий же липовий, як і Ваш, шановний товаришу, бо І. Ю. «стали рупором»... кого б ви думали?.. Нестора Махна й махновщини. От що пише тов. Кулик у своїй найновішій книзі «В оточенні»:

– Гей, родюча Альберто,
Й по тобі пройде Махно.
Хай крутиться, хай вертиться
Встанеш оновлена.

Хіба це не апологія махновщини, цебто «дрібнобуржуазної» стихії? Хіба не ясно сказано, що «родюча Альберта» тільки тоді «встане

оновлена», коли народить не Леніна, а... свого Махна? Хіба це не контрреволюційна агітація? Хіба цей вірш, попавши на українське село, не внесе сумніву в молоді селянські голови?.. Боже мій! Боже мій! До чого Ви «докрутились», до чого Ви «довертілись»! І така от «Альберта» має нахабство називатись марксизмом! Невже Вам не соромно?

– Ні, Вам поки що не соромно, бо... я ще не ілюстрував Вашої «Альберти». Отже, дозвольте і її проілюструвати, тим паче, що й Ви вважаєте себе за лідера вуспівського «марксизму».

– «Навіть у «Горні» є образи й слова з православного культу» – пишете Ви. – «Відгомони слов'янофільського месіанізму і досі не брешуть, а прямо гудуть у сучасній російській поезії. І ось це все приїхало сюди на гастролі (підкреслення моє). Б. панотець Петров їздить по Україні і читає лекції про «душу руського народу»». Поети освівають Пугача і Стеньку Разіна. Різбяр Коненков утворює монументальну епопею Разіновщини, а пролетарські збірники містять репродукції. Росія – сфінкс. Росія – місяць грядущого дня. Чому сфінкс? Чому місяць? Чому Росія? Питати не можна. Незручно. Небезпечно. Бо це ідея релігійна. І не ідея, а догмат. Умом не понять, аршином не ізмерить.

Але як бути з Україною? Чи вона є, чи її нема? Як то відавна властиво було «самоотверженням малоросам». Чи не попруть у нас свого месіанізму. Українського. На сусід гляючи. Ні. Ми не можемо. У нас не те. Грунту немає. Навпаки. У нас чистилище. Революція зі Сходу ферментується у нас для перетворення в західну революцію. Ми – конденсатор нової величної акції. На Захід! Туди, де догорає старий світ (підкреслення моє). Але ми без догматів. І наше слово, наша думка, адогматичні. Навіть футуризм у нас розплився на щось зовсім невиразне, неокреслене, а разом щось творче. Україна є Україна – перша хвиля революції на заході Європи. Україна – чистилище. Тут революція гартується до найбільшого й останнього ступеня. На Захід! (підкреслення моє). Наше мистецтво пролетарське позбудеться російських інтелігентських впливів» (підкреслення моє).

В цьому фрагменті з вашої статті, що її надруковано було в київському журналі «Мистецтво», мене цікавить не пропаганда «адогматичної думки» й «чогось невиразного й неокресленого» (Ви завжди були зразковим малоросом), мене цікавить інший бік справи.

– Доки Ви будете ховати свої «московські задрипанки» й паплюжити мене за славетний віднині останній розділ в «апологетах писаризму»... і навіть тоді, коли я вже відмовився від нього? Ви гадаєте, що я не щиро відмовився, що мене примусили обставини, що я й

сьогодні гну свою самостійницьку лінію? Припустім. Але чому ж тоді ті ж таки обставини не примушують Вас виступити в ролі гоголівської вдови? Чи не думаєте Ви проскочити «петушком»?

Ой, не проскочите! Ой, «кокочка вдару»!

Від імені своїх однодумців і від імені свого я вимагаю, я нарешті «требую», щоб Ви негайно й публічно відмовились од своїх політичних помилок. Досить українського «адогматичного» месіанізму! Досить закликати на «Захід – туди, де догорає старий світ»! Досить валити до одної купи б. панотця Петрова і товаришів пролетарських письменників із журналу «Горно». «Впливи руської культури й літератури загалом на Україну смішно заперечувати. В свій час іще Драгоманов про це писав, як про факт дуже втішний, а потім Роза Люксембург підкреслювала світове значіння руської літератури. Панікерство перед руськими впливами є визнання своєї слабості»¹. І нічого Вам кивати на ГПУ чи то на цензуру, мовляв, «питати не можна», «незручно», «небезпечно?». Все одно Вам не вдасться посварити товаришів пролетарських письменників із Росії з товаришами пролетарськими письменниками з України. Теорія боротьби двох культур – є теорія буржуазна, і ми не підемо за Вами «на Захід – туди, де догорає старий світ». Наша орієнтація на Москву! Чуєте?

Але досить сигналізувати небезпеку. Досить ілюструвати. Дозвольте ще раз повернутись до Вашої останньої статті.

Я дуже радий, що Ви по щирості визнаєте мої закиди за цілком слушні.

Мені навіть подобається Ваша, висловлюючись українською мовою, «нечистоплотність». Але хіба я помилився, назвавши Вас боягузом? Ви пишете, що не «сьогоднішня тільки моя діяльність, а й минула не подобається Хвильовому» й «оголошуєте факти». «Сам же Хвильовий, говорите Ви, колись у «Шляхах мистецтва» писав»:

...О, друже мій Коряче,
В «Шляхах мистецтва» ти,
Як в серці моїм неп.

«Вже й тоді», рекомендуєте Ви себе вищим парторганам: «не визнавалося мене, як і...непи». Розгортаю «Шляхи мистецтва» й читаю:

¹ Див. «Хвильовистський соц[іологічний] екв[івалент]» (прим. автора).

Куди звернувся я? Дощі, дощі і мряка,
і хмарний цей заспів самотно закує:
В «Шляхах мистецтва» він [цебто «заспів» – М. Х.]
(О, любий мій Коряче!)
Як в серці моїм неп.

Що Вас примусило пересмикувати і ставити себе перед читачами в таке ніякове становище? Ви, звичайно, скажете, що Вас приголомшив мій «Соціологічний еквівалент», і ви, остаточно розгубившись, навіть забули за читача. Ви будете запевняти, що «Шляхів мистецтва» давно вже нема на ринкові, і значить маса, – скажете, ніяк не може познайомитись із цим віршем. А я от думаю зовсім не так: мені все-таки здається, що Ви, маючи в собі дві душі – одну заячу, другу кошачу, – на цей раз віддали себе в розпорядження першої, заячої. Що між Вами й «непою» нема різниці я й не думаю сумніватись. Але чому Ви для доказу моєї неприхильності до Вас у минулому не взяли хоч би цей от акростих із журналу «Арена» за 1922 рік:

ЛІТЕРАТУРНА ЗАГАДКА

Коли ж його «вільнуть в роботу»,
О, скільки вереску і крику:
Реакція! Проти голоти!
Я вас в чека! Я вас у пику!
Коли б його була ще й сила,
Він дійсно б так «обтяпав діло».

Невже це поганий зразок? Чи може Ви подумали, що я вже вмер і мене, як і О. Блока, час уже перероблювати? Чи може Ви сумнівалися, що відповідні установи не знають, як Ви дивитесь на «непу»? Ах, ох, ух: та це ж зразкове панікерство! Не вірите? Тоді дозвольте перейти до дальшого пункту моєї відповіді.

Ви дуже багато говорите про мою критику Вашого визначення національної культури, Ви притягаєте і Леніна, і Ваганьяна, і Могилянського, і Куліша, і альманах «Гарту», і... і... Але «заплутати справу» Вам все-таки не пощастило. Визнавши свій огляд «Калиновий міст» за «невдалий», поінформувавши нас, що «гасло ленінського визначення культури» було взято Вами «вперше», Ви зовсім даремно не продовжили в тому ж дусі і не нашли в собі мужності погодитись зі мною до кінця.

– «Гасло національної культури є буржуазна брехня». Так написав, за вашою інформацією, Ленін. Але як же Ви його перефразовуєте? «За

капіталізму», перефразовуєте Ви, «національна культура є буржуазна. А за диктатури пролетаріату? Національна культура пролетаріату є nonsens».

Я знову запитую: навіщо сказано «за капіталізму»? Невже для того, щоб ухилитись потім від основної відповіді і не поінформувати нас, як Ви визначаєте національну культуру за соціалізму? Чи може Ви гадаєте, що диктатура пролетаріату є наш конечний пункт, і балачки про якесь там «царство свободи» час уже припинити? Чи може Ви проти будівництва соціалізму в одній країні? Ще раз і ще раз запитую: як Ви собі мислите національну культуру в умовах тих громадських відношень, що за них ми боремось от уже десять років? Я Вас питаю без усякої іронії, і Ви, будь ласка, задовольніть мене. Словом, я хочу сказати, що цілком приймаючи Вашу пропозицію і з охотою називаючи «за старим звичаєм пролетарську культуру культурою національною», я в той же час не рекомендую Вам «заплутувати справу» (хоч би й не поганою «діалектикою») і саме тоді, коли перед Вами стоять складні філософські проблеми. Мене, звичайно, нервує, що майже всі мої (так всі!) опоненти страждають на відсутність живого полемічного запалу, але не можна ж, друже, і «переборщувати»!

Я дуже задоволений, що і «закид» мій про «каталожність огляду» Ви вважаєте за «влучний». Не розумію тільки, навіщо Ви, поруч із цим визнанням, доводите його невлучність... ні до села, ні до міста, протягуючи Белінського, Поліщука з його п'ятью пунктами та впливовістю. Полемічний прийом? Прекрасно: Ви не зовсім погано шпигаєте мене Пільняком. Але навіщо з таким гнівом? У цьому місці Вам треба було б краще приховати його і – повірте мені – Ви б більше виграли. Звичайно, мистецтво полеміки, річ дуже не легка, але час уже оволодіти ним: не для себе ж я випускаю свої памфлети! Ну, як би я, припустім, викручувався в даному випадкові? Я б, напевно прикинувся «казанською сиротою» і звернувся б до Вас приблизно з такими словами:

– Охо-хо-хо! Боже мій! Боже мій! Ну, як Вам не соромно глузувати з людини? Звичайно, мені хотілося б бути оригінальним автором, але що ж зробиш! (тут я розводжу руками), коли мене природа не наділила талантом. Чим винний незрячий, що йому не дано нормальних очей? Чим... і т. д. Ах, дорогий Коряче! Навіщо Ви тривожите мою велику рану? Хіба я не визнав себе публічно «українським Пільнячком»? (Тут я раптом залишаю «казанську сироту» й починаю іронізувати). Але досить! Досить шукати співчуття у Вашому черствому серці! Ви пишете, що «подібність моїх» мандаринів і мигдалю з «анемонами

й лимонами» Пільняка вас «вважає рабським копіюванням»? Я Вам дуже співчуваю, але, на жаль, нічого не можу зробити, бо «мандарини й мигдаль» появились вперше в січні 1923 року (саме в «Шляхах мистецтва» – в тому журналі, який Ви редагували), а «анемони й лимони», Пільняка, з д а е т ь с я (між іншим, це слово – «здається» – прекрасне слово, бо завжди може вигородити, і я його раджу частіше вживати), в кінці 1924 р. – будь ласка, перевірте («будь ласка, перевірте» теж непоганий вираз, бо рідко хто перевіряє). Ви пишете про подібність моєї характеристики жінки, як «кольця емоцій», (очевидно, «кругу емоцій»?) до Пільняківської «як конфекта», і пишете, що і ця подібність Вас «вважає рабським копіюванням»? І тут я Вам співчуваю, але й тут нічого не можу зробити... бо «емоція» тільки тоді буває подібна до «конфекти», коли за допомогою Вашої діалектики... (автор почуває, що видихався, і тому поспішає кінчити й ставить багато таємних крапок).

От вам приклад спражньої полеміки. А як Ви полемізуєте? Хіба, скажемо, далекозорий полеміст розшифровує псевдоніми свого ворога? (Де це написано, що я маю п'єсу «Комольці»?..). Хіба він не знає, що така розшифровка в очах читача є кулачний аргумент і, як усякий кулачний аргумент, може бути тільки мінусом для памфлету?... І потім не можна ж раз-у-раз пересмикувати свого опонента.

Де це я в «Лілюлі» написав – «КП(б)У в п...»? Розгортаю «Лілюлі» й читаю: «Коли паровик вилітає в далекий степ, коли він пролетить зелений семафор, тоді він назад кричить так: в п...у!».

Чи подібне це до того, що Ви говорите? Знаєте, коли б Ви були не «темною людиною», коли б я не знав Вашого нещасного становища, що з нього Ви можете вигородитись через такі от прийоми, я мусів би кинути до Ваших ніг свою замшеву рукавичку і скрикнути: «дайош дуель!». Але Вам я прощаю: по-перше – Ви ще не добре вивчили мистецтво полеміки, по-друге... прислужуйтесь на здоров'я і виправляйте свої грішки, бо все одно комусь треба прислужуватись і виправляти свої грішки.

Тут я, якраз, підійшов до Бонавентури (найсильнішого місця у Вашій статті), але художній такт уже попереджає мене (мовляв бійся наскучити читачеві!), і я тимчасово поспішаю зманеврувати на запасну лінію.

Вставна новела

Ну, давайте ще поговоримо хоч би про Б. Якубського, того самого Якубського, що професор і колишній неокласик. Скажіть: хто його за язика тягне? Чому це йому так закортіло «лягнути» Хвильового, який «колись думав, що з політичною Європою нам зараз не по дорозі, а з культурною якраз по дорозі»? Він хоче висловити своє ставлення до відомого «розділу»? Прекрасно. Бажання цілком законне. Але, чому це він так пізенько прокинувся? (таке ж запитання як і Вам у «Соц[іологічному] екв[іваленті]»). Тому, що раніш не було «Літературної газети»? Нарешті, чому це він обминає «московські задрипанки» – ті, що в «Мистецтві»? О, я розумію – він діалектик і знає, що ваші «думки» є щось «невиразне» й «адогматичне», а мої – щось виразне й, безперечно, догматичне. І потім *tempora mutantur... і, значить, не треба плентатись у хвості життя.*

Те ж приблизно робить і другий з паноптикуму сьгоднішніх скропечених пролетарських письменників – М. Доленго. Ну, послушайте, як він говорить! Який гонор! Яка самоупевненість! Не далі як учора цей «марксист» – сам себе називав нікчемною, дрібною людиною (читайте його «великі дні дрібненькі люди»), не далі як вчора, він ходив по Харкову й скептично (певніш комічно, бо його «скепсис» якимось не личив до його романтичного обличчя) поглядав на пролетарських письменників, а сьогодні він уже щось цвірінчить про «фахову вузькість Л. Курбаса», про «неохатянство Вапліте» і т. д. Я на Доленга, звичайно, не гніваюсь (особисто про мене – спасибі йому – він багато гарного написав), але «неприємно впливає, що середня на український сучасний масштаб якості людина, що іменує себе – очевидячки не цілком серйозно – критиком», – сьогодні раптом робиться ідеологом пролетарського мистецтва.

Словом, паноптикум збагачується, тов. І. Ю. Кулик потирає руки, і «Гарт» починає громити вільнодумців «Рецидивами вчорашнього» (статтю написано, здається, тим же І. Ю. Куликом).

– «Вапліте», – ображуються «рецидиви вчорашнього», – «неприємно гостро нападають на ВУСПП і українську марксистську критику взагалі».

Не знаю, як думає «Вапліте», але я, особисто, гадаю, що ВУСПП взагалі слід було б замовчувати: така це важлива одиниця. Що ж до української марксистської критики, то все-таки для мене це – порожня фраза. Хто ці критики? Доленго? Махновець Кулик? Чи то націоналіст

Коряк? І хто це Вам порадив говорити від імені нашої компартії та величати себе «передовим загonom пролетарської літератури»? Чи може Вам видано відповідне посвідчення?

«Це свідчать, – говорите Ви, – офіціальні партійні органи, як-от «Комуніст», від яких нам досі не було догани».

Та невже? Так таки й не було? А чи не читали Ви рецензію в «Комуністі» на ваші журнали – «Гарт» та «Красное слово»? Не читали? Шкода, бо там ясно сказано, що в одному з них (в «Гарті») Ваші твори зовсім не відповідають Вашим галасливим маніфестам, а в другому («Красное слово»), на погляд партії, Ви не тільки не здійснюєте своїх завдань, а, навіть, «більше того, протиричіте постановленню журналу». От Вам і «партійна опінія!» От Вам і «шкідливі антикомуністичні тенденції в художній творчості «Вапліте»!»! І як весело виглядає ваша «критика» ваплітовських оповідань, коли ви своїм ніяк не можете дати ради! «Пія», очевидно, треба шукати (радить «Комуніст») перш за все в «ущелинах с в о є ї «республіки». І що це за марксистська критика: один, скажемо, вихваляє «Мати» Копиленка (читайте «К[ультура] і п[обут]!»), а другий в тому ж творі бачить тільки «шкідливі тенденції». Чи може так учить Коряківська «діалектика»? Так учить, очевидно, орнітологія – наука про куличків, бекасів та іншу болотяну і взагалі всяку пташину. (До речі, про орнітологію: я, як старий орнітолог, із великим здивуванням прочитав у «Рецидивах вчорашнього», що «орли вже не виправдовують набутої ними репутації». Як це розуміти? Невже й «орли» не хочуть визнавати Вашого «марксизму»?

Але все це, звичайно, зводиться до того, щоб ВАПЛІТЕ загубило «raison d'être» як окремої «літературної організації» і пішло під проводом «марксиста» І. Ю. Кулика. Одним словом «дайош» федерацію – і нікотрих гвоздів! Дайош... і т. д... ну, словом, щось нове, коли нема інших шляхів знищити це гніздо вільнодумців! Невже ж таки я... ну, та й він та й взагалі всі сливки вуспівського художества нічого не вдіємо з цими «раклами»... чи то пак «дон-Квізадами»? Хіба таки ми не здібні стати хоч би в тих же «Рецидивах вчорашнього» в знамениту прокурорську позу, і не здібні звернутися з грізними запитаннями до Вільної Академії?..

А втім, на ці запитання відповідь дасть, очевидно, сама Академія, і тому я знову повертаюсь до вашої статті, шановний тов. Коряче.

* * *

Отже, про Бонавентуру й французьку мову. По-перше: невже Ви не помічаєте, що я весь час намагаюсь говорити своєю рідною, українською мовою і весь час зриваюсь із неї, бо ви мене чомусь ніяк не розумієте? Невже ви, *monsieur le philosophe*, не бачите, що серед вас я «в родной стране, как иностранец»? І от прийшла мені думка: може й справді я живу в якійсь іншій країні... ну, скажемо, у Франції? і взяв, я значить, ці «вів ля патри» й почав ними викомарювати. Сказав раз – пройшло, сказав другий – пройшло. Ну, думаю, мабуть, не помилився. Так що даремно Ви «серчаєте», висловлюючись українською мовою, шановний товаришу.

По-друге, щодо Бонавентури: я нічого не маю проти дотепів і навіть рекомендую їх. Але в даному разі – одверто кажу – я не задоволений. І от чому: як усім відомо, в своєму «Соціологічному еквіваленті» я зробив Вам зауваження, що так, як Ви почали свою книгу «Організація Жовтневої літератури» («адмети» «Геракли», «Тезеї», «тритони», «стимфальські птахи» etc.) не наважився б почати не тільки французький монах Бонавентура, а й сам Копач Карпенка-Карого. Як же Ви реагуєте на це моє зауваження? Ви одразу ж перелякались і зробили паніку. Замість того, щоб спокійно парирувати вдар своїм оригінальним дотепом, Ви кричите на всю Україну: – ага, а твоя мати теж без ока була! Такою реплікою Ви остаточно «видаєте себе з головою», і читач може тільки співчувати Вам. Це вже для полеміста великий мінус. Значить, перш за все, треба «заховувати спокій» і міцно тримати в шорах свій можливо й цілком законний гнів... Ви не читали відповідного трактату Сенеки? Не читали? Шкода. Раджу прочитати, і взагалі я нічого не маю проти, коли Ви будете звертатись до мене за вказівками: в моїх памфлетах бувають теж зриви, і тому їх приймати, як геніальні зразки, я все-таки не рекомендую.

А втім, все це, звичайно, дрібниці! Багато цікавіш інше – ну хоч би знову-таки Ваша дальша діалектика. Припустім, що в мені «сидить дві душі». Одна душа активного Чан Кай-ші, а друга пасивного езотерика. Але скажіть мені: чому Ви так довго возитесь зі мною (я навіть уже покинув читати ті брошури й статті, де паплюжать мене – так їх багато), – чого Ви так довго возитесь зі мною, коли я «скеровую загальну увагу в оцінці значення літератури не на активний чинник, не на діло, не на боротьбу, а на споглядання» (очевидно, пасивне)? А ну-бо покличте свою «діалектику» і з'ясуйте мені! Чи може Вам допоможе Юринець з його 31-м пунктом, що Ви їх так ретельно виписали?

Ага, Ви панькаетесь зі мною, так, «як у свій час Маркс панькався з Фрейліґратом»?! Словом, Ви мене жалієте. Ви навіть гадаєте, що «не можна комуніста Хвильового в рівень з політичними емігрантами ставити» і що «Хвильовизм є не цілковита зрада, а тимчасовий манівець». Дякую. Дуже дякую, але попереджаю: Ви даремно втішаєте себе, бо «дубовий молодняк» пахтить уже не на «далеких гонах», а на дуже близьких і давно вже перестав бути жовторотим.

Ну, візьмемо хоч би теж «Красное слово». Молодняк страшенно цікавиться таким питанням: для чого Ви його утворювали? «Чи мало Вам «іздательства “Пролетарий”»? Чи не для того, як запитує Вас орган ЦК нашої компартії – «Комуніст», щоб «відводити свої сторінки твограм письменників із РСФСР»? Чи не для того, щоб – як запитує той же «Комуніст» – обминати «справжню українську тематику, справжнє українське життя»? А це ж Ваше найголовніше культурне досягнення – саме це «Красное солнишко»! Для нього власне й ВУСПП було утворене. Чи може Ви будете заперечувати мої твердження? О, Ви не будете заперечувати, а просто назвете мене націоналістом і будете кричати, що Хвильовий знову розпалює націоналістичні страсті. Отже, дозвольте Вам відповісти.

Чи я проти руського журналу на Україні? – Боже борони! Як я його уявляю собі? Я його уявляю так, як уявляє і Вільна Академія, як говорить – певніше «наливає» – передмова до «Красного слова». Цей журнал мусить бути в руках тієї «русской части населения на Украине, которая глубоко чувствует свое органическое единство с этой страной и ее культурой. Пользуясь русским словом, как оружием, она, русская часть, должна творить литературу, вступающую глубокими корнями в недра Украины, украинского пролетариата и его борьбы, литературу украинскую по фабуле, по теме и, может-быть, по многим формальным чертам и особенностям, – глубоко своеобразную и оригинальную». – Чому ж я так уявляю? А тому я так уявляю, що «позаяк», як говорять щирі українці, руські письменники не мають свого руського ґрунту на Україні, «позаяк», як кажуть ті ж таки щирі українці, все талановите, що не хоче поривати з руським ґрунтом, тікає в Москву, – всяка спроба інакше організувати руський журнал на Україні «обречена на гибель», бо цей журнал перетвориться неминуче в кабачок бездар і графоманів або стане за ідеологічний центр російського великодержавного шовінізму. Ви мені не вірите? Тоді, будь ласка, підіть до органу ЦК нашої партії і розпитайте там.

А втім, дозвольте просто подати декілька фактів, цебто дозвольте зиркнути одним оком на Вашу симпатичну дитинку, на «Красное слово». Візьмемо спершу статейний відділ. От вони (*les voici!*) ті, що «глибокими корнями врастают в недра України»:

1) Ептон Сінклер – «Кому принадлежит художник», перевод Гатова (стаття, так би мовити, на «отвлеченные» теми);

2) проф. Жинкин – «Творческая работа над художественным словом». Ви гадаєте, що тут фігурують Франко, Панас Мирний, Коцюбинський, Нечуй-Левицький і т. д.? Нічого подібного: тут «старые знакомцы»: Тургенев, Толстой, Гончаров і т. д.;

3) Анат. Машкин – «Русская книга перед судом рабочего читателя». (Сама назва говорить за себе, і крім «самобитних» Каліннікова, Романова, Гладкова, Горького і т. д. в статті можна ще зустріти не «самобитних» Лондона чи то Сінклера);

4) А. Белецкий – «Французская литература в текущем году» і (тут назва сама за себе говорить... тільки мені здається, що проф. Білецький випадково фігурує в цьому журналі, і прошу я пробачення в шановного Олександра Івановича: я тільки тому згадав це ім'я, що не хочу жодної статті пропускати);

5) В. Матвеев – «Поет умирающей деревни – к тридцатилетию литературной деятельности В. Стефаника». (Нарешті дочекались «українського ґрунту»! Але Ви, очевидно, думаєте, що це широка розвідка про великого художника слова, що її вміщено на почесному місці? Нічого подібного – це газетна інформація приблизно на 180 рядків звичайним шрифтом, і почесне місце вона зайняла якраз біля хроніки);

6) И. Ю. Кулик – «Литература под руководством партии» – перевод с украинской рукописи. (Назва і прізвище самі за себе говорять);

7) В. Матвеев – «Чело с печатью и тяжелых дум». (Той же Матвеев згадує Франка й на тих же трохи більших 180 рядках);

8) А. Гатов, «Беседа з Пьером Ампом». (Амп, як відомо, французький письменник);

9) С. М. Утевский – «Новейшая англо-американская литература». (Коментаріїв не потребує);

10) А. Машкин – «Формализм и его пути». (На погляд Машкина, формалізм ніякого відношення не має до укрлітератури, і тому він укрлітературу зовсім не згадує);

11) Л. Тоом – «От рабкорства к писательству». (Про трьох московських рабкорів).

Такий статейний відділ 1-го й 2–3 номера. Щодо бібліографії, то тут у двох книгах єсть дві рецензії і на українські видання: на «Літературну газету» – на ту саму газету, де «під дорослого», як говорять ваплітяни, цвірінькає Б. Коваленко і «подобострастно» заявляє, що «“Красное слово” є поважний вклад у пролетарську літературу України» (за це, між іншим рецензія похлопала Коваленка по плечу й сказала, що «ти, Матюша, талант», і твоя газета «блестяще доказала своє существование»), і друга – на «Бур’ян» Головка (порівняно «Бур’ян» з бездарним «Цементом», і взагалі «автор забывает, что о селе “розповідає”»).

З художнім відділом не краще. Беремо 2–3 номер (сильніший). Як про художній твір, можна говорити, мабуть, тільки про твір Я. Немченка, який під Бабеля написав оповідання «В степах Иерихона». Решта – або недозрілі, речі, або звичайна халтура. От Вам оповідання Рутера – «Волчий яр» – єдине оповідання, що вросло в український ґрунт. Тут вам і партизан Чуб із своїм «невидящим голосом» і «курево» й «тю-тю», і «варта» – словом увесь опереточно-малоросейський аксесуар. Говорить Чуб, звичайно, чистою українською мовою (прикладі: «думают застращать», «пушай», «бузят» і т. д.). Драма приблизно так розгортається: учитель Свистун (теж українське прізвище) зраджує революцію і продається німцям. Тоді комісар Рушковський за допомогою поміщиці Вікторії цю ж таки революцію спасають.

Таке перше оповідання. Інші далеко від нього не тікають: або відома трафаретка про бідного єврея («Шимон сторож»), або пільняківствующий архів якогось дуже старого року («Лестница» – Бела Берг). Для чого все це видається? Про це знаєте Ви, шановний Коряче. Бо ж не тільки оповідання, але й добра половина статейного матеріалу не витримує жодної критики. Щоб не бути голословним, беремо й коротенько зупиняємось ще на статті найбільшого вуспівського ідеолога – на статті Ан. Машкіна – «Формализм и его пути». Стаття про «Бориса Михайловича» (цебто Ейхенбаума), який «три вечера подряд вел оживленную беседу». Крім переказу своїми й не своїми словами праць Ейхенбаума, крім «Бориса Михайловича», тут буквально нічого нема. Не можна ж серйозно говорити про такі от кінцівки до переказу тієї чи іншої Ейхенбаумської статті: «вся эта концепция исторического процесса художественной формы развертывается, конечно, вне всякой зависимости от социальных условий», – або про ті наївні й безпідставні твердження, що «Борис Михайлович» «глубоко ошибается».

Для чого ж усе це видається? – знову запитую я. Про це знаєте Ви, шановний Коряче! Це мабуть, не «рецидив марксистської розбеще-

ності», але – пробачте за вираз – «сплошне свинство». Ви, звичайно, не визнаєте істин і називаєте мене за стремління до них «раклом», але я, на жаль, нічого не можу зробити з правдою, коли вона збирається колоти комусь очі... Ну, скажемо, Ви берете олівця й пишете:

– «Хвильовий, який висміяв пропозицію Пилипенка письменникам вивчати рефлексологію, таки виявив своє неуцтво».

Сказано непогано, але хіба це правда, що Хвильовий висміяв Пилипенка за його пропозицію вивчати рефлексологію? Чи не пересмикуєте Ви знову? Беру своїх «Апологетів писаризму» й читаю:

– «Яка іронія фортуни: революціонер-марксист, сконстатувавши, що в сучасному письменстві загублено перспективи, пропонує лікувати цю хворобу... рефлексологією. Рефлексологія – річ непогана, але, на жаль, вона має таке відношення до революційних перспектив, яке тов. Пилипенко до нашої епохи».

Де ж тут висміювання? Чи подібне це до того, що Ви говорите? За Вами виходить так, ніби я проти рефлексології, а за цитатою – що я за рефлексологією, і тільки думаю, що вона, рефлексологія, не звільнить нас від «красного соннишка». Отже, і цей ваш полемічний прийом не витримує критики. (Між іншим: чи не працювали Ви і раніш у жовтій пресі? Щось дуже часто Ви пересмикуєте!).

А втім, час уже кінчати. Ще багато цікавих питань нашої «симпатичної» дійсності зачеплено Вами, але я, їй-богу, уже перевтомився. Ви це справедливо замічаєте – що до моєї перевтоми: болить груди, болять ноги й все тіло, як побите. Ви також справедливо говорите, що мені треба лікуватись. Але все нещастя моє в тому, що ваші ліки мені не допоможуть. Oui, monsieur! Не допоможуть.

Словом, прощайте, шановний товаришу! Вітайте від мене всіх своїх друзів і всіх своїх гарних знайомих і передайте, будь ласка, що я їм не дам спокою і на тому світі. Мені за них і не «соромно», й не «боляче». Мій девіз – не щади ворога!

Ах, шановний товаришу! Ви знаєте, про що я нині думаю? О, Ви не знаєте, про що я нині думаю! Ви знаєте, чому мені так ніжно-ніжно тисне серце, наче я знов переживаю свою першу молодість і своє перше неповторне кохання? Чому я зараз такий сантиментальний, що аж сльози радості виступають мені на очах? О, Ви не знаєте, і я Вам скажу:

– Як усе-таки гарно – чорт візьми! – жити навіть у вуспівській дійсності! От зараз ніч, третя година ночі. Десь тарахкотять обози з калом, а я дивлюсь у вікно і мені здається, що світ пахне якимись божественними пахощами. Мені здається, нарешті, що це не світ, а якась

райська музика, – та музика, що я її чую тільки (де б Ви думали?) тільки й тільки на полюванні.

Ах ви, мої бекаси, кроншнепи, кулички та інша болотяна дичина! Як я люблю вас! І яка шкода, що ви не попадаєте в поле овиду мого колишнього друга – Володимира Коряка. Яка шкода, що мій колишній друг не чує тривожного крику паровика, що так тривожно кричить на вокзалі. Ах, боже мій, яка шкода, яка шкода!

* * *

Колись, у 1925 році, Ви написали мені: «Хай живе дух неспокою!» З великою радістю прийняв я Ваші слова і зробив їх своїм девізом. З цим девізом я думаю пройти все своє життя, і ніяк не можу уявити себе без нього. Ніяк! Рішуче ніяк!.. І тому, очевидно, наші дороги вже ніколи не зійдуться.

Прощайте! «Хай живе дух неспокою!» Прощайте!

не Ваш Микола

В ЯКОМУ ВІДНОШЕННІ ДО «ХВИЛЬОВІЗМУ» «ВСІ ТІ»...

I

У березні місяці б. р. в газеті «Комуніст» було надруковано мого листа, що в ньому я рішуче й остаточно засудив ту систему своїх поглядів на наше культурне будівництво, яку прийнято тепер називати «хвильовізмом». В різних колах нашого українського суспільства цього листа і зустріли, звичайно, по-різному: одні – незадоволенням, другі – здивуванням, треті – ще чимось. Були відгуки і в пресі. Преса, як і треба було чекати, теж неоднаково реагувала: комуністична, наприклад, вітала, націоналістична – потискувала плечима і називала мене «безвольною людиною».

Відгукнулися на мій виступ і розламівці з КПЗУ. Відгукнулися, цебто, і ті громадські кола, що колись зв'язані були зі мною деякими обопільними симпатіями.

У відгуках комуністичної преси для мене неясного нічого нема. Не приходиться довго говорити й про пресу націоналістичну (коли «Діло», скажемо, знайомлячи західноукраїн[ське] суспільство з моїм березневим листом, заявляє, що цього листа я сфабрикував під натиском «диктаторського режиму комунізму», цебто під натиском ДПУ, то я розумію, чому ж те ж таки «Діло» делікатно замовчує той факт, що названого листа написано було за межами Радянського Союзу і саме в Австрії, де, як відомо, і, на жаль, ще не встановлено згаданого режиму).

Не розумію я тільки розламівців із КПЗУ, і не розумію не тому, що вони не досить чітко привітали мене («заяву Хвильового, – пишуть вони, – безумовно треба розцінювати як крок повороту на правильні марксівські позиції»), а тому, що це привітання, на мій дилетантський погляд, ніяк не в'яжеться з їхнім ставленням до національної політики КП(б)У. Нарешті, я не розумію тому, що ніяк не добуру, яка ж різниця між «хвильовізмом», з одного боку, і тими поглядами на наше культурне будівництво, з другого, які лягли в основу світогляду Турянського й Василькова.

Звичайно, як основоположник «хвильовізму», я не можу не висловити свого здивування з таланту Н. Лазаркевича, що в розламівському органі «Світло», дуже влучно характеризуючи «хвильовізм», «добачає в нім тільки (підкреслення моє) прояв натиску ідеології новозростаючої української буржуазії»; звичайно, як автор березневого листа, я цілком задоволений, що «всі ті», яких нині кагановичівська група п'ятнує шумськістами, стоять в негативному відношенні до «хвильовізму» (див. те ж таки «Світло»). Але немає для мене сумніву і в тому, що всі ці рішучі і голосні заяви аж ніяк не погоджено з ідеологічною платформою і діяльністю «всіх тих». Заяви лишаються заявами, дійсність – дійсністю.

Не спасає розламівського становища навіть екскурс в минуле. Правда, тов. Шумський в своїй доповіді, поміщеній в «Більшовику України» (лютий 1927 року), засудив «хвильовізм». «Знову, як вам відомо, західно-українські т. з. «шумськісти» в органі «Наша правда» (січень 1927 р.) в цілому ряді видань говорили, що «Хвильовий сходиться тут з марксівських позицій». Але, по-перше, це ж були тільки заяви, а по-друге, – хіба не відомо нам, що в тому ж таки 1927 році т. з. «шумськісти» не тільки з успіхом засуджували «хвильовізм», але і з не меншим успіхом наплюжили «шумськізм», добачаючи, наприклад, «в виступах члена ЦК КП(б)У т. Шумського ухили націоналістичного характеру», заявляючи, наприклад, що «т. Шумський не тільки не відмовився від своїх помилок, а навпаки, обстоюючи їх далі, тим самим пішов об'єктивно назустріч натискові націоналістичної дрібної буржуазії».

Звичайно, нікому з ворогів КП(б)У не забороняється припускати (як це припускає «Світло»), що в результаті тих методів, що їх застосує Каганович, появляються трофеї в виді колекції підписів зразкової «безпринципності», але і нікому не забороняється припустити, що, по-перше, апологети «шумськізму» недалеко утекли від уже справжньої зразкової безпринципності, відмовившись від Шумського в 1927 році, щоб у 1928-му назвати це відмовлення «глибокою помилкою», по-друге, і головне, – нікому не забороняється і припускати, що це відмовлення нікому і нічого не доводить.

Отже, взявши на себе завдання в'яснити, «в якому відношенні до «хвильовізму» «всі ті» (а для чого я беру на себе це завдання, про це я скажу нижче), я примушений все-таки залишити в стороні розламівські заяви про їхнє негативне ставлення до «хвильовізму» і безпосередньо звернутись до більш певних свідків – до поглядів на наше культурне будівництво, що їх розламівці висловили у відповідних часописах.

II

Проте спершу дозвольте взяти формальну сторону справи: раніш, ніж почати вияснювати, «в якому відношенні «всі ті» до «хвильовізму», раніше дозвольте вияснити, чи дістали ми «юридичне» право від розламівців називати їх шумськістами, чи такого права вони нам не давали?

На поставлене самим собі запитання – «чи існує «шумськізм», чи ні» – «всі ті» так і не дають чіткої, цілком зрозумілої і, я б сказав, некрутійської відповіді. З одного боку, як пишуть «всі ті», «шумськізм» – це є фабрикат генерального секретаря Л. М. Кагановича (виступив Шумський – готовий «шумськізм», виступив Волобуєв – готовий «волобуїзм» і т. д.), з одного боку, як пишуть «всі ті», «шумськізм» утворено для того, «щоб залякати партію, щоб задушити всякий здоровий голос критики», але, з другого боку, той же самий «шумськізм» рекомендується розламівцями як певна громадська течія, як певна теорія, що навіть має свою «основну суть». («Основна суть “шумськізму”», – говорить Н. Лазаркевич, – яку за всяку ціну Каганович старається скрити, і заключається в тому, що» і т. д.) З одного боку, «шумськізм» береться в лапки, але з другого, як-от в «Нашому слові» (орган Сель-Робу-Правиці, що виходить під ідеологічним контролем «всіх тих»), він уже виступає чомусь без лапок – приблизно так, як ленінізм чи то марксизм. З одного боку, його називають «т. з. шумськізмом», але з другого – він уже просто шумськізм. З одного боку, – «рачуємо неправильним називати цю лінію шумськізмом», але з другого, – «остання наша декларація, яку на першій сесії сойму проголосив тов. Чучмай, стоїть в тісному зв'язку і в повній солідарності з шумськізмом». Отже, виходить, що розламівці на це запитання так і не дають нам чіткої й ясної відповіді. Отже, як же бути? Як же відповісти на поставлене уже нами запитання (дають нам розламівці право називати їх шумськістами чи ні?).

Відповідь, очевидно, може бути тільки така: приймаючи на увагу, що «всі ті» не те що не знають, «існує шумськізм» чи ні, а просто не знаходять потрібним давати ясної відповіді на своє запитання (ця ж відповідь позбавляє їх можливості говорити про «продукцію різних ізмів»), приймаючи на увагу те, що т. Шумський поки що не відбив охоти у розламівців безперестанку спиратись на його ім'я; приймаючи на увагу також і те, що розламівці з більшим бажанням говорять про «шумськізм», ніж про режим Пілсудського, нарешті, приймаючи

на увагу те, що шумськісти ніколи всерйоз не назвуть себе шумськістами, – приймаючи все це на увагу, ми віднині вирішаємо називати розламівців шумськістами, і до того ж шумськістами без лапок.

Отже, формально, за Турянським, шумськізм і с н у є. Формально існує певна сума поглядів на наше культурне будівництво, формально існує ціла група людей, які ці погляди захищають, формально існує ціла ідеологія, яка протиставляє себе ідеології і поглядам КП(б)У.

Отже, ф о р м а л ь н о. Але чи існує шумськізм фактично? На це останнє запитання ми можемо дати відповідь, очевидно, тільки тоді, коли зупинимо свій уважний погляд на розламівській ідеологічній платформі, коли вияснимо, «в якому відношенні» до «хвильовізму» «всі ті», коли вияснимо, нарешті, скільки дано права шумськістам паплюжити гостро засуджені мною мої ж такі погляди на наше культурне будівництво.

– «Основне, що твердив Шумський, – пише О. Васильків в “Землі і волі”, – це те, що при загальному суспільно-політичному оживленні всіх суспільних верств на Україні справа вмілого керівництва національно-революційним відродженням, скерування його в русло соціального будівництва стає справою першорядної ваги».

Це, так би мовити, перший пункт розламівської платформи. Назвати цей пункт шумськістським і справді ніяк не можна, сказати по ньому, чи існує фактично шумськізм, чи ні – теж не можна, і саме тому не можна, що, на розламівський жаль, в ньому нема нічого нового.

– «Але керівництво КП(б)У, – далі “твердив Шумський”, за інформацією Василькова, – вмісто стати на чолі того руху (цебто руху національно-революційного), керувати ним, скерувати його на шлях соціалістичного будівництва, плентається в хвості його».

Це «твердження», підсилене до того ж другим (таке «плентання впливає з автономістичного наставлення партії»), підсилене до того ж пропозицією «стати на шлях ф а к т и ч н о г о (підкреслення моє) будівництва Української Соціалістичної Держави», – таке «твердження» і справді підводить нас до якоїсь основи, що ніяк не в’яжеться з основами комуністичної партії. Таке твердження і справді дає нам право авторів його вважати організаторами нової течії, дає нам право заявляти, що «шумськізм» не тільки формально, але і фактично існує.

Правда, розламівці називають це «твердження» «стопроцентним ленінізмом». Але правда і те, що цей «стопроцентний ленінізм» вихоплено з платформи «хвильовізму», – того самого «хвильовізму», що

до нього розламівці ставляться «негативно», що в ньому розламівці найшли «тільки (підкреслення моє) прояв натиску буржуазії».

Правда, «стопроцентний» плагіат ніяк не дає права авторам його вважати себе творцями оригінального «ізму», але це вже, так би мовити, формальна сторона справи; у всякому разі, це «твердження» нічого не має спільного з ленінізмом, і саме в тому випадкові, коли до хвильовізму поставитись негативно, як до «націоналістичного ухилу».

І дійсно: чим моє «твердження» («в той час, як в Росії компартія завжди втручається морально і матеріально в культурне будівництво, на Україні логікою одірваності керуючих кіл від національного відродження ми, крім химерної ситуації в культурному будівництві, маємо кілька імпотентних морально і слабеньких матеріально хохляцьких апаратів») – чим це моє «твердження», що було висунуте в моїй статті «Україна чи Малоросія?», відрізняється від приведеного «твердження» шумськістів? Я цим запитанням, звичайно, не збираюсь воювати за права пріоритету хвильовізму, але я і не можу не прийти до тієї думки, що шумськізм і справді фактично існує.

Існує фактично ухил, хоч і не оригінальний, але все-таки ухил.

А втім, може, ми помиляємось? Може, це «твердження» все-таки не дає нам права говорити про фактичне існування шумськізму? Може, в даному разі не можна звертатися до методу порівняння? Може, ідентичність згаданого «твердження» з відповідним «твердженням» хвильовізму нічого не доводить? Може, це і справді є «стопроцентний ленінізм»? Тоді дозвольте відкинути метод порівняння і подивитись на цей постулат незалежно від відповідного постулату хвильовізму.

Отже, «шумськісти» заявляють, що «керівництво КП(б)У плентається в хвості національно-революційного руху», шумськісти чи то «так звані шумськісти» заявляють, що це керівництво не вміє чи то не хоче (про це нічого не написано) «скерувати цей рух на шлях соціалістичного будівництва», нарешті, шумськісти заявляють, що це керівництво «фактично не будує Української Соціалістичної Держави».

На перший, поверховий, погляд в цих категоричних заявах ніби нема нічого націоналістичного: форма виразу коректна, а сенс заяви зводиться до того, що треба негайно скинути сучасне керівництво КП(б)У. На перший погляд, але другий, більш уважний, переконує нас у тому, що тут справа не стільки йде про «кагановичівську групу», скільки про цілу компартію, і навіть про весь конкретний радянський

лад. І справді: заявивши, що керівництво КП(б)У, те саме керівництво, що на протязі десятих років керує робітничо-селянським рухом на Україні, те керівництво, що під його проводом революція остаточно покінчила з контрреволюцією, заявивши, що це керівництво «фактично не буде Української Соціалістичної Держави» і не може чи то не хоче «скеровувати національно-революційний рух на шлях соціалістичного будівництва», – хіба, заявивши це, шумськісти не становляться по ту сторону барикад? Розламівці багато кричать про своє дуже симпатичне ставлення до Радян[ської] Республіки. Але невже вони не розуміють, що цей істеричний крик ще більше їх компрометує? Коли на Україні «нема фактичного будівництва соціал[істичної] держави» (цебто йде будівництво держави буржуазної), то яким же це чином «стопроцентні леніністи» залишаться революціонерами, підтримуючи цей радянський лад – на сьогодні, по-їхньому, – контрреволюційний? Де ж тут логіка? Чи, може, вони радянський лад підтримують в абстракції і зовсім не той, реальний, який зараз існує на Україні? Так тоді ж послідовно треба проголосити, що соціалістична революція загинула і на місце її прийшов термідор і до того ж термідор російського шовінізму? Так тоді, нарешті, треба визнати, що шумськістські погляди нічим не відрізняються від поглядів націонал-соціалістичних. Десять років компартія будує Українську Соціалістичну Державу – і раптом: ніякої Української Соціалістичної Держави «фактично» нема! Десять років компартія стоїть на чолі «національного відродження українського народу» – і раптом: партія не тільки плентається в хвості національно-революційного руху, але і загрожує і надалі плентатись!

Навіщо ж морочити людям голову й заявляти, що справа йде про керівництво, коли для кожного ясно, що шумськісти паплюжать цілу партію? Навіщо ж морочити голову «кагановичівською групою», коли справа йде про цілий конкретний радянський лад? Воістину: сказавши «а», треба сказати і «б». Почавши війну проти КП(б)У, ніяк не можна не опинитися в таборі контрреволюції – своєї «рідної», ундовської.

Але трагедія одним протиріччям (коли і справді шумськісти роблять тільки націоналістичний ухил) не кінчається. Де ж ви були, спитають їх націоналісти, до 28 року? Теж «пленталися в хвості»? Що ж ви будували на протязі десятих років? «Єдиную неделімую»? Виходить, і Турянський, і Васильків, і Хвильовий – всі ви до цього часу були несвідомими «запроданцями Москви»? Виходить, що ви весь час виступали не будівниками Соціалістичного Союзу, а агентами

московського імперіалізму, сліпим знаряддям в руках ловких російських великодержавників? Яку ж їм відповідь дадуть шумськісти і всі ті, хто, покинувши чи то не пішовши за УНРовськими гаслами, уже десять років воює з рідним націоналізмом? Чи не прийдеться «всім тим» негайно організувати клуб самогубців і там «стопроцентно» самознищуватись? Сказавши «а», треба говорити і «б». Почавши будувати Українську Соціалістичну Державу, ніяк не можна на одинадцятому році цього будівництва переносити відповідальність за це будівництво на «кагановичівське керівництво» – формально, і на робітничо-селянські маси – фактично, і не тому, звичайно, що прийдеться організувати клуб самогубців, а тому, що це дезертирство об'єктивно, залізною логікою сучасних громадських відносин, веде до націоналізму.

А втім, може, ми помиляємось, заявляючи на підставі одного твердження, що шумськісти, говорячи про «керівництво», мають на увазі цілу партію комуністів-більшовиків України.

– «В своїй практичній роботі, – далі говорить О. Васильків, – партія не шукає належного опертя в українському пролетаріатові».

Тут уже, як бачимо, шумськісти заговорили одверто. Тут уже справа йде не про «керівництво», а про весь авангард українського революційного пролетаріату, і йде, до речі, в тих же категоричних тонах. І тут уже партія визначається як така партія, що нічого не має спільного з українським пролетаріатом, як партія, яка в «практичній роботі» шукає належного опертя або серед російського робітництва (в цьому разі вона націонал-соціалістична), або серед російської буржуазії (в цьому разі вона буржуазна). І все це, до речі, видається за «стопроцентний ленінізм». Яким чином пролетарська партія за один місяць (бо ж розламівці до 28 року цього не говорили) робиться раптом партією непролетарською?.. Це вже секрет шумськізму. Отже, виходить, що ми не помилились, заявляючи на підставі одного твердження, що шумськісти, говорячи про «кагановичівську групу», мали на увазі цілу КП(б)У.

– «Навіть в самій партії комуніст-українець – це в найліпшому случаю комуніст другого порядку», – далі говорить О. Васильків.

Але сказавши так, він знову забуває, що це є переказ своїми словами «формули» хвильовізму, який твердив, що «кожний міщанський шпінгалет із російських кіл вважає за свій обов'язок дивитись на українця скоса і при нагоді потріпати його по плечу: мовляв, работай, націонал, може, через сто років і будеш комуністом». При чому ж тут «негативне» ставлення до моїх колишніх поглядів?

Цим я, звичайно, не думаю сказати, що в партії нема русотяпських елементів, що партія мусить покинути боротьбу з ними, – цим я хочу сказати, що шумськізм і в цьому пункті нічим не відрізняється від хвильовізму. Цим я хочу ще раз підкреслити, що шумськізм і справді фактично існує, що існує новий «ізм», який йде походом на Комуністичну партію України. Це, на мій погляд, така ж істина, як і те, що я, засудивши хвильовізм під гучні оплески розламівської похвали, епігонові його, цебто шумськізмові, симпатизувати міг би тільки в стані цілковитого божевілля.

Але, може, пішовши походом на цілу Комуністичну партію більшовиків України, шумськісти тим самим не йдуть проти ленінізму, що ним вони божаться на «сто процентів»? Може, і справді я ще нічого не довів? Може, і справді КП(б)У – одно, а ленінізм – зовсім щось інше? Може, вони і справді не неподільні? Тоді вже, очевидно, прийдеться зупинитися на «чистій воді» («На чисту воду» – так називається стаття в шумськістському «Нашому слові»).

– «Шумськізм, – несподівано інформують розламівці, – це є втягнення українського робітництва і селянства в творчу радянську працю».

Тут ми вже бачимо, що «шумськізм», по-перше, не взято в лапки, по-друге, тут уже розламівці не протестують проти того, щоб їх називали шумськістами, але, по-третє, і головне, – ми тут бачимо, що «сто-процентні леніністи» раптом, на одинадцятому році соціалістичної революції, прийшли до того цікавого висновку, що ленінізм буде тоді «стопроцентним», коли до нього додати шумськізм, цебто коли він поставить, як вони говорять, собі за завдання «втягнути українське робітництво і селянство в творчу радянську працю».

От тобі і договорились. Виходить, що до цього часу ленінізм не ставив собі такого завдання? За що ж його розламівці до цього часу так гаряче підтримували? Навіщо ж вони так багато за нього розпинались? Чи, може, вони розпинались з якоюсь спеціальною метою? Яка ж це була мета? Чи, може, їх було обдурено і вони, зрозумівши раптом це, спішать виправити свою помилку? Але тоді для чого ж вони так уперто називають себе «стопроцентними леніністами»? Чому ж вони прямо не скажуть, що з ленінізмом вони вже нічого не мають спільного і що леніністами вони називають себе з якоюсь спеціальною метою? Чи, може, вони називають себе леніністами тому, що їхня теорія «боротьби двох культур» нічого не має спільного з хвильовізмом?

– «Єдиним шляхом, – пишуть розламівці в тому ж “Нашому слові” за 28 рік, – щоб побороти труднощі, які неминуче мусили виникнути з тих протиріч, які приносить із собою неп, це шлях – якнайрішуче поборювати тенденцію “боротьби двох культур”, стати до рішучої боротьби з великодержавним шовінізмом та керівництва українського національного відродження, спрямовуючи його в річище класової боротьби, в річище скріплення й консолідації радянської держави».

Це твердження шумськiсти теж вважають за «стопроцентний лeнінізм». Твердження, можна сказати, цікаве, але, на жаль, треба все-таки визнати, що воно, по-перше – давно вже було написано в початках «хвильовізму», а по-друге – треба сказати, що під ним жодний український націоналіст не підписатися ніяк не може. Цікаве поборювання теорії «тенденції» боротьби двох культур! «Становись до рішучої боротьби з великодержавним шовінізмом» і... «керуй процесом українського національного відродження»! А де ж дівся український націоналізм? Як же з ним бути? Чи, може, його не треба «поборювати? Хто це, нарешті, мусить «стати» за керівника «процесом українського національного відродження»? Компартія? Так тоді яка ж вона буде компартія, коли вона поставить перед собою ті ж самі завдання, що їх ставлять і ундовці? Хіба ундовці «проти українського національного відродження», хіба вони проти того, щоб «спрямувати його в річище класової боротьби»? Хіба вони проти «скріплення консолідації Української держави»? (Але якої?) Хіба вони проти «боротьби з великодержавним шовінізмом»? Чим же ця ідеологія відрізняється від ідеології ундовської?

А, очевидно, тільки тим, що це написано «стопроцентними лeніністами», які, засуджуючи хвильовізм, в той же час не хочуть чи то не вміють зрозуміти, що одна з основних помилок останнього і була та, що він, хвильовізм, пропонуючи партії посилити боротьбу з великодержавним шовінізмом, одночасно не робив наголосу на боротьбі з шовінізмом українським. Його націоналістичний ухил і був у тому, що він, говорячи про національне відродження, не виходив з чітких пролетарських позицій і тим штовхав компартію, як і «шумськiсти», в обійми українського націоналізму. Сперечатися не приходиться, що наша партія мусить взяти на себе (вона вже й узяла) керівництво українським національним відродженням, але який же лeнініст може сумніватися в тому, що вона мусить взяти керівництво не тим відродженням, яке не передбачає боротьби з рідним націоналізмом, і не тим, що штовхає Україну «на природний етап, який Західна Європа

пройшла в часи оформлення національних держав» і що про нього говорив колись Хвильовий і який зараз на словах засуджує Н. Лазаркевич, а тим, що передбачає перш за все боротьбу з «рідним» націоналізмом. І справді, все тут єсть: і великодержавний шовінізм, і національне відродження, і класова боротьба. Але тут нема ні українського шовінізму, ні пролетаріату, ні соціалістичного будівництва, ні пояснення класової боротьби (які класи, проти кого і т. д.). Словом, сказавши «а», приходиться говорити і «б».

– «Для проведення цієї єдиної правильної лінії, – твердять далі розламівці (маючи на увазі ту лінію, що забуває «рідний» націоналізм), – необхідно українізувати партію, без чого справжнє керівництво українським національним процесом та творча боротьба з великодержавним націоналізмом неминуче зводиться мусить головне до «адміністрування»».

Словом, і тут «стопроцентний ленінізм»: українізація не для того, щоб широкі робітничо-селянські маси прийняли більш активну участь в соціалістичному будівництві, а знову-таки для того, щоб боротись з великодержавним націоналізмом, не звертаючи увагу на свій «рідний». Правда, далі розламівці говорять і про «соціалістичні цінності», але на те ж вони і виступають в ролі соціал-гуманопускателів, на те ж вони і називають себе шумськістами.

Отже, нема нічого дивного і в тому, що і економічна платформа шумськізму строго витримана в душі того ж таки націоналістичного ухилу. Хіба ця платформа не є розвиток тих думок, що їх засуджено як «негативні» тими ж шумськістами? Хіба не хвильовізмом проголошено ще на початку 1926 р., що «українська економіка – не російська економіка і не може бути такою» (дивись мою кол[ишню] статтю «Апологети писаризму»). Хіба стаття Волобуєва, що лягла в основу економічної платформи шумськізму, не є той же хвильовізм в розв'язанні проблем української економіки? Невже ж мені, основоположникові хвильовізму, того самого хвильовізму, що його, – ще раз повторюю, – засуджено шумськістами, – не вже мені брати на себе роль коментатора, втлумачувати шумськістам, що справа не в тому, що не треба боротись з проф. Александровим і йому подібними, які розуміють Україну як південь Росії, які не здібні тримати курсу на «соціалістичну консолідацію національних республік», – справа в тому, що «соціалістичну консолідацію національних республік» висувається як «основу сутність» шумськізму (нібито КП(б)У, нібито ленінізм проти такої консолідації), справа в тому, що цілу компартію обвинува-

чується в бездіяльності в той час, коли вона без цієї консолідації і існувати не може, в тому, що шумськізм змішав правильні думки з антиленінськими і протиставив їх думкам КП(б)У. Справа в тому, що не можна видавати «електричну юшку націонал-комунізму і українського шовінізму» (як цілком правильно називає і «шумськізм» тов. Каганович) за «стопроцентний ленінізм». От в чому справа, і от чого шумськісти не розуміють чи то, певніше, не хочуть розуміти.

А втім, може, я, як то кажуть, не з того боку підійшов? Може, «шумськісти» «глибоко помилились», сказавши, що вони в хвильовізмі бачать «тільки прояв натиску буржуазії»? Може, в тих «твердженнях» «хвильовізму», що сходяться з їхніми, вони не бачать націоналістичного ухилу? Тоді подивимось, в чому вони бачать антиленінізм в тому націоналістичному збоченні, що називається «хвильовізмом».

– «Це найбільш яскраво видно, – говорить Н. Лазаркевич, – коли розібрати погляди Хвильового в питанні непу, українського національного відродження та шляхів розвитку української культури». Далі Н. Лазаркевич, взявши мою кол[ишню] передмову до збірника поезій Вас. Еллана і процитувавши з неї те місце, де я говорив про «роздери-ротазівотну казенщину» «Єпархіальних відомостей», робить цілком правильний висновок: «Отже, у Хвильового неп не неминучий засіб у руках пролетаріату, а уступки дрібній буржуазії. Виходячи з такого неправильного протимарксівського заложення в оцінці непу, Хвильовий котиться в дальші прірви націоналістично-опортуністичної ідеології».

Висновок, повторюю, – щодо хвильовізму, – цілком правильний. Але хіба «шумськісти», заявляючи з обуренням, що за непу ми «справді» ще не стали на шлях «фактичного» «будівництва Української Соціалістичної Держави», хіба цією заявою вони не розцінюють неп як уступку дрібній буржуазії? Хіба цим вони не заперечують і справді цілком ленінського визначення, що «неп, – це неминучий засіб в руках пролетаріату в будуванні соціалізму»? Висунувши твердження, що ми за десять років революції не зуміли стати «на шлях фактичного будівництва Української Соціалістичної Держави», хіба тим самим не визнається, що неп був поступкою дрібній буржуазії? Який же це засіб в руках пролетаріату, коли він за десять років пролетаріатові нічого не дав? Чи, може, він не дав українському пролетаріатові? Так тоді, по-перше, навіщо ж робити реверанса ленінізові і, по-друге, як же тоді зв'язати це останнє припущення з тим, що шумськісти не роблять націоналістичного ухилу? Отже, зневіра в Жовтневу

революцію як революцію пролетарську характеризує не тільки хвильовізм, як думає Н. Лазаркевич, але і шумськізм.

Про національне відродження я вже говорив. В цьому пункті у хвильовізмі з шумськізмом, як я це довів, не тільки ніколи не було розходжень – більше того: шумськізм, запозичивши у хвильовізму його відповідні формулювання, навіть не зумів їх одіти в свою шумськістську форму. Залишається ще про шлях розвитку української національної культури. В цьому питанні шумськісти, так би мовити, безкомпромісні, вони хвильовізм тут засуджують на всі «сто процентів». Як же так, говорить Н. Лазаркевич: «Хвильовий договорився до кличів: “геть від Москви”, “орієнтація на психологічну Європу” і т. д.».

Обурення Н. Лазаркевича проти Хвильового і хвильовізму і в цьому пункті я не можу не вітати гаряче.

Але я все-таки думаю, що і тут хвильовізм дуже не розійшовся з шумськізмом. Розходження невеличке: Хвильовий тільки говорить «геть від Москви», а шумськісти, недовго думаючи, взяли та й одійшли від Москви, шумськісти порвали всякі зв'язки не тільки з Москвою, а з цілою компартією, з цілим Комуністичним інтернаціоналом. В той час, як Хвильовий, зрозумівши, куди він забрів зі всіма своїми поглядами на наше культурне будівництво, рішуче засудив ці погляди, – в цей час шумськісти організовано виступили проти компартії і об'єктивно чи то суб'єктивно пішли з українськими націоналістами. Хвильовий не пішов на службу до маршала Пілсудського, а розламівці, принаймні об'єктивно, стали зняряддям польського імперіалізму. В цьому, мабуть, і розходження між Хвильовим і шумськістами. Звичайно, розламівці весь час спираються на комуністичного бога, але їм уже не вірять навіть націоналісти. Об'єктивно вони роблять те ж саме і, мабуть, далеко гірше діло, що його в свій час робив Хвильовий і за що Хвильового так похваляли українські націоналісти. Звичайно, як говорить Н. Лазаркевич, «справа не в Хвильовому, а в хвильовізмі, саме з хвильовізмом треба повести рішучу боротьбу».

«Таке становище осудженого шумськізму до питань, зв'язаних з виступом Хвильового».

«Хвильовізм» – це є теорія боротьби проти КП(б)У, що її, теорію, утворено під натиском ідеології українського війовничого фашизму, під натиском ідеології тієї урбанізованої української буржуазії, яка мріє зробити з України велику імперіалістичну державу. Шумськізм виник під натиском дрібної буржуазії, головним чином, куркульсько-селянської, та інтелігенції, саме тому він і не спромігся дати щось своє

більш-менш оригінальне, саме тому він так безпомічно борсається в чужих думках: дрібна буржуазія ніколи не знає, чого вона хоче.

Це все написано для того, щоб, по-перше, ніхто не думав, що Хвильовий, надрукувавши свою березневу заяву, зробив новий стратегічний маневр, по-друге, для того, щоб шумськісти не чекали вже від мене ніякої підтримки, по-третє, для того, щоб, нарешті, за пропозиції Н. Лазаркевича, я міг зробити дальший «крок повороту на правильні марксистські позиції» і, нарешті, не тільки для того, щоб розпочати справжню атаку на український націоналізм, але і для того, щоб показати, що я розірвав, певніше – розшматував усякі зв'язки з дрібнобуржуазними сюсюкалами вроді розламівця Н. Лазаркевича, які самі не знають, чого вони хочуть.

P.S. Цю статтю я розглядаю як статтю першу з циклу статтів проти «шумськізму». *М. Х.*

ПРОМОВА НА ТЕАТРАЛЬНОМУ ДИСПУТІ 1929 РОКУ

Я, товариші, на жаль, не знав, що тут буде виступати т. Кулик з такою величезною промовою, до того ж написано на машинці, з промовою приблизно на 1½ арк. Коли б я знав це, я теж використав би ту ж таки машинку, але тепер мені залишилося тільки, вислухавши Кулика, піти вниз і написати декілька сторінок, які я зараз і прочитаю. Говорю я свою промову по написаному тому, що, по-перше, я не дуже добрий промовець, а по-друге тому, що в експромтній промові іноді неясно висловишся, за це вхоплюються, і врешті, як і Курбасові, пришивають ухили (3 місця: «Значить, ви написали»). Так, пішов униз, написав і шкодую тільки, що вчора не зробив цього. Отже, я гадаю, що охопити все, про що тут говорили, не можна і тому дозвольте зупинитися на одному моменті. Я читаю: «Коли б не виступ Кулика з панеґриком театрові ім. Франка, як театрові революційному, я б слова не брав. Тепер я вважаю за свій обов'язок таке слово взяти. Коли не брати промови Курбаса (про нього декілька слів потім), то що я почув від більшості наших театральних діячів? Нічого. Це були звичайні собі канцелярські виступи. Найяскравіший із них це виступ Юри, Гната Петровича. Щоб не подумали, що я проти театру ім. Франка, заздалегідь скажу, що театр ім. Франка я вважаю і вважав за один із наших найкращих *провінціальних театрів. Я за театр ім. Франка*, як і ті, що його гаряче захищають... як-от, наприклад, Кулик, і не моя вина, що театр ім. Франка (як це видно з промови Юри) пливе, так би мовити, «без руля і без вітрил». З чого складається промова керівника згаданого театру? По-перше, зі скарги на тов. Петренка – завідувача Головмистецтва, по-друге, з декларації. Що таке його скарга? Скарга, на мій погляд, є звичайне собі, пробачте на слові (пробачте і ви, тов. Юра), – звичайне собі очковтирательство. Не будь тов. Лазоришака, Гнат Юра ніколи не дістав би тієї аудиторії, про яку він говорить і якою задається (3 місця: «А чому Курбас не створив цього в “Березолі”!»).

Отже, заслуга тут не стільки Юри, скільки Лазоришака і, значить, заслуга ця невелика. По-друге: коли ми говоримо про зв'язки з робітничим глядачем (3 місця: «Тому дивись перше на Лазоришака»),

то маємо на увазі не той зв'язок, що виникає внаслідок розповсюдження дешевих квитків через завкоми, а той, що веде робітництво в театр без допомоги завкомів і дешевих квитків (3 місця: «А доповіді, які провадив театр Франка? А чому “Березіль” безкоштовні вистави ставив і ніхто не хотів іти?»).

Тепер про декларацію. Коли Гнат Юра читав свою довгу декларацію, то в той час, як ми слухали її, всі мухи нашої зали – рішуче всі подохли. Чому вони подохли? А тому, що, по-перше, подано було в цій декларації декілька, так би мовити, «ідеологічно-витриманих» загальників і подано було кілька досить плутаних тверджень, в яких (я твердо переконаний в цьому!) тов. Юра й сам не розбирається. Я певен, що коли б хтось із нас, взявши вищезгадану декларацію, попросив автора її зробити декілька пояснень – автор пояснень не зробить. Що це дійсно так, я прошу негайно вибрати із аудиторії комісію і перевірити це. От вам найяскравіша промова одного із наших театральних діячів. Тепер дозвольте зупинитися двома словами на промові Курбаса (3 місця: «Там усе ясно»). Коли не брати на увагу неясних моментів у вищезгаданій промові (хоч би заяву Курбаса, що театр «Березіль» не має ніякого відношення до ухилів). З цієї заяви дехто з т. т. [товаришів] хоче пришити (3 місця: «Неграмотність, аполітичність. Ви хочете зайнятися також очковтирательством, про яке говорили»)… так от, т. т. [товариші], коли не брати на увагу цієї заяви, то, я гадаю, що це найбільш змістовна промова. По-перше, т. Курбас розуміє, що справа не в тому запізнілому, порожньому, монументальному реалізмі, що його проголошено було Юрою, а справа в утворенні національного (не націоналістичного, а *національного*, тобто українського формою і пролетарського змістом) театру. (Голос з місця: «Це ж слова з докладу Юри»). Курбас розуміє, що такий театр можна утворити тільки за допомогою *української* пролетарської драматургії. Нарешті Курбас розуміє, «що централізація театральної культури є пекуча потреба дня». Гнат Петрович, як і його друзі, я сказав би, претензійно заявляють, що нема українських п'єс. Подивимось. Перша – «97». Це саме та п'єса, до речі, що винесла на поверхню життя (Голоси з місця: «Куліша») театр ім. Франка, а з ним і Гната Юру (Голос з місця: «До “97” Куліша ніхто не знав»). Вас теж мало хто знав, Гнате Петровичу! Друга п'єса – «Народний Малахій», третя – «Яблуневий полон», четверта – «Мина Мазайло» (Голос з місця: «За 6 років малувато»)… А як утворювався великий руський, навіть буржуазний театр? Чи не двома п'єсами «Горе от ума» і «Ревізором»? Гнат Юра, коли він знає історію театру, а він мусить її

знати, підтвердить, що це так (Скрипник: «Там ще був і “Недоросль”»). Мик[оло] Олексійовичу, я на вашу єхидну репліку, звичайно, не можу подати відповідної репліки, бо ви людина надто високоавторитетна (Скрипник: «Будь ласка. Я проти зменшування російської театральної культури»). Юра, і ті, що з ним, думають, що «Народного Малахія» і «Мину Мазайла» не можна дорівнювати до таких п'єс, як «Ревізор» і «Горе от ума», але це говорить тільки про те, що в нас багато малограмотних людей. Тільки епохальні п'єси викликають такі дискусії, яку викликали «Народний Малахій» і «Мина Мазайло», тільки обмежені люди не розуміють, що саме такі п'єси і роблять в театрі епоху. Навіть запеклі вороги цих п'єс не знайшли нічого іншого, як просюсюкати декілька незрозумілих слів на адресу хоч би того ж «Мини Мазайла». П'єси єсть, справа тільки в установці, а цю установку і зробив театр Курбаса. А тому я не тільки як глядач, але як і сучасник культурної революції гаряче вітаю театр «Березіль».

ПРОЛОГИ
«ЛІТЕРАТУРНОГО ЯРМАРКУ»

ПРОЛОГ ДО КНИГИ СТО ТРИДЦЯТЬ ПЕРШОЇ

Редакція (або Ярмарком, скажімо) «безперечно, строкатого» – так принаймні настирливо запевняє нас мало не вся нібито західноєвропейська преса – «Літературного ярмарку», за два місяці відчиняючи двері в 12 рік свого, можна сказати, скромного існування, тисне Вам Вашу шляхетну руку, шановний читачу, через ріки, озера, лани, ліси, міста і села нашої Героїчної Республіки. Труднощі, можна сказати, остаточно ще не переборено. Але все-таки... як все-таки приємно, «як радісно згадувати запашне минуле!» (Фразу запозичено з віршів сучасного якогось поета). Як приємно зазирати в конторські книги річної передплати, і бачити, що Ви нас протягом ста тридцятьох, так би мовити, уявних місяців ні разу не зрадили.

Ах річні передплатники! (конторська лірика!) Як ніжно, як рожево звучать ці два голубі слова: «річні передплатники!». Яка безмежна і солодка даль ховається за ними! Спершу бачиш тисячі, потім десятки тисяч, потім, захоплюючись, мільйони, десятки мільйонів і, нарешті, мільйони мільйонів. Вишикувались ці мільйони в струнку лінію, і простяглась ця лінія через всю країну і далі, і далі, і нема їй ні кінця, ані краю. Тільки десь, на горизонті, в бірюзовому мареві, курить ніжний димок. То наш передплатник з якоїсь п'ятої сотні тисяч запалив свою турецьку люльку й з задоволенням попихкує.

– Паліть, паліть, шановний передплатнику, свою турецьку люльку! Ви маєте рацію: Ви енергійно підтримували нас протягом ста тридцятьох, так би мовити, уявних місяців. Ви енергійно будете підтримувати нас з такою ж енергією й надалі. Ви прекрасно знаєте, що наша редакція й контора міститься в Харкові, на вулиці Карла Лібкнехта, № 31, і Ви прекрасно знаєте, що наше письменство потребує Вашої, ми сказали б, сердечної уваги. Паліть, паліть, шановний передплатнику, свою турецьку люльку!

Коли б хтось, припустім, добре обізнаний був з теорією Айнштайна, вченого скептика наших днів, то він, написавши ще одну поему про Айнштайна, напевно сказав би, що все в світі відносне. І меркантильність. І справді: ми б з великою охотою почали з Вами, шановний читачу, розмови на інші, так би мовити, справжньо-ліричні, напів-

зідхательні теми, та взявшись зробити з нашого «строкатого» – так принаймні запевняє нас та ж таки нібито західноєвропейська преса – «Літературного ярмарку» цікавий альманах, цебто взявши на себе чималу на наш час відповідальність, ми ніяк не хочемо, щоб наші книжки находили свого читача, тільки добре підгодувавши підвальних мишей.

– Ах ви, миші, миші, проклятуці миші! Скільки ви погризли дуже корисних і цікавих книжок! Коли б ці книжки та раптом удалось зібрати до купи, то їми можна б було обгорнути всі оселедці всього світу і навіть оселедці якоїсь іншої планети... Ах ви, миші, миші, проклятуці миші! Скільки ви погризли дуже корисних і цікавих книжок!

М и ш а (*висовуючи на світ-світлий свій симпатичний писок*). Це ви як? Серйозно говорите? Охо-хо-хо-хо! Яка неправда запанувала на нашій дорогій землі! На оселедці тільки натякають, а гризуни за все, за все відповідай! І відповідаємо! (*зітхає*). За цей місяць, наприклад, міська комісія по боротьбі з гризунами розстріляла наших мало не сім штук. А хіба це справедливо? Хіба це саме не оселедці пообгортались в «цікаві та корисні книжки»?

О с е л е д е ц ь (*нервово засовавшись удіжці і обурено*). Я протестую! Я тут зовсім ні при чому. Хіба це я купую, друкую чи то продаю з пуда ваші «корисні та цікаві книжки»? Мене згвалтовано. Мені, можна сказати, навіть неприємно обгортатися в надрукований папір, бо він тільки бруднить мене. Я говорю про фарбу, і ніяких дотепів та натяків не хочу знати!

Суперечка розгортається, але Ярмарком, як божою милостію диригент, негайно припиняє цю суперечку і, примружуючи очі (прямо в очі – сонце), звертається до читача:

– Вельмишановний читачу! Ну, скажіть: навіщо нас беруть на «арапа»? При чому тут миша й оселедець? Невже ми й досі не зрозуміли один одного? Невже, неевже... і тому подібне?

Ні, ми вже, мабуть, зрозуміли один одного: Ви, шановний читачу, давно вирішили стати нашим, так би мовити, вічним річним передплатником, а ми, щиро подякувавши Вам, просимо Вас загітувати на таку ж передплату ще кількох Ваших близьких та далеких знайомих.

– Саме таким чином, з дозволу Вашого, ми й підходимо до Харкова. Підходимо, так би мовити, до більш інтимних та більш задушевних епістолярних тем. Ми зупинимось на Холодній Горі, беремо до очей цайсівський бінокль і бачимо:

Вже давно Харків одсвяткував роковини (11 років) Пролетарської Диктатури – ті дні, коли по вулицях горіли фантастичні різнокольорові ліхтарики (до речі, страшенно по-кобиляцькому зроблені), і Харків був, як казка з Шехерезади (принаймні біля будинку Промисловості і ВУЦВК), вже давно пролетіли з півночі перелітні гуси, – а над столицею і досі стоять мужні осінні дні, і осінній холодок такий симпатичний, що місцеві баришні прямо таки ахають. І хто сьогодні наважиться хоч трошки полаяти Лопань?

– О, Лопане! О, ріко нашої молодій столиці! Ти, о Лопане, теж маєш свій запах, і ми не сказали б, що цей запах важенький. Пройде, скажімо, якихсь всього 100 років, і твій запах так божественно запахне нашим нащадкам, як не пахне нам зараз найкраща «льоріган коті», найкращий закордонний одекolon. О, Лопане! О, ріко нашої молодій столиці! Хто проспівав тобі гімн! Тобі й Нетечі? Хто?

І сходимо ми з Холодної Гори, сідаємо в новенький трамвай, автобус чи то таксі і їдемо до будинку Промисловості, що його вже скінчено, і до будинку письменників колективу «Слово», що його хоч і не скінчено, проте обіцяють в 1929 році скінчити.

Будинок Промисловості. Це така грандіозна грандіоза (можна сказати, вимушена тавтологія, сіреч мало не плеоназм), якої, ми певні, не побачать за кордоном наші шановні туристи Аркадій Любченко, Валеріян Підмогильний, а також Олександр Копиленко. Хоч останній, правда, і прислав з Берліна листа (адресат – Петро Панч), в якому обіцяє дати для нашого альманаха свою нову річ, дуже (коли вірити) розхвалену тевтонами, але ж треба одверто і щиро сказати: Аркадій Любченко, як і Валеріян Підмогильний, теж гаряче вітають нас з того ж таки Берліна і недвозначно натякають на якісь свої подорожні нотатки, що їх, може, колись буде перекладено і, може, колись з захопленням буде надруковано в якомусь німецькому журналі – чи то в «Andromeda», чи то «Junges Madchen», напевно не знаємо. Так що нічого не зробиш, тим більш нічого не зробиш, що, як передають нам із Праги, роман Підмогильного зацікавив і німців. І німці присвятили цьому романові досить величезну статтю.

– Але цікаво й те, що цю елегантну махину, цебто будинок Промисловості, ніяк не можна рівняти з такими, скажімо, будинками, як будинок «Південних залізниць» (біля вокзалу). Останній, правда, багато менший, але, подивіться, який він важкий, коли так можна висловитись, – на око! Зате перший (буквально хмародряп!), зате будинок Промисловості – як вишукана пір'їнка! Будинок «Південних залізниць»

(що біля вокзалу) – це похмурий Берлін, будинок Промисловості – це прекрасний далекий Відень...

– Ах, Відню! Ох, затисячуверстні котеджі біля альпійських гір! Ух, як ви чудово запахли тим же затисячуверстним запахом! Хіба можна забути вас, вас і тихий голубий Дунай («тихо-тихо Дунай воду несе»), вас... і т. д., і т. п. Хіба можна забути й ці міські сади, де по алеях так просто і так, ми сказали б, художньо похитує стегнами («стегна» запозичено в другого сучасного якогось поета) ця картинка симпатюшка, ця наївна Жанна із Мопасанового «Життя», ця Наташа Ростова із «Войни і міра», ця, можна сказати, корінна віденська віденка! Хіба, нарешті, можна забути тягучі пісні цих середньовічних органів з ярмаркового «Пратеру» і химерні вогні над тим же таки «Пратером»? Ну, скажіть же! Скажіть! Говоріть, і не мучайте нас!

І Ви, нарешті, говорите! Ви говорите довго, добродушно, посміхаючись собі в бороду, а ми Вас слухаємо довго, добродушно, посміхаючись собі в бороду. Ви говорите, що Відень все-таки провінція, порівнюючи з Берліном, а ми з вами погоджуємося з невеличким застереженням щодо архітектури. Ви сказали. Все. Ми Вас уважно вислухали, ми, коли хочете, без суперечок погодилися з Вами, що «человек ето звучит гордо», ми, можна сказати – етцетера. Що ж нам залишається? Нам залишається одна суперечка: про ярмарок!

Звичайно, «ярмарок» з німецької, певніше, з берлінської – річний торг, звичайно, «ярмарок» ріже наше музичне вухо. Але невже Ви не помічаєте, що з цим словом трапилась, коли так можна висловитись, геніальна метаморфоза? Саме тоді трапилась, коли це слово перенесено було до нас і до віденців? Невже Ви не помічаєте, що «ярмарок» для нас – це величезна червона пляма (аж сліпить!) на голубому фоні, це – строкатий натовп веселих, добродушних людей, це, коли хочете – «сорочинська» вигадка нашого трагічного земляка – Ніколая Васильєвіча Гоголя?

Не помічаєте? Чому ж Ви тоді не подивитесь крізь скло свого цайсівського бінокля на Відень? Хіба для віденців «ярмарок» – це не «пратер», не каруселі, не фантастичні коники, циганики й тисячі інших пролетарських розваг?

– Отже, паліть, паліть, шановний передплатнику, свою турецьку люльку: Ви маєте рацію! Але тепер Ви не маєте рації сказати нам (після ста тридцятьох місяців нашого існування), що це чудове, це... можна сказати, геніальне слово «ярмарок» буде колись ображати наше віднині музичне вухо.

І, промовивши так, ми сідаємо на таксі (тоді «таксі» було вже багато дешевше за «ванька») – і, промовивши так, їдемо далі. І приїхали ми, значить, до того будинку, що в ньому жив колись Гр. Квітка-Основ'яненко (див. календар, а також художній нарис «На Гончарівці» Остапа Вишні, нашого, будемо сподіватися, постійного співробітника), і, приїхавши, злізли на тротуар. Що ж ми бачимо? А от що ми бачимо: будинку Гр. Квітки-Основ'яненка так, здається, і не знайдено. Не знайдено! Так що будемо надіятись, що цей будинок все-таки колись знайдеться! Обов'язково знайдеться! Може, і не той, в якому жив наш славетний громадянин, але все-таки з відповідною рекомендацією:

«Тут жив письменник Гр. Квітка-Основ'яненко – перший український повістяр».

Перший український повістяр! Слухайте, товариші, добродії й добродійки нашої Героїчної Республіки: перший український повістяр! Сто п'ятдесят років, півтора сторіччя тому, народився автор «Сватання на Гончарівці», автор «Пана Халявського». Сто п'ятдесят років, півтора сторіччя тому, народився фундатор української художньої прози. Пишайся, Слобожанщино! Пишайся, Лівобережже! Пишайся, Харкове! Пишайся, Лопане!..

– Але пишайся й Правобережжя, бо, по-перше, Гр. Квітка-Основ'яненко, як відомо, був із поміщиків (і, значить, має свої мінуси), а, по-друге, головне – з Правобережжя панові Юзефському видніше запорізьку дулю (пробачте за рубенсівську вульгарність!) Так що, можна сказати, пишайтесь всі, хто щиро віддає свої сили будівництву Соціалізму в Героїчній Республіці Рад.

...Кипить робота на Дніпрельстані. Там, на Хортиці, на запорізьких степах, там, на бистрих водах романтичного Славути, там, в центрі України, вже поблискують огні й мало не короленківські вогники майбутнього гóрода необмежених можливостей. І коли нам щось не подобається, то тільки те, що «короленківські вогники» якимось дуже сентиментально, дуже тенденційно звучать і ріжуть музичне вухо еміграції, скажімо.

– «Отже, чолом тобі, перший повістяре народу малоросійського, преславний Грицьку Квітко-Основ'яненку!» Але мільйони разів чолом тобі, о Велика Пролетарська Революціє, що виводиш світовий пролетаріат, а з ним і весь наш український робітничо-селянський нарід на широкі історичні шляхи, на гомінкі дороги – що так відважно загадувалися в зовсім не загадкове й надзвичайно привабливе прийдешнє. Мільйони разів чолом тобі, о Велика Пролетарська Революціє!

* * *

Шановний читачу! Ми могли б ще багато з Вами говорити на теми біжучого моменту, на теми, скажімо, пролетарського Ренесансу, що в його двері увійшла наша молода культура, але вироби нашого ярмарку вже починають нервуватися, і ми поспішаємо віддати їм свою трибуну.

Підводимо Вас до першої вітрини. В ній Ви знайомитесь з виробом поета Н. Щербини. Знайомитесь так, як хочете, але знайомитесь, будемо сподіватися, у в а ж н о. Всього, звичайно, не перечитаєш за наш коротенький вік, але, довірившись нашому смакові, давайте поважати і твір, і письменника – хоч би нашої рекомендації. Коли Ви й нічого не читали із творів поета Н. Щербини, то не забувайте, будь ласка, що Вільям Шекспір підписувався не тільки Shakespeare, але й Shakspeare і навіть Shakespere. Звідки ми знаємо, як ще буде підписуватись той же таки Вільям? І взагалі: що ми знаємо? Хіба ми, скажімо, знаємо, що в той час, як велика держава Німеччина тримає всього стотисячну армію, – саме в той час задрипана панська Польща, з її 27 міл[ьйонами] людськості (сюди, до речі, входить мало не половина наших згвалтованих галичан) – 300.000. Так що, як бачите, нічого іншого не залишається, як, прочитавши «Світає світ», прочитати й оповідання «Із Вариніої біографії». Чому воно, це оповідання, попало на одно із перших місць – про це, ми, на жаль, нічого не знаємо, про це знає тов. М. Ф. Постолювський.

А втім, справа і не в цьому: справа в тому, що за «Вариною біографією» йде вірш Антона Шмигельського, і, значить, треба і це мати на увазі. Іще майте на увазі, коли Ви не знаєте, що таке смерека, – смереку. Смерека це є *pinus abies*. Поет Шмигельський бачив її в нашій Буковині, що її, нашу Буковину, теж, до речі, окуповано, – бачив у нашій Буковині, де такі (в Буковині) величезні столітні буки і де, кажуть, дуже багато румунів, цебто, точніше, румунів із сигуранци. Отже, промовивши «хай живе Велика Соборна Соціалістична Радянська Україна», Ви, шановний читачу, і починайте знайомитись із виробами нашого ярмарку.

ПРОЛОГ ДО КНИГИ СТО ТРИДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТОЇ

Милий читальнику! Привіт, давай твою руку і nehmen Sie Platz! У нас із тобою багато справ, багато треба поговорити, порадитися, помріяти, майнути думками під оболоки та дещо й спом'янути не злим тихим словом. Аджеж як-не-як, а минуло вже мало не рік, коли ти вперше здивований, ба навіть вражений, зупинився перед вітриною книгарні «Галло, галло, галло, всім, всім, всім» – так гукала найжиттєрадісніша книжка сучасності «Літературний ярмарок», яку ти тоді ж і придбав, а, придбавши, перечитав і зостався вельми вдоволений. Із схимницьких похмурих келій літературних ти попав на веселе торжище стільки гомінке, скільки й яскраве та метушке!

Правда, спочатку ти ніби огрітий чимсь дебелим по лобі – оторопів, остовпів, навіть переляканий почав кричати пробі, далі розгнівався і, вихопивши у Цигана його цвяхкий батіжок, накинувся на Ярмарком, збираючись побити на ньому те замашне приладдя, як кажуть, до канцура. Але, як ти це добре пам'ятаєш, цієї вівісекції не дозволив тобі зробити той самий симпатичний і гарячий, як арабський кінь, Півник у синій свиті на о па ш ці. Він досить елегантно стрибнув тобі на плече і так само елегантно, закричав наймелодійнішим у світі голосом: к у к у р і к у! Ти схаменувся. Де дівся той переляк і той невдячний афект! Навпаки, стиснувши вдячно півникову лапку, ти попросив пробачення у Ярмаркома і, запаливши свою пахучу люльку, надіслав на його, Ярмаркома, адресу доплатним листом свої вірші і, більш того, навіть був дуже вдячний, довідавшись про їхню долю від ситого О с е л е д ц я, що в той час відав Р е д к о ш е м Ярмаркому. Отож, милий читачу, ми помирилися. Засудивши свою першу гарячковість, ти прилучився до загальних веселоців, скочив на карусельного коня і помчався в голубу даль, де, як ти не раз про це говорив, мав велику насолоду і приємність зазнайомитись якнайближче із почесним Сенатом Ярмаркому, а саме: з коментатором великого Стагірита – сивим А в е р р о е с о м, з вічно юним О с т а п о м В и ш н е ю, з похмурим демоном сучасності Л е о н і д о м Ч е р н о в и м із високо-вченим філософом В о л о д и м и р о м Ю р и н ц е м та іншими. Так, ти справді мав велике задоволення, знайомлючися з цими

мужами мудрості і гострословія, справедливо вважаючи, що чогось подібного до їх творів, іменуємих і н т е р м е д і я м и, к о м е н т а р я м и та п р о л о г а м и, ти не зустрів в жодній із відомих тобі літератур. Ти був радий, задоволений, бо своєю власною персоною був присутній при народженні цілком нового літературного жанру, де глибина думки поєднана із витонченим словом, каламбур з оригінальністю, сльозина із теплою пародією на саму себе і велика та глибока радість із тією журбою, що так прикрашує чоло мислителя. Правда, як ти сам вже признавався (але й сам виправив свою помилку), напочатку твій розум і почуття були страшенно обурені і, як ти тоді гадав, цілком законно і цілком справедливо. Ти говорив – і блідість, як настирлива мука безсоння, впивалася в твої рожеві уста: як же так і де це видано, і де це чувано? Інтермедії! Але ж про такий гатунок літератури не сказано в жодному підручникові по теорії словесности. Про це жодним словом не обзивалися ні маестро Загул, ні професор Якубський, ні навіть сам Томашевський! І ти, любий читачу, палав як на вогнищі і бігав поміж трьох сосен. Потім ти зрозумів, що й автобус і поштовий вагон, який так швидко і точно перевозить твої поезії із кобеляків до Ярмаркому (щоб ми їх вкинули до Редкоша), так само три сотні літ тому не значився ні в постановках Наркомшляхів, ні в інструкціях оргвиконкомів, ні в оголошеннях Міськрад. Словом, ти зрозумів цілком ясно і твердо те, чого ніяк не міг зрозуміти з підручників діалектики, яка, діалектика, як ти не раз запевняв, суть лише вдала більшовицька софістика, оте «дишло, що куди повернув, туди й вийшло». Але й цю помилковість у таких своїх міркувань ти усвідомив і, усвідомивши, навіки залишив свої кобеляки і замість поезій став надсилати до Ярмаркому проекти уфілософлення літератури і олітературення філософії. Як пам'ятаєш, ти багато разів писав про ідейну порожнечу сучасної літератури і про неймовірну тяжкість філософського стилю хоч би того ж самого маестро Юринця. І ти вважав тоді за справедливе, щоб пролетарські поети вчилися проблемності і розмаху у Бальзака, Ібсена, Гете, а філософи філософського стилю у Енгельса, Леніна й Сталіна, бо ж слово, на твою думку, то є знаряддя мислі, і великий жаль, коли такий цінний інструмент має до себе таке необережне ставлення. Словом, ти говорив про бажаний шлюб української пролетарської літератури з матеріалістичною філософією, яка філософія є не тільки екстракт найвищих досягнень людського генія, а й метод як збагачувати і досліджувати, і використовувати знання з найбільшою користю для трудящого людства.

Захоплений цією думкою, ти тер долоні, бився об поли і радо вигукував: еврика, еврика! Хіба це не прекрасно, чорт забери, піднести літературу на найвищі філософські ідейні висоти, одухотворити її вічним і ненаситним прагненням нового в змісті, чарівного і привабливого у формі... Це були дитячі роки твого власного захоплення. Потім ти, любий читачу, переконався, що цим самим болять і мріють тисячі і мільйони інших людей і що те, що було майже боязким бажанням, стало рости, оформлятися, щоб перетворитися в потребу. І своїм звичаєм ти написав тоді до Ярмаркому таке:

«Ми переживаємо надзвичайно цікавий момент і цікавий не тільки тим, що панує в нас тепер чехівщина і нудний чехівський чоловічок у літературі – бо це скоро минує і пройде, – ні, цікавий тим, що літературна доба наша своєю діаметральною протилежністю подібна до тієї, яку сотню літ пережила ще молода тоді буржуазна Німеччина. Великі поетичні генії – Гете, Шіллер, Гайне – були свої люди в науці і філософії, а філософи часом чарівними поетами. І цей шлюб, ця синтеза, як мені здається, – так писав ти, – дали напрямок цілій тій культурі, що завершення своє мала в колосальному спорудженні Маркса й Енгельса. Це наше право так думати і мріяти, і мріяти тією філософією жадібно, як спраглий водою, адже вперше за всю нашу багато-страдальну історію од поезії безпосереднього чуття ми переходимо до поезії систем, опрацьованих точністю теоретичної думки. Адже для кожного ясно, що до останнього часу ми здібні були швидше увесь світ потопити у поетичній зливі, ніж до кінця продумати, обмислити і діалектично завершити хоч би одну яку невеличку проблему. Словом, ми лірики, але повинні стати мудрецами».

Так, ти писав нам, милий читальнику, і думки твої не розбігалися з істиною ні в цій проблемі, ні в іншій, яка, цебто ця інша проблема оформилась у твоїй уяві, як проблема а к т и в н о г о р о м а н т и з м у, що ти його досить чітко і ясно протиставляєш пануючому тепер в нашій літературі натуралізові, офіційно рекомому «монументальним непорозумінням». Правда, ти пишеш, і ми погоджуємося з тобою, любий читальнику, що час збирання сирового побутового матеріалу ще не минув, бо йде велика перекройка, великі перебудови цікаві на всякі деталі, – але це все ж не те, чого вимагає від літератури наш час. Адже стара істина і всім знайома: окремий факт навіть добре відзеркалений є не більш як музейний експонат неподібний до свого живого прообраза лише тим, що суть мертвий. Живе ж тільки комплексна система ф а к т і в, втілена в поетичний образ як

в невмирущий символ жадань, турбот, поразок і перемог класу та його епохи. Тому, любий читальнику, ти маєш рацію, писавши про те, що на зміну натуралістичній літературі як мистецтву відзеркалення окремих фактів, не зв'язаних між собою, – конче й швидко мусить прийти активний романтизм. Виросте він із кривих руху так званих великих чисел, із цілого колективного психологічного комплексу людей епохи змагання за соціалізм та його побудування.

Адже ж ти запевняв нас, любий читальнику, і ми погоджуємося, що найістотніша зміна в соціальному ладі робітничо-селянського блоку – це переростання пролетарія (індустріального як і сільсько-господарського) од чистого продуцента до продуцента-організатора цілого економічного процесу.

Одірваний від однієї речі, що був до неї прикутий капіталістичною системою – він, пролетарій, тепер знісся на ту височінь, де перед ним шикуються в своєму безнастанному русі ці лі м і л ь й о н и речей; кілометр чи півкілометра знайомого шляху до заводу або плантації виріс для нього в найскладніше мереживо багатотисячних залізничних шляхів. Одне чересло чи мотор помножились на сотні тисяч і потекли безконечними каналами в усі закутки республіки чи й цілого світу; розмова з родиною в льоху чи з товаришами в душному цеху перетворилася на зв'язок – через пресу, радіо, аеро – з цілим світом. Ця величезна внутрішня духовна потенція має й повинна найти собі виявлення у відповідній поемі, складеній цією новою людиною.

Чи буде цей твір «симфонією мільйонів», про яку ти писав, вітаючи партконференції та з'їзди рад, які партконференції та з'їзди рад прокотились недавно по цілому Союзі і які так дбайливо і уважно, повні наймогутнішого піднесення, настроювали до цілковитої гармонійності отой громохкий, могутній інструмент відомий всім під назвою п'я т и р і ч к и. Так! Активний романтизм, і тільки він, має і мусить вловити і передати в образах засобами свого поетичного майстерства оту поки що невловлену «музику мільйонів» доби великої індустріалізації.

Такі от ті думки, що ти їх висловив, милий читачу, запаливши свою пахучу люльку. І ми з ними згоджуємося, як згоджуємося і з твоїм твердженням, що наші, літярмаркомівські інтермедії, прологи та епілоги були, є і будуть підготовчою школою до майбутнього активно-романтичного мистецтва. Правда, в цих інтермедіях ми обминали часом окремі факти чи й серію їх, але тільки для того, щоб все це подати у вищих узагальненнях; правда, нашим інтермедіям часто бракувало

серйозності, але тільки тому, що треба було руйнувати пиху і закостенілу косність сучасних літературних засобів і форм. Правда, в наших інтермедіях часом чи не забагато було їді і насмішки – але тільки із філістерства. Поруч з цим в наших інтермедіях квітли гумор і тепла іронія – і їх потрібно, щоб переборювати сьогоднішній день в ім'я музичного, комуністичного Завтра; так само в них часом буває забагато лірики – і то був осиковий кілок у минувшину; траплялось навіть і зовсім невдале філософування, але хай і воно живе як перші кроки до філософії. З цих зародків і мусить вирости активна романтика, так ти пишеш, наш любий читальнику, і твоє слово є істина.

ПРОЛОГ ДО КНИГИ СТО СОРОК ДРУГОЇ

Коли ви, шановний читачу, читаєте в «Комуністі», скажімо, невеличку, набрану петитом замітку, що, скажімо, Північна рудня артемувугіллявського тресту «протягом першого кварталу навіть перевищила свою виробничу програму», – ви, коли ви не допотопний іхтіозавр, не ворог революції, не тупоголовий скиглій-міщанин, ви відчуваєте, як ваше серце починає прискорено битись, як зітхання радості вириваються з ваших грудей. Коли ви, шановний читачу, читаєте в тому ж «Комуністі», що, скажімо, колгоспи Маріупільщини «виконали план збирання пшениці на 102 відсотки», – ви, коли ви не звірюка-куркуль, що зараз метушиться по степах зі своїм одрізом і тероризує бідняцько-середняцькі маси нового колективізованого села, коли ви не підкуркульник, ви і тоді не можете не відчутти, яким добрим відгуком відгукнулася ця маленька замітка в мільйонах творців нового життя.

Чому ж так приємно зворушують вас ці маленькі, набрані петитом замітки? Тому, що ви бачите крізь них обрії самоварно-канаркового добробуту свого егоїстичного закутка?

– Нічого подібного! Тому, що ви – не обивательська свиня, яка думає тільки про своє черево, тому, що ви – не глитайська наволоч, яка, почувавши загибель всіх своїх ламських надій малокультурного, озвірілого визискувача, пручається й не хоче негайно зійти з історичної арени, тому, що ви – не закордонно-петлюрівський онанітик і не внутрішній емігрант із просвітянсько-контрреволюційного «СВУ», що йому, «СВУ», ніяк не вдається обійти далекого робітничо-селянське око – органи ДПУ, не тому й не тому, а тому, що ви – людина, тому, що ви – революціонер, тому, що ви крізь ці набрані петитом маленькі замітки вже бачите ті невимовно-прекрасні обрії, що до них довго, але й уперто йде людськість, тому, що ви бачите (крізь ті ж таки замітки), як поступово перед вами розступається темрява старого, доживаючого свій вік (і тому ще злішого) проклятого людством капіталізму, тому, що ви чуєте, як стихають крики болю закордонних робітників і селян і бачите, як ці робітники і селяни, підбадьорені успіхами соціалістичної країни, поспішають до лав великої пролетарської армії, авангарди котрої то тут, то там (перед рішучим генеральним боєм) вступають в сутички з капіталістичним військом.

Успіхи на заводах, на копальнях, в колективах не можуть не радувати вас, бо ви маєте честь називатись громадянином Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Якщо громадянин такого Союзу ви позбавлені права навіть на мить послаблювати свою революційну активність. Отже, і ви, і я, і всі ми, свідомі громадяни Союзу Радянських Соціалістичних Республік, – всі ми кожного дня переживаємо радість творчості, бо кожного дня ми читаємо про сотні саме своїх успіхів. Але чи замислювались ви, шановний читачу, що радість творчості і робить наше життя повним, соковитим і, я сказав би, безсмертним? Замислювались? Ну, так тоді ви, безперечно, прийшли й до тієї думки, що цю радість творчості допомагає вам пережити, і саме сьогодні, ніхто інший, як насичена свіжими інформаціями пролетарська газета. Сьогодні тільки вона встигає розповідати повно й соковито про наш надзвичайний, героїчний час.

Це я говорю до того, шановний читачу, що при всьому своєму великому бажанні догодити і вам, і редакції своїм прологом, – цікавого пролога я не напишу. Принаймні, не зумію написати такого, щоб він вас хоч на половину так задовольнив, як вас задовольняє, скажімо, вчорашній номер «Правди».

Про що я буду писати? Про те, як пролетаріат Радянського Союзу, згинаючись під вагою величезних труднощів, відважно викинув гасло реконструкції всього свого народного господарства, йде, як самовідданий провідник, і саме по тому важкому шляху, що виводить людськість із темряви капіталістичного тупику і проводить її до соняшних просторів соціалізму? Чи, може, про те, як розривалась завіса темряви над новими колективізованими хуторами й селами? Чи, може, про те, як світовий пролетаріат вітав в день 50-річчя свого ватажка, залізного солдата революції – Сталіна?

Про це багато краще й соковитіш вже розповіли вам наші пролетарські газети.

Чи, може, я візьму якусь «Нову генерацію» й почну копірситися в її хуторо-вибрикальній, просвітянсько-порнографічній «смесі»? Ну, вибачте, я не загубив (і ніколи не загублю) своєї гідності, і до того ж на такі дрібнички зовсім не маю дорогого мені часу.

От хіба тільки дві слові про свою об'єктивність. Коли я, скажімо, керівників якогось футуро-хуторизму, вважаю за творчих імпотентів, за зразкових халтурників і за «теоретиків», виссаних з дрібно-буржуазного пальця малограмотних вибрикально-хуторянських «теорійок», то про поета Скубу, скажимо, я можу говорити тільки як про поета

здібного. І взагалі треба сказати, що даремно і «Молодняки», і ВУСПП закидають і мені, як і всій тій організації, що до неї я маю честь належати (ПРОЛІТФРОНТу), що ми – зарозумілий народ і що ми не хочемо бачити гарних письменників поза своїм угрупованням. Ну як я, скажімо, буду заперечувати, що Шеремет цікавий поет? Як я буду заперечувати, що серед молодняківців чимало письменників, що з часом відограють, можливо, не останню роль в нашій пролетарській літературі?

А втім, досить! Дозвольте не гаяти часу і дозвольте від імені редакції, від імені тих письменників, що співробітничали в «Літературному ярмарку», дозвольте сказати вам:

– До побачення!

До побачення в інших журналах і зокрема, шановний читачу, до побачення в новому журналі – «Пролітфронт», що його перший номер появиться цими днями (за редакцією: М. Куліша, І. Сенченка, Ів. Момота, Т. Масенка, Ю. Яновського, Арк. Любченка й П. Панча). Зігравши свою чималу роль (звичайно не без помилок), «Л[ітературний] я[рмарок]» відходить в область історії. Ніколи ви, шановний читачу, не побачите вже ні цієї каруселі, що завжди розпочинала номери «Л. я.», ні цих малюнків на його берегах, ні інтермедій, ні петрицьких сорочок, ні, ні... і т. д. – і це все відходить в область історії. Шкода? Я не сказав би. Так завжди було: народжується, живе і вмирає. Шкодувати треба було б тільки в тому разі, коли б «Л. я.» продовжував жити, покинутий основною групою своїх співробітників: його життя вироделося б у таке ж нікчемне сопливе існування, яким жевріють (хай пробачить мені редакція за порівняння) різні «авангарди» з «а» і без оного. Словом, журиться нічого, і особливо в наш бурхливий, прекрасний час.

До побачення, шановний читачу!

З доручення редакції

М. Хвильовий

P. S. Епілогу до цього, останнього, номера «Л. я.» я свідомо не пишу: я не певний, що за якийсь час «Л. я.», будучи новим, цілком оригінальним типом альманаха, не воскресне і не продовжить свого існування за редакцією письменників наймолодшої генерації.

Нарешті, вважаю за свій обов'язок ще раз рекомендувати шановному читачеві літературно-громадський місячник – «Пролітфронт». Умови передплати такі: на 1 рік – 8 карб., на 6 міс. – 4-50, на три місяці – 2-50, в продажю окремий номер – 75 коп. Державне Видавництво України, Харків, вул. Лібкнехта, 31.

СТАТТІ Й ВИСТУПИ
1930-х РОКІВ

ДО ЧИТАЧА «ПРОЛІТФРОНТУ»

Що з більшими поспіхами й темпами розгортається соціалістичне будівництво, то гостріше постає опір класово-ворожих пролетаріатові сил, виявляючись також і на ідеологічному фронті, виявляючись до того ж часто в замаскованих малопомітних і тим паче небезпечних для пролетаріату формах і способах. Отже, боротьба з мистецтвом буржуазним, з ворожою нам ідеологією, в явних і прихованих формах, боротьба з фашистівською ідеологією, як, наприклад, з донцовщиною, з ідеологією, давно викинутою на смітник історії, з націоналістичними проявами всякого гатунку (хвильовізм тощо) є перше бойове завдання ПРОЛІТФРОНТУ.

Поклавши в основу своєї роботи пролетарську ідеологію і програмові постулати комуністичної партії, ПРОЛІТФРОНТ, проте, не забуває, що цю ідеологію і ці постулати беруть за гасло тепер всі існуючі на Радянській Україні літорганізації.

Нині, коли героїчний пролетаріат скупчив всі свої сили і можливості навколо ще незнаного в історії соціалістичного будівництва, нині, коли озвірілий куркуль намагається тероризувати наймитські та бідняцько-середняцькі маси своїм традиційним обрізаном й веде запеклу боротьбу проти колективізації, нині, в часи ліквідації глитайні, як класу, – нині свою боротьбу за світовий Жовтень, за дальший розвій соціалістичної країни та нової української пролетарської культури ми можемо розуміти тільки як самообілізацію переважної більшості своїх творчих сил на службу сьгоднішньому пролетарському дневі.

Шлях до комуністичного завтра лежить через соціалістичне сьогодні, через повне і своєчасне виконання найактуальніших завдань, поставлених перед нашою країною комуністичною партією більшовиків. Тож ми вважаємо за свій обов'язок якомога міцніше зв'язатися з робітничо-селянською масою, з її будівництвом держави-комуни.

Ми не мислимо пролетарського письменника без зв'язку з працюючими масами, відірваного від виробництва, від індустріального пролетаріату, від колгоспників. Додержання такого зв'язку збагачує письменника темами, насичує його твори змістом нашої реконструктивної доби і робить його справжнім виразником дум, бажань, надій, поглядів і вимог пролетаріату. Саме через цей зв'язок письменник

дістає можливість виконувати найактуальніші завдання, поставлені нашою компартією.

Та не гастрольні виступи по робітничих районах ми вважаємо за такий зв'язок, а систематичну працю серед робітництва й колгоспників, – там, де буде розв'язано проблему письменницьких кадрів, відкіля пролетарська література буде рости новими творчими одиницями.

От приблизно те головне, що ми хотіли сказати, розпочинаючи перший номер свого журналу. Звичайно, ми, скажімо, будемо боротися за підвищення художньої якості пролетарського мистецтва, будемо боротися з безоглядною, скажімо, побутовщиною і примітивізмом нашої художньої літератури («культурно-політичний рівень робітників гігантськи виріс» – Л. Каганович). Чималу увагу ми будемо приділяти боротьбі проти реставраторів і творців кустарних та дрібнобуржуазних теорій, зокрема в питаннях стилю нашої доби, але все це в такій мірі, щоб ця боротьба не перетворювалась на кабінетні, нікому не потрібні, відірвані від життя, змагання.

Коротенько про стиль. Про стиль перш за все тому, щоб суспільство не плутало нас із різними «спіралістами», «пролетреалістами», «конструктивістами», «романтиками», «панфутуристами» тощо, які рекомендують свій «ізм», як стиль епохи.

Стиль – це не тільки сума художніх способів, це й певний світогляд, певне світовідчуження певного класу. Лише монізм форми й змісту дає певний стиль. Пролетарський стиль ми мусимо утворити й творимо, та прийде він у всякому разі не на початку першого п'ятиріччя, бо ж утворення його (стилю) обумовлене не стільки темпами нашого економічного розвитку, скільки остаточною перебудовою головних масивів нашої економіки, психіки й поступу.

Отож всяку спробу реставрувати й канонізувати будь-який із стилів попереднього буржуазного класу, хоч би той же реалізм чи то романтизм, з додатком «пролетарський» чи «монументальний», ми будемо розглядати, в кращому разі, як спробу штовхнути наше мистецтво не до стилю, а до стилізації, до рабського наслідування прийомів одного із стилів буржуазії, в гіршому – як спробу протиснути в те ж таки нове пролетарське мистецтво (свідомо чи несвідомо) буржуазний світогляд.

Ми допускаємо і навіть вважаємо за потрібне існування багатьох формальних «ізмів», бо це, по-перше, дає можливість письменникам скоріше намацати шлях до стилю нашої епохи, по-друге, дає їм же

таки не меншу можливість більше дбати за зміст, як би вони дбали за нього, обмежені тим чи іншим «ізмом», канонізованим в стиль нашої доби. Але розуміємо ми ці «ізми» не як стилі, а як суми художніх прийомів.

Цими принципами (активною участю нашою в соціалістичнім будівництві, боротьбою з буржуазним мистецтвом та всякою іншою ворожою ідеологією, боротьбою за підвищення соціальної та художньої якості пролетарського мистецтва, за правдиве розуміння й творення стилю нашої доби тощо) визначається й наше ставлення до інших літературних організацій та угруповань. Відзначаємо це ставлення в загальних рисах.

1. ВУСПП ми розцінюємо так, як можуть розцінювати цю літературну організацію її ж таки політичні однодумці. ВУСПП є справді в основі своїй пролетарська організація. Боротьбу з ВУСПП'ом ми вважаємо за шкідливу, але це не значить, що ми, закликаємо вуспівців до співробітництва, не будемо способом товариської критики й самокритики викривати їхні хибні погляди та тенденції (наприклад – неправдиве розуміння стилю, тематики, вульгаризація завдань марксівської критики й літературознавства, ототожнювання себе з компартією тощо).

2. «Плуг» ми розцінюємо як організацію революційних селянських письменників. Деякий нальот просвітянства стоїть йому на дорозі досадною спадщиною минулого і тяжить на його корисній роботі. Взагалі щодо селянських письменників ми поділяємо погляди Бескіна й Батрака (див. їхню полеміку з Полонським) і у всякому разі будемо боротися з тими «лівими» справа «футуро-хутористами», що намагаються зробити із «Плугу» непотрібну організацію.

3. «Молодняк» ми гаряче вітаємо як молоде пролетарське об'єднання, але ми дуже шкодуємо, що це об'єднання пройшло на своєму першому з'їзді під знаком не зовсім грамотного і зовсім нетактовного «пролетарського реалізму», цебто під знаком узурпації прав і доброї волі тих комсомольців, що не хочуть стилізуватися під вищеназваний реставрований буржуазний стиль.

4. «З[ахідну] У[країну]» ми гаряче вітаємо. Ми вітаємо в особі цієї організації тих українських письменників із Західної України, що стали до активної боротьби з усіма покидьками українського фашизму, який пішов на службу до польської дефензиви (Донцов, Маланюк і К^о); ми вітаємо письменників, що віддають свою творчість на визвольну боротьбу західноукраїнського пролетаріату та селянської бідноти. Пролетарські й революційні письменники Західної України будуть

VI

«Соціологічний еквівалент» воістину є «щось інше», але його наша молода марксистська критика не хоче шукати. В. Коряк, блискуче почавши свою літературну діяльність, сьогодні зарпортувався в дотехах «діда Яшека». Більш вдумлива молодь, як-от Коваленко, не хоче йти його стежкою. Але «Калинові мости» все-таки до певної міри затримують зріст і цієї молоді.

Отже, треба положити кінець такому становищу. Треба примусити Коряка, щоб він поважав сучасну літературу, критику і, нарешті, самого себе. Він зрадив жовтневі традиції і котиться без пересадки до, так би мовити, «червоної» бульварщини і міщанських газеток. J'ai fini!

НАШЕ СЬОГОДНІ

Следовательно, вещь формально может
имет цену, не имея стоимости.

Карл Маркс

Хто тепер повірить, що письменникові приємно відкладати до шухлядки незакінчену повість, чи оповідання так необхідні пролетаріатові в його переможній ході й братися за ручку з тим, щоб світ побачив ще одну статтю? Хто повірить, що письменник легко змінює свій бойовий клинок – показувати на патріархальне рало – доводити? Хто повірить тому, що письменник без упертої боротьби із своїми прагненнями опрацьовувати художню річ, змінює різьчу зброю художнього слова, щоб тільки ще раз повторити відомі і тому набридлі вже істини? Писати, коли знаєш, що цим ти врятуєш від голодної смерті безробітних «критиків» – Коваленків, Коряків і все «співоче товариство», модернізоване за останнім словом демагогії й головоцтва, повірте – надзвичайно важко.

Але така наша дійсність. Вона приневолює скласти тимчасово бойову зброю письменника й озброїтись розвідками й цитатами, щоб тільки зупинити татарський похід «пролетарського лицарства», яке в боротьбі з пролетарським письменством, як щитом, захищається ветхозаветними маніфестами й деклараціями, запевняючи Компартію й радянську владу про свою лояльність. ВАПЛІТЕ з радістю констатує, що в цей надто відповідальний період, в час, коли Чемберлени намагаються організувати новий похід проти країни Рад, літератори, що об'єдналися у ВУСПП одноголосно й тричі заявили про свою прихильність до партії й Радянської влади. Це неабияка подія, хоч, на нашу думку, за три місяці перед десятиріччям Жовтневої революції такі заяви, коли вони не підтверджені справжніми письменницькими фактами, мало що важать. Але про це скажемо трохи згодом.

Ми свідомі того, що молодому загону пролетарської літератури ВАПЛІТЕ, в момент, коли партія й робітничий клас вперто працюють, накреслюючи далі шляхи соціалістичного будівництва, ми повинні ще активніше стати на допомогу, ми повинні (й будемо) невинно працювати разом з своїм класом, будемо активно допомагати

йому, щоб вивести, зрештою, нашу літературу з народницького смітника минулого й селянської наївності сьогодні на справжню путь творення пролетарської літератури, гідної великого класу переможця. Ми будемо рішуче боротися за те, щоб рятувати молоді пагінки пролетарської літератури від «собачих завулків», куди дуже сумлінно з молодецьким свистом гонить її єдиний фронт кова-коряко-новицько-машкінської критики, що походить від крику, до того ж істеричного. Тут доводиться ще раз заявити, і напевне не востаннє, ще раз нагадати про те, що немає у нас марксівської критики. Немає у нас критики, що могла б стати бодай одним щаблем вище вузькогрупових інтересів, кинути претенсійний тон з негідними засобами, видряпатися з давно заялжених схем і традицій селянської обмеженості; бо ж доведено вже, що вона зовсім безсила організувати громадську думку навколо видатніших літературних фактів, і тільки здатна на грубу лайку, що так добре стверджено протягом останнього часу.

Від подачі коротких каталогів на зразок торговельного відділу видавництва з новинок української літератури В. Коряком до безвихідних загальників дитячого белькотання (і через це тільки й доводиться терпіти ще) під дорослого Б. Коваленка, через безвідповідальну демагогію А. Машкіна, якому дуже важко починати 1927 року знайомство (тимчасове?) з українською літературою до лющенних трюків т. Новицького – ось нерадісне, безвихідне коло сучасної «марксівської» критики, в боротьбі з якою ми приймаємо гасло відданого до кінця своїй справі й сміливого Томаса Мюнцера – «розбити старі горшки залізною палицею».

Пролетаріат не може погодитися на те, ми глибоко переконані, він не піде на те, щоб надто важливу справу – організацію своєї літератури – обернути на дитячий літературний майдан, де «юні піонери» (не віком) будуть проробляти організаційні вправи. Пролетаріат потребує не декларативних декламацій про вірність димарям і сиренам! Пролетаріат потребує не підсолоджених, бадьорих літературних фактів, бадьорих не тільки в пафосі соціалістичного будівництва, а й у боротьбі з намулами й казенщиною.

Розвиток української революційної літератури за останній час організаційно визначився двома протилежними шляхами. Перший: шляхом консолідації письменницьких сил для відповідальної творчої роботи з втягненням до неї талановитішої, вдумливої молоді, спрямований в річище української літератури, з вимогою глибокої учоби й письменницької кваліфікації – ВАПЛІТЕ, а трохи згодом стали на

нього й кращі київські письменники, зорганізувавши МАРС (Майстерня революційного слова), шлях, безсумнівно, революційний.

Другий – потоку декларацій, маніфестів – «Молодняк» – ВУСПП, що є «ліво-революційний», або поворот назад в перші роки по військово-комунізмі, коли дійсно доцільно й необхідно було діяти скопом та маніфестами, оскільки реально в мистецтво ще нічого було вкласти, отже, об'єктивно шляхом реакційним. І не треба бути пророком, щоб, знаючи це «бабушкіно одеяло» – зшите з надзвичайно багатого асортименту, – сказати, що навіть за найкращих умов ВУСПП вплинути на історичний розвиток української пролетарської літератури не зможе. Але з фактом його існування доводиться рахуватися, як з необхідними й неминучими «іздержками революції», якими в свій час були знамениті теж плужанські «Молот», «Октябрь» та ХАПП.

Треба пам'ятати, що створена літературна ситуація неодмінно піде шляхом загострення протиріч, напевне набере запеклої боротьби груп, і в ній переможе (за допомогою дотримання «вільного змагання різних угруповань та течій в цій царині») той, хто дасть справжню роботу письменника – літературу, хто дійде до робітника не солодким словом маніфеста, а книжкою запашної революції й сміливим словом безщадної боротьби з намулами нашого побуту! В цій боротьбі переможе той, в чиїх творах робітник і селянин пізнають себе, бо ні робітники, ні селяни не потребують дружніх шаржів вуспповців на зразок опов[ідання] «Брати» (журн. ВУСПП'у – «Гарт» ч. 1). І скільки б такі письменники не клялися пролетаріатом і радянською владою, їх власне єство – селянська обмеженість і наївність, що в робітниках крім, «печатного мила» й сирен, нічого не бачить, їх справжня суть – тупа зненависть дрібного буржуа до пролетаріату й його міста – ця куркульська філософія виступає цілком одверто. Досить узяти перший-ліпший уривок з промови чи думок прихованого автором куркуля Никонора (згадуване опов. «Брати»), щоб зрозуміти, що емоціональна сила його слів в порівнянні з карикатурними (на цвіту прибитими) постатями міста криється саме у світосприйманні автора оповідання, що, як і належить генписареві ВУСПП'у, «міцно стоїть» обома ногами на гливкому чорноземі, десь зовсім поблизу старого столипінського отруба. Ось ще що, куди виразніше, ніж декларації й маніфести, визначає письменника!

Перший літературний факт ВУСПП'у, журнал «Гарт» № 1, що його з такою потугою й так старанно збирали секретаріат і редакція цілих п'ять місяців, категорично стверджує наші думки про зовсім таки не

пролетарську творчість вуспівців, бо ж сиренна «мотивація» усвідомлення завдань робітничого класу селянином, коли він кидає село, почувши гудки та підсахаринене «печатне мило» ніяк не переконає нас в противному. Ми хочемо бути найоб'єктивнішими і все ж не можемо ігнорувати істини (бо вона над усе), щоб не відзначити, що всі оповідання першого вуспівського журналу, що його, як нам відомо, вже підбирано з такою увагою і відповідальністю, цілком розходяться з вуспівськими деклараціями й можуть бути тільки з великою натяжкою занесені до плужанського літопису прозових творів за рік 1922. Одне ж оповідання «Ритми шахтьорки» (Чому не шахтарки?), що ми його виділяємо окремо, не випадково, цілком заслуговує на більшу увагу. В маніфесті на стор. 126 того ж таки журналу, автор його поклявся на вірність пролетарській літературі й узяв на себе величезний обов'язок – будівника пролеткультури. Оповідання це вражає читача саме своєю цілковитою ідеологічною «витриманістю» й «бадьорістю» (точно за маніфестом), бо ж хіба не «Могилянські підказали» авторові «Ритмів шахтьорки» так «тонко» іронізувати над своїм маніфестом? Хіба це не «тонка» іронія автора, коли представники пролетарського міста (в оповіданні згадуваному) більш того – держави, продають з молотка комуни з трактором куркулеві! Хіба це не «тонка» іронія над великою ідеєю геніального Леніна, що нею він визначив шлях переможного пролетаріату до свого й селянського визволення?!

Такі воістину печальні перші факти.

Далі в журналі маємо щире (без іронії) визнання В. Коряком (що ми сердешно вітаємо), що всі закиди в його безграмотності й дилетанстві в питаннях літератури так добре доведені М. Хвильовим в статті «Соціологічний еквівалент», що В. Коряк в інтимному листі до друга сам визнає такими от словами: «Скажу тобі по щирості, що визнаю закиди за цілком слушні» (стор. 79). Ми можемо тільки пошкодувати, що це щире визнання доки що є лише в листі до друга, бо ж автор дуже швидко забуває свого друга й зовсім незагадково підморгує панові Донцову, мовляв: «що ж поробиш, коли нині становище таке, що люди з більшим хистом, на жаль, не є наші». З якою метою? – питаємо ми.

Але про журнал вуспівський годі, бо ж ми не ставимо своїм завданням у цій статті розглядати їхню творчість, та й згадали ми все краще, що є в журналі. Ще тільки кілька слів про ту ворожість, з якою зустрів ВУСПП журнал «Вапліте» № 2.

В рецензії «Д» (ми переконані, що це другий критичний «стовп» ВУСПП'у – «пролетар» «Об'єктивної лірики» – Доленго, коли ж хтось інакше розшифрує це «Д» – ми за те не відповідаємо), в цій рецензії, свідомо загостреній проти оповідання О. Копиленка «Мати», – ВАПЛІТЕ зустрів гострий ворожий виступ (і цілком по заслугі нам), бо хіба ж можна стерпіти, щоб після Любченкового «Зями», після Сенченкового «На руїнах» – члени Вільної Академії й надалі виступали з художнім словом проти чим раз більшої хвилі антисемітизму, проти куркулівського напору, що оживає й намагається неодмінно вплинути на історичну ходу! Стерпіти цього тепер ніяк не можна, і ми «критикові» й редакції «Гарт» щиро співчуваємо).

Але, коли вуспівська критика активні виявлення пролетарської літератури в боротьбі за дійсний інтернаціоналізм зустрічає епітетом «достоевщини», а лице пригнобленого імперіалізмом китайського народу – «екзотикою», ми їй рішуче не віримо. Такий вуспівський «інтернаціоналізм» нам дуже нагадує теж «інтернаціоналізм» Михайля Семенка, що вирішив змінити старе ремесло «кверопоета» на легку професію рибалки (до речі, якраз сезон)!

Але тим, що Михайль Семенко рибальчить, а ВУСПП буде видавати «Жизнь или Красное слово», питання з інтернаціоналізмом в українській літературі ще не розв'язано. Ми вимагаємо від письменника не солодких декларацій, а справжньої пропаганди бойового пролетарського інтернаціоналізму, і будемо ще рішучіше провадити його й надалі!

Перед лицем нової загрози світового імперіалізму, коли чорні круки війни знову зняли голодний галас і простягають свої хижі пазури, щоб ранили республіку рад у серце, – ми кличемо всіх ревписьменників іти за комуністичною партією, бо тільки під її керівництвом, тільки з нею ми зможемо нести разуючий інтернаціоналізм дії.

Завданням кожного письменника, завданням пролетарської літератури на сьогодні є боротьба за негайне психологічне переустаткування мас в напрямі бойового інтернаціоналізму, спрямованого в річище свідомості того, що проти нас, проти інтернаціональної країни, буде ще боротьба, для якої треба бути завжди напоготові!

Револьюційна романтика боротьби й праці, нещадна боротьба з лихими проявами в нашому житті, непідсоложене, правдиве відображення процесів, що відбуваються тепер – ось питання, що їх має, на нашу думку, обняти пролетарська література, ось наша відповідь *minimum!*

Ми не без жалю констатуємо перший провал ВУСПП'у і знаємо, що за ним неминуче, як неблаганна смерть, прийде другий і третій. Прийде, бо ж ВУСПП з першого дня своєї роботи «без застережень» узяв давно засуджене гасло М. Хвильового – орієнтації на Європу. Засуджена «теорія» яскраво ожила 25 січня й міцно трималася цілий тиждень. Перший вуспівський з'їзд узяв своїм девізом і цілком це довів старе латинське прислів'я: «repetitio est mater studiorum». З'їзд цілком довів, що, намагаючись йти шляхом, визначеним ВАПЛІТЕ два роки тому, – вуспівці за тиждень повністю повторили (звичайно, своїми словами), все, що дебатував «Плуг» цілих п'ять років свого існування. Перший з'їзд ВУСПП'у – це останній з'їзд «Плугу» (бо хіба ж «Забой» не альянсував уже з ним проти старого «Гарту»?), що віднині віддає пріоритет масовізму – тому, кого він сам породив.

Треба пам'ятати, що перші ж невдачі ВУСПП'у викличуть ще більшу гарячку згадуваних уже «стовпів», що силою страшних слів і неодмінно з інтернаціоналом, буде скерована проти пролетарської літератури. Але ми категорично заявляємо, що ВАПЛІТЕ складається не з Сосюр, що ВАПЛІТЕ не стане тою ганчіркою, об яку вуспівцям треба неодмінно витерти свої забруджені селянські чоботи! Ми добре пам'ятаємо, що література, крім значіння ідеологічної зброї, є ще й товар. Тому ми цілком готові до того, що вуспівські святі Павли неодмінно намагатимуться організувати «пролетарський піст», щоб збути свою гнилу рибку, що доведено вже фактами!

Починаючи з утворення оргбюро й кінчаючи самим з'їздом – ініціатори його вживали огидної провокації проти ВАПЛІТЕ, щоб тільки не дати спроможності взяти їй участі в з'їзді, щоб потім компрометувати її (користаючись з монополії, напр[иклад] в комсомольській пресі) перед робітничо-селянськими масами України й Союзу. Ми з огидою й обуренням вписуємо до нашої статті такі ось ганебні слова головного писаря ВУСПП'у: «Разом з тим оргбюро надіслало один квиток з дорадчим голосом, збираючись дати хоч і всім членам ВАПЛІТЕ по квиткові з ухвальним голосом» (Ів. Микитенко. Стенограма з'їзду, стор. 106). Це великодушне надіслання одного квитка з дорадчим голосом, та ще після випуску оргбюром погромного листка проти ВАПЛІТЕ з таємною думкою «дати хоч і всім по квитку», – нам дуже нагадує політику англійських туполобих про розрив дипломатичних стосунків з СРСР і бажання продовжувати вигідний торг з ним же.

Але на цьому святі Павли не заспокоюються. Зразу ж після з'їзду в органі ЦК ЛКСМУ – «Комсомолец України» (не кажемо вже про

«Молодняк» – не групу молоді, а орган ЦК ЛКСМУ) починається безвідповідальне цькування ВАПЛІТЕ, де борзі писарі добре запам'ятали талановите гасло одного з персонажів Л. Сосновського – «А главное не стесняются», – під сором'язливим О. Д. «маніфестірують»: «Дивно, що цей колишній шахтар і червоноармієць (про В. Сосюру йде мова, який тоді так щиро обурювався з такої дрібної провокації) “уживається” з людьми, ворожими пролетарському духові, й досі не вийшов з ВАПЛІТЕ». Але це тільки початки – найцікавіше далі: старанні вуспівці не лишають без «інформації» і «темних» червоноармійців. Газета «Червона армія», як і «К[омсомолец] У[країни]», без всяких застережень і довгого розмузикування сміливо йде втоптанною стежкою «Ком. Укр.».

Далі виступає А. Хвиля, А. Машкін, і всі дуже старанно «виловлюють» ваплітівську «крамолу» – так ніби передмов до українських класиків уже більше не пише С. Єфремов та йому подібні, так ніби не в УСРР виходить такий цікавий журнал, як «Україна», звідки йдуть плісняві ідейки селянсько-робітничої України. Але виходить і цього мало. Учасник і доповідач на з'їзді ВУСПП'у – представник московського ВАПП'у – А. Селівановський, якому ніяк не бракувало справжньої інформації про ситуацію на Україні, замість сумлінно висвітлити для СРСР згадану літературну ситуацію, вирішив разом з редакцією «На литературном посту» виступити з пропагандою одвертого великодержавного «інтернаціоналізму», (радий, що ВУСПП'ом можна прикритися) приєднався до загального «інтернаціонального» хору «Жизни искусства», автора знаменитої статті в «Культура і побут» (не думайте, що не Ваганьян), «теорії» тов. Ларіна та трохи одвертіших пісень Максима Горького, який має мужність із Соренто виступати з «інтернаціоналізмом», значно ясніше, ніж здавлений радянськими умовами А. Селівановський, хоча й останньому зовсім не бракує ясності. Але перед розмовами про цього «інтернаціоналіста» з його редакцією ми хочемо подати до відома радянської громадськості такого от цікавого листа одного з кращих руських письменників, залишаючи орфографію:

«Мнѣ кажется, что и перевод этой повѣсти на украинское нарѣчие (не думайте, що М. Горький не знав з українських письменників хоча б М. Коцюбинського, з яким він разом жив на Капрі, див. повну збірку його творів т. XVI, стор. 333 – ред[акція журналу «Вапліте»]) тоже не нужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цѣль, не только утверждают различие нарѣчий –

стремятся сдѣлать нарѣчие языком, но еще и угнѣтают тѣх великороссов, которые очутились меньшинством в области данного нарѣчия. А. Пѣшков 1926 г. Май».

Гадаємо, що далі продовжувати цього листа немає жодної потреби – все ясно. Все це, взяте разом, дуже сприяє братньому співробітництву народів СРСР і давно вже засуджене тим самим XII з'їздом ВКП(б) та Червневим пленумом ЦК КП(б)У, про який, до речі, згадує сам А. Селівановський, що, на жаль, не впізнав себе у відомій частині цих резолюцій, хоч вони для всіх, в тім числі й для редакції «На літературном посту», крім М. Горького, є безумовно обов'язкові.

Ми можемо тільки пошкодувати, що А. Селівановський не українець. Пан Донцов мав би собі надійного джуру, бо ж така от цитатка ясніше М. Горького виявляє справжню суть великодержавного головотяпства «На літературном посту» та загрожує ще більшим поглибленням того розриву, що, на жаль, тепер є поміж братніми літературами Союзу. Цитуємо: «И этот Гарт в конце 1925 года распался, выделив из себя шовинистическую Вольную Академию пролетарской литературы» – розрядка автора, стаття в «Борьбе против шовинизма». Але ж редакція, разом з А. Селівановським не обмежується (як п'ять, так п'ять) цим об'єднанням і допомогою «старшої літератури» молодим пролетарським літературам національних республік.

Вона в тій же статті подає ще таку «інформацію»: «Она (ВАПЛІТЕ – ред[акція журналу «Вапліте»]) объединяет писателей вне зависимости от формы и идеологии (підкреслення ред[акції журналу «Вапліте»]). Она построена по образу массонских лож... с приемом в организацию один раз в год... со строгой конспирацией и т. д.». Що можна сказати після цього ще і як розшифровує читач та автор це «и т. д.» зрозуміти важко, але ми переконані, що А. Селівановський додаючи «и т. д.» неодмінно думав про те, що ВАПЛІТЕ приймає членів «со строгой конспирацией» і лише за рекомендацією Центральної Ради, а найменше – самого головного отамана Симона Петлюри.

Так, після великодержавного головотяпства А. Селівановський одноставно з редакцією «На літературном посту» договорився до такого, що навіть не зовсім зручно писати його власне ім'я – просто до брудної брехні. Але, коли це робиться з «інтернаціональною» метою, ми не дивуємося. Було б дуже сумно, коли б ми не глибоко вірили, що комуністична партія, ця дієва фортеця вогненного інтернаціоналізму, спелить не тільки український шовінізм, але й «інтернаціо-

патрізм» А. Селівановського з редакціями «На літературном посту» та примусить їх стати на «пост» справжнього пролетарського інтернаціоналізму!

Саме тепер, коли «в гущі руського міщанства та в інтелігентсько-спецівському прошаруванні... Тисячами ниток шовіністично настроєві робітники нашого радянського апарату зв'язані спеціалістами, які обслуговують союзні апарати й до цього часу скрізь і всюди необхідну для справи пролетарської революції централізацію намагаються використати для боротьби з економічним і культурним розвитком національних республік» (ми навмисне беремо цю цитату з ухвал Червненого пленуму, як цитату редакції «На літературном посту»), щоб ще раз запевнити, що ми з нею цілком солідаризуємось і дуже радімо вивчити її «напам'ять» нашим «інтернаціоналістам».

Далі шановна редакція устами А. Селівановського популяризує згадану вище резолюцію Червненого пленуму про український шовінізм, з чим ми також цілком погоджуємось, а далі вже в своїх висновках, як і слід було чекати від «інтер-націоналіста», – він виводить: «Но если руссификаторство на Украине сейчас спрятало голову... то украинский шовинизм наоборот, поднял голову (це так, “маленька” поправочка до Червневих ухвал) нэп окрылил его надеждами, он подает громкий голос». Бачите, – тепер до чого дійшло? На нашу думку, український куркуль Логвиненко і руський Тамборцев є однаковими носіями шовінізму, так само, як український непо-буржуй Лакузенко, чи нащадок підмосковських Митищ – Солодовський є також носії шовінізму, бо ж їм в однаковій мірі потрібний свій власний ринок, своя держава, що захищала б їм добрий торговельний зиск! І так само знаємо й віримо, що робітники всіх національностей СРСР довели й доведуть свій справжній інтернаціоналізм, не зважаючи на шовіністичні прискання, звідки б вони не походили.

Ми ще раз підкреслюємо, що національна культура без класового пролетарського змісту в умовах радянських є омана. Для нас національне питання ніколи не було Ориським Джагернаутом, і ВАПЛІТЕ не кинеться під чумацький віз нового ідола, але ВАПЛІТЕ також пам'ятає, що «гасло національної культури було гаслом буржуазним, доки владу мала буржуазія, а консолідація націй відбувалася під егідою буржуазних порядків. Гасло національної культури стало гаслом пролетарським, коли владу взяв пролетаріат, а консолідація націй стала проходити під егідою Радянської влади», – І. Сталин. «Вопросы Ленинизма», стор. 258.

Але що ж дає підставу нашим «внутрішнім і зовнішнім друзям» так безцеремонно паплюжити ВАПЛІТЕ? Що є *primum agens* такого відношення до молодого й бадьорого загону пролетарської літератури? З чого саме видно, що (будемо говорити одверто) «Вапліте не тільки опасен (для кого? – ред[акція журналу «Вапліте»]), он (?) губителен и для творчества», – А. Селівановський – там же. Цьому безнадійному міщанинові досі ще не зрозуміло, що «творчество» ніяк не можна протиставляти «политическому смыслу», він ще й досі не знає, що «творчество» без того «смысла» є розсусолювання – «теоретиків» харківських благбазів та представників «Сухаревки», які й досі думають про «медлительных в движениях малороссов» цілком за Вахтеровим. А. Селівановський певно був переконаний (як і редакція «На л[итературном] п[осту]»), що ці «медлительные в движениях малороссы» не зрозуміють їх високо-розумного «просвітительства», але ми прекрасно вас зрозуміли і заявляємо: що не зважаючи на всі ваші потуги, не дамо забруднити себе смердючим багном жовтого націоналізму! Ми й надалі підемо разом з партією, щоб уперто працювати над справою будівництва соціалістичної культури. Ми вже зробили висновки з тих помилок, що не виступили своєчасно проти відомих помилкових тверджень т. т. Хвильового, М. Ялового й О. Досвітнього, саме не виступили прилюдно, що сприяло загостренню цих питань і дало привід Селівановським і Семенкам виступати проти ВАПЛІТЕ в ролі «інтернаціоналістів», а Машкіним примусило нашвидку починати знайомство з українською літературою. І хоч усім добре було відомо, що виступи згадуваних членів ВАПЛІТЕ були виступами особистими, що організації довелося через розходження виключити їх, все ж зовсім таки безцеремонні «публіцисти» коряко-машкінського толку про це забували й, на жаль, ще забувають.

Партія ще червневою резолюцією правдиво схарактеризувала ситуацію на Україні й правдиві зробила висновки. ВАПЛІТЕ їх цілком прийняла й ніхто не зможе нам закинути про невиконання взятих обов'язків! Щоб дати категоричну й недвозначну відповідь на зливи статей проти ВАПЛІТЕ, вона повинна була піти на величезну втрату для організації – виключення згадуваних товаришів, але ми переконані, що вони, визнавши свої помилки, зроблять з нього практичні висновки й знову повернуться до нашої організації.

Саме тепер, як ніколи, треба зміцнювати єдиний фронт пролетарської літератури! Саме тепер треба повно розгорнути бойові прапори молоді літератури переможного пролетаріату й грізно порушити

проти «рідного» й «чужого» націоналізму, проти безнадійно-сірого занепадництва!

За сміливу безщадну критику наших хиб! За створення революційної романтики! Проти казенщини й дикого бюрократизму сірих напероїдів! За бадьорий дух оптимізму в пролетарській літературі (без «печатного мила» й сирен). Проти безнадійно-песимістичного нидіння, хоч би й «під пролетарську літературу», що є чужим і ворожим «сучасному пролетаріатові, перейнятому глибоким оптимізмом» (Франц Мерінг).

Р. С. Ми знаємо, що нами не порушено багато цікавих питань нашого «сьогодні», але ми сподіваємось незабаром, з першої ж нагоди, ще повернутися до них.

ОДВЕРТИЙ ЛИСТ ДО ВОЛОДИМИРА КОРЯКА

Відповідь на «Хвильовистський соціологічний еквівалент» (журнал «Гарт» № 1)

Шановний товаришу,

– допіру повернувся з цікавої подорожі й поспішаю, хоч і з великим запізненням, відповісти Вам. Свого листа я хотів би почати такими ж сміливими імпресіоністичними мазками, якими ви свого почали – ну, хоч би оповіданням про життя закордонних людей (швейцарців, французів та німців), що серед них я жив увесь час розлуки моєї з дорогим мені Харковом, але – їй-богу! – боюсь: я ж така ідеологічно невитримана людина, а психологічна Європа така провокаторка! «Старого воробья на м'якіне не проведьош», як говорить наше українське прислів'я... Правда?.. І потім скажу так: краще вже без імпресіонізму, а щодо закордонних людей, то хай про них напишуть інші мандрівники по білому світу – ну, хоч би відомий Вам Ваш сутрудник І. Ю. Кулик, чи то «нова українська письменниця» С. Левітіна (див. журн. «Ж[иття] й р[еволюція]», № 6, ст. 446).

Ваша стаття з епіграфом із мого памфлету («ну, й часок, ідрі його налево!») мені й подобалась і не подобалась. Подобалась у ній експресія, стиль, прийоми й т. д. (з цього боку вона – найталановитіший етюд, з усіх ваших критичних етюдів), не подобався – зміст. Подобалось те, що Ви в ній називаєте себе «темною людиною», і не подобалось те, що Ви говорите не щиро. Особливо ж мені не подобається ваша мандрівка в той закуток XVIII віку, де колись робили критику чистому розумові, бо я ніяк не можу прийняти апології «темних людей» і апології того царства, що його так недолюблював колись семінарист Добролюбов.

Ваші ліричні враження від «армистів» мене, звичайно, мало обходять, і тому в поле мого овиду Ви попадаєте саме в той трагічний момент, коли, повернувшись із виставки «з отакою головою», починаєте «шукати» та філософствувати.

– «Творчість не є певний спосіб пізнання дійсності», – пишете Ви. – «Часткові наслідки мистецької творчості використовуються, як джерело пізнання суспільної ідеології й матеріальної дійсності певної

добу. Але завдання мистецтва зовсім інше; воно є знаряддям емоційного поширення від людини до людини й на широкі маси класової ідеології».

Ясно, нудно і недвозначно. Одверто і претензійно намагаєтесь Ви ревізувати плеханівську, цебто марксистську естетику, і публічно рекомандуєте себе завзятим прихильником пилипенківщини. Більше того: як слухняний учень Сергія Володимировича, Ви радите нам наслідувати великого просвітянського вчителя навіть у системі доказів. Припустім, що творчість (у даному разі мистецтва, значить мистецтво) «не є певний (???) спосіб пізнання дійсності». Відкіля ж тоді взялися «часткові наслідки», що «використовуються як джерело пізнання» і т. д.? Значить, мистецтво є до певної міри і спосіб пізнання дійсності? Навіщо ж тоді такий грізний «імператив»? Чи не для того, щоб тут же від нього одмовитись? Нарешті, припустім, що вищезгаданого протиріччя нема у Вашій статті, і дамо Вам слово для захисту свого визначення. «Але», – захищаєте Ви – «завдання мистецтва» й т. д. Словом, «на городі бузина, а в Києві дядько». Почали з визначення, а з'їхали на завдання. Завдання, звичайно, витікає з визначення, але, на жаль, це речі зовсім не однакові. Коли Ваш ВУСПП, припустім, мусить поставити перед собою революційні завдання, то це зовсім не значить, що його природа не контрреволюційна. Ви розумієте?.. І потім хіба ж це визначення – «творчість не є певний (???) спосіб» і т. д.? Це ж тільки заперечення Плеханова.

Яка ж Ваша формула? Що ж таке мистецтво? – знову питаю я, як у свій час запитував Пилипенка. Але Ви мовчите, і я Вам співчуваю: одверто з доброї волі, свого визначення ви не дасте, бо не хочете фігурувати на сторінках нашої преси ідеологом «дідів шестидесятників».

– «Ідеологія, – говорите ви далі, – є щось ширше за пізнання».

Але Ви зовсім даремно так говорите, бо Вам усе одно не вдасться замаскувати утилітаризм свого хохляцького «просвітительства» схоластикою страшенно наївних тверджень. По-перше: відкіля Ви взяли це напівмістичне «щось»? Хіба ідеології не дано визначення хоч би тим же Енгельсом? Хіба марксистки мислять такими абстракціями? (От шкода, що Ви уважно не читали моїх «апологетів писаризму!»). І по-друге: хто це Вам порадив порівнювати пізнання з ідеологією? Що таке ідеологія? Ідеологія, – говорить відповідна хрестоматія для дітей середнього віку, – є ідеалізований відсвіт в ідеях соціальних відношень. Що ж таке цей відсвіт? Це – складний ідейний процес. Яким же чином протікає цей процес? Він протікає через пізнання

д і й с н о с т і. Невже Ви й тепер будете порівнювати ідеологію з пізнанням? Чи може ваша славетна «діалектика» бере свій початок у церковному IX віці й називається ще схоластикою? Чи може Ви хочете показати свою «вченість»? Чи може Ви збираєтесь остаточно «угробити» всіх найбільших філософів нашої дійсності? Так питання ставити не можна... хоч би тому, що серед парикмахерів і без Вас багато безробітних. Ви розумієте?.. О, Ви мене, безперечно, розумієте, та от я Вас не завжди розумію: з одного боку, Ви рекомендуєте себе (і не без підстав) рядовим газетярем, а з другого – раз у раз робите екскурси в карколомні проблеми й висовуєте сміхотворні формули.

Чому я так захищаю плеханівське визначення мистецтва – мистецтво як пізнання життя через образи, і не хочу визначити це ж таки мистецтво як ідеологію? Не тому, звичайно, що я не добачаю в ньому ідеологічних елементів, а тому, що, по-перше, (про це я вже писав), назвавши мистецтво ідеологією, я цим нічого не говорю, бо, крім мистецтва, є ще багато суспільних факторів, які можна назвати ідеологією; по-друге, тому, що як Ви, так і сотні інших «марксистів» давно вже зробили з класового світогляду комплекс убогих думок полінезійської касті, і, нарешті, тому, що я прекрасно познайомився з цим дрібнобуржуазним гачком: мовляв, не пізнавай життя, бо тільки через циркуляри спасешся.

– «Не заради пізнання існує мистецтво, – говорите Ви, – а заради властивості його перетворювати дійсність».

Не сперечаємось. Але навіщо Ви ломитеся в одчинені двері? Хіба визначення мистецтва як «пізнання дійсності» заперечує Ваше останнє твердження? Хіба не через пізнання Ви будете «перетворювати дійсність»? І – нарешті – хіба без пізнання Ви здібні перетворити її?

Такі Ваші головні філософські міркування. Решту (вроді балачок про «мистецький смак» чи то «красиве») ми не думаємо освітлювати, бо не маємо часу й місця і до того гадаємо, що все це (другорядне) або виписка з Фріче, або просто те, що французи називають *babel*.

Отже, дозвольте зрозумувати. Перше: філософствувати з «отакою головою», очевидно, не рекомендується, бо на філософії не тільки «рядові газетярі», але й справжні філософи ламали зуби. Друге: Ваша «філософія» – не оригінальна, і генеалогія її починається там, де переживала свій медовий місяць пилипенківщина. Третє: як Ви, так і вся молодь, що йде за Вами, – всі ви неминуче мусите опинитись у таборі контрреволюції і там, придбавши самовар і канарку, згадувати свою гарячу молодість та її «помилки».

На моєму столі лежать зараз стоси різних книжок вуспо-плужанського походження, саме того походження, що до нього й Ви належите. Яка ж ідеологія всіх цих видань? Ідеологія всіх цих видань, так би мовити, червоно-релігійна. Один із вуспівців (до речі, редактор «Гарту» й визнаний поет), п е р е р о б л ю ю ч и (не перекладаючи) в № 8 «Плужанина» поему О. Блока «12» на «пролетарський лад» так визнає цю ідеологію:

У віночку з білих рож
струнко з прапором червоним
Йх веде Ісус Христос.

Ви розумієте, до чого довело Вас і Ваших однодумців небажання пізнавати життя так, як того вимагає справжній марксизм? Зробивши кастовий фетиш із «червоного» кольору, ви, самі того не помічаючи, попадаєте в лабеті автокефалії і саме визнанням Христа за свого «стрункого червоного» старшину. От на чію адресу наша компартія могла б повторити за Лаокооном: – «Timeo Danaos et dona ferentes». Воістину «темна наша батьківщина» й воістину темні в ній люди. І як з Вами сперечатися, коли Ви йдете під проводом таких ідеологій? Чи може Ви втішаєте себе надією, що ще не всі Ваші лідери загрузли в такому багні? О, не втішайте себе такою надією, бо скоро розчаруетесь.

Отже, один ваш ідеолог закликає молодняк до автокефалії. Один уже виправдав пророцтво нашого молодого, але – правда – високоталановитого критика («цей агітатор», – писав у № 3 «Вапліте» тов. Сенченко і саме про «перекладача» Блока, – «завтра зробить спробу повернути нас на лоно автокефальної церкви»). Що ж у цей час робить другий?.. Ну, хоч би тов. І. Ю. Кулик, саме той Кулик, який так претенсійно й безапеляційно заявляє, що «ваплітяни стали рупором української дрібнобуржуазної стихії»?

– Чий же рупором він є? Ортодоксального марксизму? Не вірте йому, бо, вульгарно кажучи, І. Ю. «наливають». Марксизм Кулика такий же липовий, як і Ваш, шановний товаришу, бо І. Ю. «стали рупором»... кого б ви думали?.. Нестора Махна й махновщини. От що пише тов. Кулик у своїй найновішій книзі «В оточенні»:

– Гей, родюча Альберто,
Й по тобі пройде Махно.
Хай крутиться, хай вертиться
Встанеш оновлена.

Хіба це не апологія махновщини, цебто «дрібнобуржуазної» стихії? Хіба не ясно сказано, що «родюча Альберта» тільки тоді «встане

оновлена», коли народить не Леніна, а... свого Махна? Хіба це не контрреволюційна агітація? Хіба цей вірш, попавши на українське село, не внесе сумніву в молоді селянські голови?.. Боже мій! Боже мій! До чого Ви «докрутились», до чого Ви «довертілись»! І така от «Альберта» має нахабство називатись марксизмом! Невже Вам не соромно?

– Ні, Вам поки що не соромно, бо... я ще не ілюстрував Вашої «Альберти». Отже, дозвольте і її проілюструвати, тим паче, що й Ви вважаєте себе за лідера вуспівського «марксизму».

– «Навіть у «Горні» є образи й слова з православного культу» – пишете Ви. – «Відгомони слов'янофільського месіанізму і досі не брешуть, а прямо гудуть у сучасній російській поезії. І ось це все приїхало сюди на гастролі (підкреслення моє). Б. панотець Петров їздить по Україні і читає лекції про «душу руського народу»». Поети освіують Пугача і Стеньку Разіна. Різбяр Коненков утворює монументальну епопею Разіновщини, а пролетарські збірники містять репродукції. Росія – сфінкс. Росія – міся грядущего дня. Чому сфінкс? Чому міся? Чому Росія? Питати не можна. Незручно. Небезпечно. Бо це ідея релігійна. І не ідея, а догмат. Умом не понять, аршином не ізмерить.

Але як бути з Україною? Чи вона є, чи її нема? Як то відавна властиво було «самоотверженням малоросам». Чи не попруть у нас свого месіанізму. Українського. На сусід гляючи. Ні. Ми не можемо. У нас не те. Грунту немає. Навпаки. У нас чистилище. Революція зі Сходу ферментується у нас для перетворення в західну революцію. Ми – конденсатор нової величної акції. На Захід! Туди, де догорає старий світ (підкреслення моє). Але ми без догматів. І наше слово, наша думка, адогматичні. Навіть футуризм у нас розплився на щось зовсім невиразне, неокреслене, а разом щось творче. Україна є Україна – перша хвиля революції на заході Європи. Україна – чистилище. Тут революція гартується до найбільшого й останнього ступеня. На Захід! (підкреслення моє). Наше мистецтво пролетарське позбудеться російських інтелігентських впливів» (підкреслення моє).

В цьому фрагменті з вашої статті, що її надруковано було в київському журналі «Мистецтво», мене цікавить не пропаганда «адогматичної думки» й «чогось невиразного й неокресленого» (Ви завжди були зразковим малоросом), мене цікавить інший бік справи.

– Доки Ви будете ховати свої «московські задрипанки» й паплюжити мене за славетний віднині останній розділ в «апологетах писаризму»... і навіть тоді, коли я вже відмовився від нього? Ви гадаєте, що я не щиро відмовився, що мене примусили обставини, що я й

сьогодні гну свою самостійницьку лінію? Припустім. Але чому ж тоді ті ж таки обставини не примушують Вас виступити в ролі гоголівської вдови? Чи не думаєте Ви проскочити «петушком»?

Ой, не проскочите! Ой, «кокочка вдару»!

Від імені своїх однодумців і від імені свого я вимагаю, я нарешті «требую», щоб Ви негайно й публічно відмовились од своїх політичних помилок. Досить українського «адогматичного» месіанізму! Досить закликати на «Захід – туди, де догорає старий світ!» Досить валити до одної купи б. панотця Петрова і товаришів пролетарських письменників із журналу «Горно». «Впливи руської культури й літератури загалом на Україну смішно заперечувати. В свій час іще Драгоманов про це писав, як про факт дуже втішний, а потім Роза Люксембург підкреслювала світове значіння руської літератури. Панікерство перед руськими впливами є визнання своєї слабості»¹. І нічого Вам кивати на ГПУ чи то на цензуру, мовляв, «питати не можна», «незручно», «небезпечно?». Все одно Вам не вдасться посварити товаришів пролетарських письменників із Росії з товаришами пролетарськими письменниками з України. Теорія боротьби двох культур – є теорія буржуазна, і ми не підемо за Вами «на Захід – туди, де догорає старий світ». Наша орієнтація на Москву! Чуєте?

Але досить сигналізувати небезпеку. Досить ілюструвати. Дозвольте ще раз повернутись до Вашої останньої статті.

Я дуже радий, що Ви по щирості визнаєте мої закиди за цілком слушні.

Мені навіть подобається Ваша, висловлюючись українською мовою, «нечистоплотність». Але хіба я помилився, назвавши Вас боягузом? Ви пишете, що не «сьогоднішня тільки моя діяльність, а й минула не подобається Хвильовому» й «оголошуєте факти». «Сам же Хвильовий, говорите Ви, колись у «Шляхах мистецтва» писав»:

...О, друже мій Коряче,
В «Шляхах мистецтва» ти,
Як в серці моїм неп.

«Вже й тоді», рекомендуєте Ви себе вищим парторганам: «не визнавалося мене, як і...непи». Розгортаю «Шляхи мистецтва» й читаю:

¹ Див. «Хвильовистський соц[іологічний] екв[івалент]» (прим. автора).

Куди звернувся я? Дощі, дощі і мряка,
і хмарний цей заспів самотно закує:
В «Шляхах мистецтва» він [цебто «заспів» – М. Х.]
(О, любий мій Коряче!)
Як в серці моїм неп.

Що Вас примусило пересмикувати і ставити себе перед читачами в таке ніякове становище? Ви, звичайно, скажете, що Вас приголомшив мій «Соціологічний еквівалент», і ви, остаточно розгубившись, навіть забули за читача. Ви будете запевняти, що «Шляхів мистецтва» давно вже нема на ринкові, і значить маса, – скажете, ніяк не може познайомитись із цим віршем. А я от думаю зовсім не так: мені все-таки здається, що Ви, маючи в собі дві душі – одну заячу, другу кошачу, – на цей раз віддали себе в розпорядження першої, заячої. Що між Вами й «непою» нема різниці я й не думаю сумніватись. Але чому Ви для доказу моєї неприхильності до Вас у минулому не взяли хоч би цей от акростих із журналу «Арена» за 1922 рік:

ЛІТЕРАТУРНА ЗАГАДКА

Коли ж його «вільнуть в роботу»,
О, скільки вереску і крику:
Реакція! Проти голоти!
Я вас в чека! Я вас у пику!
Коли б його була ще й сила,
Він дійсно б так «обтяпав діло».

Невже це поганій зразок? Чи може Ви подумали, що я вже вмер і мене, як і О. Блока, час уже перероблювати? Чи може Ви сумнівалися, що відповідні установи не знають, як Ви дивитесь на «непу»? Ах, ох, ух: та це ж зразкове панікерство! Не вірите? Тоді дозвольте перейти до дальшого пункту моєї відповіді.

Ви дуже багато говорите про мою критику Вашого визначення національної культури, Ви притягаєте і Леніна, і Ваганьяна, і Могилянського, і Куліша, і альманах «Гарту», і... і... Але «заплутати справу» Вам все-таки не пощастило. Визнавши свій огляд «Калиновий міст» за «невдалий», поінформувавши нас, що «гасло ленінського визначення культури» було взято Вами «вперше», Ви зовсім даремно не продовжили в тому ж дусі і не нашли в собі мужності погодитись зі мною до кінця.

– «Гасло національної культури є буржуазна брехня». Так написав, за вашою інформацією, Ленін. Але як же Ви його перефразовуєте? «За

капіталізму», перефразуєте Ви, «національна культура є буржуазна. А за диктатури пролетаріату? Національна культура пролетаріату є nonsens».

Я знову запитую: навіщо сказано «за капіталізму»? Невже для того, щоб ухилитись потім від основної відповіді і не поінформувати нас, як Ви визначаєте національну культуру за соціалізму? Чи може Ви гадаєте, що диктатура пролетаріату є наш конечний пункт, і балачки про якесь там «царство свободи» час уже припинити? Чи може Ви проти будівництва соціалізму в одній країні? Ще раз і ще раз запитую: як Ви собі мислите національну культуру в умовах тих громадських відношень, що за них ми боремось от уже десять років? Я Вас питаю без усякої іронії, і Ви, будь ласка, задовольніть мене. Словом, я хочу сказати, що цілком приймаючи Вашу пропозицію і з охотою називаючи «за старим звичаєм пролетарську культуру культурою національною», я в той же час не рекомендую Вам «заплутувати справу» (хоч би й не поганою «діалектикою») і саме тоді, коли перед Вами стоять складні філософські проблеми. Мене, звичайно, нервує, що майже всі мої (так всі!) опоненти страждають на відсутність живого полемічного запалу, але не можна ж, друже, і «переборщувати»!

Я дуже задоволений, що і «закид» мій про «каталожність огляду» Ви вважаєте за «влучний». Не розумію тільки, навіщо Ви, поруч із цим визнанням, доводите його невлучність... ні до села, ні до міста, протягуючи Белінського, Поліщука з його п'ятью пунктами та впливовістю. Полемічний прийом? Прекрасно: Ви не зовсім погано шпигаєте мене Пільняком. Але навіщо з таким гнівом? У цьому місці Вам треба було б краще приховати його і – повірте мені – Ви б більше виграли. Звичайно, мистецтво полеміки, річ дуже не легка, але час уже оволодіти ним: не для себе ж я випускаю свої памфлети! Ну, як би я, припустім, викручувався в даному випадкові? Я б, напевно прикинувся «казанською сиротою» і звернувся б до Вас приблизно з такими словами:

– Охо-хо-хо! Боже мій! Боже мій! Ну, як Вам не соромно глузувати з людини? Звичайно, мені хотілося б бути оригінальним автором, але що ж зробиш! (тут я розводжу руками), коли мене природа не наділила талантом. Чим винний незрячий, що йому не дано нормальних очей? Чим... і т. д. Ах, дорогий Коряче! Навіщо Ви тривожите мою велику рану? Хіба я не визнав себе публічно «українським Пільняком»? (Тут я раптом залишаю «казанську сироту» й починаю іронізувати). Але досить! Досить шукати співчуття у Вашому черствому серці! Ви пишете, що «подібність моїх» мандаринів і мигдалю з «анемонами

й лимонами» Пільняка вас «вважає рабським копіюванням»? Я Вам дуже співчуваю, але, на жаль, нічого не можу зробити, бо «мандарини й мигдаль» появились вперше в січні 1923 року (саме в «Шляхах мистецтва» – в тому журналі, який Ви редагували), а «анемони й лимони», Пільняка, з д а є т ь с я (між іншим, це слово – «здається» – прекрасне слово, бо завжди може вигородити, і я його раджу частіше вживати), в кінці 1924 р. – будь ласка, перевірте («будь ласка, перевірте» теж непоганий вираз, бо рідко хто перевіряє). Ви пишете про подібність моєї характеристики жінки, як «кольця емоцій», (очевидно, «кругу емоцій»?) до Пільняківської «як конфекта», і пишете, що і ця подібність Вас «вважає рабським копіюванням»? І тут я Вам співчуваю, але й тут нічого не можу зробити... бо «емоція» тільки тоді буває подібна до «конфекти», коли за допомогою Вашої діалектики... (автор почуває, що видихався, і тому поспішає кінчити й ставить багато таємних крапок).

От вам приклад спражньої полеміки. А як Ви полемізуєте? Хіба, скажемо, далекозорий полеміст розшифрує псевдоніми свого ворога? (Де це написано, що я маю п'єсу «Комольці»?). Хіба він не знає, що така розшифровка в очах читача є кулачний аргумент і, як усякий кулачний аргумент, може бути тільки мінусом для памфлету?.. І потім не можна ж раз-у-раз пересмикувати свого опонента.

Де це я в «Лілюлі» написав – «КП(б)У в п...»? Розгортаю «Лілюлі» й читаю: «Коли паровик вилітає в далекий степ, коли він пролетить зелений семафор, тоді він назад кричить так: в п...у!».

Чи подібне це до того, що Ви говорите? Знаєте, коли б Ви були не «темною людиною», коли б я не знав Вашого нещасного становища, що з нього Ви можете вигородитись через такі от прийоми, я мусів би кинути до Ваших ніг свою замшеву рукавичку і скрикнути: «дайош дуель!». Але Вам я прощаю: по-перше – Ви ще не добре вивчили мистецтво полеміки, по-друге... прислужуйтесь на здоров'я і виправляйте свої грішки, бо все одно комусь треба прислужуватись і виправляти свої грішки.

Тут я, якраз, підійшов до Бонавентури (найсильнішого місця у Вашій статті), але художній такт уже попереджає мене (мовляв бійся наскучити читачеві!), і я тимчасово поспішаю зманеврувати на запасну лінію.

Вставна новела

Ну, давайте ще поговоримо хоч би про Б. Якубського, того самого Якубського, що професор і колишній неокласик. Скажіть: хто його за языка тягне? Чому це йому так закортіло «лягнути» Хвильового, який «колись думав, що з політичною Європою нам зараз не по дорозі, а з культурною якраз по дорозі»? Він хоче висловити своє ставлення до відомого «розділу»? Прекрасно. Бажання цілком законне. Але, чому це він так пізенько прокинувся? (таке ж запитання як і Вам у «Соц[іологічному] екв[іваленті]»). Тому, що раніш не було «Літературної газети»? Нарешті, чому це він обминає «московські задрипанки» – ті, що в «Мистецтві»? О, я розумію – він діалектик і знає, що ваші «думки» є щось «невиразне» й «адогматичне», а мої – щось виразне й, безперечно, догматичне. І потім *tempora mutantur... і, значить, не треба плентатись у хвості життя.*

Те ж приблизно робить і другий з паноптикуму сьгоднішніх скороспечених пролетарських письменників – М. Доленго. Ну, послушайте, як він говорить! Який гонор! Яка самоупевненість! Не далі як учора цей «марксист» – сам себе називав нікчемною, дрібною людиною (читайте його «великі дні дрібненькі люди»), не далі як вчора, він ходив по Харкову й скептично (певніш комічно, бо його «скепис» якимсь не личив до його романтичного обличчя) поглядав на пролетарських письменників, а сьгодні він уже щось цвірінчить про «фахову вузькість Л. Курбаса», про «неохатянство Вапліте» і т. д. Я на Доленга, звичайно, не гніваюсь (особисто про мене – спасибі йому – він багато гарного написав), але «неприємно впливає, що середня на український сучасний масштаб якості людина, що іменує себе – очевидячки не цілком серйозно – критиком», – сьгодні раптом робиться ідеологом пролетарського мистецтва.

Словом, паноптикум збагачується, тов. І. Ю. Кулик потирає руки, і «Гарт» починає громити вільнодумців «Рецидивами вчорашнього» (статтю написано, здається, тим же І. Ю. Куликом).

– «Вапліте», – ображуються «рецидиви вчорашнього», – «неприємно гостро нападають на ВУСПП і українську марксистську критику взагалі».

Не знаю, як думає «Вапліте», але я, особисто, гадаю, що ВУСПП взагалі слід було б замовчувати: така це важлива одиниця. Що ж до української марксистської критики, то все-таки для мене це – порожня фраза. Хто ці критики? Доленго? Махновець Кулик? Чи то націоналіст

Коряк? І хто це Вам порадив говорити від імені нашої компартії та величати себе «передовим загonom пролетарської літератури»? Чи може Вам видано відповідне посвідчення?

«Це свідчать, – говорите Ви, – офіціальні партійні органи, як-от «Комуніст», від яких нам досі не було догани».

Та невже? Так таки й не було? А чи не читали Ви рецензію в «Комуністі» на ваші журнали – «Гарт» та «Красное слово»? Не читали? Шкода, бо там ясно сказано, що в одному з них (в «Гарті») Ваші твори зовсім не відповідають Вашим галасливим маніфестам, а в другому («Красное слово»), на погляд партії, Ви не тільки не здійснюєте своїх завдань, а, навіть, «більше того, протиричіте постановленню журналу». От Вам і «партійна опінія!» От Вам і «шкідливі антикомуністичні тенденції в художній творчості «Вапліте»!»! І як весело виглядає ваша «критика» ваплітовських оповідань, коли ви своїм ніяк не можете дати ради! «Пія», очевидно, треба шукати (радить «Комуніст») перш за все в «ущелинах с в о є і «республіки». І що це за марксистська критика: один, скажемо, вихваляє «Мати» Копиленка (читайте «К[ультура] і п[обут]!»), а другий в тому ж творі бачить тільки «шкідливі тенденції». Чи може так учить Коряківська «діалектика»? Так учить, очевидно, орнітологія – наука про куличків, бекасів та іншу болотяну і взагалі всяку пташину. (До речі, про орнітологію: я, як старий орнітолог, із великим здивуванням прочитав у «Рецидивах вчорашнього», що «орли вже не виправдовують набутої ними репутації». Як це розуміти? Невже й «орли» не хочуть визнавати Вашого «марксизму»?

Але все це, звичайно, зводиться до того, щоб ВАПЛІТЕ загубило «raison d'être» як окремої «літературної організації» і пішло під проводом «марксиста» І. Ю. Кулика. Одним словом «дайош» федерацію – і нікотрих гвоздьов! Дайош... і т. д... ну, словом, щось нове, коли нема інших шляхів знищити це гніздо вільнодумців! Невже ж таки я... ну, та й він та й взагалі всі сливки вуспівського художества нічого не вдіємо з цими «раклами»... чи то пак «дон-Квізадами»? Хіба таки ми не здібні стати хоч би в тих же «Рецидивах вчорашнього» в знамениту прокурорську позу, і не здібні звернутися з грізними запитаннями до Вільної Академії?..

А втім, на ці запитання відповідь дасть, очевидно, сама Академія, і тому я знову повертаюсь до вашої статті, шановний тов. Коряче.

* * *

Отже, про Бонавентуру й французьку мову. По-перше: невже Ви не помічаєте, що я весь час намагаюсь говорити своєю рідною, українською мовою і весь час зриваюсь із неї, бо ви мене чомусь ніяк не розумієте? Невже ви, *monsieur le philosophe*, не бачите, що серед вас я «в родной стране, как иностранец»? І от прийшла мені думка: може й справді я живу в якійсь іншій країні... ну, скажемо, у Франції? і взяв, я значить, ці «вів ля патри» й почав ними викомарювати. Сказав раз – пройшло, сказав другий – пройшло. Ну, думаю, мабуть, не помилився. Так що даремно Ви «серчаєте», висловлюючись українською мовою, шановний товаришу.

По-друге, щодо Бонавентури: я нічого не маю проти дотепів і навіть рекомендую їх. Але в даному разі – одверто кажу – я не задоволений. І от чому: як усім відомо, в своєму «Соціологічному еквіваленті» я зробив Вам зауваження, що так, як Ви почали свою книгу «Організація Жовтневої літератури» («адмети» «Геракли», «Тезеї», «тритони», «стимфальські птахи» etc.) не наважився б почати не тільки французький монах Бонавентура, а й сам Копач Карпенка-Карого. Як же Ви реагуєте на це моє зауваження? Ви одразу ж перелякались і зробили паніку. Замість того, щоб спокійно парирувати вдар своїм оригінальним дотепом, Ви кричите на всю Україну: – ага, а твоя мати теж без ока була! Такою реплікою Ви остаточно «видаєте себе з головою», і читач може тільки співчувати Вам. Це вже для полеміста великий мінус. Значить, перш за все, треба «заховувати спокій» і міцно тримати в шорах свій можливо й цілком законний гнів... Ви не читали відповідного трактату Сенеки? Не читали? Шкода. Раджу прочитати, і взагалі я нічого не маю проти, коли Ви будете звертатись до мене за вказівками: в моїх памфлетах бувають теж зриви, і тому їх приймати, як геніальні зразки, я все-таки не рекомендую.

А втім, все це, звичайно, дрібниці! Багато цікавіш інше – ну хоч би знову-таки Ваша дальша діалектика. Припустім, що в мені «сидить дві душі». Одна душа активного Чан Кай-ші, а друга пасивного езотерика. Але скажіть мені: чому Ви так довго возитесь зі мною (я навіть уже покинув читати ті брошури й статті, де паплюжать мене – так їх багато), – чого Ви так довго возитесь зі мною, коли я «скеровую загальну увагу в оцінці значення літератури не на активний чинник, не на діло, не на боротьбу, а на споглядання» (очевидно, пасивне)? А ну-бо покличте свою «діалектику» і з'ясуйте мені! Чи може Вам допоможе Юринець з його 31-м пунктом, що Ви їх так ретельно виписали?

Ага, Ви панькаєтесь зі мною, так, «як у свій час Маркс панькався з Фрейлігратом»?! Словом, Ви мене жалієте. Ви навіть гадаєте, що «не можна комуніста Хвильового в рівень з політичними емігрантами ставити» і що «Хвильовизм є не цілковита зрада, а тимчасовий манівець». Дякую. Дуже дякую, але попереджаю: Ви даремно втішаєте себе, бо «дубовий молодняк» пахтить уже не на «далеких гонах», а на дуже близьких і давно вже перестав бути жовторотим.

Ну, візьмемо хоч би теж «Красное слово». Молодняк страшенно цікавиться таким питанням: для чого Ви його утворювали? «Чи мало Вам «іздательства “Пролетарий”»? Чи не для того, як запитує Вас орган ЦК нашої компартії – «Комуніст», щоб «відводити свої сторінки твограм письменників із РСФСР»? Чи не для того, щоб – як запитує той же «Комуніст» – обминати «справжню українську тематику, справжнє українське життя»? А це ж Ваше найголовніше культурне досягнення – саме це «Красное солнишко»! Для нього власне й ВУСПП було утворене. Чи може Ви будете заперечувати мої твердження? О, Ви не будете заперечувати, а просто назвете мене націоналістом і будете кричати, що Хвильовий знову розпалює націоналістичні страсті. Отже, дозвольте Вам відповісти.

Чи я проти руського журналу на Україні? – Боже борони! Як я його уявляю собі? Я його уявляю так, як уявляє і Вільна Академія, як говорить – певніше «наливає» – передмова до «Красного слова». Цей журнал мусить бути в руках тієї «русской части населения на Украине, которая глубоко чувствует свое органическое единство с этой страной и ее культурой. Пользуясь русским словом, как оружием, она, русская часть, должна творить литературу, вступающую глубокими корнями в недра Украины, украинского пролетариата и его борьбы, литературу украинскую по фабуле, по теме и, может-быть, по многим формальным чертам и особенностям, – глубоко своеобразную и оригинальную». – Чому ж я так уявляю? А тому я так уявляю, що «позаяк», як говорять щирі українці, руські письменники не мають свого руського ґрунту на Україні, «позаяк», як кажуть ті ж таки щирі українці, все талановите, що не хоче поривати з руським ґрунтом, тікає в Москву, – всяка спроба інакше організувати руський журнал на Україні «обречена на гибель», бо цей журнал перетвориться неминуче в кабачок бездар і графоманів або стане за ідеологічний центр російського великодержавного шовінізму. Ви мені не вірите? Тоді, будь ласка, підіть до органу ЦК нашої партії і розпитайте там.

А втім, дозвольте просто подати декілька фактів, цебто дозвольте зиркнути одним оком на Вашу симпатичну дитинку, на «Красное слово». Візьмемо спершу статейний відділ. От вони (*les voici!*) ті, що «глибокими корнями врастают в недра України»:

1) Ептон Сінклер – «Кому принадлежит художник», перевод Гатова (стаття, так би мовити, на «отвлеченные» теми);

2) проф. Жинкин – «Творческая работа над художественным словом». Ви гадаєте, що тут фігурують Франко, Панас Мирний, Коцюбинський, Нечуй-Левицький і т. д.? Нічого подібного: тут «старые знакомцы»: Тургенев, Толстой, Гончаров і т. д.;

3) Анат. Машкин – «Русская книга перед судом рабочего читателя». (Сама назва говорить за себе, і крім «самобитних» Каліннікова, Романова, Гладкова, Горького і т. д. в статті можна ще зустріти не «самобитних» Лондона чи то Сінклера);

4) А. Белецкий – «Французская литература в текущем году» і (тут назва сама за себе говорить... тільки мені здається, що проф. Білецький випадково фігурує в цьому журналі, і прошу я пробачення в шановного Олександра Івановича: я тільки тому згадав це ім'я, що не хочу жодної статті пропускати);

5) В. Матвеев – «Поет умирающей деревни – к тридцатилетию литературной деятельности В. Стефаника». (Нарешті дочекались «українського ґрунту»! Але Ви, очевидно, думаєте, що це широка розвідка про великого художника слова, що її вміщено на почесному місці? Нічого подібного – це газетна інформація приблизно на 180 рядків звичайним шрифтом, і почесне місце вона зайняла якраз біля хроніки);

6) И. Ю. Кулик – «Литература под руководством партии» – перевод с украинской рукописи. (Назва і прізвище самі за себе говорять);

7) В. Матвеев – «Чело с печатью и тяжелых дум». (Той же Матвеев згадує Франка й на тих же трохи більших 180 рядках);

8) А. Гатов, «Беседа з Пьером Ампом». (Амп, як відомо, французький письменник);

9) С. М. Утевский – «Новейшая англо-американская литература». (Коментаріїв не потребує);

10) А. Машкин – «Формализм и его пути». (На погляд Машкина, формалізм ніякого відношення не має до укрлітератури, і тому він укрлітературу зовсім не згадує);

11) Л. Тоом – «От рабкорства к писательству». (Про трьох московських рабкорів).

Такий статейний відділ 1-го й 2–3 номера. Щодо бібліографії, то тут у двох книгах єсть дві рецензії і на українські видання: на «Літературну газету» – на ту саму газету, де «під дорослого», як говорять ваплітяни, цвірінькає Б. Коваленко і «подобострастно» заявляє, що «“Красное слово” є поважний вклад у пролетарську літературу України» (за це, між іншим рецензія похлопала Коваленка по плечу й сказала, що «ти, Матюша, талант», і твоя газета «блестяще доказала своє существование»), і друга – на «Бур’ян» Головка (порівняно «Бур’ян» з бездарним «Цементом», і взагалі «автор забывает, что о селе “розповідає”»).

З художнім відділом не краще. Беремо 2–3 номер (сильніший). Як про художній твір, можна говорити, мабуть, тільки про твір Я. Немченка, який під Бабеля написав оповідання «В степах Иерихона». Решта – або недозрілі, речі, або звичайна халтура. От Вам оповідання Рутера – «Волчий яр» – єдине оповідання, що вросло в український ґрунт. Тут вам і партизан Чуб із своїм «невидячим голосом» і «курево» й «тю-тю», і «варта» – словом увесь опереточно-малоросейський аксесуар. Говорить Чуб, звичайно, чистою українською мовою (прикладі: «думают застращать», «пушай», «бузят» і т. д.). Драма приблизно так розгортається: учитель Свистун (теж українське прізвище) зраджує революцію і продається німцям. Тоді комісар Рушковський за допомогою поміщиці Вікторії цю ж таки революцію спасають.

Таке перше оповідання. Інші далеко від нього не тікають: або відома трафаретка про бідного єврея («Шимон сторож»), або пільняківствующий архів якогось дуже старого року («Лестница» – Бела Берг). Для чого все це видається? Про це знаєте Ви, шановний Коряче. Бо ж не тільки оповідання, але й добра половина статейного матеріалу не витримує жодної критики. Щоб не бути голословним, беремо й коротенько зупиняємось ще на статті найбільшого вуспівського ідеолога – на статті Ан. Машкіна – «Формализм и его пути». Стаття про «Бориса Михайловича» (цебто Ейхенбаума), який «три вечера подряд вел оживленную беседу». Крім переказу своїми й не своїми словами праць Ейхенбаума, крім «Бориса Михайловича», тут буквально нічого нема. Не можна ж серйозно говорити про такі от кінцівки до переказу тієї чи іншої Ейхенбаумської статті: «вся эта концепция исторического процесса художественной формы развертывается, конечно, вне всякой зависимости от социальных условий», – або про ті наївні й безпідставні твердження, що «Борис Михайлович» «глубоко ошибается».

Для чого ж усе це видається? – знову запитую я. Про це знаєте Ви, шановний Коряче! Це мабуть, не «рецидив марксистської розбеще-

ності», але – пробачте за вираз – «сплошне свинство». Ви, звичайно, не визнаєте істин і називаєте мене за стремління до них «раклом», але я, на жаль, нічого не можу зробити з правдою, коли вона збирається колоти комусь очі... Ну, скажемо, Ви берете олівця й пишете:

– «Хвильовий, який висміяв пропозицію Пилипенка письменникам вивчати рефлексологію, таки виявив своє неуцтво».

Сказано непогано, але хіба це правда, що Хвильовий висміяв Пилипенка за його пропозицію вивчати рефлексологію? Чи не пересмикуєте Ви знову? Беру своїх «Апологетів писаризму» й читаю:

– «Яка іронія фортуни: революціонер-марксист, сконстатувавши, що в сучасному письменстві загублено перспективи, пропонує лікувати цю хворобу... рефлексологією. Рефлексологія – річ непогана, але, на жаль, вона має таке відношення до революційних перспектив, яке тов. Пилипенко до нашої епохи».

Де ж тут висміювання? Чи подібне це до того, що Ви говорите? За Вами виходить так, ніби я проти рефлексології, а за цитатою – що я за рефлексологією, і тільки думаю, що вона, рефлексологія, не звільнить нас від «красного соннишка». Отже, і цей ваш полемічний прийом не витримує критики. (Між іншим: чи не працювали Ви і раніш у жовтій пресі? Щось дуже часто Ви пересмикуєте!).

А втім, час уже кінчати. Ще багато цікавих питань нашої «симпатичної» дійсності зачеплено Вами, але я, їй-богу, уже перевтомився. Ви це справедливо замічаєте – що до моєї перевтоми: болить груди, болять ноги й все тіло, як побите. Ви також справедливо говорите, що мені треба лікуватись. Але все нещастя моє в тому, що ваші ліки мені не допоможуть. Oui, monsieur! Не допоможуть.

Словом, прощайте, шановний товаришу! Вітайте від мене всіх своїх друзів і всіх своїх гарних знайомих і передайте, будь ласка, що я їм не дам спокою і на тому світі. Мені за них і не «соромно», й не «боляче». Мій девіз – не щади ворога!

Ах, шановний товаришу! Ви знаєте, про що я нині думаю? О, Ви не знаєте, про що я нині думаю! Ви знаєте, чому мені так ніжно-ніжно тисне серце, наче я знов переживаю свою першу молодість і своє перше неповторне кохання? Чому я зараз такий сантиментальний, що аж сльози радості виступають мені на очах? О, Ви не знаєте, і я Вам скажу:

– Як усе-таки гарно – чорт візьми! – жити навіть у вуспівській дійсності! От зараз ніч, третя година ночі. Десь тарахкотять обози з калом, а я дивлюсь у вікно і мені здається, що світ пахне якимись божественними пахощами. Мені здається, нарешті, що це не світ, а якась

райська музика, – та музика, що я її чую тільки (де б Ви думали?) тільки й тільки на полюванні.

Ах ви, мої бекаси, кроншнепи, кулички та інша болотяна дичина! Як я люблю вас! І яка шкода, що ви не попадаєте в поле овиду мого колишнього друга – Володимира Коряка. Яка шкода, що мій колишній друг не чує тривожного крику паровика, що так тривожно кричить на вокзалі. Ах, боже мій, яка шкода, яка шкода!

* * *

Колись, у 1925 році, Ви написали мені: «Хай живе дух неспокою!» З великою радістю прийняв я Ваші слова і зробив їх своїм девізом. З цим девізом я думаю пройти все своє життя, і ніяк не можу уявити себе без нього. Ніяк! Рішуче ніяк!.. І тому, очевидно, наші дороги вже ніколи не зійдуться.

Прощайте! «Хай живе дух неспокою!» Прощайте!

не Ваш Микола

В ЯКОМУ ВІДНОШЕННІ ДО «ХВИЛЬОВІЗМУ» «ВСІ ТІ»...

I

У березні місяці б. р. в газеті «Комуніст» було надруковано мого листа, що в ньому я рішуче й остаточно засудив ту систему своїх поглядів на наше культурне будівництво, яку прийнято тепер називати «хвильовізмом». В різних колах нашого українського суспільства цього листа і зустріли, звичайно, по-різному: одні – незадоволенням, другі – здивуванням, треті – ще чимось. Були відгуки і в пресі. Преса, як і треба було чекати, теж неоднаково реагувала: комуністична, наприклад, вітала, націоналістична – потискувала плечима і називала мене «безвольною людиною».

Відгукнулися на мій виступ і розламівці з КПЗУ. Відгукнулися, цебто, і ті громадські кола, що колись зв'язані були зі мною деякими обопільними симпатіями.

У відгуках комуністичної преси для мене неясного нічого нема. Не приходиться довго говорити й про пресу націоналістичну (коли «Діло», скажемо, знайомлячи західноукраїн[ське] суспільство з моїм березневим листом, заявляє, що цього листа я сфабрикував під натиском «диктаторського режиму комунізму», цебто під натиском ДПУ, то я розумію, чому ж те ж таки «Діло» делікатно замовчує той факт, що названого листа написано було за межами Радянського Союзу і саме в Австрії, де, як відомо, і, на жаль, ще не встановлено згаданого режиму).

Не розумію я тільки розламівців із КПЗУ, і не розумію не тому, що вони не досить чітко привітали мене («заяву Хвильового, – пишуть вони, – безумовно треба розцінювати як крок повороту на правильні марксівські позиції»), а тому, що це привітання, на мій дилетантський погляд, ніяк не в'яжеться з їхнім ставленням до національної політики КП(б)У. Нарешті, я не розумію тому, що ніяк не добуру, яка ж різниця між «хвильовізмом», з одного боку, і тими поглядами на наше культурне будівництво, з другого, які лягли в основу світогляду Турянського й Василькова.

Звичайно, як основоположник «хвильовізму», я не можу не висловити свого здивування з таланту Н. Лазаркевича, що в розламівському органі «Світло», дуже влучно характеризуючи «хвильовізм», «добачає в нім тільки (підкреслення моє) прояв натиску ідеології новозростаючої української буржуазії»; звичайно, як автор березневого листа, я цілком задоволений, що «всі ті», яких нині кагановичівська група п'ятнує шумськістами, стоять в негативному відношенні до «хвильовізму» (див. те ж таки «Світло»). Але немає для мене сумніву і в тому, що всі ці рішучі і голосні заяви аж ніяк не погоджено з ідеологічною платформою і діяльністю «всіх тих». Заяви лишаються заявами, дійсність – дійсністю.

Не спасає розламівського становища навіть екскурс в минуле. Правда, тов. Шумський в своїй доповіді, поміщеній в «Більшовику України» (лютий 1927 року), засудив «хвильовізм». «Знову, як вам відомо, західноукраїнські т. з. «шумськісти» в органі «Наша правда» (січень 1927 р.) в цілому ряді видань говорили, що «Хвильовий сходиться тут з марксіських позицій». Але, по-перше, це ж були тільки заяви, а по-друге, – хіба не відомо нам, що в тому ж таки 1927 році т. з. «шумськісти» не тільки з успіхом засуджували «хвильовізм», але і з не меншим успіхом наплюжили «шумськізм», добачаючи, наприклад, «в виступах члена ЦК КП(б)У т. Шумського ухили націоналістичного характеру», заявляючи, наприклад, що «т. Шумський не тільки не відмовився від своїх помилок, а навпаки, обстоюючи їх далі, тим самим пішов об'єктивно назустріч натискові націоналістичної дрібної буржуазії».

Звичайно, нікому з ворогів КП(б)У не забороняється припускати (як це припускає «Світло»), що в результаті тих методів, що їх застосовує Каганович, появляються трофеї в виді колекції підписів зразкової «безпринципності», але і нікому не забороняється припустити, що, по-перше, апологети «шумськізму» недалеко утекли від уже справжньої зразкової безпринципності, відмовившись від Шумського в 1927 році, щоб у 1928-му назвати це відмовлення «глибокою помилкою», по-друге, і головне, – нікому не забороняється і припускати, що це відмовлення нікому і нічого не доводить.

Отже, взявши на себе завдання вияснити, «в якому відношенні до «хвильовізму» «всі ті» (а для чого я беру на себе це завдання, про це я скажу нижче), я примушений все-таки залишити в стороні розламівські заяви про їхнє негативне ставлення до «хвильовізму» і безпосередньо звернутись до більш певних свідків – до поглядів на наше культурне будівництво, що їх розламівці висловили у відповідних часописах.

II

Проте спершу дозвольте взяти формальну сторону справи: раніш, ніж почати вияснювати, «в якому відношенні «всі ті» до «хвильовізму», раніше дозвольте вияснити, чи дістали ми «юридичне» право від розламівців називати їх шумськістами, чи такого права вони нам не давали?

На поставлене самим собі запитання – «чи існує «шумськізм», чи ні» – «всі ті» так і не дають чіткої, цілком зрозумілої і, я б сказав, некрутійської відповіді. З одного боку, як пишуть «всі ті», «шумськізм» – це є фабрикат генерального секретаря Л. М. Кагановича (виступив Шумський – готовий «шумськізм», виступив Волобуєв – готовий «волобуїзм» і т. д.), з одного боку, як пишуть «всі ті», «шумськізм» утворено для того, «щоб залякати партію, щоб задушити всякий здоровий голос критики», але, з другого боку, той же самий «шумськізм» рекомендується розламівцями як певна громадська течія, як певна теорія, що навіть має свою «основну суть». («Основна суть “шумськізму”», – говорить Н. Лазаркевич, – яку за всяку ціну Каганович старається скрити, і заключається в тому, що» і т. д.) З одного боку, «шумськізм» береться в лапки, але з другого, як-от в «Нашому слові» (орган Сель-Робу-Правиці, що виходить під ідеологічним контролем «всіх тих»), він уже виступає чомусь без лапок – приблизно так, як ленінізм чи то марксизм. З одного боку, його називають «т. з. шумськізмом», але з другого – він уже просто шумськізм. З одного боку, – «рачуємо неправильним називати цю лінію шумськізмом», але з другого, – «остання наша декларація, яку на першій сесії сойму проголосив тов. Чучмай, стоїть в тісному зв'язку і в повній солідарності з шумськізмом». Отже, виходить, що розламівці на це запитання так і не дають нам чіткої й ясної відповіді. Отже, як же бути? Як же відповісти на поставлене уже нами запитання (дають нам розламівці право називати їх шумськістами чи ні?).

Відповідь, очевидно, може бути тільки така: приймаючи на увагу, що «всі ті» не те що не знають, «існує шумськізм» чи ні, а просто не знаходять потрібним давати ясної відповіді на своє запитання (ця ж відповідь позбавляє їх можливості говорити про «продукцію різних ізмів»), приймаючи на увагу те, що т. Шумський поки що не відбив охоти у розламівців безперестанку спиратись на його ім'я; приймаючи на увагу також і те, що розламівці з більшим бажанням говорять про «шумськізм», ніж про режим Пілсудського, нарешті, приймаючи

на увагу те, що шумськісти ніколи всерйоз не назвуть себе шумськістами, – приймаючи все це на увагу, ми віднині вирішаємо називати розламівців шумськістами, і до того ж шумськістами без лапок.

Отже, формально, за Турянським, шумськізм і с н у є. Формально існує певна сума поглядів на наше культурне будівництво, формально існує ціла група людей, які ці погляди захищають, формально існує ціла ідеологія, яка протиставляє себе ідеології і поглядам КП(б)У.

Отже, ф о р м а л ь н о. Але чи існує шумськізм фактично? На це останнє запитання ми можемо дати відповідь, очевидно, тільки тоді, коли зупинимо свій уважний погляд на розламівській ідеологічній платформі, коли вияснимо, «в якому відношенні» до «хвильовізму» «всі ті», коли вияснимо, нарешті, скільки дано права шумськістам паплюжити гостро засуджені мною мої ж такі погляди на наше культурне будівництво.

– «Основне, що твердив Шумський, – пише О. Васильків в “Землі і волі”, – це те, що при загальному суспільно-політичному оживленні всіх суспільних верств на Україні справа вмілого керівництва національно-революційним відродженням, скерування його в русло соціального будівництва стає справою першорядної ваги».

Це, так би мовити, перший пункт розламівської платформи. Назвати цей пункт шумськістським і справді ніяк не можна, сказати по ньому, чи існує фактично шумськізм, чи ні – теж не можна, і саме тому не можна, що, на розламівський жаль, в ньому нема нічого нового.

– «Але керівництво КП(б)У, – далі “твердив Шумський”, за інформацією Василькова, – вмісто стати на чолі того руху (цебто руху національно-революційного), керувати ним, скерувати його на шлях соціалістичного будівництва, плентається в хвості його».

Це «твердження», підсилене до того ж другим (таке «плентання впливає з автономістичного наставлення партії»), підсилене до того ж пропозицією «стати на шлях ф а к т и ч н о г о (підкреслення моє) будівництва Української Соціалістичної Держави», – таке «твердження» і справді підводить нас до якоїсь основи, що ніяк не в’яжеться з основами комуністичної партії. Таке твердження і справді дає нам право авторів його вважати організаторами нової течії, дає нам право заявляти, що «шумськізм» не тільки формально, але і фактично існує.

Правда, розламівці називають це «твердження» «стопроцентним ленінізмом». Але правда і те, що цей «стопроцентний ленінізм» вихоплено з платформи «хвильовізму», – того самого «хвильовізму», що

до нього розламівці ставляться «негативно», що в ньому розламівці найшли «тільки (підкреслення моє) прояв натиску буржуазії».

Правда, «стопроцентний» плагіат ніяк не дає права авторам його вважати себе творцями оригінального «ізму», але це вже, так би мовити, формальна сторона справи; у всякому разі, це «твердження» нічого не має спільного з ленінізмом, і саме в тому випадкові, коли до хвильовізму поставитись негативно, як до «націоналістичного ухилу».

І дійсно: чим моє «твердження» («в той час, як в Росії компартія завжди втручається морально і матеріально в культурне будівництво, на Україні логікою одірваності керуючих кіл від національного відродження ми, крім химерної ситуації в культурному будівництві, маємо кілька імпотентних морально і слабеньких матеріально хохляцьких апаратів») – чим це моє «твердження», що було висунуте в моїй статті «Україна чи Малоросія?», відрізняється від приведеного «твердження» шумськістів? Я цим запитанням, звичайно, не збираюсь воювати за права пріоритету хвильовізму, але я і не можу не прийти до тієї думки, що шумськізм і справді фактично існує.

Існує фактично ухил, хоч і не оригінальний, але все-таки ухил.

А втім, може, ми помиляємось? Може, це «твердження» все-таки не дає нам права говорити про фактичне існування шумськізму? Може, в даному разі не можна звертатися до методу порівняння? Може, ідентичність згаданого «твердження» з відповідним «твердженням» хвильовізму нічого не доводить? Може, це і справді є «стопроцентний ленінізм»? Тоді дозвольте відкинути метод порівняння і подивитись на цей постулат незалежно від відповідного постулату хвильовізму.

Отже, «шумськісти» заявляють, що «керівництво КП(б)У плентається в хвості національно-революційного руху», шумськісти чи то «так звані шумськісти» заявляють, що це керівництво не вміє чи то не хоче (про це нічого не написано) «скерувати цей рух на шлях соціалістичного будівництва», нарешті, шумськісти заявляють, що це керівництво «фактично не будує Української Соціалістичної Держави».

На перший, поверховий, погляд в цих категоричних заявах ніби нема нічого націоналістичного: форма виразу коректна, а сенс заяви зводиться до того, що треба негайно скинути сучасне керівництво КП(б)У. На перший погляд, але другий, більш уважний, переконує нас у тому, що тут справа не стільки йде про «кагановичівську групу», скільки про цілу компартію, і навіть про весь конкретний радянський

лад. І справді: заявивши, що керівництво КП(б)У, те саме керівництво, що на протязі десятих років керує робітничо-селянським рухом на Україні, те керівництво, що під його проводом революція остаточно покінчила з контрреволюцією, заявивши, що це керівництво «фактично не буде Української Соціалістичної Держави» і не може чи то не хоче «скеровувати національно-революційний рух на шлях соціалістичного будівництва», – хіба, заявивши це, шумськісти не становляться по ту сторону барикад? Розламівці багато кричать про своє дуже симпатичне ставлення до Радян[ської] Республіки. Але невже вони не розуміють, що цей істеричний крик ще більше їх компрометує? Коли на Україні «нема фактичного будівництва соціал[істичної] держави» (цебто йде будівництво держави буржуазної), то яким же це чином «стопроцентні леніністи» залишаться революціонерами, підтримуючи цей радянський лад – на сьогодні, по-їхньому, – контрреволюційний? Де ж тут логіка? Чи, може, вони радянський лад підтримують в абстракції і зовсім не той, реальний, який зараз існує на Україні? Так тоді ж послідовно треба проголосити, що соціалістична революція загинула і на місце її прийшов термідор і до того ж термідор російського шовінізму? Так тоді, нарешті, треба визнати, що шумськістські погляди нічим не відрізняються від поглядів націонал-соціалістичних. Десять років компартія будує Українську Соціалістичну Державу – і раптом: ніякої Української Соціалістичної Держави «фактично» нема! Десять років компартія стоїть на чолі «національного відродження українського народу» – і раптом: партія не тільки плентається в хвості національно-революційного руху, але і загрожує і надалі плентатись!

Навіщо ж морочити людям голову й заявляти, що справа йде про керівництво, коли для кожного ясно, що шумськісти паплюжать цілу партію? Навіщо ж морочити голову «кагановичівською групою», коли справа йде про цілий конкретний радянський лад? Воістину: сказавши «а», треба сказати і «б». Почавши війну проти КП(б)У, ніяк не можна не опинитися в таборі контрреволюції – своєї «рідної», ундовської.

Але трагедія одним протиріччям (коли і справді шумськісти роблять тільки націоналістичний ухил) не кінчається. Де ж ви були, спитають їх націоналісти, до 28 року? Теж «пленталися в хвості»? Що ж ви будували на протязі десятих років? «Єдиную неделімую»? Виходить, і Турянський, і Васильків, і Хвильовий – всі ви до цього часу були несвідомими «запроданцями Москви»? Виходить, що ви весь час виступали не будівниками Соціалістичного Союзу, а агентами

московського імперіалізму, сліпим зняряддям в руках ловких російських великодержавників? Яку ж їм відповідь дадуть шумськісти і всі ті, хто, покинувши чи то не пішовши за УНРовськими гаслами, уже десять років воює з рідним націоналізмом? Чи не прийдеться «всім тим» негайно організувати клуб самогубців і там «стопроцентно» самознищуватись? Сказавши «а», треба говорити і «б». Почавши будувати Українську Соціалістичну Державу, ніяк не можна на одинадцятому році цього будівництва переносити відповідальність за це будівництво на «кагановичівське керівництво» – формально, і на робітничо-селянські маси – фактично, і не тому, звичайно, що прийдеться організувати клуб самогубців, а тому, що це дезертирство об'єктивно, залізною логікою сучасних громадських відносин, веде до націоналізму.

А втім, може, ми помиляємось, заявляючи на підставі одного твердження, що шумськісти, говорячи про «керівництво», мають на увазі цілу партію комуністів-більшовиків України.

– «В своїй практичній роботі, – далі говорить О. Васильків, – партія не шукає належного опертя в українському пролетаріатові».

Тут уже, як бачимо, шумськісти заговорили одверто. Тут уже справа йде не про «керівництво», а про весь авангард українського революційного пролетаріату, і йде, до речі, в тих же категоричних тонах. І тут уже партія визначається як така партія, що нічого не має спільного з українським пролетаріатом, як партія, яка в «практичній роботі» шукає належного опертя або серед російського робітництва (в цьому разі вона націонал-соціалістична), або серед російської буржуазії (в цьому разі вона буржуазна). І все це, до речі, видається за «стопроцентний ленінізм». Яким чином пролетарська партія за один місяць (бо ж розламівці до 28 року цього не говорили) робиться раптом партією непролетарською?.. Це вже секрет шумськізму. Отже, виходить, що ми не помилились, заявляючи на підставі одного твердження, що шумськісти, говорячи про «кагановичівську групу», мали на увазі цілу КП(б)У.

– «Навіть в самій партії комуніст-українець – це в найліпшому случаю комуніст другого порядку», – далі говорить О. Васильків.

Але сказавши так, він знову забуває, що це є переказ своїми словами «формули» хвильовізму, який твердив, що «кожний міщанський шпінгалет із російських кіл вважає за свій обов'язок дивитись на українця скоса і при нагоді потріпати його по плечу: мовляв, работай, націонал, може, через сто років і будеш комуністом». При чому ж тут «негативне» ставлення до моїх колишніх поглядів?

Цим я, звичайно, не думаю сказати, що в партії нема русотяпських елементів, що партія мусить покинути боротьбу з ними, – цим я хочу сказати, що шумськізм і в цьому пункті нічим не відрізняється від хвильовізму. Цим я хочу ще раз підкреслити, що шумськізм і справді фактично існує, що існує новий «ізм», який йде походом на Комуністичну партію України. Це, на мій погляд, така ж істина, як і те, що я, засудивши хвильовізм під гучні оплески розламівської похвали, епігонові його, цебто шумськізмові, симпатизувати міг би тільки в стані цілковитого божевілля.

Але, може, пішовши походом на цілу Комуністичну партію більшовиків України, шумськісти тим самим не йдуть проти ленінізму, що ним вони божаться на «сто процентів»? Може, і справді я ще нічого не довів? Може, і справді КП(б)У – одно, а ленінізм – зовсім щось інше? Може, вони і справді не неподільні? Тоді вже, очевидно, прийдеться зупинитися на «чистій воді» («На чисту воду» – так називається стаття в шумськістському «Нашому слові»).

– «Шумськізм, – несподівано інформують розламівці, – це є втягнення українського робітництва і селянства в творчу радянську працю».

Тут ми вже бачимо, що «шумськізм», по-перше, не взято в лапки, по-друге, тут уже розламівці не протестують проти того, щоб їх називали шумськістами, але, по-третє, і головне, – ми тут бачимо, що «сто-процентні леніністи» раптом, на одинадцятому році соціалістичної революції, прийшли до того цікавого висновку, що ленінізм буде тоді «стопроцентним», коли до нього додати шумськізм, цебто коли він поставить, як вони говорять, собі за завдання «втягнути українське робітництво і селянство в творчу радянську працю».

От тобі і договорились. Виходить, що до цього часу ленінізм не ставив собі такого завдання? За що ж його розламівці до цього часу так гаряче підтримували? Навіщо ж вони так багато за нього розпинались? Чи, може, вони розпинались з якоюсь спеціальною метою? Яка ж це була мета? Чи, може, їх було обдурено і вони, зрозумівши раптом це, спішать виправити свою помилку? Але тоді для чого ж вони так уперто називають себе «стопроцентними леніністами»? Чому ж вони прямо не скажуть, що з ленінізмом вони вже нічого не мають спільного і що леніністами вони називають себе з якоюсь спеціальною метою? Чи, може, вони називають себе леніністами тому, що їхня теорія «боротьби двох культур» нічого не має спільного з хвильовізмом?

– «Єдиним шляхом, – пишуть розламівці в тому ж “Нашому слові” за 28 рік, – щоб побороти труднощі, які неминуче мусили виникнути з тих протиріч, які приносить із собою неп, це шлях – якнайрішуче поборювати тенденцію “боротьби двох культур”, стати до рішучої боротьби з великодержавним шовінізмом та керівництва українського національного відродження, спрямовуючи його в річище класової боротьби, в річище скріплення й консолідації радянської держави».

Це твердження шумськісти теж вважають за «стопроцентний ленінізм». Твердження, можна сказати, цікаве, але, на жаль, треба все-таки визнати, що воно, по-перше – давно вже було написане в початках «хвильовізму», а по-друге – треба сказати, що під ним жодний український націоналіст не підписатися ніяк не може. Цікаве поборювання теорії «тенденції» боротьби двох культур! «Становись до рішучої боротьби з великодержавним шовінізмом» і... «керуй процесом українського національного відродження»! А де ж дівся український націоналізм? Як же з ним бути? Чи, може, його не треба «поборювати? Хто це, нарешті, мусить «стати» за керівника «процесом українського національного відродження»? Компартія? Так тоді яка ж вона буде компартія, коли вона поставить перед собою ті ж самі завдання, що їх ставлять і ундовці? Хіба ундовці «проти українського національного відродження», хіба вони проти того, щоб «спрямувати його в річище класової боротьби»? Хіба вони проти «скріплення консолідації Української держави»? (Але якої?) Хіба вони проти «боротьби з великодержавним шовінізмом»? Чим же ця ідеологія відрізняється від ідеології ундовської?

А, очевидно, тільки тим, що це написано «стопроцентними леніністами», які, засуджуючи хвильовізм, в той же час не хочуть чи то не вміють зрозуміти, що одна з основних помилок останнього і була та, що він, хвильовізм, пропонуючи партії посилити боротьбу з великодержавним шовінізмом, одночасно не робив наголосу на боротьбі з шовінізмом українським. Його націоналістичний ухил і був у тому, що він, говорячи про національне відродження, не виходив з чітких пролетарських позицій і тим штовхав компартію, як і «шумськісти», в обійми українського націоналізму. Сперечатися не приходиться, що наша партія мусить взяти на себе (вона вже й узяла) керівництво українським національним відродженням, але який же ленініст може сумніватися в тому, що вона мусить взяти керівництво не тим відродженням, яке не передбачає боротьби з рідним націоналізмом, і не тим, що штовхає Україну «на природний етап, який Західна Європа

пройшла в часи оформлення національних держав» і що про нього говорив колись Хвильовий і який зараз на словах засуджує Н. Лазаркевич, а тим, що передбачає перш за все боротьбу з «рідним» націоналізмом. І справді, все тут єсть: і великодержавний шовінізм, і національне відродження, і класова боротьба. Але тут нема ні українського шовінізму, ні пролетаріату, ні соціалістичного будівництва, ні пояснення класової боротьби (які класи, проти кого і т. д.). Словом, сказавши «а», приходиться говорити і «б».

– «Для проведення цієї єдиної правильної лінії, – твердять далі розламівці (маючи на увазі ту лінію, що забуває «рідний» націоналізм), – необхідно українізувати партію, без чого справжнє керівництво українським національним процесом та творча боротьба з великодержавним націоналізмом неминуче зводиться мусить головне до «адміністрування»».

Словом, і тут «стопроцентний ленінізм»: українізація не для того, щоб широкі робітничо-селянські маси прийняли більш активну участь в соціалістичному будівництві, а знову-таки для того, щоб боротись з великодержавним націоналізмом, не звертаючи увагу на свій «рідний». Правда, далі розламівці говорять і про «соціалістичні цінності», але на те ж вони і виступають в ролі соціал-туманопускателів, на те ж вони і називають себе шумськістами.

Отже, нема нічого дивного і в тому, що і економічна платформа шумськізму строго витримана в душі того ж таки націоналістичного ухилу. Хіба ця платформа не є розвиток тих думок, що їх засуджено як «негативні» тими ж шумськістами? Хіба не хвильовізмом проголошено ще на початку 1926 р., що «українська економіка – не російська економіка і не може бути такою» (дивись мою кол[ишню] статтю «Апологети писаризму»). Хіба стаття Волобуєва, що лягла в основу економічної платформи шумськізму, не є той же хвильовізм в розв'язанні проблем української економіки? Невже ж мені, основоположникові хвильовізму, того самого хвильовізму, що його, – ще раз повторюю, – засуджено шумськістами, – не вже мені брати на себе роль коментатора, втлумачувати шумськістам, що справа не в тому, що не треба боротись з проф. Александровим і йому подібними, які розуміють Україну як південь Росії, які не здібні тримати курсу на «соціалістичну консолідацію національних республік», – справа в тому, що «соціалістичну консолідацію національних республік» висувається як «основу сутність» шумськізму (нібито КП(б)У, нібито ленінізм проти такої консолідації), справа в тому, що цілу компартію обвинува-

чується в бездіяльності в той час, коли вона без цієї консолідації і існувати не може, в тому, що шумськізм змішав правильні думки з антиленінськими і протиставив їх думкам КП(б)У. Справа в тому, що не можна видавати «електричну юшку націонал-комунізму і українського шовінізму» (як цілком правильно називає і «шумськізм» тов. Каганович) за «стопроцентний ленінізм». От в чому справа, і от чого шумськісти не розуміють чи то, певніше, не хочуть розуміти.

А втім, може, я, як то кажуть, не з того боку підійшов? Може, «шумськісти» «глибоко помилились», сказавши, що вони в хвильовізмі бачать «тільки прояв натиску буржуазії»? Може, в тих «твердженнях» «хвильовізму», що сходяться з їхніми, вони не бачать націоналістичного ухилу? Тоді подивимось, в чому вони бачать антиленінізм в тому націоналістичному збоченні, що називається «хвильовізмом».

– «Це найбільш яскраво видно, – говорить Н. Лазаркевич, – коли розібрати погляди Хвильового в питанні непу, українського національного відродження та шляхів розвитку української культури». Далі Н. Лазаркевич, взявши мою кол[ишню] передмову до збірника поезій Вас. Еллана і процитувавши з неї те місце, де я говорив про «роздеріротазівотну казенщину» («Спархіальних відомостей»), робить цілком правильний висновок: «Отже, у Хвильового неп не неминучий засіб у руках пролетаріату, а уступки дрібній буржуазії. Виходячи з такого неправильного протимарксівського заложення в оцінці непу, Хвильовий котиться в дальші прірви націоналістично-опортуністичної ідеології».

Висновок, повторюю, – щодо хвильовізму, – цілком правильний. Але хіба «шумськісти», заявляючи з обуренням, що за непу ми «справді» ще не стали на шлях «фактичного» «будівництва Української Соціалістичної Держави», хіба цією заявою вони не розцінюють неп як уступку дрібній буржуазії? Хіба цим вони не заперечують і справді цілком ленінського визначення, що «неп, – це неминучий засіб в руках пролетаріату в будуванні соціалізму»? Висунувши твердження, що ми за десять років революції не зуміли стати «на шлях фактичного будівництва Української Соціалістичної Держави», хіба тим самим не визнається, що неп був поступкою дрібній буржуазії? Який же це засіб в руках пролетаріату, коли він за десять років пролетаріатові нічого не дав? Чи, може, він не дав українському пролетаріатові? Так тоді, по-перше, навіщо ж робити реверанса ленінізові і, по-друге, як же тоді зв'язати це останнє припущення з тим, що шумськісти не роблять націоналістичного ухилу? Отже, зневіра в Жовтневу

революцію як революцію пролетарську характеризує не тільки хвильовізм, як думає Н. Лазаркевич, але і шумськізм.

Про національне відродження я вже говорив. В цьому пункті у хвильовізмі з шумськізмом, як я це довів, не тільки ніколи не було розходжень – більше того: шумськізм, запозичивши у хвильовізму його відповідні формулювання, навіть не зумів їх одіти в свою шумськістську форму. Залишається ще про шлях розвитку української національної культури. В цьому питанні шумськісти, так би мовити, безкомпромісні, вони хвильовізм тут засуджують на всі «сто процентів». Як же так, говорить Н. Лазаркевич: «Хвильовий договорився до кличів: “геть від Москви”, “орієнтація на психологічну Європу” і т. д.».

Обурення Н. Лазаркевича проти Хвильового і хвильовізму і в цьому пункті я не можу не вітати гаряче.

Але я все-таки думаю, що і тут хвильовізм дуже не розійшовся з шумськізмом. Розходження невеличке: Хвильовий тільки говорив «геть від Москви», а шумськісти, недовго думаючи, взяли та й одійшли від Москви, шумськісти порвали всякі зв'язки не тільки з Москвою, а з цілою компартією, з цілим Комуністичним інтернаціоналом. В той час, як Хвильовий, зрозумівши, куди він забрів зі всіма своїми поглядами на наше культурне будівництво, рішуче засудив ці погляди, – в цей час шумськісти організовано виступили проти компартії і об'єктивно чи то суб'єктивно пішли з українськими націоналістами. Хвильовий не пішов на службу до маршала Пілсудського, а розламівці, принаймні об'єктивно, стали знаряддям польського імперіалізму. В цьому, мабуть, і розходження між Хвильовим і шумськістами. Звичайно, розламівці весь час спираються на комуністичного бога, але їм уже не вірять навіть націоналісти. Об'єктивно вони роблять те ж саме і, мабуть, далеко гірше діло, що його в свій час робив Хвильовий і за що Хвильового так похваляли українські націоналісти. Звичайно, як говорить Н. Лазаркевич, «справа не в Хвильовому, а в хвильовізмі, саме з хвильовізмом треба повести рішучу боротьбу».

«Таке становище осудженого шумськізму до питань, зв'язаних з виступом Хвильового».

«Хвильовізм» – це є теорія боротьби проти КП(б)У, що її, теорію, утворено під натиском ідеології українського войовничого фашизму, під натиском ідеології тієї урбанізованої української буржуазії, яка мріє зробити з України велику імперіалістичну державу. Шумськізм виник під натиском дрібної буржуазії, головним чином, куркульсько-селянської, та інтелігенції, саме тому він і не спромігся дати щось своє

більш-менш оригінальне, саме тому він так безпомічно борсається в чужих думках: дрібна буржуазія ніколи не знає, чого вона хоче.

Це все написано для того, щоб, по-перше, ніхто не думав, що Хвильовий, надрукувавши свою березневу заяву, зробив новий стратегічний маневр, по-друге, для того, щоб шумськісти не чекали вже від мене ніякої підтримки, по-третє, для того, щоб, нарешті, за пропозиції Н. Лазаркевича, я міг зробити дальший «крок повороту на правильні марксистські позиції» і, нарешті, не тільки для того, щоб розпочати справжню атаку на український націоналізм, але і для того, щоб показати, що я розірвав, певніше – розшматував усякі зв'язки з дрібнобуржуазними сюсюкалами вроді розламівця Н. Лазаркевича, які самі не знають, чого вони хочуть.

P.S. Цю статтю я розглядаю як статтю першу з циклу статтів проти «шумськізму». *М. Х.*

ПРОМОВА НА ТЕАТРАЛЬНОМУ ДИСПУТІ 1929 РОКУ

Я, товариші, на жаль, не знав, що тут буде виступати т. Кулик з такою величезною промовою, до того ж написано на машинці, з промовою приблизно на 1½ арк. Коли б я знав це, я теж використав би ту ж таки машинку, але тепер мені залишилося тільки, вислухавши Кулика, піти вниз і написати декілька сторінок, які я зараз і прочитаю. Говорю я свою промову по написаному тому, що, по-перше, я не дуже добрий промовець, а по-друге тому, що в експромтній промові іноді неясно висловишся, за це вхоплюються, і врешті, як і Курбасові, пришивають ухили (3 місця: «Значить, ви написали»). Так, пішов униз, написав і шкодую тільки, що вчора не зробив цього. Отже, я гадаю, що охопити все, про що тут говорили, не можна і тому дозвольте зупинитися на одному моменті. Я читаю: «Коли б не виступ Кулика з панеґриком театрові ім. Франка, як театрові революційному, я б слова не брав. Тепер я вважаю за свій обов'язок таке слово взяти. Коли не брати промови Курбаса (про нього декілька слів потім), то що я почув від більшості наших театральних діячів? Нічого. Це були звичайні собі канцелярські виступи. Найяскравіший із них це виступ Юри, Гната Петровича. Щоб не подумали, що я проти театру ім. Франка, заздалегідь скажу, що театр ім. Франка я вважаю і вважав за один із наших найкращих *провінціальних театрів. Я за театр ім. Франка, як і ті, що його гаряче захищають... як-от, наприклад, Кулик, і не моя вина, що театр ім. Франка (як це видно з промови Юри) пливе, так би мовити, «без руля і без вітрил».* З чого складається промова керівника згаданого театру? По-перше, зі скарги на тов. Петренка – завідувача Головмистецтва, по-друге, з декларації. Що таке його скарга? Скарга, на мій погляд, є звичайне собі, пробачте на слові (пробачте і ви, тов. Юра), – звичайне собі очковтирательство. Не будь тов. Лазоришака, Гнат Юра ніколи не дістав би тієї аудиторії, про яку він говорить і якою задається (3 місця: «А чому Курбас не створив цього в “Березолі”!»).

Отже, заслуга тут не стільки Юри, скільки Лазоришака і, значить, заслуга ця невелика. По-друге: коли ми говоримо про зв'язки з робітничим глядачем (3 місця: «Тому дивись перше на Лазоришака»),

то маємо на увазі не той зв'язок, що виникає внаслідок розповсюдження дешевих квитків через завкоми, а той, що веде робітництво в театр без допомоги завкомів і дешевих квитків (З місця: «А доповіді, які провадив театр Франка? А чому “Березіль” безкоштовні вистави ставив і ніхто не хотів іти?»).

Тепер про декларацію. Коли Гнат Юра читав свою довгу декларацію, то в той час, як ми слухали її, всі мухи нашої зали – рішуче всі подошли. Чому вони подошли? А тому, що, по-перше, подано було в цій декларації декілька, так би мовити, «ідеологічно-витриманих» загальників і подано було кілька досить плутаних тверджень, в яких (я твердо переконаний в цьому!) тов. Юра й сам не розбирається. Я певен, що коли б хтось із нас, взявши вищезгадану декларацію, попросив автора її зробити декілька пояснень – автор пояснень не зробить. Що це дійсно так, я прошу негайно вибрати із аудиторії комісію і перевірити це. От вам найяскравіша промова одного із наших театральних діячів. Тепер дозвольте зупинитися двома словами на промові Курбаса (З місця: «Там усе ясно»). Коли не брати на увагу неясних моментів у вищезгаданій промові (хоч би заяву Курбаса, що театр «Березіль» не має ніякого відношення до ухилів). З цієї заяви дехто з т. т. [товаришів] хоче пришити (З місця: «Неграмотність, аполітичність. Ви хочете зайнятися також очковтирательством, про яке говорили»)… так от, т. т. [товариші], коли не брати на увагу цієї заяви, то, я гадаю, що це найбільш змістовна промова. По-перше, т. Курбас розуміє, що справа не в тому запізненому, порожньому, монументальному реалізмі, що його проголошено було Юрою, а справа в утворенні національного (не націоналістичного, а *національного*, тобто українського формою і пролетарського змістом) театру. (Голос з місця: «Це ж слова з докладу Юри»). Курбас розуміє, що такий театр можна утворити тільки за допомогою *української* пролетарської драматургії. Нарешті Курбас розуміє, «що централізація театральної культури є пекуча потреба дня». Гнат Петрович, як і його друзі, я сказав би, претензійно заявляють, що нема українських п'єс. Подивимось. Перша – «97». Це саме та п'єса, до речі, що винесла на поверхню життя (Голоси з місця: «Куліша») театр ім. Франка, а з ним і Гната Юру (Голос з місця: «До “97” Куліша ніхто не знав»). Вас теж мало хто знав, Гнате Петровичу! Друга п'єса – «Народний Малахій», третя – «Яблуневий полон», четверта – «Мина Мазайло» (Голос з місця: «За 6 років малувато»)… А як утворювався великий руський, навіть буржуазний театр? Чи не двома п'єсами «Горе от ума» і «Ревізором»? Гнат Юра, коли він знає історію театру, а він мусить її

знати, підтвердить, що це так (Скрипник: «Там ще був і «Недоросль»»). Мик[оло] Олексійовичу, я на вашу єхидну репліку, звичайно, не можу подати відповідної репліки, бо ви людина надто високоавторитетна (Скрипник: «Будь ласка. Я проти зменшування російської театральної культури»). Юра, і ті, що з ним, думають, що «Народного Малахія» і «Мину Мазайла» не можна дорівнювати до таких п'єс, як «Ревізор» і «Горе от ума», але це говорить тільки про те, що в нас багато малограмотних людей. Тільки епохальні п'єси викликають такі дискусії, яку викликали «Народний Малахій» і «Мина Мазайло», тільки обмежені люди не розуміють, що саме такі п'єси і роблять в театрі епоху. Навіть запеклі вороги цих п'єс не знайшли нічого іншого, як просюсюкати декілька незрозумілих слів на адресу хоч би того ж «Мини Мазайла». П'єси єсть, справа тільки в установці, а цю установку і зробив театр Курбаса. А тому я не тільки як глядач, але як і сучасник культурної революції гаряче вітаю театр «Березіль».

ПРОЛОГИ
«ЛІТЕРАТУРНОГО ЯРМАРКУ»

ПРОЛОГ ДО КНИГИ СТО ТРИДЦЯТЬ ПЕРШОЇ

Редакція (або Ярмарком, скажімо) «безперечно, строкатого» – так принаймні настирливо запевняє нас мало не вся нібито західноєвропейська преса – «Літературного ярмарку», за два місяці відчиняючи двері в 12 рік свого, можна сказати, скромного існування, тисне Вам Вашу шляхетну руку, шановний читачу, через ріки, озера, лани, ліси, міста і села нашої Героїчної Республіки. Труднощі, можна сказати, остаточно ще не переборено. Але все-таки... як все-таки приємно, «як радісно згадувати запашне минуле!» (Фразу запозичено з віршів сучасного якогось поета). Як приємно зазирати в конторські книги річної передплати, і бачити, що Ви нас протягом ста тридцятьох, так би мовити, уявних місяців ні разу не зрадили.

Ах річні передплатники! (конторська лірика!) Як ніжно, як рожево звучать ці два голубі слова: «річні передплатники!». Яка безмежна і солодка даль ховається за ними! Спершу бачиш тисячі, потім десятки тисяч, потім, захоплюючись, мільйони, десятки мільйонів і, нарешті, мільйони мільйонів. Вишикувались ці мільйони в струнку лінію, і простяглась ця лінія через всю країну і далі, і далі, і нема їй ні кінця, ані краю. Тільки десь, на горизонті, в бірюзовому мареві, курить ніжний димок. То наш передплатник з якоїсь п'ятої сотні тисяч запалив свою турецьку люльку й з задоволенням попихкує.

– Паліть, паліть, шановний передплатнику, свою турецьку люльку! Ви маєте рацію: Ви енергійно підтримували нас протягом ста тридцятьох, так би мовити, уявних місяців. Ви енергійно будете підтримувати нас з такою ж енергією й надалі. Ви прекрасно знаєте, що наша редакція й контора міститься в Харкові, на вулиці Карла Лібкнехта, № 31, і Ви прекрасно знаєте, що наше письменство потребує Вашої, ми сказали б, сердечної уваги. Паліть, паліть, шановний передплатнику, свою турецьку люльку!

Коли б хтось, припустім, добре обізнаний був з теорією Айнштайна, вченого скептика наших днів, то він, написавши ще одну поему про Айнштайна, напевно сказав би, що все в світі відносне. І меркантильність. І справді: ми б з великою охотою почали з Вами, шановний читачу, розмови на інші, так би мовити, справжньо-ліричні, напів-

зідхательні теми, та взявшись зробити з нашого «строкатого» – так принаймні запевняє нас та ж таки нібито західноєвропейська преса – «Літературного ярмарку» цікавий альманах, цебто взявши на себе чималу на наш час відповідальність, ми ніяк не хочемо, щоб наші книжки находили свого читача, тільки добре підгодувавши підвальних мишей.

– Ах ви, миші, миші, проклятуці миші! Скільки ви погризли дуже корисних і цікавих книжок! Коли б ці книжки та раптом удалось зібрати до купи, то їми можна б було обгорнути всі оселедці всього світу і навіть оселедці якоїсь іншої планети... Ах ви, миші, миші, проклятуці миші! Скільки ви погризли дуже корисних і цікавих книжок!

М и ш а (*висовуючи на світ-світлий свій симпатичний писок*). Це ви як? Серйозно говорите? Охо-хо-хо-хо! Яка неправда запанувала на нашій дорогій землі! На оселедці тільки натякають, а гризуни за все, за все відповідай! І відповідаємо! (*зітхає*). За цей місяць, наприклад, міська комісія по боротьбі з гризунами розстріляла наших мало не сім штук. А хіба це справедливо? Хіба це саме не оселедці пообгортались в «цікаві та корисні книжки»?

О с е л е д е ц ь (*нервово засовавшись удіжці і обурено*). Я протестую! Я тут зовсім ні при чому. Хіба це я купую, друкую чи то продаю з пуда ваші «корисні та цікаві книжки»? Мене згвалтовано. Мені, можна сказати, навіть неприємно обгортатися в надрукований папір, бо він тільки бруднить мене. Я говорю про фарбу, і ніяких дотепів та натяків не хочу знати!

Суперечка розгортається, але Ярмарком, як божою милостію диригент, негайно припиняє цю суперечку і, примружуючи очі (прямо в очі – сонце), звертається до читача:

– Вельмишановний читачу! Ну, скажіть: навіщо нас беруть на «арапа»? При чому тут миша й оселедець? Невже ми й досі не зрозуміли один одного? Невже, невже... і тому подібне?

Ні, ми вже, мабуть, зрозуміли один одного: Ви, шановний читачу, давно вирішили стати нашим, так би мовити, вічним річним передплатником, а ми, щиро подякувавши Вам, просимо Вас загітувати на таку ж передплату ще кількох Ваших близьких та далеких знайомих.

– Саме таким чином, з дозволу Вашого, ми й підходимо до Харкова. Підходимо, так би мовити, до більш інтимних та більш задушевних епістолярних тем. Ми зупинимось на Холодній Горі, беремо до очей цайсівський бінокль і бачимо:

Вже давно Харків одсвяткував роковини (11 років) Пролетарської Диктатури – ті дні, коли по вулицях горіли фантастичні різнокольорові ліхтарики (до речі, страшенно по-кобиляцькому зроблені), і Харків був, як казка з Шехерезади (принаймні біля будинку Промисловості і ВУЦВК), вже давно пролетіли з півночі перелітні гуси, – а над столицею і досі стоять мужні осінні дні, і осінній холодок такий симпатичний, що місцеві баришні прямо таки ахають. І хто сьогодні наважиться хоч трошки полаяти Лопань?

– О, Лопане! О, ріко нашої молоді столиці! Ти, о Лопане, теж маєш свій запах, і ми не сказали б, що цей запах важкенький. Пройде, скажімо, якихсь всього 100 років, і твій запах так божественно запахне нашим нащадкам, як не пахне нам зараз найкраща «льоріган коті», найкращий закордонний одекolon. О, Лопане! О, ріко нашої молоді столиці! Хто проспівася тобі гімн! Тобі й Нетечі? Хто?

І сходимо ми з Холодної Гори, сідаємо в новенький трамвай, автобус чи то таксі і їдемо до будинку Промисловості, що його вже скінчено, і до будинку письменників колективу «Слово», що його хоч і не скінчено, проте обіцяють в 1929 році скінчити.

Будинок Промисловості. Це така грандіозна грандіоза (можна сказати, вимушена тавтологія, сіреч мало не плеоназм), якої, ми певні, не побачать за кордоном наші шановні туристи Аркадій Любченко, Валеріян Підмогильний, а також Олександр Копиленко. Хоч останній, правда, і прислав з Берліна листа (адресат – Петро Панч), в якому обіцяє дати для нашого альманаха свою нову річ, дуже (коли вірити) розхвалену тевтонами, але ж треба одверто і щиро сказати: Аркадій Любченко, як і Валеріян Підмогильний, теж гаряче вітають нас з того ж таки Берліна і недвозначно натякають на якісь свої подорожні нотатки, що їх, може, колись буде перекладено і, може, колись з захопленням буде надруковано в якомусь німецькому журналі – чи то в «Andromeda», чи то «Junges Madchen», напевно не знаємо. Так що нічого не зробиш, тим більш нічого не зробиш, що, як передають нам із Праги, роман Підмогильного зацікавив і німців. І німці присвятили цьому романові досить величєньку статтю.

– Але цікаво й те, що цю елегантну махину, цебто будинок Промисловості, ніяк не можна рівняти з такими, скажімо, будинками, як будинок «Південних залізниць» (біля вокзалу). Останній, правда, багато менший, але, подивіться, який він важкий, коли так можна висловитись, – на око! Зате перший (буквально хмародряп!), зате будинок Промисловості – як вишукана пір'їнка! Будинок «Південних залізниць»

(що біля вокзалу) – це похмурий Берлін, будинок Промисловості – це прекрасний далекий Відень...

– Ах, Відню! Ох, затисячуверстні котеджі біля альпійських гір! Ух, як ви чудово запахли тим же затисячуверстним запахом! Хіба можна забути вас, вас і тихий голубий Дунай («тихо-тихо Дунай воду несе»), вас... і т. д., і т. п. Хіба можна забути й ці міські сади, де по алеях так просто і так, ми сказали б, художньо похитує стегнами («стегна» запозичено в другого сучасного якогось поета) ця картинка симпатюшка, ця наївна Жанна із Мопасанового «Життя», ця Наташа Ростова із «Войни і міра», ця, можна сказати, корінна віденська віденка! Хіба, нарешті, можна забути тягучі пісні цих середньовічних органів з ярмаркового «Пратеру» і химерні вогні над тим же таки «Пратером»? Ну, скажіть же! Скажіть! Говоріть, і не мучайте нас!

І Ви, нарешті, говорите! Ви говорите довго, добродушно, посміхаючись собі в бороду, а ми Вас слухаємо довго, добродушно, посміхаючись собі в бороду. Ви говорите, що Відень все-таки провінція, порівнюючи з Берліном, а ми з вами погоджуємося з невеличким застереженням щодо архітектури. Ви сказали. Все. Ми Вас уважно вислухали, ми, коли хочете, без суперечок погодилися з Вами, що «человек ето звучит гордо», ми, можна сказати – етцетера. Що ж нам залишається? Нам залишається одна суперечка: про ярмарок!

Звичайно, «ярмарок» з німецької, певніше, з берлінської – річний торг, звичайно, «ярмарок» ріже наше музичне вухо. Але невже Ви не помічаєте, що з цим словом трапилась, коли так можна висловитись, геніальна метаморфоза? Саме тоді трапилась, коли це слово перенесено було до нас і до віденців? Невже Ви не помічаєте, що «ярмарок» для нас – це величезна червона пляма (аж сліпить!) на голубому фоні, це – строкатий натовп веселих, добродушних людей, це, коли хочете – «сорочинська» вигадка нашого трагічного земляка – Ніколая Васильєвіча Гоголя?

Не помічаєте? Чому ж Ви тоді не подивитесь крізь скло свого цайсівського бінокля на Відень? Хіба для віденців «ярмарок» – це не «пратер», не каруселі, не фантастичні коники, циганики й тисячі інших пролетарських розваг?

– Отже, паліть, паліть, шановний передплатнику, свою турецьку люльку: Ви маєте рацію! Але тепер Ви не маєте рації сказати нам (після ста тридцятьох місяців нашого існування), що це чудове, це... можна сказати, геніальне слово «ярмарок» буде колись ображати наше віднині музичне вухо.

І, промовивши так, ми сідаємо на таксі (тоді «таксі» було вже багато дешевше за «ванька») – і, промовивши так, їдемо далі. І приїхали ми, значить, до того будинку, що в ньому жив колись Гр. Квітка-Основ'яненко (див. календар, а також художній нарис «На Гончарівці» Остапа Вишні, нашого, будемо сподіватися, постійного співробітника), і, приїхавши, злізли на тротуар. Що ж ми бачимо? А от що ми бачимо: будинку Гр. Квітки-Основ'яненка так, здається, і не знайдено. Не знайдено! Так що будемо надіятись, що цей будинок все-таки колись знайдеться! Обов'язково знайдеться! Може, і не той, в якому жив наш славетний громадянин, але все-таки з відповідною рекомендацією:

«Тут жив письменник Гр. Квітка-Основ'яненко – перший український повістяр».

Перший український повістяр! Слухайте, товариші, добродії й добродійки нашої Героїчної Республіки: перший український повістяр! Сто п'ятдесят років, півтора сторіччя тому, народився автор «Сватання на Гончарівці», автор «Пана Халявського». Сто п'ятдесят років, півтора сторіччя тому, народився фундатор української художньої прози. Пишайся, Слобожанщино! Пишайся, Лівобережже! Пишайся, Харкове! Пишайся, Лопане!..

– Але пишайся й Правобережжя, бо, по-перше, Гр. Квітка-Основ'яненко, як відомо, був із поміщиків (і, значить, має свої мінуси), а, по-друге, головне – з Правобережжя панові Юзефському видніше запорізьку дулю (пробачте за рубенсівську вульгарність!) Так що, можна сказати, пишайтесь всі, хто щиро віддає свої сили будівництву Соціалізму в Героїчній Республіці Рад.

...Кипить робота на Дніпрельстані. Там, на Хортиці, на запорізьких степах, там, на бистрих водах романтичного Славути, там, в центрі України, вже поблискують огні й мало не короленківські вогники майбутнього гóрода необмежених можливостей. І коли нам щось не подобається, то тільки те, що «короленківські вогники» якимось дуже сентиментально, дуже тенденційно звучать і ріжуть музичне вухо еміграції, скажімо.

– «Отже, чолом тобі, перший повістяре народу малоросійського, преславний Грицьку Квітко-Основ'яненку!» Але мільйони разів чолом тобі, о Велика Пролетарська Революціє, що виводиш світовий пролетаріат, а з ним і весь наш український робітничо-селянський нарід на широкі історичні шляхи, на гомінкі дороги – що так відважно загадувалися в зовсім не загадкове й надзвичайно привабливе прийдешнє. Мільйони разів чолом тобі, о Велика Пролетарська Революціє!

* * *

Шановний читачу! Ми могли б ще багато з Вами говорити на теми біжучого моменту, на теми, скажімо, пролетарського Ренесансу, що в його двері увійшла наша молода культура, але вироби нашого ярмарку вже починають нервуватися, і ми поспішаємо віддати їм свою трибуну.

Підводимо Вас до першої вітрини. В ній Ви знайомитесь з виробом поета Н. Щербини. Знайомитесь так, як хочете, але знайомитесь, будемо сподіватися, у в а ж н о. Всього, звичайно, не перечитаєш за наш коротенький вік, але, довірившись нашому смакові, давайте поважати і твір, і письменника – хоч би нашої рекомендації. Коли Ви й нічого не читали із творів поета Н. Щербини, то не забувайте, будь ласка, що Вільям Шекспір підписувався не тільки Shakespeare, але й Shakspeare і навіть Shakespere. Звідки ми знаємо, як ще буде підписуватись той же таки Вільям? І взагалі: що ми знаємо? Хіба ми, скажімо, знаємо, що в той час, як велика держава Німеччина тримає всього стотисячну армію, – саме в той час задрипана панська Польща, з її 27 міл[ьйонами] людськості (сюди, до речі, входить мало не половина наших зівалтованих галичан) – 300.000. Так що, як бачите, нічого іншого не залишається, як, прочитавши «Світає світ», прочитати й оповідання «Із Вариніої біографії». Чому воно, це оповідання, попало на одно із перших місць – про це, ми, на жаль, нічого не знаємо, про це знає тов. М. Ф. Постоловський.

А втім, справа і не в цьому: справа в тому, що за «Вариною біографією» йде вірш Антона Шмигельського, і, значить, треба і це мати на увазі. Іще майте на увазі, коли Ви не знаєте, що таке смерека, – смереку. Смерека це є *pinus abies*. Поет Шмигельський бачив її в нашій Буковині, що її, нашу Буковину, теж, до речі, окуповано, – бачив у нашій Буковині, де такі (в Буковині) величезні столітні буки і де, кажуть, дуже багато румунів, цебто, точніше, румунів із сигуранци. Отже, промовивши «хай живе Велика Соборна Соціалістична Радянська Україна», Ви, шановний читачу, і починайте знайомитись із виробами нашого ярмарку.

ПРОЛОГ ДО КНИГИ СТО ТРИДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТОЇ

Милий читальнику! Привіт, давай твою руку і nehmen Sie Platz! У нас із тобою багато справ, багато треба поговорити, порадитися, помріяти, майнути думками під оболоки та дещо й спом'янути не злим тихим словом. Аджеж як-не-як, а минуло вже мало не рік, коли ти вперше здивований, ба навіть вражений, зупинився перед вітриною книгарні «Галло, галло, галло, всім, всім, всім» – так гукала найжиттєрадісніша книжка сучасності «Літературний ярмарок», яку ти тоді ж і придбав, а, придбавши, перечитав і зостався вельми вдоволений. Із схимницьких похмурих келій літературних ти попав на веселе торжище стільки гомінке, скільки й яскраве та метушке!

Правда, спочатку ти ніби огрітий чимсь дебелим по лобі – оторопів, остовпів, навіть переляканий почав кричати пробі, далі розгнівався і, вихопивши у Цигана його цвяхкий батіжок, накинувся на Ярмарком, збираючись побити на ньому те замашне приладдя, як кажуть, до канцура. Але, як ти це добре пам'ятаєш, цієї вівісекції не дозволив тобі зробити той самий симпатичний і гарячий, як арабський кінь, Півник у синій свиті на о па ш ці. Він досить елегантно стрибнув тобі на плече і так само елегантно, закричав наймелодійнішим у світі голосом: к у к у р і к у! Ти схаменувся. Де дівся той переляк і той невдячний афект! Навпаки, стиснувши вдячно півникову лапку, ти попросив пробачення у Ярмаркома і, запаливши свою пахучу люльку, надіслав на його, Ярмаркома, адресу доплатним листом свої вірші і, більш того, навіть був дуже вдячний, довідавшись про їхню долю від ситого О с е л е д ц я, що в той час відав Р е д к о ш е м Ярмаркому. Отож, милий читачу, ми помирилися. Засудивши свою першу гарячковість, ти прилучився до загальних веселоців, скочив на карусельного коня і помчався в голубу даль, де, як ти не раз про це говорив, мав велику насолоду і приємність зазнайомитись якнайближче із почесним Сенатом Ярмаркому, а саме: з коментатором великого Стагірита – сивим А в е р р о е с о м, з вічно юним О с т а п о м В и ш н е ю, з похмурим демоном сучасності Л е о н і д о м Ч е р н о в и м із високо-вченим філософом В о л о д и м и р о м Ю р и н ц е м та іншими. Так, ти справді мав велике задоволення, знайомлючися з цими

мужами мудрості і гострословія, справедливо вважаючи, що чогось подібного до їх творів, іменуємих і н т е р м е д і я м и, к о м е н т а р я м и та п р о л о г а м и, ти не зустрів в жодній із відомих тобі літератур. Ти був радий, задоволений, бо своєю власною персоною був присутній при народженні цілком нового літературного жанру, де глибина думки поєднана із витонченим словом, каламбур з оригінальністю, сльозина із теплою пародією на саму себе і велика та глибока радість із тією журбою, що так прикрашує чоло мислителя. Правда, як ти сам вже признавався (але й сам виправив свою помилку), напочатку твій розум і почуття були страшенно обурені і, як ти тоді гадав, цілком законно і цілком справедливо. Ти говорив – і блідість, як настирлива мука безсоння, впивалася в твої рожеві уста: як же так і де це видано, і де це чувано? Інтермедії! Але ж про такий гатунок літератури не сказано в жодному підручникові по теорії словесности. Про це жодним словом не обзивалися ні маестро Загул, ні професор Якубський, ні навіть сам Томашевський! І ти, любий читачу, палав як на вогнищі і бігав поміж трьох сосен. Потім ти зрозумів, що й автобус і поштовий вагон, який так швидко і точно перевозить твої поезії із кобеляків до Ярмаркому (щоб ми їх вкинули до Редкоша), так само три сотні літ тому не значився ні в постановках Наркомшляхів, ні в інструкціях оргвиконкомів, ні в оголошеннях Міськрад. Словом, ти зрозумів цілком ясно і твердо те, чого ніяк не міг зрозуміти з підручників діалектики, яка, діалектика, як ти не раз запевняв, суть лише вдала більшовицька софістика, оте «дишло, що куди повернув, туди й вийшло». Але й цю помилковість у таких своїх міркувань ти усвідомив і, усвідомивши, навіки залишив свої кобеляки і замість поезій став надсилати до Ярмаркому проекти уфілософлення літератури і олітературення філософії. Як пам'ятаєш, ти багато разів писав про ідейну порожнечу сучасної літератури і про неймовірну тяжкість філософського стилю хоч би того ж самого маестро Юринця. І ти вважав тоді за справедливе, щоб пролетарські поети вчилися проблемності і розмаху у Бальзака, Ібсена, Гете, а філософи філософського стилю у Енгельса, Леніна й Сталіна, бо ж слово, на твою думку, то є знаряддя мислі, і великий жаль, коли такий цінний інструмент має до себе таке необережне ставлення. Словом, ти говорив про бажаний шлюб української пролетарської літератури з матеріалістичною філософією, яка філософія є не тільки екстракт найвищих досягнень людського генія, а й метод як збагачувати і досліджувати, і використовувати знання з найбільшою користю для трудящого людства.

Захоплений цією думкою, ти тер долоні, бився об поли і радо вигукував: еврика, еврика! Хіба це не прекрасно, чорт забери, піднести літературу на найвищі філософські ідейні висоти, одухотворити її вічним і ненаситним прагненням нового в змісті, чарівного і привабливого у формі... Це були дитячі роки твого власного захоплення. Потім ти, любий читачу, переконався, що цим самим болять і мріють тисячі і мільйони інших людей і що те, що було майже боязким бажанням, стало рости, оформлятися, щоб перетворитися в потребу. І своїм звичаєм ти написав тоді до Ярмаркому таке:

«Ми переживаємо надзвичайно цікавий момент і цікавий не тільки тим, що панує в нас тепер чехівщина і нудний чехівський чоловічок у літературі – бо це скоро минує і пройде, – ні, цікавий тим, що літературна доба наша своєю діаметральною протилежністю подібна до тієї, яку сотню літ пережила ще молода тоді буржуазна Німеччина. Великі поетичні генії – Гете, Шіллер, Гайне – були свої люди в науці і філософії, а філософи часом чарівними поетами. І цей шлюб, ця синтеза, як мені здається, – так писав ти, – дали напрямок цілій тій культурі, що завершення своє мала в колосальному спорудженні Маркса й Енгельса. Це наше право так думати і мріяти, і мріяти тією філософією жадібно, як спраглий водою, адже вперше за всю нашу багато-страдальну історію од поезії безпосереднього чуття ми переходимо до поезії систем, опрацьованих точністю теоретичної думки. Адже для кожного ясно, що до останнього часу ми здібні були швидше увесь світ потопити у поетичній зливі, ніж до кінця продумати, обмислити і діалектично завершити хоч би одну яку невеличку проблему. Словом, ми лірики, але повинні стати мудрецами».

Так, ти писав нам, милий читальнику, і думки твої не розбігалися з істиною ні в цій проблемі, ні в іншій, яка, цебто ця інша проблема оформилась у твоїй уяві, як проблема активного романтизму, що ти його досить чітко і ясно протиставляєш пануючому тепер в нашій літературі натуралізові, офіційно рекомому «монументальним непорозумінням». Правда, ти пишеш, і ми погоджуємося з тобою, любий читальнику, що час збирання сирового побутового матеріалу ще не минув, бо йде велика перекройка, великі перебудови цікаві на всякі деталі, – але це все ж не те, чого вимагає від літератури наш час. Адже стара істина і всім знайома: окремий факт навіть добре відзеркалений є не більш як музейний експонат неподібний до свого живого прообраза лише тим, що суть мертвий. Живе ж тільки комплексна система фактів, втілена в поетичний образ як

в невмирущий символ жадань, турбот, поразок і перемог класу та його епохи. Тому, любий читальнику, ти маєш рацію, писавши про те, що на зміну натуралістичній літературі як мистецтву відзеркалення окремих фактів, не зв'язаних між собою, – конче й швидко мусить прийти активний романтизм. Виросте він із кривих руху так званих великих чисел, із цілого колективного психологічного комплексу людей епохи змагання за соціалізм та його побудування.

Адже ж ти запевняв нас, любий читальнику, і ми погоджуємося, що найістотніша зміна в соціальному ладі робітничо-селянського блоку – це переростання пролетарія (індустріального як і сільсько-господарського) од чистого продуцента до продуцента-організатора цілого економічного процесу.

Одірваний від однієї речі, що був до неї прикутий капіталістичною системою – він, пролетарій, тепер знісся на ту височінь, де перед ним шикуються в своєму безнастанному русі ці лі м і л ь й о н и речей; кілометр чи півкілометра знайомого шляху до заводу або плантації виріс для нього в найскладніше мереживо багатотисячних залізничних шляхів. Одне чересло чи мотор помножились на сотні тисяч і потекли безконечними каналами в усі закутки республіки чи й цілого світу; розмова з родиною в льоху чи з товаришами в душному цеху перетворилася на зв'язок – через пресу, радіо, аеро – з цілим світом. Ця величезна внутрішня духовна потенція має й повинна найти собі виявлення у відповідній поемі, складеній цією новою людиною.

Чи буде цей твір «симфонією мільйонів», про яку ти писав, вітаючи партконференції та з'їзди рад, які партконференції та з'їзди рад прокотились недавно по цілому Союзі і які так дбайливо і уважно, повні наймогутнішого піднесення, настроювали до цілковитої гармонійності отой громохкий, могутній інструмент відомий всім під назвою п'я т и р'ч к и. Так! Активний романтизм, і тільки він, має і мусить вловити і передати в образах засобами свого поетичного майстерства оту поки що невловлену «музику мільйонів» доби великої індустріалізації.

Такі от ті думки, що ти їх висловив, милий читачу, запаливши свою пахучу люльку. І ми з ними згоджуємося, як згоджуємося і з твоїм твердженням, що наші, літярмаркомівські інтермедії, прологи та епілоги були, є і будуть підготовчою школою до майбутнього активно-романтичного мистецтва. Правда, в цих інтермедіях ми обминали часом окремі факти чи й серію їх, але тільки для того, щоб все це подати у вищих узагальненнях; правда, нашим інтермедіям часто бракувало

серйозності, але тільки тому, що треба було руйнувати пиху і закостенілу косність сучасних літературних засобів і форм. Правда, в наших інтермедіях часом чи не забагато було їді і насмішки – але тільки із філістерства. Поруч з цим в наших інтермедіях квітли гумор і тепла іронія – і їх потрібно, щоб переборювати сьогоднішній день в ім'я музичного, комуністичного Завтра; так само в них часом буває забагато лірики – і то був осиковий кілок у минувшину; траплялось навіть і зовсім невдале філософування, але хай і воно живе як перші кроки до філософії. З цих зародків і мусить вирости активна романтика, так ти пишеш, наш любий читальнику, і твоє слово є істина.

ПРОЛОГ ДО КНИГИ СТО СОРОК ДРУГОЇ

Коли ви, шановний читачу, читаєте в «Комуністі», скажімо, невеличку, набрану петитом замітку, що, скажімо, Північна рудня артемувугіллявського тресту «протягом першого кварталу навіть перевищила свою виробничу програму», – ви, коли ви не допотопний іхтіозавр, не ворог революції, не тупоголовий скиглій-міщанин, ви відчуваєте, як ваше серце починає прискорено битись, як зітхання радості вириваються з ваших грудей. Коли ви, шановний читачу, читаєте в тому ж «Комуністі», що, скажімо, колгоспи Маріупільщини «виконали план збирання пшениці на 102 відсотки», – ви, коли ви не звірюка-куркуль, що зараз метушиться по степах зі своїм одрізом і тероризує бідняцько-середняцькі маси нового колективізованого села, коли ви не підкуркульник, ви і тоді не можете не відчутти, яким добрим відгуком відгукнулася ця маленька замітка в мільйонах творців нового життя.

Чому ж так приємно зворушують вас ці маленькі, набрані петитом замітки? Тому, що ви бачите крізь них обрії самоварно-канаркового добробуту свого егоїстичного закутка?

– Нічого подібного! Тому, що ви – не обивательська свиня, яка думає тільки про своє черево, тому, що ви – не глитайська наволоч, яка, почувавши загибель всіх своїх ламських надій малокультурного, озвірілого визискувача, пручається й не хоче негайно зійти з історичної арени, тому, що ви – не закордонно-петлюрівський онанітик і не внутрішній емігрант із просвітянсько-контрреволюційного «СВУ», що йому, «СВУ», ніяк не вдається обійти далекого робітничо-селянське око – органи ДПУ, не тому й не тому, а тому, що ви – людина, тому, що ви – революціонер, тому, що ви крізь ці набрані петитом маленькі замітки вже бачите ті невимовно-прекрасні обрії, що до них довго, але й уперто йде людськість, тому, що ви бачите (крізь ті ж таки замітки), як поступово перед вами розступається темрява старого, доживаючого свій вік (і тому ще злішого) проклятого людством капіталізму, тому, що ви чуєте, як стихають крики болю закордонних робітників і селян і бачите, як ці робітники і селяни, підбадьорені успіхами соціалістичної країни, поспішають до лав великої пролетарської армії, авангарди котрої то тут, то там (перед рішучим генеральним боєм) вступають в сутички з капіталістичним військом.

Успіхи на заводах, на копальнях, в колективах не можуть не радувати вас, бо ви маєте честь називатись громадянином Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Якщо громадянин такого Союзу ви позбавлені права навіть на мить послаблювати свою революційну активність. Отже, і ви, і я, і всі ми, свідомі громадяни Союзу Радянських Соціалістичних Республік, – всі ми кожного дня переживаємо радість творчості, бо кожного дня ми читаємо про сотні саме своїх успіхів. Але чи замислювались ви, шановний читачу, що радість творчості і робить наше життя повним, соковитим і, я сказав би, безсмертним? Замислювались? Ну, так тоді ви, безперечно, прийшли й до тієї думки, що цю радість творчості допомагає вам пережити, і саме сьогодні, ніхто інший, як насичена свіжими інформаціями пролетарська газета. Сьогодні тільки вона встигає розповідати повно й соковито про наш надзвичайний, героїчний час.

Це я говорю до того, шановний читачу, що при всьому своєму великому бажанні догодити і вам, і редакції своїм прологом, – цікавого пролога я не напишу. Принаймні, не зумію написати такого, щоб він вас хоч на половину так задовольнив, як вас задовольняє, скажімо, вчорашній номер «Правди».

Про що я буду писати? Про те, як пролетаріат Радянського Союзу, згинаючись під вагою величезних труднощів, відважно викинув гасло реконструкції всього свого народного господарства, йде, як самовідданий провідник, і саме по тому важкому шляху, що виводить людськість із темряви капіталістичного тупику і проводить її до соняшних просторів соціалізму? Чи, може, про те, як розривалась завіса темряви над новими колективізованими хуторами й селами? Чи, може, про те, як світовий пролетаріат вітав в день 50-річчя свого ватажка, залізного солдата революції – Сталіна?

Про це багато краще й соковитіш вже розповіли вам наші пролетарські газети.

Чи, може, я візьму якусь «Нову генерацію» й почну копірситися в її хутуро-вибрикальній, просвітянсько-порнографічній «смесі»? Ну, вибачте, я не загубив (і ніколи не загублю) своєї гідності, і до того ж на такі дрібнички зовсім не маю дорогого мені часу.

От хіба тільки дві слові про свою об'єктивність. Коли я, скажімо, керівників якогось футуро-хуторизму, вважаю за творчих імпотентів, за зразкових халтурників і за «теоретиків», виссаних з дрібно-буржуазного пальця малограмотних вибрикально-хуторянських «теорійок», то про поета Скубу, скажимо, я можу говорити тільки як про поета

здібного. І взагалі треба сказати, що даремно і «Молодняки», і ВУСПП закидають і мені, як і всій тій організації, що до неї я маю честь належати (ПРОЛІТФРОНТу), що ми – зарозумілий народ і що ми не хочемо бачити гарних письменників поза своїм угрупованням. Ну як я, скажімо, буду заперечувати, що Шеремет цікавий поет? Як я буду заперечувати, що серед молодняківців чимало письменників, що з часом відограють, можливо, не останню роль в нашій пролетарській літературі?

А втім, досить! Дозвольте не гаяти часу і дозвольте від імені редакції, від імені тих письменників, що співробітничали в «Літературному ярмарку», дозвольте сказати вам:

– До побачення!

До побачення в інших журналах і зокрема, шановний читачу, до побачення в новому журналі – «Пролітфронт», що його перший номер появиться цими днями (за редакцією: М. Куліша, І. Сенченка, Ів. Момота, Т. Масенка, Ю. Яновського, Арк. Любченка й П. Панча). Зігравши свою чималу роль (звичайно не без помилок), «Л[ітературний] я[рмарок]» відходить в область історії. Ніколи ви, шановний читачу, не побачите вже ні цієї каруселі, що завжди розпочинала номери «Л. я.», ні цих малюнків на його берегах, ні інтермедій, ні петрицьких сорочок, ні, ні... і т. д. – і це все відходить в область історії. Шкода? Я не сказав би. Так завжди було: народжується, живе і вмирає. Шкодувати треба було б тільки в тому разі, коли б «Л. я.» продовжував жити, покинутий основною групою своїх співробітників: його життя вироделося б у таке ж нікчемне сопливе існування, яким жевріють (хай пробачить мені редакція за порівняння) різні «авангарди» з «а» і без оного. Словом, журиться нічого, і особливо в наш бурхливий, прекрасний час.

До побачення, шановний читачу!

З доручення редакції

М. Хвильовий

P. S. Епілогу до цього, останнього, номера «Л. я.» я свідомо не пишу: я не певний, що за якийсь час «Л. я.», будучи новим, цілком оригінальним типом альманаха, не воскресне і не продовжить свого існування за редакцією письменників наймолодшої генерації.

Нарешті, вважаю за свій обов'язок ще раз рекомендувати шановному читачеві літературно-громадський місячник – «Пролітфронт». Умови передплати такі: на 1 рік – 8 карб., на 6 міс. – 4-50, на три місяці – 2-50, в продажю окремий номер – 75 коп. Державне Видавництво України, Харків, вул. Лібкнехта, 31.

СТАТТІ Й ВИСТУПИ
1930-х РОКІВ

ДО ЧИТАЧА «ПРОЛІТФРОНТУ»

Що з більшими поспіхами й темпами розгортається соціалістичне будівництво, то гостріше постає опір класово-ворожих пролетаріатів сил, виявляючись також і на ідеологічному фронті, виявляючись до того ж часто в замаскованих малопомітних і тим паче небезпечних для пролетаріату формах і способах. Отже, боротьба з мистецтвом буржуазним, з ворожою нам ідеологією, в явних і прихованих формах, боротьба з фашистівською ідеологією, як, наприклад, з донцовщиною, з ідеологією, давно викинутою на смітник історії, з націоналістичними проявами всякого гатунку (хвильовізм тощо) є перше бойове завдання ПРОЛІТФРОНТУ.

Поклавши в основу своєї роботи пролетарську ідеологію і програмові постулати комуністичної партії, ПРОЛІТФРОНТ, проте, не забуває, що цю ідеологію і ці постулати беруть за гасло тепер всі існуючі на Радянській Україні літорганізації.

Нині, коли героїчний пролетаріат скупчив всі свої сили і можливості навколо ще незнаного в історії соціалістичного будівництва, нині, коли озвірілий куркуль намагається тероризувати наймитські та бідняцько-середняцькі маси своїм традиційним обрізаном й веде запеклу боротьбу проти колективізації, нині, в часи ліквідації глитаїні, як класу, – нині свою боротьбу за світовий Жовтень, за дальший розвій соціалістичної країни та нової української пролетарської культури ми можемо розуміти тільки як самообілізацію переважної більшості своїх творчих сил на службу сьгоднішньому пролетарському дневі.

Шлях до комуністичного завтра лежить через соціалістичне сьогодні, через повне і своєчасне виконання найактуальніших завдань, поставлених перед нашою країною комуністичною партією більшовиків. Тож ми вважаємо за свій обов'язок якомога міцніше зв'язатися з робітничо-селянською масою, з її будівництвом держави-комуни.

Ми не мислимо пролетарського письменника без зв'язку з працюючими масами, відірваного від виробництва, від індустріального пролетаріату, від колгоспників. Додержання такого зв'язку збагачує письменника темами, насичує його твори змістом нашої реконструктивної доби і робить його справжнім виразником дум, бажань, надій, поглядів і вимог пролетаріату. Саме через цей зв'язок письменник

дістає можливість виконувати найактуальніші завдання, поставлені нашою компартією.

Та не гастрольні виступи по робітничих районах ми вважаємо за такий зв'язок, а систематичну працю серед робітництва й колгоспників, – там, де буде розв'язано проблему письменницьких кадрів, відкіля пролетарська література буде рости новими творчими одиницями.

От приблизно те головне, що ми хотіли сказати, розпочинаючи перший номер свого журналу. Звичайно, ми, скажімо, будемо боротися за підвищення художньої якості пролетарського мистецтва, будемо боротися з безоглядною, скажімо, побутовщиною і примітивізмом нашої художньої літератури («культурно-політичний рівень робітників гігантськи виріс» – Л. Каганович). Чималу увагу ми будемо приділяти боротьбі проти реставраторів і творців кустарних та дрібнобуржуазних теорій, зокрема в питаннях стилю нашої доби, але все це в такій мірі, щоб ця боротьба не перетворювалась на кабінетні, нікому не потрібні, відірвані від життя, змагання.

Коротенько про стиль. Про стиль перш за все тому, щоб суспільство не плутало нас із різними «спіралістами», «пролетреалістами», «конструктивістами», «романтиками», «панфутуристами» тощо, які рекомендують свій «ізм», як стиль епохи.

Стиль – це не тільки сума художніх способів, це й певний світогляд, певне світовідчужання певного класу. Лише монізм форми й змісту дає певний стиль. Пролетарський стиль ми мусимо утворити й творимо, та прийде він у всякому разі не на початку першого п'ятиріччя, бо ж утворення його (стилю) обумовлене не стільки темпами нашого економічного розвитку, скільки остаточною перебудовою головних масивів нашої економіки, психіки й поступу.

Отож всяку спробу реставрувати й канонізувати будь-який із стилів попереднього буржуазного класу, хоч би той же реалізм чи то романтизм, з додатком «пролетарський» чи «монументальний», ми будемо розглядати, в кращому разі, як спробу штовхнути наше мистецтво не до стилю, а до стилізації, до рабського наслідування прийомів одного із стилів буржуазії, в гіршому – як спробу протиснути в те ж таки нове пролетарське мистецтво (свідомо чи несвідомо) буржуазний світогляд.

Ми допускаємо і навіть вважаємо за потрібне існування багатьох формальних «ізмів», бо це, по-перше, дає можливість письменникам скоріше намацати шлях до стилю нашої епохи, по-друге, дає їм же

таки не меншу можливість більше дбати за зміст, як би вони дбали за нього, обмежені тим чи іншим «ізмом», канонізованим в стиль нашої доби. Але розуміємо ми ці «ізми» не як стилі, а як суми художніх прийомів.

Цими принципами (активною участю нашою в соціалістичнім будівництві, боротьбою з буржуазним мистецтвом та всякою іншою ворожою ідеологією, боротьбою за підвищення соціальної та художньої якості пролетарського мистецтва, за правдиве розуміння й творення стилю нашої доби тощо) визначається й наше ставлення до інших літературних організацій та угруповань. Відзначаємо це ставлення в загальних рисах.

1. ВУСПП ми розцінюємо так, як можуть розцінювати цю літературну організацію її ж такі політичні однодумці. ВУСПП є справді в основі своїй пролетарська організація. Боротьбу з ВУСПП'ом ми вважаємо за шкідливу, але це не значить, що ми, закликаємо вуспівців до співробітництва, не будемо способом товариської критики й самокритики викривати їхні хибні погляди та тенденції (наприклад – неправдиве розуміння стилю, тематики, вульгаризація завдань марксістської критики й літературознавства, ототожнювання себе з компартією тощо).

2. «Плуг» ми розцінюємо як організацію революційних селянських письменників. Деякий нальот просвітянства стоїть йому на дорозі досадною спадщиною минулого і тяжить на його корисній роботі. Взагалі щодо селянських письменників ми поділяємо погляди Бескіна й Батрака (див. їхню полеміку з Полонським) і у всякому разі будемо боротися з тими «лівими» справа «футуро-хутористами», що намагаються зробити із «Плугу» непотрібну організацію.

3. «Молодняк» ми гаряче вітаємо як молоде пролетарське об'єднання, але ми дуже шкодуємо, що це об'єднання пройшло на своєму першому з'їзді під знаком не зовсім грамотного і зовсім нетактовного «пролетарського реалізму», цебто під знаком узурпації прав і доброї волі тих комсомольців, що не хочуть стилізуватися під вищеназваний реставрований буржуазний стиль.

4. «З[ахідну] У[країну]» ми гаряче вітаємо. Ми вітаємо в особі цієї організації тих українських письменників із Західної України, що стали до активної боротьби з усіма покидьками українського фашизму, який пішов на службу до польської дефензиви (Донцов, Маланюк і К°); ми вітаємо письменників, що віддають свою творчість на визвольну боротьбу західноукраїнського пролетаріату та селянської бідноти. Пролетарські й революційні письменники Західної України будуть

завжди мати нашу гарячу підтримку у всіх своїх заходах, скерованих на визволення трудящих Західної України.

5. Групу «А» ми розцінюємо як групу митців міської революційно-радянської інтелігенції. Куди ця група піде – сказати зараз важко. Це покаже її продукція.

6. «Авангард». На цю організацію ми дивимось як на організацію попутницьку, що за останній час загрузла в порнографії та міщанських, подекуди контрреволюційних афоризмах.

7. Лівоміщанську «Нову генерацію» ми теж вважаємо за попутницьке угруповання, і саме за угруповання футуро-хутористичного гатунку. Від померлого «Авангарду» воно відрізняється хіба тільки тим, що мало не за той же останній час поволі почало котитися до дрібно-буржуазного хвильовізму й заспівало панегірики «Йвану Степановичу Мазепі».

Пам'ятаючи, що реконструктивна доба ще більш загострила класові противенства між пролетаріатом та ворожими йому класами (куркуль, непман), що, натурально, повинно відбиватися і в царині ідеологічній, ми, як один з передовіших загонів пролетарського літературного фронту, ставимо категоричне перед усіма попутниками питання про їхнє чітке ідеологічно-творче самовизначення, бо ж в період загострення класових змагань аж ніяким попутником є той, хто не змагається за передові пролетарські позиції поруч з лавами літератури пролетарської, хто стоїть збоку від того колосального культурного процесу, що знаменує собою перехід від повалення культури буржуазної до створення пролетарської.

Діапазон літератури попутницької досить широкий. Ідучи від правих націоналістично зафарблених хуторян, вона кінчається в лівоміщанському т. зв. футуро-хутористичному закуті. Ставлення наше до неї – активно наближати її до ідеології пролетаріату, допомагати їй переборювати в собі лишки старого світогляду, борючись якнайрішучіше проти всіляких в ній ворожих нам буржуазних і дрібнобуржуазних проявів.

Оце поки що і все, шановний читачу, що ми хотіли сказати, розпочинаючи перший номер свого журналу.

З товариським привітом –

«Пролітфронт»

«КРИЧУЩЕ БОЖЕСТВО»

– «Проте розгрому Івана Степановича Мазепи ми йому (цебто Петрові І. – *М. Х.*), простити не можемо, бо це був найкращий наш (?? – *М. Х.*) гетьман, про що свідчить і те, що султан турецький відмовився видати його після втечі з-під Полтави послу Петра І Толстому навіть за 300 тис. ефімків».

По-перше, відкіля ця цитата? По-друге, хто ці таємничі «ми»? По-третє, як це сказано – «серйозно чи», як то часом висловлюються, «по-українському»? Давайте шукати відповіді спершу на останнє запитання.

– «Після поїздки Петра І зі згаданим пашпортом («липовим пашпортом на ім'я київського художника Михайлова», з яким Петро їздив за кордон. – *М. Х.*) він повернувся, захоплений баченим, і негайно взявся за стрижку боярських борід та безпросипне пияцтво. Так він (цебто Петро І. – *М. Х.*) сприйняв європейську культуру, але користі з того, як з козла молока».

Очевидно, як це доводить остання, насичена злобою до Петра І цитата, таємничі «ми» говорять цілком серйозно. «Пробачити полтавський погром над малоросійськими медяниками та Галями», цебто погром над малоросійщиною – очевидно, натяк на малоросів типу Кочубея – вони, ці таємничі «ми», не відмовляються, але простити «розгрому Івана Степановича Мазепи», цебто розгрому ідеї буржуазної самостійної України, вони, ці таємничі «ми», ні в якому разі не можуть. Словом, чиста і, можна сказати, неприхована апологетика мазепинства, якою так пишається український фашизм. Але йдемо далі.

– «Час від часу імператори мусили оголошувати війни, бо, коли б вони весь час жили в згоді, – люди не відчували б своєї національності, почали б брататися і, щонайменше, відчували б, що їм потрібно на світі не 20, не 10 імператорів, а л и ш е о д и н».

Як відомо читачеві з попередніх цитат, таємничі «ми» не тільки паплюжать Петра І, але й співають панегірики Мазепі. Очевидно, пропагуючи тепер ідею «лише одного імператора» (до чого сучасно, прогресивно й надзвичайно революційно звучить ця пропаганда

«лише одного імператора!» – М. Х.), вони мають на увазі кандидатуру «Івана Степановича». Ясніше говорячи, таємничі «ми» дуже боліють болями українського войовничого націоналізму, і саме в його імперіялістичних прагненнях: мовляв, яка шкода, що Україна не відіграла ролі Риму й не висунула свого імператора на цілий світ! Правда, в дальшому абзаці вони заявляють, що «взагалі ця справа невикрутний тупик, що вже видно на авторові, бо він заплутався в своїй теорії, як Ніцше у вічному круговороті», але це все-таки становище не рятує й для нас справжні авторові думки – не секрет.

А втім ідемо далі.

– «Виховання, честь, виразна індивідуальність, освіта, соціальний стан, хто були ваші батьки, якого року ви народилися, член якої профспілки, чи були під судом, і коли ні, то чому? Скільки ви заробляєте і т. ін. – все це не має жодного значення, коли ви не маєте про це посвідки з печаткою і підписом будь-якого секретаря».

Так твердять таємничі «ми», коли говорять про цю «пунктуальну планиду», в якій ми легко розпізнаємо радянську країну, тим паче, що далі ми читаємо й таке:

– «Навпаки коли ви куркулячий син, а голову своєї сільради споїли до білого слона добрим перваком, то ви одержуєте посвідку, що ви незаможник, їдете до Києва і вступаєте до художнього інституту».

Заінтригований читач, очевидно, вже розчарований і певен, що це ми цитуємо донцовський орган, який інакше й не уявляє «пунктуальної планиди», цебто радянської країни, як країни, що в ній не «виховання, честь, виразна індивідуальність» і т. д. діють, а «добрий первак», але заінтригований читач все-таки помиляється. Отже, продовжуємо далі.

– «Тьмутаракань по-грецькому звалася Таматорхою, з чим я не погодився б в жодному разі. Для моєї русинської душі Тьмутаракань звучить рідно, краще, ніж Таматорха або Фанагорія, бо я дивлюся в корінь і бачу там натяки на Кузьку та її маму, які безповоротно увійшли в історію російської архітектури, як один з її додатків, що тепер по-українському зветься тарганом».

Таємничі «ми» говорять, як бачите, дуже плутано й незрозуміло, але й тут вони не спроможні замаскувати своє справжнє обличчя. Від паплюження радянської країни вони знову переходять до своїх націоналістичних скарг і до втлумачення читачеві ворожої нам ідеології. Річ у тому, що Тьмутаракань в старовину була землею Мстислава, сина т. з. Володимира Святого, цебто землею українських фео-

да л і в, а Фанагорія – це тільки древньогрецький гóрод. Ясно, «русинській душі» багато «рідніше звучать» свої феодали, ніж чужі крамарі. Що ж до «Кузьки та її мами», то і тут справа ясна. Як відомо, з 1859 року на місці старовинної Тьмутаракані на протязі багатьох років велися руськими археологами розкопки. Ці розкопки дали певні пам'ятники, і от «русинська душа» й сумує: мовляв, Тьмутаракань була землею нашого князя, а пам'ятники «безповоротно ввійшли в історію російської архітектури».

Взагалі таємничі «ми» щось дуже часто скаржаться на своїх сусідів: то їм «російська архітектура» заважає, а то їм «деякі російські письменники» (які – невідомо) стоять на дорозі, й саме тим, що «справжнього хохла» пізнають тільки за такими ознаками: «корогва, чуб, матня, довгі вуса, часто вживане слово “цоб-цобе” та гопак».

Але для невеличкої замітки – досить. Відкіля ж ці цитати? Хто ж ці таємничі «ми»? Ви вже може гадаєте, що це з памфлетів Хвильового 1925 р.?

Нічого подібного! Це цитати з №а «Авангарду»... але не Поліщуківського, а «пролетарських митців Нової генерації», що допіру, цебто в с і ч н і 1930 року вийшов, у Києві, це цитата з передової цього альманаху, написаної Олексою Влизьком, одним із лідерів АСПАНФУТ'у. Ці таємничі «ми», ці апологети мазепинства є не хто інший, як відомі, завзяті борці проти хвильовізму – панфутуристи-комункультивці з «Нової генерації».

Дивні діла твої, о, діалектико!

Але нас цікавить не те, як вони, ці «ідеологічно витримані» «русинські душі» прийшли до «жизни такой», нас цікавить – що це таке? Свідомо це чи несвідомо повторення хвильовізму? Прочитайте другу статтю в цьому ж таки «Авангарді» («Нове мистецтво в процесі розвитку української культури») і ви побачите, що й тут та ж сама хвильовістська концепція.

– «Оскільки непережитий націоналізм, – говорить автор цієї статті, – ці ділянки мистецтва (цебто «Думка», «Укропера» тощо. – М. Х.) мають цілковите право на існування».

Словом, в епоху ліквідації куркуля як класу, «Нова генерація» рекомендує дати націоналізмові віддушину. Правда, вона помилково відносить до цих ділянок всю «Оперу» і всю «Думку» і т. д., але річ все-таки не в цьому: річ все-таки в тому, що націоналістичні ділянки, на погляд аспанфутів, «мають право на існування».

– «Ми нещадно боролися й боремося, – говорять далі митці “Нової генерації” – з тими верствами нашого суспільства, що замикають розвиток культури в рамці провінціальних інтересів і національної обмеженості, а також і проти тих, що спрощують питання культури, ставлячи наголос лише на ідеологію».

На перший погляд, в цій цитаті нічого страшного нема, але, придивившись уважніше, ми і в ній найдемо той же таки хвильовізм.

На що страждав український «націонал-більшовизм»? На відсутність в своїй установці чіткої пролетарської лінії. Саме ця відсутність і штовхнула його в обійми українського націоналізму. Проти кого й чого «боролися й боряться» аспанфути? Проти «замикання розвитку культури в рамці провінційних інтересів» – це по-перше, а по-друге, – знову ж таки «проти тих, що спрощують питання культури, ставлячи наголос лише на ідеологію». Де ж тут чітка класова установка, коли і в першому, і в другому випадкові справа йде про боротьбу тільки проти провінціальщини? Правда, далі автор статті оперує допіру вичитаними з популярної брошури фразами про «реконструктивну добу» і т. д., але й це становище не рятує, бо й хвильовізм не цурався цих фраз і теж з охотою причеплював їх до своїх тез. Правда, автор цієї статті (Гео Шкурупій) далі енергійно криє колишніх членів «Вільної Академії», але навіть і це не рятує становища: коли їх, цих письменників, і треба крити, то крити треба їх не стільки за «формальну відсталість», за «провінціалізм», не стільки за те, що їх «роздули до слонячих розмірів», скільки за помилки, за ідеологічні ухили, коли такі ухили і такі помилки в їхніх творах єсть. На жаль, автор, будучи послідовним хвильовістом, цього і не робить.

Словом, стопроцентний «націонал-більшовизм»! Повторення задів хвильовізму до смішного. Поставивши, скажімо, собі, як програмовий пункт, «взяти під свій вплив попутників та сприяти їх наближенню до пролетарських лав», «пролетарські митці «Нової генерації» беруть не кого іншого, як... тих же таки неокласиків. З третьою програмовою статтею під назвою «Мовчуще божество» виступив неокласик Віктор Петров. Звичайно, і серед неокласиків мусить пройти диференціація, але так «сприяти їх наближенню до пролетарських лав», як сприяють «русинські душі», все-таки не рекомендується.

За прикладом автора «Кюхлі», Петров робить з біографій відомих людей романи й оповідання, але в той час як Тинянов художньо обробляє біографії революціонерів-декабристів, Петров під «сприятливим»

захистом аспанфутів розповідає молоді про любовні історії Марка Вовчка і П. Куліша. Кому потрібні ці міщанські дурнички, і саме в реконструктивну добу? Хіба можна довіряти попутників таким плутаникам від хвильовізму? Для кого, нарешті, видає ДВУ цей альманах? Для міщаночок, які будуть охаті і ахаті, прочитавши любовні «геройства» Марка Вовчка, для аматорів дуже застарілої й нудної пільняківщини, в дусі якої написано всю статтю Влизька, чи може для провінціальних хвильовістів, до яких хвильовізм не дійшов в оригіналі?

Отже, почавши боротьбу проти хвильовізму, «пролетарські митці» «Нової генерації» на сьогодні опинилися в лабетах того ж таки націоналістичного ухилу. А коли ми згадаємо, що вони вже страждають і на порнографію поліщуківського гатунку (див. №№ «Нової генерації» з оповіданнями М. Коршуна й Д. Бузька тощо – цитувати з цих парканних, клозетних творів рука не піднімається), коли ми й це згадаємо, то приходимо до того висновку, що, залишившись без відповідного ідеологічного контролю, «пролетарські митці» «Нової генерації» заблукались десь на чужих нам дорогах.

Отже, треба прийти їм на допомогу і треба негайно подивитися на нашу літературну ситуацію з тієї сторони, з якої ми ще на неї не дивились. Що рецидивів хвильовізму, цебто нового виявлення комплексу тих думок і образів, які становлять український «націонал-більшовизм», своєрідний струвізм, – певний час треба було шукати виключно в колах літераторів, так чи інакше зв'язаних з хвильовізмом, – це, безперечно, так. Що рецидивів поліщуківщини, цебто мішанини порнографії з об'єктивно контрреволюційними вибриками проти норм і положень пролетарської державності, треба в першу чергу поки що шукати серед так званих «спіралістів» – це теж так. Але було б великою помилкою заплюшувати очі на ті вироби, які продукують літератори, ф о р м а л ь н о далекі від вищеназваного «ізму» і від вищезгаданої «івщини».

Допомагаючи колишнім «ваплітянам» якомога далі відштовхнутися від щиро і гостро засудженого ними «ваплітянства», не можна залишати без відповідної партійно-громадської уваги й продукцію інших письменників, бо й хвильовізм, і поліщуківщина, і всяка інша ворожа пролітаріатові ідеологія не стільки там будуть шукати собі оддушину, де за ними пильно стежать і де їх негайно ж розпізнають і візьмуть під обстріл, скільки, як показує дійсність і доводить ця моя замітка, там, де на них не звертають уваги й де їх навіть розрекламують наші видавництва, як справжнісіньке пролетарське мистецтво.

Цього ніяк не треба забувати, бо, «кричуще божество» може наробити нам дуже й дуже багато лиха.

Р. S. Перечитавши ще раз «Авангард пролетарських митців Нової генерації», я приходжу до цієї думки, що у вищезитованих писаннях хвильовізм найшов собі місце скоріше без доброї волі і свідомого бажання ідеологів «комункульту». Разюча марксистська малограмотність серед попутників – звичайне явище, і тому не дивно, що і «пролетарські митці Нової генерації» змішують ленінську національну політику з мазепинством. Отже, цією заміткою я вважаю, по-перше, за свій партійний обов'язок сигналізувати небезпеку з зовсім нової сторони, а по-друге, коли аспанфуту визнають свої помилки, допомогти їм, аспанфутам, стати на правильний шлях. І Поліщук, і Семенко, і Шкурупій, і Влизько – всі можуть помилятися, але нещадно будемо бити їх тоді, коли вони не захочуть цих помилок виправити.

ЧИМ ПРИЧАРУВАЛА «НОВА ГЕНЕРАЦІЯ» ТОВ. СУХИНО-ХОМЕНКА?

А щоб підкреслити, що лише ми «цяця»... для цього витягується на світ божий «хвильовізм» наскрізь нігілістичної статті Шкурупія в «Авангарді» «а». Чому саме яскраво виявленому нігілістові й до того ж «чистого ґатунку», чому саме йому пришивається хвильовізм – про це сам аллах відає.

В. Сухино-Хоменко

«Авангард» «а» (альманах київської групи «пролетарських митців Нової генерації») засуджено. Засуджено відповідальними робітниками партії. Засудив його і тов. А. А. Хвиля у своїй статті, що її видруковано в журналі «Критика» за квітень цього року, засудив його і народний комісар освіти тов. М. О. Скрипник у своїй промові, що її він виголосив на пленумі ВУСПП'у й що, очевидно, в найближчий час появиться в пресі. Більш того – партійна думка засудила не тільки згаданий альманах, але й всю художню установку новогенераційних поетів, що нею вони на протязі багатьох років намагалися підмінити ідеологічні засади пролетарської літератури.

Покаялися панфутуристи? Взялися виправляти свої помилки? Нічого подібного. На пленумі ВУСПП'у ватажок «Нової генерації» М. Семенко виголосив таку промову (таку, я сказав би, «ідеологічно витриману» промову), від якої навіть співблочанам прийшлося відхрещуватись. В Києві випущено «Авангард» «б» з протипролетарськими установками, а тепер ми маємо ще один надзвичайно цікавий документ, що береться ілюструвати до кінця ті «семиверстні кроки», якими АСПАНФУТ наближається до пролетарської літератури.

А втім, щоб не пришивали нам бажання повернути колесо історії, себто бажання розпочати нову «літературну дискусію», дозвольте перш за все вияснити сенс опублікування цієї статті. Сенс опублікування цієї статті, як і всіх тих статей, що я їх надрукував після засудження своїх, відомих всім, помилок, не в тому, щоб комусь давати «реванш», як се одверто, я сказав би, навіть цинічно (пробачте на різкому слові, товаришу!), заявляє тов. Сухино-Хоменко, – сенс опублікування цієї

статті в тому, що я, давши своїй партії слово боротися із всіма проявами хвильовізму, себто проявами українського націоналістичного ухилу в літературі (тов. М. О. Скрипник сказав, що «шумськізм» не є «хвильовізм»; користуюсь з нагоди й виправляю свою помилку: «націоналістичного ухилу в літературі»), – сенс опублікування цієї статті в тому, що я хочу показати, куди веде «пролетарських мистців Нової генерації» контрреволюційна «теорія» панфутуризму (що вона контрреволюційна – читай ще статтю І. Сенченка в ч. 2. «Пролітфронт» – «У парках зблідлих фантазій»). І хочу я це показати для того, по-перше, щоб аспанфутити, перемігши своє дрібненьке самолюбство, нарешті рішуче й безговорочно засудили своє близьке й далеке минуле, по-друге, для того, щоб тов. Сухино-Хоменко, скажім, ніколи вже не заявляв, «що Хвильовий пришиває хвильовізм там, де зовсім немає в цьому потреби».

Нарешті, я хочу сказати, що, засудивши свої помилки, віддаючи партії свою готовність ще й ще їх засуджувати, коли се буде потрібно, я маю бажання, щоб і тов. Сухино-Хоменко відмовився від тієї шкідливої думки, яку зформульовано в такому абзаці:

– «Дійсного єднання у федерації, – пише тов. Сухино-Хоменко, – можна дійти лише через завершення попереднього блокування ВУСПП'у... «Нової генерації»».

Блок ВУСПП'у з «Новою генерацією» вже висміяний був тов. М. О. Скрипником, блок ВУСПП'у з «Новою генерацією», як це і передбачав ПРОЛІТФРОНТ, скінчився нахабним, коли так сказати, контрреволюційним вибриком Семенка. Як же розуміти ці міркування в органі ВУСПП'у про відновлення «попереднього блокування», міркування без жодної редакційної примітки?

Міркування ці є результат невірною розуміння єства творчості новогенераційних поетів, це – будемо сподіватися, в гіршому разі, в кращому – результат відсутності знайомства з тією продукцією, що її постачають до наших радянських бібліотек т. зв. «ліві митці». З приводу дуже невеличкої частини цієї продукції я й хочу поговорити з тов. Сухино-Хоменком, а через нього і з тими товаришами вуспівцями, що примусили простягнути до них товариську руку пролітфронтівців зависнути в повітрі. Я буду говорити про новий роман Гео Шкурупія «Жанна батальйонерка», раніш, звичайно, давши відповідь Шкурупієві на його статтю, надруковану в «Альманах-Авангарді» «б».

І. ЯК «НІГІЛІСТ ЧИСТОГО ҐАТУНКУ» ВИПРАВДОВУЄТЬСЯ

Розгортайте, тов. Сухино-Хоменко, вищезгадане «б» і, прочитавши його уважно, зупиняйтесь на сторінці 63-й. Я прочитав, зупинився й говорю:

– Бити все-таки прийдеться. Не вас, товаришу, а саме тих, що за них ви розпинаєтесь, во ім'я яких ви мені пришиваєте «реванш», во ім'я яких ви цькуєте цілу літературну організацію, саме організацію пролетарських письменників – ПРОЛІТФРОНТ.

Зробивши націоналістичний ухил (про це було надруковано в центальному органі партії, про це говорив і тов. М. О. Скрипник і тов. А. А. Хвиля), новогенераційні поети, як це непогано доводить їхній же таки «черговий блеф», продовжують поглиблювати свій «нігілізм чистого ґатунку». Вже зарябіли по рядках улюблені хвильовізмом терміни – «русапети», «русотяпи» тощо (до речі: як «чистий нігілізм» перероджується в націоналізм – це мені відомо, але чи не скаже мені тов. Сухино-Хоменко, як це може прирозуміти та ж сама людина і до того ж одночасово «відроджувати та реабілітувати хвильовізм» і бути «новонародженим русапетом» та «новоіспеченим русотяпом», як це «прирозумів» Шкурупій, говорячи про мене?). Відроджується безоглядний лайлет. Хвильовізм, себто націоналістичний ухил в літературі, намагає своїх нових репрезентантів. Отже, прийдеться поспішити на місце зараженої націоналізмом ланки й вдарити саме за уперте небажання визнати свої помилки. Це, висловлюючись європенківським стилем полторацьких, так би мовити, прелімінарний реверанс. А тепер давайте подивимось, як виправдовується «Нова генерація» в особі свого «нігіліста чистого ґатунку».

Зі слів панфутуристів, як правда і зі слів тов. Сухино-Хоменка (див. його статтю в «Л[ітературній] г[азеті]» за 25 травня ц[ього] р[оку]), Хвильовий заявляє, «що тепер уже не слід шукати націоналістичних ухилів у колах колишніх ваплітян», і заявляє це він, Хвильовий, саме в своїй статті – «Кричущє божество». Беремо мою допіру згадану статтю «Кричущє божество» й читаємо:

– Що рецидивів хвильовізму... певний час треба було шукати виключно в колах, так чи інакше зв'язаних з хвильовізмом – це, безперечно, так. Але було б великою помилкою заплющувати очі на ті вироби, які продукують літератори, формально далекі від вищеназваного «ізму».

Я ніколи не був високої думки про розумові здібності поетів із АСПАНФУТ'у, але в даному разі і сліпому видно, що справа не в надуманій вищезазначеній «заяві» Хвильового, а справа в нестримному бажанні за всяку ціну нав'язати йому таку фразу, якої він не говорив, і тим самим відвернути громадську увагу від своїх мазепинських концепцій. Що твердить Хвильовий? Хвильовий твердить, що коли певний час увагу пролетарських письменників і критиків було цілком природно скеровано виключно на творчість літераторів, так чи інакше зв'язаних у минулому з хвильовізмом, то тепер настав час, коли (у зв'язку з загостренням класової боротьби) слід пошукати цих рецидивів і не виключно в вищезазначених колах. Партийна це постановка? Коли б це була постановка антипартийна, тов. Сухино-Хоменко, то, поперше, її не надрукували б в «Комуністі» і до того ж без примітки, а по-друге, доводжу до вашого відома, що зі сторінок центрального органу партії з вами говорив не хвильовіст, який заплутався серед пролітфронтівців і який мріє про контрреволюційний «реванш», а член Комуністичної партії більшовиків України. Я, можливо, не як слід підкреслив, що критики й письменники ВУСПП'у дуже поблажливо ставляться до реакційної панфутуристичної теорії і зовсім не говорять про те, що ця теорія на практиці давно вже переросла в націоналістичний ухил (готовий і тут визнати), але це вам зовсім не дає права нацьковувати на мене своїми «реваншами» дуже темненьких людей і через них паплюжити партійця «інараками» (мовляв, Мокій чи не член «інараку»? ну, а Хвильовий чи не подібний до Мокія? Отже – «силогізм»). Так що про «реванш» давайте краще мовчати.

Далі «Нова генерація» запитує, «як можна розцінювати фразу Хвильового, що колишніх ваплітовців треба бити за ідеологічні ухили, коли такі ухили й такі помилки в їхніх творах єсть».

В тій же статті «Кричущє божество» Хвильовий говорить, що радянська громадськість допомагала й буде допомагати колишнім ваплітянам «якомога далі відштовхнутися від щиро й гостро засудженого ними ваплітянства», себто говорить, що деякі помилки й деякі ухили не цілком вижиті деякими колишніми ваплітянами. Отже, фразу, що її наводить Шкурупій, можна розцінювати тільки так:

Зробив, припустім, Сенченко помилку. За цю помилку його добре побили. Тоді Сенченко, усвідомивши свою помилку, працює над собою кілька місяців, щоб написати, скажім, пролетарську повість «Комуна». Що мусить робити в цей час хоч би той же АСПАНФУТ? Цькувати Сенченка? Заробляти на ньому політичний капітал, щоб

легше було приховати свої замасковані від громадськості хвильовіські симпатії? Ну, пробачте, цього ніколи не трапиться, і аспанфутівщину буде поставлено на їй, аспанфутівщині, належне місце.

– «Називаючи, – заявляє далі автор “чергового блефу”, – художній репортаж Влизька передовою статтею, Хвильовий аж занадто спиритно видирає з нього цитати, що зв’язані з іронічним текстом, перекручує їх... Цим він робить перший трюк, бо “Авангард-Альманах” має передову статтю, підписану редакцією».

Як «Хвильовий перекручує» – це ми побачимо далі. А зараз дозвольте про «жахливий», «неетичний» вчинок, що так обуриє (себто обуриє в сенсі фарисейському) не тільки новогенератів, але й їхніх симпатиків.

Отже, прошу пробачення: я й справді, використовуючи гаряче рекомендаційне панфутуристами «іронічний текст», назвав перший твір після 10-абзацного (буквально – десятиабзацного!) редакційного твору передовою статтею, як я ж, використовуючи той же «іронічний текст» (це відмічає нарешті і автор «блефу»), назвав оповідання Петрова «третьою програмовою статтею».

Каюсь! І справді «жахливий» злочин. «Авангард», що йде під літерою «а» (як і той, що йде під літерою «б»), уперто чекає участі свого рідного брата, що йшов без всякої літери, а я інформую нащадків, що передову в згаданому альманасі написав Влизько, а не Шкурупій. Жажливий злочин... наче й справді політична платформа Влизькового репортажу не така, якою я її показую суспільству, наче й справді Шкурупій засудив цю платформу, наче й справді, нарешті, в редакційній десятиабзацній прелюдії до цієї основної платформи нема ідеологічних ухилів.

Що панфутуризм є дрібнобуржуазна, реакційна теорія – це блискуче довів І. Сенченко в своїй «Епітафії», цього не заперечує й тов. Сухино-Хоменко. Як же тоді розуміти заяву прелюдії, що «київська група «Нової генерації» стоїть на засадах панфутуристичної системи»? «Саме по системі треба відкрити вогонь», – цілком справедливо говорить тов. Сухино-Хоменко. Саме на систему я й звернув увагу, зовсім не цікавлячись тим, де передова, а де звичайна стаття. «Саме по системі треба відкрити вогонь», бо від своєї реакційної панфутуристичної «теорії» новогенерати не відмовляються і в альманахові «б»:

– «Футуристи, панфутуристи, комункультівці і нарешті “Нова генерація” завжди застосовували марксівський метод у своїй роботі,

і детальний аналіз кожного кроку за допомогою цього методу часто викликає нарікання з боку обивателя й критика-псевдомарксиста».

Так пише Шкурупій сьогодні. А що він писав вчора? Читайте:

– «Футуризм став повним виразником анархії виробництва, патріотизму й імперіалізму як фактурно, так і ідеологічно».

Що ж це таке? З одного боку, «футуризм став повним виразником патріотизму й імперіалізму як фактурно, так і ідеологічно», а з другого, – на нього «нарікають обиватель і псевдомарксист». Чи не тут і полягають коріння того націоналістичного ухилу, що в нього й вскочили панфути? Але припустімо, що Семенко-Шкурупій і справді «чистий нігіліст», себто страждає на «хворобу лівизни». Що ж тоді маємо? Невже ви не знаєте, тов. Сухино-Хоменко, як «лівий» загиб подає руку правому?

Беру панфутуристичний маніфест, що його вже згадував І. Сенченко – «Мистецтво як культ» і що його, як це видно хоч би із вищенаведеної цитати «б», досі пропагується із номера в номер.

– «В наші часи, – пише Семенко, – пролетаріат на шляху до безкласового суспільства виносить на своїх плечах НОП і панування великої техніки. Вже два культу залишаються за його спиною – релігія й мистецтво».

Тепер слухайте, що говорить тов. Сольц (див. «Правду» за 31 січня 1930 року):

– «Троцькому, – говорить тов. Сольц, – справа пролетарської літератури уявлялась справою зовсім безнадійною, штучно насадженою, а не справою, що виростає з пануючого робітничого класу, яка перероблює свою власну природу в процесі кипучого соціалістичного будування».

Отже, Семенко твердить у своїй дрібнобуржуазній «теорії», що мистецтво (а значить, і література) віджили свій вік, і зовсім безнадійна справа насаджувати їх, що вони не можуть бути справою пануючого робітничого класу, а тов. Сольц заявляє, що саме така «система» і є троцькізм. Семенко говорить, а з ним і вся «Нова генерація», що «велике мистецтво закінчило коло завершення. НОП, який міцно вгрузає в наш побут, убиває всяку можливість, яка хоч би віддалено живила мистецтво», а тов. Сольц кваліфікує такі розумування, як «капітулянські розумування», що їх «життя геть чисто перекинуло». «Таким чином, – продовжує тов. Сольц, – концепція Троцького послідовно ліквідаторська, ув'язалась із всією системою його поглядів». А хіба, скажімо ми, послідовно-ліквідаторська «теорія» панфутуристів не

ув'язалась з їхньою дрібнобуржуазною системою поглядів? Хіба це не Семенко, а з ним і всі його підголоски, – хіба це не він, прийнявши позу знахабнілого міщанина, намагається, так би мовити, «покрикувати» на партію:

– «Немає комуністичної політики в мистецтві, – “покрикує” на партію Семенко. – Я вважаю, що й досі не вироблено комуністичної політики через те, що в мистецтві оперували лише основними питаннями марксизму і ще й досі – оскільки мені відомо – ніхто не приклав ленінізму до мистецтва».

За тією ж статтею тов. Сольца, між троцькістською й бухарінською теорією єсть «стик», і виникає цей стик якраз на «нерозумінні класової боротьби». Саме тут вони й подають «один одному руки». На ґрунті нерозуміння класової боротьби (це в найкращому разі) подали один одному руки і: з одного боку, – 10-абзацна троцькістська прелюдія, з другого, – багатосторінкова націоналістична п'єса. Переродження таким чином «чистого нігілізму» в націоналістичний ухил (річ, до речі, цілком природна) сталося. Саме тому я й вважав за свій обов'язок взяти за передову Влизьків репортаж.

А тепер давайте подивимось, як «Хвильовий перекручує». З «перекрученням» вірша Шкурупія, як відомо, «Нова генерація» оскандалилась. Переляканий Шкурупій (якраз же був процес СВУ) надрукував, як відомо, в «Пролетарській правді» листа, що в ньому голословно обвинувачував мене в шахрайстві. Було утворено комісію (за головуванням зам. наркома освіти тов. Полоцького) для вияснення цієї справи. І що ж? На засідання згаданої комісії ніхто з нової генерації не прийшов. Таким чином, виявилось, що в «Пролетарській правді» обвинувачував мене в «перекрученні» не письменник, а – пробачте на різкому слові – а звичайнісінький собі брехун.

Давайте ж подивимось, як я Влизька «перекрутив».

– «Хвильовий, – заявляє “Нова генерація”, – перестарався і захищає від Влизька... Петра Першого. Він ставить йому в провину насичену злобою до Петра Першого цитату і вважає, що Влизько даремно паплюжить Петра».

По-перше, чого це так закортіло «пролетарським митцям Нової генерації» паплюжити Петра Першого? Чому це сьогодні, коли партія закликає скерувати всю свою увагу на колективізацію, на боротьбу з глитайнею, на боротьбу з єфремівщиною, – чому це саме сьогодні паплюження Петра Першого, що ним, цим паплюженням, робітничо-

селянські маси цікавляться так, як торішнім снігом, чому це паплюження робиться надзвичайно актуальним завданням? В чому річ? Чи це паплюження входить в «систему» панфутуризму? Хвильовий, по-друге, ставить в провину Влизькові не «насичену злобою до Петра Першого цитату», а те, що він, Влизько, можливо непомітно для себе, скотився до націоналістичного ухилу. Не руського імператора захищає «комуніст Хвильовий», а пролетарську літературу від мазепинських рейдів з тилу. Влизько пише, що «ми (очевидно, панфутуристи) Петрові Першому простити не можемо розгрому Івана Степановича Мазепи, бо це був найкращий наш гетьман». Шкурупій (а за ним і тов. Сухино-Хоменко) запевняє, що це «іронічний текст». Припустім, що це «іронічний текст». Тоді чому ж він, Влизько, говорячи про Петра Першого, не використав того ж таки «іронічного тексту» і заговорив звичайною мовою, назвавши Петра «безпросипним п'яницею», від європейської культури котрого стільки користи, як від козла молока? Цікавий «іронічний текст»: до Мазепи легенька ласкава іронія, а до Петра люта злоба. Саме це я й констатував у своїй статті і заявляв, що це вже апологетика мазепинства. Отже, справа не в тому, що Хвильовий проти паплюження Петра Першого (хоч – знову повторюю – я не розумію, для чого на це паплюження треба переводити потрібний нам папір), – Хвильовий проти панегіриків, хоч би й замаскованих, Іванові Степановичу Мазепі.

Те ж саме, тов. Сухино-Хоменко, і про «російську архітектуру». Справа не в «тарганах», а саме в «натяках на Кузьку та її маму», в націоналістичній езопівщині. Цікавий «тарган»: крий «російську архітектуру» і... сумуй своєю «русинською душею» за тмутараканською архітектурою українських феодалів. Правда, Шкурупій заявляє, що «цитована Хвильовим фраза Влизька була скерована не проти руської архітектури в цілому», але де про це написано в того ж таки Влизька, так наш «чистий нігіліст» і не говорить. І головне, він не говорить, чому він не хоче добачати тих же «тарганів» в архітектурі українській. Чи може вона й справді вже пристосована для соціалістичного міста?

Те ж саме, тов. Сухино-Хоменко, і про «руських письменників», навіть хоч би й про тих, що їх «в свій час справедливо було обвинувачено в великодержавному шовінізмі». Був «свій час» – їх засудили. Навіщо ж їх ще раз засуджувати? Чи, може, Шкурупій спостерігає

рецидиви цього шовінізму? Тоді треба покинути свій «іронічний текст» і говорити конкретно.

Те ж саме, тов. Сухино-Хоменко, і про імператора. «Іронічний текст» тут, що й говорити, єсть, але... саме з того місця, що його наводить Шкурупій («що ні к бісу годилося б»... і т. д.). Те ж, що я цитував, ніякого відношення до «іронічного тексту» не має. Беру його ще раз:

– «Час від часу імператори мусили оголошувати війни, бо, коли б вони ввесь час жили в згоді, люди не відчували б своєї національності, почали б брататися і, щонайменше, відчули б, що їм потрібно на світі не 20, не 10 імператорів, а лише один».

Коли автор і справді не «лише за одного імператора», тоді треба іронізувати грамотніш. Раз люди «не відчують своєї національності й починають брататися», то вони «щонайменше» в «іронічному тексті» потребують 10–20 і навіть більше того імператорів, в неіронічному – жодного! Так що тут річ іде не «про спритність рук Хвильового», а «щонайменше» про малограмотність ідеологів панфутуризму.

Але не «те ж саме» я хочу сказати про «самогонні теорії нашої пунктуальної планиди». Я звертаю увагу читачів, як і увагу тов. Сухино-Хоменка, на те, що коли досі в особі Шкурупія «Нова генерація», будучи положена на обидві лопатки, й робила спроби вивернутись, то в цьому пункті вона, захекавшись, тільки запевняє голословно, що «попутник Влизько не може сказати, чого не скаже навіть Пільняк або Замятін». Це – «ідеологічно витримане запевнення», а фактичний стан речей такий: «виховання, честь, виразна індивідуальність, освіта, соціальний стан»... і т. д. – все це, як заявляє Влизько, «на нашій пунктуальній планиді», себто в радянській країні, «не має жодного значення, коли ви не маєте посвідки про це з печаткою й з підписом будь-якого секретаря». «Навпаки, – говорить далі він же, – коли ви куркулячий син, а голову своєї сільради споїли до білого слона добрим перваком, то ви одержуєте посвідку». Що це таке, запитував я, чи не з донцовського органу? Шкурупій, замітьте собі, тов. Сухино-Хоменко, не відповідає. Та й як він відповідає, бідолаха, коли він сам плутається в тих же таки ухилах!..

Ну а з приводу того, що Петров не неокласик, то... краще давайте «замньом». Кого-кого, але мене, колишнього захисника неокласиків, взяти «на арапа» не вдасться!

Мене питають, чому я не виступив в 1927 році проти порнографії в «Новій генерації». Тому, що, – відповідаю, – я тоді був зайнятий виживанням із себе засудженого мною хвильовізму і не мав часу читати

такий нудний орган, як «Н. г.». Чому я «соромлюсь сказати», що порнографію Коршуна вміщено в 1927 році? І не думаю соромитись, будь ласка: порнографію Коршуна вмістила «Нова генерація» в 1927 році. Цікавлюсь я тільки, чому це Шкурупій соромиться публічно признатися, що порнографію Бузька, члена «Н. г.» (тепер член ВУСППу), вміщено в 1929 році?

Два слова щодо контролю. Тільки безвихідним міщанам здається, що комуністичне керівництво культурною революцією, а зокрема й радянською літературою, можна підмінити «наведенням порядку на літературному фронті» і що це керівництво може вирвати із рук партії якась «групка». Що ж до такої заяви, як – «ми мусимо з задоволенням констатувати, що наша письменницька й громадська робота викликала нарешті з боку Хвильового більш проредаговане відмовлення від його хибного й шкідливого націоналістичного ухилу», то я можу от що сказати: свій націоналістичний ухил я зрозумів, я засудив і вижив, повернувши на партійні позиції саме під тими ударами, що їх завдала хвильовізові партія, боронячи чистоту комуністичної ідеології. Чи не здається самозакоханим панфутуристичним нарцисам, що спроба поставити «нашу письменницьку й громадську роботу» на місце ідеологічної боротьби, яку проводила зі всілякими ухилами наша партія, – що ця спроба є нечуваною нахабною вихваткою? Як ви гадаєте, тов. Сухино-Хоменко?

Отже, як бачимо, «чистий нігілізм» не виправдався: не виправдався і як «чистий нігілізм», і як – головне – націоналістичний ухил. На цьому можна було б і скінчити, коли б тов. Сухино-Хоменко мужньо відмовився від «першої ролі», без вагань «визнав істину», не називав звичайнісіньких законспірованих націоналістичних ухильників «нігілістами «чистого гатунку», себто, коли б він сприяв (об'єктивно) народженню нових Старицьких, Ніковських і т. ін.» і... коли б ми не пообіцяли на початку статті зупинитися на «Жанні-батальйонерці».

II. ЧИЙ РОМАН:

«ЧИСТОГО НІГІЛІСТА» ЧИ ФАШИСТА, СКАЖІМО, МАЛАНЮКА?

«Теорія» українського футуризму таки й справді не розходиться з практикою новогенератів. Заява товаришки Варвари Жукової, що АСПАНФУТ «одкриває культурний фронт для буржуазно-мистецької інтервенції» – заява глибоко продумана. Переглядаючи «Альманах-Авангард» «б», що, як відомо, тільки-но вийшов, я натрапив на таке зізнання:

– «В свій час, – пише Шкурупій, – ми (себто панфутуристи. – *М. Х.*) висунули термін «нової прози», «лівого роману, лівого оповідання»... Що таке «ліве оповідання»? – кричали вони (себто пролетарські письменники. – *М. Х.*). Та це всім відома річ, це звичайне сюжетове оповідання. І справді, ми зовсім не збиралися цим терміном і взагалі нашою роботою відкривати якоїсь Америки, це справді було лише звичайне сюжетове оповідання. Але в чому ж був фокус?».

Остання фраза мене дуже заінтригувала. Заінтригував мене цей таємничий «фокус». Виходить, за вищенаведеним зізнанням, «фокус» зовсім не в тому, щоб мавпувати таких, скажімо, пролетарських письменників, як П. Панч чи то Ол. Досвітній, які багато раніш за «основоположників» сюжетового оповідання писали фабульні речі, – «фокус» лежить десь глибше. Шукаючи цього таємничого «фокуса», ми натрапили (в тому ж таки альманахові «б») на таку голосну рекламу: «ЖАННА-БАТАЛЬЙОНЕРКА ГЕО ШКУРУПІЙ». Очевидно тут і треба шукати «фокуса», подумали ми, тим паче, що в тому ж номері «Літературної газети», де надруковано статтю тов. Сушино-Хоменка, київські вуспівці теж рекламують цей роман і саме оповідання про те, як «проливав світло» Шкурупій і його ад'ютант Мельник на цей роман (як і на роман «Двері в день») і як «король футуโรปерерій відкрив двері у весняну ніч» літгурткові «харчовиків» і будівельникам. Очевидно, саме тут і треба шукати «фокуса», знову подумали ми. І, подумавши так, пішли до книгарні й купили вищезазначену зрекламовану книгу. Книга, виявилось, є ніщо інше, як новий роман Г. Шкурупія. Вияснилося також, що роман цей друкувався в останніх числах «Життя й революції» і що на нього поки що дав рецензію, здається, тільки Ф. Якубовський (той самий, якого колись крили ті ж таки київські вуспівці). Рецензію Якубовського було надруковано в «Критиці» за лютий ц[ього] р[оку] Якубовський про роман цей написав дуже мало. Найсильніших місць цього роману він не брав. Визнавши, що цей твір «загалом кволий», «слабший навіть від тих же невдалих «Дверей в день», висловивши незадоволення з «романтичної ідеалізації міст», Якубовський між іншим і таке заявив:

– «Такі мотиви чи не свідчать про те, що до фронту ідеологічного контрнаступу непмана й куркуля можуть у якійсь площині об'єктивно наблизитися через недостатню увагу до ідеологічної чіткості своєї творчості й деякі навіть з лівіших попутників? З цього погляду загрозна – і тим власне привертає до себе увагу – пересічна загалом «Жанна-батальйонерка»».

Ця остання заява Ф. Якубовського нас більше заінтригувала, ніж самий роман Шкурупія: чи не дає, подумали ми, і Ф. Якубовський контрреволюційного «реваншу»? І справді: товариші київські вуспівці рекламують «Жанну-батальйонерку» в своєму органі, а Якубовський заявляє, що Шкурупій мотивами свого роману «наблизився до фронту ідеологічного контрнаступу непмана й куркуля». Тов. Сухино-Хоменко говорить, що Шкурупій «нігіліст чистого гатунку», а Ф. Якубовський твердить, що у «чистого нігіліста» щось не ладно з Києвом. У всякому разі, подумав я, роман видано в 1930 році, крім останніх номерів «Ж[иття] й р[еволюції]». він ще ніде не друкувався, отже, прочитавши його, я не тільки узнаю, в чому розходження між Якубовським і «Л[ітературною] г[азетою]», не тільки узнаю, за що так гостро його засудив вищезгаданий критик, але й дістану можливість довідатись, в «чому ж фокус» «лівого роману».

Так в чому ж «фокус» «лівого роману»?

Я гадаю, тов. Сухино-Хоменко, що «фокус», звичайно, не в тому рабському наслідуванні бульварних «письменників», що їх маніри так ретельно притримується «король футуроперерій», і не в тому, щоб демонструвати своє невігластво в справах старої армії, як і взагалі в справах військових («поручник Голуб'ятников», скажім, міг мати полк під своєю командою, але тоді його солдати величали б не «вашим благородієм», як це пише Шкурупій, а «вашим високоблагородієм»; «після кожних двох пострілів», скажім, «батальйонерки» «бігти до щитів, щоб побачити, хто куди влучив», не могли, бо до щитів, коли вже й бігають стрільці, то не менше, як після п'яти пострілів; таких кумедних зустрічей кінноти з піхотою, як та зустріч, що її показано в романі, ніколи не було й не буде; котів після атаки не шукають, автор зовсім не уявляє, що таке атака й т. д.), «фокус», я гадаю, і не в тому, щоб раз у раз порнографити «жіночими приладами», «симпатичними округлостями спереду й ззаду», жіночими «задницями під ковдрами» тощо, як це з великим задоволенням робить Шкурупій, «фокус», безперечно, і не в тому, щоб розсипатись банальностями, вроді тієї, що «жінці приємно, коли її уважно оглядають зацікавлені чоловіки», «фокус» і не в тому, «проникновений» в душу фронтовика-солдата, яким намагається блиснути автор («їх, як алкоголік, тягне до питва, потягнуло до фронту, до небезпеки, до оточення, що в ньому відчувався терпкий смак убивств», – так заявляє автор «Жанни», говорячи про фронтовиків, що тільки-но повернулись з фронту імперіалістичної війни, заявляє, очевидно, ніколи не будши на такому фронті й не знаючи,

як до нього – «тягне»), – я гадаю, тов. Сухино-Хоменко, що «фокус» не в цих шедеврах. Давайте ж пошукаємо його.

Головні герої роману, що його Шкурупій назвав «Жанна-батальйонерка», це – Стефан Бойко (яке «естетичне» прізвище – правда? Не Степан, а Стефан) і Жанна Барк (яка карикатура – правда? Жанна д'Арк, а це Жанна Барк. Познайомившись із героями, не забудьте, товаришу, пригадати Влизькове ставлення до Мазепи і його ж ставлення до Петра Першого). Відповідає автор за слова, промови, думки і вчинки своїх героїв? На це нам дає відповідь «Нова генерація»:

– «Аналізуючи взагалі всякий літературний твір, – говорить “Нова генерація” в тому ж альманахові “б”, – «ми повинні насамперед визначити основне функціональне спрямування даної речі: адже залежно від нього (від автора. – *М. Х.*) набувають відповідного сенсу слова та промови дійових осіб, і зауваження самого автора, і найтонші морфологічні деталі самого твору хоч би на зразок лейм, складних рим і інтонацій».

Не вдаючись в «найтонші морфологічні деталі», давайте зацікавимося (щоб нам не пришивали «рваншу») тільки «основним функціональним спрямуванням».

Очевидно, коли «основне функціональне спрямування» авторове полягає в тому, щоб висміяти героїв свого роману чи то їх так чи інакше заплямувати, тоді автор, звичайно, за слова, промови й вчинки цих героїв не відповідає; в даному разі він відповідає тільки за настановлення: а) за настановлення саме цих, а не інших людей взяти під вогонь сатири чи то звичайного обурення і б) за настановлення саме так, а не інакше їх висміювати чи то ганьбити. Коли ж автор своїм «функціональним спрямуванням» не береться легко, скажім, висміювати, глузувати чи то просто обурюватися зі своїх героїв, тоді він за слова, вчинки, промови, думки людей свого твору завжди відповідає. Отже, щоб сказати, чи несе Г. Шкурупій відповідальність за дійових осіб «Жанни-батальйонерки», треба вяснити, перш за все, в якому плані подано Стефана Бойка й Жанну Барк.

За слова, промови, думки і вчинки героїні автор, очевидно, не відповідає. Жанну Барк подано в плані сатири, і тому на цьому персонажі ми довго зупинятися не будемо. «Примхливому витвору» інтелігентського оточення, себто Євгенії Михайлівни Барк, «жриці священного лотосу», що мріє про велику буржуазну Росію і що за цю Росію закликає боротися з німцями до «победного кінця», автор, звичайно,

симпатизувати не може. Жанна Барк – це образ російського великодержавного імперіалізму. Правда, після опису бою з німцями (Євгенія Михайлівна відгукнулась на заклик Керенського й, прихвативши свого kota «Агасфена», пішла з жіночим «батальйоном смерті» на позицію), – правда, після опису цього бою автор заявляє, що «кіт Агасфен нагадував худорлявого Росинанта, коня лицаря Дон-Кіхота», тим самим натякаючи, що й володар цього kota «Жанна Барк» – страждає на донкіхотизм, але, ознайомившись і з цим місцем, ми все-таки не маємо підстав закидати авторові симпатій до героїні.

Звичайно, трактувати в такому плані рух керенщини ніяк не можна, це – безпардонно-ідеалістичний підхід до тих соціальних явищ, що їх породжено було в «февралі» (не донкіхотизм «примхливої інтелігенції» вилупив і підтримував керенщину, а саме «рідна» буржуазія й чужоземний капітал), але така трактовка історичних явищ може говорити тільки за те, що в особі автора «Жанни-батальонерки» ми маємо марксистськи неписьменну людину. Словом, Жанну Барк Шкурупій висміює. Висміює й там, де ми її бачимо серед теософів, і там, де вона вештається серед батальйонерок, і там, де вона б'ється з німцями, і там, де вона виступає «агітаторкою».

Нарешті, в останньому розділі – «Привиди» автор, м'яко висловлюючись, просто знущається з «хороброї й відважної російської жінки, нової Жанни д'Арк».

– «Вона стояла до нього спиною. – “Жанно”, несамохіть промовив Бойко й підійшов до неї. Жінка поволі обернулася і байдуже подивилася на Бойка. Це була зовсім не Жанна. Це була облудлива подібність. Обличчя жінки було пом'яте й загрубіле... Це була аристократка, яка торгувала старим дрантям, що лишилось у спадщину їй з часів панування».

Так починає автор свої «привиди». Другий привид Бойко бачить серед «ундєрвудчиць»:

– «Він зайшов до кімнати. Машиністка одірвалась від машинки й подивилась на нього... Це була зовсім не Жанна. Це була друкарниця, панночка з установи, принада сентиментального зава. Бездушна й порожня істота в коротенькій спідничці й лакових черевиках».

В третьому «привиді» Жанна Барк виступає «з вульгарним виразом тупого обличчя», з «некультурним і хамським єством», що «помітно випирає з зовнішнього лоску», з «одгодованою дебелістю», «що кричить про її хамське походження». В останньому «привиді» ми її бачимо просто проституткою. Словом, образ «відважної російської

жінки», яка «рятувала» колись із Керенським «рідну» буржуазію, автор в кінці роману так спаскудив, що далі й нікуди. Ясніше говорячи, Шкурупій без жалю висміяв російський великодержавний імперіалізм і, висміявши його, положив цей імперіалізм, так би мовити, на обидві лопатки.

Коротеньке резюме, тов. Сухино-Хоменко. Як бачимо, Жанну Барк подано в плані сатири, отже, за слова, промови, думки й вчинки цієї героїні автор не відповідає. Вірне настановлення авторове брати під вогонь глуму й злої іронії людей, подібних до Жанни Барк? Двох думок не може бути. По-пролетарському автор висміює «Євгенію Михайлівну»? Цього ми не сказали б: не донкіхотизм російської інтелігенції, повторюємо, породив і підтримував керенщину, а саме «рідна» буржуазія й чужоземний капітал.

Тепер давайте подивимось, в якому плані подано Стефана Бойка, цього чи не найголовнішого персонажа «Жанни-батальйонерки».

З «студента політехнікуму» – Стефана Бойка, – як це ви вже, очевидно, помітили, тов. Сухино-Хоменко, – автор ніде не глузує. Навпаки, Бойко, як запевняє Шкурупій, – революціонер, революціонер, що за ним стежать, «філери й городовики». Не серед «примхливої інтелігенції», не серед професорів, які «викинули його з інституту», не серед націоналістів зі «Священного Лотосу» виріс герой, а в оточенні якихось небезпечних «паперів» (очевидно, революційних прокламацій). Бойко не тільки не думає «обороняти велику батьківщину», а навпаки: він навіть хоче «почати підкіп, щоб потім набити його динамітом».

Стефан Бойко не тільки «щирий ворог війни», – Стефан Бойко, як запевняє автор, «був один із перших, що висунув гасло проти війни». Бойкові очі «розумно поблискують» і «свідчать про інтелігентність». В той час, коли Жанна всю свою відвагу й енергію витрачає на оборону буржуазії, Бойко, «поблискуючи очима», «без рабського страху перед начальством» дратує представника російського імперіалізму, поручника Голуб'ятникова своєю надзвичайною витриманістю справжнього революціонера. Бойко працює в «гущі солдатів» і, як заявляє Шкурупій, «пускає в солдатські маси визвольні думки та гасла». Бойка навіть бере під свій захист «суддя-солдат» (із класової трійки: робітник, селянин, солдат):

– «Я беру його під свій захист, – заявляє “суддя-солдат”, – він був славний товариш (себто Стефан Бойко. – М. Х.), він не був боягуз, він не любив начальства і не підлабузнювався».

Коли «суддя-робітник» говорить, що «цього дуже мало», Бойко хоч і «винувато», проте дуже категорично відповідає, що він «віддав, своє життя». За кого він «віддав своє життя» – автор не пояснює. Але із того, що революційна солдатська маса, ведучи Бойка на розстріл (за наказом держиморди Голуб'ятникова), розстріляла Голуб'ятникова, давши можливість Бойкові втекти, – із цього видно, що, за автором, герой «віддав своє життя» саме за робітничий клас. Нарешті, «після всіх бурхливих подій громадянської війни Бойко все ж таки спинився в Києві і працював тут на відповідальній роботі».

– «Революціонерам (себто Бойкові. – *М. Х.*), – так в кінці роману патетично резюмує автор, – і після громадянської війни найшлася робота».

Словом, як бачите, тов. Сухино-Хоменко, коли Жанну Шкурупій показав в сатиричному плані, то Бойко з цим планом нічого не має спільного. Бойкові автор всюди співчуває, й цього співчуття він навіть не ховає від нас. Жанна Барк, себто російська буржуазія, з війни й революції вийшла переможеною, «революціонер» Бойко переможцем. І автор цьому переможцеві ніяк не може не симпатизувати, тим паче, що Бойко (інформує нас Шкурупій) «обмірковує» зараз «зміст своєї доповіді», що її він виголосить «на заводах і фабриках», і до того ж дуже поспішає на «заводські збори».

Але залишмо Бойка в трамваї. Поки він буде їхати на «заводські збори», давайте, тов. Сухино-Хоменко, повернемося до першого розділу «Жанни-батальйонерки» і подивимось, що ж думав, що виголошував і що робив дуже симпатичний Шкурупіїві вищезазначений «революціонер».

Так в чому ж «фокус» «лівого роману»?

Бойко не хоче йти на фронт. Чому не хоче? Тому, що він звичайнісінький собі шкурник-дезертир, чи тому, що, належачи до революційної партії, дістав від неї, від партії, наказа виконувати якусь роботу в тилу. (Як відомо, справжні революціонери, коли це було потрібно, не відмовлялися їхати на фронт імперіалістичної війни: не для того, звичайно, вони їхали туди, щоб воювати з німцями, а для того, щоб вести там антимілітаристичну агітацію серед війська, саме серед того війська, яке не тільки мусило, але й зіграло величезну роль в наступних революційних подіях). Бойко, як це видно з роману, зв'язаний був лише з якимись таємничими «паперами». До революційної партії він не мав ніякого відношення: принаймні автор жодного разу не показав його в такому оточенні. Бойко, що йому так симпатизує Шкурупій,

можна сказати, звичайнісінький собі «кустар-одиначка», а на фронт, як виявляється, він не хоче йти от чому:

– «З ким він буде воювати? З такими ж українцями, як і він, з галичанами... або з німцями, такими ж студентами, селянами, інтелігентами, як він. Кого він буде обороняти... цього городовика, цього філера... Увесь цей російський і продажний набрид, що від нього він мріяв звільнити Україну?».

Кустар-одиначка, як «непомітна миша» (авторів образ), хоче спершу «перекинути вусатого яничара, що охороняє російські колонізаторські тенденції»... а тоді вже «розрахуватись і з іншими». Хто ці «інші», що з ними, поваливши царат, хоче «розрахуватись» Стефан Бойко – про це автор дипломатично замовчує. Але в читачавій уяві «непомітна миша», яка не обмовилась поки що жодним словом про робітника, виглядає досить-таки підозріло. Мріє «миша» про звільнення від царату не Росії, України, Грузії і т. д., а лише У к р а ї н и. Якому класу думає віддати «миша» свою «неньку» – і про це автор дипломатично замовчує. Що буде робити Бойко, коли, скажімо, прийдеться воювати з пілсудчиками і коли серед пілсудчиків будуть «такі ж українці, як і він сам, галичани», – про це ми теж нічого не знаємо. Словом, наперекір авторові, поки що ми бачимо не революціонера, а звичайнісінького собі українського націоналіста. І що Бойко не революціонер, як його рекомендує нам Шкурупій, а чистісіньке породження української націоналістичної дрібної буржуазії свідчить (крім тих свідчень, що про них мова буде далі) і його, так би мовити, наскрізь куркулячо-шкурницька «самовідданість». Як відомо, в одному місці роману Бойко мріяв «почати підкіп, щоб потім набити його динамітом». Слухайте ж тепер, що він думає, йдучи з філером:

– «Цікаво, чи є в нього револьвер і чи стрілятиме він, коли я його пережену. Навряд, щоб він став стріляти, я ж не терорист і не відомий злочинець. Проте, варто спробувати. Будь що буде. Убити не вб'є, а поранить, то тим краще, не так скоро потраплю на фронт. А там все одно вб'ють... Варт ризикнути».

Словом, «жахлива» революційність і надзвичайна «самовідданість»: на словах «набивати динамітом», а на ділі – «я ж не терорист і не відомий злочинець». З одного боку, – не хочу йти на фронт, бо, «спершу треба перекинути вусатого яничара, що охороняє російські колонізаторські тенденції», а з другого, – краще залишуся дома, бо там «все одно вб'ють». Жахливий «революціонер» навіть нічого не має проти

того, щоб його філер поранив, лиш би спасти свою шкуру. Лиш би не бачити страшного фронту, він готовий пересидіти війну у в'язниці (де йому «допомагати революції» навіть славетними «паперами» не вдалося б).

Чи не такою, тов. Сухино-Хоменко, завжди виступала наша націоналістична «інтелігенція», наша шкідлива, як кішка, й труслива, як заєць, дрібна буржуазія? Невже ви її не пізнаєте? Ну так тоді слухайте міркування Шкурупія-Бойка про війну:

– «Війна зруйнувала сім'ю, зруйнувала мораль і виховане жандарями й поліцаями боягузтво. Що втрачати тепер цьому пристойному на вигляд, кремезному папаші, що послав на фронт синів? Шепни йому кілька слів, переконай – це буде динаміт для майбутніх революцій. Скажи цим мулярам, що вони бидло, м'ясо, що вони лише угноєння для цієї війни, і скажи їм, що вони, убивши кількох жандарів, стануть вільні, і вони суворо замисляться над цим. Піти на заводи, на фабрики, переконати робітників улаштувати страйк, великий загальний страйк, і війна здохне».

Думки, як бачите, страшенно сміливі. А хіба ви не помічаєте за цими думками панича Хлестакова і саме нової буржуазно-української формації? Хіба це не малюнки уявляють собі «мулярів і робітників» «бидлом», якому, себто «бидлові», бракувало тільки промови Шкурупія-Бойка, щоб воно, «бидло», зрозуміло, що «убивши кількох жандарів», «тим самим становиться вільним», щоб воно, «бидло», зрозуміло, що, «улаштувавши загальний страйк», тим самим примушує війну «здохнути»? Договоритись до того, що не пролетаріат через свою комуністичну партію організував повстання проти імперіалістичної війни, а саме Бойко-Шкурупії, скориставшись з руйнації «сім'ї (якої? – М. Х.), моралі (якої? – М. Х.) і вихованого жандармами боягузства (хто це був боягузом – робітництво? – М. Х.)», саме вони припинили імперіалістичну війну – це вже знаєте, тов. Сухино-Хоменко, це вже, знаєте, занадто! Тепер цілком зрозуміло, саме чому «кожний свідомий українець мусить бути проти війни» (до речі, який класовий підхід до українців! – М. Х.): Шкурупія-Бойко виголошує цю «істину» для того, щоб ще раз підкреслити, що саме «свідомі українці» і звільнили нас від імперіалістичної баталії.

А втім, я, очевидно, не задовольняю тов. Сухино-Хоменка. Я бачу, як він нервується, розмахує руками й кричить: не так б'єте, «треба критикувати вірно, по-марксистському, а не мутити воду, щоб потім

виловлювати рибки реваншів», не називайте «чистого нігілізму» націоналізмом. – Цьому крикові тов. Сухино-Хоменка я дуже співчуваю й тому продовжую далі:

– «Я зовсім не заперечую, – відповів Шкурупій-Бойко, – що певній частині нашого суспільства війна потрібна... Ви ж знаєте, що Росія, як і Австрія, складається з багатьох націй, отже, що корисно одній нації, не може бути корисно другій. Крім того, селянство, наприклад, дуже страждає від війни».

Тут, як бачите, «чистий нігіліст» договорився до краю. За «чистим нігілізмом» виходить так, що війна була потрібна, скажім, всій нації руській і ніяк, скажімо, не потрібна спекулянтам українським. «Крім того, селянство, наприклад, дуже страждає від війни», а робітництво, очевидно, дістає від неї величезну користь. Саме тому й треба «збудувати свою державу – Україну», а «будівництво» це треба мислити так:

– «На Україні, – читаємо в романі, – можна буде збудувати зовсім відмінний устрій, ніж в інших республіках. Тут національний рух завжди має революційний ґрунт. Завжди повставали проти панів, а те, що пани були й є росіяни й поляки, то в цьому вже винна історія. З України можна зробити зовсім незалежну державу. Вона може бути вільніша за Америку. В ній не буде капіталістів і визиску, в ній не буде московського купецтва й шинків з традиційними циганами».

Коли б автор висміяв свого героя, як він висміяв Жанну Барк і, покинувши робити Бойка революціонером, подав би ці міркування в плані злої сатири, мені не довелося б писати не тільки цієї статті, але й «Кричущого божества» (свідомість Близька, безперечно, визначило київське шкурупійаче оточення). Та, на жаль, цього не трапилося, і тому ми маємо от що:

По-перше, чисто донцовську установку цього національного руху: «національний рух тут (цебто на Україні. – *М. Х.*) завжди має (немає, а має. – *М. Х.*) революційний ґрунт, себто за Шкурупієм виходить, що і Центральна Рада, і Директорія, скажімо, – всі ці контрреволюційні інституції, керуючи один час національним рухом, і спираючись в нім на куркулів, теж мали революційний ґрунт;

по-друге, маємо чисто донцовську установку щодо Америки: Америку, країну звірячої експлуатації, країну електричного стільця, «непомітні миші» вважають за вільну країну й тільки мріють, щоб «незалежна Україна» була «ще вільніша»;

по-третє, маємо й чисто донцовську установку щодо експлуататорів: справа не в своїх «рідних» визискувачах і капіталістах, а тільки в «московському купецтві», бо ж визискувачі й капіталісти – це «росіяни й поляки, в чому звичайно винна історія». «Рідних» експлуататорів, ну хоч би тих же куркулів, що їх ми зараз ліквідуємо, як клас, автор не бачить чи, вірніше, не хоче бачити, бо він, так би мовити, «чистий нігіліст». В націоналістичному запалі Шкурупій договорився до того, що примусив «козаків-українців» во ім'я «незалежної України» втратити «поміщицькі цукроварні, фабрики й маєтки»:

– «Хоробрі козаки-українці, що захищали фронт великої Росії... почали тікати... Їм нічого втрачати, крім поміщицьких цукроварень, фабрик і маєтків... а набути вони можуть цілу Україну».

Коли автор глузує з «козаків-українців», то тоді він, значить, (послідовно) незадоволений з того, що вони не захотіли далі воювати, себто в цьому разі автор становиться на позицію Жанни Барк, на позицію героїні, яку він весь час висміює, коли ж автор говорить серйозно, то (а він таки, як бачимо, в даному разі не може говорити не серйозно), то... дороженькою ціною він хоче купити «незалежну Україну».

А втім, перегортаймо далі сторінки роману і зупиняймося на більш красномовних місцях. Читайте:

– «Вони обидва обурені. Їм (себто Бойкові і його другові Муславському. – *М. Х.*) огидно вмирати з примхи Голуб'ятникова, за його розхристану й дурноголову батьківщину (себто за Росію. – *М. Х.*). Також, мабуть, відчувають індуси, що служать в англійській армії. Цілу культурну націю, що несла європейську освіту в Азію, тепер підібгав смердючий чобіт російського самодержавства. Україна нещасніша за колонії. Бо її посіли некультурні варвари, яких вона колись учила абетки. Хто звільнить її синів від тієї темряви, від вогких павучих обіймів, що несуть з собою брутальні завойовники? Лише татарське ярмо можна порівняти з тим ярмом, бо воно брудне й не несе з собою ніякої культури... Воно несе з собою культуру пригноблення, дресировки й випікає з м'ясом будь-яку свіжу думку. Невже Бойкові й Муславському доведеться загинути за це ганебне колоніальне ярмо, як гинуть тисячі їхніх братів-українців?».

Ну, знаєте, тов. Сухино-Хоменко, хоч стилістично й не сильно сказано, зате змістовно – «чистий нігілізм». Так от в чому «фокус» «лівого роману»? «Фокус» в тому, щоб, користуючись псевдореволюційною фразеологією, протягувати в радянську літературу й пропагувати через неї думки українського фашизму? «Фокус» в тому, щоб, прикри-

ваючись мантиєю «ідеологічно-витриманих» борців з націоналістичними ухилами, самим насаджувати український зоологічний націоналізм? В цьому «фокус» «лівого роману»? Ну, знаєте, такого (пробачте на різкому слові) шарлатанства наша література не знала й, очевидно, не буде знати. Так, по-вашому, Шкурупій-Бойко, Росія – це тільки «розхристана й дурноголова батьківщина», саме та Росія, яка мала не тільки жандарів і городовиків, але і революційний пролетаріат, Чернишевських, Плеханових, Леніних, Сталіних? Так ви, значить, цілком погоджуєтесь і з паном Донцовим? Так по-вашому, Шкурупій-Бойко, руські це тільки «некультурні варвари», яких ваша нація «колись учила абетки», і тільки «брутальні завоїтники»? Ви проти російського самодержавства? Так проти цього самодержавства були не лише робітничо-селянські маси, навіть не тільки українська буржуазія, але й у свій час буржуазія російська. Цей козир я вибиваю з ваших рук, Шкурупій-Бойко! Те, що ви проти російського самодержавства, – це ще не робить вас революціонером. Чи може ви хочете сказати, що під «некультурними варварами» ви розуміли російських жандарів і городовиків? На панфутуристичний жаль, я і цей козир вибиваю з ваших рук. Україна ніколи не вчила російських жандарів і городовиків, бо тоді, коли вона могла вчити, у неї були свої городовики й свої жандарі (називались вони князями, коли не забули історії). Отже, говорите ви все-таки про весь руський нарід. Воістину: «облудна романтика не вивірюється так хутко». Ви це цілком справедливо зазначаєте, маючи на увазі... Жанну Барк.

А втім, не бійтесь, Шкурупій-Бойко: тов. Сухино-Хоменко скаже, що це «чистий нігілізм», і ви далі будете писати «ліві романи» з «фокусами» та улаштовувати серед будівельників рекламні дискусії. Тов. Сухино-Хоменко скаже, що Хвильовий дає «реванш», а «Літературна газета» напише про «Жанну-батальйонерку» ще одну хвалебну рецензію. Так що ви заспокойтесь і давайте перейдемо до дванадцятого розділу, де ваш герой «на кожному кроці відчуває історичний зв'язок цього міста з своєю батьківщиною – веселою соняшною Україною», себто з тією батьківщиною, що нею тоді керувала Центральна Рада.

– «Тисячі запорожців, – пише Шкурупій, – лежать кістками під важким гранітом Петропавлівської фортеці. Вільні сини степів, чії обличчя засмажені вітром Чорного моря, замордовані тут сифілістичними російськими царями. «Вікно в Європу» прорубали замордовані українці, що звикли тримати в своїх руках гострі шаблі й важкі пістолі. Бойкові приємно було відчувати, що історія жорстоко помстилась за вигнанців і каторжан – його батьків, братів і земляків... Серце Бойка повне відрадної помсти. Тепер він може ходити цим містом і глузувати з російських держиморд і українських запроданців, що запобігливо позмінляли свої прізвища... «Він знав, що тепер він може впливати на рух історії й усі ці палаци позбавлені активності».

Як бачите, тов. Сухино-Хоменко, «чистий нігіліст», і тут вірний собі. Від пана Донцова він і тут буквально нічим не відрізняється: та ж сама націоналістична романтика, той же самий «дядько Тарас із Києва». «Вікно в Європу» обов'язково «прорубали замордовані українці» (руські в цьому ніякої участі не приймали) і «прорубали», обов'язково «тримаючи в своїх руках гострі шаблі й важкі пістолі». З Мазеніна, з того, що «запобігливо змінив своє прізвище», теж саме незадоволення, як і в того ж таки «дядька Тараса»: мовляв, треба було не Мазенін, а Мазайлович (про себе: «гетьман Самойлович») або Мазайленко (про себе: «гетьман Дорошенко»). Словом, як по маслу. Погано тільки, що з Шкурупія-Бойка «дядько Тарас» надто вже войовничий і до того ж мстливий націоналіст, а також погано й те, що він хоче «впливати на рух історії». Саме тут загроза. Описуючи свого героя, автор заявляє, що Шкурупій-Бойко «був представник покоління», яке стоїть за «рішучість і революційну войовничість», яке за «справжню активність, що характеризувала б культуру європейця», Шкурупій-Бойко «шукав зв'язку з тими, що висували нові войовничі гасла проти уряду, проти війни і проти цілого класу». Автор не говорить, хто ці «ті»: більшовики, чи українські фашисти типу Маланюка й Донцова (як відомо, проти уряду Керенського, не як проти уряду буржуазного, а як проти уряду руського, проти його війни з німцями, не взагалі проти війни, а проти війни з німцями, проти «класу» росіян «висували войовничі гасла» і українські «самостійники»). Припустім, що справа йде про перших, але й припустивши, що автор має на увазі більшовиків, ми становища не рятуємо: наші «рідні» націоналісти за часів керенщини нічого не мали проти «готування нових подій», сподіваючись використати «нову революцію» для цілковитої ізоляції України від решти частин колишньої

Російської імперії, себто сподіваючись використати «нову революцію» для утворення своєї імперіалістичної держави. Ті ж думки, що їх Шкурупій-Бойко одверто висловлює на сторінках роману, цілковита відсутність критичного ставлення до вищеподаних думок, і саме в 1930 році, – все це говорить не лише за те, що в особі героя ми маємо українського фашиста, але й за те, що такий роман міг написати по меншій мірі несвідомий петлюрівський підбрехач. І зовсім не дивно, що автор то «відтворює легенду про запорожців», то співає панегірики не пролетарському, а якомусь підозрілому Києву, який «фантастичніший за скарби Мазепи» і «має таку барвисту історію, якої не мало жодне місто в світі». І зовсім даремно критик Ф. Якубовський дивується, що «Київ в уяві Шкурупія настільки екзотичне місто, що тут дзвони Софії імпонують своєю віковою величністю навіть комсомольській молоді, яка вирушила на антирелігійну демонстрацію». Нічого тут дивного нема: «до фронту ідеологічного контрнаступу непмана й куркуля» не тільки «можуть», але вже й прилучилися «деякі навіть з лівіших попутників», бо «фокус» «лівого» роману полягає не в тому, щоб оспівувати соціалістичне будівництво, а в тому, щоб, прикриваючись страшенно «революційною» фразеологією, протягувати в радянську літературу український зоологічний націоналізм.

Але я знову бачу незадоволене обличчя тов. Сухино-Хоменка. Воно говорить мені, що хоч я й довів наперекір голосливій заяві, що Бойко ніякий «революціонер», а навпаки контрреволюціонер, хоч я й довів, що Шкурупій на протязі всієї війни був під впливом націоналіста Бойка і не позбавився цього впливу й зараз, – хоч я це й довів, але я, мовляв, все-таки не довів, що Шкурупій-Бойко, йдучи на «заводські збори» в якомусь 1930 році, не бореться з лишками свого куркулячо-націоналістичного світогляду, що він і досі не взяв за основу свого ідейного буття світогляд більшовицький. Задовольняю тов. Сухино-Хоменка і в цьому. Читайте:

«Після всіх бурхливих подій громадянської війни, Бойко все ж таки спинився в Києві і працював тут на відповідальній роботі. Місто, за своєю історичною традицією, після війни й руїни знову захопилося будівництвом. Революціонерам і після громадянської війни знайшлася робота. Треба було поліпшувати господарство, будувати й змашинувати Україну, боротися з рештками тенденцій колонізаторів і підвищувати свідомість мас. Безліч нових обов'язків, нових ідей і завдань наповнювали Бойкові дні».

Так в кінці роману виголошує автор, себто той же таки «чистий нігіліст». Скажіть мені, тов. Сухино-Хоменко, чим ця установка відрізняється від установки, ну хоч би того ж таки Єфремова, від установки українських фашистів? «Революціонер» Шкурупій-Бойко за «поліпшення» українського «господарства»? Так і Єфремов не проти цього, особливо з того часу, коли Донцов заявив, що «нову революцію», себто контрреволюцію проти радянської влади не емігранти зроблять, а внутрішні націоналістичні сили, навіть ті сили, що близько стоять до комуністичної партії. «Революціонер» Шкурупій-Бойко викидає гасло «боротися з рештками колонізаторських тенденцій»? А хіба петлюрівці проти цього. Проти боротьби з «рештками колонізаторських тенденцій»? Нарешті «революціонер» Шкурупій-Бойко за «підвищення свідомості мас». Так і Донцов же зовсім не проти тієї підозрілої «свідомості», що її від наївняків зашифровано. Де соціалістичне будівництво, де боротьба з куркульнею, де більшовицька партія, де робітництво, де (це, мабуть, чи не найголовніше для такого роману, як «Жанна-батальйонерка») – де гасла боротьби з українським націоналізмом – все це випало з плану Шкурупій-Бойка. На протязі всього роману він згадав більшовиків, здається, тільки два рази, і то вони лише сняться. Натяк дуже проречистий. Царювала Жанна Барк (російський великодержавний імперіалізм) це – реальність. Її місце на Україні автор віддав борцєві з рештками «колонізаторських тенденцій» «революціонерові» Бойкові – це теж реальність (і те що віддав і те що Бойкові). Все, що поза цим, є нереальність, привиди, примари, фантоми.

Зверніть увагу, тов. Сухино-Хоменко, як збудовано весь роман. Війна, керенщина і... наші дні. Де боротьба, скажімо, з Центральною Радою, з Директорією, гетьманщиною тощо? Чому автор не говорить про цей час? Тому, що він взяв за своє завдання висміяти тільки російську великодержавну імперіалістку Жанну Барк? Так чому ж він їй протиставив не справжнього революціонера, себто більшовика, не робітництво, які й повалили керенщину, а чистісінького українського націоналіста Бойка, назвавши до того ж його «революціонером»?

Справа цілком ясна: продовжуючи показувати громадянську війну, автор примушений був би розвінчати свого героя, бо зі своїми думками Бойко міг бути лише серед петлюрівців, а розвінчувати Бойка Шкурупій не хоче, бо тоді... хто ж буде «боротися з рештками колонізаторських тенденцій»? Компартії Шкурупій-Бойко в цій справі, очевидно, не довіряє.

– «Робочий день у Києві спокійний, – пише автор, – в ньому нема столичної метушні, люди йдуть повагом, не поспішаючи. Проїде автомобіль, або трамвай, важко прогуркає автобус, але в їхньому рухові якась розмірена плановість... Кожний рахівник-боєць, кожна друкарниця – маркитанка у величезній армії, що йде в похід за добробут країни. Стефан Бойко інакше не сприймає це все, як боротьбу за дальший хід революції».

Законспірований (звичайно, не зовсім вдало) махровий націоналіст Бойко очевидно й не може бути незахопленим «з розміреної плановості» того Києва, що в ньому нема столичної метушні, що «непомітною мишею» шелестить десь за метушливим пролетарським Києвом. Чому не захоплюватись? Тут же «кожний рахівник боєць» і «кожна друкарниця маркитанка» (себто, в перекладі на звичайну прозаїчну мову – торговка, – М. Х.) ідуть в похід не за соціалістичне будівництво, а за такий собі «добробут країни». Тут же нема ні комуністичної партії, ні пролетаріату. Саме тут і боряться «з рештками колонізаторських тенденцій».

Розумієте тепер, тов. Сухино-Хоменко, в чому «фокус» «лівого роману»? Чи, може, ви й тепер будете запевняти мене, що це «чистий нігілізм»? Чи, може, на ваш погляд, фашист Маланюк і справді не підпишеться під цим твором?

«Колишні футуристи, – пише той же Шкурупій в альманахові “б”, – в своєму розвитку послідовно й логічно дійшли до пролетарського мистецтва». Саме такі романи ви й відносите до пролетарського мистецтва? «Зрушення в бік функціональності, – продовжує Шкурупій, – ми вже бачимо в багатьох речах молодняківців та вуспівців, що користуються зі стандартизованої форми “лівих”». Саме те, що молодняківці й вуспівці «рушили» в бік «функціональності» «Жанни-батальйонерки», саме це вас, тов. Сухино-Хоменко, і радує? Ви й надалі будете відстоювати думку, що «дійсного єднання в федерації можна дійти лише через завершення попереднього блокування ВУСПП’у з “Новою генерацією”, себто блокування з «чистими нігілістами»? Ви й надалі будете запевняти радянське суспільство, що Хвильовий «вважає за вчасне вже одверто кинути гасло реваншу» і не будете помічати, що це гасло, гасло реваншу, хоч і кинуте, але... не Хвильовим, а саме українським націоналізмом і саме через Шкурупія?

«Хвильовізм, – заявляєте ви, – у декого ще й досі незліквідований, він лише притаївся, і як та хронічна хвороба на переломах

ускладнюється...» Заява цілком вірна. Ми навіть погоджуємось, що від цієї хвороби ще не цілком вилікувалися й деякі з колишніх ваплітян, і тому всі ваші, як і ваших однодумців, справедливі зауваження щодо тих товаришів, котрі входячи в ПРОЛІТФРОНТ, мали в минулому ті чи інші збочення, всі ці ваші зауваження ми не тільки взяли до відома, але й, борючись за викристалізованню з нашої організації такого пролетарського угруповання, в якому помилки знайшли б собі якнайменше місця, – але й завжди готові засудити той чи інший шкідливий промах пролітфронтівця.

Чому тільки от ви не хочете цього зробити? Чому ви не хочете засудити такого літературного шарлатанства (свідомо чи не свідомо – я не знаю), з яким виступають у нашій літературі «чисті нігілісти», ті самі, що ховаючись за «ррреволюційну» фразеологію, подають масовому читачеві типові націоналістичні пілюлі? Чи може вам шкода якогось комсомольського поета Скуби, котрий випадково попав до новогенератів. Так ми проти таких, як Скуба, нічого не маємо, і боремося ми не проти Скуби і Скуб, а проти ідеологів панфутуризму, саме проти керівників «Нової генерації», саме проти «чистих нігілістів».

Вважаючи «теорію» так зв. «лівого мистецтва», себто того мистецтва, що в нього хоче вірити хоч би той же Скуба, за звичайну болтовню, я особисто в той же час нічого не маю проти існування групи лівих митців, себто таких, як Скуба, і ні в якому разі не таких, як сьогоднішній і вчорашній Шкурупій. Навіть більше того – я зовсім не думаю зачиняти дверей в справжній день, себто дверей до пролетарської літератури навіть тому ж Шкурупівеві. І Бойки виправляються. Для мене, тов. Сухино-Хоменко, зовсім не важно, хто буде гегемоном у радянській літературі, ВУСПП чи ПРОЛІТФРОНТ, я хочу, щоб гегемоном в радянській літературі була література пролетарська. Таких речей, як «Жанна-батальйонерка» «чистим нігілізмом» я називати не буду. І такими речами мене «Нова генерація» ніколи не причарує. Так-то, товаришу!

Отже, до скорого побачення в раді Федерації, де ви мені, тов. Сухино-Хоменко, за цю статтю по-товариському потиснете руку, а я вам у відповідь зроблю, висловлюючись європенківським стилем полторацьких, тепер уже не прелімінарний, а, так би мовити, функціонально-концентричний реверанс. Ад'ю!

А ХТО ЩЕ СИДИТЬ НА ЛАВІ ПІДСУДНИХ?

(До процесу «Спілки визволення України»)

Державна Політична Управа не помилилась: вона потрапила на найголовніший внутрішній штаб бойової української контрреволюційної організації. Західноукраїнська буржуазна преса, яка ще так недавно верещала, що більшовики, мовляв, тероризують українську науку й її наукових діячів, – примушена мовчати. Змовкли й міщанські сердобольні інтелігентки, які допіру метушилися по темних закутках, проливали сльози за «ні в чому не винних» мучеників Академії та шукали, що арешт Єфремова й його підручних є тільки зачинка до антиукраїнського повороту в національній політиці партії.

Та й ще б пак, де вже тут говорити? Сюрприз, що його подала своїм «адвокатам» остаточно розшифрована єфремовщина, – сюрприз не особливо приємний. Зізнання панів із «СВУ» («Спілки Визволення України»), їхня цілковита ідейна капітуляція перед залізною робітничою логікою більшовицьких політичних концепцій, нарешті, оголошення єфремівського захальяного щоденника з «фольклором» базарної спекулянтки-перекупки, з тупоголовими міщанськими анекдотами, з антисемітськими афоризмами материх погромщиків, – все це завдає такого удару українській контрреволюції, що їй приходить тепер не стільки верещати й шушукати, скільки тяжко зітхати й чухатись.

Д[оброд]-ій Єфремов до того ж, це, як його цілком слушно називає «Комуніст», «уманський персонаж» із – додамо від себе – нової петлюрівської оперетки, – Єфремов до того ж зумів таки добре підкреслити своєю поведінкою і своїм політичним кредом всю моральну й інтелектуальну нікчемність петлюрівської зграї. Він зумів так підкреслити, що українська контрреволюція, мабуть, не скоро найде собі того «визвольного» вигляду, з яким вона досі творила своє паскудне діло.

Словом, найголовніший штаб української внутрішньої контрреволюції не тільки виловлено, але вже й досить скомпрометовано, і сидить він на лаві підсудних цей «багатоголовий політичний труп», що складається із фізично живих попів і поповичів лише для того, щоб далі розповідати пролетарському судові, як він через т[ак] з[вану]

«СВУ» протягом багатьох років намагався «визволити» Україну від радянської влади, продаючи її робітників і селян «рідненьким» і міжнародним визискувачам.

Але в той час, коли ці ідейні натхненці озвірілого куркуля починають запевняти радянське суспільство, що вони «помилялись», в той час, коли вони просять пардону, – в цей час, очевидно, не одному слухачеві із зали засідань суду приходить така думка:

– А де ж заховався штабний підбрехач? Де ж штабний підголосок єфремовщини, що теж свого часу ставав навколюшки? Чому він так цікаво фігурує на процесі, що його навіть не видно? А чи не подать сюди й Тяпкіна-Ляпкіна!

«Спілку Визволення України» організаційно обеззброєно. Штаб єфремовщини (принаймні в тому складі, в якому він попав на лаву підсудних) вже не найде доріг до периферії, щоб організувати там свої контрреволюційні п'ятірки. Так що процес цікавив нас головним чином тією своєю стороною, що з неї трудящі бачили, на які провокації, на які брехні, якими паскудними засобами бореться українська контрреволюція з радянською владою, з якою легкістю ці попи й поповичі за право сидіти на міністеріяльнім кріслі готові були віддавати чужоземним і своїм панам та підпанкам добро, добути мозолями робітників і селян. Саме ідейне обеззброєння контрреволюційної найбільше за все цікавило нас.

Отже, в дні процесу «Спілки Визволення України» ми ніяк не можемо не використати випадку для дальшого подібного обеззброєння й її штабного підбрехача.

Ми говоримо, звичайно, про той націоналістичний ухил в нашій партії, що його прийнято називати «хвильовізмом». *Саме хвильовізові ми в ці дні не хочемо дати проскочити крізь кільце обурення робітничо-селянських мас.* Відомий персонаж із не менш відомої «Шпани», будучи оточений червоноармійцями, намагався зарекомендувати себе своєю, червоноармійською, людиною і, не бажаючи потрапити у в'язницю, запевняв, що йому треба кудись «притулитися». Названому персонажеві цей трюк не вдався, й він таки попав на лаву підсудних. Не дамо ж в ці дні «прогулятися» й хвильовізові й притягнемо і його до громадської відповідальності, хоч би за всі ті діла й ділішки, що він їх наробив кілька років тому. Від рецидивів єфремовщини ми не забезпечені, але від рецидивів хвильовізму – тим паче: *сьогодні він виступає як хвильовізм, завтра як шумськізм, потім як волобуєвщина, а ще колись як яворщина* тощо. І кожного разу він

ховається то за надзвичайно «революційні» фрази, то навіть за справжній партквиток. Робота над ідейним обеззброєнням хвильовізму в такій же мірі необхідна, в якій вона необхідна над ідейним обеззброєнням єфремовщини.

Але може партія, заявляючи, що хвильовізм був підголоском модерної петлюрівщини, надто різко висловилаь?

Саме для того, щоб ще раз в'яснити це питання, ми й одриваємось від чергової партійної роботи. Довівши ще раз пролетарській молоді, що хвильовізм справді таки був надзвичайно голосним підбрюхачем націоналістичних «академіків», ми тим самим хочемо прислухатися щодо дальшого ідейного обеззброєння цього ухилу.

Спершу хвильовізм, на перший поверховий погляд, дуже мало мав спільних точок з контрреволюційною єфремовщиною. Як соціальне явище він виріс на іншому ґрунті, аніж той, що на ньому виховувався «СВУ». Коли соціальні коріння останнього жилися з масивів консервативної націоналістичної буржуазії, дрібної буржуазії і куркульства, то хвильовізм ставав на ноги в атмосфері хитань нестійкої декласованої інтелігенції. В часи, скажімо, громадянської війни, в часи не тільки внутрішньо, але й зовнішньо привабливого революційного дійства, хвильовізм в такому вигляді, в якому ми його бачимо тепер, був неможливий, бо тоді не було тієї складної ситуації, яка пройшла згодом: все було ясно і зрозуміло. В ті часи майбутні речники хвильовізму часто переборювали свою непролетарську природу саме в той спосіб, що так чи інакше, а все-таки йшли за комуністичною партією. В ті часи частина цієї молоді української декласованої інтелігенції часто самовіддано приймала всі ті труднощі, що до них закликав революційний пролетаріат.

Але знову ж таки, певна частина молоді української декласованої інтелігенції, опинившись в оточенні нової економічної політики, опинившись в зовнішньо непривабливих умовах непу, в умовах відбудовчого періоду, коли тільки справжні загартовані більшовики, справжній пролетаріат не розгубився і бачив за важкими, марудними, і саме тому, на поверховий погляд, сіренькими днями ледве помітні обрії реконструктивної доби, – опинившись в таких умовах, вона, ця згадана частина, захиталась і знову відчула на собі вагу своєї соціальної природи¹.

¹ Для ясності треба відзначити, що автор говорить не про представників української трудової інтелігенції, які асимілювалися в лавах комуністичної партії і цілком засвоїли її пролетарський світогляд. – М. Х.

Саме тоді й забував перший паросток хвильовізму.

Як і треба було чекати, почалося зі скиглінь, чехівських настроїв. Постає «тупики», а з ними виникло бажання копірситися в своєму маленькому «я», що стало набирати хмародряпівських розмірів, виникло нестримне бажання розв'язувати «загальнолюдські» проблеми. На сцену вийшов Шпенглер зі своїми буружасними надзвичайно туманними теоріями, стали почитувати Достоєвського, Метерлінка, тощо. Ніхто інший, як той же Хвильовий, основоположник, коли так можна висловитись, хвильовізму, відбиваючи настрої цієї вищезгаданої декласованої інтелігенції, ніхто інший, як він, свідчить нам в своїх «Заулках» та «Санаторійних зонах», що саме так і розпочинав свою реакційну діяльність цей ухил в нашій партії. *Зневір'я щодо сил революції – от основний мотив раннього хвильовізму.* Правда, вже й в ранньому хвильовізмі були елементи майбутнього викристалізованого націоналістичного ухилу, – «Шведські могили», згадки про Карла XII тощо, – але ці елементи для першого етапу в великій мірі не були характерними. Словом, коли декласована інтелігенція на зорі нової економічної політики і не могла вже писати «Котів у чоботях» та співати патетичні дифірамби «червіньковій революції», то і безоглядно кидатись в обійми українському націоналізму вона теж не збиралась.

Спершу реставровано було «чехівського телеграфіста Ять» і проголошено, що «по сірих заулках республіки йде глибока сіра осінь».

Але піонери новоспеченого песимізму жили й працювали не в якомусь 1908 році, коли їхній песимізм міг жеврїти, зовсім не відчитуючись перед суспільством, а саме в той час, коли всякий «ізм» береться під громадський контроль, коли всякий «ізм», так чи інакше, примушений обґрунтовувати своє право на існування. Словом, виникла потреба в теоретичних підпорах.

«Історія повторюється, – проголосив тоді хвильовізм. – Штурм Перекопу приніс нам остаточну перемогу. Ця перемога об'єктивно може стати за велику поразку пролетаріату».

Здекласована інтелігенція свою власну зневіру щодо сил революції нахабно поширювала на всю робітничо-селянську масу і, намагаючись вийти із тупика, куди загнала її, її ж таки соціальна природа, штовхала пролетаріат на авантуру: мовляв, історія повторюється, термідор ломиться в двері, і, значить, «дайош» перманентну революцію. Це вбоге пророцтво й ця не менш вбога пропозиція і склали перший пункт хвильовістської «теорії». *Словом хвильовізм стикнувся з трюць-*

кізмом. І зовсім не випадково, що троцькісти весь час загравали з хвильовістами і зовсім не випадково, що навіть сам Троцький кілька разів намагався взяти під своє крило (через своїх агентів) майбутнього українського вальдшнепіста. Це був другий етап хвильовізму.

На цих двох своїх етапах хвильовізм мав тільки там спільні точки з єфремовщиною, де він дивився на нашу сучасність крізь димок національної романтики. Тут він все ще виступає головним чином як своєрідний паросток всесоюзного «лівого» ухилу.

Але не був би він, хвильовізм, хвильовізмом, коли б не прийшов до свого третього, останнього етапу. Саме на цьому етапі ми й побачимо ті спільні точки, що про них ми говорили на початку статті, що про них ми згадали допіру і що так рідня хвильовізм з єфремовською ідеологією.

Зневір'я щодо сил революції, нав'язане ворожими пролетаріатові силами переконання, що влада пролетарська переродилася вже у владу термідоріанську, цілковита сліпота й відсутність всякого пролетарського чуття – все це разом взяте цілком консеквентно поставило питання про боротьбу двох культур – української, з одного боку, руської – з другого. Про яку ж тут говорити згоду, коли пролетарська держава виродилась в державу буржуазну.

Висунувши цю реакційну «теорію», носії хвильовізму, що зародились в тих глибинах комуністичної партії, де пролетаріат вигартовує для себе чесних пролетарських борців із дрібнобуржуазної інтелігенції, зародившись, як би там не було, в лавах компартії, носії хвильовізму, звичайно, почали робити спроби спровокувати авангард пролетаріату, почали робити спроби втягнути його в цю боротьбу. Будучи ж породженням *української* декласованої інтелігенції, бажаючи за всяку ціну триматись в ролі речників *революційної* громадської течії, ці ухильники озброюються туманними «азіатськими ренесансами», віщують в цих ренесансних «теоріях» про якісь спеціальні історичні місії України й тягнуть партію на бік «молодої української культури» в її, цієї культури, боротьбі з культурою руською, що її, руську культуру, тут же характеризується, як культуру відмираючого «жидкобородого інтелігента». Правда, хвильовізм ще пручається і намагається вирватись із міцних обіймів єфремовщини, він хоче розуміти це «гасло, що його скеровано проти руської літератури, як гасло здорового суперництва двох націй і не як націй, а як революційних факторів», але правда і те, що саме це «суперництво» й вітали українські націоналісти в особі фашиста Донцова й контрреволюціонера Єфремова.

– *«Поза всім іншим, – говорить Єфремов на допиті, – була ще думка про неминучий розбрат і може навіть розкол і боротьбу всередині самої комуністичної партії».*

Цей нахабний вибрик хвильовізму, як бачите, не тільки відповідав думці Єфремова, але й відповідав їй, так би мовити, подвійно: цей вибрик і вносив розбрат в хиткі ланки комуністичної партії, і затушовував роботу єфремовської інтелігенції, відтягуючи увагу ідеологічно непошкоджених партійців на боротьбу з націоналістичними ухильниками.

Хвильовізм як ідейна течія почав оформлюватись власне з 1923 року, саме з того року, коли ідеолог його, через свою поїздку до Києва й публічний виступ в тому ж таки Києві дістав можливість стикнутися близько хоч і не з Єфремовим, то у всякому разі зі «справжньою» неокласичною українською інтелігенцією. «Справжня» українська інтелігенція, правлячи в цей час боговгодну панахиду по невдалому небіжчику – рейдові бандита Тютюнника, «гірко констатуючи наявність цілковито ідейного розвалу в таборі внутрішньої еміграції», звичайно, з великою радістю прийняла в свої обійми нитика й гарячого опозиціонера, співця (поки що) «шведських могил». В тому ж таки 1923 році Єфремов у своїй історії української літератури, що її випущено було закордоном і в якій він мерзенно чернив радвладу, – в цьому ж таки році Єфремов зробив кілька компліментів на адресу автора «Синіх етюдів». Зворушливе ідейне єднання, члена партії з материм петлюрівським погромщиком почалось. Звичайно, коли б ідеолог хвильовізму знав, що Єфремов і єфремовщина, нагороджуючи його дуже привабливими компліментами, в той же час веде активну роботу в контрреволюційному «БУД'ї» («Братстві Української Державності»), він би, мабуть, поспішив виправитись. Але Хвильовий того часу був дуже недалекозорою людиною і до того ж виступав на життєвій арені в ролі плутаника Карамазова. Словом, у відповідь на комплімент, поданий в 1923 році, логічно прийшлося в 1925 р. взяти під свій захист єфремівську контрреволюційну «історію». Правда, Хвильовий заявляв, що Єфремов «будучи людиною старого покоління вже не прийде до нас», але це його твердження зовсім не заважало йому ж таки запевнити партію, що «академік того, що писав в своїй закордонній історії, вже не повторить». Це проголошувалось саме в той час, коли єфремовщина «провадила підготовчу роботу до утворення нової політичної організації», саме до утворення контрреволюційного «СВУ».

Перше установче зібрання фундаторів «СВУ», як про це свідчать самі винувачені, було скликано в червні 1926 року і саме з ініціативи Єфремова. На засіданні підкреслювалось, «що на Україні склалися сприятливі обставини для організаційного оформлення і діяльності української контрреволюційної інтелігенції». Починалась стара петлюрівська історія. Об'єднання всіх українців на принципі – «самостійна Україна» та на принципі – «нація над класом» (свідчення Черняхівської) – і тут же – *«Гермайзе казав про притягнення організації пролетаріату»*. Зворушливе єднання керівника автокефальної наволочі з «марксистським істориком» Гермайзе сполучається з допотопними розмовами про «роль інтелігенції». Виробляється платформа: *«еконімічна політика засновується на праві власності», використовується «незадоволення заможних верств», вводиться пункт про передачу землі «за викуп колишнім власникам», пункт про сплату боргів колишньої російської імперії і т. п.*

Що ж в цей час, коли «СВУ» переводить свої справи «найконспіративніше, без писаних програм і статутів, без протоколів, без списків, без усяких записів», – що ж в цей час робить принаймні головний речник хвильовізму? Він в цей час розкидує праворуч і ліворуч «революційні» фрази і, прикриваючись тими ж таки «революційними» фразами і навіть партквитком, без всякої конспірації штурмує партію своїми контрреволюційними памфлетами й нарешті, остаточно знахабнівши, як нахабніє кожен ухильник від лінії партії, пише свою націоналістичну програму в статті «Україна чи Малоросія» та в романі «Вальдшнепи». Здекласована інтелігенція (в деякій своїй частині напівінтелігенція) конче загубила голову. Остаточно зневірившись в силах революції, вона, попавши на зону між двох вогнів, що припікали її й вимагали від неї тієї чи іншої активності, вона вже далі не могла скиглити «тупиками», вона божеволіла й викрикувала щось туманне й незрозуміле... але незрозуміле лише для речників ухилу, подібного до хвильовізму.

Для компартії ж ясно було, що ці викрики продиктовано українською націоналістичною зграєю. Кохатися в національній романтиці – далеко не комуністична справа, але писати «московські задрипанки» й писати, що в «Москву українську поезію не заманите ніяким калачиком», що «Москва є центр всесоюзного міщанства» (*саме та Москва, що на неї орієнтуються з часу Жовтневої революції трудящі всього світу*) – це вже справжнісінька шовіністична агітація. Тут уже не приходить гадати, був чи не був хвильовізм підбрехачем єфремовщини,

тут залишається поставити його до стінки. Тут нарешті приходиться тільки дивуватися з надзвичайного терпцю партії, що, не з'ягчучи різкості в ідейній боротьбі, випробує до кінця великих ухильників, аби не дати їм скотитися в буржуазне багно й дати їм можливість знову повернути на партійні позиції.

Отже, як бачимо, почавши з начебто зовсім нешкідливого скигління, хвильовізм докотився до націоналістичних вибриків і став підголоском тоді ще невідомої «СВУ». Правда, в той час, коли, скажімо, єфремовщина пропагувала «масовість і конспірацію», хвильовізм не тільки не хотів законспіровуватись, але й гаряче виступав проти масовізму. Та це з'ясовується тим, що носії хвильовізму й самі часто не знали, чого вони хочуть і зовсім не припускали, куди їх жене логіка боротьби. Правда, в той час, коли єфремовщина записувала в своєму статуті, що «члени «СВУ» ніяких особливих прав не мають, крім права на товариське відношення й дружню допомогу всіх інших членів організації, особливо в справах громадського характеру», – коли це єфремовщина записувала, носії хвильовізму ніяк не було поінформовані ні про «СВУ», ні про цей статут, ні про згаданий пункт, але, *якщоючись ідейно з вільними чи то невільними свуцями, вони, вищезгадані носії, очевидно, не одну «дружню допомогу» подали українським націоналістам і саме «в справах громадського характеру».* Правда, хвильовізм ніколи не листувався з контрреволюційною еміграцією й ніколи не продавав українських робітників і селян польській шляхті, але хіба він не горнувся колись до ренегатів, до лакеїв Пілсудського – Василькова й Турянського? Правда, хвильовізм не організував контрреволюційної «Спілки Народностей», що її намагалась організувати єфремовщина, але хіба це не він патетично вигукував:

– «Тільки вітер, тільки він, що несе на своїх крилах весну народів, розвіє туман російського месіанізму й жидкобородою обмеженості».

Хіба за цією нібито порожньою фразою не ховається зміст тієї ж таки шовіністичної «Спілки Народностей»? Хіба між рядками цієї фрази не написано, що пролетаріат нездібний зробити весну народів і що цю весну зробить тільки «вітер», себто непролетарська, себто буржуазна революція? Хіба тут неясно сказано, що великий Жовтень не є Жовтень, а лише націоналістичний продукт «російської жидкобородою інтелігенції», продукт спеціального месіанського призначення? Чим же цей «вітер» гірший за «Спілку Народностей»? Хіба тільки тим, що апологет і творець його, будучи тоді виразником настроїв декласованої інтелігенції, утворив його за допомогою своєї дрібнобуржуазної фантазії, в якій НЕП перетворився в термідор?

В такому міцному одностумві йшов хвильовізм з модерною петлюрівщиною. Коли б ми поставили собі за завдання писати, скажімо, цілу брошуру, ми б найшли тисячі спільних точок між цими соціальними явищами. Підбрехач ніколи не відставав від брехуна. Отже, молода здекласована українська інтелігенція, в дні диктатури пролетаріату, в дні жорстокої класової боротьби, як і всяка інша подібна їй дрібнобуржуазна інтелігенція, в силу певних громадських законів, примушена зняти свою «жовту кофту» й працювати тільки так, як їй наказує той клас, якому вона хоче служити і працювати, саме поменше мудруючи й поменше вдаючись в критику наказів згаданого класу. *Всяка спроба підвестись над класовим пролетарським наказом чи то над тим класом, що вона йому хоче служити, – всяка така спроба, як показує дійсність, приводить «хоробрих» спершу до великої плутанини, а потім і до іншого класу, якому ця інтелігенція й не думала слугувати. Це не мораль, а тільки пояснення до тієї складної ситуації, що в неї вскочив в свій час хоч би той же товариш Хвильовий.*

Отже, поруч з ефремовщиною на лаві підсудних мусить сидіти (і сидить!) хвильовізм. Не Хвильовий, не його друзі, що йому й їм партія дала можливість виправляти свої помилки і працювати для пролетарської справи, а саме хвильовізм як певне соціальне явище, як явище, що й досі живе і досі то тут, то там проривається на сторінки радянської преси, що проривається навіть там, де його зовсім не чекають і де він, до речі, аж до сьогоднішнього дня серед пишних «лівих» фраз спокійненько собі живе, поживає та добра наживає, намагаючись потихеньку вербувати серед молоді собі прихильників. Не Хвильовий, – повторюємо – не його друзі, а саме хвильовізм. Правда, судити якусь громадську течію, не чіпаючи цієї течії речників, – річ неможлива. *Але для того ж єсть чимало таких хвильовістів, які не тільки ніколи не писали покайних листів, але які й досі фігурують у нас, як справжні пролетарські поети.* Давайте зачепимо їх. Хай ще вони переживуть відповідну ідеологічну ломку, усвідомлюючи свої помилки так, як це в свій час робив і зараз робить Хвильовий, тим паче, що їхній хвильовізм, будучи хвильовізмом добре таки законспірованим, вже тим самим є багато шкідливіший за одвертий хвильовізм Хвильового. Ну кому, скажімо, спаде на думку, що такий собі надзвичайно революційний поет, як от Гео Шкурупій (член «Нової генерації»), кому на думку спаде, що він давно вже виступає в ролі підбрехача ефремовщини? А от же факти красномовно свідчать, що це дійсно так. Ви цікавитесь фактами? Будь ласка:

– *«Україна соборна обкрадена і згвалтована. На нашу Україну, на нашу неньку, на цей шматок падала без ніг і без голови історія висипала пригод опеньки, – всю “бутафорію” революцій і війн. Зосталась величезна задниця з хліба, сала і цукру, що її висмоктує ціла армія пацюків... Голову загубив Хмельницький, а ноги Мазепа».*

Хіба це поганий зразок хвильовізму, що його, до речі, взято з книги «Для друзів, поетів, сучасників вічності» (видання ДВУ, 1929 р.)? Чи, може, ви не знайдете хоч би знову у того ж таки Гео Шкурупія мотивів, навіяних єфремівською підготовкою до збройного повстання? Будь ласка:

– *«Бандурить і п'є самогон кожний дурний Максим... Змийте ж ганебний грим онуки Гонти й Мамає».*

У даній статті ми, на жаль, не ставимо собі за завдання розбирати твори того чи іншого письменника. Ми тільки підкреслюємо, що хвильовізм живий, що живе він там, де йому жити нібито й незручно і що на лаві підсудних сидить не тільки єфремовщина, але й він, хвильовізм. Соціальна природа декласованої інтелігенції жене її, декласовану інтелігенцію, то до товариша Леніна, то до пана Петлюри.

Доти, поки ми працюємо в днях переходового періоду – від декласованої, хиткої і часто падкої на всякі дрібнобуржуазні теорії, інтелігенції, ми не позбавимось, а значить не позбавимось саме остаточно і від хвильовізму². Так що боротьба з цим мусить продовжуватись і далі. *Хто цієї боротьби уникає – той прислужується єфремовщині*. Отже, на поставлене нами запитання: «Хто ще сидить на лаві підсудних, про кого не треба забувати сьогодні?», – ми ще раз відповідаємо:

² Очевидно, завдання партії і всього пролетаріату є вперта боротьба за те, щоб кожного разу все більше відривати найкращих представників цих прошарків від дрібнобуржуазних коріннів і закріплювати їх, ці прошарки, на класових позиціях пролетаріату, що на них, класових позиціях, партія сконсолідувала кращу частину української трудящої інтелігенції. Власне, в стосунку до літератури це і є т. зв. «проблема попутництва», яка може бути розв'язана саме наданням можливості т. зв. попутникам брати активну участь в соціалістичному будівництві, в творенні нової культури, через запровадження твердої і різкої марксівської критики їхніх творів. За даного моменту, нам здається, партія не може обмежуватися загальним визнанням попутниками радянської влади і мусить підвищити вимоги до ідеологічної чіткості їхньої продукції. Бо назавжди лишатися попутником не можна: можна після певного періоду, або цілком і повністю, без усяких «але», йти в лавах пролетаріату, або на платформі цих «але» скотитися назад, в обійми класового ворога. – М. Х.

– *«На лаві підсудних, крім єфремовщини, сидить ще хвильовізм, саме про нього й не можна забувати в дні процесу “Співки Визволення України”».*

Сидить він там схований від очей і слуху аудиторії, про нього можливо навіть і не згадає ніхто, але він сидить зараз саме там і сидить – по заслuzі. Зв’язавшись з українським націоналізмом, хвильовізм на всіх процесах, подібних до процесу «СВУ», буде до кінця своїх днів супроводжувати свого ж таки патрона. Тільки остаточна загибель української контрреволюції звільняє націоналістичний ухил від ролі підбрехача, бо остаточна загибель української контрреволюції несе загибель і хвильовізмові.

ДО СТАТТІ М. ХВИЛЬОВОГО – «А ХТО ЩЕ СИДИТЬ НА ЛАВІ ПІДСУДНИХ»

Шановний товаришу редакторе!

У моїй статті, надрукованій 16 березня ц. р. в газеті «Харківський пролетар» під назвою «А хто ще сидить на лаві підсудних» трапились такі помилки:

1. Всюди, де я вживаю термін – «декласована інтелігенція», «декласована» не взята в лапки. Із статті ясно, що автор, оперуючи цим терміном, глузує з тієї богемськи настроєної дрібнобуржуазної інтелігенції, яка ховається то за машкару «аполітичності», то (особливо в наші часи) за машкару «лівих», «лівіших» за сам більшовизм фраз. Ясно це із цього абзацу: «...носії хвильовізму (себто носії тієї течії, що постала в “атмосфері хитань нестійкої *‘декласованої’* інтелігенції”. – див. статтю, *М. Х.*), що зародились в тих глибинах комуністичної партії, де пролетаріат вигартовує для себе чесних борців *із дрібнобуржуазної інтелігенції...*» і т. д. Ясно це і із цього абзацу: «...що апологет і творець його, будучи тоді виразником настроїв “декласованої” інтелігенції, утворив його за допомогою своєї *дрібнобуржуазної* фантазії...» Особливо ясно це із цього абзацу: «...Отже, молода “здекласована” українська інтелігенція в дні диктатури пролетаріату, в дні жорстокої класової боротьби, *як і всяка інша подібна їй дрібнобуржуазна інтелігенція...*» Ясно це, нарешті, і з такої формулювання: «Соціальна природа “декласованої” інтелігенції жене її, “декласовану інтелігенцію”, то до товариша Леніна, то до пана Петлюри». Очевидно, всюди, де я вживав термін «декласована інтелігенція» *«декласована»* взято було в лапки. *Зупиняюся я так довго на цьому моменті тому, що термін «декласована інтелігенція» зустрічається в статті багато разів.*

2. Надруковано: «...Коли соціальні коріння останнього живилися з масивів консервативної націоналістичної буржуазії, дрібної буржуазії й куркульства, то хвильовізм ставав на ноги в атмосфері хитань нестійкої декласованої інтелігенції». Треба читати: «Коли соціальні коріння останнього живилися з масивів консервативної націоналістичної буржуазії й куркульства, то хвильовізм ставав на ноги в атмо-

сфері хитань дрібної буржуазії, в атмосфері нестійкої “декласованої”, себто не декласованої, а ексцентричної богемськи настроєної інтелігенції».

3. Надруковано... (цитата з Г. Шкурупія) «На нашу Україну, на нашу неньку...» треба читати: «На нашу Україну, на вашу неньку...»

ЗА ЩОДЕННИКОМ С. О. ЄФРЕМОВА – ВОЖДЯ, АКАДЕМІКА, «СОВІСТІ ЗЕМЛІ УКРАЇНСЬКОЇ», ЩО «ПАЛАХКОТИТЬ ВЕЛИКИМ ПОЛУМ'ЯМ»

Про етичний бік справи. Чи етично оголошувати зміст щоденника живої людини, яка, до того ж, припустімо, на це оголошення, ніколи й нікому не давала згоди? Безперечно, ні! Воно хоч ми й «червоні жандарі», але в справах етики сяк-так розуміємось, і знаємо, що «захаявну» літературу публікують тільки після смерті її, «захаявної» літератури, творця.

Як же ми поводимось із мемурами, скажімо, трупа? З мемурами трупа ми поводимось так, як поведився з ними хоч би той же історик літератури С. О. Єфремов: ми їх повністю чи то частинами публікуємо й додаємо до них відповідні коментарі.

Як відомо, вождь «Спілки Поневолення України» прилюдно назвав себе «многоголовним трупом». Як відомо, цей многоголовний труп залишив нам після себе щоденник. Отже, беручи до уваги, що С. О. Єфремов був не якимсь там «червоним жандарем», а «совістю землі української», беручи до уваги, що цей труп був проводирем бойової контрреволюційної організації, – взявши це до уваги, ми й поспішаємо познайомити читачів із змістом його інтимних нотаток.

Розпочав свій щоденник Сергій Олександрович в 1923 році, цебто тоді, коли молода радянська республіка переживала чи не найважчі дні відбудовного періоду, коли радянська влада, не дивлячись на всі труднощі і всі перешкоди, що їх становила на її визвольному шляху зовнішня й внутрішня контрреволюція – не дивлячись ні на що, не тільки легалізувала ідейного керівника бандитських отаманів, але й дозволила йому працювати в академії. Словом, розпочав свої мемуари С. О. Єфремов таки дуже давненько. Саме від цього давнього часу давайте й почнемо.

I. ТИСЯЧА ДЕВ'ЯТСОТ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ РІК

Перший день, що його академік відмічає в своєму щоденнику, це день 1 травня. Отже, подивимось, що він занотував під звуки оркестрів робітничого свята.

– «Чи того ж ждалося, сподівалося, коли в давні часи мріялося про це свято?.. – занотовує несподіваний мрійник й додає елегійно: – А тепер свята нема на душі. Все вбила проклята казенщина. Офіційщина, примус. І вільне свято вільного робітника обернулося в примусове збіговисько рабів, на яке силоміць заганяють учасників».

Жалісливий «революціонер», будучи істориком літератури, по-перше, все-таки не зовсім літературно висловлюється: учасників аж ніяк не можна заганяти силоміць, на «примусове збіговисько рабів», можна заганяти тільки тих, хто ще не бере в ньому участі. А по-друге, відкіля ж це відомо академікові, що на «це свято» заганяють «силоміць», коли він, як це видно з того ж таки щоденника, не був на «збіговиськові»?

– «День чудовий. Наді мною кружляють і цокотять аероплани, з міста доносяться співи, музика. Думки обсіли голову, спомини колишнього...»

Так говорить він, зовсім забуваючи, що тільки-но категорично запевняв своїх нащадків, що «свято вільного робітника» обернулося в примусове «збіговисько». Чи, може, на це свято не його примушували збігатися, не його відривали від «споминів колишнього»? Так тоді ж про кого це мова мовиться? Що це за таємничі «учасники», що їх «заганяють»? Робітництво? Так про нього ж вождь СВУ (тієї організації, яка жодним словом не згадала цей клас в своїй програмі) таким жалісливим тоном ніяк не може говорити: «вільне свято вільного робітника» – це ж просто «пролетарський» ліричний рефрен, навіяний «днем чудовим». Селянство? Так його, як відомо, в гóроді нема. Службовці?

От саме їх, власне, не всіх їх, очевидно, і має на увазі мемуарист. І має на увазі ту частину службовців, якій радянська влада дала можливість, як і С. Єфремову, працювати, і яка замість працювати, організувала відомі контрреволюційні «п'ятірки». Ці «учасники» і справді не могли не відчувати себе рабами на вільному святі вільного робітника. За цих «учасників» і справді варто трохи покип'ятитись.

А втім, справа, безперечно, ходить не стільки о *святкові* «примуси» і утиски, скільки об утиски *буденні*. І в першу чергу, об утиски щодо самого академіка. Воно хоч Єфремова й легалізували, але, маючи на увазі його недавній зв'язок з бандитами петлюрівської зграї, мабуть, таки тіснили, хоч би тим же нелюбим йому оком і слухом, робітничо-селянськими органами ДПУ. Мабуть, саме тому він розписався. – «Я пішов».

– «Позавчора дістав запросини до ДПУ на сьогоднішній день, – занотовує С. Єфремов. – Зробилось трохи моторошно. Сьогодні я був. “Дело касается вашей высылки... *стул профессору*... Так вот нами получено распоряжение из Москвы, что высылка вам отменена. Потрудитесь расписаться” – Я пішов».

От тобі й маеш. Виходить, ми знову не туди попали? Як видно із цієї нотатки, з «совістю землі української» поводитись так чемно, наче й справді ця «совість» ніколи не була замішана в безсовісних «визвольних» ділах. З Москви навіть, як про це свідчить сам академік, прислано було таку телеграму: «Высылка тов. Ефремова отменяется».

Чи, може, ходить не стільки про Сергія Олександровича, скільки про цілу академію? Бо чому все-таки академікові так захотілось «дерзити»?

– «Яку мораль з усього цього вивести – важко сказати, – занотовує Єфремов після того, як його чемно випровадили з ДПУ. – Мабуть, ту, що треба “дерзити”... тоді червоні жандарі якось осідають і починають назад подаватись».

Чому це йому так захотілось «дерзити»? З ним же добре поводитись? Добре! Давали можливість працювати? Давали! Значить, ходить не про нього? Не про нього! Подивимось, як ми поводитись з тією інституцією, що в ній він працював.

– «З академічної роботи взагалі задоволені. Обіцяли, що надалі уряд буде акуратніше у своїх грошових обов’язках», – пише Єфремов про представників радвлади й тут же раптом додає: – «*А найкраще було б, коли б вони на нас менше уваги звертали*».

Так он воно що! Виходить, «совість» хотіла «дерзити» *не за утиски, а за увагу*. Виходить, коли західнобуржуазна преса верещала, що на радянській Україні українська наука в загоні і коли «совість» не тільки мовчала, а ще й підігрівала цей вереск своїми петлюрівськими вибриками – закордонною історією та виступом у фашистівському «Ділі», виходить, ходило не об утиски, а саме об увагу, яка не давала «дерзити», себто не давала більш прискореними темпами організовувати контрреволюційне СВУ, цебто, як тепер видно з зізнань того ж таки Єфремова, організувати змову проти робітничо-селянської влади *на користь дідичів та фабрикантів*? Так он воно що! Ну тепер цілком вияснилися справжні коріння «академічної» першотравневої меланхолії.

– «Сьогодні прислано по мене коня з Державного видавництва, щоб приїхав на нараду про видання українських книжок, – вже багато веселіше занотовує Єфремов. – Он як! То було й слухати не хотіли,

а це запобігають. Нічого не поробиш – “українізація”, хоч і паршива, бо більш на словах, ніж на ділі».

Держвидавівський кінь трохи вмилоstinив академіка. Академік вже готовий визнати, що партія провадить українізацію, тим паче, що йому таки пощастило відправити до Берліна («Гайда до Берліна») останній розділ своєї протирадянської «історії». Академік хоч і говорить, що його «слухати не хотіли», але все-таки не може не відмітити, що на читку його вищезгаданого розділу, замість запрошених 15 прийшло «понад 50, багато непростених». Та ніяк він не може назвати українізацію українізацією, «на ділі» – ні тоді, коли по нього присилають коня, ні навіть тоді, коли його «хотять обрати на голову літературної секції» Держвидаву. Перечитуючи щоденник, прямо таки дивуєшся: тільки радянська влада могла так терпеливо і так довго панькатися з цією старою, до того ж змовницькою галошею. А що ми маємо справу не тільки з вождем «Спілки поновлення України», а ще й з страшенно недалекою людиною, про це більш, як красномовно, свідчить хоч й той же щоденник.

– «Тепер тільки й чуєш, як кругом то тут, то там вичищають, – занотовує Єфремов. – І, звичайно, нікому до цього діла нема: ловлять політику, а злодій має вільну руку».

От вам перл «визвольного» політикана. Припустім, що Київ 1929 року не зумів поставити на належну височінь свій карний розшук. Але хіба елементарно грамотний вождь буде протиставляти політику вчинкові злодія? Можна битися об заклад, що таких вождів, яких висунула контрреволюційна петлюрівщина, – обмежених, тупих, безграмотних, карамельно-сентиментальних і одночасно хамуватих, по-дикунському жорстоких і без кінця плутаних, – подібних вождів ще не було і, напевне, не буде на світі.

1923 рік кінчається появою, що «Харків брудний нековирний смітник Москви». Побувавши в Харкові, Сергій Олександрович, крім «болота по кісточки», нічого там не бачив. Повз його увагу пройшло не тільки буйне будівництво, скажімо, але й «люба» йому література, й не менш «любє» літературне життя... Взагалі треба сказати, що ватажок української внутрішньої бойової еміграції в галузі «внутрішньої» політики в цьому році цікавиться розмовами з якимись «нашими полтавцями», очевидно, майбутніми членами СВУ, а в галузі зовнішньої – міліціонерськими «сивими шапками з червоними верхами», які, на його компетентний погляд, були «коротшими трохи, ніж гайдамацькі».

Щоденник за 1923 рік має всього 14 сторінок. Ми зупинялися на найцікавішому в ньому. Решта або лірика про «чудовий день», або такі от перли дотепу:

– «Кажуть, скорочені назви теперішніх шкіл брелять так: вино, пиво, квас».

Зупинятися па такому «академічному» і ідейному маразмі ми не вважаємо за потрібне. Отже, давайте поцікавимось, що писав Єфремов в наступному році? Невже й в наступному році він показує себе в тих же відворотних фарбах і тонах? Невже і в цьому році він виступає перед нащадками таким же безглуздо-жорстоким, хамуватим, «уманським персонажем»?

II. ТИСЯЧА ДЕВ'ЯТСОТ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ РІК

1924 рік починається з «професорських» анекдотів. Приклади: «Л. ходить... під себе», або «на конгрес Комінтерну чекають представника від папуасів» і т. д., або: «один біржевий заєць питає другого: «от-чего это у него – Маркса»» і т. д., або «питання: на чому базується курс червінця, відповідь – на “Капіталі”» і т. д., – всі, крім першого, як запевняє нас «совість» – «совітські жидівські анекдоти». З цього ж таки розділу довідуємось, що кияни «хоч і балакали, і їли, і пили, і фотографувалися» з харківськими літераторами, *які приїздили до Києва утворювати спільний радянський фронт*, – «але в театрі ніхто з них не зважився виступити, і простягнуті руки харківців повисли в повітрі». «Совість», як це видно з щоденника, страшенно радіє з цього. Далі згадується анекдот: «стрівається на тому світі Микола II з Леніном» і т. д. А ще далі політичний діяч, який, до речі, мріяв про диктатуру, з обуренням відзначає:

– «Чехівському заборонено виступати на релігійних диспутах проти комуністів».

О, свята простота! Сергій Олександрович, бачите, думав, що диктатура пролетаріату базується саме на релігійних диспутах комуністів з петлюрівським святителем – Чехівським. Він думав, що радянська влада, в подяку за розстріли своїх кращих синів, мусить дозволити петлюрівцям виступати проти комуністів. Читаєш і не розумієш: що це? Чи це мемуарне шарлатанство: мовляв, може, якогось нащадка і візьму на понт, чи це безвихідна глупота. Читаєш і руками розводиш. І, розвівши руками, все-таки приходиш до тієї думки, що це скоріше-тупо шарлатанство. Читайте:

– «На днях (не “на днях”, історичу літератури, а *цими днями!* – *М. Х.*) в одну з бурс київських прийшла з ревізією начальниця над притулками, молода жінка, жидівка (обов’язково, “жидівка”! – *М. Х.*), і зробила догану: “Ваша бурса існує вже три роки, а чому і досі у вас хлопці та дівчата сплять нарізно? Треба класти через одного: хлопець, дівчина, хлопець, дівчина!” – Недавно зроблено дівчаткам-вихованкам 80 абортів».

Коли такі речі, такі безпам’ятно дурні й безглузді анекдоти ми вичитуємо з білоемігрантської преси, то, вичитавши їх, ми не дивуємось: це ж пише бульварна наволоч, що їй більш нічого й не залишається, як тільки складати подібні історійки. Але в якого ж сірка позичала очей «совість землі української», занотовуючи такі речі в своєму щоденникові і відмічаючи тут же, що наше «нешчасне покоління росте запльоване фарисейською рукою тупоголових дурнів та рознузданих садистів»? Яке страшне непорозуміння: і саме цю людину дехто із молодшого, саме радянського, покоління міг вважати колись за дідуся, який «хоч і не прийде до нас», але який і не пошкодить нам. Яке страшне непорозуміння!

– «З Москви висилають спекулянтів. З цього приводу анекдот склався...»

Далі йде зміст анекдоту, а трохи вище патетичний вигук: «Страшна майбутність!» Кінчається все це вірою в прихід «здорової реакції», себто в прихід диктатури тих спекулянтів, що їх «Москва висилає» і що за них «совість» виступала «на зустрічі нового року кілька разів», а в «останній промові» навіть спинялася «на причинах, чому нас (себто спекулянтів. – *М. Х.*) забила Московщина».

– «Обиватель, – продовжує вести свій щоденник Єфремов, – склав анекдота “На звіздах”».

Занотовується зміст нового обивательського анекдоту. Далі занотовується зміст ще новішого анекдоту: «приходить єврейчик...» і т. д. Ви цікавитесь, для чого академік записує ці анекдоти? Ви, може, думаєте, що він записує їх з спеціальною метою поглузувати з обивателя? Нічого подібного! Академік занотовує цей тупоголовий «фольклор» з метою разом із обивателем похіхикати й послинити захалявною отрутою своєї безсилої злоби, ну хоч би, скажімо, тих же «жидів».

– «З новітнього фольклору...», – читаємо й далі в Сергія Олександровича.

Не щоденник, а якийсь суцільний «новітній фольклор». В творенні цього «новітнього фольклору» бере участь і сам «професор». От він

бачить в «одному банку, в кабінеті голови, портрет Маркса». Здавалось би, нічого в тому дивного й поганого нема, що портрет Маркса висить в кабінеті голови пролетарського банку. Але наш Сергій Олександрович, як той плюгавий імпотентний старикашка, що всюди хоче підмічати сальце, навіть в цьому випадкові не міг не просюсюкати: «спекуляція і Маркс». Мовляв, даю тобі, обивателю, ще одну тему й благословляю на новий тупоголовий анекдот.

– Але надходить найтраурніший день в історії всього трудящого людства – 23 січня, день смерті Великого Леніна, – день смерті людини, що її навіть деякі буржуазні вчені примушені визнати за найгеніальнішого сина нашого часу, людини, що перед нею схиляють свої чола десятки мільйонів найкращих громадян нашої планети. Що ж пише цього вечора «совість землі української»?

– «День почався знов з флага, цим разом з чорною облямівкою, – пише “совість землі української”, – помер Ленін. Дарма, що офіційні “Правительственные сообщения” казенним стилем промовляли, що йому краще».

Чуєте? – «Знов з флага». Як же набридли ці флага «совісті землі української»! Чуєте? Зовсім «дарма» промовляли «правительственные сообщения» «казенним стилем», Ленін таки вмер, саме як ми, обивателі, й віщували.

Але як же Сергій Олександрович характеризує нашого вождя?

– «До генія йому (цебто Ленінові. – М. Х.) як письменникові, певна річ, дуже далеко, – пише Єфремов. – Як практичний політик він більший: сильна вдача, безперечно, виявляється, *яка, не розбираючи, пре просто вперед, не загадуючи, що з того вийде.* Сильна вдача і, може, – прогресивний параліч. Наслідки чуємо всіми фібрами. Нема царя Миколи II, а на те місце став Микола III – Ленін. Червона аракчеевщина – здобуток Леніна як політика. Ну, а в такому разі, чому ж не прокламувати “і без лести преданого” теж генія?»

От вам, як «радянський» вчений характеризує ватажка світового пролетаріату. Характеристика нам добре знайома: контрреволюційна наволоч тільки так і розуміла Леніна. Іншої від неї характеристики ми й не чекали. Але яка ж паскудна була совість в цієї «совісті землі української», коли вона, тримаючи за халявою цю характеристику, сідала хоч би на того ж таки «коня із Державного видавництва»! Яка паскудна була совість в цієї «совісті землі української», коли вона, інформуючи майбутні покоління про жалібний день 23 січня, вдавала із себе цілком «об’єктивного» літописця і «об’єктивно» записувала,

що... «обиватель викидує чорні флаги, тихцем злорадствує й лихословить» Із наведеного – далі нікуди – видно, що саме «совість» і була тією тупоголовою звірюкою, тим обивателем, який «тихцем злорадствував і лихословив».

24-го січня, як і треба було чекати, новий анекдот *і саме з приводу смерті Леніна*: «Не опоздаю сьогодні додому...» і т. д. 25 січня занотується «фольклор»: «Чому похорон призначено на суботу? Старі ортодоксальні євреї» і т. д. Тут же академікові «згадується ще з новітнього фольклору»: Ленін наш нібито, та жидівський Троцький. Так їхній про них безпокоїться, а...» і т. д. День 25 січня кінчається таким абзацом:

– «Сьогодні знов дещо чув з новітнього фольклору: нібито Маркса аж оце літо тільки пущено до раю, а то десь...» і т. д.

Щоденник Миколи II, як відомо, свідчить про страшенну вбогість думки й моральний занепад цього останнього імператора «Російської імперії». Про що ж тоді свідчить щоденник цього, будемо сподіватися, останнього божка старої гопаківсько-шароваристої України? Проти щоденника Сергія Єфремова щоденник Миколи Романова – це ж шедевр мислі й квінтесенція моралі. Ну що це, скажімо, за розумвання.

– «Марксистки одкидають героїв і героїчне, – пише Єфремов, – а з Леніна зробили над-героя».

Невже таки й справді марксистки роблять із Леніна над-героя? Звичайно роблять, – відповідає Сергій Олександрович і, довго не замислюючись, обґрунтовує: «од бажання використати, може, востаннє ім'я Леніна, для себе, для тих, що лишились, «марксистки» спекулюють і саморекламствують». «Ленін помер – лишились ми, його партія, ідіть до нас».

Яка блискуча логіка! Яке розуміння законів зросту партії! І знову постає питання: що це? Чи це *глупота* старечого кволенського розуму, чи це шарлатанство матерого контрреволюціонера, що, не зумівши одурити сучасне йому покоління, намагається заплутати якогось пришелепуватого уманського нащадка?

– «А от просто вже з фольклору, – продовжує Сергій Олександрович. – Приїхав ніби до Троцького батько, ортодоксальний єврей...» і т. д.

Знову «єврей»? Нічого подібного! «Визволенська» «совість» – совість зовсім не антисемітська. То «під пресом комунізму розгорнулось і достигло нишком таке страшне юдофобство, що мимоволі жах огортає». То саме вищезгаданий ортодоксальний єврей, що його син в Кремлі («Кремуд, – пояснює Єфремов, – крамниця то по жидівському») –

то він, цей ортодоксальний єврей – антисеміт. До антисемітизму петлюрівські погромщики не мають ніякого відношення.

– «Не дарма в новітньому фольклорі, – аргументує це своє твердження Сергій Олександрович, – вже є промовисте оповідання про відповідального жида: входить нібито пасажир до вагона...» і т. д.

Ні, це не щоденник – це вонючий клозет, що ніколи не мав вентилятора. Це – найганебніший документ наших днів. І саме цей автор, автор цього щоденника, збирався «визволювати» давно визволену Україну? Яке нахабство! І саме цей автор, автор цього щоденника, ніколи не почервонів, коли його називали «совістю землі української». І саме цей автор, автор цього щоденника, мав нахабство називати себе академіком. І саме цей автор, автор цього щоденника...

А втім, покиньмо обурюватись. Давайте хоч на мить відчинимо квартиру й поки що зупинимось на 27 січні 1924 року. Доведемо ми огляд цих мемуарів до кінця, чи ні – важко сказати, надто від них смердить. Але й не оглядати їх, на наш погляд, теж не можна: молодь мусить знати, чим жив, чим і як болів, останній (будемо сподіватися) божок старої гопаківсько-шароваристої України.

ІІІ. ДО ПЕРШОГО ТРАВНЯ ТИСЯЧА ДЕВ'ЯТСОТ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТОГО РОКУ

Огляду мемуарів божка старої гопаківсько-шароваристої України доводити до кінця ми не будемо: надто нудний і огидний цей матеріал. Свій огляд ми доведемо до 1-го травня 1924 року: з першого травня ми починали, першим травнем і скінчимо.

– «Брехня, брехня... – кричить академік. – Яка вакханалія брехні». – І тут же занотує: – «Прочитав з варшавської газети “За свободу” передову С. Мельгунова до його книжки “Красный террор”. Стару дурисвітку Європу треба вдарити по тім’ю, давши їй правдиву картину того, що в нас діялось і діється».

Що буржуазна Європа – ще й стара дурисвітка, – з цим ми цілком погоджуємось. Що академікові дуже хочеться одурити нащадків своїми наклепами на «красний терор», – в цьому ми теж не сумніваємось. Але ми не сумніваємося і в тому, що ніхто й ніколи не повірить адвокату Мельгунова.

І справді: що діялось 1923 року? Як ми бачили раніш і як ми це побачимо й далі, «діялося» таке, що навіть переможеному матеріому контрреволюціонерів (до того, як потім вияснилося, змовникові)

радянська влада давала всі можливості стати на той шлях, що його цьому матеріуму контрреволюціонерів вказували робітничо-селянські маси.

Що «діялося» за тих років, що про них розповідає Мельгунов? За цих років «діялося» те ж саме, – відповідає Сергій Олександрович. Отже? Отже, й виходить, що книга Мельгунова про «красний терор» і є та сама брехня, що її згадує «совість землі української» і саме 31 січня.

– «А новітній фольклор неблаганно своє визначає, – продовжує Єфремов. – На демонстрації стоять двоє робітників...» і т. д. «А другий анекдот...»

Коментарі до цих новітніх «фольклорів» та анекдотів вже не потрібні: читайте наш попередній розділ. Випикуємо ми їх, цебто ці «фольклори» й ці анекдоти, тільки для того, щоб читач мав цілковиту уяву про думи, пориви й «страждання» з нашого «молодого Вертера». Отже, обминувши те місце, де «радянський» академік називає «совітську пресу» «заведенням», обминувши старечий елегійний етюд («чи доведеться знов коли дожити до такого часу» і т. д.), ми зупиняємось на нотатці за 3-те лютого.

– «Заходив до Л. О. Яновської... Пригадується мені, як вона “робила” вкупі з денікінцями, як вона з добровольцями тікала до Одеси. А тут ще й цей нещасний ювілей, під цей час, коли такими письменниками преса не цікавиться, як і видавництва».

От бачите, чому Сергій Олександрович називає «совітську пресу» «заведенням». Він страшенно незадоволений, що наші газети й журнали не цікавляться, так, як би йому хотілося, «робітниками» денікінщини. Йому дуже хотілося, щоб наша преса залишила щоденну боротьбу, скажімо, на господарчому фронті й почала б присвячувати свої сторінки для панегіриків «робітничі» (до речі, мало не столітній старомодній мадам) – Л. О. Яновській, що «тікала з добровольцями до Одеси». І договориться ж людина... чи то пак «совість» до таких дотепів. Але характерне в цій нотатці саме те, що ще раз підкреслює справжню суть єфремовщини: *не Україна, цебто не доля робітничо-селянських мас, цікавила Сергія Олександровича, а цікавили його саме «робітничі й робітничі» денікінщини, цебто лакеї дідичів, фабрикантів і куркульства, і цікавили його, в кращому разі, незалежно від того, кому вони служили: Петлюрі чи Денікіну.*

– «Більшовикам потрібна лише вивіска Академії, – занотовує далі Єфремов. – Коли б вони здобули вивіску в Харкові, на Академію можна було б махнути рукою й положити її на вмирання».

«Так у хамів пишуть історію». Воістину, академіку, ви не помиляєтесь: «саме так у хамів пишуть історію». Побувавши в ДОПР'і (як ви «витолковуєте» – в «доме отдыха политических работников») ви, як це відомо з процесу, ґрунтовно змінили свою думку щодо заходів рад-влади біля Академії, чи не думаєте ви, що *і вся ваша історія, ввесь ваш претензійно-брехливий щоденник не тільки «потроху виходить в тираж», але вже й лежить на смітнику справжньої історії.* «І так ціле життя, відколи я себе пам'ятаю, – пишете ви про себе, – все виходить невдало». Воістину! Біда тільки в тому, пане змовнику, що ви, добре уявляючи собі все своє безталання, в той же час взяли на себе роль вождя й роль «совісті землі української», та ще й прагнули спихнути геть і замінити своєю нікчемною персоною справжнього законного володаря – пролетаріат.

– «Мода настала на українську літературу, – занотовує Єфремов. – Наперебій закликають до роботи – Державне видавництво, “Шлях освіти”, “Час”».

Знову «за рибу гроші»? Знову «паршива українізація»? Знову відвортна «мода»? «В. М. Лобода, – характеризує Сергій Олександрович В. М. Лободу після його, В. М. Лободи, святкового ювілею, – хороша людина й товариш, але не з тих людей, що захоплюють навкруги себе велике полум'я». Це «велике полум'я», очевидно, треба розуміти в тому сенсі, що воно, «велике полум'я», коли його «наперебій закликають до роботи», мусить паплюжити українізацію? Яке фарисейство й яка ненависть до робітників і селян!

І так на кожному кроці: от Єфремов жалкує за хрестом, що був на Шевченковій могилі й що його «у травні скинуто» («жалко хреста – такий він простий був» – прокляття більшовикам). «З бажання комісії» Сергій Олександрович пише проєкта «величного пам'ятника в формі високої колони або обеліска», але, написавши, зітхає: *«найкраще було б поставити-таки старого хреста».*

Чому саме так найкраще? Тому, що саме так народові вгодно? Нічого подібного. Тому, що – «читав “За свободу”». Найцікавіша – стаття Арцибашева про Леніна: гостра й розумна. Діяльність Леніна він розглядає в світлі його хвороби». Тому що поруч з хрестом завжди йшла арцибашівська порнографія й та ж таки білоемігрантська контрреволюція. Тому що Сергій Олександрович був не тільки контрреволюціонером – це нащадкам уже відомо, а що й людина дуже ласою на т. зв. клубничку».

– «Жінка, – пише він 30 квітня, – як погода: ніколи не вгадаєш, коли вона зігріє теплом, а коли спине холодним дощем».

Саме тому «найкраще було б поставити-таки старого хреста».

«З новітнього фольклору». Ще раз «з новітнього фольклору». «Не анекдот, а на анекдот скидається». «Не анекдот, але до усякого анекдоту краще». «До речі, свіжий анекдот з совітських. Вихрестився якийсь Мойша...» і т. д. Нарешті розпачливий вигук:

– «Совітські обрусителі обороняють українську мову від мене».

Автор «Мини Мазайла», як нам відомо, Єфремова побачив тільки на процесі, але яке розюча схожість між Сергієм Олександровичем і «дядьком Тарасом із Києва». Різняться вони між собою тільки тим, що «дядько Тарас» багато скромніший академіка і ніколи не брав на себе роль вождя «Союзу Поневолення України».

Але що ж таке викликало цей розпачливий вигук: «совітські обрусителі обороняють українську мову від мене»? Цей розпачливий вигук викликав папір секретаріату ВУЦВК, той папір, де секретаріат висловлював своє здивування, що *«Всеукраїнська Академія Наук, звертаючись до Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, пише російською мовою»*. Єфремов запевняє нащадків, що це – «мода», що українізація – «паршива», а ВУЦВК пропонує йому звертатися до нього українською мовою. Сергій Олександрович запевняє нащадків, що «більшовикам потрібна лише вівіска на Академії», а більшовики не тільки закликають Сергія Олександровича до всіх своїх видавництв, але ще й видають його твори *«гарно, а надто як на теперішній час»* («вийшов мій “Карпенко-Карий”. Видано гарно, а надто як на теперішній час»), та пропонують йому звертатися до них українською мовою. Академік стогне за «незалежною пресою, щоб цих торгуючих у храмі затаврувати», а ДВУ дає йому рукописи на рецензію. («З Державного видавництва дали мені на рецензію рукопис»).

Воістину «ох ці совітського образця професори». Не радянського, не советського, а «совітського». Друкує книжки (до речі, часто, коли не з чужою, то з ворожою нам ідеологією) і пише рецензії, раз у раз одержує запрошення співробітничати в радянській пресі – і в подяку мріє про той час, коли можна буде «затаврувати» більшовиків. «Ох ці совітського образця професори».

– «З новітнього фольклору: в одній совітській установі лишилося 28 пудів цукру, його треба було поділити між...» і т. д.

Потім Сергій Олександрович, будучи, по суті, не тільки українським, скільки взагалі контрреволюціонером, запевняє нащадків,

що «суд над т. зв. «Центром действия»» є «дута справа». Потім він порівнює свій життєпис з «жизнеописанием щедринського купця Парамонова». Потім він подає свій «революційний» життєпис і тюремну свою «кар'єру» (приклад: «15-го жовтня 1915 р. в зв'язку з приїздом Керенського – щасливо», ще приклад: «15-го жовтня 1920 р. – щасливо: за “діякона вийшов”», ще приклад: «4 квітня 1921 року (громило Єфимов) – щасливо, ціною штанів», ще приклад: «7-го червня 1921 року арештовано, того ж дня випущено», ще приклад: «15 травня ГПУ кликало “за свідка” – щасливо» і т. д.). Подавши цей свій «революційний життєпис», Сергій Олександрович занотує:

– «Пізно почав я свою тюремну кар'єру, але проходжу її, можна сказати з честю, на старості літ все удосконалюючись».

Що й говорити «тюремна кар'єра», можна сказати, «на ять», життєпис надзвичайно зворушливий, а щодо удосконалення – то й говори не доводиться. Обрид тільки от новітній «фольклор» («Новітній фольклор: сьогодні чув, що гробницю Леніна...») та ще й «жид, що раз у раз пише з Петербурга».

– «З новітнього фольклору: приїздить до Троцького приятель...». «З новітнього фольклору: Дем'ян Бідний...».

Нарешті і самому Єфремову починає обридати «новітній фольклор» і він береться страшенно обурюватись, що «справу мови чи передплати “Більшовика” газета переводить на політичні рельси». А найбільш за все він обурюється, що вони вже об'являють себе незгрішними навіть у філології. «Старий лис» прекрасно розуміє, що справа тут не в філології, а саме в тих єфремівських лекторах, які «займають ворожу позицію відносно “Більшовика”» й одбивають від нього передплатників своїми звертаннями до слухачів «не вчитися української мови з цієї газети», він добре розуміє, що тут філологію використано в контрреволюційних цілях, але він і тут не обминає випадку одурити якогось прищелепкуватого уманського нащадка. «За наших обставин, – заявляє “старий лис”, – довіри до Держави нема та й бути не може». «Старий лис» прекрасно знає, що хто «не довіряє Державі», той і в «філології» зуміє висловити їй це недовір'я. Але він робить маневр і накидає більшовикам бажання «об'явити себе безгрішними».

А втім, ідемо далі, обминаємо «новітній фольклор». Дізнаємося, що «справи гіршають», бо... «ВУЦВК ухвалив видавати накази і декрети виключно українською мовою», дізнаємося, що 30 березня «похвалив мене «Більшовик»», похвалив саме той «Більшовик», що його Сергій Олександрович весь час криє в своєму щоденникові найнепристойнішими словами. Дізнаємось, що «газети систематично все

перебріхують», інформуючи суспільство про хід процесу «Центра действия»... Але, дійшовши до цього місця, зупиняємось.

Зі слів академіка, «підсудні “Центра действия”» тримаються з великою гідністю і незалежно, і часто заганяють у кут прокурора і садовлять на слизьке увесь суд». Зі слів академіка, ці підсудні по меншій мірі герої нашого часу. Не вірте газетам, – застерігає він. Вони брешуть, а підсудні не так «тримаються».

Не так! Не так! Ну, так, тоді беріть радіонаушники і слухайте, з якою «гідністю і з якою незалежністю» тримається хоч би той же Єфремов, як той же Єфремов «заганяє у кут прокурора» і «садовить на слизьке увесь суд». Яка іронія судби: саме Сергію Олександровичу й судилося довести нащадкам, з якою «гідністю» тримається демаскована контрреволюція перед пролетарським судом.

– «Запитали мене, чому не пишу в “Більшовику”», – занотовує далі Єфремов.

Словом, більшовики зробили все, щоб допомогти Єфремову стати на платформу чесного радянського робітника. Але не хотів ставати на цю платформу Сергій Олександрович, ідеолог і вождь безглуздо жорстокої і хамуватої контрреволюції; не про те мріяв. Він з охотою сідав на держвидавівського коня, він мило використовував всі наші видавництва і т. д., і т. п., але робив це він тільки для того, щоб потім порівняти в «захалявній» літературі «сучасну комуністичну державу» з «Росією Миколи І», щоб паскудно символізувати в тій же літературі («не дурно ж у теперішніх радянських скороченнях “раб” превалує – “раброк”, “сорабокп”, “сорабис”. Саме от раб, а не робітник. Символічно виходить»), щоб, нарешті, *використавши довір’я радянської влади, організувати проти них – партії, радвлади, проти робітників і селян – повстання.*

Яка гидота! Яке лицемірство!

«Ху-у! Далі нікуди йти. Почуваю себе зовсім розбитим, слабим». Воістину. Саме так ми себе відчуваємо, через п’яте-десяте проглянувши щоденник, і то тільки за один рік. Злоба, глупота, брехня, нахабство, зарозумілість, нечистоплотність і бруд – тільки це і більше нічого ми не зустріли в мемуарах. Процес СВУ остаточно розвінчав божка старої гопаківсько-шароваристої України. Він показав всю його нікчемність, допотопність і всю його огидну безсилу ненависть до робітників і селян. Щоденник все це стверджує. Щоденник ще раз показує нам справжнє обличчя «совісті землі української», через щоденник ми ще раз бачимо, на якому низькому інтелектуальному й моральному рівні стоять недобитки української контрреволюції.

ОСТАП ВИШНЯ В «СВІТЛІ» «ЛІВОЇ» БАЛАБАЙКИ

Детермінація ідеології» лицаря панфутуристичної «морфології» надзвичайно балакучого (да обезсмертним і його ім'я) Ол. Полторацького, що з переляку (бувають і такі речі!) написав «монографію», але що ніяк не хоче прислухатись до голосу Кузьми Пруткова, себто до того афоризму із «Плодов раздумья», що приблизно так звучить: «если у тебя есть фонтан – заткни его, дай отдохнуть и фонтану.

(Моя розмова з тов. Європенком-Європацьким)

Футуристи походять від слова латинського *futurus*, тобто майбутній. Отже, це, власне, ще не є справжні письменники. Це письменники майбутні.

Остап Вишня

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

– Так ви рішуче відмовляєтесь видати окремою книжкою монографію Ол. Полторацького, – суворо звівши свої функціональні брови, сказав тов. Європенко-Європацький, «лівий» друг вищезазначеного «монографа».

– Яку це монографію? – спитав я.

– Як яку? Та ту ж, що друкувалася в 2, 3 і 4 числі «Нової генерації» за цей рік. Нашу монографію про Остапа Вишню.

– Вашу про Остапа Вишню? Відмовляюся!

– Гі-гі! гі-гі! – вдарився в гістерику тов. Європенко-Європацький і... раптом змовк. – Словом, – заспокоївшись, промовив він, – ви і тепер не думаєте підтримати нас в боротьбі з реакційним гумористом?

– Не думаю! – сказав я їй, не покидаючи коректного тону, додав: – А також, будь ласка, залиште мене.

Але тов. Європенко-Європацький не вгамонявся. Він кричав, що я «затикаю рота футуристам», що я «замазую гріхи Остапа Вишні», що я і т. д. і т. п. Нарешті ця розмова мені обридла, і я примушений був розгорнути ту ж таки «Нову генерацію» й по пунктах доводити своєму співбесідникові, що «єдина серйозна розвідка», як рекомендують фурористи свій «труд» про нашого популярного гумориста, в кращому разі є звичайнісінька собі претензійна халтура і що, значить, пере-

водити на неї папір нема рації. Переконати тов. Європенка-Європацького, звичайно, не вдалося. Отже, щоб на мене не було нарікань, що я, мовляв, «затикаю рота футуристам» і замажую «гріхи Остапа Вишні», – отже, саме для цього я й виношу на суд читачів свій, коли так можна висловитися, диспут з тов. Європенко-Європацьким.

1. «У ОСТАПА ВИШНІ Є СВІЙ СЛОВНИК»

...тим то, на нашу думку, пролетарські кола українського суспільства повинні засудити реакційну мовну практику Остапа Вишні.

Ол. Полторацький

– Ні, – сказав тов. Європенко-Європацький. – Ми почнемо не з словника, а з першого абзацу:

– «З Вишнею сталося так, – пише Полторацький, – як колись із миром, коли солдатська маса проголосувала за мир своїми ногами, хоч він і не був ще схвалений офіційно. Так само і з Вишнею – читач проголосував за нього своїм попитом, а критика й досі не встигла констатувати – чи є він корисний для сучасності, – а чи ні».

Ну, що ви на це скажете? Га?

Я «автогенно» («у розумінні взаємної підпорядкованості всіх частин» свого тіла) запалив цигарку.

– Пашквіль! – сказав я. – І на радянську пресу, і на читача.

Мій співбесідник аж рота роззявив.

Що ви кажете?

– Що я кажу? Та те ж, що чуєте, камраде. Чи не поінформуєте мене, з якого року Вишня почав друкувати свої гуморески? З 1921? З 1921! Виходить, що мало не за десять років діяльності «короля українського тиражу» не найшлося жодного більшовика, який би «встиг констатувати, чи є він, Вишня корисний для сучасності чи ні»? Виходить, тільки від Полторацького можна починати історію справжньої радянської преси? Це вже, знаєте, ваш «морфолог» дуже далеко плигнув, так би мовити (за Плехановим), «левее здравого смысла». І ви хочете, щоб я поширював цю хлестаковщину?

– А де ж тут пашквіль на читача?

– Пашквіль на читача? Прошу! Хто читає Остапа Вишню? Робфаківець, студент, селянин, червоноармієць, робітник... автор «монографії» про робітника говорить?

Тов. Європенко-Європацький розгорнув «Нову генерацію» й про- читав:

– «Твори Остапа Вишні є одним із перших засобів українізувати, напр[априклад], робітника».

– Так от, за вашим новоявленим виходить, що наш читач на про- тязі тих же десяти років голосував за Вишню не головою, а... «нога- ми». Як вам подобається ця хоробрість?

Тов. Європенко-Європацький спантеличено подивився на мене й раптом півником підскочив:

– А ви думаєте, що ми боягузи?

– Страшенно хоробрі, – відповів я. – Саме до того часу, поки вами ніхто не цікавиться. Тепер вами починають цікавитись – отже, скоро щезне й хоробрість. І пиха, звичайно. І балакучість. «Болтун подобен маятнику», говорить той же Кузьма Прутков, «того й другого надо остановить».

– Це пункт не головний, – раптово міняючи тон, сказав мій співбе- сідник. – Ми цей пункт можемо викреслити. Давайте перейдемо до словника.

– «Цей словник, – пише Полторацький, – як відомо, є словник гли- боконародний (себто словник Остапа Вишні. – М. Х.). Отже, – про- довжує він, – мовна практика Остапа Вишні є мовною практикою реакційною».

Що ви на це скажете?

– Коли ми тут маємо справу, – сказав я, – з ілюстрацією до обо- в'язкової детермінації елементарної логіки логікою «лівою», себто коли автор не вважає «глибоконародний словник» справою реакційною і все-таки говорить своє «отже», то це безконсеквентна глупота. Коли ж «морфолог» (Полторацький називає себе «морфологом». – М. Х.) серйозно думає, що користуватися з глибоко-народнього словника і саме так, як ним користується Вишня (з пристосуванням до мас) зна- чить бути «реакційним мовним практиком», то це вже... так би мо- вити, «же ву прі» від «культури примітивізму» пана Донцова, себто від краватко-фабричного європенківського хатянства.

– Докази?

– Будь ласка! Заперечуючи «глибоконародний» словник, який слов- ник протиставляє Вишниному словникові ваш «морфолог»? Словник «стовідсоткового учня Северяніна» М. Семенка? Так? Так! «Морфо- лог» твердить, що тільки «Семенків словник, веде читача за собою»? Тільки «Семенків словник, – твердить морфолог, – виразно показує

нам, що він, словник, є функція загального ідеологічного спрямування поета, яке й дозволило Семенкові стати в лави поетів Жовтня? Так? Так! Який же це Семенків словник? Прошу: «С т е к л ю в л ю с - к у ю У ю ю»³.

Поясніть, що це таке? Відмовляєтесь? Ну, так тоді поясніть, що це таке:

«Стало льо тало ало рюзо юзо бірюзо остало квальо малольоо»⁴. Відмовляєтесь і це пояснити? Чи може ви маєте на увазі северянїнські «еротези-поези»? Га?.. І ви хочете, щоб я друкував пропагандиста такої парфюмерної беліберди?

– Дозвольте, – скипів тов. Європенко-Європацький. – Річ іде не про Семенка, а про Остапа Вишню.

– Річ іде, – сказав я, – про глибоконародний словник, про європенківську спробу зробити з практиків цього словника «реакціонерів», про спробу зробити реакціонерів з таких практиків глибоконародного словника, як, скажімо, Беранже, Д. Бедний, як, скажімо, нарешті В. І. Ленін.

Чи не скажете мені, коли жив Беранже? Той Беранже, що з такою погордою виголошував, що він «простолюдін» («je suis vilain, et tres vilain»)? На початку ХІХ сторіччя? А чи відомо вам, тов. Європенко-Європацький, що французький робітник і досі в кишені своєї блузи носить мініатюрні збірнички пісень Беранже? Чи може і там критика «не встигла сконстатувати, чи є він корисний для сучасності чи ні»? Саме за сто років? Чи може й там забули звернутись до Полторацького? Правда, один із знавців європейської літератури говорить, що «в критиці й історико-літературних оглядах, в оглядах, що кокетують високомір'ям не гірше за псевдокласичну школу, ми частенько надібуємо на черстві й холодні рецензії про «реакційну» поезію Беранже», але хіба ці «монографії» пишуть не ті ж самі панички, що «простолюдін» їх так висміював? Пам'ятаєте цей от віршик:

Наш паничик Юда вроді –
та не Юда, а дивак;
патріот із патріотів
і на все, на все мастак.
Простеляється, як кішка,
вигинається, як змій...

³ М. Семенко «Повна збірка творів», т. 1-й. 1929 р. (прим. автора).

⁴ Там же (прим. автора).

Та чому ж його, біг мій,
ми цураємося грішки?

Беранже цурався паничів-європенків, паничі-європенки цуралися його. «Але народні маси залишилися вірними своєму старому другу, поету-плебею». І через 100 років. От вам і «глибоконародний» словник.

– Чого ви вчепились за Беранже? – зупинив мене тов. Європенко-Європацький. – Чому ви не скажете про Д. Бедного?

– Можу сказати і про мовну «практику» Д. Бедного.

– «Язык его произведений, – пише про Д. Бедного Ухмилова, – грубый, дерзкий, снижающий поэтический стиль, унаследованный от поэзии прошлого, объявляющий поединок “тонкому мастерству”, – так же по душе поэту-массовику, как и язык самой массы».

– Почекайте, – скрикнув мій співбесідник. – А ми встигли сконстатувати, чи є він корисний для маси, чи ні?

– «Д. Бедный, – пише та ж таки Ухмилова, – создал школу массового искусства. Его читатели – его ученики. Это неграмотные, малограмотные робкоры, начинающие писатели, безвестные авторы, коллективного народного творчества. Они не создали себе имени ни в газете, ни в литературе и, может быть, и не создадут, но они уже выполняют определенное дело – они осуществляют великие планы нашего строительства».

– Розумієте тепер, чим корисна для маси мовна практика Остапа Вишні?

– Чого ви вчепились за Д. Бедного? – знову зупинив мене тов. Європенко-Європацький. – Чому ви не скажете про Леніна?

– Можу сказати й про мовну практику Ілліча.

– «Я знаю только то, – говорив Володимир Ілліч, – что когда я выступал в качестве оратора, я все время думал о рабочих и крестьянах, как о своих слушателях. Я хотел, чтобы они поняли меня. Где бы ни говорил коммунист, он должен думать о массах, он должен говорить для них».

– Так то ж комуніст, – ображено заявив співбесідник, – а ми ж художники. Не буде ж користуватись сучасний російський письменник глибоконародним словником, скажімо, Тургенева.

– Ленін, – сказав я, – «не только читал, но и перечитывал не раз Тургенева». Очевидно, глибоконародний словник цього руського письменника Ленін не вважав за реакційний.

– Ну, добре, – погодився мій фурорист. – Ми і цей пункт викреслимо. Це просто помилка. Хіба ви не пам'ятаєте, що писав Полтораць-

кий в своїй другій «монографії», саме в «літературних засобах»? Він писав: «пригадаймо також Ленінову думку «об очистке русского языка». Отже, як бачите, Полторацький не проти «глибоконародного словника», – це він просто помилився. Він проти тієї системи українізації дітей, що її пропонує Вишня. Вишня пише: «матері, говоріть українською мовою, і ваших діточок ніколи не прийдеться українізувати» (том I, ст. 170), а Полторацький твердить, що це спрощенство, некультурність, реакція. На якій підставі? А просто без підстави. Що ви на це скажете? Га?

– Коли «монографію», – сказав я, – саме в такому вашому плані буде збудовано – я її охоче надрукую окремою брошурою.

– Ага, – радісно скрикнув тов. Європенко-Європацький. – Нарешті впіймались... Тільки для чого це ви пересмикуєте? Полторацький пише: «Мова Остапа Вишні на сьогодні вже в культурному відношенні є нижчою за мову сьогоднішнього аграрного робітника колгоспу, що знає “диференційований пай”, “колективізацію” і т. д.», а ви тлумачите його протест проти «глибоконародного словника» як протест в загалі проти г л и б о к о н а р о д н о г о с л о в н и к а. Справа ж іде тільки про те, щоб цей словник поширювати. Так?

– По-перше, – сказав я, – навіть тут згадано «колективізацію»? «Морфолог» хоче підкреслити, що в творах Остапа Вишні нема навіть такого слова, як «колективізація»? Коли це так (а інакше полторацьку фразу і не можна тлумачити), то це вже, так би мовити, «морфологічне» шарлатанство. Крім мініатюрок, написаних спеціально за колектив (як от «У колективі», «От задача» тощо), в творах Вишні, як відомо, слово «колектив» досить-таки частенько зустрічається. По-друге, як розуміти це «і т. д.»? Під «і т. д.», очевидно, треба розуміти «С т е в у к л ю»? Так? По-третє, щодо «диференційованого паю».

От уже воістину запаморочення від «лівих» «неуспіхів». В творах Остапа Вишні (і саме при бажанні) можна знайти кілька сотень таких слів, як «диференційований пай»? Можна! В чому ж тоді справа? А справа тут не тільки в страшенному бажанні поговорити «вченими» словами, а і в тих лівих загибах, що їх речником виступає той же таки балакучий фурорист.

– «Через три роки дев'ять місяців, а за кращих умов – місяців через 35, а то й раніше, – пише Полторацький, – село стає центром с.-г. промисловості, що не буде відрізнятися чимсь особливо від міста. Стан продукційних сил – усупільнені машини, обумовлені ним відносини у виробничому процесі – робітники соціалістичних заводів (зерно або

метал) – будуть однакові в місті й у кол[ективному] селі. Ясно, що такий стан соціально-економічної бази призводить до того, що не буде психологічної різниці між мешканцями кол. села й міста».

Як вам подобається таке твердження, тов. Європенко-Європацький? Чи не скажете мені, де тут «лівий» загиб переріс у правий? Не скажете? Так тоді я вам скажу.

Що за три роки й 9 місяців, «а то й раніш» всю Україну буде колективізовано – в цьому ніхто не сумнівається, але що за ті ж таки 3 роки й 9 місяців, «а то й раніш» село «не буде відрізнятися чимсь особливо від міста», що за ті ж таки роки не буде ніякої «психологічної різниці між мешканцями кол. села й міста» – в цьому ми не тільки сумніваємось, але й вважаємо пропаганду таких «ідей» за глибоко шкідливу пропаганду куркулячого підбрехача. Чому саме куркулячого підбрехача? Тому, що Полторацький говорить нісенітниці? Нічого подібного! Тому, що він те, т. зв., «кол. село», що в ньому ще буде точитися класова боротьба, те «кол. село», що в ньому буде ще чимало куркулячих підголосків, те кол. село, що культурно стоятиме багато нижче за город, – саме це село він хоче зробити (принаймні ідеологічно) цілком незалежним (нема ж «психологічної різниці») від пролетарського міста. Чи не замах це на селянську бідноту й середняцтво, які ваш «морфолог» думає через три роки й 9 місяців залишити без диктатури пролетаріату (про яку ж тут говорити диктатуру, коли село незалежне від міста)? Чи не визирає із-за цієї тези обличчя знахабнілого, позбавленого прав «культурного» глитаю, який мріє, коли не сьогодні, то хоч завтра стати біля державного керма? Що ви на це скажете, тов. Європенко-Європацький? Розумієте тепер, відкіля цей «диференційований пай»?

– Це вже знаєте, політика, – промовив мій збентежений співбесідник, – а я в політиці, можна сказати, профан. Так що про це давайте покинемо. Припустім, що Полторацький і справді не довів, що Остап Вишня має «негативний словник» (я готовий і ці промахи викреслити), але слухайте його далі.

– «На жаль, наш багатотиражний автор (себто Остап Вишня. – М. Х.) кілька разів висловлює такі думки, які ніяк не можна кваліфікувати інакше, як апологію войовничого наступу антикультурної мовної думки на культурницькі заходи сучасності. Коли не помиляємось, ми зібрали всі філологічні висловлювання О. Вишні, що є в чотирьох томах його “усмішок”. На щастя, їх не так багато – всього два. В 3 томі ми маємо усмішку “Вольовий спосіб”, а в 2-му – “Про ініціативу”».

Що ви на це скажете?

– Як бачите, з «негативним словником» ваш хуторист провалився. Але, провалившись на словникові, він починає шукати філологічних «філософувань на високі матерії». Отже, подивимось, які це «філософування».

По-перше, чи не помічаєте ви, тов. Європенко-Європацький, що ваш «лівий друг», поставивши собі за завдання за всяку ціну «угробити» Остапа Вишню, трошки, коли так можна висловитись, заплутався: з одного боку, він запевняє, що Остап Вишня «кілька разів висловлює такі думки, які ніяк не можна кваліфікувати інакше, як апологію войовничого наступу антикультурної мовної думки», а з другого, він же таки говорить, що таких думок «всього дві». Помічаєте? Отже, не «кілька разів», а «всього два» рази? Так? Так! А тепер давайте перейдемо до цих думок. Першу висловлено де? В гуморесці «Вольовий спосіб»? Так? Так!

– «Як треба кваліфікувати згадану гумореску, – пише Полторацький, – коли в одміну від нашого автора зважати, що українізаційні комісії роблять корисну й потрібну справу, українізуючи русифікованих і вимагаючи від полтавчан, щоб вони стали українцями. Адже ми зобов'язуємо всіх службовців, у тому числі й полтавчан, здавати певні іспити».

Що Полторацькому треба давно вже зробити «переключку на голову», як йому це не раз ридив Остап Вишня, – в цьому ніхто не сумнівається. Але чи не помічаєте ви, тов. Європенко-Європацький, що за вищенаведеною цитатою ховається той же таки політиканин із табору захеканої українізації? Що Остап Вишня говорить у своїй гуморесці «Вольовий спосіб»? Він говорить, що українізація – річ прекрасна, але з гореукраїнізаторами, що тероризують «справну жінку» Марину, яка розмовляє доброю українською мовою, що з гореукраїнізаторами, які тероризують робітничо-селянські маси «вольовими способами», вольовими способами, що ведуть до старих гімназійних методів, «вольовими способами» саме даній Марині, безперечно, непотрібними, – з цими українізаторами треба боротися. Що говорить «морфолог»? А «морфолог» говорить, що така постановка справи є постановка протиукраїнізаційна, що робітничо-селянські маси (Марина ж образ) треба віддати на глум отієї ж таки з а х е к а н о ї українізації. Словом, постановочка, можна сказати, на «ять». Далі.

– «Коли наш автор (себто Остап Вишня. – М. Х.), – пише Полторацький, – стає на її захист (себто на захист тієї ж Марини. – М. Х.),

змонтовуючи мотив полтавчанки з мотивом українізованого росіянина (себто не робітника-росіянина, можливо навіть не чиновника-росіянина, а звичайнісінького собі харківського міщанина. – М. Х.), якого пропустили на іспиті, хоч він знав усе настільки поверхово, що забув усі правила, повертаючись з іспиту, – тоді стає зрозумілим, що Остап Вишня стає на захист тих, хто стоїть саме за мову “маминої циці” в протигагу тій мові, що її культивує хоч би й радянський укрлікнеп».

Давайте, друже, покличемо на допомогу елементарну логіку. Українізованого харківського міщанина, «який усе знав настільки поверхово, що забув усі правила, повертаючись з іспиту», – цього міщанина горе-українізатори «пустили на іспиті». Марину, що цю мову знала н е п о в е р х о в о і тільки не знала «вольового способу», горе-українізатори не пропустили. Остап Вишня стає на захист Марини, себто на захист не тільки робітничо-селянських мас, але й на захист тих радянських методів народної освіти, що рішуче відкидають всякий непотріб. На захист яких методів стає фурорист? А саме тих, що від них і звільнив нас Жовтень. Але сіль справи і не в цьому. Сіль справи в тому, що, за Полторацьким, наш «укрлікнеп» ці дореволюційні методи і «культивує». За Полторацьким, наш лікнеп складається із самих горе-українізаторів, які «пропускають до іспиту “поверхових” знавців української мови, тих “знавців”, що забувають її, повертаючись з іспиту», і виганяють з установ «справних жінок Марин», яким не сила розібратися в «вольових способах». Ну, знаєте, тов. Європенко-Європацький, це вже... звичайнісінький собі наклеп.

– Ну, добре, – промовив мій трохи розгніваний співбесідник. – Я і це викреслю. Цю думку і справді не можна кваліфікувати, як «апологію войовничого наступу антикультурної мовної думки». А що ви скажете про другу?

– Себто про ту думку, що в гуморесці «Про ініціативу»? Про ту фразу, що за неї з таким задоволенням ухопився ваш хуторист? Так і тут же не обійшлося без того таки літературного шахрайства (давайте називати речі їх власним ім'ям). Гумореска, як ви бачите, висміює наших горе-кооператорів, тих, що їздять аж у Персію за непотрібними селянам «килимами чи чалмами» й не бачать, як у них під носом «кооперативні яйця тухнуть». «Місцева ініціатива, – кінчає Остап Вишня, – штука хороша, – й тут же додає: – химерне слово, а без його

ні в сільраді, ні в кооперативі не можна. Сказати – “почин” – по-простому дуже». Саме на цій останній фразі й вирішив спекулювати «морфолог»: як так, пропаганда «мокроступів» замість «кальош»! Як так... і т. д. і т. п. А пропаганда тут, як бачите, тов. Європенко-Європацький, от яка. Що говорить О. Вишня? О. Вишня говорить: хоч Персія, себто «ініціатива», себто «поняття, якого не можна висловити українською мовою», – «штука дуже хороша», але... але як же він далі продовжує? Але перш за все, далі продовжує він, треба дати раду «почину», себто «поняттю» домашньому, себто тим «кооперативним яйцям», які «тухнуть». Так при чому ж тут кальоші?

Мій співбесідник похилився в зажурі (в невимовній надзвичайній зажурі) й, похилившись, промовив:

– Що ж, – промовив він, розвівши своїми функціональними руками, – очевидно, прийдеться викреслити весь цей розділ. Саме про словник. Та я й, по правді, не особливо сумую, – додав він. – «Пророблена нами робота, – говорить Полторацький, – не є достатня: безперечно, словник Остапа Вишні потребує критичного, к у л ь т у р н о г о аналізу з боку лінгвіста». Отже, некультурний аналіз я й не думаю дуже гаряче захищати.

– Але почекайте, – сказав я. – «Наше завдання було в тому, – говорить далі ваш “морфолог”, – щоб виявити соціальний еквівалент Вишніного словника». Далі він заявляє, що «замовляла» й «позитивно сприймала мову й мовні тенденції Остапа Вишні – це – 1) відстала безкультурна маса селянства, 2) українське, вірніше малоросійське міщанство, що плекає народницькі мовні тенденції, 3) на робітничі кола, що українізуються, мовні тенденції Ост. Вишні можуть вплинути лише негативно». «Тим то, – кінчає свою думку Полторацький, – пролетарські кола українського суспільства повинні засудити реакційну мовну практику Остапа Вишні».

Яка це «реакційна мовна практика» – ми вже бачили. Це саме та практика, що ніяк (рішуче ніяк!) не в’яжеться з «мовною практикою» сучасних сопливих хатян. Тепер дві слові щодо «замовлення».

Коли не забули, тов. Європенко-Європацький, Полторацький заявляв, що «твори Остапа Вишні є єдиним із перших засобів українізувати, напр., робітника». Тепер він говорить, що «мовні тенденції» (не ідеологія. – М. Х.) на робітника можуть вплинути негативно. Отже, скажіть, як це одне з одним пов’язується? Коли робітник українізується саме через твори Вишні, тоді значить, «мовні тенденції» Вишниних творів на нього впливають позитивно? Так? Так! Коли ж

мовні тенденції Вишниних творів на робітника впливають негативно, тоді очевидно і твори Остапа Вишні не можуть бути «одним із перших засобів українізувати, напр., робітника». Так? Так! Як же назвати таку послідовність? Не знаєте? Ну, і я не знаю.

Припустім тепер, що Остапові Вишні давала «замовлення» і «відстала безкультурна селянська маса», але при чому ж тут «малоросійське міщанство, що плекає народницькі мовні тенденції»? Коли це і де це «малоросійське міщанство, міщанство якоїсь гопаківсько-шароваристої петлюрівської “вернигори”, яке завжди говорило жаргоном, – коли це і де це воно плекало “мовні тенденції” глибоко-народного словника»? «Же ву прі парле ву франсе»?

– Та я ж сказав вам, що ми цей розділ викреслюємо, – мало не скрикнув тов. Європенко-Європацький. – Переходьте, будь ласка, до другого.

2. «У ОСТАПА ВИШНІ Є СВОЯ ТЕХНІКА КОМІЧНОГО»

Нас не цікавитиме нижче техніка комічного
О. Вишні з погляду чистоті техніки.

Ол. Полторацький

– Ні, – сказав тов. Європенко-Європацький. – Ми почнемо не з «техніки комічного», а з такого от обурення:

– «Якась обов'язкова детермінація ідеології шлунком і гонораром, – пише Полторацький. – Якесь ставлення до письменника як до утриманця держави. Психологія кокотки, від літератури, рантє в умовах існування зберкас і українбанків».

Що ви на це скажете?

– По-перше, я питаю вас, яким твердженням Вишні викликано цю гарячу філіпіку?

– Твердженням, що «найголовніше для письменника – гонорар».

– Ну, так от, – сказав я. – Щоб цілком зрозуміти, чого так обурився ваш фурорист, треба ознайомитися зі змістом тієї гуморески, що з неї вирвано вищезгадане твердження. Гумореска ця зветься «Письменники» і висміює вона головним чином саме той футуризм, що його невдалим апостолом і виступає Полторацький. Більше за це – гумореска висміює (в гонорарному сенсі) саме того хуториста Гео Шкурупія, який нещодавно написав націоналістичний твір під назвою «Жанна-батальйонерка». Це щодо того, чого так обурився Полторацький. Тепер по суті.

Ви, тов. Європенко-Європацький, теж вважаєте, що радянський письменник не є «утриманець» пролетарської держави? Теж? А чієм же тоді, на вашу думку, «утриманцем» має бути пролетарський письменник? Закордонного капіталу? Чи саме таку свідомість радянського письменника ви вважаєте за «психологію кокотки від літератури»? Ну, знаєте, коли так, то з такою «філософією» ви ще довго будете наближатись до радянської влади. З такою «філософією» ви далеко не одійдете від «вільного, незалежного художника» Сергія Єфремова, що, використовуючи славетного «держвидавівського коня», в той же час ніяк не хотів визнати себе за «утриманця» пролетарської держави.

– Чого ви чіпляєтесь до мене? – перелякано озирнувшись навкруги скрикнув тов. Європенко-Європацький. – Хіба це я говорю?

– Значить, ви й цей абзац викреслюєте?

– Звичайно, викреслюю. І викреслюю тому, що це ж... не головне.

Головніше от що:

– «Остап Вишня до тварин ставиться, як до людей, – пише Полторацький, – і цим засобом теж користується, як дотепом: “І засвітилися у вороної кобили очі і прошепотіли радісно уста її: ‘только утро любви хорошо, хороши только робкие первые встречи’”. Ми далекі від «ізячної» лірики Надсона й не хочемо ображатися за таке паплюження поета. Але чи не виглядає також дуже пророчисто й оце низведення вищих емоцій людини, викликаних еротичною первоосновою, до фізіологічних потреб тварини?»

Що ви на це скажете?

– Що ж тут говорити? – промовив я. – «Остап Вишня до тварин ставиться, як до людей»? Як до людей. Ви не погоджуєтесь? Не погоджуєтесь. Ну, як же йому ставитись? З ломакою? З голоблею по спині? І вас, тов. Європенко-Європацький, карючить те, що кобила (між іншим, ця кобила з прекрасної незабутньої поеми про тварину, що до неї може рівнятись хіба тільки есенінська «Песнь о собаке»), – і вас карючить, що кобила цитує непоганий надсоновський вірш? Так? Ну, коли так, то значить і ви, камраде, недалеко втекли від вищезгаданої «ізячної» лірики.

Шкода тільки, що біда і не в цьому, не в «ізячній ліриці», – біда в тому, що ваш «морфолог» проповідує звичайнісенький собі ідеалізм, і біда в тому, що ви цього ідеалізму ніяк не бачите. Що це за «вищі емоції»? «Робкие первые встречи»? «Робкие первые встречи»! Тоді чому ж це їх не можна «низводити» до «фізіологічних потреб

тварини», саме ті емоції, які «викликано еротичною первоосновою»? Га?

– Навіщо ви мучите мене, – сказав він, – переходьте скоріше до «техніки комічного».

– Бачите, – сказав я, – мене «техніка комічного» теж цікавить, але, на «лівий» жаль, не так, як Полторацького, вона мене цікавить саме з «погляду чистої техніки», і тому я примушений позбутися спершу «техніки» морфологічної.

– «Безсумнівний успіх наведених дотепів, – пише Полторацький, – які завжди викликають загальний утробний регіт аудиторії (ми були присутні при читанні цих дотепів на вечорі в київському інгоспі й могли спостерігати їх вплив на аудиторію) – є успіх, що межує з успіхом триповерхової лайки, порнографічної листівки, похабного анекдоту. Лише глибоким внутрішнім цинізмом і карамазовщиною віє від наведених дотепів».

Коли не брати вищезазначених дотепів (припустім, що ми з ними вже ознайомились!) і повірити Полторацькому, що вони дійсно такі, якими він їх нам рекомендує, то що ви, тов. Європенко-Європацький, підмітили за рядками цієї нової філіппіки? Чи не бачите ви за рядками цієї філіппіки нахабного обличчя того ж барчука-хлестакова, що його ви вже бачили? І справді: яка самоупевненість і який безмежний цинізм! Студенти київського інгоспу сміються, а Полторацький заявляє, цей їхній «загальний регіт» – регіт з «триповерхової лайки, порнографічної листівки, з похабного анекдоту». Саме це твердження ви рекомендуєте передрукувати і розповсюджувати в десятках тисяч екземплярів? Саме і ви додержуетесь тієї думки, що наше студентство стоїть на такому низькому культурному рівні, що його може розважити тільки «триповерхова лайка» й «похабний анекдот»? Пробачте, але в цьому твердженні я бачу новий пашквіль хутуристичного фальстафа, і це я вам зараз доведу.

Які дотепи кваліфікує «морфолог», як дотепи триповерхової лайки? Які дотепи викликали загальний регіт на вечірці в інгоспі? Їх чотири: 1) «писатиме, сказав батько, коли я, сидючи на підлозі, розводив рукою калюжу»; 2) «вийде, було, батько на вулицю за клуню: – Гнатко, а йди-но сюди! Що ти то, шеймин хлопець, понаробив? – То, татку, макети»; 3) «коли дитина замислиться й сяде на голому місці, хіба йому дадуть як слід подумати? Зразу мати пужне: – А де ж ото сів ти, сукин сину? Нема тобі місця за сажем?»; 4) «наука, скажете, така штука, що її

давати кому чи сприймати без штанів навіть краще: більша площа сприймати». От і всі ці 4 дотепи, що на них спекулює «морфолог». Спекулює? Так!

Справа дуже ясна. Справа в тому, фурорист ніяк не хоче (можливо й не може) відрізнити порнографії від здорового гумору. Для нього, скажімо, шкурупіївська патологічна «жіноча задниця під ковдрою» – це шедевр інтелігентного вислову, але от здорові «мужицькі» дотепи... не Вишні, а славетного світового гумориста Рабле він розцінює, як порнографію.

– «З цих звуків Гаргантюа веселішав, здригався... сурмлячи задом» (в руському перекладі – «баритонально попукивая»). Відкіля це, тов. Європенко-Європацький? З Вишні? Або це: «Тепер я міг повернутись на правий бік і з величезним задоволенням випорожнитись. Поливав я так енергійно, що привів в надзвичайне здивовання маленьких людей, які, догадавшись по моїх рухах, в чому справа, розбіглись, тікаючи від потоку, що летів з мене з страшним шумом і силою». Відкіля це, тов. Європенко-Європацький? З Вишні?

Перший приклад я взяв з геніального Рабле. Другий – з не менш геніального Свіфта. Такі приклади я можу продовжувати до безколичності, коли додам до Свіфта й Рабле, скажімо, Сервантеса, Боккаччо, Франса чи то ще якихось двох славетних світових письменників. Отже, скажіть мені, чим дотепи О. Вишні «порнографічніші» за дотепи хоч би того ж Рабле? І, отже, скажіть мені, яке треба мати нахабство, щоб шпурляти в наше студентство вищезгаданим пашквілем?

– Але почекайте, – промовив тов. Європенко-Європацький. – Чому ви не зупинитесь ще на «інфернальній філософії пуза та геніталій».

– «Парле ву франсе»? Будь ласка!

– «Ми зустрічаємо в нього (себто в Вишні) якась послідовне зниження людини до становища тварини. Саме отим стиранням різниці між людиною та твариною, підкресленням скотських рис людини якоюсь інфернальною філософією пуза та геніталій віє від тої системи розглядати людей, як тварин».

Так пише Полторацький, і тут же ілюструє свою думку: «двигуни тут звуться так – оришка, вустя, ванько, пилип; регулятор (людина) з такими ж приблизно назвами». Ілюстрації, що й говорити, вдалі, але нещастя в тому, що «інфернальний філософ геніталій» не розуміє, що Остап Вишня в атмосфері ідіотизму селянського одноосібного індивідуального господарства інакше людей і не може розглядати. Тут «техніка комічного» у Остапа Вишні переростає в «техніку» глибоко

трагічного, і претензійний «морфолог», коли б він менше «жевупрікав» «інfernальними філософіями геніталій», – він би побачив, що Остап Вишня прислужився не тільки українізації, але й, головним чином, колективізації, показуючи «двигунам» і «регуляторам» їхнє безвихідне становище в безперспективному індивідуалізованому селі.

– Та це ж не головне, – сказав тов. Європенко-Європацький. – В розділі другому за головне можна вважати кінець.

– «Як видно, – пише Полторацький, – із великої кількості дотепів, можна категорично стверджувати, що з перших хвилин свого літературного стажу Остап Вишня хворіє на майже безперервне запалення надкiсниці. Такими дотепами можна розважати хіба нічних вартових. Нас цікавить у техніці комічного, як первооснова її, засіб зниження, що несе на собі, як відповідне соціальне навантаження – матеріалістичний в гiршому розумінні підхід до життя й до людини. Таке зниження характерне саме для людини з низькими смаками й почуттями».

Що ж ви на це скажете?

– На цей кінець другого розділу? Що ж тут говорити? Коли справа дійшла до «надкiсниці», то, мабуть, таки добре припікає Вишнин «матеріалістичний підхід до життя й до людини» тендітних естетів із дрібнобуржуазної «київської естетичної студії». І справді: такий Вишнин дотеп, як дотеп про колишній князівський будуар, себто про сьогоднішню хату-читальню («колись княжата плодилися, а тепер там свідомість плодиться»), такий дотеп нашим хуторо-хатянам, звичайно, не подобається, бо тепер же їм в цих будуарах плодитись не можна. Такий Вишнин дотеп, як дотеп про «позолоту» «золотого хреста», що на неї «птиця господня» кладе «купочки біленькі», себто наводить «антирелігійну пропаганду», – і такий дотеп маминькиним синкам не до вподоби: вони, звичайно, за «свободу вероісповеданій», але не можна ж так знущатися з церкви! Такий Вишнин дотеп, як дотеп про свиню: «свинєю зветься така людина (стій! стій! не туди заїхав. Отак завсігди, як про свиню почнеш, так когось із знайомих і згадаєш)», – і такий дотеп «інfernальний філософ геніталій» схвалити не може, бо він прекрасно знає, про кого мова йде. Проти такого «матеріалістичного підходу до життя й до людини» він завжди буде повставати й буде твердити, що це не є культурна «техніка комічного». З в и ч а й н о, ви шукавши в 4-х томах «усмішок», одну-дві, три усмішки, що від них позбавляється автор при перевиданнях, – ви шукавши такі дві-три

мініатюрки чи то два-три якихсь подібних вирази, щоб приховати свою справжню соціальну істоту, «морфологи» будуть на цих усмішках чи то на цих виразах енергійно спекулювати, але це зовсім не значить, що їм вдасться обшахраїти сучасного читача, саме того читача, що до нього вони з такою невимовно-претензійною погордою ставляться. «Такими дотепами – пише Полторацький, – можна розважати хіба нічних вартових». Хіба не відчуває ви, тов. Європенко-Європацький, за цією бойкою фразою, – хіба не відчуває ви тут постаті поміщицького синка, що для нього «нічні вартові» – це не більше, як хлопи, хами, бидло? Справа, отже, не стільки навіть у Вишні, скільки в сучасному читачеві – в студентах київського інгоспу, в нічних вартових, в тих робітниках, які легше всього українізуються на Вишниних усмішках. Справа в тих, що їх «морфолог» вважає за бидло, за хамів, за порнографів, за аматорів «триповерхової лайки».

Велика соціалістична революція, революція новітнього «чумазого» висунула й своїх «чумазих» письменників. Увійшли ці письменники в життя не з елегантними жєстами піжонів з хлистиками, не з лексиконами «інтелігентних» слів недоучки якоїсь провінціальної гімназії, не з хатянськими краватко-фрачними хутористичними «поезами», і не «зниження» вони принесли з собою, як запевняє вас Полторацький, а саме «матеріалістичний підхід до життя й людини». Погодитись, що смаки й почуття цих читачів і письменників «низькі», значить не тільки розписатися в своїй малограмотності, але й зробити необережний крок: саме ця фраза й видає з головою автора її, саме ця фраза й свідчить, що в особі Полторацького ми маємо не дуже близьку пролетаріатові, коли так можна висловитись, людину.

– Словом, – звернувся я до свого співбесідника, – ви, очевидно, і цей розділ викреслите? Так? Коли так, то давайте перейдемо до 3-го.

Тов. Європенко-Європацький похмуро мовчав.

3. «У ОСТАПА ВИШНІ Є СВОЄРІДНІ ОБРАЗИ Й МИСТЕЦЬКА МАШКАРА»

Зрозуміло, що комункультівці є кращі друзі фотографії, але коли вона обертається на... тоді можна сказати, що це є не більше, ніж... та й записаний вельми невправною і примітивною рукою.

Ол. Полторацький

– Ні, – сказав тов. Європенко-Європацький. – Ми почнемо не з образів і машкари, а саме з такого абзацу:

– «Культурність народу, – говорить славетний хімік Лібіх, – вимірюється кількістю мила, що він його споживає».

Що ви скажете на цей афоризм?

– Я думаю, – відповів я, – що цей афоризм треба так перефразувати: сідаючи за письмовий стіл, не забувай добре помити руки. Чому не треба цього забувати? А тому, що все одно примусять.

Говорячи про образи Остапа Вишні, фурорист проробив таку махінацію: взяв кілька мініатюрок («Сімферополь – Ялта», «Море», «Слухай, обивателю» і ін.), вирвав з них по одному образу, що здалися йому начебто невдалими й що ними, на його погляд, легше було спекулювати й, обслинивши ці образи, зрезюмував:

– «Ми проаналізували кілька категорій образів О. Вишні, – зрезюмував Полторацький. – Ми обрали найхарактерніше. Образ у О. Вишні як принцип... обмеженого характеру, соціальний еквівалент цього образу має коріння в обмеженому селянському побуті».

Тепер давайте подивимось, що це за образи й які махінації над ними пророблено.

Образи з першої мініатюрки: «стовбова дорога покрутилася... білим ужем попід скелями стрімчастими покручена»... (далі фраза врывається, бо далі ця дорога «то тут, то там виблискує спиною» – образ для спекуляції не підходящий. – *М. Х.*)... «море у чадрі туману», «і гордо над ними закинув зубчасту голову Ай-Петрі». Оце ті образи з першої мініатюрки, які нібито нервують «естета», обізнаного в «бедерах». Перелякавшись, що його пробачте на слові, «чесність» таки поставлять під сумнів, «морфолог» поспішає показати свою «вченість» і заявляє, що це образи – «шаблонові». Нахватавшись дечого з Жирмунського та Шкловського, не зумівши навіть розібратися в нахватачному, претензійний початківець від «критики» з «ученим видом зна-

тока» неохайно розкидає сентенції. Що таке «шаблонний образ»? Це я вже до вас, тов. Європенко-Європацький? Чи відомо вам, що славетний Ан. Франс, скажімо, здобув собі славу великого письменника саме на «шаблонних» образах? Чи відомо вам, що, скажімо, геніальний Достоевський не дав жодного «свіжого» образу саме в тому вузькому його значенні, як його розуміє ваш Полторацький? Чи знаєте ви, що в наші суворі дні свіжість образу вимірюється впливом цього образу на широкі маси? Чи знаєте ви, що вишуканий декаданс футуро-шизофренічного квакання наша сучасність давно вже відкинула в помийну яму? Відомо це вам?

Образи другої мініатюрки: «хвильове море – це пастух... воно гоне велику отару баранів до берега», «медуза – морський холодець... кругле, як мисочка, біле дрижасте, холодне й прозоре».

Ці образи викликають з боку «морфолога» такі «соціологічні» перли: «так і видно в цих образах художника з обмеженим власним селом видноколом».

І знову-таки претензійна «вченість». Амплітуда образу вимірюється «морфологом» не його, образу, класовою вартістю в сполученні інших образів, що утворюють певний зміст, а формалістичним талмудом, стиснутим до того ж обмеженістю українського урбанізованого міщанина. Коли, скажімо, перший образ асоціативно переносить читача в коло баранів (не тих, звичайно, що... і т. д., а такі справжніх баранів), то в чому ж тут вина О. Вишні? Справжній баран, доводжу до вашого відома, єсть певна товарова одиниця, як товарову одиницю, барана читач може бачити не тільки у видноколі села, і не тільки міста, – барана читач може бачити в видноколі всього світу.

Нарешті, образи ще одної мініатюрки: «чудесна жінка в криваво-червону порфіру одягнена», «чудесна жінка з неземною красою». Ці образи викликали новий вибух претензійного обурення з боку «морфолога». Як так, верещить він, «революція в порфіру одягнена»? В «одяг королів»?

Вишня, отже, одягає в «одяг королів» революцію. Так? Так! Але чи не звернули ви уваги, тов. Європенко-Європацький, для кого він одягає її саме в такий одяг? Га? Для свідомої робітничо-селянської маси? Нічого подібного: він одягає її в такий одяг саме для обивателя, якого він взяв за своє завдання вдарити гострим памфлетом і який, себто обиватель, здібний мислити образами з шухлядок буржуазної революції. Діалектичний підхід? Цілком! І сумніватися

може в цьому тільки той, хто поставив собі за завдання притримуватися відомого «постулату» одного із героїв Бомарше: «брешіть, брешіть, щось та залишиться».

– Але чому ви не зупинитесь на «мистецькій машкарі», – скинувся нарешті мій співбесідник. – От слухайте, що пише Полторацький:

– «При поверховому підході і при недостатній обізнаності з Вишнею можна подумати, що його літературна машкара збігається з літературною машкарою Дем'яна Бедного, тобто з роллю неухильного й моментального популяризатора всіх заходів партії й радвлди. При глибшому ж ознайомленні з літературною машкарою нашого автора виявляється, що сталева стійкість та ортодоксальність, виявлена ним у газетах, є лише однією із сторін літературної машкари Остапа Вишні. Автобіографія дає нам інші відомості».

Що ви на це скажете?

– По-перше, давайте зупинимося от на чому. Ваш друг пише, що інші «численні роботи» О. Вишні, що не увійшли в томики, написано Вишнею на замовлення «відповідних редакторів» і, таким чином, до них, так би мовити, з ідеологічного боку не підкопаєшся. Чи не скажете ви мені, яким чином писалися ті мініатюрки, що їх вміщено в томиках? Не скажете? Ну, так тоді я вам скажу: і ті мініатюрки, що їх вміщено в томиках, теж писалися на замовлення радянських редакторів. В 4 томах «усмішок» немає жодної усмішки (за винятком, здається, переробленого «Вія», який ішов в Державному театрі), яка б, перш ніж потрапити до томика, не промайнула десь в газеті чи то в журналі. Чи може ви гадаєте, що на тих усмішках, які увійшли в томики, саме на усіх тих усмішках (який фатальний збіг обставин!) наші редактори й посковзнулися? Саме в усіх цих усмішках і нема «моментального популяризаторства заходів партії й радвлди»? Беремо ці 200 з лишком мініатюрок із приблизно 1000 написаних (крім цих 200) на замовлення радвлди й перевіряємо. Беріть, скажімо, 1-й том і розгортайте його, де прийдеться. Я розгорнув на стор. 116. Перегортаю сторінки до кінця книжки. Перша мініатюрка – агітація за зсипку зерна в державні гамазеї, друга – за колективізацію, третя – за колектив (щоб не збились, орієнтую: ст. 145), проти розтратників, знову за колективізацію (ст. 171), за організацію доброї хати-читальні, проти глитая, проти сектантів, проти забобонів і т. д. і т. п. Беріть другий том. Починайте, скажімо, з 17 стор. Перша мініатюрка – лісовий тиждень, друга – за свині, далі – проти безглузких постанов (ст. 38), за добре садівництво, за культуру-

ну обробку землі, за страховку, за повернення насінневої позики, за газету, проти некультурного поводження з газетою, антирелігійна, за справжнього народного вчителя, проти т. зв. «аполітичного» вчительства (стор. 87), проти алкоголю, за ліквідацію неписьменності, проти злодіїв в сільському апараті, за ощадну касу, за активність на виборах, знову за колектив, за агронома проти попів, за культурне поводження з твариною, проти крутіїв з кооперації і т. д. і т. п. Те ж саме ви, тов. Європенко-Європацький, побачите і в 3-му, і в 4-му томі... Так це ви ніяк не можете назвати «моментальним популяризаторством всіх заходів партії й радвледи»? Що ж ви тоді називаєте таким популяризаторством?

А тепер давайте перейдемо до «автобіографії», яка і «дає (як запевняє Полторацький) інші відомості» з приводу «літературної машкари О. Вишні».

«Морфолог», так би мовити, йде «ва-банк». Остаточо скомпрометувавши себе на шахрайських махінаціях з прикладами із творів Вишні, він хапається за останню соломинку – за «автобіографію». Письменника, як правило, судять не за його біографію, а за ті твори, що ними він постачає читача. Саме по творах визначають його «літературну машкару». В даному разі, беручи до уваги нещасне становище безпорадного критика, в даному разі давайте судити Вишню за його «автобіографію».

– «Цікаве тут (себто в “автобіографії” – М. Х.), – пише Полторацький, – якесь нарочите підкреслювання міщанських рис, безпринциповості й не цілком щасливого політичного минулого мистецької машкари під назвою “О. Вишня”».

Які ж це підкреслення? От які: ввесь тягар громадянської війни переніс: і в черзі по пайки стояв, і дрова саночками возив... а найтяжче було нести два пуди борошна... а таки доніс. Не кинув «здобутків революції». «Ну, а там під'їхала “платформа”, мене й посадили, потім випустили, але я з платформи не злавив»...

«Чого я був у Кам'янці, питаєте? Та того ж, чого й ви».

Припустім, що Вишня не жартує, припустім, що він і «саночки возив», і «на платформі» сидів, і в Кам'янці був, себто був серед прихильників якоїсь «директорії». Припустім. Але хіба говорити правду про своє минуле, глузувати з цього свого минулого – це значить «отим підкреслюванням шукати щільнішого контакту між автором і міщанським читачем»? Чому це «підкреслення» так не подобається «морфологові»? Чи не тому, що цим своїм «підкресленням» О. Вишня

викликає Полторацького познайомити радянське суспільство з його, Полторацького, нікому невідомим майбутнім?¹ Звичайно, О. Вишня – не член комуністичної партії. Звичайно, пішов він з радвладою не з перших днів її, радвлади, існування (хоч і йде за нею вже 10 років), звичайно, до свого вступу до пролетарської літературної організації О. Вишня йшов шляхом попутництва, але це все-таки не дає найменшого права геополторацьким цюквати його. От ще одно «підкреслення»: «бути сучасним письменником значно легше, нічого собі не читаєш, тільки пишеш». «Це іронічне твердження не слід розуміти обов'язково іронічно, тобто протилежно до того, що написано», – коментує Полторацький. Запитуйте тепер, чому не слід? Тому, дістаєте відповідь, що «смерть Ізольди», «останню сцену із опери Вагнера “Трістан і Ізольда”», «використану» А. Дункан для своїх пластичних танків, «О. Вишня називає танком («я зараз танцюватиму “Смерть Ізольди” – єсть такий танок»)). Бачите, яка логіка і яка гімназійна вченість: танок «Смерть Ізольди» не можна називати танком, бо «морфологові» сверблять руки писати про те, що він допіру вичитав з енциклопедії. Бачите до чого можна домовитись: «Іронічне не слід розуміти іронічно». І після всього цього ваш «інфернальний філософ геніталій» має нахабство величати О. Вишню «екземпляром»? І після всього цього ви вимагаєте, щоб я передрукував його «монографію»?

– Фініта! – скрикнув тов. Європенко-Європацький. – Цю найбільшу частину «монографії» я всю викреслю: в з а г а л і і про словник, і про «техніку гумору», і про образ, і про «соціальну машкару».

– Як що? Ми ще до головного не дійшли. Головне ще буде.

– Коли так, – сказав я, – то що ж, давайте продовжувати. Може колись дійдете й до головного.

4. «ОСТАП ВИШНЯ ТА СЕЛО»

Усім відомо, що наш автор кваліфікується, переважно, як письменник селянський, і в своїй творчості переважну увагу він віддає саме селу.

О. Полторацький

– Ні, – сказав тов. Європенко-Європацький, – ми почнемо не з того села, що стоїть у зв'язку з Остапом Вишнею, а з села в з а г а л і.

¹ Вочевидь, малося на увазі: «з нікому невідомим минулим».

– Себто ви хочете повернутись до того «морфологічного» твердження, що через 3 роки 9 місяців село «психологічно» нічим не буде різнитися від міста?

– Так.

– Ну, коли так, то давайте читати далі.

– «Величезна більшість творів із селянською тематикою побудована за методом: село нерівноправне місту, у селі темрява, дичавина, некультурність. Такий підхід був детермінований справді нерівноправним становищем села в порівнянні з містом: стан продуктивних сил міста на цілу добу був досконаліший за стан продуктивних сил нашого села. Звідси з усіх боків гірший економічний, культурний стан села, а звідси, як функція – літературні твори, побудовані за відомим принципом «где уж нам уж». А звідси ціла філософська система, оспівана Толстим під назвою «каратаєвщини», – апологія економічно-недосконалих умов життя».

По-перше, давайте вяснимо, що хоче сказати Полторацький, коли говорить, що «величезна більшість письменників селянської тематики будують свої твори за методом: село нерівноправне місту». Він хоче сказати, що ця «більшість» втлумачувала чи то втлумачує читачеві, що селові треба вимагати рівних прав з містом і скаржитися ця більшість в своїх творах на місто? Ні, цього він «більшості» – треба віддати йому справедливість – не закидає. Тепер звернімось до самого Полторацького й подивімось, що ж йому можна закинути.

Велика соціалістична революція покликала до творчості мільйони бідняків і середняків. В боротьбі за соціалістичну культуру, в боротьбі з темрявою, в боротьбі за реконструкцію народного господарства беруть участь на селі не тільки міські робітники, але й ті ж таки величезні масиви бідняцько-середняцьких прошарків. Припустім, що вищезгадана «більшість» не прислухалась і не прислухається до голосу цих мас. Якої ж тоді «філософії» притримується Полторацький, коли стимулювання селянських мас до активності мислить собі в плані протиставлення «нерівноправного» (сьогодні чи вчора) села місту? Будувати твір за методом: «село нерівноправне місту», – це значить бути апологетом «економічно-недосконалих умов життя». Ну, а як я, припустімо, не хочу бути таким-о апологетом, то за яким методом ви, тов. Європенко-Європацький, рекомендуєте мені будувати свій твір? За методом: село рівноправне місту, за «філософією»: давайте поговоримо про нерівноправність

с е л а? Хороша «філософія»... тільки відкіля вона? Чи не з тих кіл, що мріють про ліквідацію диктатури пролетаріату і що підбурюють селянство проти робітників, місто проти села?

А втім, покиньмо куркулячу пропаганду – давайте повернемося до О. Вишні.

– «Малюючи село, – пише “інфернальний філософ геніталій”, – О. Вишня всюди підкреслює патріархальну незайманість його». «Автор всіляко намагається підкреслити затишність села. Воно є для нього село... не офіціальне село, так собі село».

Далі Полторацький кокетує сентенціями на зразок тієї, що до села не можна підходити «дуалістично», що і т. д., і т. п. Все це ми вичитуємо саме з тих абзаців, де він розбирає гумореску «Ось воно село оте». Отже, беріть, тов. Європенко-Європацький, згадану гумореску й стежте.

Про яке село йде мова? Про те, відповідає Вишня, що було «на шостому році революції», себто в кінці 1922 чи на початку 1923, себто мало не вісім років тому. Яке це село? Це те саме село, що радвлда дістала його від старого режиму – дике, з забобонами, напівголодне. Що побачив Вишня в цьому селі, крім дичавини, яку залишив нам у спадщину царат? Що він підкреслив? «Патріархальну незайманість»? Брехня! Саме «займаність» підкреслив він. «Уже помітні, – пише О. Вишня, – впливи церковних справ на селі. Та й місцеві іноді причини шкереберть ставлять довічні, старі й міцні, як дуб, церковні традиції. Атеїсти є. Кипить парафія». Помітив Вишня й підкреслив в цьому давньому селі й «арку», й «трибунал». Правда, «морфолог» не задоволений, що автор замість арки не побачив «трактора», але Вишня ж не винний, що «інфернальний філософ геніталій» не поцікавивсь узнати, скільки тракторів було на селі вісім років тому.

Про що свідчить, скажімо, «арка»? «Арка» та свідчить про таку «патріархальну незайманість»: «тепер, коли балакаєш із котрим із пасічан, то так і плигає в нього з очей і бороди: – Ось які ми». А на «той рік» ця «патріархальна незайманість» думає «такого трибунала вшкварити», якого і «в столиці нема». За що ж любить автор це село? Він любить це село не за «патріархальну незайманість», а саме «за можливості необмежені». Так це називається підкреслювати «затишність села»? Вишня поділяє село «дуалістично»: на «офіціальне» й «так собі». Але хіба ж ви не бачите, тов. Європенко-Європацький, що це іронічне поділення зроблене спеціально для паничків, які в «арці», «трибуналі» і т. д.

не помічають порушення його, села, «патріархальної незайманості. Не бачите?

– «Досить нагадати, – пише Полторацький, – хоч би з усмішки “Пошти що й здря”, як селянин-дегенерат відмовляється від культурних нововведень... щоб відчути, як не подібний до вишниного селянина є той, хто переходить на суцільну колективізацію. Правда, усмішка ця написана, очевидно, тому кілька років, але 1) вона діє й зараз у масовому тиражі, і 2) хіба автор не міг зобачити в селянинові тих природних даних, що виявились тепер у вигляді нечуваних темпів колективізації?»

Ви пробачте, тов. Європенко-Європацький, але, читаючи «монографію», я, їй-богу, гублюся й ніяк не можу дати собі відповіді, чого більше бракує авторові цієї, пробачте на слові, розвідки: вміння думати чи елементарної літературної чесності. У гуморесці «Пошти що й здря» О. Вишня показує й висміює не дегенерата, а звичайнісінького собі селянина-індивідуала, яких індивідуалів тільки через вісім років залишилося у нас до 50%. Висміює він цього селянина в той спосіб, що селянин, прочитавши цю гумореску, ніяк не може не бачити, в яке зачароване коло потрапив він зі своїм пошматованим одноосібним господарством. В гуморесці слова «колективізація» не вжито. Але це: «та якби ж земля вкупі», «правильна сівозміна», «просапні» і т. д. Але це: «Та чого ж ви землеустрою не переводите? – Думали. – Ну? – Записалося чоловіка з двіста п'ятдесят. – Ну? – А ті не хочять. – А чому не хочять? Та земля не однакова», – все це не тільки підказує слово «колективізація», але й агітує саме за неї. Що цей селянин не подібний до того, який «переходить на суцільну колективізацію» – це так, але при чому ж тут «Вишнин селянин»? Чи, може, я, скажімо, пишучи про Полторацького, тим самим теж роблю його «своїм»? Що ж до того, що ця усмішка діє зараз у масовому тиражі то і... слава тобі господи! Пояснювати перевагу господарства колективізованого над господарством індивідуальним треба не тільки 50% неколективізованим, але й декому із 50% колективізованих. І коли цю усмішку написано очевидно кілька років тому, то це тільки робить честь нашому гумористові.

– Так-таки й робить? – заперечив мій співбесідник. – Може скажете, що йому роблять честь і такі гуморески, як «Головполітосвіта», «Жінвідділ», «Освіта», «Охорона здоров'я» і таке інше?

Нічого не відповівши, я перейшов до дальших «морфологічних» екскурсів.

Полторацький запевняє, що ця серія усмішок («Головполітосвіта», «Жінвідділ» і т. д.) «блискуче підтвержує тезу про каратаєвський підхід О. Вишні до сучасного села». Так, тов. Європенко-Європацький? Так! Припустім, що ця серія й справді саме це «підтверджує». Але, припустивши це, давайте все-таки запитаємо: про яке «сучасне» село йде мова? Відповіді від «морфолога» ми не дістаємо. Тоді звертаємось до усмішок. В мініатюрі «Освіта» ми читаємо: «договір сільради з повітовою наросвітою». З «п о в і т о в о ю». Прочитали? Україна тепер поділяється на повіти? Ні! Давно зліквідовано повіти? Давненько! Значить справа йде про «сучасне» давненьке? Так? Тепер беремо, скажیم, усмішку «Село-книга». Тут ми зустрічаємо таку фразу: видання 1923 року вже мало... не хапає... Скільки того «друкованого» слова кинуте було на село в 20–21–22 році. Прочитали? Прочитали! Про яке «сучасне» село йде мова? Про те, що було в 1923 р.? Про те, що було в 1923 році.

Тепер давайте повернемося до «каратаєвського підходу». У вищезазначеній серії усмішок О. Вишня, як бачимо, показує село 1923 року, себто те село, що тоді не тільки в масі своїй не думало про суцільну колективізацію, але ще й не встигло добре стати на ноги після бандитських нальотів різних куркулячо-пеллюрівських отаманів. З містом міцних зв'язків ще не було налагоджено, а звичаї й побут старого, темного села уперто шукали виходу в світ. Як же це село могло інакше виглядати, як тільки так, як його показав О. Вишня? Чи може, показуючи це село, він, Остап Вишня, замість висміювати звичаї й побут старого села, щось зовсім інше робив? Подивимось.

«Головполітосвіта». «Морфолог» заявляє, що цією усмішкою наш гуморист хоче сказати, що «культурні установи має у своєму віданні лише місто». Відкіля це видно? З того, що Вишня іронізує з селянської «головполітосвіти»? Головполітосвіти того села, яке тільки-но прокидалось до життя? З того, що він згадав міські «музкоми», «текоми»? З того, що він поіронізував і з цих «музкомів», «текомів» заявивши, що вони не працюють, а «працюють» «в апартаментах», замість кинути сили на село? Відкіля це видно? Чи не з тієї «емансипації», що в ній «вплутався» Андрій? Полторацький запевняє, що Вишня «не бачить сільських культуртрегерів». А хіба той голова сільради, який об'являє, що «жінка має однакові права з чоловіком», – хіба він не являється вищезгаданим культуртрегером? Хіба це не після його «об'яви в жінок десь далеко-далеко, аж-аж-аж-он-дечки, вогники блимнули»?

Правда, фурорист говорить, що це – «фальшива концепція. Підхід згори!» Але при чому ж тут Вишня? При чому ж він, що Полтораць-

кий не зіває, і коли йому, Полторацькому, вигідно, готовий визнати і рядового сільського робітника за велике начальство? «Жінвідділ, – резюмує “морфолог”, – жіночі плітки, церковні інтереси». Але як він резюмує? Він резюмує так, щоб читач обов’язково прийшов до того висновку, що справа у Вишні йде саме про Жінвідділ, а не про темних селянських баб, що О. Вишня не глузує з цих «пліток і церковних інтересів», а саме захищає їх.

Злий памфлет на забобони серед темних селянських жінок («і щось я, голубонько, помічаю, що в моєї молока меншає. Коли б, господи, не відьма» і т. д.) під «вправною рукою» перетворюється на апологетику цих забобонів. «Село-техніка». «І такі речі, – кричить Полторацький, – видаються масовими тиражами, коли ми маємо тракторні колони». – От уж, воістину «не дав бог жабі хвоста». Розумієте, тов. Європенко-Європацький, в чому справа? Остап Вишня починає: «скрізь і всюди чуємо – техніка в нас на селі слабувата, поліпшити техніку слід», і почавши так, далі говорить: «техніки на селі скільки завгодно і ще одна». Яка ж це «одна»? А це та, що в індивідуала. Далі Вишня іронізує з «техніки» індивідуального господарства. І все. Чого ж репетує Полторацький? Хіба не розумієте? Він, по-перше, проти іронії над «технікою» дрібного власника, се б то проти техніки колективного господарства, по-друге, він хоче показати свою обізнаність на «тракторних колонах». І коли він не знає, що до цих тракторних колон тільки останніми роками рушило селянство (і то не все), то йому це й не потрібно знати: він же не політик, а тільки «морфолог».

«Сільська юстиція».

– «Тут маємо, – пише фурорист, – кілька надзвичайно яскравих описів садизму українського селянства. Можна сказати, що всі ці описи підходять, як паралель, до відомої свого часу статті “о русской жестокости” М. Горького, яка була відзначена в усій радянській пресі, як наклепницьки однобічна. На такій самій позиції стоїть і Вишня».

Що О. Вишня дав кілька описів садизму українського селянина – це так. Але якого селянина, тов. Європенко-Європацький? Того, що мільйонно рушив, скажім, до колективів? Якраз навпаки! Мова йде саме про того темного безкультурного пейзана, що його виховував царат протягом кількох століть і який в певній кількості екземплярів залишився й на сьогоднішній день. Наклеп це? Чи може Вишня й справді бере українського селянина не в динаміці, а в статиці і заявляє, що цей селянин з природи своєї садист? Звертаємось до усмішки. – «Забубаються ці кодекси, – пише Вишня, – вже з моди виходять, не так

часто вже їх надигаєш». – Що цією останньою фразою говорить наш гуморист? Він говорить, що садизм українського селянина визначався певним режимом і що за радянської влади цей садизм «виходить із моди». Досить цієї заяви? Здається, досить!

І знову я, тов. Європенко-Європацький, гублюся й ніяк не можу дати собі відповіді, чого більше бракує авторові «монографії»: вміння думати чи найелементарнішої літературної чесності.

Ті ж махінації пророблено і з такими усмішками, як «Охорона народного здоров'я», як «Профос», як «Гінекологія» і т. д. На жаль, моя контрмонографія так розрослася, що я, при всьому своєму бажанні до дрібниць розшифрувати «ліві» шахрайства й зразкову некультурність, – далі не можу зупинитися на деталях. Не можу зупинитися й на прекрасно поданому Вишнею «Ярмаркові», що в ньому він, Вишня, не тільки блискуче подав образ капіталістичної анархії, але й не менш хороше показав, як в ярмарковій метушні облопошують «недосвідчених дядьків» «культурні баришники», тим самим засудивши це породження капіталістичної системи. Не можу я, таким чином, зупинитися й на нових, так би мовити, ярмаркових шахрайствах «морфолога».

Ніяк тільки не можу я обминути тих «морфологічних» махінацій, що їх пророблено над усмішкою «У колективі». – «Загальна установка цієї усмішки – позитивна – не міг нарешті не визнати (це єдине визнання, яке пішло на “користь” Вишні) Полторацький, говорячи про цю мініатюрку, – в відношенні до колгоспу, – додає він. – Ясно також, що негативної, – раптом продовжує він, – не пропустила б цензура». Цікаве продовження? «Не пропустила б цензура!» А як же вона пропустила попередні усмішки? Саме ті, що їх так «крив» ваш інфернальний патрон? Цікава послідовність! Послідовність, так би мовити, кишенькового злоджожи...

– «Тисячам робітників, що сьогодні їдуть на село, – кінчає цей розділ Полторацький, – керівниками агрореволюції – не можна рекомендувати читати згаданих усмішок: вони лише відіб'ють у них охоту їхати в таку темряву й глуш на вірну моральну й культурну смерть».

І знову Полторацький повертається до хлестаковських сентенцій, і знову він підкреслює, що він розумніший за тих робітників, які їдуть на село керівниками агрореволюції, і знову...

– Та буде вам! – скрикнув несамовитим голосом тов. Європенко-Європацький. – Я і цей розділ викреслюю. Хіба ви не бачите, що це... не головне.

– Я, знаєте, людина вперта, – промовив я. – Давайте знову шукати головного.

– Саме цього мені й хотілось! – заспокоївся враз мій співбесідник. – Продовжуйте, будь ласка.

5. ОСТАП ВИШНЯ, МАШИНА Й МІСТО

Ми вже кваліфікували соціальне походження тієї суспільної верстви, що висунула нашого автора. Наша сучасність дала нам досить зразків того, як ставляться представники деяких селянських верств до міста. Місто пригноблює їх... звідси виникає мінор... Остап Вишня, як відомо, є... рекордсмен веселощів.

Ол. Полторацький

– Ні, – сказав тов. Європенко-Європацький. – Ми почнемо не з цього автографного протиріччя, яке виникає з припущенням, що О. Вишня – селянський письменник. Ми почнемо з цього абзацу:

– «Зовсім незрозуміло, – пише Полторацький, – нашому авторові (себто О. Вишні. – М. Х.), що машини ми запроваджуємо не для полегшення умов роботи в першу чергу, а в першу чергу для того, щоб перемогти стихію й поставити нашу країну на вищий технічний щабель». – «Те, що Вишня висуває в першу чергу машину, як звільнення від праці – чи не є це неправильне розуміння праці, як прокляття? Соціальна суть такої постановки питання про працю добре втлумачена».

– Що ви на це скажете?

– Що ж тут говорити, – промовив я. – Давайте краще ще один уривок прочитаємо. Читайте:

– «Яку свою ідею дала світові Росія? Може, ідею Чернишевського з його приматом розподілу над продукцією, коли поступовішою вважалось країну, де при менш розвиненій продукції “справедливіше” уряджено розподіл матеріальних дїбр? Жебрацьку філософію “чорного переділу”, примата потреби над працьовитістю. Не тудою нам дорога».

Як ви гадаєте, тов. Європенко-Європацький, чи нема між цими двома цитатами спорідненості? Чи не помічаєте ви, що і в першій, і в другій цитаті розв’язується, так би мовити, одну і ту ж проблему, саме

проблему – як зробити нашу країну, так би мовити, щасливою? Чи не помічаєте ви, що як автор першого уривка, так і другого, – обидва вони сходяться на тому, що щасливою наша країна не тоді буде, коли буде «справедливіше уряджено розподіл матеріальних дібр», не тоді, коли машину буде «запроваджено для полегшення умов роботи», а саме тоді, коли ми поєднаємо життя з машиною, щоб перемогти «стихію», щоб «стати на вищий технічний щабель»?

Відкіля взято перший уривок? З «монографії» Полторацького. Відкіля взято другий? Другий взято з одної із статей фашиста Донцова. Думки зворушливо збіглися. Коли панфутурист Шкурупій пише романи («Жанна-батальйонерка»), під якими завжди підпишеться націоналіст Маланюк, тоді панфутурист О. Полторацький виступає в нашій пресі з теоріями, з якими фашист Донцов солідарний на всі 100 відсотків. Донцов говорить: з «жебрацькою філософією» «примата потреби над працьовитістю» нам не дорога, а Полторацький йому підтакує: цілком справедливо. «Машини ми запроваджуємо не заради філософії неробства»... – Надзвичайно зворушливе єднання!

Але я бачу, що ви, тов. Європенко-Європацький, не зовсім розумієте, в чому тут сіль. Отже, дозвольте пояснити вам.

Високорозвинену продукцію наша партія с т а в и т ь в основу своєї програми? Коли б вона цього не робила, то, очевидно, ми не були б свідками тих надзвичайних темпів будівництва в нашій країні, що перед нами завмер в здивованні мало не цілий світ. Як дивиться наша партія на «справедливе урядження матеріальних дібр»? Без справедливого урядження «матеріальних дібр», говорить партія, поступової країни не може бути. Що розуміє наша партія під справедливим урядженням «матеріальних дібр»? Звичайно, не «філософію жебрацтва», не «філософію неробства», а таке урядження, коли матеріальним добром користуються трудящі, себто продуценти цього добра. Чому так повстає Донцов проти «справедливого урядження матеріальних дібр»? Чому він не хоче називати такої країни, де проведено таке справедливе урядження, поступовою? А саме тому, що він, як ідеолог буржуазії, не може не розуміти, що «справедливе урядження» завжди йде вкупі з диктатурою пролетаріату, себто він не може не розуміти, що це «справедливе урядження» несе з собою смерть буржуазії, смерть тому класу, що він її репрезентує. «Жебрацька філософія», «чорний переділ», «примат потреби над працьовитістю» – все це тільки махінації буржуазного публіциста.

Тепер беремо твердження Ол. Полторацького. Він говорить, що «ми запроваджуємо машини не для полегшення умов праці в першу чергу, а в першу чергу для того, щоб перемогти стихію й поставити нашу країну на вищий технічний щабель». Вірно це? Чи не наклеп це на нашу партію? Найсправжнісінький! Що країну ми хочемо й поставимо на вищий технічний щабель, що стихію ми хочемо перемогти й переможемо – це так, але піднімаємо ми країну на вищий щабель не для того, щоб підняти (себто не заради спорту), перемагаємо ми стихію не для того, щоб перемогти (себто не заради здійснення пустопорожньої авантури), а саме для того, щоб полегшити важкі умови роботи трудящих, щоб вивести цих же трудящих із того «несправедливого урядження матеріальних дїбр», що їх в нього, в несправедливе урядження, поставив відгодований капітал. Запровадити машину для полегшення тяжких умов роботи трудящих, для полегшення тих умов, в яких вони були до революції, це зовсім не значить стати на точку погляду «філософів неробства», бо, полегшуючи умови праці, машина від праці не звільняє. Але проповідувати запровадження машини «не для полегшення умов праці», а «для того, щоб перемогти стихію й поставити нашу країну на вищий технічний щабель», – це значить мислити перемогу стихії для перемоги стихії, «вищий технічний щабель» для «вищого технічного щабля». Це значить сповідати й пропагувати буржуазний ідеалізм, той ідеалізм, який пропагує Шпенглер, Донцов та інші ідеологи фашизму, той незамаскований ідеалізм, який вже й зробив з Полторацького так зв. «надлюдину».

І справді, нахватавшись «інфернальних філософій», ця жалюгідна «надлюдина» не тільки з невимовним «геройством» попльовує в нічних вартових «триповерховими лайками» (хай пробачать мені нічні вартові це вимушене порівняння), але й викидає гасла проти... проти полегшення умов праці робітничо-селянської маси. Зрозуміли тов. Європенко-Європацький, сенс вищеподаної цитати? Зрозуміли? Ну, так тоді давайте знову звернемось до «критики».

– «Усмішка “Індустріалізація”», – пише Полторацький, – вся побудована на мотиві – “Ой, дайте індустрії, ой, дайте”». «Давати індустрії, – продовжує він же, – нам ніхто не буде. Ми вже взяли її тому 12 років».

Читаємо усмішку. О. Вишня в цій усмішці, як бачите, іронізує з тих українців-хуторян, що засвоїли собі індустрію в вигляді того (від предків) «мотора», про який саме і співають у відповідній відомій пісні («подивися, дівчинонько, який я моторний»). І «ой дайте індустрії»

кричить тут не автор, а саме той же таки відсталий хуторянин. Просить, по суті, він не індустрії, а вищезгаданого «мотора» (...щоб потім з повним правом крутитись на одній нозі й проспівати весело: «подивися, дівчинонько, який я моторний»). При чому ж тут 12 років?

– «О. Вишня в усмішці “Раціоналізація”, – продовжує Полторацький, – безсило скаржитись на те, що: “машину десь побачили – ой, не підходь, бо так тобі й голову одкрутить”». «Ні, – робить він висновок, – рішуче такі безсилі зойки й скарги не відповідають нашому активному підходові до села, індустріялізації, раціоналізації. Це філософія Махатми Ганді, але не радянська».

Беремо усмішку. Читаємо: «було досі в нас емоцію, тепер треба переклочитись на рацію». Автор починає з висміювання метод виховання дітей в атмосфері відьом, вовків, домовиків тощо. Продовжує іронізувати над тим темним селянином, що ще й досі машини жахається, як чорта («ой, не підходь»). Чим же кінчає? Кінчає агітацією проти патріархальної (для нашого часу) обробки землі («а трипілля лапи позакандзюблювало») й памфлетним ударом по «смусевих шапках», що в них «повно емоцій» і цілковита відсутність «рації». При чому ж тут Ганді. Щоб, пересмикнувши, блиснути задрипаною «ерудицією»?

Усмішка «Він такий... він може». Зміст її. Селяни «купили трактора», привезли. Спробували – «працює добре». Повернувся механік до гóрода, сів на трактора Іван. Не вміючи поводитися з машиною, Іван наробив такого, що все село налякав. Висновок – без гóрода селові не обійтись, і другий висновок: їдь, Іване, до міста, вчись на тракториста.

Які ж махінації проробляє над цією мініатюркою той же таки «морфолог»? «Машину тут показано, – говорить він, – річчю зовсім неприступною для селянина». Запитуємо: відкіля ж це видно, що саме такою тут показано машину? Відповіді не дістаємо. Чи можна дати відповідь на запитання, з чого ж видно, що машину показано річчю неприступною для селян? Можна! Як же буде виглядати ця відповідь? А саме так: коли б автор хотів показати трактора річчю неприступною, то що б він зробив? Він би примусив цього трактора наробити лиха, самому (себто тракторові) зіпсуватись і залишити селян, так би мовити, «біля розбитого корита». Що зробив автор? Автор підсунув Іванові «підходячу пружину» і... «трактор став». І, ставши, що зробив трактор? Добродушно «похитав головою»: мовляв, диваки,

я зовсім не такий страшний, як ви думаєте, треба тільки навчитись поводитись зі мною. Подібний цей факт до тлумачень «морфолога»?

– «Остап Вишня свідомо фальшує карти, – продовжує далі Полторацький, – і протиставляє концепцію свою, ним улюблену: село темне, відстале, і без міста воно нічого не може зробити». «Ця назадницька лінія... йде супроти лінії активізації села».

Це вже, знаєте, тов. Європенко-Європацький, називається, по-перше, домоворилися до нікуди, а по-друге, називається: ще раз ствердити наш висновок щодо вищезгаданої «нерівноправності». Так і по-вашому – вважати, що село все може зробити без міста, – це значить стояти на назадницькій лінії? Так і по-вашому треба втлумачувати селові, що воно може бути незалежним від міста? І саме за наших умов, коли куркуль тільки частинно зліквідований, коли біднота й середняцтво реконструюють своє господарство під проводом хоч би тих же двадцятип'ятитисячників? Коли глитайня веде шалену агітацію проти закликаних біднотою й середняцтвом робітників міста? «Парле ву франсе же ву прі»? Чи, може, це свідомо агітація? Може, це не «інфернальна філософія геніталій»? Га?

– «Автор випустив з-під своєї уваги, – пише далі Полторацький, – що в місті живуть, крім бюрократів, напр., індустріальні робітники».

Це твердження ми зустрічаємо якраз після розбору усмішки з городським «механіком», саме тоді зустрічаємо, коли він привозить селові трактора. Що це твердження ніяк не в'яжеться з фактами – це, звичайно, «морфолога» теж не обходить. Не обходять його, звичайно, й такі, скажімо, гуморески, як «Дід Матвій» (– «Робітники в місті свідоміші, от і взяли за шефство, щоб допомогти вам». – «Он воно що, відповідає дід, ото значить ми їм раніше допомагали, а тепер вони нам»). Все це його не обходить, бо йому треба обов'язково обеззброїти Вишню.

Коли, скажімо, в мініатюріці «Шлях до соціалізму» Вишня показує добрий селянський кооператив, то це, безперечно, для того, щоб «вихвалити роботу сільського кооперативу» й «усіяко заплямувати роботу «великих об'єднаних правлінь»: як же, у Вишні єсть ще й усмішка «Підкачала», а в цій усмішці говориться про «кооперативне місто», а в тому кооперативному місті та був «поганий кооператив». Що гуморист в цій мініатюріці («Підкачала») наголос ставить не на те, що, мовляв, у місті погані кооперативи, а на те, що в цьому поганому кооперативі не дають діловій жінці Катерині Петрівні ходу кооперативні розтратники, –

це Полторацького теж не обходить. І взагалі треба сказати, що «морфолог» страшенно вільно почуває себе в радянській пресі, так вільно, що... чи не час його трохи й потіснити?

– Я цей розділ викреслюю, – раптом скрикнув т. Європенко-Європацький. – Це... не головне.

– Не головне? – сказав я. – Давайте шукати головного.

6. ОСТАП ВИШНЯ І СУЧАСНІСТЬ

У цьому розділі ми зібрали до купи кілька характерних зауважень нашого автора щодо різних явищ нашої сучасності.

Ол. Полторацький

– Ну, знаєте, тов. Європенко-Європацький, хоч, як правило, «інfernальних філософів геніталій» і не притягають до карної відповідальності, але над Полторацьким слід було б улаштувати громадський суд. Ви, очевидно, забули гумореску «Що краще», саме ту, в якій О. Вишня «не керувався контрреволюційними мотивами». Забули? Так слухайте її всю. Жодного слова з неї не викидаю:

«В усмішці “Що краще”, – пише Полторацький, – наявне абсолютно фальшиве розуміння пролетарської держави як приватного власника. Через цю усмішку сільському читачеві роз’яснюється, що держава наша нічим не відрізняється від держави капіталістичної. Мине хочемо цим сказати, що Остапом Вишнею в цій усмішці керували якісь контрреволюційні мотиви, ми просто хочемо проілюструвати, як примітивно сприймає наш автор першу-ліпшу напіваабстрактну категорію, як от “держава”».

– Ні, – сказав тов. Європенко-Європацький. – На цей раз давайте почнемо прямо з сучасності.

– Будь ласка, – сказав я й тут же розгорнув «монографію». – Слушайте.

«Що краще: чи позичити, чи вернути? І всі в один голос: – Позичити! Нема, мовляв нічого кращого, як позичити... А от уже, як повертати, так: і нема, і ніколи. А найголовніше: – забудь! – Я й забудь, що я тобі винен. Або так: – Здоров! – Здоров! – Ой, я ж тобі винен! І, ти, бий його сила божа! Ну, от ніби в голові дірка, а воно оте «винен», узяло та

в ту дірку й випало... Почекай, будь ласка, в ту неділю віддам. А через два тижні: Ой, я ж тобі винен! І т. д., і т. ін... Виходить, що позичати краще. Ні!.. Позичити легше, це правда. Але не краще... Краще повертати... Ну, подумайте самі. От ви кому-небудь винні... Береґе (гроші чи там щось інше) і йдете. – Здрастуйте! – Здрастуйте! – А я вам борг приніс! – Невже? Сідайте, пожалуста! І чого ви до нас не заходите... Одарко! Чи нема там чого перекусити?.. Ну, як воно?.. Як діти? Бігають? А я й кажу Одарці... От, кажу, в Івана діти... Такий хлопчина, такий хлопчина... – Е, в мене дівчинка!.. Ну да... Я й кажу Одарці. От, кажу, в Івана дівчинка, от дівчинка! – І так вам хороше... Так вас вітають, так вас шанують... А прийдіть позичити... – Та нема. Та й невчасно ви зайшли. Та й дітям скажіть, щоб за коровою дивились, бо вони у вас, хоч здорові, а дурні... Ні, таки – віддавати краще...

Ви гадаєте, що це для того пишеться, щоб ви насінневу позику повертали? Нічого подібного! Ви й самі віддасте... Це я написав так собі, між іншим...»

Прочитали? Так в цій усмішці «сільському читачеві роз'яснюється, що держава наша нічим не відрізняється від держави капіталістичної»? Саме до цієї усмішки відносяться (натяком) «якісь контрреволюційні мотиви»? І таку критику ви не називаєте літературним шарлатанством? Полторацький має нахабсто заявляти, що О. Вишня може «виправдовуватися тим, що все це жарти». Перед ким виправдовуватись? Перед вами, тов. Європенко-Європацький?

– «Ми, – пише “морфолог”, – проаналізували войовничий антикультурницький характер літературної роботи Остапа Вишні. Відомо, що індустріальні робітники на численних вечірках зустрічали нашого автора сміхом, а проводили мовчанкою».

Так кінчає свою монографію Полторацький. Але й кінчити він не зміг без кишенькової брехні. Оплески, що ними зустрічають і проводжають індустріальні робітники О. Вишню – «інфернальному філософові геніталії», що й говорити, не до смаку.

Я змовк. Тов. Європенко-Європацький замислився.

– Ну, добре, – скрикнув він, – я й цей розділ викреслюю. Але це ж не головне. Головне... – він кинувся до монографії, але розділів і справді вже не було: монографія туманіла останньою сторінкою. – Ігі-гі-гі! – вдарився в гістерику тов. Європенко-Європацький і вискочив з кімнати.

Я його не зупиняв. По суті, розділ був не останній. Був ще розділ про «репортаж», та й розділ про «сучасність» не весь я використав. І в цих розділах можна було найти чимало нових «морфологічних» перлів, але я все-таки тов. Європенка-Європацького не зупиняв. Скажу по ширості: втомився я, та й час був пізній. Я пішов до ліжка.

ЕПІЛОГ

Я – не критик, не теоретик і навіть не публіцист. Я – звичайнісінький собі читач. Читав я, звичайно, й твори Остапа Вишні (хто не читав творів Остапа Вишні?). «Усмішки» Остапа Вишні я полюбив. Полюбив їх за те, що вони запашні, за те, що вони ніжні, за те, що вони жорстокі, за те, що вони смішні, за те, що вони глибоко трагічні, за те, що вони злободенні, за те, що вони радянські, за те, що вони близькі робітничо-селянським масам, за те, що на них виховувалась і виховується наша письменницька молодь, за те, що ці усмішки допомогли тисячам новітніх «чумазих» стати до активної роботи на користь соціалістичного будівництва, за те, що... за те що... і т. д., і т. п.

Остап Вишня – це не тільки фейлетоніст, не тільки гуморист, не тільки письменник, не тільки художник слова, – Остап Вишня – це перш за все громадянин Української Соціалістичної Радянської Республіки. Рідко хто із сучасних письменників так хутко й з таким запалом реагував на всі заходи комуністичної партії й радвлади, як реагував Остап Вишня. Звичайно, О. Вишня – не член комуністичної партії, звичайно, пішов він з радвладюю не з перших днів її, радвлади, існування (хоч і йде за нею вже 10 років), звичайно, до свого вступу до пролетарської літературної організації О. Вишня йшов шляхом попутництва, але не копірситися в окремих помилках О. Вишні мусить критика, не тим паче спекулювати на цих помилках, а захочувати і саме справжньою радянською критикою нашого талановитого гумориста до дальшої роботи.

О. Вишня до цього часу паплюжив одноосібне господарство і темряву, що її породжено було в умовах такого господарювання. Будемо ж чекати від нього нових усмішок, що в них він відіб'є процеси доби соціалістичної реконструкції, що в них він ще яскравіш розповість масовому читачеві, як збанкрутувало індивідуальне господарство і які чудові перспективи перед господарством колективізованим, якими дикунськими засобами бореться з радвладюю озвірілий куркуль, що його зараз робітничо-селянські маси ліквідують як клас, якими бистрими темпами росте наше соціалістичне господарство і т. д., і т. п.

Але почекайте. Я сказав, як набринькує про Вишню «ліва» балабайка, я й власні свої погляди на творчість нашого письменника-гумориста теж не сховав. Що ж говорять про О. Вишню інші критики?

– «Коли ходить про сатиру, то замість Гайного, Свіфта, Рабле, що, відкидаючи якусь ідею, нищили її цілу, з голови до п'ят, – знаходимо... Остапа Вишню, дотепного, талановитого, але до дрібничок «літературного обивателя», як казав Щедрін, «непреклонного облічителя і справніковской неосновательності, і городнического заблужденія», протестанта проти «маленьких вад механізму»».

Хто це так критикує Остапа Вишню? Це критикує Остапа Вишню відомий український націоналіст д[окто]-р Д. Донцов. Що ми бачимо в цій критиці? Ми бачимо в цій критиці відзеркалення чужого нам світогляду. Хоч фашисти й не можуть не визнати за Вишнею таланту, але прийняти його, як письменника сильного, вони ніяк не погоджуються. Чому не погоджуються? А тому не погоджуються, що О. Вишня, будучи радянським письменником, не відкидає ідеї соціалізму, не нищить цієї ідеї, а, навпаки, допомагає їй і саме боротьбою «проти маленьких вад механізму» нашої соціалістичної машини. Ця, себто донцовська, характеристика О. Вишні, як бачите, цілком збігається з характеристикою Полторацького. Різниця тільки та, що «морфолог» іде далі Донцова: не тільки сили, але талановитості за Вишнею він не визнає.

– «О. Вишня дає літературні шаржі – мавпує здорово різних совітських літераторів та критиків. Але від його дотепів часто тхне незвичайкою».

А це хто так критикує Остапа Вишню? Це так критикує його якийсь «Киянин» в органі українського фашистівського студентства «Український студент», що виходив в Празі. Що ми бачимо в цій критиці? В цій критиці ми бачимо незадоволення з О. Вишні. Контрреволюціонерам дуже не подобаються усмішки нашого радянського письменника-гумориста, бо від них, як заявляють вони, «тхне незвичайкою». І ця характеристика, як бачите, теж збігається з характеристикою Полторацького.

А може покинемо емігрантів і перейдемо до критики радянської?

– «Перше явище – “Остап Вишня”, над яким власно мало ще задумувався, а то і просто ще не думав сучасний український критик»... «Традиція “губанівців” не раз позначається на гуморі Остапа Вишні». «Низькопробної культури гумор О. Вишні. О. Вишня – це криза нашого гумору». «Гудити О. Вишню з його “прийомами»,

це значить гудити численного читача О. Вишні із його смаками, це значить фактично писати рецензію на читача». «Ми констатуємо факт величезної популярності й успіху серед читачівської маси Вишневих усмішок. Цей факт примушує нас сказати, що тільки низький культурний рівень або справжня “культура примітивізму” (хай дарує пан Донцов на плагіаті) може продукувати Вишневий гумор і жититися ним. Недалеке майбутнє... несе забуття Остапові Вишні».

Хто ж це так критикує О. Вишню? Це критикує О. Вишню Б. Вірний (із книги «Десять років української літератури» узаємо – Антоненко-Давидович). Треба віддати справедливість Антоненкові-Давидовичеві: пишучи свою «монографію», Полторацький в частині формального аналізу таки добре його, Антоненка-Давидовича, зплагіював. Полторацький просто переказав своїми словами те, що вже було сказано Антоненком-Давидовичем.

Отже, галерея: Донцов, «Киянин», Антоненко-Давидович – останній від першого («хай дарує пан Донцов на плагіаті»), і О. Полторацький від Антоненка-Давидовича.

Що ж говорить про Остапа Вишню критика пролетарська?

– «Коли ми поставимо питання, хто зараз найкращий письменник з точки погляду популярності, з точки погляду розміру його впливу на Україні, – я скажу, що це... буде Остап Вишня, бо його твори читаються, ідуть в маси, бо його твори більше читаються. Він впливає своїми творами на величезні маси. Коли візьмемо історію української літератури Дорошкевича абощо, коли ми пошукаємо там найвидатніших, найвпливовіших сучасних українських письменників, то там прізвища Остапа Вишні не знайдемо. Це неправильно, це недооцінка ідеологічного впливу літератури».

Так, скажімо, говорить про Остапа Вишню С. Пилипенко. Навіть нащо вже ортодоксальний Б. Коваленко, а й той таке заявив:

– «Коли так до літератури підходити, – заявив Б. Коваленко – що Тичину будемо протиставляти Остапові Вишні, то це буде надто вже спрощено. О с т а п В и ш н я н а м п о т р і б н и й, але не можна нищити й Тичину».

Як бачимо, погляди на Остапа Вишню поділилися за класовою відзнакою: фашисти й ті, що їм в Вишневій справі підспівують, дивляться на Вишню, в крайньому разі, як на художника «чрезвычайки», комуністи заявляють, що Вишня нам «потрібний», ставлять його по-

руч з академіком П. Тичиною і називають «одним із найвидатніших, найвпливовіших сучасних радянських письменників». Інакше й бути не може: аполітичної літератури нема, єсть тільки література класова. А поскільки класи між собою ворогують, то й художник радянський ніколи не може припасти до серця критикові буржуазії. В творчості О. Вишні було декілька ідеологічних та художніх ляпсусів, але це зовсім не значить, що 4-е виправлене видання буржуазна критика почне вихваляти. Навпаки: після цього виправлення вона ще більше зненавидить нашого гумориста.

Остап Вишня на другому етапі своєї творчості. Що ще дасть О. Вишня – я не знаю. Але я певний, що в нових його творах робітничо-селянські маси побачать пролетарське відзеркалення найпрекраснішого із будівництв – відзеркалення будівництва соціалізму, побачать дні, турботи, радості, печалі, героїзм і перемоги пролетаріату Великого Реконструктивного періоду.

...«Усмійки» Остапа Вишні я полюбив. Полюбив їх за те, що вони запашні, за те, що вони ніжні, за те, що вони жорстокі, за те, що вони смішні і водночас глибоко-трагічні. Але особливо я їх полюбив за те, що вони близькі робітничо-селянським масам.

P.S. Цей памфлет, звичайно, не претендує на звання критичної розвідки, – розвідки, що розглядає творчість О. Вишні. Претендувати він не може хоч би вже тому, що я зовсім не зупинявся на художніх та ідеологічних зривах в творчості нашого гумориста, які в нього, як вже зазначав, є.

ПРОМОВА НА ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВУСПП (24 лютого 1931 р.)

Товариші, у центрі подій, що відбулися нещодавно на літературному фронті, безперечно, стоїть розформування ПРОЛІТФРОНТ'у і влиття основної маси його членів до ВУСПП'у. *Варто було захитатися цій організації*, себто так званому «об'єднанню студій пролетарського літературного фронту», як всі ті організації й одиночки, що так чи інакше претендували на ту чи іншу провідну роль у сучасному літературному рухові (звичайно за виключенням угруповань вуспівського напрямку) *одна по одній й один по одному* подалися до капітуляції й, так би мовити, оргсамознищення. Така, скажім, організація, як «Нова генерація», що нещодавно оголосила себе ОППУ, себто «об'єднанням пролетарських письменників України», тим самим, намагаючись протиставити себе ВУСПП'ові, сьогодні не тільки публічно визнала свої помилки (до речі, визнала не зовсім удало й тому окремі члени її, що хочуть здобути собі право зватися революційними письменниками, мусять дати розгорнуту й щирю критику дрібнобуржуазної суті новогенераційних засад), – так от, не тільки визнала свої помилки, але й поспішила самоліквідуватися. Така організація, як група «А», теж замушилася. Це мистецько-технічне, лівоінтелігентське об'єднання, хоч поки що продовжує своє існування, але та розгубленість, яку ми там не можемо не спостерігати, більше як красномовно говорить, що доля й цієї організації визначалася питомою вагою такого угруповання, як ПРОЛІТФРОНТ.

Нарешті, придивившись уважно до тих революційних і пролетарських письменників, які не входять до організацій, ми побачимо, що й тут не все гаразд, що й тут досить-таки активно реагують на розформування ПРОЛІТФРОНТ'у. Отже, розглядаючи сьогоднішню літературну ситуацію, ми цілком природно в центрі ваги ставимо, так би мовити, «пролітфронтівський фінал», *бо тільки вивчання фіналу й може пояснити нам події й нове розташування сил на літературному фронті*.

Що ми маємо, товариші? Як так трапилось, що така досить значна організація, яка мала в своїх лавах мало не 50 процентів комуністів і комсомольців, яка зуміла виховати біля себе молодих робітничих письменників і поетів, яка мала в своїх лавах чимало видатних імен, – як так трапилось, що ця організація, так би мовити, в розквіті своїх сил самоліквідувалася? Припущень може бути багато, але основних – три.

Хоч перше припущення й не витримує не тільки марксистської, але взагалі більш-менш серйозної критики, хоч воно чисто обивательського походження, але через те, що таке припущення може мати й, на жаль, має місце серед інших припущень, то дозвольте не обминути і його.

Чи не тому ПРОЛІТФРОНТ самоліквідувався – гласить перше припущення, – що його притиснули й примусили це зробити?

Беремо факти й провіряємо. ПРОЛІТФРОНТ як організацію і саме пролетарських письменників було затверджено відповідними органами? Так! ПРОЛІТФРОНТ'ові дано було випускати свій журнал? Дано. Де, коли, як той чи інший відповідальний партійний робітник виступав проти цієї організації? Ніде, ніколи й ніяк цього не було. Навпаки, всюди ПРОЛІТФРОНТ користувався з допомоги й уважного ставлення. Хіба, скажімо, без допомоги й керівництва партійних і професійних організацій ПРОЛІТФРОНТ міг би виховати цілу групу робітничих письменників? Хіба пролітфронтівці не діставали, скажімо, і моральної, і матеріальної підтримки в своїх екскурсіях по вивченні нових процесів на селі тощо? Нарешті, варто ще раз перечитати прикінцеве слово Генерального секретаря тов. Косіора на XI з'їзді КП(б)У, щоб побачити всю абсурдність такого припущення. Тов. Косіор сказав: «Ми не можемо ніяк погодитись з тим, що всякого, хто не входить до ВУСПП'у треба відкинути від себе, а якщо він член партії, то й викинути з партії. Ми ніколи на такому погляді не стояли й не стоимемо».

З такої заяви й такого високовідповідального партійного робітника, як тов. Косіор, могли скористатися не тільки ПРОЛІТФРОНТ, а кожна вільна радянська літературна організація, коли вона має бажання самостійно існувати. Отже, робити перше припущення випадає на долю, м'яко висловлюючись, обивателів.

Припущення *друге*. Припустім, ПРОЛІТФРОНТ'у ніхто не тиснув і ніхто не примушував розформуватись. Але чи не тому він самоліквідувався, що будучи організацією ідеологічно тотожною ВУСПП'ові, й беручи до уваги конечну необхідність за даної ситуації

консолідувати пролетарських письменників в одній організації, – чи не тому він самоліквідувався, що визнав за необхідне і доцільне піти на кардинальні поступки в справах, так би мовити, особистих амбіцій?

Це припущення могло б бути більш правдоподібним, коли б воно відповідало істині і коли б не було *третього припущення*, яке й являється тим, що з нього й мусить виходити історик літератури, вивчаючи нашу сьогоднішню літературну дійсність.

Чи не тому ПРОЛІТФРОНТ самоліквідувався, – робимо третє припущення, – що після остаточної дискредитації життям його ідеологів на шляху розвитку пролетарської літератури, виявилася цілковита неспроможність цих же таки ідеологів намітити для організації нові шляхи й нову чітку установку? Чи не тому письменники ПРОЛІТФРОНТ'у признали за доцільне існування одної ВУСПП'у, і всі виявили бажання вступити до цієї організації, що вуспівську генеральну лінію схвалено було добою й що всяка інша лінія, таким чином, приводила б до колишньої дискредитованої системи поглядів пролітфронтівських ідеологів?

Ніяких нових шляхів, ніяких нових установок, що різко його відмежовували б від системи вищезгаданих поглядів, ПРОЛІТФРОНТ, безперечно, не мав. Отже, одна ця відсутність провідної лінії заперечує ідеологічну тотожність між ВУСПП'ом і ПРОЛІТФРОНТ'ом. Отже, і боротьбу між ВУСПП'ом і ПРОЛІТФРОНТ'ом (а така боротьба, безперечно, велася, хоч і в прихованій формі) можна розцінювати тільки як боротьбу, яка мала в своїй основі, громадсько-ідеологічні прикормні.

І справді: хіба ідеологічну тотожність з ВУСПП'ом могли утворити спроби кількох пролітфронтівців перейти на сучасну тематику й спроби організації зв'язатися з заводами? Ідеологічну тотожність між ВУСПП'ом і ПРОЛІТФРОНТ'ом (коли б вона була) визначалося в першу чергу продукціями основних кадрів і літературно-ідеологічними тенденціями керівних верхівок цих двох організацій. Що ж ми мали в цьому плані? Хоч ВУСПП і ПРОЛІТФРОНТ – обидві ці організації – й спиралися на одні і ті ж комуністичні засади, але в той час, як ВУСПП, зародившись в боротьбі з ухильниками, поставши як заперечення до націоналістичних відхилень від генеральної лінії партії, *мав здорове пролетарське ядро, яке; зрісши художньо, і продукцією своєю і певними літературно-ідеологічними тенденціями, йшло в ногу з партією, а значить – з часом, а значить – і з життям, у цей час ПРОЛІТФРОНТ, принаймні його керівна верхівка й частина основних кадрів, тільки намагалася це зробити й у всякому разі від життя відставала й часто не попадала йому в такт.*

Факти? Відсутність чіткої провідної лінії не тільки створювало атмосферу цілковитої дезорієнтації й іноді навіть нерозуміння подій на фронтах соціалістичного будівництва, але й приводило часто до виникнення нездорових літературно-ідеологічних тенденцій. Факти? Фактів таких можна набрати чимало хоч би з резолюції останніх зборів ПРОЛІТФРОНТ'у, що її надруковано в «Літературній газеті» й підписано всіма членами цієї організації. Тут ми маємо й відсутність розгорненої критики помилок окремих своїх членів, що в своїй творчій та літературно-громадській роботі припустилися серйозних політичних збочень від генеральної лінії пролетарської літератури, тут ми маємо... і т. д. Випадково все це трапилося? Зовсім не випадково. Саме такі факти й являлися результатом впливу нездорових літературно-ідеологічних тенденцій. І коли ці факти я не можу назвати фактами, з яких виникла наша войовнича система поглядів, бо це не відповідало б історичній істині, то в усякому разі ці факти свідчили про таку ідеологічну атмосферу, якої ВУСПП ніколи, до речі, не мав. Отже, як бачите, не можна говорити про тотожність між ВУСПП'ом і ПРОЛІТФРОНТ'ом, бо такої тотожності, по суті, не було.

Та й справді, що таке ПРОЛІТФРОНТ? Відкіля він взявся, яка родословна його? Розпочав він своє існування, по суті, не рік і не півтора року тому, а саме з розколу в «Гарті», коли не помиляюся – 1924 року. Основне керівне ядро ПРОЛІТФРОНТ'у – це саме те ядро, що так чи інакше еволюціонувало через «Урбіно», ВАПЛІТЕ, «Літературний ярмарок». Що ж собою являло це основне ядро? *Воно являло не що інше, як своєрідну групу партійної радянської інтелігенції, що мало свою не менш своєрідну систему поглядів на літературу, на мистецтво й навіть на життя й що притримувалося певних громадсько-етичних ідеалів.*

Детально зупиняйтесь на цій системі й на цих поглядах я не думаю хоч би з тих міркувань, що це тема окремої й чималої доповіді, скажу тільки, що ці погляди й ці ідеали проходили через ВАПЛІТЕ, тим самим свідчили, *з яких соціальних прикорнів вони жилися.* Ці погляди і ці ідеали, безперечно, вирости *з дрібнобуржуазного середовища.* Ставка на «генія», боротьба за так звану «велику літературу» з протиставленням її літературі «дня», погляди на письменника, як на громадську одиницю, що мусить бути в конфлікті з сучасним йому суспільством і т. д., – *все це може входити, звичайно, тільки в систему поглядів і ідеалів дрібної буржуазії.* Залишились непорушними ці погляди й ці ідеали серед деяких названих пролітфронтівців? Звичайно, ні.

За часів (з тих «часів» я іронізую) ВАПЛІТЕ, ці погляди й ці ідеали стояли до певної міри непорушними, бо, по суті, вони були «віддушеною», з якої живилася налякана дрібна буржуазія.

«Доба» «Літературного ярмарку» – це вже був час, так би мовити, кардинальної переоцінки цінностей. На зорі реконструктивного періоду люди, що хоч не зуміли виробити собі чіткої класової лінії, а то й будучи породжені революцією і розумово стоячи завжди на боці пролетаріату, не могли, звичайно, не бачити, як життя трощить їхніх колишніх «божків». ПРОЛІТФРОНТ був новим кроком вперед, а з розформуванням його, разом з виявленням публічно бажання вступити до ВУСПП'у ми маємо цілковиту капітуляцію. Цим я, звичайно, не думаю сказати, – ще раз підкреслюю – що основні пролітфронтівські кадри (під цими кадрами я умовно розумію саме ту групу, що створювала ініціативне ядро при зародженні ПРОЛІТФРОНТ'у), – що основні кадри, еволюціонуючи в бік вусппівської генеральної лінії, були нещирими в своїх засудженнях колишніх помилок, цим я ще раз хочу підкреслити, що говорити про цілковиту тотожність між ВУСПП'ом і ПРОЛІТФРОНТ'ом можна було тільки з великою натяжкою, бо старі ухильницькі традиції й тенденції, на яких довгі роки виховувалися вищезгадані кадри, за певної і відомої вам замкненості ПРОЛІТФРОНТ'у, за його ворожого ставлення до ВУСПП'у, завжди перешкождали пролітфронтівцям сприйняти генеральну лінію пролетарської літератури.

Отже, розходження між ВУСПП'ом і ПРОЛІТФРОНТ'ом хоч і стояли в площині особистих амбіцій – в основному мали певні соціально-економічні прикормі. Резюмуючи, треба одверто й прямо сказати, *що ПРОЛІТФРОНТ саме тому розформувався, що після остаточної дискредитації життям колишніх поглядів його ідеологів на шляхи розвитку української пролетарської літератури, по-перше, виявилася цілковита неспроможність цих ідеологів намітити для організації нові шляхи й нову установку, а по-друге, виявилось, що відсутність цієї установки заводить організацію в тупик, так би мовити, перманентних помилок.* Чому колишні пролітфронтівці посліпили до ВУСПП'у? А саме тому, що ВУСПП – єдина літературна організація на Україні, яка не схильовала від генеральної лінії пролетарської літератури, від тієї лінії, що її схвалено від життя. Висловлюючись ясніше, старі гартованці повертаються до своєї справжньої літературної вітчизни, яку вони покинули 1924 року. І тому можна з певністю сказати, що розформуванням ПРОЛІТФРОНТ'у і входженням його колишніх членів

до ВУСПП'у *в основному* завершується консолідація пролетарських літературних сил.

Два слова з приводу рішення секретаріату ВУСПП'у. З тих чи інших міркувань секретаріат ВУСПП'у утримався від затвердження членами ВУСПП деяких пролітфронтівців. Як цей акт мусять розцінювати і ті пролітфронтівці, що прийняті до ВУСПП'у і ті, що їх поки що не затверджено? На мій погляд, ми мусимо це розцінювати як певну і цілком природну настороженість з боку секретаріату як до тих, що їх прийнято, так і до тих, що їх ще не затверджено. Можливо навіть, що хтось із занадто гарячих, так би мовити, старих вуспівців сьогодні різко й патетично буде висвітлювати цю справу. Але навіть цей акт ми мусимо прийняти як ту ж таки природну настороженість.

Отже, я закликаю своїх товаришів по ПРОЛІТФРОНТ'у перемогти в собі дрібне самолюбство, коли б воно виникало, оголосити війну особистим амбіціям, і тим самим показати, як ми вдумливо ставимось до свого входження до Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників. Я знаю, що колишні пролітфронтівці, які висловили бажання вступити до ВУСПП'у, висловили його цілком щиро, з розумінням всієї серйозності моменту й не тільки з безповоротним засудженням всього того, що так чи інакше проривалося в роботі, а й з цілковитим усвідомленням, що лише вуспівська лінія була і єсть справжньою генеральною лінією пролетарської літератури. Тому й певний я, що за короткий термін поза ВУСПП'ом не залишиться жодного з колишніх пролітфронтівців. Не в інтересах пролетарської літератури за доби розгорнутого соціалістичного наступу відштовхувати від себе творців, які хочуть цю ж таки пролетарську літературу творити (Оплески).

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ «ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЗЕТИ»

Віддаючи книгу своїх етюдів для перекладу на руську мову завідувачу одним із відділів ГИХЛУ т. Равич-Черкаському, я поставив останньому категоричну вимогу, щоб до моєї книги було додано статтю, в якій, по-перше, зазначалося б, що більшість моїх оповідань написано мною в 1921–1922 році (решту до 1926-го й тільки два і то *виправлено* в 1927–28 році), по-друге, зазначалося б, в яких умовах, за яких обставин і під якими ідеологічними впливами писав я ті чи інші етюди. Справа в тому, що частину своїх творів, надрукованих до реконструктивного періоду, я сам розглядаю в аспекті історико-літературному і поціную їх тільки як ілюстративний матеріал до вивчення ухилів, подібних «хвильовізмів».

Т. Равич-Черкаський, як мені відомо, вів переговори з українськими критиками з приводу такої статті й нарешті договорився з т. Лейтесом, членом ВУСПП'у й співробітником московської літературної газети, який таку статтю й написав.

Що примусило потім т. Равич-Черкаського телеграфно відмовитись від статті т. Лейтеса (статті він цієї не читав) – я не знаю. Але у всякому разі книга моїх оповідань під назвою «Жизнь» вийшла з двохсторінковою передмовою від ГИХЛ'у, в якій нема позначення коли ці оповідання написано, в якій нема й, так би мовити, екскурсу в ідеологію моїх творів. Замість того, подано мою біографію з такими, м'яко висловлюючись, «неточностями».

1. Ні слова не сказавши про те, що в «період распада царской армии» я «очутился» спершу в червоних партизанських загонах, а зі зведенням цих загонів в регулярну армію – в Червоній армії, відкіля мене демобілізовано в 1922 році (на цю згадку, я, до речі, не претендував), автор передмови виступає з такою «отсебятиною»:

– «...в период распада царской армии он (себто Хвильовий) очутился в рядах петлюровской армии».

Доводжу до відома громадськості, що «в рядах петлюровской армии» не тільки ніколи не був, а навпаки – саме із цими, білогвардійськими, «рядами» в свій час в міру своїх сил і розуміння боровся. (В 1918 році, наприклад, мене, яко командира червоного загону, було

засуджено до розстрілу карним куреном ім. Гонти, від якого (від розстрілу) мене спасла втеча в час перестрілки між моїм отрядом і петлюрівським).

2. Вигадавши вищеприведену «неточність», далі автор передмови пише й таке:

– «Хвильовий... по возвращении из-за границы начинает новую энергичную работу по сплочению украинских литературных сил».

За кордоном я дійсно був. Але був я там в 1927–28 році з радянським паспортом. Їздив я за кордон як командирований туди Наркоматом освіти. Саме ці вказівки й треба було зробити, бо принаймні малоосвічений читач може подумати, що я попав за кордон з «петлюровськими рядами». Більше за це – він, безперечно, так і подумає, бо ж, за автором передмови, я «по возвращении из-за границы начал энергичную работу по сплочению» не «*пролетарских* українських сил», як це було на самім ділі, а «по сплочению» сил українських *взагалі*.

3. Нарешті в передмові сказано, що «родился в семье рабочего». Мені дуже приємно було б народитися саме в такій сім'ї, але і це не вірно: я родився в сім'ї народного вчителя. Проте цієї «неточності» автор передмови припуститися міг, використовуючи старі українські інформації, давно, до речі, мною спростовані.

Взагалі треба сказати, що знайомлять мене з руською громадськістю поки що саме в супроводі «неточностей». Так, в 4 томі «Литературной энциклопедии» в статті про Зерова сказано таке:

– «Русофобство Хвильового однако не свойственно З., воспитанному на русских литературных образцах».

Я, звичайно, в свій час наробив чимало дуже шкідливих помилок. Але називати мене за мої ухили *винятковим* «русофобом» це, по меншій мірі, не вірно висвітлювати моє минуле. По-друге, рекомендувати мене русофобом сьогоднішнім, після того, як я рішуче ще на початку 1928 року засудив свої помилки, це вже не в'яжеться з жодною логікою: русофобові, як і всякому зоологічному націоналізмові нема місця в ГИХЛ'ї, а тим паче в компартії, до якої я маю честь належати з квітня 1919 року.

ДОДАТКИ

ЗАЯВА ГРУПИ КОМУНІСТІВ ЧЛЕНІВ ВАПЛІТЕ

У зв'язку з літературною дискусією виявилися певні наші ухили від партійної лінії у ґрунтовних політичних питаннях, ухили, що були широко використані ворожими пролетарській революції елементами.

Утворилось таке становище, що український шовінізм став визнавати нас за своїх однодумців, зачисляючи нас до єдиного націоналістичного фронту проти партії.

Ми вважаємо за необхідне заявити, що це сталося всупереч нашому бажанню, що суб'єктивно нічого спільного ми з представниками буржуазного націоналізму не тільки не мали й не маємо, а й увесь час своєї революційної діяльності провадили з ними рішучу боротьбу. Отже, нині ми рішуче рвемо з тими своїми помилками, що давали привід ворогам компартії горнутися до нас.

Ми визнаємо, що гасло орієнтації на психологічну «Європу» будь-яку, «минулу-сучасну», «пролетарську-буржуазну», враз із змаганням розриву з російською культурою, поруч з нехтуванням Москви (що є центр всесвітньої революції), як центр «весоюзного міщанства», було, безперечно, збочення із класової пролетарської лінії інтернаціоналізму.

Це гасло може бути «тільки прапором для української дрібної буржуазії, що зростає на ґрунті непу, бо вона розуміє відродження нації, як буржуазну реставрацію, а за орієнтацію на Європу, безперечно, розуміє орієнтацію на Європу капіталістичну – відмежовування від фортеці міжнародної революції, столиці СРСР – Москви».

Щодо боротьби двох національних культур, то вона виявляється нині, навіть загострюючись подекуди, лише в міру існування капіталістичних елементів у економіці переходної доби, і в міру впливу буржуазної ідеології на сучасників.

Ми визнаємо, що теорія боротьби двох культур в інтерпретації тов. Хвильового відповідає економіці капіталістичного розвитку і що цілком неможливо застосовувати її у будівництві нової української радянської культури на базі радянської економіки й диктатури пролетаріату.

Ми цілком стоїмо на ґрунті постанов червневого пленуму ЦК КП(б)У те, що:

1) «Шляхам буржуазного розвитку ми протиставляємо свій пролетарський шлях. Партія стоїть за самостійний розвиток української

культури, за виявлення всіх творчих сил українського народу. Партія стоїть за широке використання розвиваючоїся українською соціалістичною культурою всіх досягнень світової культури, за цілковитий її розрив із традиціями провінціальної обмеженості і рабського наслідування, за створення нових культурних досягнень, гідних творення великого класу. Але партія це робить не шляхом протиставлення української культури культурам інших народів, а шляхом братського співробітництва робітників і працюючих мас усіх національностей в ділі будівництва міжнародньої пролетарської культури, в котру український робітничий клас зуміє вложити свою частку» і що:

2) «Коли мова йде про пролетаріат, то протиставлення української культури в цілому великоруській культурі теж у цілому означає ганебну зраду інтересів пролетаріату на користь буржуазного націоналізму. Якщо український марксист захопиться цілком законною й природною ненавистю до великоросів-гнобителів перед тим, якщо він перенесе хоча б частинку цієї ненависті, хоча б тільки відчуження, на пролетарську справу великоруських робітників, то цей марксист тим самим звалиться в болото буржуазного націоналізму» (Ленін «Національний жупел асиміляторства», т. XIX).

Ми цілком поділяємо думку пленуму ЦК КП(б)У в справі літературних груп типу «неокласиків», що вони ведуть роботу, «розраховану на задоволення потреб зростаючої української буржуазії, і тому вважаємо, що товариш Хвильовий, визначивши в своїх статтях ці групи як «ідеологічно нам далекі» і заявивши, що «до їхньої ідеології ми завжди мусимо бути насторожені», в той самий час висунув помилкову формулу використання цих груп «психологічно». Так само за помилку ми вважаємо «апологію» неокласиків у першому зошиті «Вапліте».

До вищезазначених збочень від пролетарської партійної лінії ми дійшли в запалі літературної дискусії, в боротьбі з проявами нецтва, напостовства та просвітництва, в запалі боротьби проти вікового «епігонізму», що проти них ми вважаємо за свій революційний марксівський обов'язок провадити боротьбу й надалі. Нині ж, уважно обміркувавши справу, ми бачимо свої ідеологічні й політичні помилки і одверто їх зрікаємось.

Ми не розходимося ні в чому з лінією партії й визнаємо цілком правильну політику й роботу, що провадиться під керівництвом ЦК КП(б)У, зокрема в галузі культурного будівництва. В основу своєї роботи ми кладемо вирішення червеного пленуму ЦК КП(б)У.

РЕЗОЛЮЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ ПРОЛІТФРОНТУ В СПРАВІ КОНСОЛІДАЦІЇ СИЛ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (19 січня 1931 р.)

1. Велетенські досягнення на фронті соціалістичного будівництва, буйне зростання соціалістичної промисловості, героїчне здійснення п'ятирічки за чотири роки, зростання колгоспного руху, успішний розгорнутий наступ на всі капіталістичні елементи села і міста, ліквідація куркульні як класу, на основі суцільної колективізації, правильне запровадження ленінської національної політики, тверда ідейна боротьба загартованого в боях авангарду пролетаріату – більшовицької партії за чистість і непохитність випробуваних у боротьбі марксо-ленінських принципів – не змогло не привести до шаленого опору з боку класових ворогів.

І справді, зараз, як ніколи, активізуються внутрішні контрреволюційні сили. І справді, зараз, як ніколи, виявляє агресію світовий імперіалізм. Всі сили міжнародного войовничого імперіалізму й фашизму мобілізуються проти країни рад. Загроза війни та інтервенції нависла примарою над Радянським Союзом. Боротьба проти війни, боротьба проти інтервенції, боротьба за переборення труднощів зростання соціалістичного будівництва реконструктивної доби має ще більше загартувати, сконсолідувати всі сили пролетарської диктатури навколо генеральної лінії партії.

У цій рішучій боротьбі пролетарська література, пролетарський письменник мають довести свою цілковиту відданість своєму класу, своїй партії. Наша пролетарська література мусить стати в рівень великих завдань реконструктивної доби. Пролетарська література на сьогодні в основному виступає гегемоном і провідником цілої радянської літератури. Вона має величезні досягнення. Ці досягнення є невід'ємною складовою частиною цілої пролетарської культури, що за правильним провідом комуністичної партії успішно розгортається, втягуючи в своє річище мільйони нових творців.

Українська пролетарська культура, національна формою, соціалістична змістом, на всіх своїх ділянках має зараз величезні надбання. Ці надбання народів СРСР є одночасно і наочний приклад для всіх поневолених народів, приклад того, як за умов диктатури пролетаріату у великому поступі до повного соціалізму відкриваються неосяжні перспективи в царині національно-культурного будівництва.

2. ПРОЛІТФРОНТ за своє існування досяг значних наслідків: брав активну участь у соціалістичному будівництві, гуртував організацію на основі генеральної лінії партії, переключив основну частину своїх членів на актуальну тематику соціалістичної реконструкції, консолідував поодиноких письменників у пролетарський письменницький загін, що зріс удвоє, головне, за рахунок пролетарів-письменників, безпосередньо з виробництва. ПРОЛІТФРОНТ налагодив широкі зв'язки з робітничими масами, організував участь членів організації у практичній роботі на заводах та в першій більшовицькій сівбі – колективізації. Розгорнута систематична робота ПРОЛІТФРОНТ'у в утворених організацією робітничих літературних студіях на заводах Харкова дала українській пролетарській літературі групу робітників-письменників, що в основному являють значну ідеологічно й мистецьки озброєну силу.

ПРОЛІТФРОНТ разом з ВУСПП'ом викривав дрібнобуржуазну суть у літпрактиці окремих членів організації футуристів «Нова генерація», що під машкарою «лівої» фрази приховували праву суть.

3. Однак, поруч з цією позитивною роботою, ПРОЛІТФРОНТ припустився й значних літературно-політичних помилок, що їх було б шкідливо для пролетарської організації і пролетарської літератури замовчувати.

ПРОЛІТФРОНТ не зміг піднестись на височінь принципової критики дрібнобуржуазних націоналістичних творів деяких членів своєї організації, як-от, скажімо, «Народний Малахій» М. Куліша. ПРОЛІТФРОНТ не викрив і не скритикував політичної суті «малахінства», не боровся проти окремих дрібнобуржуазних творів І. Сенченка (наприклад, «Записки Холуя»), нарешті, проти Сенченкового «маринізму». ПРОЛІТФРОНТ засуджує також помилку журналу «Пролітфронт», що його редакція не виправила, того місця в статті т. Сенченка, де автор через безвідповідальне нехлюйське поводження з цитатами рекомендує від Леніна читачам усе, що написав Плеханов, як найкраще у всій міжнародній літературі марксизму, пропустивши

слово «з філософії». Крім того, ПРОЛІТФРОНТ засуджує в цій статті неправильний термін т. Сенченка про «марксо-дарвінізм».

ПРОЛІТФРОНТ не скритикував помилки т. Ю. Яновського в його романі «Майстер корабля», в якому не тільки виявлено захоплення формалізмом, але й нема чіткого класового настановлення та правильного трактування національного питання.

Так само ПРОЛІТФРОНТ не виступив проти ідеологічних хиб книжки тов. О. Копиленка «Твердий матеріал» та «Визволення».

Так само організація не засудила ідеологічно хибних тверджень т. Масенка в його листі до т. Сенченка («Літературний ярмарок»), не засудила також і його вірша «Лобне місто», де автор про розгромлену троцькістську опозицію писав таке: «серце не громадянина, а поета, жаліє їх, неправих і упертих».

ПРОЛІТФРОНТ не засудив помилкових позицій т. Фельдмана в літературно-політичних питаннях єврейської пролетарської літератури та помилок у кваліфікації правої групи українських літераторів у передмові до антології «Українська проза в єврейських перекладах».

Вказуючи на ці помилки, ПРОЛІТФРОНТ одночасно зазначає, що цих помилок т. т. припустилися ще до утворення організації ПРОЛІТФРОНТ.

ПРОЛІТФРОНТ вважає також за велику помилку те, що організація не відмежувалася рішуче від «Літературного ярмарку», що в останній книзі його рекомендувалося читачам передплачувати й читати новий журнал – «Пролітфронт».

Прикру політичну помилку зробив ПРОЛІТФРОНТ у своїй відповіді на запитання ВОАПП'у та Міжнародного Бюро Революційної літератури. З цієї відповіді можна було зробити висновок, що ПРОЛІТФРОНТ закидає штабові всесоюзного пролетарського літературного руху ВОАПП'ові великодержавницький шовінізм, що ПРОЛІТФРОНТ категорично заперечує й засуджує. У цій же відповіді закидалися безпідставні обвинувачення й ВУСПП'ові у вульгаризації завдань пролетарської літератури, у зриві консолідації сил пролетарської літератури тощо.

Помилкою було й те, що ПРОЛІТФРОНТ у питанні визнання від партії за основну пролетарську літературну організацію ВУСПП обмежився лише видруккуванням прикінцевої промови у справах літератури генерального секретаря ЦК КП(б)У тов. Косіора на XI з'їзді КП(б)У, не зробивши з неї належних висновків. Погоджуючися з цими твердженнями тов. Косіора і приймаючи їх, як неухильну директиву, організація не заявила цього від себе.

4. Не зважаючи на припущені від цілої організації помилки та на помилки окремих письменників, ПРОЛІТФРОНТ виступає сьогодні значним загоном пролетарського літературного фронту і, поруч з основною організацією пролетарських письменників ВУСПП'ом, на ділі бореться за гегемонію пролетарської літератури. Маючи в своїх лавах значну творчу групу комуністів письменників, письменників комсомольців, групу позапартійних пролетарських письменників, які своєю творчістю довели цілковиту відданість справі соціалістичного будівництва, та велике ядро робітників письменників, ПРОЛІТФРОНТ проте вважає, що доба розгорнутого соціалістичного наступу та опір класового ворога цьому наступові потребують якнайповнішої консолідації всіх пролетарських літературних сил.

5. На Україні основною організацією пролетарської літератури є Всеукраїнська спілка пролетарських письменників – ВУСПП. Ця організація за проводом комуністичної партії цілий час своєї діяльності боролася за генеральну лінію пролетарської літератури, даючи найрішучішу відсіч всіляким дрібнобуржуазним та буржуазним виявам в українській літературі, зокрема боролася проти націоналістичної суті ВАПЛІТЕ, проти рецидивів «ваплітянства» в деяких числах «Літературного ярмарку» та проти помилок ПРОЛІТФРОНТ'у.

ВУСПП сконсолідував у своїх лавах пролетарських письменників України, об'єднавши в своїх секціях, на засадах ленінської національної політики, також і єврейських та російських пролетарських письменників, що працюють на Україні.

ВУСПП зав'язав тісні зв'язки з братерськими пролетарськими літературами цілого Союзу радянських республік, об'єднавшись з ними у ВОАПП'і – всесоюзному штабові пролетарської літератури. ВУСПП далі здійснив директиви партії про зв'язки української пролетарської літератури з міжнародним революційним літературним рухом, беручи активну участь в роботі Міжнародного Бюро революційної літератури (МБРЛ), нині, після 2-ї світової конференції (Харківської) – Міжнародного об'єднання пролетарської і революційної літератури (МОПРЛ).

ВУСПП від початку своєї діяльності був організацією масового пролетарського літературного руху. Відтак ВУСПП глибоко увіходив своїми коріннями в пролетарські маси індустріальних районів України (Донбас – «Забой», Криворіжжя, Дніпропетровське, Миколаїв, Київ, Одеса і т. д.).

Творче зростання ВУСПП'у пов'язувалося з завданням соціалістичного будівництва робітничого класу та його партії, йдучи в плані висвітлення найактуальніших проблем соціалістичного наступу. Це позначилося так на прозовій, як і на драматургічній творчості членів ВУСПП'у.

Борючись за гегемонію пролетарської літератури на засадах діалектичного матеріалізму, ВУСПП консолідував у своїх лавах основні теоретичні сили марксистських літературознавців та критиків.

6. Зважаючи на все це, а також на те, що на основі літературно-політичної і творчої платформи ВУСПП'у та цілого Всесоюзного об'єднання асоціацій пролетарських письменників – ВОАПП'у забезпечується цілковита можливість розвитку різних творчих напрямків, що виконуватимуть функцію пролетарської літератури, організація ПРОЛІТФРОНТ констатує, що на сьогодні ніяких принципових розходжень у ПРОЛІТФРОНТ'у з ВУСПП'ом немає.

Тому ПРОЛІТФРОНТ вважає за своєчасне і конче потрібне консолідувати свої сили у Всеукраїнській Спілці пролетарських письменників – ВУСПП.

Відзначаючи цей великої політичної ваги факт консолідації, як новий і вищий етап розвитку української пролетарської літератури доби розгорнутого соціалістичного наступу, ПРОЛІТФРОНТ закликає всіх пролетарських письменників стати в бойові лави єдиної організації пролетарської літератури на Україні, – Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників – ВУСПП, що за проводом комуністичної партії мусить остаточно зліквідувати класово-ворожий літературний фронт і дати мистецькі твори, гідні великої епохи диктатури пролетаріату.

Загальні збори з прийняттям цієї резолюції вважають організацію ПРОЛІТФРОНТ за розформовану.

Резолюцію-декларацію передати до секретаріату ВУСПП'у та видрукувати її в пресі.

Президії загальних зборів доручається передати секретаріатові ВУСПП'у список за підписом всіх т. т. пролітфронтовців про їхнє бажання вступити до ВУСПП'у.

Примітка. Товаришів, що не були присутні з різних причин в Харкові та на загальних зборах, збори закликають підтвердити цю постанову та висловити бажання вступити до ВУСПП'у своїм підписом під постановою та на листі, адресованому до секретаріату ВУСПП'у.

1. Ол. Досвітній. 2. Гордій Коцюба. 3. Терень Масенко. 4. Дмитро Гордієнко. 5. Петро Панч. 6. І. Сенченко. 7. Копиленко. 8. Шутов. 9. Д. Ніценко. 10. І. Дніпровський. 11. В. Мисик. 12. І. Калянник. 13. Нехода. 14. Бичко. 15. М. Куліш. 16. А. Лейтес. 17. Арк. Любченко. 18. Ю. Яновський. 19. В. Юрезанський. 20. П. Тичина. 21. Леонід Чернов. 22. Ів. Ковтун. 23. Ем. Козакевич. 24. Діамант. 25. Д. Фельдман. 26. Ген, Т. 27. Добин, Г. 28. Міллер, Б. 29. Остап Вишня. 30. Квітко, Л. 31. М. Хвильовий. 32. Марко Резніков. 33. Т. Ландирев. 34. Багмут.

ДО СЕКРЕТАРІАТУ ВУСПП'у

Президія загальних зборів ПРОЛІТФРОНТ'у, що відбулися 19.1.1931 року, цим передає список колишніх членів організації ПРОЛІТФРОНТ, що висловили своє бажання вступити до ВУСПП'у:

1. Ол. Досвітній. 2. М. Куліш. 3. Гордій Коцюба. 4. Терень Масенко. 5. Дмитро Гордієнко. 6. Петро Панч. 7. І. Сенченко. 8. Копиленко. 9. Шутов. 10. Д. Ніценко. 11. І. Дніпровський. 12. В. Мисик. 13. І. Калянник. 14. Нехода. 15. Бичко. 16. А. Лейтес. 17. Арк. Любченко. 18. Ю. Яновський. 19. В. Юзеранський. 20. П. Тичина. 21. Леонід Чернов. 22. І. Ковтун. 23. Ем. Козакевич. 24. Діамант. 25. Д. Фельдман. 26. Ген, Т. 27. Добин, Г. 28. Міллер. 29. Остап Вишня. 30. Квітко, Л. 31. М. Хвильовий. 32. Марко Резніков. 33. Ландирев. 34. Багмут.

ХУДОЖНІ ТВОРИ
1921–1922 РОКІВ

ВІД ВОЛГИ ДО ДНІПРА

Лютує Дніпро, гадюкою сичить. Бризки з дзвоном розсипаються в повітрі, а береги запінилися, шумують. Сьогодні пороги не хочуть лежати низько під водою і повипинали свої широкі кремезні плечі на сонцепік. Сьогодні вітри метушаться по луках, а розкуйовджені трави постерігають щось і раптом хвилями котяться по зеленому килимові.

А чайки скиглять над рікою. Жалібні зойки наповнюють весь простір.

Тільки чиста безмежна блакить бірюзить байдуже; тільки сонце, як і завжди, регочеться з неба і точить гарячі струмені на збентежену рослину.

А Дніпро лютує, реве. І далеко по оселях чути рев і зойки.

* * *

Але тихо пливе вода у Каспійське море. Змучена важкою гострою спекою, Волга відсовується від берегів, побитих каміннями нагартованого проміння.

Мовчки приймає вона на свою срібну спину пароплави і сунеться з ними в невідому жажну далечінь.

А сонце, зірвавшись з рубінових ланцюжків, бере на золоті мечі річку вогкість.

Ой, чи втече Волга від цього розлютованого велетня-палія?

Блимають блідими сухими очима поля і сухо стежать за небесним переможцем.

І знову тихо пливе знесилена вода у Каспійське море

* * *

По битому шляху, що веде від широкого річища, тягнуться вози-халабуди. А коні ледве-ледва перебирають ногами: повисовувавши червоні язики, плентаються собаки з настовбурченою шерстю.

На всім шляху, куди не кинь оком, крокують змарнілі тонкі по-статі людей. Тягнуться по дорозі діти з сумними обличчями.

Це українське село Надволжя тікає від голоду... куди?
Мовчить байдужа далечинь, а серце поледве-ледва жевріє.
Дітвора збилась в кучу, істеричий вереск.

– Отдай! Це я найшов!

– Брешеш!

І худенький високий хлопчик сіпнув руку і побіг вбік по спаленому полю.

За ним кинувся цілий натовп дітвори. Виблискують ноженята тьмяним глянсом і здіймається за ними хмара пороху.

Женуться мовчки, уперто. На обличчях звіряча жага.

Але коли хлопчисько, засапавшись, зупинився, ні в руках, ні в роті у нього нічого не було: найдений огризок убрудненого яблука був уже в животі.

Як вовчата, з заздрістю подивились на «щасливця» діти і знову похило поплентались по дорозі.

В передній халабуді лежить з заплющеними очима молодий чоловік, а біля нього сидить молодиця. Чоловікове обличчя остільки змарніло, що трудно його відрізнити від воску. Жінка дивиться сухим чорним поглядом на якусь крапку на полотнищі і здається, що вона скам'яніла.

Тихо, лишень вози скриплять та чути іноді дитячий вереск.

Але от жінка замиготіла очима і тихо спитала:

– Андрію?

Чоловік зітхнув, але мовчав.

І знову молодиця:

– Невже не видержиш, поки доїдемо.

– Куди доїдемо?

– Та туди ж, на Україну!

Ще раз зітхнув.

– На Україну... А що ж там є?

Молодиця ожила.

– Як же, Господи! Там же нам допоможуть.

І раптово гаряче заговорила про те, як вони приїдуть на Україну, як там їх стрінуть. О, вона рішуче певна в тім, що не дадуть їм загинути, що б'ється в людей серце.

А він слухав її і мовчав.

– Чого ж ти мовчиш? – Майже скрикнула молодиця.

– Говори! Ще говори!

І почала жінка знову мріяти. Мріяла вона про шматок хліба, а чоловікові ввижалось щось.

...А під ними скрипів віз – одноманітно, тягуче...

* * *

Не видко вже Волги: залишилась там, за блідими, як молодик на небі, списами невеличких гір.

Але не чути ще й Дніпра. А попереду мертві поля і золоті мечі лютого сонця.

Скриплять вози. І як тіні ідуть, невідомо куди, худі постаті голодних людей.

МАЗЕЛЬ¹

(Ескіз)

Зітхала симетрія вечірніх вулиць...

М'язні геркулесові корпуси незграбно притулялися до місячного обширу.

Крокував поволі баштовий годинник.

...А долі сатанів брук:

– Цап-кап! Цап-кап! Тра-та!

Від площі Червоного обеліску до Мійського парку пливли парфумерні магазини. Із кафе виплигувало chateau-la-rose.

Дві живі гадюки – по боках вулиці.

...Мендель очоловічив риг і положив очі на асфальт.

Іудейський яструбиний ніс. В зіницях Магдалина. Тьмяна сивина в баранцях. Курначчя пошарпане. А чоло блищить мудрою широкістю.

– Тема! Йди сюди, Тема!

А вона, приборкана тріска, дивилась на друге століття і міцно притуляла до висхлої персі сина огняної ери.

Підійшла... Ах, вона не була есеніянкою, але її чрево жодного разу не судомилось. Проте стара Тема теж не сусідилась до неволі і війни. Давно вже прожила свій жеврівший шебат².

– І, будь ласка, дайте голодним, – прошмокала, а рука звисла над тротуаром.

...Говорили про футуризм і зникли в натовпі.

– І, будь ласка, дайте голодним!

Тема відкинула ганчірку. Гадала: ці газельні очі-таршіш³ зупинять ідучих. Гадала: може бути, немовлятко-гой притягне Месію з обгризеною кісткою.

І мандрували росяні кристали по борознах літ.

¹ Єврейськ[ою] – фортуна. *Тут і далі примітки в цьому творі – з першодруку.*

² Місяць.

³ Бірюза.

А місто хапливо борзилося і винтиками, і гвинтами свого механізму, наздоганяючи сфінкси проблем, запалених сьогоднішнім сонцем.

* * *

Вони підняли дитину на бездоріжжі злизаних Палкучим, коли тікали від ногає безхліб'я.

А місто їм ущільливо засміялось, і навіть гетто⁴ реготав: був український хлопчик – сюрприз Астарота.

- Аріль! – казав хтось.
- По каббалі – щастя! – затеплив у вуха другий.

Проте потойбічну віту життя мусили в двох місцях: в гетто (старого талмудиста) і на п'яті розпластаного муравища.

...Мендель не лишень бохер, але й баяф⁵. Він чув, як Іегова підходив до його волосатого рупора і так таємно:

- Мазель!
- О, той підібраний гой є мазель.

Лишень шлемілу Іегови посланцем дитя. Про це говорить навіть Зогар.

Зашомкала і стара Тема.

- Йо, Мазель! Йо!
- Але вони не знали, що хлопчисько
- Син огняної ери.
- Казав Мендель.

– Ой, я бачу золоті зорі й бачу, як Танім завалюється в Абаддону. Коханий шабес-гой, тепер я твій, шабес-гой, бо узяв твоє немовлятко, коли ти з братом моїм мандрував до едему!

...А Тема наводила тьмяні цибулини із орбіт туди, на червонівший обрій.

* * *

...Потім Мендель взяв за руку стару Тему і зупинились у віялі електричних світлячків. Це було перед дверима кінемо. Слухали життя.

- Папириси! Па-апириси!
- Дешеві яблучка. П'ять з половиною, п'ять з половиною!
- А ну, навались! З села груші. Душисті, ароматні. Антік-море-пюре-кабарне.

...Мендель прилип до стіни, а стара Тема молилась.

І господин-товаришу! І пожалійте голодних.

⁴ Єврейський квартал.

⁵ Не тільки прихильник, але й вчений талмудист.

Ажурили сльози. Падали пелюстки різнокольорових клумб.

І чує вона:

– Тема, слухай, Тема!

Подивилась.

– Давай дитину!

Ох, вона довго цього чекає. Руки у неї безсилі, а дитина – під живіт.

Покликала самсонові зусилля і переложила на побиті Менделєві груди.

Затріпотіли худорляві обійми старого, і опустив він свої кістляві крижі на східець.

А немовлятко дивилось здивоване, а в оченятах ховався відблиск співливої бірюзи... Ой, яке ж воно мовчазне.

Мендель просунув руку за пазуху і витяг відтіля огризок черствого хліба: ...ранком в гетто старий талмудист по-братерськи. Не їли.

Дитинча рученятами – і охлібило ротик.

– І два дні не їли...

.....

...І здається Менделю, що він в синагозі на габдалі. Газан співає щось із тори, а він в коштовнім талесі молиться о спасінні людськості. Йо, він бажає, щоб всі увійшли в едем. Ой! Як він бажає! Але де та яскрава брама, що веде до едему? Де вона?.. Де трон великого Месії? Ой, чому ж він, саган, не є провидець-набі! Але треба швидкувати... швидкувати. А Малхамовес⁶ вже диха йому в обличчя.

...

– Нем ди ойген ин ді хенд⁷.

Тема здригнула: стояла жінка і тикала на випеченого бугайця.

– І дайте, будь ласка, голодним!

Навіть не подивився.

Зассало під ребром і перегнула себе на асфальт: у чреві кружляли люті чакали. Мряка спустилась на орбіти.

А копита гризли брук.

Цап-кап! Цап-кап!

Метушились турботи. Била погоничем повія штовханини.

Шумувало.

...В просьолку двох гігантських паралелей марширував напудрований місяць.

⁶ Ангел смерті.

⁷ Бери очі в руки.

* * *

Пізно припадали до парканів, розшукуючи гетто. Сьодні 22 ніч прицвяхування.

Чакали вискочили із чрева і обернулись в тіні, уперто чіпляючись за виснажених побратимів.

Дитина спала в тріпотних обіймах Менделя.

Шепотів в задусі – грець з безсилю.

– Йо! Мазель, йо!

Тема три кроки – і на землю.

Ах, як гарно б пов'язати тефеліну і слухати тору.

...Одноманітний перегук собак.

Місто здригало у останніх корчіях.

Нарешті гетто.

Але гетто – повалена вавилонська башта. Де шукати потрібне? У ніч Мендель на два кроки не пізнає, а стара Тема і потім дивиться на друге століття.

Блукали по вулицях вічність: ...голка на стоверстовій дорозі – камінь. Хвилини, підперезані ланцюгами, міряють путь від сонця до землі.

– Шабаш! – сказав Мендель і виплюнув шматок темно-китайкового жигтя.

– Тема, Богові вгодно було, щоб ми не найшли свого друга. Отже, поперідь нас велика дорога на край міста. Там нас завітає другий брат... Сідай, Тема...

Проскиглило дитя у сні.

Сказала стара Тема – так зажурно:

– Не найшла..

А позаду них промайнула серпанкова скорбота.

* * *

І от вони знову намагаються глухі тротуари.

Це вулиця робочих заводів.

Мертво. Лишень здалека, зі сходу біжить луна від залізного гуркоту.

А біля Ейфелевого списа баштовий годинник крокує поволі.

Але Мендель конче вибився із сил. Він далі не може нести дитину.

І опустився Мендель на брук.

– Ой, Господи, візьму ж я хлопчиська!

Стара Тема підійшла і переложила сонного на свої виснажені перса.

– Підем, Менделе, – велика ще путь.

Але Мендель не міг вже йти.

І викинула Тема своє замордоване серце:

– Вас зол їх іцтер тун?⁸

Мендель втішав:

– Гелойбт із дер ойберштер!⁹

А сам уже блукав в напівсвідомості...

«Стара Тема» хіба це – вона? Це Сусанна, що жила після розруйнування Іерусалима. Це її хотіли оббрехати старці. Але старці були побиті каміннями, а Сусанна... Іерусалим... ні, вавилонському талмуду вчився він. Він знає добре і мішну, і гемару¹⁰... Ой чи почує він завтра сахаріт¹¹?

І знову здається Менделю, що він веде людськість до едему... Але де вона... де яскрава едемська брама?

– Мендель! Ходім... час вже.

Стара Тема говорє ледве-ледве, і її голос ховається в припарканних бур'янах.

Але не чує вже Мендель.

Він притулив ухо до землі і слухає музику вічності. Він лишень одного воліє, він більш нічого не воліє...

Перебирають уста.

– Мазель... мій Мазель... Коханий шабес-гой, я твій шабес-гой...

А Тема обгортає в курначчя дитину і щедриць росяними кристалами на непорушного Менделя.

Але от Мендель підвів голову... О, Іегова, що ж виникло?

Відтіля, зі сходу, де глухо гуркотили заводи, засапавшись, біжить відблиск заграви плигаючого в небо шлаку.

Вмить спалахнули зіниці і засяяли бавливі рожевості.

А потім вулицю пофарбувало біблейським наголосом:

– Йо, едем... Я бачу едем!..

Але Мендель знову знизив голову і більше її не підводив.

А уранці із закладлих рук старої Теми узяли дитину з блакитними очима.

⁸ Що я маю зараз робити?

⁹ Славиться Всевишній.

¹⁰ Частини Талмуду.

¹¹ Утріння молитва.

* * *

Намантачу косу
І піду (ех! піду!)
На простори ланів.

Вчора ввечері чув (чи я снів, чи я чув)
Як на вигоні цвів тихий дзвін колосків –
Налилися жита.
На майдані я чув – чи на вигоні чув,
Як ромашки й кукіль
І волошка як сон –
Налилися жита.

Намантачу косу
І піду (ех! піду!)
На простори ланів,
На далекі шляхи,
Де жита гомонять
– Тихий дзвін: колоски.

ПРИМІТКИ

До п'ятого тому нашого видання увійшла публіцистика Миколи Хвильового, а в додатках уміщені кілька художніх творів, які не оприлюднювали від часу першодруку. Усі тексти подаємо згідно з сучасними правописними нормами та зі збереженням лексичних і стилістичних особливостей авторського письма. У примітках міститься історико-літературний матеріал, коментарі й пояснення.

Упорядник висловлює щиро подяку за підтримку й допомогу в роботі над проектом повного видання творів письменника співробітницям відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка Тетяні Гологорській, Олені Дмитрієвій і Надії Полянській, науковій співробітниці Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Ользі Максимчук, своїм колегам: Галині Гринь, Олегові Ільницькому, Олені Муслієнко, Олесі Омельчук, Наталії Пилип'юк, Ростиславові Семкову, Олегові Солов'ю, Анатолієві Стожуку, Максимові Тарнавському, Ярині Цимбал, Мирославові Шкандрію, а також уже покійним Осипові Зінкевичу, Наталії Ксьондзик, Володимирові Панченку та Леонідові Ушкалову.

КАМО ГРЯДЕШИ

Уперше під такою назвою цикл памфлетів вийшов окремим виданням 1925 р. у видавництві «Книгоспілка». До книжки увійшли публіцистичні виступи Миколи Хвильового 30 квітня, 31 травня та 21 червня того ж таки року на сторінках тижневого додатку газети «Вісті ВУЦВК» – «Культура і побут» (№№ 17, 20, 23). Подаємо за книжковим першодруком.

Камо грядеши – так у російських перекладах називався роман польсько-го письменника Генрика Сенкевича (1849–1916) – «Quo vadis» (церковно-слов'янський відповідник відомому латинському вислову з апокрифічної оповіді про зустріч святого Петра та Ісуса Христа).

Від автора

Передмова була написана спеціально до книжкового видання 1925 р.

«Гарт» – див. примітку до статті *«Пільняк, “словоблудіє” і “некій” рецензент»* (т. I).

«Плут» – спілка селянських письменників, заснована 1922 р. 3-поміж її членів були Дмитро Бедзик (1898–1982), Михайло Биковець (1894–1937), Сава Божко (1901–1947), Андрій Головка (1897–1972), Докія Гуменна (1904–1996), Володимир Гжицький (1895–1973), Григорій Епик (1901–1937), Наталя Забіла (1903–1985), Іван Кириленко (1903–1939), Яків Качура (1897–1943), Василь Минко (1902–1989), Андрій Панів (Панов; 1899–1937), Петро Панч (справжнє прізвище Панченко; 1891–1978), С. Пилипенко (1891–1934), І. Сенченко (1901–1975), Віталій Таль (справжнє прізвище Товстонос / Товстоніс; 1883–1936), Павло Усенко (1902–1975), Варвара Чередниченко (1896–1949), Іван Шевченко (1902–1977). Мала численні філії по всій Україні. Проіснувала до 1932 р.

Московської наради пролетписьменників – йдеться про I Всеросійську конференцію пролетарських письменників, що проходила 6–11 січня 1925 р. в Москві.

«напостівську платформу» – від назви журналу *«На посту»* (заснований як орган групи пролетарських письменників, *«Октябрь»* виходив у 1923–1925 рр.; з 1926 – *«На літературном посту»*), партійно-ортодоксальна платформа якого лягла в основу прийнятої на конференції і підтриманої делегатами від *«Плуту»* резолюції. Позиція редакторів цього журналу вирізнялася негативним ставленням до попутників, представників інших літгруп, а також щодо культурної спадщини і національних культур інших народів СРСР.

«всесоюзний центр» – *«напостовці»* наголошували на необхідності об'єднання всіх пролетарських письменників довкола єдиного центру, в одну письменницьку організацію.

на гартованському з'їзді – I-й Всеукраїнський з'їзд гартованських організацій проходив 10–15 березня 1925 р. в Харкові.

блок з російськими напостівцями – йдеться про делегацію від Всеросійської асоціації пролетарських письменників (ВАПП) на чолі з Юрієм Либединським (1898–1959), яка брала участь у роботі з'їзду.

Скінчилася ця баталія поки що на сторінках «Культури і побуту» – в березні–червні 1925 р. на шпальтах видання розгорнулась полеміка щодо проблем організації літературного процесу й подальшого розвитку української літератури, початком якої стала стаття В. Еллана-Блакитного *«Перед організаційною кризою в укр[аїнській] рев[олюційній] літературі»* (від 5 березня), а осердям – листи до літературної молоді Миколи Хвильового.

«олімпійці» – це означення вжив Григорій Яковенко, наголошуючи у висновкових пасажах своєї статті на потребі «відібрати монополію на критику від “духоборів”-олімпійців».

«*Просвіти*» – див. примітку до «Листів до Миколи Зерова» (лист XIII, т. 2).
 одному із просвітян – Григорію Яковенкові (1895–1940 (?)), який у статті «Про критиків і критику в літературі» виступив проти «олімпійства» в літературі. Молодим автором керувала особиста образа на рішення журі літературного конкурсу журналу «Червоний шлях», яке не відзначило його твір «Нечаївська комуна». Цей виступ і став формальною причиною написання листів до літературної молоді. Власне, і стаття Яковенка, і відповідь Хвильового «Про «сатану в бочці», або про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян»» вийшли в одному числі «Культури і побуту» від 30 квітня 1925 р.

тов/аришеві/ Пилипенкові – див. примітку до статті «Ленін» – поема В. Поліщука» (т. 1).

*Про «сатану в бочці»,
 або про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян»
 (Перший лист до літературної молоді)*

В одній із своїх брошур Шпенглер – ідеться про працю О. Шпенглера «Pessimismus?» 1922 р.

«сатану в бочці» – Хвильовий запозичує та обігрує образ з одноактової комедії «Кум-мірошник, або Сатана в бочці», що від часу створення 1850 р. в Харкові не сходила зі сцени як на теренах України, Російської імперії, так і в місцях компактного проживання українців у Північній Америці. Її автор – актор і драматург Дмитро Дмитренко (відомий також як Василь, псевдонім – Осип Бут; рр. н. і см. невід.).

подякувати Троцькому за класичний афоризм – у 1923 р. вийшла друком книга Л. Троцького «Література і революція» (1924 р. – друге доповнене видання), яка рясно цитується М. Хвильовим у памфлетах, і його опонентами.

Вардін (справжнє ім'я Ілларіон Мгеладзе; 1890–1941) – радянський літератор, критик, публіцист, політичний діяч. Редактор журналу «На посту». Репресований.

Воронський – див. примітку до «Листів до Миколи Зерова» (лист XI, т. 2)

Фашизм – поняття походить від слова «fascio» (італійською – зв'язка), назви дружин, створених Беніто Муссоліні (1883–1945) 1919 р. в Італії, в основу ідеології лягли новітні філософсько-політичні погляди на державу як найвищу цінність і ствердження пріоритетів держави та нації над інтересами особистості, зокрема й О. Шпенглера.

фашистським мислителем – у першій половині 1920-х рр. Шпенглер регулярно відвідує Італію, захоплюється фашизмом, вбачаючи у постаті диктатора Б. Муссоліні втілення свого ідеалу «цезаря-самодержця», проте треба зазначити, що націонал-соціалізм був неприйнятний для філософа.

Тацит Публій (Гай) Корнелій (бл. 56–бл. 117) – римський історик.

Чумак, Михайличенко – див. примітку до статті «Поет-комунар» (т. 1).

Сосюра – див. примітку до вірша «То диму молоко душа на жито точить...» (т. 1).

Йогансен – див. примітки до твору «Зелена туга» й маніфесту «Наш універсал до робітництва і пролетарських митців українських» (т. 1).

третя: Усенко, Іванів і т. д.

Усенко Павло (1902–1975) – поет, один із засновників літературної організації «Молодняк».

Іванов (Іванів) Павло (1901–1967) – письменник, належав до літературних організацій «Гарт», ВАПЛІТЕ, техно-мистецької групи «А».

Зеров чи Гаркун-Задунайський? – у газетному першодруку було: «*Зеров чи Биковець?*»

Зеров Микола – див. примітки до маніфесту «Наш універсал до робітництва і пролетарських митців українських» (т. 1) і «Листів до Миколи Зерова» (т. 2).

Гаркун-Задунайський – герой оповідання В. Винниченка «Антрепреньор Гаркун-Задунайський».

виступають по різних радянських журналах з «червоними» фразами під прізвищами якогось «ця» чи «енка» – у газетному першодруку було: «виступають по різних радянських журналах з “червоними” фразами під прізвищами то Биковця, то Яковенка, то ще якогось “ця” чи “енка”».

це «підвівся чорнозем» – обігрування відомих рядків вірша П. Тичини.

Тому-то й просимо ми не шукати задньої мислі, бо справа зовсім не в «Гарті», а в одному з «енків», що являється на сьогодні одним із авангардних бійців стривоженої «Просвіти». – у газетному першодруку було: «Тому-то й просимо ми не шукати задньої мислі, бо справа зовсім не в “Гарті”, а в одному з “енків”, що носить прізвище Биковець і являється на сьогодні одним із авангардних бійців стривоженої “просвіти”».

«плутає» «молодь» і розпалює пристрасті – йдеться про статтю відповідального секретаря «Плуту» М. Биковця «Дискусія на літературному фронті», що вийшла в 13 числі журналу «Знання» від 6 квітня 1925 р.

«Молот» – літературне об’єднання робітничої молоді в Полтаві. Діяло в 1925–1928 рр.

комнезамів – див. примітку до твору «Життя» (т. 2).

«Забой» – спілка пролетарських письменників Донбасу, заснована 1924 р. У 1925 р. організація увійшла до складу ВАПП, а з 1927 р. існувала як донецька філія ВУСПП – Всеукраїнської спілки пролетарських письменників.

Гурда (вурда) – варений невитриманий сир.

«жовтенят» – членів дитячих організацій, що почали створювати у 1923–1924 рр. для молодших школярів (ровесників Жовтневої революції 1917 р.), тут у переносному значенні.

не було Островського, пропустім, не було б і «Темного царства» – йдеться про статтю М. Добролюбова «Луч света в темном царстве», написану ним про п’єсу О. Островського «Гроза».

Лессінг Готгольд Ефраїм (1729–1781) – німецький драматург, теоретик мистецтва і літературний критик. Основоположник німецької класичної літератури.

Брандес Георг (1842–1927) – данський літературознавець. Досліджував європейські літератури, зокрема й російську.

взьмімо за приклад Коряка – див. примітки до «Зеленої туги» (т. 1).

на даний випадок буде другий із «енків», цебто яблучко з тієї самої яблуні – у газетному першодруці було: «...на даний випадок буде другий із “енків”, що його статтю вміщено в сьогоднішньому числі під прізвиськом Яковенка. Він, до речі, поповнить для нас Биковця... або навпаки. Словом, це яблучко з тієї ж самої яблуні».

що за них піклується другий «енко» – у газетному першодруці було: «що за них піклується другий “енко” – Биковець».

вчїться образної мови в «енка» – у газетному першодруці було: «вчїться образної мови в Яковенка».

Бухарін Микола (1888–1938) – російський економіст, державний і партійний діяч.

хвалебну статтю про Хуліо-Хуреніто – «Необычайные происхождения Хулио Хуренито» – роман Іллі Еренбурга (1891–1967), передмову до першого видання якого 1922 р. написав М. Бухарін.

Родов Семен (1893–1968) – літературний критик, поет, співредактор журналу «На посту», відповідальний секретар ВАПП.

«сивий дідусь» Дорошкевич написав – у газетному першодруці було: «“сивий дідусь” Дорошкевич (між іншим, молодший віком за Яковенка) написав».

Дорошкевич Олександр (1889–1946) – критик, історик літератури. У 1925–1927 рр. фактично був головним редактором журналу «Життя й революція».

Рокамболь – головний герой серії пригодницьких романів французького письменника П'єра Понсона дю Террайля (варіант транскрипції: Терайя; 1829–1871).

Копистка – персонаж п'єси «97» Миколи Куліша.

Не тому ж ми пишемо свою статтю, що нас цікавлять сіренькі «ці» та «енки» – у газетному першодруці було: «Не тому ж ми пишемо свою статтю, що нас цікавлять сіренькі Биковці та Яковенки».

Сінклер Елтон (Аптон; 1878–1968) – американський письменник, у своїх творах чимало уваги приділяв конфлікту ідеалів особистості з капіталістичною дійсністю. Його критичні та прозові твори друкували на сторінках української літературної періодики 1920-х рр.

Савченківщина – від імені поета і критика Якова Савченка. Див. примітку до рецензії на книжку Доленга М. «Об'єктивна лірика. Схеми й діагнози» (т. 1).

Газетний першодрук також містив постскриптум:

Дві слова з приводу закидів Яковенка. Перше: як мої книжки розходяться? По справах із видавництва, дуже гарно. Гарно також, що їх не їдять миші. Друге: хто їх читає? Читають їх міщани і дегенерати, для яких революція була прикладом «найгострішого садизму» і що належать до тієї літературної спілки, що до неї належить і Яковенко. Саме – до «Плугу». Я маю право так думати, бо результати анкетних запитань, які оголошено було плужанами, наставляють мене за «найулюбленішого сучасного письменника». І третє. Що я скажу на похвальний відзив, який одержав мій твір «під короткою назвою» «Я» від Яковенка. Скажу я теж коротко:

– «Не мечіте перед свинями бісеру».

І додаю ще один афоризм. Саме з італійського марксиста Лабріола:

– «Наміритися тлумачити текст “Божественної комедії” фактурою на те сукно, що його надсилають флорентійські крамарі, можуть тільки дурні».

Я додаю би: і спекулянти!

І додаю би ще й, що я, смиренний Хвильовий, ніколи не посмів би поставити своє «Я» поруч з «Божественною комедією», коли б не захопився б цим старим Лабріолою, який вмів говорити так гостро і рішуче.

Ото і все.

Лабріола Антоніо (1843–1904) – італійський філософ і діяч соціалістичного руху, один з перших пропагандистів марксизму в Італії.

*Про Коперника з Фрауенбурга,
або абетка азіатського ренесансу в мистецтві
(Другий лист до літературної молоді)*

«фрачно-хатянськими» – у своїх статтях Хвильовий часто послуговується поняттям «хатянство», що асоціюється передусім з ідеологічно-естетичними засадами часопису «Українська хата» (1909–1914 рр.), який, попри декларацію народницьких настанов, став трибуною для модерністів.

кніксен – поштивне присідання осіб жіночої статі на знак привітання (з нім.: knicksen).

свою другу невдало компілятивну статтю – після першого памфлету Хвильового у додатку «Культура й побут» від 24 травня було надруковано статтю Г. Яковенка «Не про “або”, а про те ж саме», а разом із цим памфлетом редакція розмістила «Лист до редакції в справі літдискусії» групи робфаківців і основників Харківського інституту народної освіти.

«аблокатів» – адвокатів (іронічне наслідування мови неграмотної людини).

лефівської – тобто лівого фронту мистецтв (ЛЕФ – «Левый фронт»), представники якого активно виступали проти «буржуазних впливів», «мистецтва заради мистецтва», за міцний зв'язок літератури з дійсністю (соціальне замовлення) та новаторський експеримент, проголошували ідеї «утилітарності мистецтва», «соціального замовлення» тощо.

«октябристської» просвіти – Хвильовий підкреслює декларовану близькість «Плуту» із естетичною платформою російської літературної групи пролетарських письменників «Октябрь» (1922–1925 рр.).

Комета Енке – комета Сонячної системи, що з інтервалом 3,3 роки проходить поблизу Сонця, названа за іменем німецького астронома Йоганна Франца Енке (1791–1865). Припускають, що Тунгуський метеорит – один із уламків комети Енке.

Коперник Микола (1473–1543) – астроном і математик, автор геліоцентричної теорії побудови Сонячної системи.

«енегрично фукцируючи» – образ з роману Б. Пільняка «Гольый год».

наше розходження з «другою генерацією» – ішлося про те, що різниця поміж «олімпійцями» й «молоддю» не у віці і не в таланті, а у професійній кваліфікації.

«мистецтво (за Плехановим; це вже не Чернишевський!) – один із засобів духовного спілкування між людьми» – цитата зі статті Г. Плеханова «Искусство и общественная жизнь» (перша публікація в журналі «Современник», числа 11 і 12 за 1912 р. та 1 за 1913). Хвильовий, вочевидь, цитує зі збірника статей Плеханова «Искусство», що вийшла друком у 1922 р.

Плеханов Георгій (1856–1918) – теоретик і пропагандист марксизму, філософ, літературний критик і теоретик мистецтва, діяч російського й міжнародного соціалістичного руху. Один із засновників Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), однак розійшовся у поглядах з Ленініним. Підтримував Тимчасовий уряд Росії, не поділяв позиції більшовиків і негативно поставився до Жовтневої революції. Див. також примітку до твору «Іван Іванович» (т. 4).

«краса пізнається споглядальним хистом» – зі статті Г. Плеханова «Французская драматическая литература и французская живопись XVIII века с точки зрения социологии», що так само була вміщена в збірнику 1922 р.; першодрук – «Правда», 1905, № 9, 10.

в чималого «напівбогданова» – від імені ідеолога «Пролеткульту» Олександра Богданова, див. також примітку до твору «Арабески» (т. 2).

tutti frutti – тобто домішками; *tutti-frutti* – кулінарний термін: різні фрукти (фр.).

не доктр Тагабат, не «Кіт у чоботях», не анарх, не Огре – персонажі творів Хвильового.

панфутуристи – учасники Асоціація панфутуристів, що утворилася 1921 р. на базі групи «Флямінго», «Ударної групи поетів-футуристів» та науково-мистецької групи «Комкосмос». Маніфест організації було надруковано у збірнику «Семафор у майбутнє» за підписами Г. Шкурупія, М. Семенка, Ю. Шпола, О. Слісаренка, Мирослава Ірчана (справжнє ім'я Андрій Баб'юк; 1897–1937), Марка Терещенка (1894–1982). Пізніше до групи приєдналися М. Бажан, Юрій Яновський (1902–1954), Андрій Чужий (справжнє прізвище

Сторожук; 1897–1989) та ін. Навесні 1924 р. після злиття з мистецьким об'єднанням «Березіль» група була перетворена на АСКК (Асоціація комуністичної культури); див. також примітку до «Нашого універсалу до робітництва і пролетарських митців українських» (т. 1).

проти бухаринської «систематизації почуттів в образах» – ідеться про тези, висловлені М. Бухариним у праці «Теория исторического материализма» 1924 р., див. також примітку до твору «Лілюлі» (т. 3).

проти тим паче – толстовської «емоціональної зарази» – маються на увазі основні положення трактату Л. Толстого «Что такое искусство?» (1897).

Чужак Микола (справжнє прізвище Насимович; 1876–1937) – революційний діяч, журналіст, літературний критик, один із ідеологів ЛЕФу (обґрунтовував теорію «мистецтво – життєбудова», пропагував орієнтацію на «літературу факту»).

«облако в штанах» – образ із однойменної поеми російського поета Володимира Маяковського (1893–1930).

писарєвщина – від імені російського критика Дмитра Писарєва (1840–1868), котрий трактував художні образи як об'єктивне зображення соціальних типів і вів боротьбу з естетством як ворогом «розумного поступу».

рантьє – прощарок «економічних паразитів», які живуть за рахунок відсотків із наданих позик, а також доходів від цінних паперів (акцій, облигацій).

Майфет Григорій (1903–1975) – критик і літературознавець. Був репресований у 1934 р.

вашу статтю таки вчитали – ідеться про статтю Григорія Майфета «Суть літературно-художньої творчості та її впливу на людину в освітленні рефлексології», надруковану в 3 числі журналу «Червоний шлях» за 1925 р.

Фройд Зігмунд (1856–1939) – австрійський психолог, психіатр і невролог, засновник психоаналітичної школи.

Ньютон Ісаак (1643–1727) – англійський учений, який заклав основи сучасного природознавства, творець класичної фізики.

Рескін Джон (Раскін; 1819–1900) – англійський письменник, теоретик мистецтва і літературний критик.

nascuntur poetae... – поетами народжуються... (латин.).

підкожушні мешканці – воші, тут у переносному значенні, тобто письменники-плужани; приводом для шкилювання став дружній шарж Олександра Довженка (1894–1956) «Папаша» 1924 р., на якому Сергія Пилипенка зображено в улюбленому кожусі, з-під якого виглядають і ноги його підопічних.

18-го цього місяця в своїй доповіді «Європа чи провіта» – ідеться про доповідь С. Пилипенка 18 травня 1925 р. в державній бібліотеці ім. В. Короленка, що була відповіддю на перший лист М. Хвильового до літературної молоді.

Богуславський Костянтин (1895–1937(?)) – композитор, співак, хормейстер, музичний редактор Харківської радіостудії; у 1922–1933 рр. – керівник хору Школи червоних старшин у Харкові.

«мечик» – від рос. «метчик» – мітчик, інструмент у вигляді гвинта для нарізування внутрішньої різі (різьби).

Брюсовського інституту – Вищий літературно-художній інститут у Москві, чиїм засновником і ректором був В. Брюсов (1873–1924). Почав діяти в 1921 р. як спеціальний вищий навчальний заклад з трирічним курсом навчання. У 1924 р. йому було надано ім'я В. Брюсова. Після смерті поета-ректора 1925 р. інститут було переведено до Ленінграда, де він невдовзі і припинив своє існування.

Коли дитина народиться, то її перш за все треба вибити, приказуючи: не пиши віршів і оповідань, бо будеш лодирем – вільний переказ гумористичної тези з твору Антона Чехова «Правила для починаючих авторів» (1885 р.).

Лелевич Г. (справжнє ім'я Лаборі Гілелевич Калмансон; 1901–1937) – радянський критик і поет.

говорячи про «сатану в бочці» – Хвильовий покликається на свій перший лист до літературної молоді «Про “сатану в бочці”, або про графоманів, спекулянтів та інших “просвітян”».

Лікнеп – ліквідація неписьменності, рух на ліквідацію неписьменності населення активно підтримував радянський уряд.

випустила «універсала» – ідеться про «Наш Універсал до робітництва і пролетарських мистців українських» 1921 р., підписаний М. Хвильовим, В. Сосюрою, М. Йогансенем. Як свідчив Йогансен, написаний ним текст універсалу відредагував В. Коряк, зробивши його з формального агітаційним.

Дон Квізадо – див. примітку до твору «На озера» (т. 2).

Арістотель (384–322 до н. е.) – давньогрецький філософ.

Платон (справжнє ім'я Арістокл; 428 або 427–347 або 348 до н. е.) – давньогрецький філософ, учень Сократа (470 або 469–399 до н. е.), учитель Арістотеля.

Гелікон (Геліокон) – місце поетичного натхнення; у грецькій міфології – гора, де мешкав Аполлон з музами.

Шпенглерівський «закат» – Хвильовий має на увазі найбільш дискусійну працю Освальда Шпенглера «Присмерк Європи» (1918–1922).

Гайне Крістіан Йоганн Гайнріх (1797–1868) – німецький поет-романтик, критик, політичний журналіст, есеїст, сатирик.

французькими парнасцями – група французьких поетів 1860-х – 1890-х рр., які протиставили свою творчість застарілому, на їхню думку, романтизму, а тому орієнтувалися на довершену культуру поетичного мислення, де замість голосу серця романтиків має бути точність ока, натхнення повинна заступити праця, особистість поета – безособистісність створеної ним краси, а мистецтво – існувати заради мистецтва. Назва групи виникла після виходу

антології «Сучасний Парнас» 1866 р. і утвердилась із подальшими випусками 1871 та 1876 рр.

Готьє П'єр Жюль Теофіль (1811–1872) – французький поет, довкола якого гуртувалися парнасці.

Леконт де Ліль Шарль Марі Рене (1818–1894) – французький поет, один із засновників Парнаської школи.

Бодлер Шарль П'єр (1821–1867) – французький поет, критик і перекладач. Його творчість вважається предтечею символізму.

Ож'є Еміль (1820–1889) – французький драматург.

Дюма-син – Александр Дюма (1824–1895), французький драматург, син Александра Дюма (1802–1870).

марсельеза – найвідоміша пісня Великої французької революції, яка після подій «весни народів» 1848 р. стає революційним гімном у Європі. Написана 25 квітня 1792 р. Клодом Жозефом Руже де Лілем (1760–1836). Від 1793 р. – гімн Франції.

Акакієм Акакієвичем чи Держимордою – два типажі-антагоністи із творів М. Гоголя: повісті «Шинель» (1842) та комедії «Ревізор» (1836).

Прудон П'єр Жозеф (1809–1865) – французький соціаліст, теоретик анархізму.

Вейтлінг Вільгельм (1808–1871) – діяч німецького робітничого руху, теоретик комунізму.

Так каже Заратустра – Хвильовий обіграє назву найвідомішого твору німецького філософа Фрідріха Ніцше (1844–1900).

до уельсівської фантазії – мається на увазі творчість англійського письменника Герберта Джорджа Веллса (1866–1946).

Сількор – сільський кореспондент, позаштатний дописувач.

Гете Йоганн Вольфганг (1749–1832) – німецький поет, письменник, драматург, натураліст, державний діяч. Лідер романтичного руху «Буря і натиск».

Дарвін Чарлз Роберт (1809–1882) – англійський вчений, автор теорії еволюції.

Байрон Джордж Гордон (1788–1824) – англійський поет-романтик.

ще одну цитату, саме з Куліша – тобто Пантелеймона Куліша, див. також лист М. Хвильового до М. Зерова від 24 червня 1925 р. і примітки до нього (т. 2).

*Про демагогічну водичку, або справжня адреса
української ворончини, вільна конкуренція, ВУАН і т. д.
(Третій лист до літературної молоді)*

Ето што за Єруслан? Хі-хі! – епіграфом слугує «вирвана» фраза зі статті С. Пилипенка «Куди лізеш, сопливе, або українська ворончина (Перший лист до олімпійців і взагалі до всіх письменних)», надрукованої в 22 числі «Культури і побуту» від 14 червня 1925 р.

Єруслан Лазаревич – персонаж російської народної казки.

двохстатейним дуплетом – 18 червня в газеті «Вісті ВУЦВК» вийшла друга стаття С. Пилипенка «Літературна вода на політичний млин». У примітці від редакції зазначено, що ця публікація з'явилась «в порядку постанови питання», а відповідь М. Хвильового «буде вміщено в черговому числі» «Культури і побуту» (23 від 21 червня 1925 р.).

«*Граф.*» – тобто «правий фронт» (за аналогією до «лівого фронту мистецтва»).

з «*папашею*» – з С. Пилипенком.

з «*селянської бібліотеки*» – з масової популярної серії «Бібліотека селянина», що видавало з 1921 р. головне управління політичної освіти Народного комісаріату освіти в Харкові. З 1923 р. виходила у видавництві «Шлях Освіти», а пізніше у видавництві «Плужанин». Багатолітнім редактором серії був С. Пилипенко.

Плетньов Валеріан (1886–1942) – партійний діяч, письменник, один із лідерів та ідеологів Пролеткульту.

«*Искусство как познание жизни*» – уперше статтю О. Воронського «Искусство как познание жизни и современность (К вопросу о наших литературных разногласиях)» було надруковано в 5 числі журналу «Красная новь» за 1923 р. Відомостей про вихід окремою брошурою цієї статті наразі немає. У 1924 р. вийшов збірник статей О. Воронського «Искусство и жизнь».

Мережковський Дмитро (1865–1941) – російський письменник, філософ, громадський діяч. Наприкінці 1919 р. емігрує. Бере активну участь в емігрантському літературному й політичному житті.

Купрін Олександр (1870–1938) – російський письменник. Разом із частинами Білої армії опиняється на еміграції. 1937 р. смертельнохворий повернувся на Батьківщину.

Бунін Іван (1870–1953) – російський письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури 1933 р. З 1920 р. на еміграції. Провадив активну громадсько-політичну й літературну діяльність.

Гіппіус Зінаїда (в заміжжі Мережковська; 1869–1945) – письменниця, ідеолог російського символізму. Емігрувала разом зі своїм чоловіком Д. Мережковським.

Черкасенко Спиридон (1876–1940) – письменник, педагог. У 1919 р. Міністерство освіти УНР відряджає Черкасенка до Відня, де він працював у різних видавництвах, редагуючи й упорядковуючи українські книжки. З 1923 р. жив і працював в Ужгороді.

по-кадетському – похідне від назви Конституційно-демократичної партії, що діяла в Російській імперії на початку ХХ ст., а в 1917 р. стояла на виразно антирадянських й антибільшовицьких позиціях.

Франс Анатоль (справжнє ім'я Франсуа Анатоль Тібо; 1844–1924) – французький письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури 1921 р.

Вандервельде Еміль (1866–1938) – бельгійський політичний діяч, лідер Бельгійської соціалістичної партії.

Мопассан Гі, де (повне ім'я: Анрі Рене Альбер Гі; 1850–1893, Париж) – французький письменник.

Віко Джамбаттіста (1668–1744) – італійський філософ, історик та юрист. Автор циклічної концепції соціальних змін, яка знайшла відображення в його праці «Основи нової науки про загальну природу націй...». Особливого поширення його ідеї здобули завдяки працям італійського критика й філософа Бенедетто Кроче (1866–1952), який мав величезний вплив на естетичну думку першої половини ХХ ст., зокрема й на теренах України.

Віппер Роберт (1859–1954) – російський історик.

«*На перевалі*» – збірник письменників групи «Перевал», що виникла наприкінці 1923 р. довкола журналу «Красная новь» з ініціативи О. Воронського (назва походить від його статті «На перевалі (Дела литературные)» у 6 числі часопису за 1923 р.). Перевальці підкреслювали свій зв'язок з кращими традиціями російської і світової літератури, відстоювали принципи реалізму та пізнавальну роль мистецтва, виступали проти казенщини й спрощеного підходу до літератури. У 1924 р. вийшло два збірники творів «Перевалу», але тільки в збірнику 1925 р. було визначено художньо-естетичну платформу. На цей збірник і покликається М. Хвильовий.

«*катафалка мистецтва*» – у 1922 р. вийшло єдине число щоденної газети панфутуристів-деструкторів «Катафалк искусств», тут йдеться передусім про загальну тезу лідера українських футуристів М. Семенка в період панфутуризму щодо смерті мистецтва.

Панфутуризм – український різновид футуризму, що характеризував проголошенням деестетизації творчості, створення нового «метамистецтва», яке передбачало розчинення його в побуті та злиття з наукою, технікою, спортом. Термін належить Г. Шкурупієві. Основним теоретиком виступив М. Семенко.

Експресіонізм – авангардистський напрям, якому властива тенденція до вираження загостреної емоційної характеристики образу. Сформувався в Німеччині на початку ХХ ст., передусім у художньому середовищі.

Дадаїзм – авангардистський напрям, квінтесенцією якого стало цілеспрямоване руйнування сенсовості й традиційної образності, використання мови алогізму й абсурду. Виник 1916 р. у Швейцарії, з 1918 і до 1922 р. центром дадаїзму стає Париж.

Унанімізм – літературна течія, що виникла у Франції в першій декаді ХХ ст. як реакція проти символізму, з його асоціальністю, аполітизмом і втечею від дійсності.

Ромен Жюль (справжнє ім'я Луї Анрі Фарігуль; 1885–1966) – французький письменник. Його перша поетична збірка «La Vie unanime» («Єдинодушне життя», 1908 р.) стала ідейним остовом унанімізму як літературної течії.

Едшмід Казимир (справжнє ім'я Едуард; 1890–1966) – німецький письменник, один із лідерів експресіонізму.

Аксельрод Борис (справжнє ім'я Борух-Пінхус; псевдоніми: Александрович, Н.Д., Робочий, Пітейнберг; 1850–1928) – політичний діяч, літератор, член народницьких організацій «Народна воля» та «Чорний переділ», один з ідеологів меншовизму.

Леонтьєв Костянтин (1831–1891) – російський письменник, критик, філософ, дипломат.

у своїй маловідомій брошурі – ідеться про критичний етюд К. Леонтьєва «О романах гр. Л. Н. Толстого. Анализ, стиль, веяние» 1890 р., уперше надрукований 1911 р.

Зелінський Тадей (від народження: Тадеуш, російська транскрипція – Фаддей; 1859–1944) – філолог-класик, професор Петербурзького університету, а з 1922 р. – Варшавського університету.

в своїй статті – ідеться про його статтю: «Венец Амфитриты в балладе Ваххилида», надруковану в XIV томі в книзі 1 збірника «Филологическое обозрение» 1898 р.

Вакхилід (бл. 508 до н. е. – бл. 450 до н. е.) – давньогрецький ліричний поет.

Аристофан (бл. 450 до н. е. – бл. 385 до н. е.) – давньогрецький поет, якого вважають «батьком комедії».

Бельтов – псевдонім Г. Плеханова.

робількорівські гуртки – гуртки робітничо-селянських кореспондентів.

Панч – див. примітку до «Листів до Миколи Зерова» (лист IV, т. 2)

Шумський Олександр (1890–1946) – політичний діяч, у 1924–1926 рр. народний комісар освіти УСРР. З середини 1923 р. і до усунення з посади наркома за ухили в національному питанні був також редактором журналу «Червоний Шлях». Репресований.

згадувати так часто Венеру – Венеру Мілоську, знамениту давньогрецьку статую, створену приблизно 130 р. до н. е.

гоголівська унтер-офіцерська вдова, яка сама себе «висекла» – крилатий вислів, що походить від змінених слів Городничого з комедії М. Гоголя «Ревізор».

ВУАН – Всеукраїнська академія наук. Заснована як Українська академія наук у 1918 р.

влаштувала диспут – диспут у ВУАН «Про шляхи розвитку сучасної літератури» відбувся 24 травня 1925 р. у Києві за участю представників літературних організацій «Плут», «Гарт», «Жовтень», «Ланка», групи «неокласиків», письменників, критиків, літературознавців з метою обговорення основних тез, висловлених М. Хвильовим у памфлеті «Про “сатану в бочці”, або про графоманів, спекулянтів та інших “просвітан”».

ГПУ – рос. абревіатура ДПУ, Державного політичного управління, поліційно-каральна структура, створена 1922 р. як правонаступниця ЧК.

Щупак Самійло (1895–1937) – журналіст, партійно-ортодоксальний критик. У 1920-х рр. був редактором журналу «Глобус» та газет «Більшовик» і

«Пролетарська правда» в Києві. 1930 р. переїздить до Харкова, працює редактором «Літературної газети». Якийсь час був редактором журналу «Критика». Належав до літературних організацій «Плуг», ВУСПП. *«Мені здається (пише М. Бухарін), що найкращий спосіб занепасти пролетарську літературу, що її прихильником я є, найбільший спосіб зав'язати їй світ – це зректися принципів вільної анархічної конкуренції, бо не можна зробити гарних письменників із тих, хто не пройшов певної літературної життєвої школи, життєвої боротьби, хто не завоював собі місце, не обвоював би кожного кроку своєї позиції в цій боротьбі. Коли ж ми, навпаки, зупинимось на точці зору літератури, яку мусить регулювати державна влада й яка буде користуватись різного роду привілеями, то без всякого сумніву в силу цього ми зав'яжемо світ пролетарській літературі»*, – Хвильовий цитує матеріали наради відділу друку ЦК РКП(б) «Про політику партії в художній літературі» від 9 травня 1924 року (Москва).

Мартов Лев (справжнє ім'я Юлій Цедербаум; 1873–1923) – російський політичний діяч, опонент В. Леніна, лідер меншовиків.

ДУМКИ ПРОТИ ТЕЧІЇ

Уперше «Думки проти течії» були надруковані під загальною назвою 22 листопада, 29 листопада й 13 грудня 1925 р. на сторінках тижневого додатка газети «Вісті ВУЦВК» «Культура і побут». На початку 1926 р. виходять окремою книгою в Державному видавництві України. До основного тексту Хвильовий долучає памфлет «Ахтанабіль» сучасності, або Валер'ян Поліщук у ролі лектора комуністичного університету», що вийшов друком в 11–12 числі «Червоного шляху» за 1925 р. Подаємо цей цикл памфлетів за книжковим першодруком.

Від автора

на брошуру В. Поліщука – «Літературний авангард. Перспективи розвитку української культури, полеміка і теорія поезії» (Харків: Видання автора, 1926), вочевидь, попри зазначену дату виходу, брошуру було надруковано раніше або ж Хвильовий читав з гранок.

Передмова до розділу «Дві сили»

стаття ображеної просвіти – ідеться про статтю Г. Яковенка «Про критиків і критику в літературі».

casus belli – причина війни (латин.).

працею Ейнштейна – мається на увазі теорію відносності («Die Feldgleichungen der Gravitation»), надруковану в 1915–1916 рр.

«Моніка Лерб'є» – саме під такою назвою 1924 р. у Радянському Союзі вийшов скандальновідомий роман «La Garçonne» («Холостячка») французького письменника Віктора Маргеріта (1866–1942). Твір містив деякі відверті епі-

зоди, що поборники моралі трактували як порнографічні. Після оприлюднення роману в 1922 р., В. Маргеріта було виключено із числа кавалерів ордену Почесного легіону Франції. У зв'язку із цим рішенням, А. Франс звернувся з одвертим листом до керівництва Почесного легіону (цікаво, що він також був і автором передмови до видання).

Рильський Тадей (1841–1902) – громадський і культурний діяч, економіст, етнограф, батько Максима Рильського.

Загун Дмитро (1890–1938) – поет. Як літературний критик виступав також під псевдонімами І. Майдан і Б. Тиверець. Був членом літературного об'єднання «Музагет», організацій «Плуг», ВУСПП, «Західна Україна». Див. також примітки до «Листів до Миколи Зерова» (т. 2).

Терещенко Микола (1898–1966) – поет, перекладач, критик. Належав до групи «Музагет» і до літературних організацій «Комункульт», «Жовтень», ВУСПП. У 1925 – 1934 рр. був редактором журналу «Життя й революція». Див. також примітки до «Листів до Миколи Зерова» (т. 2).

Ярошенко Володимир (1898–1937) – поет і прозаїк. Належав до групи «Музагет» і до літературних організацій «Комункульт», МАРС (Майстерня революційного слова). Див. також примітки до «Листів до Миколи Зерова» (т. 2).

«Печаль і ніжність» – відомий вірш М. Терещенка, уперше надрукований 1919 р. у збірнику «Музагет».

відповідної резолюції ЦК РКП – резолюція ЦК РКП(б) від 18 червня 1925 р. «Про політику партії в галузі художньої літератури».

«Нове письменство» – нарис історії української літератури М. Зерова «Нове українське письменство» (Київ: Слово, 1924).

з останньої статті Зерова – М. Хвильовий цитує статтю М. Зерова «Євразійський ренесанс і пошехонські сосни», надруковану в 11 числі журналу «Життя й революція» за 1925 р.

промовами Бебеля – Августа Бебеля, див. примітку до твору «Колонії, вілли...» (т. 2)

Амп П'єр (справжнє ім'я Анрі Луї Буріон; 1876–1962) – французький письменник, якого вважають одним із зачинателів «нового реалізму» й «виробничого роману». Його твір «Шукачі золота» у 1924 р. з'явився в російському перекладі.

Кияниця Петро (1899 – після 1953 р. відомостей немає) – журналіст, історик, партійний діяч (з 1919 – член Української соціал-демократичної робітничої партії (незалежних), у 1920–1925 – Української комуністичної партії (боротьбистів), у 1925–1935 – КП(б)У).

герой Кулішевої п'єси – Мусій Копистка з п'єси «97».

збірки «Простір» – книжка поезій П. Филиповича 1925 р.

розвідки про Л. Українку та Франка – зокрема маються на увазі передмови до книг Лесі Українки (1871–1913) «Поєми» 1920 р., Івана Франка (1856–1916) «Смерть Каїна» 1924 р.

переробив свій «Поєдинок» – ідеться про спроби О. Купріна переробити трагічну розв'язку повісті «Поєдинок», де головний герой гине на дуелі, і написати продовження твору – роман «Нищие». Утім, ці спроби не мали успіху.

«Царинник Мина з України» – поема В. Ярошенка, друкована у двох числах поспіль журналу «Життя й революція»: у 6-7 та 8 за 1925 р.

автор «Цень-Цаню» – тобто М. Терещенко, поема «Цень Цань» була написана в 1922 р. й увійшла до першої збірки поета «Лабораторія» 1924 р.

Меженко Юрій (справжнє прізвище Іванов (Іванів); 1892–1969) – літературний критик, бібліограф.

промову на київському диспуті – диспут розпочався з доповіді Ю. Меженка, у якій зокрема він зазначив, що гасло Хвильового потрібно сприймати обережно, адже необхідно вивчати й аналізувати, а не беззастережно орієнтуватися. Як окрема стаття доповідь надруковано в 5 числі журналу «Життя й революція» за 1925 р.

договорився до ліквідації мистецтва – Хвильовий пише про тезу Меженка про міщанство опери, незалежно від декорацій репертуару: шароварництво «просвітян» чи фрачність «європейців» не змінюють суті.

музаетівський критик – Хвильовий підкреслює близькість Ю. Меженка до угруповання «Музагет» і згадує його публікації в однойменному збірнику 1919 р.

Ол. Дорошкевич – див. примітки до «Листів до Миколи Зерова» (т. 2, листи V, XIII, XVIII, XX).

Дві сили

Услужливий медведь опаснее врага – мораль байки «Пустельник і ведмідь» Івана Крилова (1769–1844).

grudegie – показна доброчесність (фр.).

Відповідна резолюція ЦК КП(б)У – постанова Політбюро ЦК КП(б) У про українські художні угруповання від 10 квітня 1925 р.

столипінського «отруба» – див. прим. 169.

Блабаз – Благовіщенський базар, центральний ринок у Харкові поряд із Благовіщенським собором.

«сороковки» – горілки.

У-Пей-Фу (інші транскрипції: У Пей Фу, У Пейфу; 1878–1939) – філософ-конфуціанець, генерал, учасник громадянських воєн у Китаї. У 1923 р. фактично очолював Китайську республіку.

Луначарський Анатолій (1875–1933) – російський політичний діяч, критик, драматург.

подивимось на тов. Пирипенка і його безталанних <...> учнів, як-то товариш Кияниця та товариш Щупак – йдеться про статті С. Пирипенка «Від агітації до пропаганди», надрукована у 4 (жовтневому) числі журналу «Плужанин» за 1925 р., С. Щупака «На літературні теми (Про спробу утворити

нове літературне об'єднання)» – у газеті «Пролетарська правда» від 25 жовтня за 1925 р. та П. Кияниці «Замість рецензії (З приводу опублікованої стенограми диспуту 24 травня 1925 р. “Шляхи розвитку сучасної літератури”, що його організувала культкомісія місцкому У.А.Н.)» – у 9 числі журналу «Життя й революція» за 1925 р., на які М.Хвильовий покликається далі.

«на Шипке все спокійно» – фраза-символ офіційних заспокоїливих реляцій, які приховують справжній невтішний стан справ. Походить від назви триптиху Василя Верещагіна (1842–1904), на якому зображено загибель російського солдата на Шипкинському перевалі під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Художник запозичив назву з офіційних звітів генерала Федора Радецького (1820–1890), який регулярно повідомляв, що «на Шипке все спокійно», хоч насправді погано екіпіроване російське військо зазнавало втрат від холоду й перебувало під постійним обстрілом турків.

«Жовтень» – літературна організація, заснована 1924 р. в Києві письменниками, що вийшли з «Аспанфуту». Декларацію об'єднання зокрема підписали Іван Ле (справжнє прізвище Мойся; 1895–1978), Я. Савченко, М. Терещенко, Фелікс Якубовський (1902–1935), Ю. Яновський, В. Ярошенко. Заперечуючи пропаговані Семенком ідеї Комункульту, «Жовтень» одночасно не погоджувався із позиціями «Гарту» й «Плугу», що, на їх думку, не забезпечували повноцінний розвиток української пролетарської культури. Група розпалася 1926 р.

«Ланка» – літературна група, що виникла 1924 р. До об'єднання зокрема входили Борис Антоненко-Давидович (справжнє прізвище Давидов; 1899–1984), Марія Галич (1901–1974), Григорій Косинка (справжнє прізвище Стрілець; 1899–1934), Валер'ян Підмогильний (1901–1937), Євген Плужник (1898–1936), Тодось Осьмачка (1895–1962). У 1926 р. на її основі постала група МАРС.

Петрушевич Євген (1863–1940) – громадсько-політичний діяч, президент Західно-української Народної Республіки. З 1922 р. підтримував зв'язки з урядом Української Соціалістичної Радянської Республіки і до згорання «українізації» виявляв радянюфільські настрої.

на пленумі «Плугу» – пленум ЦК «Плугу» відбувся 1–4 жовтня 1925 р.

Бехер Йоганнес-Роберт (1891–1958) – німецький поет, комуністичний діяч.

статтю Луначарської з журналу «Октябрь» – Хвильовий іронізує з приводу статті А. Луначарського «По поводу Всесоюзной конференции пролетарских писателей» у 1 числі журналу «Октябрь» за 1925 р.

Бедний Дем'ян (справжнє ім'я Єфим Придворов; 1883–1945) – російський поет.

лопанська столиця – тобто Харків.

Ф. Я. з газети «Пролетарська правда» – вочевидь, літературознавець і критик Ф. Якубовський. Ідеться про статтю «Учора – сьогодні – завтра.

(Етапи об'єднання робітників пролетарської культури “Жовтень”)» у газеті «Пролетарська правда» від 23 вересня 1925 р.

Копиленко Олександр (1900–1958) – письменник, критик, належав до літературних угруповань «Плут», «Гарт», ВАПЛІТЕ, «Пролітфронт».

Шмигельський Антон (Антін; 1901–1972) – поет. Належав до літературних організацій «Плут», ВУСПП і «Західна Україна».

Жеромський Стефан (1864–1925) – польський прозаїк, драматург, публіцист. Роман «Перед весною» вийшов у 1924 р., 1925 р. було надруковано у Радянському Союзі.

Психологічна Європа

Геракліт Ефеський (544–483 до н. е.) – давньогрецький філософ.

«errare humanum est» – людині властиво помилятися (латин.).

Цезар Юлій Гай (100–44 до н. е.) – давньоримський державний і політичний діяч, полководець, письменник.

Катон Старший (Катон Марк Порцій; 234 – близько 148 до н. е.), давньоримський політик, полководець, письменник.

Та дівчинка, яка виступала на київському диспуті – В. Нечаївська, член київської філії «Плуга».

Кіндерманн Карл Густав (1903–?) – студент Берлінського університету, який вирішив разом із товаришами відвідати Радянську Росію з пізнавальною метою в 1924 р., але натомість був заарештований за звинуваченням у шпіонажі. У червні 1925 р. у Москві відбувся відкритий процес над німецькими студентами, що завершився винесенням смертного вироку. Перебіг розгляду справи висвітлювали на сторінках газети «Правда». Під тиском німецьких дипломатів смертну кару замінили на 10 років позбавлення волі, а через 2 роки тих студентів, що були громадянами Німеччини, вдалося повернути додому.

«Morgenröthe» – «Вранішня зоря» (нім.), раннє філософське есе Ф. Ніцше у формі афоризмів.

Ригведа – збірник релігійних гімнів, один із чотирьох канонічних текстів індуїзму та індійської літератури загалом.

Тартюф – персонаж з однойменної п'єси французького драматурга Мольєра (справжнє ім'я Жан-Батист Поклен; 1622–1673).

Август (Гай Юлій Цезар Октавіан; 63 до н. е. – 14 н. е.) – перший імператор Риму. Пасинок Юлія Цезаря.

Лютер Мартін (1483–1546) – німецький релігійний діяч, реформатор церкви.

Мерінг Франц (1846–1919) – німецький філософ, історик, публіцист і політик.

Кашченко Адріан (1858–1921) – фольклорист, автор історичних повістей на козацьку тематику.

Культурний епігонізм

Motto – епіграф (іт.).

«Нам передано изумительное литературное наследство, на нас, коммунистах, лежит тягчайшая ответственность за то, какую литературу даст нам новая Россия после Пушкина, Гоголя, Толстого» – Хвильовий цитує статтю О. Воронського «Искусство, как познание жизни, и современность. (К вопросу о наших литературных разногласиях)», надруковану в 5 числі журналу «Красная новь» за 1923 рік.

Гюго Віктор-Марі (1802–1885) – французький письменник, громадський діяч.

Ключников Юрій (1886–1938) – російський громадський діяч, юрист-міжнародник, літератор. З 1919 по 1922 р. на еміграції, стає провідним ідеологом збірника «Смена вех» (Прага, 1921) і журналу «Смена вех» (Париж, 1921–1922), а також очолює редакцію газети «Накануне» (Берлін, 1922–1924). З 1923 р. працює в Росії.

Устрялов Микола (1890–1937) – російський правознавець, філософ, політичний діяч, основоположник російського націонал-більшовизму. Один з ініціаторів створення журналу «Смена вех». З 1920 по 1925 рр. жив в еміграції.

Від Котляревського, Гулака, Метлинського через «братчиків» – див. примітку до «Листів до Миколи Зерова» (лист XIII, т. 2).

personalia – особистості (латин.).

l'art pour l'art – Мистецтво задля мистецтва (фр.).

Аріосто Лудовіко (1474–1533) – італійський поет епохи Відродження. Найвідоміший твір – поема «Несамовитий Роланд» (1505–1532).

Пушкін Олександр (1799–1837) – російський письменник, реформатор російської літературної мови.

«*Руслан і Людмила*» – перша закінчена поема О. Пушкіна (1818–1820 рр.). Написана під впливом Аріосто.

«*Orlando furioso*» – «Несамовитий Роланд» (іт.).

Кобилянська Ольга (1863–1942) – письменниця, учасниця феміністичного руху.

університеті св. Володимира – Київський університет до 1919 р. носив ім'я святого Володимира, хрестителя Русі.

Публій Вергілій Марон (70–19 до н. е.) – давньоримський поет *Златовратський Микола* (1845–1911) – російський письменник.

Успенський Гліб (1843–1902) – російський письменник.

«*неістовому Віссаріону*» – тобто Віссаріону Белінському.

Лізи Калітіної – героїні роману І. Тургенєва «Дворянське гніздо».

російського «діда-шестидесятника» – ідеться про ідеологів «народництва», зокрема Олександра Герцена (1812–1870), Миколу Огарьова (1813–1877), М. Чернишевського.

грінченківщиною – тут: українським народництвом, від імені Бориса Грінченка (псевдоніми: П. Вартовий, Василь Чайченко, Б. Вільхівський, Іван Перекотиполе; 1863–1910), письменника, культуролога, фольклориста, етнографа, лінгвіста, публіциста, громадського діяча і народного вчителя.

Тугендхольд Яків (1882–1928) – російський художній критик. Наведена цитата з розділу «Последнія течения французской живописи» збірника його статей «Французское искусство и его представители» (1911).

Формалізм?

«Литературные мечтания» – перша стаття В. Белінського, яка одразу принесла йому славу критика. Надрукована 1834 р. у тижневику «Молва» (додаток до журналу «Телескоп»).

«опоязівців» – від ОПОЯЗ (аббревіатура з рос.: Общество изучения поэтического языка), група петербурзьких лінгвістів, літературознавців і письменників, як-от: Борис Ейхенбаум (1886–1959), Юрій Тинянов (1894–1943), В. Шкловський, Роман Якобсон (1896–1982), які виступили теоретиками, розробниками й пропагаторами формального методу. З 1923 р. формалісти зазнають спершу жорсткої критики, зокрема з боку Л. Троцького, стаття в газеті «Правда» від 26 липня «Формальная школа поэзии и марксизм» (як окремий розділ була вміщена в доповненому виданні «Литература и революция» 1924 р.)

«макроман» – велика людина (грец.).

див. № 5 «Плужанина» – мається на увазі стаття С. Пилипенка «Голова без хвоста», надруковану в цьому числі журналу.

«біологічний віталізм» – ідеалістичне вчення, яке пояснює сутність життєвих процесів на основі особливого вітального принципу (наприклад, нематеріальних та ірраціональних факторів, як-от: «ентелехії», «життєвої сили», «життєвого імпульсу» тощо). Особливого поширення набуло наприкінці XIX – на початку XX ст.

Воровський Вацлав (псевдоніми: П. Орловський, Шварц, Фавн та ін.; 1871–1923) – революційний діяч, публіцист, літературний критик. У 1923 році в Харкові вийшла збірка літературознавчих праць Воровського «Русская интеллигенция и русская литература».

Августин Блаженный Аврелій (354–430) – християнський теолог, родоначальник християнської філософії історії.

іоніти – іоанніти, релігійна секта, відлам Руської православної церкви. Виникла в 1883 р., назва походить від імені священника Іоанна Кронштадтського, якого іоанніти вважали чудотворцем. Оскільки Іоанн Кронштадтський прорікав падіння монархії і пришествя Антихриста, сектанти не прийняли нову владу й стали однією з гілок катакомбної церкви.

бе – бѣ минулий час дієслова «бути» у церковно-слов'янській мові.

Кручених Олексій (Кручоних; справжнє прізвище – Кручений; 1886–1968) – російський поет, один із теоретиків кубофутуризму, зачинатель «заумної» поезії в російській літературі («заум» – мова з невизначеними значеннями).

*Новий організаційний шлях, як резюме
голови київського «Плугу»* – тобто С. Щупака.

*Додаток
«Ахтанабіль» сучасності, або
Валеріян Поліщук у ролі лектора Комуністичного університету*

Комуністичний університет імені Артема – навчальний заклад у Харкові, заснований 1922 року для підготовки кадрів для партійних, профспілкових і радянських органів. Реорганізований у 1932 р.

Сааді (справжнє ім'я: Абу-Мухамед Мусліх ад-Дін ибн Абд Аллах Ширазі; 1210–1291 або 1292) – один з класиків перської літератури доби Середньовіччя.

У 1925 р. вийшла розвідка Івана Капустянського «Валеріян Поліщук: спроба характеристики творчості», яка вміщувала автобіографічні матеріали письменника «Дороги моїх днів». На них і покликається М. Хвильовий.

каптьорами – тобто тими, хто відає обліком і зберіганням майна й харчів (від «каптенармус» – відповідна посада / звання в армії Російської імперії).

Гомер революції – у статті «Етапи» (збірник «Жовтень», 1921 р.) В. Коряк так писав про В. Поліщука про його діяльність періоду «Виру революції»: «Тут він підводиться, зростає на цілу голову і дає обіцянки зроби-тися справжнім епіком, Гомером Революції» (С. 93).

губанівської – тобто «лубочної», див. примітку до статті «Художній матеріал у “Новій Україні”» (т. 1).

ще одну брошуру – тобто «Літературний авангард. Перспективи розвитку української культури, полеміка і теорія поезії».

succès de scandale – тобто успіх на скандалі.

передостанній – у 1925 р. у В. Поліщука вийшло дві книжки: «Розкол Європи. Художньо-соціальні та побутові нариси» (Харків: Книгоспілка) та «Європа на вулкані. Надзвичайна поема» (Харків: Червоний шлях).

Драгоманов Михайло (1841–1895) – публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський та політичний діяч.

Гамсун Кнут (справжнє прізвище – Педерсен; 1859–1952) – норвезький письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури за 1920 р.

дали «Вікторію», «Пана», «Голод» – твори Кнута Гамсуна.

жабу, що уподоблялась волоні – персонажі байки Леоніда Глібова «Жаба й Віл».

межигірських творів – вочевидь, ідеться загалом про українську літературу XVII–XVIII ст. доби козацького бароко.

Петіпа Віктор (1879–1939) – актор, у 1925–1926 рр. грав у харківському театрі імені І. Франка.

Донцов Дмитро (1883–1973) – критик, публіцист, політичний діяч. У 1922–1939 рр. редактор «Літературно-наукового вісника».

«могла б одбудувати свою ідеологію тільки на селянстві» – Хвильовий перефразовує тези, висловлені Д. Донцовим у праці «Підстави нашої політики» (Відень, 1921).

Чернявський Микола (1868–1938) – письменник, автор поетичних збірок «Пісні кохання» (1895), «Донецькі сонети» (1898), «Зорі» (1903), у 1920-х роках друкувався в журналах «Життя й революція» та «Червоний шлях». Див. також примітку до «Листів до Миколи Зерова» (лист X, т. 2).

Черкасенко Спиридон (1876–1940) – поет, прозаїк, драматург, з 1919 р. жив на еміграції.

синиця хотіла запалити море – образ з байки Л. Глібова «Синиця».

Доленгової розвідки – Хвильовий пише про статтю «До питання про дві системи мови», що увійшла до книжки Михайла Доленга «Критичні етюди» (Харків: ДВУ, 1925).

«філософ із головою хлопчика» – псевдонім В. Поліщука, яким він підписував свої афоризми.

харківського горкомхоза – тобто міського відділу комунального господарства (з рос.)

Козьма Прутков – вигаданий автор сатиричних творів, написаних Олексієм Толстим (1817–1875) і братами Жемчужниковими: Володимиром (1830–1884), Олексієм (1821–1908) і Олександром (1826–1896).

«Єфремівське саморекламство» – повна назва розділу в книжці В. Поліщука «Літературний авангард. Перспективи розвитку української культури, полеміка і теорія поезії»: «Саморекламство С. Єфремова та Жовтнева революція».

на С. Єфремова 1923 року – ідеться про працю Сергія Єфремова «Історія українського письменства» (видання четверте з одмінами й додатками, у 2-х томах, Українська накладня Київ-Ляйпциг, 1924).

«Вир революції» – літературно-мистецький збірник, упорядкований В. Поліщуком і виданий у Катеринославі (нині Дніпро) 1921 р.

компліментну статтю брата цього ж академіка – ідеться про статтю Петра Єфремова (1883–після 1937) під псевдонімом «Тромов П. Е.» «Від ясної панночки до Уолта Уйтмена».

проти «галасливих гомерів революції» – Сергій Єфремов, характеризуючи творчість Максима Рильського, писав: «Живий анахронізм для тих, що розбивають лоби перед пануванням факту, він являє собою зразок справді культурного поета, в одному рядкові якого більше змісту, ніж у цілих купках задрукованого паперу в деякого з галасливих “Гомерів революції”» (С. 361–362). Попри узагальнення, ішлося передусім про Валер’яна Поліщука. Історик літератури доволі негативно відгукнувся на творчість поета, зауважую-

чи, що той «пройшов не так довгу, як карколомну путь од еротичного цвірінкання до політичних од та й тепер ще хитається, свої симпатії поділяючи між революцією та статевими ексцесами» (С. 382).

«*Дутий Кумир*» – стаття В. Поліщука мала підзаголовок: «Або, як ідеологічна розпливчатість і нудний мелодизм зробили з П. Тичини українського Надсона для міщан і відсталих».

Смердяковщини – від прізвища персонажа Павла Смердякова з роману Ф. Достоевського «Брати Карамазови».

Северянін Ігор (справжнє прізвище – Лотарьов; 1887–1941) – російський поет-футурист, засновник еґо-футуризму.

oleum et operam perdidit – «олія й праця втрачені намарно» (латин.), цитата з комедії Тита Макція Плавта «Пунієць», ці слова належать гетері, яка дарма себе прикрашала.

Ваґнер Вільгельм-Ріхард (1813–1883) – німецький композитор і теоретик музики, відомий передусім завдяки своїм операм.

Мендельсон Фелікс (1809–1847) – німецький композитор, один з найяскравіших представників романтизму.

Відомому андреевському героєві – головний герой роману Леоніда Андреева «Сашка Жегулєв».

весь вістанський додаток – тобто «Культура і побут».

Тинянов Юмрій (1894–1943) – російський літературознавець і письменник. Праця «Проблема стихотворного язика» вийшла в 1924 р.

Томашевський Борис (1890–1957) – російський літературознавець. Вочевидь, Хвильовий пише про його працю «Теория литературы. Поэтика» 1925 р.

Брюсова – напевне, ідеться про статтю В. Брюсова «Вчера, сегодня и завтра русской поэзии», надруковану в сьомому числі часопису «Печать и революция» за 1922 р.

Шенґелі Георгій (1894–1956) – російський поет, перекладач, критик, віршознавець. На початку 1920-х вийшли такі його розвідки, як «Трактат о русском стихе. Ч. 1: Органическая метрика» (Одеса, 1921 та перероблене видання Москва-Петроград, 1923), «Практическое стиховедение» (Москва, 1923).

Вільдрак Шарль (справжнє прізвище – Мессаже; 1882–1971) – французький поет, один із засновників літературного товариства «Абатство», послідовник концепції «поезії буднів».

Дюамель Жорж (1884–1966) – французький літератор, один із засновників літературного товариства «Абатство», лауреат Гонкурівської премії (1918).

«теория вольного стиха» в російському перекладі *Шершеневича* – Вільдрак Ш., Дюамель Ж. «Теория свободного стиха» («Заметки о поэтической технике») (Москва, 1920).

Шершеневич Вадим (1893–1942) – російський поет, перекладач, один із теоретиків імажинізму.

Бобров Сергій (1889–1971) – російський поет, один з учасників футуристичної групи «Центрифуга», на початку 1920-х його критичні й теоретичні статті друкували в журналі «Печать и революция».

Бєлий Андрій (справжнє ім'я – Борис Бугайов; 1880–1934) – російський письменник-символіст. У 1910 році вийшла збірка його статей «Символізм».

«от Ромула до наших дней» – рядок з віршованого роману О. Пушкіна «Евгений Онегин».

на «здвигології», вичитаної з Кручениха – Хвильовий має на увазі його працю «Сдвигология русского стиха. Трактат обижаальный (Трактат обижаальный и поучальный)» (Москва, 1922).

Зеро не проти верлібру (див. його переклад Дюамеля) – три вірші Ж. Дюамеля «Вечірня балада», «Балада про Флорента Прюньє» і «Що з мене за людина» в перекладі українською були надруковані в десятому числі журналу «Життя й революція» за 1925 р.

Бехер Йоганн (1891–1958) – німецький поет, культурний і політичний діяч. Один з яскравих представників експресіонізму. У середині 1920-х виступає також і як прозаїк.

Филипченко Іван (1887–1937) – російський поет, учасник літературної групи «Кузница».

Лейтес Абрам (Олександр; 1901–1976) – критик і літературознавець.

Коли тебе колись тов. Лейтес порівнював із вищеназваним російським поетом – у статті «Пролетарський ренесанс в українській літературі», що вийшла в газеті «Коммунист» 16 березня 1924 р. У 1925 р. А. Лейтес подає її українською мовою як окрему брошуру «Ренесанс української літератури», наводимо цитату, на яку покликається Хвильовий, за цим виданням: «Перший в українській і навіть можливо в союзній літературі (коли не рахувати надійного в цім розумінні Івана Філіпченка) він самостійно прокладає путь, що ним у Європі йдуть ліві експресіоністи» (С. 20).

хвалебної рецензії на поему «Ленін» і статті під назвою: «Перші соняшні вибухи» – уміщені в першому томі нашого видання.

«молодий учений» – тобто Іван Капустянський (1894–1937), літературознавець, бібліограф.

його першим і найретельнішим «ходатаєм»

Еренбурга, того самого, що «Шаксе-ваксей» – див. статтю Хвильового «Перші соняшні вибухи».

за хрестоматією Плевака – йдеться про другий том укладеної Миколою Плеваком хрестоматії «Нова українська література» – «Від 80-х років XIX ст. до останніх часів» (Харків, 1983); див. також примітки до «[Рецензії на часопис] «Нова думка». Літературно-науковий журнал. Видання видавничого відділу Ради студентських представників Кам'янецького Університету. Перше-друге число і третє 1920 р[оку]» (т. 1).

Петрушка – персонаж російського народного театру ляльок.

«органони» – тут у значенні «вчені».

credo, quia absurdum est – вірю, тому що абсурдно (латин.).

«Из искры возгорится пламя» – рядок з вірша поета-декабриста Олександра Одоєвського «Струн вещей пламенные звуки...» (1829).

«Облако в штанах» – поема В. Маяковського 1915 р., повністю вперше надрукована в 1918 р.

«мне бы покончить жизнь в штанах, в которых начал» – рядок з вірша В. Маяковського «Вызов» (цикл «Стихи об Америке», 1925).

«Радіо в житах» – книжка поезії В. Поліщука 1923 р.

АПОЛОГЕТИ ПИСАРИЗМУ

І. До проблем культурної революції

Уперше цей цикл памфлетів було надруковано окремими розділами під загальною назвою 28 лютого, 7 березня, 14 березня, 21 березня та 28 березня 1926 р. на сторінках тижневого додатку газети «Вісті ВУЦВК» «Культура і побут». Подаємо за першодруком.

Гінденбург Пауль фон (1847–1934) – німецький військовий і державний діяч, генерал-фельдмаршал, президент Німецької республіки у 1925–1931 рр.

«Журналист» – російське професійне періодичне видання, засноване Володимиром Фріче в 1914 році. 1920 р. вихід журналу було поновлено під назвою «Красный журналист». У 1922–1933 рр. виходив під початковою назвою.

«Красной нови» – очевидно, Хвильовий має на увазі статтю Олександра Воронського «Художественная литература и рабкоры: (О простых истинах и простом писателе)», що вийшла в 3 числі журналу за 1926 р.

нових (...?) молдавських республік – 12 жовтня 1924 р. було утворено Молдавську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку в складі УСРР.

«Українсько-совітські псевдоморфози» – стаття надрукована в 4 числі «Літературно-наукового вісника» за 1925 р. (88 том).

norribile dictum – страх сказати (латин. прислів'я), його наводить С. Пилипенко у своїй статті «Як на правдивому шляху спотикаються (Шмат перший дискусійної відповіді акад. М. Яловому й М. Хвильовому)», надрукованій 31 січня на шпальтах «Культури і побуту» за 1926 р. (№ 5).

вміщений в трьох номерах «Культури і побуту» – стаття С. Пилипенка «Проблема організації літературних сил (Шмат другий дискусійної відповіді «академікам»)» надрукована в додатку «Культура і побут» за 14, 21 та 28 лютого 1926 р.

в махаївщину – див. примітку до «Повісті про санаторійну зону» (т. 3).

настрої столипінських «отрубів» – див. примітку до твору «Шляхетне гніздо» (т. 2).

персонаж із «Санаторійної зони», присвяченої Пилипенкові – Хвильовий має на увазі іронічні роздуми Анарха про природу людини.

написав напередодні – йдеться про статтю С. Пилипенка «Як на правдивому шляху спотикаються...».

нашу енергію присвяtimo сьогодні трьом – приводом стали, окрім названих статей С. Пилипенка, публікація С. Щупака «Псевдомарксизм Хвильового», що вийшла в 12 числі журналу «Життя й революція» за 1925 р. та книга К. Буровія «Європа чи Росія? Про шляхи розвитку сучасної літератури» (Москва, 1926).

Буревій (Буровій) Кость (справжнє прізвище Сопляков; 1888–1934) – поет, публіцист і політичний діяч.

II. Що ж таке мистецтво?

Епіграф з передмови Г. Плеханова до третього видання збірника статей «За двадцять лет» (1908).

in infinitum – безкінечно (латин.).

Мефістофель – ім'я одного з духів зла, демона, грішного ангела; тут: персонаж трагедії Й. В. Гете «Фауст».

наша літакадемія – Вільна Академія Пролетарської Літератури (ВАПЛІТЕ).

Маланюк Євген (1897–1968) – поет, культуролог, літературний критик. З 1920 р. на еміграції.

не давали нашому другу в свій час висловитись на сторінках «Культури і побуту» – йдеться про статтю М. Зерова «Кілька слів на відповідь т. Пилипенкові», де він спростовує звинувачення на свою адресу, висловлені С. Пилипенком у статті «Літературна вода на політичний млин».

див. мою статтю в № 4 «Плужанина» – «Від агітації до пропаганди» – за 1925 р.

кекук – танок афроамериканців, який набув популярності в Америці та Європі на початку ХХ ст.

«беліберду» з якогось Жураковського – вочевидь, йдеться про критика, історика літератури й мистецтвознавця Євгена Жураковського (1871–1922). Його перу належать зокрема такі праці, як «Симптомы литературной эволюции: критические очерки» (Москва, 1903), «О характерах: критико-психологический очерк» (першодрук у часописі «Богословский вестник», 2-й том № 7-8 за 1908 та 2-й том № 7-8 за 1909).

Шміт Федір (1877–1942) – мистецтвознавець. До 1921 р. викладав у Харківському університеті, потім працював у Києві, у 1924 р. виїхав до Росії. Мається на увазі його книжка «История, основные проблемы теории и истории» (Ленінград: Academia, 1925).

Горбенко Петро (1897–?) – мистецький критик, член Асоціації революційних митців України (АРМУ).

рецензію Горбенка на книжку «Искусство» – йдеться про публікацію «“Искусство” в кривому дзеркалі» у «Культурі і побуті» від 7 лютого 2006 р. (№ 6). П. Горбенко згадує і розглядає також й інші книги Ф. Шміта «Искусство, его психология, его стилистика, его эволюция» (Харків, 1919), «Психология маювання» (Харків, 1921), «Искусство как предмет обучения» (Харків, 1923).

Вертинський Олександр (1889–1957) – естрадний артист, кіноактор, композитор, поет і співак. З 1920 р. на еміграції. У 1943 р. повернувся на Батьківщину.

Полонський Вячеслав (справжнє прізвище Гусін, 1886–1932) – російський критик, історик, публіцист.

Лелевич Г. (справжнє ім'я Лаборі Калмансон; 1901–1937) – радянський критик, поет. Автор книжок «На литературном посту. Статьи и заметки» (1924), «Творческие пути пролетарской революции» (1925).

III. Так що ж таке, нарешті, мистецтво?

Енгельс, із листів до Мерінга – Хвильовий покликається на лист від 14 липня 1893 р.

фасон а la Вільгельм – німецький кайзер Вільгельм II (1859–1941) носив видовжені і підняті вгору вуса.

Александр III Македонський (356–323 до н. е.) – полководець, адміністратор і політик. Був вихованцем Аристотеля. Засновник імперії, що охоплювала територію від Дунаю до Гангу.

«тур де бра» – прийом французької боротьби.

за паном Пшестшельським – персонаж повісті Івана Франка «Гриць і панич» (1903). Сергій Пилипенко починає свою статтю «Про панича Пшестшельського й про марксизм навиворіт» («Плужанин», 1926, № 6) зі слів повчання паном Пшестшельським свого сина.

[se] non è vero, è ben trovato – якщо це не правда, то гарно придумано (іт.).

Бородавкіних і Угрюм-Бурчєєвих – від прізвищ персонажів роману М. Салтикова-Щедріна «История одного города» (1869–1870).

IV. «Просвітительство» як просвітянство

Епіграф зі збірки Ю. Шпола «Верхи» (1923).

V. Веселі «критерії»

Ques a so? – Про що це нам говорить? (прованс.), цим питанням закінчувалась сповнена нищівного сарказму відповідь французького драматурга й публіциста П'єра Бомарше (1732–1799) своєму опонентові – цензорві Маренну.

«Радянство» – йдеться про коло громадських діячів і письменників, що гуртувались довкола газети «Рада», єдиної щоденної україномовної газети в підросійській Україні (виходила з 15 вересня 1906 до 2 серпня 1914 р.).

«Хатянство» – середовище журналу «Українська хата» (1909–1914 рр.)

«Дзвін» – видавнича спілка, заснована в 1907 р. у Києві. У 1913 – 1914 рр. видавала однойменний місячник.

«Русская мысль» – наймасовіший літературний журнал у Російській імперії, виходив з 1880 по 1918 рр. Згодом видання було поновлено на еміграції (спершу в Софії, потім у Празі, а далі в Парижі).

«Літературні особняки» – у 1920-х рр. назва популярного московського поетичного кафе на Арбаті «Литературный особняк» закріпилась також і за колом російських письменників, які взяли участь в однойменному альманасі 1922 р.

літературний держплан – Хвильовий іронізує з приводу основних положень «Платформи ідеологічної й художньої Спілки селянських письменників “Плут”», що вийшла в першому збірнику «Плут» (Харків: ДВУ, 1924).

Харківську держдраму – йдеться про державний драматичний театр ім. І. Франка, що з 1923 по 1926 р. працював у Харкові. Театр засновано в 1920 р. у Вінниці.

Д’Неоро – псевдонім Олеса Досвітнього, Хвильовий має на увазі його «Культурно-побутові» скалки», надруковані 17 січня 1926 р. в «Культурі і побуті».

Помяловський Микола (1835–1863) – російський прозаїк.

місцкому письменників – профспілкова організація в Харкові, яка в 1920-х рр. об’єднувала письменників усіх угруповань.

VI. «Критерій» найвеселіший і наш

«Хай живе “Гарт” і “Плут”» – стаття М. Ялового від 31 січня 1926 р. у «Культурі і побуті» (№ 5).

«бахнув» одразу дуплетом – С. Пилипенко у відповідь на публікацію М. Ялового «На правдивому шляху», надруковану 17 січня 1926 р. у «Культурі і побуті», виступив зі статтями «Свідома провокація чи несвідома дурість» у 1 числі журналу «Плужанин» за 1926 р. та «Як на правдивому шляху спотикаються (Шмат перший дискусійної відповіді акад. М. Яловому й М. Хвильовому)» у «Культурі і побуті» від 31 січня 1926 р.

«ленінське кільце» – і Хвильовий, і Пилипенко відштовхуються від вислову В. Леніна з політичного звіту Центрального комітету РКП (б) 27 березня 1922 р. на XI з’їзді РКП(б): «Політичні події завжди дуже заплутані і складні. Їх можна порівняти з ланцюгом. Щоб утримати весь ланцюг, потрібно вчепитися за головну ланку».

VII. Post scriptum, який розчаровує

Не искушай меня без нужды – перший рядок популярного романсу Михайла Глінки (1804–1857) на слова Євгена Боратинського (Баратинського; 1800–1844).

VIII. Масовізми – московський і ваш

Плетньов Валеріян (1886–1942) – письменник, один з ідеологів «Пролеткульту», його стаття «На идеологическом фронте. Цели и задачи Пролеткультта» (1922) викликала критику В. Леніна і як відповідь Плетньову в газеті «Правда» вийшла публікація Я. Яковлева «О пролетарской культуре и Пролеткультге» (1922, 24 і 25 жовтня), що відображала ленінський погляд. Самі ж замітки В. Леніна разом зі статтею вміщено в збірнику «Вопросы культуры при диктатуре пролетариата» (Москва–Ленінград, 1925).

Яковлев Яків (справжнє прізвище Епштейн; 1896–1938) – радянський державний і політичний діяч. Один з організаторів більшовицького збройного повстання в Харкові 2 січня 1919 р., за день до окупації міста Червоною армією.

тижні три тому – тобто до виходу статті С. Пилипенка «Проблема організації літературних сил (Шмат другий дискусійної відповіді “академікам”)), де автор аргументовано доводить, що «Плуг» не стоїть на позиціях «напостівства».

Ergo – отже (латин.).

IX. Ну, так яка ж криза?

«ленінградська організація» – ідеться про так звану «нову опозицію» на чолі з Г. Зінов'євим і Львом Каменєвим (справжнє прізвище Розенфельд; 1883–1936), представники якої склали більшість делегатів від Ленінградської партійної організації на XIV з'їзді ВКП(б), що відбувся 18–31 січня 1925 р. «Нова опозиція» виступила за усунення Й. Сталіна з посади Генерального секретаря ЦК, вимагали проведення «надіндустріалізації», наголошували на недооцінці «куркульської небезпеки», розглядаючи селянство як ворожу антиреволюційну силу.

засуджена XVI з'їздом Компартії позиція – XIV з'їзд ВКП(б) ухвалив «Звернення до всіх членів Ленінградської організації», в якому закликав покласти край спробам порушити єдність партії.

«хвоста Робесп'єра» – вислів походить від назви памфлету Жана Клода Іполіта Мее де ля Туша (1760–1826) «Хвіст Робесп'єра, або небезпеки свободи друку», надрукованого у вересні 1794 р. І хоч Максиміліана Робесп'єра (1758–1794) було вже страчено, автор скеровував полемічний запал проти вождя якобінців та наголошував на можливості рецидивів диктатури.

X. «Дайош пролетаріат!»

terra incognita – незвідана земля (латин.).

димар Бродського – масивна споруда димаря парового млина на Подолі в Києві, названа за прізвищем власника Лазаря Бродського (1848–1904). Після пожежі 1920 р. підприємство припинило існування.

XI. Іще «дайош» інтелігенцію!

Здається, чернець Єремія – імені автора сатири «Плач київських монахів», звідки взяті рядки епіграфа, досі не з'ясовано. Твір кінця XVIII ст. дійшов у кількох списках. Уперше його було надруковано в 10 книзі журналу «Русская старина» за 1881 р., також виходив у III томі журналу «Україна» за 1907 р. та у 85 томі «Записок Наукового товариства імені Шевченка» за 1908 р. Вочевидь, Хвильовий помилково приписує авторство персонажеві, при тому, цитуючи з пам'яті, називає його Єремією, насправді – Іоасаф.

«Глобус» – двотижневий ілюстрований журнал, виходив у Києві з 1923 р. Головним редактором був С. Щупак.

етюди Загула й Савченка – у серії «Бібліотека “Глобус”» на початку 1926 р. вийшли книжки Д. Загула «Література чи літературщина? (Про українських «неокласиків»)» та Я. Савченка «Азіатський апокаліпсис».

«*Когда же придет настоящий день*» – назва статті М. Добролюбова щодо повісті І. Тургенєва «Накануне».

Per aspera ad astra – крізь терни до зірок (латин.).

XII. Розділ передостанній

Твоя правда, читачу! В моїх оповіданнях нема епічної об'єктивності. – А. Кримський з передмови до видання «Повісток та ескізів» 1919 р.

Кримський Агатангел (1871–1942) – історик, письменник, перекладач, сходознавець.

а паном Донцовим – Хвильовий перефразовує характеристику «неокласиків», подану Д. Донцовим у статті «Українсько-совітські псевдоморфози», на яку покликався й С. Щупак.

напередодні 9-го термідору – 9 термідору II року (27 липня 1794 року) у Франції стався контрреволюційний переворот, внаслідок якого було ліквідовано яacobинську диктатуру.

Фрерон Луї Марі Станіслав (1754–1802) – діяч часів французької революції. Був одним із лідерів перевороту 9 термідору. Під час повстання роялістів 5 жовтня 1795 р. і після – знову на боці революціонерів.

jeunesse e dorée (золотий молодняк) – маються на увазі групи молоді на чолі з Фрероном, які брали участь у переслідуванні яacobинців.

XIII. Московські задрипанки

Если русские могут гордиться несколькими поэтическими именами – епіграф з третьої статті В. Белінського з циклу «Статті о народной поэзии»

Іванов Всеволод (1895–1963) – російський письменник, сценарист. На початку 1920-х належав до об'єднання «Серапіонові брати».

Гладков Федір (1883–1958) – російський радянський письменник. Ідеться зокрема про його виробничий роман «Цемент» 1925 р.

Жуковський Василь (1783–1852) – російський поет, один з основоположників романтизму в російській поезії, перекладач, автор класичного російського перекладу «Одіссеї».

див. рецензію проф. Білецького – ідеться про рецензію Олександра Білецького (1884–1961) на книгу М. Зерова «Камена» (Київ: Слово, 1924), надруковану в 6 числі журналу «Червоний шлях» за 1924 р.

парвеню – тобто вискокча (з фр.).

УКРАЇНА ЧИ МАЛОРОСІЯ

Памфлет був заборонений цензурою відразу після написання влітку 1926 р. і від 1934 р. вважався втраченим. У 1989 р. його віднайшов у партійному архіві Олександр Мукомела (1941–2009) і надрукував у першому числі журналу «Слово і час» за 1990 р. Подаємо за виданням: *Микола Хвильовий. Україна чи Малоросія. Памфлети.* Київ: Смолоскип, 1993.

Шіллер Йоганн-Фрідріх (1759–1805) – німецький поет, філософ, історик і драматург, представник романтизму.

«Комуніст» – газета ЦК КП(б)У. Виходила з 1918 по 1926 р. – російською мовою, з червня 1926 р. – українською.

публіцистичні етюди – ідеться про статті Володимира Юринця «З нагоди нашої літературної дискусії» («Коммунист», 18 квітня 1926 р.) і Андрія Хвилі «Про наші літературні справи (До літдискусії)» («Коммунист», 24, 25, 28 квітня 1926 р.).

Юринець Володимир (1891–1937) – філософ, поет, публіцист і критик. Від 1925 р. очолював Інститут філософії при ВУАМЛІН (Всеукраїнській асоціації марксо-ленінських інститутів).

Хвиля Андрій (справжнє прізвище Олінтер; 1898–1937) – партійний діяч, ортодоксальний критик, літературознавець. У середині 1920-х рр. керівник відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У.

Агітпроп – скорочення від агітаційно-пропагандистський відділ ЦК КП(б)У

Герострат – людина, яка в прагненні будь-що увічнити своє ім'я 356 р. до н. е. спалила храм Артеміди в Ефесі.

Ефес – давньогрецьке місто на західному побережжі Малої Азії, нині територія Туреччини.

Атрамент – чорнило.

Вільну Академію – тобто ВАПЛІТЕ.

«Ну що, брат Пушкін?» – Хвильовий цитує Івана Хлестакова, персонажа з комедії М. Гоголя «Ревізор».

автора «Розбійників» – тобто Шіллера.

порівняв одного з диспутантів з Карлейлем – очевидно, йдеться про пасаж А. Юринця щодо бачення Хвильовим ролі особистості в історії, яке

співзвучне концепції «культу героїв / геніїв» Томаса Карлайла (у Хвильового – Карлейла; 1795–1881), шотландського письменника, есеїста й історика.

фрейлігратовою похвалою – Хвильовий згадує пораду Карла Маркса своєму товаришу Іосифу Вейдемейєру (1818–1866), що, звертаючись до поета Фердинанда Фреліграта (1810–1876), не треба жаліти компліментів, адже поети потребують лестощів.

«grande teorie» – великі теорії (фр.).

храм Діани – храм богині полювання Діани на Авентинському пагорбі, який збудував із метою зміцнення влади Риму над латинськими містами цар Сервій Туллій (роки правління: 578–535 до н. е.).

Рейхлін Йоганн (1455–1522) – німецький письменник, чия діяльність мала великий вплив на розвиток гуманістичної суспільної думки і літератури.

Обскурант – ворог освіти, науки, прогресу.

fidem de foro tollere – позбавити кредиту (латин.).

популярної брошурки про українські «широкі можливості» – очевидно, йдеться про працю А. Хвилі «Национальный вопрос на Украине» (1926).

клубу містера Піквіка – з роману Чарлза Діккенса «Посмертні записки Піквікського клубу».

Молодогегельянство – ідеалістична філософська течія в Німеччині 30-х – 40-х рр. XIX ст., яка утверджувала роль людської самосвідомості в історії всупереч гегелівському «світовому духові».

Фейєрбах Людвіг Андреас (1804–1872) – німецький філософ, засновник «антропологічного матеріалізму».

«Молода Німеччина» – група німецьких письменників ліберально-революційного напрямку в 30-х рр. XIX ст.

Філістер – міщанин, обиватель.

Камрад – товариш, із середини XIX ст. активно використовують як форму звертання в європейському революційному русі (comrade – англ.; camarade – фр.; camerata – іт.; kamerad – нім.).

«українським модернізмом» – йдеться про літературний рух початку XX ст., представлений, зокрема, творчими практиками «Молодої музи» й письменників, що гуртувалися довкола журналу «Українська хата». Див. також примітки до «Листів до Миколи Зерова» (лист XIII, т. 2).

Слащов-кримський – Слащов Яків (1885–1929) – генерал-лейтенант, учасник білого руху. У 1921 р. був амністований, повернувся з еміграції і викладав у вищій школі командирського складу Червоної армії в Москві.

«Сонячні кларнети» – збірка П. Тичини (1918).

«Інтермеццо» – твір М. Коцюбинського (1908).

Мільтон Джон (1608–1674) – англійський письменник і політичний діяч.

Кромвель Олівер (1599–1658) – лорд-протектор Англії в 1653–1658 рр. Військовий діяч під час громадянської війни в Англії.

Lapsus – прикра помилка (латин.).

Шопенгауєр Артур (1788–1860) – німецький філософ-іраціоналіст.

II

Монблан – кристалічний масив й однойменна вершина в Західних Альпах, найвищий в Західній Європі (4808 м). Довжина 50 км.

Гуттен Ульріх фон (1488–1523) – німецький рицар, один із авторів «Листів темних людей», спрямованих проти схоластики й духовенства.

Еразм Роттердамський (справжнє ім'я Герхард Герхардс; 1466/за ін. даними 1465, 1467, 1469/–1536) – філософ і теолог.

епікурейські ідеали – етичні ідеали давньогрецького філософа Епікура (341–270 рр. до н. е.), пов'язані із дотриманням міри в усьому, задоволенням природних бажань людини тощо.

Монтеск'є Шарль-Луї де (1689–1755) – французький письменник, правник і філософ, один із основоположників сучасної представницької демократії.

Галілей Галілео (1564–1642) – італійський мислитель епохи Відродження, засновник класичної механіки, фізик, астроном, математик, один із засновників сучасного експериментально-теоретичного природознавства, поет і літературний критик.

Декарт Рене (1596–1650) – французький філософ, фізик, фізіолог, математик, основоположник аналітичної геометрії.

Річардсон Семюель (1689–1761) – англійський письменник і видавець.

Комінтерн – Комуністичний інтернаціонал, 3-й Інтернаціонал, міжнародна організація, що об'єднувала комуністичні партії різних країн у 1919–1943 рр.

д-р Фауст – головний герой трагедії Й. В. Гете «Фауст».

Гретхен – так Фауст називає свою кохану Маргариту у хвилини ніжності.

oleum ricini – рицинова олія (касторка), проносний засіб.

Сорель Жорж (1847–1922) – французький філософ, ревізіоніст поглядів Маркса. Найвідоміші праці – «Ілюзії поступу» (1908) й «Роздуми про насилля» (1908).

Рилєєв Кіндрат (1795–1826) – російський поет, учасник повстання декабристів 1825 р., прихильник ідеї національного визволення України.

Абеляр П'єр (1079–1142) – французький поет, богослов, філософ-схоласт.

III

Золота Орда – складова великої Монгольської імперії, державне утворення від рік Об і Сирдар'я на Сході до Дністра на Заході, існувала в XIII – поч. XVI ст.

Малоросійська колегія – центральна установа Російської імперії, створена в 1722 р. для контролю за діяльністю українського гетьмана і генеральної старшини. У 1727 р. Малоросійська колегія була ліквідована і відновлена влада гетьмана. У 1764 р. Катерина II поновила діяльність Малоросійської колегії. Із ліквідацією автономії України Малоросійська колегія припинила своє існування (1786).

фамільярничав з «Пушкіним» – алюзія на вже цитовані слова Хлестакова й підкреслення «хлестаковщини» опонента.

«австрійська інтрига» – наклепницький штамп російської пропаганди про буцімто «зовнішнє» ініціювання українського національно-визвольного руху та «штучність» української мови.

de jure – юридично (латин.).

Людовік XIV (1638–1715) – французький король, прихильник принципу абсолютної монархії (йому часто приписують вислів «Держава – це я»).

Демосфен (384–322 до н. е.) – давньогрецький оратор і політичний діяч.

Ларін Ю. (справжнє ім'я Михайло Лур'є; 1882–1932) – партійний і господарський діяч, який поряд зі статтями на економічну тематику виступав також у пресі і з матеріалами щодо національного питання в Україні.

Філіппіки – викривальні промови Демосфена проти македонського царя Філіппа II (382–336 рр. до н. е.); тут у переносному значенні.

IV

Окружком – окружний комітет, проміжна управлінська ланка.

Сіракузи – давньогрецька колонія на Сицилії, заснована, за переказами, коринфянами близько 735 до н. е. Місто відіграло значну роль в античному світі як торговельний, культурний і науковий центр, а також під час першої і другої Пунічних воєн між Римом та Карфагеном. Батьківщина Архімеда.

V

Штраус Давид Фрідріх (1808–1874) – німецький філософ, історик, теолог і публіцист.

Бекон Френсіс (1561–1626) – англійський політик, філософ і есеїст.

Монтень Мішель де (1533–1592) – французький богослов, філософ, письменник, громадський діяч.

який покидає Маргариту – в основу метафори покладено епізод трагедії Й. В. Гете «Фауст».

C'est moi! Ouvrez dons! – Це я! Прошу, відчиніть! (фр.).

винниченківську псевдочесність з собою – ідеться про один із важливих моральних принципів поведінки героїв творів Володимира Винниченка та безпосередньо його як людини, що письменник повсякчас осмислював і пропагував як вияв т. зв. «нової моралі» (зокрема, в романі «Чесність з собою», 1910 р.).

сменовехівці – ідеться про суспільно-політичну течію в середовищі російської інтелігенції, яка сподівалася на повернення Радянської Росії в загальноєвропейське ідеологічно-економічне русло. Назва походить від емігрантського журналу «Смена вех».

про і контра – за і проти (за латин.).

VI

Сухарєвка – ринок у Москві на площі біля Сухарєвської вежі.

Разін Степан (близько 1630–1671) – донський козак, отаман, ватажок Селянської війни 1670–1671 рр. на Поволжі.

Пугачов Омелян (1742–1775) – донський козак, отаман, ватажок Селянської війни 1773–1775 рр., що охопила територію від Дону до Яіку (Уралу).

Арцибашев Михайло (1878–1927) – російський письменник, земляк Хвильового. Його творчість і зокрема роман «Санін» часто критикували за «порнографізм» через увагу автора до сфери інтимних почуттів людини, однак вони мали чимало прихильників і послідовників.

Толстой Олексій (1883–1945) – російський письменник.

ВКП – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків), до 1925 р. – Російська комуністична партія (більшовиків).

Блок Олександр (1880–1921) – російський поет, драматург, перекладач.

Брандес Георг (1842–1927) – данський літературознавець. Досліджував європейські літератури, зокрема й російську.

людей «двадцатого числа» – службовців державних установ, яким двадцатого числа виплачували заробітну плату.

Рудін – герой однойменного роману І. Тургенева.

Слов'янофільство – світоглядно-ідеологічна і суспільно-політична течія в Росії у 1830–1870 рр., представники якої виступали за культурне й політичне єднання слов'янських народів під проводом Росії та під прапором православ'я.

Розанов Василь (1856–1919) – російський філософ, письменник, критик. *теологією Беатріче* – у «Божественній комедії» Данте Беатріче виступає уособленням теології, а натомість Вергілій – філософії та розуму.

Руссо Жан-Жак (1712–1778) – французький філософ, письменник, композитор.

Дідро Дені (1713–1784) – французький філософ.

«Жанна Ней» – роман Іллі Еренбурга 1924 р., повна назва: «Любов Жанни Ней».

карамельних Даш – ідеться про героїню трилогії О. Толстого «Ходіння по муках», перша книга якого «Сестри» вийшла в 1922 р.

В статті про Фонвізіна В. Белінський – Хвильовий переказує фрагмент зі статті В. Белінського «Взгляд на русскую литературу» (1847).

Фонвізін Денис (1745–1792) – російський письменник, драматург.

«Книгоспілка» – кооперативна видавничка й книготорговельна організація в Києві 1918 – 1920 рр. У 1923 р. відновила з центром у Харкові та Філіями в Києві й Одесі. Проіснувала до 1931 р. Видавала широкий спектр книгопродукції: від підручників до науково-популярних видань.

«Буревестника» – ідеться про твір «Песня о Буревестнике» 1901 р., що став у Російській імперії символом революційної діяльності.

перша революційна відозва на Україні польського поета Розенталя – ідеться про Йосифа-Антоні Розенталя (1831–після 1890-х), який вів революційну агітацію серед селян Київщини. Текст відозви Хвильовий цитує за статтею Михайла Лемке «Крестьянские волнения 1855 года» (Красная летопись, 1923, № 7, с. 135).

Лессінг Готгольд Ефраїм (1729–1781) – драматург, теоретик мистецтва і літературний критик. Основоположник німецької класичної літератури.

«зеленоокої Мальви» – йдеться про героїню однойменного оповідання М. Горького.

«Война и мир» – роман Л. Толстого.

«Вишневий сад» – п'єса А. Чехова.

«97» – п'єса М. Куліша.

Бальзак Оноре де (1799–1850) – французький письменник.

«Les pausans» – «Селяни» (фр.), незавершений роман О. де Бальзака.

Золя Еміль (1840–1902) – французький письменник, критик.

Григорович Дмитро (1822–1899) – російський письменник.

Михайловський Микола (1842–1904) – російський публіцист, літературний критик, теоретик народництва, який мав особливий пієтет у батька Хвильового – Григорія Фігільова.

котурнові – неприродні, штучні.

Рисаков Микола (1861–1881) – член організації «Народна воля», учасник замаху на імператора Олександра II.

Перовська Софія (1853–1881) – член «Народної волі», організатор вбивства імператора Олександра II.

Пестель Павло (1793–1826) – полковник, лідер декабристів в Україні, ідеолог декабристського руху.

Короленко Володимир (1853–1921) – російськомовний письменник, журналіст, громадський діяч.

перші полки, які підняли м'ятеж проти царату, були по національності наші – Волинський та Ізмаїльський запасні полки в Петрограді.

pop omnia possumus omnes – не всі все можуть (латин., вислів належить Вергілію).

VII

Краснопреснінських районів – промислова частина Москви на початку ХХ ст., центр збройного повстання 1905 р.

Данилевський Микола (1822–1885) – російський філософ, соціолог, культуролог. Обстоював теорію циклічних культурно-історичних типів, обґрунтовував ідеї панславізму.

Шатобріан Франсуа-Рене де (1768–1848) – французький письменник, політик і дипломат, один із засновників романтизму у французькій літературі.

мейерхольдівського фараона «Герум-Герум» – ідеться про колізію у виставі «Трест Д. Є.» російського режисера Всеволода Мейерхольда (1874–1940). Одноименну п'єсу написав М. Подгаєцький за романами «Трест Д. Є.» І. Еренбурга та «Тунель» Бернгарда Келлермана (1879–1951).

мікенській культурі – йдеться про Егейську цивілізацію (застарілий термін: Крито-мікенська цивілізація), 3000–1000 рр. до н. е. на островах Егейського моря, Криті, у материковій Греції та Малій Азії (Анатолія).

Камбіз II – перський цар (530–522 рр. до н. е.) з династії Ахеменідів, старший син Кіра Великого. Завойовник Єгипту.

Александрія – місто в дельті Нілу, засноване в 332–331 рр. до н. е. Александром Македонським.

Птолемеї (Лагіди) – династія правителів Єгипту в IV–I ст. до н. е. Заснована наступником (діадохом) Александра Македонського Птолемеєм I.

Ex Oriente Lux – світло зі Сходу (латин.)

Сун-ят-сен – Сунь Ятсен (1866–1925), китайський революціонер, політичний діяч, засновник партії Гоміндан («Націоналістичної партії»).

Хіни – Китаю.

Лозовський А. (справжнє ім'я Соломон Дрідзо; 1878–1952) – партійний та профспілковий діяч, генеральний Профінтерна (створена в Москві міжнародна організація радикальних профспілок; 1921–1937).

Тагор Рабіндранат (1861–1941) – бенгальський та індійський письменник. Нобелівський лауреат (1913).

Бухарін в своїй промові про «судьби російської інтелігенції» – виголошена на диспуті щодо долі російської інтелігенції 10 березня 1925 року в Москві, надрукована в третьому числі журналу «Печать і революція» того ж року.

амстердамський Інтернаціонал – міжнародна федерація реформістських профспілок, створена в Амстердамі в 1919 р.

Макдональд Джеймс Рамсей (1866–1937) – один із засновників і лідерів Лейбористської партії, у 1924, 1929–1931 рр. – прем'єр-міністр Великобританії.

Барбюс Анрі (1873–1935) – французький письменник і громадський діяч. Засновник групи «Клярте».

«Недоросль» – п'єса Д. Фонвізіна.

Шеллінг Фрідріх (1775–1854) – німецький філософ, ідеаліст.

Панславізм – культурна і політична течія серед слов'янських народів, в основі якої лежать уявлення про етнічну і мовну спорідненість та необхідність політичного об'єднання слов'ян. Уперше термін запропонував у 1826 р. словацький філолог і правник Ян Геркель (1796–1853?).

До речі: як зв'язати азійський ренесанс з греко-римським мистецтвом? Про це ми ще будемо говорити, а поки що посилаємо читачів до прекрасної статті українського талановитого критика М. Зерова <...> «Література чи літературщина?». Сьогодні останній його знову атакує – як можна припустити,

спершу Хвильовий, напевне ж, покликається на статтю М. Зерова «Євразійський ренесанс і пошехонські сосни», що того ж таки року разом зі статтею «Європа – просвіта – освіта – лікнеп» (попередньо надрукованою у 6-7 числі журналу «Життя й революція» за 1925 р.) та «Зміцнена позиція» (раніше не друкована) склали триптих «Ad Fontes» у його книзі «До джерел. Літературно-критичні статті» (Київ: Слово, 1926), потім він переходить до опонентів, зокрема Д. Загула і його книги «Література чи літературщина», вказуючи водночас на його нову статтю «Про нашу критику», що вийшла в 6-7 числі журналу «Плужанин» за 1926 р.

Катона Старшого – Марк Порцій Катон (234–149 до н. е.), державний діяч і письменник у стародавньому Римі, кожную свою промову закінчував словами: «Карфаген повинен бути зруйнований».

«Delenda Carthago!» – «Зруйнуймо Карфаген!» (латин.).

наш колишній вчитель – Володимир Коряк.

літературний універсал 21-го року – ідеться про «Наш Універсал до робітництва і пролетарських мистців українських».

Грановський Тимофій (1813–1855) – історик, громадський діяч, один із ідеологів західництва.

автора «Лаокоона» – Г. А. Лессінга.

«Стражданнями молодого Вертера» – твір Й. В. Гете.

Марціал Марк Валері (близько 40 – близько 104) – давньоримський поет, автор епіграм.

«Ксенія» – назва XIII книги епіграм Марціала (у перекладі з латини – «Подарунки»).

Оссіан – легендарний кельтський бард III ст., від чийого імені написано поеми Джеймсом Макферсоном (1736–1796). Саме ці поеми Макферсона і мали вплив на німецьких романтиків.

Гомер – легендарний давньогрецький поет, якому приписують авторство «Іліади» і «Одіссеї».

«пантагрюелізмах» – від назви твору «Гаргантюа і Пантагрюель» французького письменника Франсуа Рабле (1494–1553).

Петрицький Анатоль (1895–1964) – живописець, книжковий графік, театральний художник. Активний учасник мистецьких процесів 1920-х рр.

Меллер Вадим (1884–1962) – авангардист, театральний художник, ілюстратор і архітектор.

Вериківський Михайло (1896–1962) – композитор, диригент.

Дніпробуд – будівництво гідроелектростанції на Дніпрі.

СТАТТІ Й ВИСТУПИ 1926–1929 РОКІВ

*Лист до редактора додатка газети «Вісті» ВУЦВК
«Культура і побут»*

Оприлюднено 7 лютого 1926 р. у «Культурі і побуті». Подаємо за першодруком.

«Une lettre»

Твір опубліковано у 26 числі журналу «Нове мистецтво» за 1926 р., а у 28 числі Аркадій Любченко подав лист-відповідь «Миколі Хвильовому». Подаємо за першодруком.

Une lettre – лист (фр.).

Bonjour, mon cher ami – Вітаю, мій любий друже! (фр.).

Людовика XV (1710–1774) – король Франції (1715–1774), на час його правління припав розквіт французької культури (період рококо).

je sois François – я Франсуа (фр.).

Чистякова Валентина (1900–1984) – акторка театру «Березіль».

«Золоте черево» – п'єса бельгійського драматурга Фернана Кроммелінка (1886–1970), яку поставив театр «Березіль» на відкриття сезону після переїзду з Києва до Харкова в 1926 році.

Vivent les arts! – Хай живе мистецтво! (фр.).

чіткі літери – «25» – очевидно, ідеться про важливу дату для більшовицького режиму 25 жовтня за старим стилем, коли в 1917 р. почалася т. зв. Жовтнева революція.

«Золоте черево» як вихід з репертуарного тупика

Уперше оприлюднено в 28 та 29 числах журналу «Нове мистецтво». Публікація містила редакційну примітку: «Стаття дискусійна». Подаємо за першодруком.

Баб Юліус (1880–1955) – німецький театральний критик і драматург.

Comment vont les greffes? – Як справи з щепленням? (фр.).

«Вій» – музична п'єса-гротеск Остапа Вишні, була в репертуарі театру імені Франка (1925).

«Мандат» – сатиричну п'єсу Миколи Ердмана (1900–1970), у 1925 р. поставив Всеволод Мейерхольд (справжнє ім'я: Карл Казимир Теодор Мейергольд; 1874–1940) у своєму театрі, а в 1926 році була в репертуарі театру Франка в постановці режисера Бориса Глаголіна (справжнє прізвище Гусев; 1879–1948).

«97» – прем'єра п'єси Миколи Куліша відбулася на сцені театру Франка 9 листопада 1924 року. Режисер – Гнат Юра (1888–1966).

C'est trop d'honneur que vous me faites! – Забагато честі з вашого боку! (фр.).

такою постановкою, як «Шпана» – за п'єсою Володимира Ярошенка, режисер – Януарій Бортник (1897–1938), композитор – Семен Тартаковський (1901–1965). Прем'єра відбулася 19 березня 1926 року на сцені мистецького об'єднання «Березіль».

патологічних героїв Гросса – див. примітку до «Листів з Відня» (Т. IV, Лист до Михайла Ялового від 7 лютого 1928 р.).

Ведекінд Франк (1864–1918) – німецький поет і драматург.

Штернгайм Карл (1878–1942) – німецький драматург і новеліст.

Vous prenez les choses philosophiquement – Ставтеся до всього по-філософськи (фр.).

en masse – загалом (фр.).

«Горе от ума» – «Лихо з розуму», комедія у віршах Олександра Грибоедова (1825, першодрук – 1833).

«Мізантроп» – віршована п'єса Мольєра (1666).

C'est possible – Припустимо (фр.).

«Весілля Фігаро» – п'єса П. Бомарше.

біля того «колокола», в який бив колись Герцен – О. Герцен разом з М. Огарьовим видавали в Лондоні газету «Колокол».

Рафаель – див. примітку до твору «Силуети» (т. 2).

Перуджино П'єтро (1446–1523) – художник доби Відродження в Італії.

Бетховен Людвіг ван (1770–1827, Відень) – німецький композитор і піаніст.

Моцарт Вольфганг Амадей (1756–1791) – австрійський композитор і музикант-віртуоз.

Поп Александер (1688–1744) – англійський поет і філософ.

«Макбет» – п'єса Вільяма Шекспіра.

«Гайдамаки» – поема Тараса Шевченка.

«Джимі Гірінс» – вистава Леся Курбаса за твором Е. Сінклера (1923).

de gustibus non est disputandum – про смаки не сперечаються (латин.).

Vente affamé n'a pas d'oreilles – Голодний живіт не має вух (фр.).

Je comprends – Я розумію (фр.).

«Не можна повернути історії карусель, як сказав Жан-Жак Русель». – «*Не Русель, а Русо*». – «*Ну, хай буде історії колесо*». – переклад з російської сатиричних рядків Михайла Вольпіна (1902–1988).

«Соціологічний еквівалент» трьох критичних оглядів

Уперше опубліковано в 1 числі журналу «Валпiте» за 1927 р. Подаємо за першодруком.

«amicus Plato, sed magis amica veritas» – Платон – мій друг, але правда – кращий друг (латин.).

«Тільки тоді марксистська критика буде мати глибоке виховне значення, коли вона спирається на свою ідейну (курсив постанови) перевагу» – цитата з постанови Політбюро ЦК РКП(б) «Про політику партії в галузі художньої літератури» від 18 червня 1925 року.

автор «Калинових мостів» – тобто Володимир Коряк, ідеться про його статтю «Калиновий міст. (Замість річного огляду)», що вийшла в газеті «Вісті» від 7 листопада 1925 р. «*Організація жовтневої літератури*» – Коряк В. «Організація жовтневої літератури. Газетні й журнальні статті» (Харків: ДВУ, 1925).

«*Нарисом історії української літератури*» – Коряк В. «Нарис історії української літератури. I. Література передбуржуазна» (Харків: ДВУ, 1925).

«*Боротьба за Шевченка*» – Коряк В. «Боротьба за Шевченка» (Харків: ДВУ, 1925).

Гейзе Пауль (1830–1914) – німецький письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури 1910 року.

«*Wer nicht Wagt darf sich gehen zu lassen, wird nicht Weit kommen*» – «Якщо не ризикнеш, то далеко не підеш» (нім.),

«*Взгляд на русскую литературу 1847 г.*» – стаття В. Белінського.

«*Літературний рік*» – стаття В. Коряка вийшла в газеті «Народний учитель» від 3 листопада 1926 р.

«*Жовтнева література в минулому році*» – стаття В. Коряка вийшла в додатку до газети «Вісті ВЦВКУ» «Культура і побут» від 7 листопада 1926 р.

II

«*Третю фабрику*» – автобіографічний твір В. Шкловського «Третья фабрика. Размышления и воспоминания» (Москва: Артель писателей «Круг», 1926)

Журлива Олена (справжнє ім'я Котова Олена, дівоче прізвище – Пашиківська; 1898–1971) – поетеса й співачка.

Ле Іван (справжнє прізвище Мойся; 1895–1978) – письменник, у 1920-х – редактор журналу «Забой».

«*Моцарт*» *Васильченка* – очевидно, йдеться про твір «Приблуда» Степана Васильченка (справжнє прізвище – Панасенко; 1879–1932).

hélas! – шкода! (фр.).

Громів Олесь (справжнє ім'я Олександр Тарнаутський; 1902–?) – письменник, журналіст, член «Плугу», ВАПЛІТЕ.

Момот Іван (1905–1931) – письменник, літературний критик, член літературних угруповань «Молодняк» і «Пролітфронт».

Голота Петро (справжнє прізвище Мельник; 1902–1949) – письменник, журналіст, художник.

Голубничий Пилип (1903–1978) – поет, член «Плугу».

Конторин Олекса (1903–?) – поет, член літературних організацій «Плуг» і «Молодняк».

Шевченко Іван (1902–1977) – поет, у 1920-ті член літературних організацій «Плуг» і «Молодняк».

Кириленко Іван (1903–1938) – письменник, член «Плугу», «Гарту», ВУСПП.

Кожушний Марко (1904–1938) – поет, журналіст. Член літературних організацій «Плуг» і «Молодняк».

Дукін Микола (1905–1943) – письменник, член «Плугу» .

Коваленко Дмитро (друкувався під псевдонімом Косарик; 1904–1992) – письменник і літературознавець, член «Плугу».

Крашаниця Анатолій (1904–1984) – письменник і журналіст. Член літературних організацій «Плуг» і «Молодняк».

Епик Григорій (1901–1937) – письменник, перекладач, публіцист, член «Плугу» і ВАПЛІТЕ.

Безименський Олександр (1898–1973) – російський поет.

проти нової комсомольської літературної організації – тобто «Молодняка».

емігрант Сріблянський – псевдонім Микити Шаповала (1882–1932), члена Центральної Ради, поета й літературного критика.

tout le monde verra que monsieur vit sur un grand pied – усі бачать, що пан живе на широку ногу (фр.).

Вражливий Василь (справжнє прізвище Штанько; 1903–1937) – письменник, член літературних угруповань «Плуг», ВАПЛІТЕ.

Ринальдо Ринальдіні – див. примітку до «Вступної новели» (т. 2).

Антоненко-Давидович – див. примітку до «Листів до Михайла Могилянського» (лист I, т. 2).

donnez a monsieur un catalogue des livres... – подайте панові книжковий каталог (фр.).

Сент-Бев, Шарль Огюстен де (1804–1869) – французький літературний критик.

Жорж Санд (справжнє ім'я Амандіна Аврора Люсіль Дюпен; 1804–1876) – французька письменниця.

III

історичної кашченковщини – від прізвища автора історичних романів на козацьку тематику Андріана Кашченка (1858–1921).

Готьє Теофіль (1811–1872) – французький письменник, один із засновників поетичної групи «Парнас», що сповідувала «чисте мистецтво».

Івченко Михайло (1890–1939) – письменник, перекладач.

Буало Нікола (1636–1711) – французький поет, критик.

Буало в своєму «L'art poétique» – «Мистецтво поетичне» (1674), твір Н. Буало, де системно викладено засади літературного класицизму; у першому друку статті Хвильового містилася авторська примітка: «За добрий переклад “L'art poétique” Вільна Академія видає премію: три огляди Коряка і памфлет Хвильового».

Гордієнко Дмитро (1901–1974) – письменник, належав до літературних угруповань «Плуг», «Молот», «Молодняк», «Пролітфронт», ВУСПП.

IV

in extremis – на останньому подиху (латин.)

Атаманюк Василь (1897–1937) – поет, член угруповання «Західна Україна». «інтерлюдія» – жанр комедійної драми, що виник в англійській літературі на зламі XV–XVI ст.

Адмет – син фессалійського володаря, який брав участь у поході аргонавтів.

Геракл – герой давньогрецької міфології, син бога Зевса і звичайної жінки Алкмени, найбільше відомий своїми подвигами на службі в царя Еврістея, боротьбою з гігантами.

Тезей – персонаж давньогрецької міфології, син афінського царя Егея та Етри, цар Афін. Аргонавти – герої давньогрецької міфології, які на чолі з Ясоном здійснили морський похід у Колхиду (нині – чорноморське узбережжя Грузії) на кораблі «Арго» за золотим руном.

«*дочки Нерейя*» – персонажі давньогрецької міфології, nereїди, морські німфи, доньки Нерейя та Доріди.

«*стімфальські птахи*» – персонажі давньогрецької міфології, міфічні людодіди птахи, які жили біля болота Стімфала в Аркадії. Їхнє знищення було одним із подвигів Геракла.

«*гарпія*» – персонаж давньогрецької міфології; гарпії – богині вихору, сестри богині райдуги Іріді.

Гесіод (кінець VIII – початок VII ст. до н. е.) – перший відомий на ім'я давньогрецький поет.

Есхіл (525 до н. е. – 456 до н. е.) – давньогрецький трагік, автор класичної трагедії.

Нерей – персонаж давньогрецької міфології, покровитель моряків, син Понта й Геї, батько nereїд.

Амфітріта – морська богиня у давньогрецькій і давньоримській міфології, дочка Нерейя й Доріди, дружина Посейдона.

Фетіда – персонаж давньогрецької міфології, німфа, дочка Нерейя й Доріди, мати Ахіллеса.

барон фон Грінвальдус – персонаж твору Козьми Прутка.

Ріккерт і Віндельбанд – Генріх Ріккерт (1863–1936) і Вільгельм Віндельбанд (1848–1915) – німецькі філософи, основоположники баденської школи неокантіанства.

незабутні вечори в «церкві Юзефовича» – приміщення по вулиці Сумській, 11 у Харкові, де містилися редакції газет «Вісті ВУЦВК» і «Селянська біднота» (невдовзі «Селянська правда»), осердя літературного процесу 1920-х.

salus publica – suprema lex – добробут народу – найвищий закон (латин.).

Довгань Кость (Костянтин; 1902, за іншими даними – 1892–1937) – літературний критик, бібліограф.

Коваленки – див. примітку до «Листів до Миколи Зерова» (лист XIII, т. 2).

V

рецензія на «Історію однієї кар'єри» Сенченка – рецензія Бориса Коваленка на книжку Івана Сенченка «Історія однієї кар'єри» та інші оповідання» (Харків: ДВУ, 1926) була надрукована в 9 числі журналу «Життя й революція» за 1926 рік.

Стефаник Василь (1871–1936) – письменник. Його творчість мала вплив на формування Григорія Косинки як новеліста, довгий час обидва автори підтримували дружнє листування.

з vol d'oiseau – з висоти пташиного польоту (фр.).

мало не на Лондонівських героїв – тобто американського письменника Джека Лондона (1876–1916).

Плюшкіни і Собакевичі – від прізвищ персонажів твору М. Гоголя «Мертві душі».

VI

J'ai fini! – Я закінчив (фр.).

«Наше сьогодні»

Уперше було надруковано без підпису як редакційна стаття в 3 числі журналу «Вапліте» 1927 р. Упорядник попереднього п'ятитомового видання творів Миколи Хвильового Григорій Костюк на підставі стилістичного аналізу тексту і свідчення Юрія Смолича («Розповідь про неспокій», частина перша, Київ: Радянський письменник, 1968, с. 70) визначив авторство Хвильового й розмістив текст у 4 томі. Подаємо за першодруком.

Епіграф з праці Карла Маркса «Капітал».

А. Машкіна – див. примітку до «Вступної новели» (т. 2).

т. Новицького – див. примітку до твору «Іван Іванович» (т. 4).

Мюнцер Томас (1490–1525) – німецький дяч і богослов доби Реформації, один з лідерів Селянської війни 1525 р. в Німеччині.

МАРС – Майстерня революційного слова – назва письменницької організації в Києві, що постанала 1927 року на базі колишньої «Ланки». До неї належали: Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник, В. Підмогильний, Гр. Косинка, Т. Осьмачка, Іван Багряний (справжнє прізвище Лозов'яга (Лозов'ягін); 1906–1963), Борис Тенета (справжнє прізвище Гурій; 1903–1935), Дмитро Фальківський (справжнє прізвище Левчук; 1898–1934), Дм. Тась та інші.

ХАПП – Харківська асоціація пролетарських письменників – організація російських письменників у Харкові 1922 р.

опов[ідань] «Брати» – твір Івана Микитенка (1897–1937).

оповідання «Ритми шахтюрки» – твір Івана Ле.

В маніфесті на стор. 126 – Маніфест Всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників.

ворожість, з якою зустрів ВУСПП журнал «Валіте» № 2 – ідеться про рецензію, вміщену в розділі «Бібліографія» за підписом-криптонімом Д.

«repetitio est mate studiorum» – повторення – мати навчання (латин.).

А. Селівановський – Олексій Селівановський (1900–1938) – радянський літературний критик, журналіст, редактор. Ідеться про його статтю «В боротьбі проти шовінізму. (Літературна ситуація на Україні)» в 4 числі журналу «На літературном посту» за 1927 р.).

Ваганьян – Тер-Ваганян Вагаршак (1893–1936), партійний діяч і літератор, ідеться про його працю «О национальной культуре» (Москва-Ленінград, 1927).

«Жизнь искусства» – російський журнал, виходив у 1923–1929 рр. у Ленінграді.

автора знаменитої статті в «Культура і побут» – очевидно, мається на увазі Микола Новицький.

«теорії» тов. Ларіна – ідеться про статтю Ю. Ларіна «Об извращениях при проведении национальной политики (В порядке обсуждения)» в часописі «Большевик» (Москва) у 23–24 числі за 1926 і в 1 числі за 1927 р.

цікавого листа одного з кращих руських письменників – відповідь М. Горького на прохання про дозвіл на переклад українською мовою повісті «Мати», з яким звернувся до нього головний редактор видавництва «Книгоспілка» О. Слісаренко. Російський письменник жив на тоді в Соренто, на півдні Італії.

XII з'їздом ВКП(б) – відбувся 17–25 квітня 1923 року в Москві, де були обгрунтовані засади національної політики партії, зокрема т. зв. «коренізація», на наших теренах – «українізації».

Червневим пленумом ЦК КП(б)У – проходив 2–6 червня 1926 року в Харкові, був присвячений питанням реалізації політики «українізації».

primum agens – першопричина (латин.).

Вахтеров Василь (1853–1924) – російський педагог, обгрунтовував, що особливості формування дитини залежать від зовнішнього середовища.

т. т. Хвильового, М. Ялового й О. Досвітнього – див. «Заяву групи комуністів-членів ВАПЛІТЕ» в цьому томі нашого видання, що була оприлюднена в газеті «Вісті ВУЦВК» від 4 грудня 1926 р.

Одвертий лист до Володимира Коряка

Уперше опубліковано у 5 числі журналу «Валіте» за 1927 р. Подаємо за першодруком.

«Хвильовистський соціологічний еквівалент» – стаття В. Коряка в першому числі журналу «Гарт», який почав виходити в 1927 році як орган ВУСПП.

ваш сутрудовник І. Ю. Кулик – див. примітку до «Листа до Михайла Ялового від 7 лютого 1928 р.» (т. 4).

чи то «нова українська письменниця» С. Левітіна – російськомовна письменниця Левітіна Софія (псевдонім Софієва; 1891–1957), була прототипом героїні з твору Хвильового «Свиня» (т. 2).

ліричні враження від «армистів» – у статті В. Коряк пише про враження від першої Всеукраїнської виставки Асоціації революційного мистецтва України, творчого об'єднання українських художників (1925–1927).

виписка з Фріче – див. примітку до «Листа до Михайла Ялового від 7 лютого 1928 р.» (т. 4).

babil – лепет (фр.).

Один із вуспівців (до речі, редактор «Гарту» й визнаний поет) – Володимир Сосюра, чий переклад поеми О. Блока вийшов у 8 числі журналу «Плужанин» за 1927 р.

«Timeo Danaos et dona ferentes» – Бійся данайців з дарами (латин.).

«цей агітатор», – писав у № 3 «Вапліте» тов. Сенченко і саме про «перекладача» Блока, – «завтра зробить спробу повернути нас на лоно автокефальної церкви» – наведена цитата з оглядової рецензії першого числа журналу «Гарт» за 1927 р., яка підписана криптонімом П. С. («Вапліте», 1927, №3).

«ваплітiani стали рупором української дрібнобуржуазної стихії» – цитата зі статті Івана Кулика «Література під комуністичним керівництвом», уміщеної в 2 числі журналу «Гарт» за 1927 р.

От що пише тов. Кулик у своїй найновішій книзі «В оточенні» – збірка віршів 1927 р.

у «Горні» є образи й слова з православного культу – тут і далі Хвильовий цитує з есе Володимира Коряка «Чистилище», розміщеного в третьому числі журналу «Мистецтво» за 1919 р.

Різбяр Коненков утворює монументальну епопею Разіновщини – ідеться про скульптурну композицію «Степан Разін з ватагою» Сергія Коньонкова (1874–1971), представлену 1 травня 1919 року на Красній площі в Москві.

tempora mutantur – часи змінюються (латин.).

«Рецидивами вчорашнього» (статтю написано, здається, тим же І. Ю. Куликом) – стаття вийшла в 2 числі журналу «Гарт» за 1927 рік без підпису.

«raison d'être» – «призначення» (фр.).

monsieur le philosophe – пан філософ (фр.).

«вів ля патрі» – «хай живе батьківщина» (фр.).

«в родной стране, как иностранец» – рядки з вірша С. Єсеніна «Русь советская», в оригіналі: «В своей стране я словно иностранец».

Бонавентура (в миру Джованні Фіданца; 1221–1274) – італійський філософ та теолог, був канонізований католицькою церквою.

Копач Карпенка-Карого – копач Бонавентура, персонаж п'єси Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч».

відповідного трактату Сенеки – тобто трактату «Про гнів».

Сенека Анней Луцій (4 до н. е. – 65) – давньоримський філософ, поет, державний діяч.

Чан Кайші (1887–1975) – військовий і політичний діяч Китаю, що очолив Гоміньдан 1925 року після смерті Сунь Ятсена; президент Китайської Республіки.

«Красное слово» – російськомовний журнал, заснований ВУСПП, виходив з 1927 по 1932 р.

les voicis! – ось вони! (фр.)

Гатов Олександр (1899–1972) – поет, перекладач, літературознавець. У другій половині 1920-х виїхав з Харкова до Москви.

В. Матвеев – Василь Матвеев-Сибіряк (1885–1963) – російськомовний письменник, співредактор журналу «Красное слово».

«Літературна газета» – видання ВУСПП, започатковане в березні 1927 року в Києві.

Б. Коваленко – тобто Борис Коваленко (1903–1937), поет, літературознавець і провідний критик ВУСПП.

з бездарним «Цементом» – романом російського письменника Федора Гладкова (1883–1958), що вперше був надрукований у 1925 р.

Рутгер А. – автор і відповідальний редактор журналу «Красное слово».

«*Бориса Михайловича*» (цебто *Ейхенбаума*) – у квітні 1926 року в харківському Будинку вчених Борис Ейхенбаум прочитав кілька лекцій, присвячених «формальному методу» в літературі, а вже в спареному 7–8 числі редакція журналу «Червоний шлях» приділила увагу дискусії довкола порушених питань, і поряд з розвідкою Ейхенбаума «Теорія “формального методу”» були подані статті Захара Чучмарьова (1888–1961) «Соціологічний метод в історії та теорії літератури» і Агапія Шамрая «Формальний метод у літературі», а в 11–12 числі стаття Василя Бойка (1893–1938) «Формалізм і марксизм (З приводу лекцій Б. Ейхенбаума)», яка не вмістилася в «дискусійний» номер. Стаття Анатолія Машкіна «“Формалізм” і його пути» у 2–3 числі журналу «Красное слово» за 1927 рік – запізнiла рефлексія на цикл лекцій Ейхенбаума.

Oui, monsieur! – Так, пане! (фр.)

В якому відношенні до «хвильовізму» «всі ті»...

Уперше опубліковано в збірнику «Будівництво Радянської України», випуск I. За ленінську національну політику (Харків: ДВУ, 1928). Подаємо за першодруком.

У березні місяці б. р. в газеті «Комуніст» було надруковано мого листа – ідеться про лист від 22 лютого 1928 року, вміщений у нашому виданні в 4 томі.

розламівці з КПЗУ – 16 січня 1928 року в Комуністичній партії Західної України відбувся розкол, ініційований прихильниками Лазаря Кагановича. Вони засудили прихильників Олександра Шумського як «націоналістичну групу розламівців». 18 лютого 1928 року більшість КПЗУ під проводом

Йосипа Крілика (Васильківа) і Романа Кузьми (Турянського) виключили з Комінтерну.

коли «Діло» – Хвильовий, вочевидь, пише про редакційну статтю «Між молотом і ковадлом», оприлюднену на сторінках львівської газети «Діло» у двох числах від 2 і 5 травня 1928 р., де, зокрема, згадувався і його виступ.

Турянський (Туринський) Роман (справжнє прізвище Кузьма; 1894–1940) – громадський і політичний діяч. Член Політбюро ЦК КПЗУ з 1924 р. Редактор часописів «Культура», «Наша правда», «Вікна», «Світло».

Васильків Осип (справжнє прізвище Крілик; 1898–1941) – політичний діяч, з кінця 1920 р. – секретар ЦК Комуністичної партії Східної Галичини (від 1923 – КПЗУ). У 1927 році разом з Р. Кузьмою підтримав наркома освіти УСРР О. Шумського в його протистоянні з генеральним секретарем ЦК КП(б)У Л. Кагановичем.

Н. Лазаркевича – псевдонім Р. Турянського.

тов. Шумський в своїй доповіді, поміщеній в «Більшовику України» (лютий 1927 року) – мається на увазі доповідь «Ідеологічна боротьба в українському культурному процесі», виголошена на зборах комосередку Наркомлісу 25 листопада 1926 р.

Волобуєв Михайло (1903–1972) – економіст, автор концепції економічної самодостатності УСРР, яку він виклав у статті «До проблеми української економіки», що вийшла в 2–3 числі журналу «Більшовик України» за 1928 р.

Сель-Роб – Українське селянсько-робітниче соціалістичне об'єднання – українська політична партія раднофільського напрямку в Польській республіці, заснована 10 жовтня 1926 р., фактично – легальна частина КПЗУ. Як і в КПЗУ, відбувся розкол, прихильники Л. Кагановича заснували Сель-Роб-Лівицю, а сам Сель-Роб в... часом називали Сель-Роб-Правицею.

Чучмай Максим (1887–1936) – український політик і громадський діяч Польської Республіки, у 1928 р. був обраний депутатом Сейму від Сель-Робу.

своєї «рідної», ундовської – від УНДО, Українське національно-демократичне об'єднання – найбільша українська політична партія у Польській республіці між двома світовими війнами.

P.S. Цю статтю я розглядаю як статтю першу з циклу статтів проти «шумськізму» – задум не було реалізовано.

Промова на театральному диспуті 1929 року

Уперше надруковано в 2–3 числі журналу «Радянський театр» за 1929 рік. Подаємо за першодруком.

т. Кулик – Іван Кулик.

Юра Гнат (1888–1966) – актор і режисер, художній керівник театру імені Франка.

Лазоришак Олексій (1892–1937) – театральний діяч, режисер.

«Народний Малахій» – п'єса Миколи Куліша.

«Яблуневий полон» – п'єса Івана Дніпровського.

«Мина Мазайло» – п'єса Миколи Куліша

«Недоросль» – комедія Дениса Фонвізіна.

Прологи «Літературного ярмарку»

Пролог до книги сто тридцять першої «Літературного ярмарку», грудень 1928 р. Подаємо за першодруком.

в 12 рік свого, можна сказати, скромного існування – як зазначив Григорій Костюк у редакторському коментарі до книжкового першодруку прологу, «...мрійники з Літярмаркому увияли собі, що їх альманах почав виходити в січні 1918 року і до грудня 1928 року регулярно вийшло 130 книжок. Перша реальна груднева книжка 1928 року, таким чином, була 131 книжкою безперервного українського культурного процесу від року проголошення в Києві Української Незалежної Держави».

за «ванька» – тобто за кінний екіпаж, «ванька́ми» в Харкові називали візників.

з виробом поета Н. Щербини – Щербина Никифор (1900–1977), поет, з 1927 року член ВАПЛІТЕ.

тов. М. Ф. Посто́ловський – Михайло Федотович Посто́ловський (1900–1937), політичний діяч, з 1926 року заступник редактора газети «Комуніст».

Шмигельський Антон (1901–1972) – поет, належав до угруповання «Західна Україна»

Сигуранца – таємна політична поліція в Румунії з 1921 по 1944 рік.

Пролог до книги сто тридцять дев'ятої «Літературного ярмарку», серпень 1929 р. Подаємо за першодруком.

lehmen Sie Platz – сідайте (нім.).

великого Старігита – тобто Арістотеля.

Аверроес (справжнє ім'я Абу-ль-Валід Мухаммед ібн Ахмед ібн Рушд; 1126–1198) – середньовічний мислитель, тут у переносному значенні.

Чернов Леонід (справжнє прізвище Малошійченко; 1899–1933) – письменник, член літературної групи «Авангард».

Пролог до книги сто сорок другої «Літературного ярмарку», (листопад 1929 р.). Подаємо за першодруком.

«СВУ» – вигадана антирадянська організація Спілка визволення України, що фігурувала у сфабрикованій ДПУ справі проти провідних діячів української культури і громадського життя. Судовий процес проходив з 9 березня по 19 квітня 1930 р.

Скуба Микола (1907–1937) – поет, член літературних організацій «Молдняк» і «Нова генерація».

Шермет Микола (1906–1986) – письменник, належав до літературної організації «Молодняк».

в новому журналі – «Пролітфронт» – орган об'єднання «Пролітфронт», почав виходити у квітні 1930 року, у грудні вийшло останнє число, а в січні 1931 р. самоліквідувалося й саме об'єднання. Ініціаторами створення об'єднання виступили М. Хвильовий та інші автори «Літературного ярмарку», колишні члени ВАПЛІТЕ і частина письменників з організації «Молодняк».

Масенко Терень (справжнє ім'я Терентій; 1903–1970) – поет, належав до літературних груп «Молодняк» і «Пролітфронт».

петрицьких сорочок – тобто суперобкладинок «Літературного ярмарку», автором яких був Анатоль Петрицький.

різні «авангарди» з «а» – ідеться про альманах «Авангард» київської філії «Нової генерації», який мав літерну нумерацію.

СТАТТІ Й ВИСТУПИ 1930-Х РОКІВ

До читача «Пролітфронту»

Передмова до 1 числа журналу «Пролітфронт», квітень 1930. Подаємо за першодруком.

погляди Бескіна й Батрака (див. їхню полеміку з Полонським) – ідеться зокрема про статті Осипа Бескіна «Кулацкий писатель и его правозащитник В. Полонский» та В'ячеслава Полонського «Товариш Батрак и его учитель Бескин» («Литературная газета», 1930, №1), а також Івана Батрака «В чем мы расходимся с Полонским» («Литературная газета», 1930, № 3 і № 4).

«З[ахідну] У[країну]» – 5–7 січня 1930 р. відбувся перший з'їзд літературної організації «Західна Україна», яка об'єднувала письменників-вихідців із західноукраїнських земель. Організація спершу діяла як секція «Плуту», а як самостійна структура – від квітня 1926. *Група «А»* – техно-мистецька група «А», заснована 1928 року в Харкові з ініціативи Майка Йогансена. Самоліквідувалася в 1931 р.

«Авангард» – конструктивістська група «Авангард», літературна організація, заснована Валер'яном Поліщуком восени 1925 р. після розпаду «Гарту».

«Кричущє божество»

Уперше стаття опублікована в газеті «Комуніст» від 27 січня 1930 р. і передруковано в 1 числі журналу «Пролітфронт» за 1930 р. Подаємо за журнальною публікацією.

Єфімка – російська назва західноєвропейського талера, який упродовж XVI–XVII ст. використовували і як сировину для виготовлення російських монет, і як гроші в розрахунках з іноземцями.

Тьмутаракань – Тмуторокань, територія з центром у місті Тмуторокань на Таманському півострові, що в X–XI ст. підпорядковувалася київським князям.

Фанагорія – давньогрецький поліс на Таманському півострові, заснований у середині VI ст.

Мстислав Володимирович (також Мстислав Хоробрий, бл. 983–1036) – князь тмутороканський (990/1010–1023) і чернігівський (1024–1036). Представник династії Рюриковичів. Син київського князя Володимира Великого і полоцької князівни Рогнеди. Брат Ярослава Мудрого.

Петров Віктор (псевдоніми: В. Домонтович, Віктор Бер, Віктор Петренко і Борис Веріго; 1894–1969) – прозаїк, літературознавець, етнограф, археолог.

За прикладом автора «Кюхлі» – тобто Юрія Тинянова.

про любовні історії Марка Вовчка і П. Куліша – ідеться про твір «Романи Куліша», що вийшов у видавництві «Рух» у 1930 р.

див. №№ «Нової генерації» з оповіданнями М. Коршуна й Д. Бузька тощо – ідеться про твори М. Коршуна «Лист. Оповідання молодого автора типу «життєвих документів»» (у другому числі за 1927 рік) і Д. Бузька «Оповідання про Софочку й Джима» (у першому числі за 1929 рік).

серед так званих «спіралістів» – тобто учасників групи «Авангард», від теорії нового стилю «конструктивного динамізму-спіралізму», який обґрунтував Валер'ян Поліщук.

Чим причарувала «Нова генерація» тов. Сухино-Хоменка?

Уперше стаття опублікована в 3 числі журналу «Пролітфронт» за 1930 р. Подаємо за шародруком.

Сухино-Хоменко Володимир (1900–1968) – історик, публіцист, літературний критик.

тов. А. А. Хвиля у своїй статті, що її видруковано в журналі «Критика» за квітень цього року – стаття А. Хвилі «Нотатки про літературу» в 4 числі журналу «Критика» за 1930 р.

відповідь Шкурупієві на його статтю, надруковану в «Альманах-Авангарді» «б» – ідеться про статтю «Черговий блеф М. Хвильового (з приводу однієї небезпеки). Відповідь на ганебну вихватку М. Хвильового проти «Авангард-Альманаху» і «Нової генерації»

І. Як «нігіліст чистого гатунку» виправдовується

європенківським стилем полторацьких – від імені критика Олексія Полторацького (1905–1977).

І. Сенченко в своїй «Епітафії» – ідеться про статтю І. Сенченка «У парках зблідлих фантазій (Епітафія)», що вийшла в 2 числі журналу «Пролітфронт» за 1930 р.

«інараками» – від ІНАРАК, Інтернаціональна асоціація революційної акції, з твору В. Винниченка «Соняшна машина».

Мохій – персонаж з комедії М. Куліша «Мина Мазайло».

«Мистецтво як культ» – стаття М. Семенка, що була надрукована в 3 числі журналу «Червоний шлях» за 1924 р.

НОП – наукова організація праці.

Сольц Арон (1872–1945) – російський революціонер, юрист.

Переляканий Шкурупій (якраз же був процес СБУ) надрукував, як відомо, в «Пролетарській правді» листа, що в ньому голословно обвинувачував мене в шахрайстві. Було утворено комісію (за головуванням зам. наркома освіти тов. Полоцького). – *Полоцький Олександр* (1886–1938) – політичний діяч, дипломат, у 1928–1931 рр. – заступник народного комісара освіти УСРР.

з єфремівщиною – від імені С. Єфремова.

Ніковських – від імені Андрія Ніковського (1885–1942), громадського й політичного діяча, літературознавця й мовознавця.

II. Чий роман: «чистого нігіліста» чи фашиста, скажімо, Маланюка?

Варвари Жукової – псевдонім К. Буревія.

Рецензію Якубовського було надруковано в «Критиці» за лютий ц. р. – Хвильовий пише про огляд «Художня проза в українських журналах» у 2 числі журналу «Критика» за 1930 р.

серед «ундєрвудчиць» – тобто друкарки, які працюють з друкарськими машинками фірми «Ундєрвуд».

з пілсудчиками – від імені Юзефа Пілсудського (1867–1935), польський політичний і державний діяч, перший голова відродженої польської держави, – тобто на боці Польщі.

городовиків – тут городових; городовий – нижчий чин поліцейської варти в європейській частині Російської імперії з 1862 по 1917 р.

в раді Федерації – Федерації об'єднань радянських революційних письменників України, діяла з 1930 по 1934 р.

А хто ще сидить на лаві підсудних?

(До процесу «Спілки визволення України»)

Опубліковано в газеті «Харківський пролетар» від 16 березня 1930 р. Подаємо за першодруком.

Державна Політична Управа – тобто Державне політичне управління.

Тяпкіна-Ляпкіна! – один із персонажів комедії М. Гоголя «Ревізор».

рейдові бандита Тютюнника – Другий зимовий похід (Листопадовий рейд) у листопаді 1921 р., який очолив генерал-хорунжий армії УНР Юрій Тютюнник (1891–1930).

«БУД'ї» («Братстві Української Державності») – таємна організація, що виникла як розрізнені гуртки в 1917–1919 рр. і організаційно оформилася на початку 1920, проіснувала в Україні до 1925, а в еміграційних колах до 1948 р.

в ролі плуганика Карамазова – персонажа твору Хвильового «Вальдшнепи».

свідчення Черняхівської – Людмили Старицької-Черняхівської (1868–1941), письменниці і громадська діячка.

Гермайзе Йосип (1892–1958) – історик.

свою «жовту кофту» – тобто футуристичний атрибут (від «жовтої кофти» В. Маяковського).

«Для друзів, поетів, сучасників вічності» (видання ДВУ, 1929 р.) – Хвильовий цитує рядки з твору Г. Шкурупія «Лікарепопиніада», уперше надрукованого в збірці «Барабан. Вітрина друга». Київ: Panfytysty, 1923 р.

До статті М. Хвильового – «А хто ще сидить на лаві підсудних»

Опубліковано в газеті «Харківський пролетар» від 21 березня 1930 р.

треба читати: «На нашу Україну, на вашу неньку...» – через одруківку.

За щоденником С. О. Єфремова – вождя, академіка,

«совісті землі української», що «палахкотить великим полум'ям»

Опубліковано в газеті «Харківський пролетар» від 21 березня та 25 березня 1930 р.

виступом у фашистівському «Ділі» – ідеться про статтю С. Єфремова «Про двох лицарів» у львівській газеті «Діло» від 25 липня 1928 року.

Микола II Романов (1868–1918) – останній імператор Росії (1894–1917).

Чехівський Володимир (1876–1937) – політичний і громадський діяч, прем'єр-міністр УНР. Один із засновників Української автокефальної православної церкви.

аракчеєвщина – від імені Олексія Аракчеєва (1769–1834), військового міністра Російської імперії, чия діяльність спричинила режим найлютішої політичної реакції, поліцейської сваволі та мілітаризації життя населення України, тут на позначення дій більшовицького режиму.

Мельгунов Сергій (1879–1956) – російський історик і політичний діяч.

«Страждання молодого Вертера» – роман Й. В. Гете.

до Л. О. Яновської – Любові Олександрівни Яновської (у дівочтві Щербачова; 1861–1933), письменниці, громадської і політичної діячки.

ДОПР (аббревіатура з російської: дом общественно-принудительных работ) – будинок громадських примусових робіт, місце попереднього ув'язнення в першій половині 1920-х.

Арцибашев Михайло (1878–1927) – російськомовний письменник.

суд над т. зв. «Центром діявства» – показовий судовий процес у справі нібито контрреволюційної діяльності т. зв. Київського відділення закордонної російської емігрантської організації «Центр дії» в березні 1924 р.

жизнеописанием щедринського купця Парамонова – персонаж роману М. Салтикова-Щедрина «Современная идиллия».

Остап Вишня в «світлі» «лівої» балабайки

Уперше опубліковано в 4 числі журналу «Пролітфронт» за 1930 р. Подаємо за першодруком.

Другий епіграф – цитата з гуморески Остапа Вишні «Письменники».

«же ву прі» – будь ласка (з фр.).

«je suis vilain, et très vilain» – я бридкий, навіть дуже бридкий (фр.).

«Же ву прі парле ву франсе» – будь ласка, говоріть французькою (з фр.).
в київському інгоспі – інституті народного господарства, вищий навчальний заклад в радянській Україні 1920-х.

Фальстаф – персонаж чотирьох п'єс В. Шекспіра й однойменної опери Дж. Верді.

«Парле ву франсе» – Говорите французькою? (з фр.).

Лібіх Юстус (1803–1873) – німецький хімік, один із засновників агрохімії.
обізнаного в «бедекерах» – тобто в пугівниках.

Жирмунський Віктор Максимович (1891–1971) – російський літературознавець і мовознавець.

Дункан Айседора (1877–1927) – американська танцівниця.

під назвою «каратаєвщини» – від імені Платона Каратаєва, персонажа роману Л. Толстого «Війна і мир», термін використовують на позначення філософії «непротивлення злу насиллям».

до відомого свого часу статті «о русской жестокости» М. Горького – ідеться про брошуру М. Горького «О русском крестьянстве» (Берлін: Издательство И. П. Ладыжникова, 1922).

Ганді Махатма (1869–1948) – індійський державний і політичний діяч.

тих же двадцятип'ятитисячників – робітників промислових підприємств великих міст СРСР, мобілізованих для здійснення суцільної колективізації сільського господарства.

*Промова на загальних зборах харківської організації ВУСПП
 (24 лютого 1931 р.)*

Уперше опубліковано в «Літературній газеті» від 30 березня 1931 р. і передруковано в 4 числі журналу «Червоний шлях» за 1931 р. Подаємо за журнальною публікацією.

на XI з'їзді КП(б)У – відбувся 5–15 червня 1930 року в Харкові.

Лист до редакції «Літературної газети»

Опубліковано в «Літературній газеті» від 30 квітня 1931 р. Подаємо за першодруком.

ГИХЛ – з російської: Государственное издательство художественной литературы – Державне видавництво художньої літератури.

Равич-Черкаський Мойсей (псевдонім: Рабинович; 1884 – після 1936) – політичний діяч, історик, літературознавець, наприкінці 1920-х був заведу-

вачем відділу національних літератур Державного видавництва художньої літератури в Москві.

розстрілу карним куренем ім. Гонти – у другому томі нашого видання в «Автобіографії» Миколи Хвильового вслід за першодруком помилково подано «імені Таніги».

ДОДАТКИ

Заява групи комуністів членів ВАПЛІТЕ

Уперше опубліковано в газеті «Вісті ВУЦВК» від 4 грудня 1926 р. Подаємо за виданням: Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917–1927) / за ред. С. Прилипенка; Інститут Тараса Шевченка. Харків: ДВУ, 1928. Т. 2: Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури.

Резолюція загальних зборів «Пролітфронту»

в справі консолідації сил пролетарської літератури (19 січня 1931 р.)

Уперше опубліковано в 7–8 числі журналу «Пролітфронт» за 1930 р. Подаємо за першодруком.

т. Масенка в його листі до т. Сенченка («Літературний ярмарок») – лист І. Т. Масенка до І. Сенченка в 7 числі «Літературного ярмарку» за 1929 р.

вірша «Лобне місто» – вірш Т. Масенка «Лобне місце» вперше було надруковано в 1 числі журналу «Молодняк» за 1929 р., з деякими змістовими змінами увійшов до збірки поета «Ключ пісень» (Харків, 1930).

Фельдман Давид – єврейський прозаїк, критик, перекладач. Належав до літературних організацій ВАПЛІТЕ, «Пролітфронт».

ВОАПП – Всесоюзне об'єднання асоціацій пролетарських письменників, створене на I Всесоюзному з'їзді пролетарських письменників (Москва, 1928).

Шутов Іван (1908–1978) – російськомовний прозаїк.

Д. Ніценко – Дмитро Ніценко, справжнє прізвище письменника Дмитра Нитченка (псевдонім: Дмитро Чуб; 1905–1999), члена «Пролітфронту».

Мисик Василь (1907–1983) – поет, перекладач, прозаїк. Належав до літературних організацій «Плуг», «Пролітфронт».

Калянник Іван (справжнє прізвище Калянников; 1911–1937) – поет і перекладач, член «Пролітфронту».

Нехода Іван (1910–1963) – поет, журналіст, член «Пролітфронту».

Бичко Валентин (1912–1994) – поет і драматург, автор творів для дітей, член «Пролітфронту».

Юрезанський Володимир (справжнє прізвище Нос; 1888–1957) – російський письменник, сценарист.

Ковтун Іван (псевдонім Юрій Вухналь; 1906–1937) – прозаїк гуморист і сатирик. Належав до літературних організацій «Плуг», «Молодняк», «Пролітфронт».

Козакевич Еммануїл (1913–1962) – український і єврейський письменник.

Добин Гірш (Григорій; 1905–2001) – єврейський письменник, журналіст.

Квітко Лев (Лейб; 1890–1952) – єврейський поет.

Багмут Іван (1903–1975) – прозаїк, член літературних організацій «Молодняк» і «Пролітфронт».

ХУДОЖНІ ТВОРИ 1921-1922 РОКІВ

Від Волги до Дніпра

Опубліковано в газеті «Вісті ВУЦВК» від 13 вересня 1921 р. Подаємо за першодруком.

Мазель

(Ескіз)

Опубліковано в газеті «Вісті ВУЦВК» від 20 листопада 1921 р. Подаємо за першодруком.

Мазель – щастя (з євр.).

chateau-la-rose – марка вина.

не була есеніяною – тобто послідовницею певної дієти.

Астарот – один із найвисокопоставлених демонів у пекельній ієрархії.

гой – той, хто не є євреєм (з євр.).

шлемілу – тобто невдасі (з євр.).

Танім – тут у переносному значенні правитель, влада (з євр.).

Абаддон – безодня, пекло.

до едему – тут у переносному значенні; місце первісного проживання людей, рай.

шабес-гой – людина неєврейського походження, яку наймають іудеї працювати в суботу (з євр.).

кінемо – кінотеатру.

на габдали – особлива молитва, яка супроводжує перехід від суботи до буднів.

Газан – людина, яка веде молитву в синагозі від імені присутніх.

в коштовнім талесі – молитовному одязі.

саган – намісник першосвященника.

чакали – шакали (з тюрськ.).

пов'язати тєфеліну – чорні шкіряні коробочки, у яких вміщено пергамент із чотирма текстами з Тори.

Намантачу косу

Опубліковано в газеті «Селянська правда» від 14 липня 1921 р. Подаємо за першодруком.

ЗМІСТ

На нові береги	7
<i>Ростислав Мельників</i>	
КАМО ГРЯДЕШИ	15
Від автора	17
Про «сатану в бочці», або про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян» (Перший лист до літературної молоді)	18
Про Коперника з Фрауенбурга, або абетка азіатського ренесансу в мистецтві (Другий лист до літературної молоді)	30
Про демагогічну водичку, або справжня адреса української ворончини, вільна конкуренція, ВУАН і т. д. (Третій лист до літературної молоді)	52
ДУМКИ ПРОТИ ТЕЧІЇ	69
Від автора	71
Передмова до розділу «Дві сили»	72
Дві сили	77
Психологічна Європа	89
Культурний епігонізм	95
Формалізм?	102
Новий організаційний шлях, як резюме	108
Додаток: «Ахтанабіль» сучасності, або Валеріян Поліщук у ролі лектора комуністичного університету	114
АПОЛОГЕТИ ПИСАРИЗМУ	139
I. До проблем культурної революції	141
II. Що ж таке мистецтво?	144
III. Так що ж таке, нарешті, мистецтво?	150
IV. «Просвітительство» як просвітянство	155
V. Веселі «критерії»	159
VI. «Критерій» найвеселіший і наш	164
VII. Post scriptum, який розчаровує	168
VIII. Масовізм – московський і ваш	170
IX. Ну, так яка ж криза?	175
X. «Дайош пролетаріат!»	181

XI. Ще «дайош» інтелігенцію!	184
XII. Розділ передостанній	187
XIII. Московські задрипанки	191
УКРАЇНА ЧИ МАЛОРОСІЯ?	197
СТАТТІ Й ВИСТУПИ 1926–1929 РОКІВ	241
Лист до редактора додатка газети «Вісті» ВУЦВК	
«Культура і побут»	243
«Une lettre»	245
«Золоте черево» як вихід з репертуарного тупика	247
«Соціологічний еквівалент» трьох критичних оглядів	260
Наше сьогодні	283
Одвертий лист до Володимира Коряка	294
В якому відношенні до «хвильовізму» «всі ті»...	311
Промова на театральному диспуті 1929 року	324
<i>Прологи «Літературного ярмарку»</i>	<i>327</i>
Пролог до книги сто тридцять першої	329
Пролог до книги сто тридцять дев'ятої	335
Пролог до книги сто сорок другої	340
СТАТТІ Й ВИСТУПИ 1930-х РОКІВ	343
До читача «ПРОЛІТФРОНТУ»	345
«Кричуще божество»	349
Чим причарувала «Нова генерація» тов. Сухино-Хоменка?	355
I. Як «нігіліст чистого гатунку» виправдовується	357
II. Чий роман: «чистого нігіліста»	
чи фашиста, скажімо, Маланюка?	364
А хто ще сидить на лаві підсудних?	
(До процесу «Спільки визволення України»)	381
До статті М. Хвильового –	
«А хто ще сидить на лаві підсудних»	392
За щоденником С. О. Єфремова – вождя, академіка, «совісті	
землі української», що «палахкотить великим полум'ям»	394
Остап Вишня в «світлі» «лівої» балабайки	408
Замість передмови	408
1. «У Остапа Вишні є свій словник»	409
2. «У Остапа Вишні є своя техніка комічного»	418
3. «У Остапа Вишні є своєрідні образи	
й мистецька машкара»	424

4. «Остап Вишня та село»	428
5. Остап Вишня, машина й місто	435
6. Остап Вишня і сучасність	440
Епілог	442
Промова на загальних зборах харківської організації ВУСПП (24 лютого 1931 р.)	446
Лист до редакції «Літературної газети»	452
ДОДАТКИ	455
Заява групи комуністів членів ВАПЛІТЕ	457
Резолюція загальних зборів ПРОЛІТФРОНТ'у в справі консолідації сил пролетарської літератури (19 січня 1931 р.)	459
<i>Художні твори 1921–1922 років</i>	465
Від Волги до Дніпра	467
Мазель	470
Намантачу косу	470
ПРИМІТКИ	477

Літературно-художнє видання

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У П'ЯТИ ТОМАХ

Том 5. Публіцистика

Упорядник *Ростислав Мельників*

Відповідальний за випуск *Ростислав Семків*

Верстка *Олени Нужної*

Дизайн обкладинки *Миколи Леонovichа*

Підписано до друку 07.07.2023.

Формат 60×90 ¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 33,5.

Зам. № 23-319

ТОВ «СМОЛОСКИП»

04071, Київ, вул. Межигірська, 21.

Тел. і факс (044) 425-23-93.

E-mail: mbf.smoloskyp@gmail.com; www.smoloskyp.org.ua

Державний реєстраційний номер 2348 від 21.11.2005

Віддруковано на ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»,

09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.

Свідоцтво серія ДК № 5454 від 14.08.2017 р.

